TERCERES JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA

Actes

Santa Coloma de Farners

(la Selva)

14 i 15 de juny de 1996

CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS
CONSELL COMARCAL DE LA SELVA
AJUNTAMENT DE SANTA COLOMA DE FARNERS
MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA GIRONA
UNIVERSITAT DE GIRONA

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA

Comissió organitzadora:

Aurora MARTÍN
Josep M. NOLLA
Joan LLINÀS
Susanna MANZANO
Jordi MERINO
Alons RAMÍREZ

Responsables edició Actes:

Joan LLINÀS
Susanna MANZANO
Jordi MERINO
Alons RAMÍREZ

ISBN: 84-87834-06-X

Dipòsit legal: GI-712-96

Santa Coloma de Farners
(la Selva), juny 1996

ÍNDEX

Ca n'Isach (Palau Saverdera, Alt Empordà). 7ª Campanya 1994.
S.ALIAGA, J. CHINCHILLA, O. MERCADAL i J. TARRÚS. 6

La Draga (Banyoles, Pla de l'Estany). Intervencions arqueològiques de 1994 i 1995.
A. BOSCH, J. CHINCHILLA, X. NIETO, J. RAURIC i J. TARRÚS 10

Plansallosa (Tortellà, la Garrotxa): les campanyes d'excavació de 1994 i 1995.
A. BOSCH, M. BUCH, R. BUXÓ, J. CASADEVALL, J. MATEU,
T.PALOMO i E. TABERNERO 21

Intervenció arqueològica a la cova de la Pólvora (Albanyà, Alt Empordà).
A.l BOSCH, M. BUCH, R. BUXÓ, J. CASADEVALL, J. MATEU,
T. PALOMO i E. TABERNERO 35

Les campanyes d'excavació de 1994 i 1995 a la bauma del Serrat del Pont (la Garrotxa).
G. ALCALDE, M. MOLIST i M. SAÑA 46

Excavacions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (l'Escala, Alt Empordà).
X. AQUILUÉ, L. BURÉS, P. CASTANYER, M. SANTOS i J. TREMOLEDA 52

Montbarbat (Lloret de Mar-Maçanet de la Selva). Campanyes 1994-1995.
M.V. VILÀ, E. ALBIOL, C. BARRACHINA, E. BURGUEÑO, M. NEGRE,
S. MARTÍN i E. RAMÓN 65

Excavacions a l'oppidum del Puig de Sant Andreu d'Ullastret, Baix Empordà. Campanya de 1995
. A. MARTÍN, J. CARAVACA i C. MONTALBÁN 76

Illa d'en Reixac, Baix Empordà.
A. MARTÍN, J. CARAVACA i C.MONTALBÁN 87

Les campanyes de 1994-1995 a Mas Castellar, Pontós (Alt Empordà).
E. PONS, A. M. ADROHER, M. J. FERNÁNDEZ, H. GONZALEZ, C. GONZALO,
A. LÓPEZ, N. LLAVANERAS, E. RODRIGO, N. ROVIRA i A. VARGAS 96

Excavacions al poblat ibèric de Castell Barri. Calonge (Baix Empordà).
J.CARAVACA, F. CODINA, J. MARGALL, G. PRADO, D. PUNSETI 109

Excavacions arqueològiques l'any 1994 al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis (Gironès).
J. CARAVACA i M. TEIXIDOR 119

Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà). Intervenció de 1994-1995.
J. LLINÀS 126

Darreres intervencions al nucli urbà de Peralada.
C. MONTALBÁN 134

Intervencions arqueològiques al jaciment de la torre de la Mora. Resultats preliminars.
G. FONT, M. MATARÓ, J. MATEU, S. PUJADAS, J. M. RUEDA i J. TURA 138

Seguiment d'obres d'infraestructures a Caldes de Malavella (la Selva).
J. MERINO 148

Noves excavacions al Fòrum de la ciutat romana d'Empúries (l'Escala, Alt Empordà).
X. AQUILUÉ, P. CASTANYER, J. LLINÀS, J. MERINO, M. SANTOS i J. TREMOLEDA 155

Mas Gusó o Puig Moragues (Bellcaire d'Empordà). Campanyes de 1995 i 1996.
J. CASAS 166

Forn de l'Home Dret, Can Coromines (Maià de Montcal, Garrotxa).
J. CASAS, P. CASTANYER, J. M. NOLLA i J. TREMOLEDA 178

Intervenció d'urgència a Llafranc, xamfrà dels carrers Monturiol i Xàvega (Palafrugell, Baix Empordà).
J. MERINO 188

Excavacions a la vil.la romana de l'Hort d'en Bach (Maçanet de la Selva).
J. LLINÀS, C. MONTALBÁN i A. RAMÍREZ 196

Excavacions a la vil.la romana de Vilauba: l'ala oest.
P. CASTANYER i J. 205

La intervenció arqueològica a la via romana del Capsacosta (Sant Pau de Segúries, Ripollès-La Vall de Bianya, la Garrotxa).
C. BUSQUETS i M. FREIXA 214

Les esglésies de Santa Margarida i Santa Magdalena d'Empúries (l'Escala, Alt Empordà).
J. M. NOLLA, J. BURCH, J. SAGRERA i D. VIVÓ.
X. AQUILUÉ, P. CASTANYER, J. TREMOLEDA i M. SANTOS 225

Els principals punts d'actuació al jaciment múltiple de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà).
A.M. PUIG, C. CARRASCAL, M. TEIXIDOR i G.VIEYRA 242

Can Fonso (Camós, Pla de l'Estany).
S. CASELLAS i B. AGUSTÍ 252

L'església romànica dels Sants Metges (Sant Julià de Ramis, Gironès).
C. MONTALBÁN 257

Monestir de Sant Pere de Rodes. Campanyes de 1994 i 1995.
J. LLINÀS, C. MONTALBÁN, L. PALAHÍ i J. SAGRERA 266

El monestir de Sant Llorenç de Sous (Albanyà, Alt Empordà).
J. M. VILA, A. GÓMEZ i J. MORER 277

El castell de Montsoriu: aproximació a l'evolució històrica d'un castell medieval.
G. FONT, J. M. LLORENS, J. MATEU, S. PUJADAS, J. M. RUEDA i J. TURA 290

Les intervencions arqueològiques del bienni 1994-95 realitzades al castell de Mataplana (Gombrèn, el Ripollès).
M. FÀBREGAS, A. M. MESTRE i M. SURIÑACH 301

Santa Maria d'Amer (Amer, la Selva).
B. AGUSTÍ 308

Restes d'una necròpolis medieval a Can Norat (Pau, Alt Empordà).
B.AGUSTÍ i S. CASELLAS 315

Sondeig al Pont de la Cabreta o d'en Cabreta (Campdevànol, Ripollès).
M. MATARÓ i J. M. LLORENS 323

Excavacions arqueològiques al carrer del Sac (Girona).
J.LLINÀS i J. SAGRERA 329

Sant Andreu del Coll (Olot, Garrotxa).
B.AGUSTÍ i J. M. LLORENS 338

Sant Martí de Capsec (Vall de Bianya, la Garrotxa).
B. AGUSTÍ i J. M. LLORENS 347

El recinte medieval de la Pabordia (Viladamat, Alt Empordà).
F. CODINA, J. MARGALL, D. PUNSETI i J. CASAS 357

Seguiment d'obres en el carrer de Santa Clara de Girona.
J. SAGRERA i D. VIVÓ 367

Intervenció arqueològica entre els carrers Sant Cristòfol i Alemanys de Girona.
J. SAGRERA 370

Excavacions a la galeria d'art "El Claustre" (Girona).
L. PALAHÍ 376

Excavacions al Museu d'Història de la Ciutat de Girona.
L. PALAHÍ 382

Prospeccions geofísiques a la Catedral de Girona.
J.M. NOLLA 388

Algunes reflexions sobre la navegació i comerç romà a partir de les dades de la carta arqueològica subaquàtica de les comarques gironines.
X. NIETO i X. RAURICH 395

L'excavació d'urgència al jaciment paleontològic de les calcàries de la pedrera d"Incarcal (Crespià, Pla de l'Estany)
J. MAROTO i X. ROS 404

Les excavacions d'urgència als jaciments paleontològics de Can Marifont i Can Jan (Maià de Montcal, la Garrotxa)
J. MAROTO i X. ROS 420

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners, 1996

SETENA CAMPANYA D'EXCAVACIONS A CA N'ISACH (PALAU-SAVERDERA, ALT EMPORDÀ)

Sara ALIAGA
Júlia CHINCHILLA
Oriol MERCADAL
Josep TARRÚS

INTRODUCCIÓ

La setena i darrera campanya d'excavació a Ca N'Isach (Palau-saverdera) es va dur a terme del 25 de juny al 15 de juliol de 1994, comptant amb el suport econòmic de la Generalitat de Catalunya i de l'Ajuntament de Palau-saverdera, que ens va proporcionar les escoles municipals com a lloc d'allotjament.

El projecte d'investigació a Ca N'Isach de 1992-1994, que justament s'acabà aquest any, estava inclòs dins del pla investigador del Departament d'Història de la Universitat de Girona. Juntament amb els signants, han col.laborat en aquesta excavació els següents estudiants o arqueòlegs, de les Universitats de Barcelona, Bellaterra i Girona: Josep Pérez Sunyer, Àngel Juan Viñolo, Mercè Pérez Sánchez-Elipe, Marc Guitart, Ricard Caraltó i Villena, Emma Rabanal i Nogués, Carme Sauch i Aparicio, Maribel Fuertes i Avellaneda, Núria Torrent i Sílvia Gómez i Mestres. Per a tots ells, el nostre agraïment més sincer.

L'EXCAVACIÓ DE 1994

L'excavació de 1994 a Ca N'Isach es va centrar en acabar de baixar els nivells Ib-II de l'EH-2, delimitat pels murs E-1 i E-26, en una superfície de 60 m2, entre els quadres W fins AA /71-82.

De resultes d'aquesta campanya d'excavació a Ca n'Isach sembla confirmar-se que la forma de

les construccions era ovalada, amb un gran espai (EH-1) i altres de més petits (EH-2 i EH-3, i possiblement EH-4), tots ells units per murs amples (2 metres) fets de blocs de roca local, gneis, esquist i quars.

S'ha pogut comprovar que la banda est de l'EH-1 -que seria simètrica de la de l'oest- pot haver desaparegut de fa temps, perquè la roca presenta un retall en aquest costat, cosa que implica un mur més baix i, per tant, més fàcilment degradable.

Amb aquesta hipòtesi ens trobaríem originalment amb una gran cabana ovalada, proveïda d'una porta d'accés enmig de dues plataformes quadrangulars, en un estil que no deixa de recordar-nos les grans cabanes de la cultura de Fontbuïsse. En tot cas, es tracta de cabanes contruïdes a finals del V mil.lenni BC, en cronologia no calibrada, dins d'un neolític mitjà de tipus Chassey amb elements Montboló (= Empordanès-Rossellonès).

Els altres dos espais d'habitació identificats, EH-2 i EH-3, poden ser perfectament contemporanis de la fase inicial IB de l'EH-1, però es possible que ja no fossin vigents durant les fases més recents d'aquest EH-1 (Ia i Io), la darrera de les quals pot arribar fins a horitzons propers a Veraza.

CONSIDERACIONS FINALS

En aquesta campanya de 1994 hem deixat deixat enllestida l'excavació de Ca N'Isach. Una vegada acabada l'excavació es pretén convertir l'assentament de Ca N'Isach en una zona arqueològica visitable.

El projecte de restauració i de musealització, que ja s'ha lliurat a la Generalitat (1996), preveu una tanca de protecció, que ja està feta, la restauració dels murs i d'algunes de les estructures internes (focs, zones de molta, forats de pal, cisterna, sitges d'emmagatzematge).

Igualment s'han previst 3 plafons explicatius dins del recinte, la reconstrucció d'una cabana de nova planta (en una zona interna sense restes arqueològiques, rètols indicatius als diferents espais d'habitació i a les estructures reconstruïdes, rètols d'aproximació al jaciment i un cartell a l'entrada amb informació sobre com accedir-hi.

Es tracta d'un projecte de poc cost i pensat perquè aquest jaciment musealitzat sigui fàcilment mantenible per a l'ajuntament de Palau-saverdera.

Confiem que es pugui dur a la pràctica i que Ca N'Isach es converteixi en el primer hàbitat neolític visitable de Catalunya.

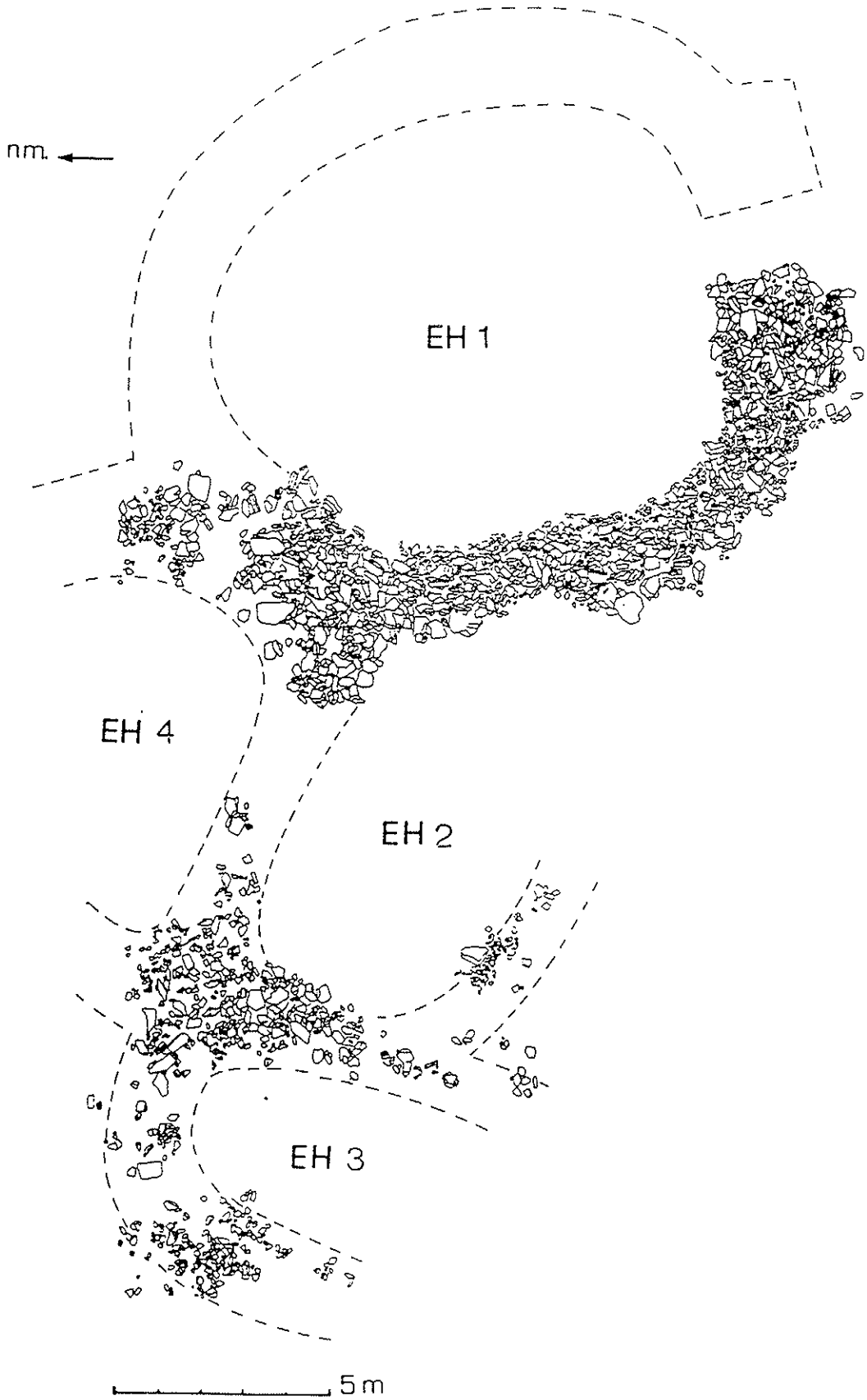

Fig.1: Restitució hipotètica en planta de l'hàbitat de Ca n'Isach

LA DRAGA (BANYOLES, PLA DE L'ESTANY). INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES DE 1994 i 1995

Àngel BOSCH
Júlia CHINCHILLA
Xavier NIETO
Joaquim RAURICH
Josep TARRÚS

Després de les campanyes d'urgència realitzades els anys 1991 i 1992, que van permetre considerar la Draga com un importantíssim jaciment arqueològic i ser respectat per les obres d'ajardinament del parc que es va construir amb motiu de la seu olímpica de rem, les intervencions van prosseguir a partir de 1994, però ara formant part d'un projecte programat d'excavació arqueològica.

La principal novetat del nou projecte d'excavació ha estat la incorporació del Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya, fet que ha possibilitat el desdoblament de la intervenció arqueològica en dos sectors, un de terrestre i un altre de subaquàtic, complementaris entre si, amb una mateixa metodologia, tot i utilitzar un equipament completament diferent.

En el decurs d'aquests dos anys els objectius dels treballs realitzats tant en el sector terrestre com en el subàquàtic han estat diferents, motiu pel qual sintetitzarem els objectius i els principals resultats a partir de cada un dels anys d'intervenció, diferenciant els dos sectors.

LA CAMPANYA D'EXCAVACIÓ DE 1994

L'objectiu de la intervenció en el **sector terrestre** consistia en l'extracció dels troncs de fusta localitzats durant les campanyes d'urgència de 1991 i 1992, per tal de poder procedir a l'anàlisi dendrocronològica, amb l'objectiu final centrat en conèixer la forma de cada estructura i la seva cronologia relativa. En total, s'havia comptabilitzat una quantitat superior a seixanta forats de pal en la superfície excavada, però una experiència realitzada el 1992 ens havia demostrat que aquesta quantitat podria incrementar-se, ja que no tots els forats de pal eren fàcilment discernibles des de la superfície.

Per aquest motiu es va optar per utilitzar una petita excavadora mecànica que retirés totes les terres fins a 60 cm. de profunditat, nivell equivalent al màxim d'oscil.lació freàtica de la zona i a partir del qual es conserva la fusta.

Una vegada realitzada aquesta tasca es van poder situar i numerar tots els pals, només pocs centímetres per damunt del nivell real de conservació. La quantitat de pals localitzats va respondre plenament a les expectatives realitzades i va superar amb escreix el nombre de dos-cents, tot i que una part molt considerable corresponenien a petites estaques de diàmetre inferior a 10 cm.

Durant la resae de la campanya es va procedir a l'extracció, un a un, de tots els pals, algun dels quals, per sota del nivell de conservació assenyalat, encara conservava una longitud superior als 2 metres. Una vegada extret cada pal, es va fotografiar i dibuixar i seguidament es va procedir a extreure'n una mostra per tal de realitzar l'anàlisi dendrocronològica en el laboratori especialitzat del Museu Cantonal de Neuchâtel. Seguidament, cada tronc va ser marcat amb una etiqueta de bronze i introduit a l'interior d'un dipòsit que s'havia construit per aquesta finalitat, al costat mateix del jaciment, per tal de garantir-ne la seva conservació.

Mentrestant, es van iniciar els treballs de prospecció del **sector subaquàtic**, que en principi s'havien plantejat amb el modest objectiu de localitzar la vora de l'Estany en el període Neolític, ja que els seus límits han estat alterats per intervencions modernes.

Els resultats, però, van sobrepassar els objectius proposats, ja que van localitzar la continuïtat del nivell arqueològic a 2'05 cm. per sota del nivell mig actual de l'aigua, i a 1,45 del nivell del sol lacustre a la vora.

La petita superfície excavada va permetre observar la presència de troncs, però ara conservats uns 40 cm. per damunt del nivell arqueològic, i de nombroses restes orgàniques (escorces, petits branquillons) que tapissaven tota la superfície del nivell arqueològic. Entre aquestes restes, també hi havia algun fragment ceràmic, restes òssies i granes de cereal carbonitzades.

Amb aquesta informació, el plantejament dels treballs a realitzar a La Draga pel CASC van canviar completament i es va començar a planificar un projecte a llarg termini que inclogués l'excavació en extensió utilitzant la mateixa metodologia que en el sector terrestre.

LA CAMPANYA D'EXCAVACIÓ DE 1995

Una vegada assolit l'objectiu de la intervenció especial de l'any anterior, el **sector terrestre** ha tornat a l'excavació en extensió del nivell arqueològic, sobre una superfície de 30 metres quadrats adjacents a la superfície excavada entre 1991 i 1992.

La principal estructura excavada ha estat una plataforma ovalada, formada per un enllosat amb blocs plans de travertí, que ja havia estat parcialment excavada en les dues campanyes anteriors. Per sobre d'ella, i al seu entorn, s'hi ha localitzat una gran concentració de matèria orgànica vegetal carbonitzada i una estructura de combustió en cubeta en el seu costat nord-oest. Les granes de cereal eren abundants, sobretot entre les pedres que formen l'enllosat. Cal destacar també el gran nombre de restes de fauna que es van trobar en relació a aquesta estructura.

Al nord d'aquesta estructura, i separada alguns metres d'ella, apareixen noves concentracions de travertins, de proporcions més petites i amb una disposició irregular. Com en el cas anterior, són nombroses les restes de fauna que es troben entre les pedres però, en canvi, les restes vegetals carbonitzades són molt més escadusseres.

Les altres estructures a considerar estan relacionades amb els forats de pal localitzats, tal com succeeix en tota la superfície del jaciment, i que per a la seva interpretació caldrà esperar els resultats de l'anàlisi dendrocronològica.

Entre les restes de cultura material cal fer menció a la ceràmica, amb un nombre important de fragments impresos; la indústria lítica, entre la que cal destacar una resta de talla d'obsidiana; l'ornamentació, amb una anella realitzada sobre cap de fèmur; la indústria òssia, amb nombroses puntes i punxons; i la roca polimentada, amb una aixa.

En el **sector subaquàtic**, després dels òptims resultats de l'intervenció de 1994, es va iniciar la intervenció arqueològica amb un triple objectiu:

1.- Obtenir una estratigrafia de l'evolució de la riba de l'Estany.
2.- Delimitar fins a quina distància vers l'interior de l'Estany es localitzen les restes arqueològiques.
3.- Iniciar una excavació en extensió, seguint la mateixa metodologia que la realitzada en el

sector terrestre.

En el primer dels objectius es va poder constatar la formació d'una estratigrafia formada posteriorment a l'ocupació neolítica en la que es poden diferenciar els següents nivells:

1.- Nivell superficial, molt flonjo, composat per matèries vegetals (fulles, branques, etc.), pedres i deixalles recents. Gruix comprès entre 25 i 40 cm.
2.- Nivell de creta, molt compacte, de textura molt fina. No apareixen restes vegetals ni tampoc pedres. Potència constant d'uns 70 cm.
3.- Nivell de platja, molt compacte i dur, format principalment per cargols, pedretes i travertí, aquest en forma de grumolls. El seu gruix és d'uns 80 cm. en la banda més propera al dic actual, disminuint progressivament a mesura que s'interna cap a l'Estany.
4.- Nivell de creta, molt similar al núm. 2, i amb una potència constant de 45 a 60 cm.
5.- Nivell de platja que difereix del núm. 3 per la sola presència de travertí. En el costat del dic actual la seva potència no supera els 30 cm., per créixer progressivament fins a 90 cm. a mesura que s'endinsa cap a l'interior.
6.- Nivell d'ocupació que presenta un gran nombre de restes vegetals (branques, pals, escorça, llavors, etc.) així com ceràmica, sílex i restes vegetals carbonitzades. Aquest nivell està damunt d'un altre de geològic constituït novament per creta, idèntic al que es troba al sector terrestre de l'excavació. La potència del nivell arqueològic és molt feble, de pocs centímetres.

En relació al segon dels objectius proposats, es va poder observar que les restes arqueològiques no sobrepassaven els 12 metres de distància des del dic actual. A partir d'aquesta dada es va muntar la quadrícula per a una excavació en extensió sobre una superfície de 3 per 12 metres.

Dins l'àrea excavada es van poder localitzar un total de 13 posts clavats de forma vetical, que sobresortien una mitjana de 40 a 50 cm. per sobre de l'estrat arqueològic. Aquest estrat està format per pals de diàmetre més petit en situació plana, així com nombroses branques, branquillons i fragments d'escorça, més algunes concentracions de turba, que es disposen directament damunt del nivell inferior de creta, que presenta un lleuger pendent cap a l'interior de l'Estany.

Cal citar també la troballa de diversos fragments de ceràmica, alguna amb decoracions cardials, i amb un estat de conservació superior al sector terrestre; així com algun fragment de sílex i restes paleocarpològiques. Per contra, la fauna no sembla que hagi suportat bé les condicions de conservació, ja que és molt escassa.

Finalment, cal esmentar la troballa de 4 eines de fusta, molt ben conservades, que esdevenen

una troballa excepcional en el conjunt de l'arqueologia de l'Europa mediterrània.

PRIMERES TROBALLES D'EINES DE FUSTA

Actualment els quatre objectes es troben en procés de restauració -liofilització- al Museu Cantonal de Neuchâtel, i la seva anàlisi definitiva no està completada, però podem avançar algunes de les seves característiques i probable funcionalitat:

-El primer objecte està realitzat en fusta de roure, amb una mesura total de 29 cm. Presenta un mànec cilíndric, acabat amb una protuberància subesfèrica, i una part activa a l'extrem distal que recorda a la fulla d'una falç, i com a tal acaba amb un extrem apuntat i presenta el tall en un perfil concau. En aquest perfil actiu es poden observar nombrosos senyals d'utilització, que suggereixen una mecànica d'ús semblant a la que s'utilitzaria amb una falç. Probablement la robustesa d'aquest tall podria indicar una funció destinada més a ajudar a arrencar tiges de plantes no llenyoses que no la de tallar-les pròpiament. En desconeixem, de moment, qualsevol paral.lel dins el Neolític europeu.

- El segon objecte és de fusta de saüc i mesura poc més de 20 cm. de longitud. Està format per un suport cilíndric on es trobaria la zona d'emmanegament, que també finalitza amb una protuberència esfèrica, així com la zona activa. En aquesta s'hi ha practicat una ranura romboidal en la qual s'ha encastat una làmina de sílex. La làmina està enganxada mitjançant una resina, i està orientada, en secció transversal en el mateix eix direccional del mànec, i en secció longitudinal, de forma obliqua.

En el costat anvers de la làmina, el suport cilíndric presenta una profunda ranura, que aprofita la mèdula pròpia de l'interior del tronc del saüc, des de l'interior de la qual es pot observar l'extrem proximal de la làmina de sílex.

Finalment, a l'extrem distal hi ha una protuberància corba, realitzada aprofitant una branca de la mateixa planta. Està disposada transversalment a l'eix d'emmanegament, i a un pla diferent tant de la fulla de sílex com de la ranura longitudinal.

És aquest un objecte que presenta nombroses afinitats amb els descoberts al Neolític de la Regió Alpina, corresponent a les fases antigues de Cortaillod i Pfin, i han estat classificats com a falçs amb emmanegament obliqu directe.

La seva utilització, a priori, semblaria de fàcil concepció: un extrem per a recollir les tiges que són apressades per la mà lliure, i seguidament donar una petita rotació al mànec i situar la fulla de falç en el pla de tall. Però resulta difícil trobar una explicació a la ranura

longitudinal (a manera d'hipòtesi s'ha plantejat una possible reutilització del mànec amb làmines encastades en paral.lel, l'addició d'algun element auxiliar, o facilitar el recanvi de la fulla pressionant des de l'interior de la ranura).

- El tercer objecte està realitzat sobre fusta d'ullastre i mesura poc més de 52 cm. de longitud i uns 2 cm. d'amplada. Es tracta d'un bastó recte, de forma cilíndrica, que presenta una superfície completament regularitzada i polimentada. L'extrem distal està apuntat, però està fracturat; mentre que l'extrem proximal és completament rom i en la proximitat s'hi poden observar diverses incisions transversals, paral.leles entre si.

En aquest cas, l'interrogant més important el proporciona el tipus de fusta seleccionada, ja que si bé l'ullastre presenta una fusta molt dura i compacta, i per tant molt apropiada per a la fabricació de bastons, ni actualment ni molt menys a partir de les dades paleoclimàtiques es pot considerar que es pogués trobar en les proximitats del jaciment. En canvi és possible que es trobés en el litoral empordanès i la seva aportació es podria posar en relació amb el gran nombe de productes d'origen marí que apareixen al jaciment.

- Finalment, el quart objecte ha estat realitzat amb fusta de roure i es conserva parcialment, ja que ha estat afectat per una combustió. Presenta una forma cònica de poc més de 17 cm. de longitud, amb un buidat interior. Possiblement es tracti d'una funda d'un objecte lític o ossi, formant part d'un utensili complexe.

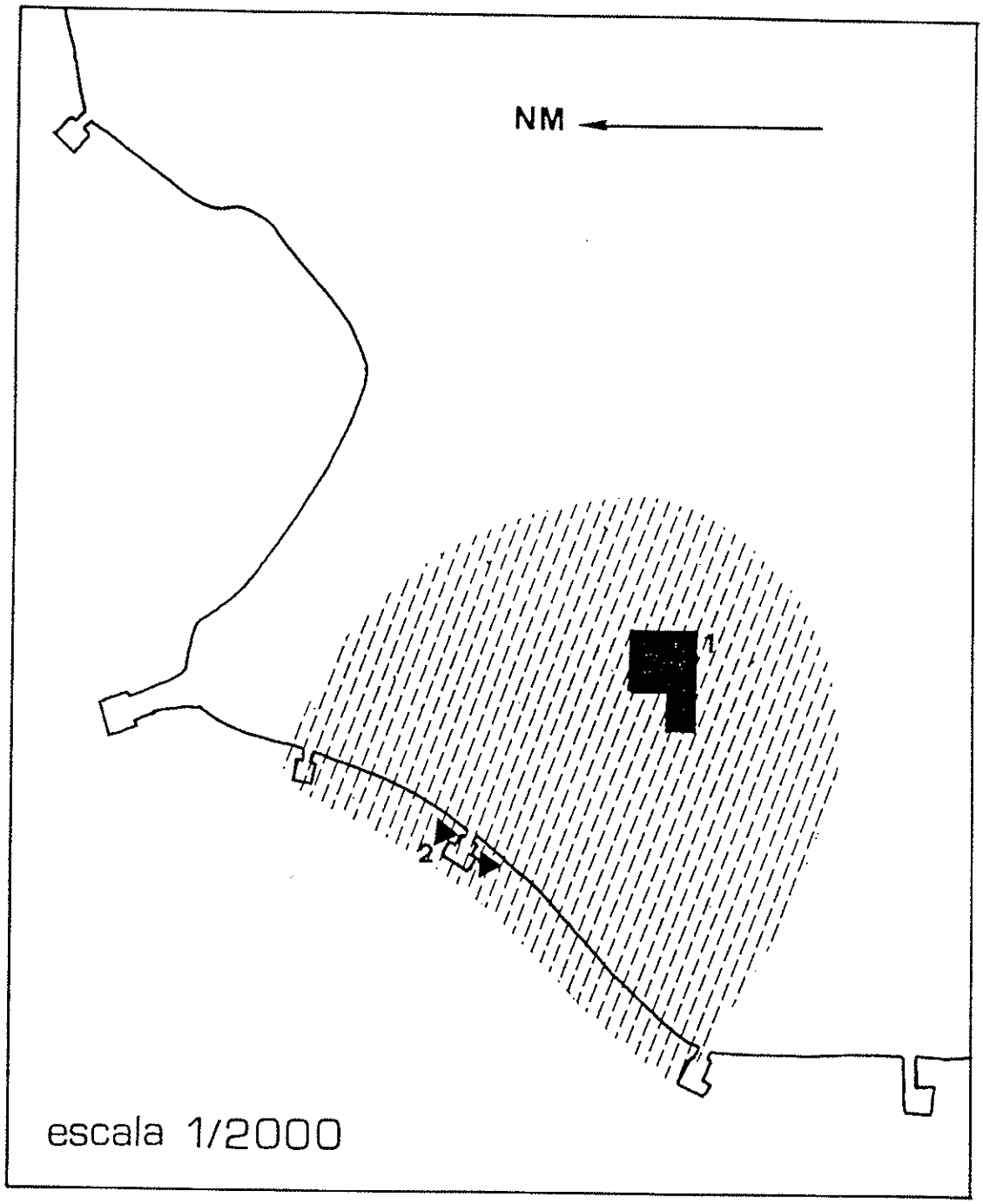

Fig.1: Àrea aproximada d'extensió del poblat neolític de La Draga. 1: Situació del sector terrestre de l'excavació. 2: situació del sector subaquàtic de l'excavació.

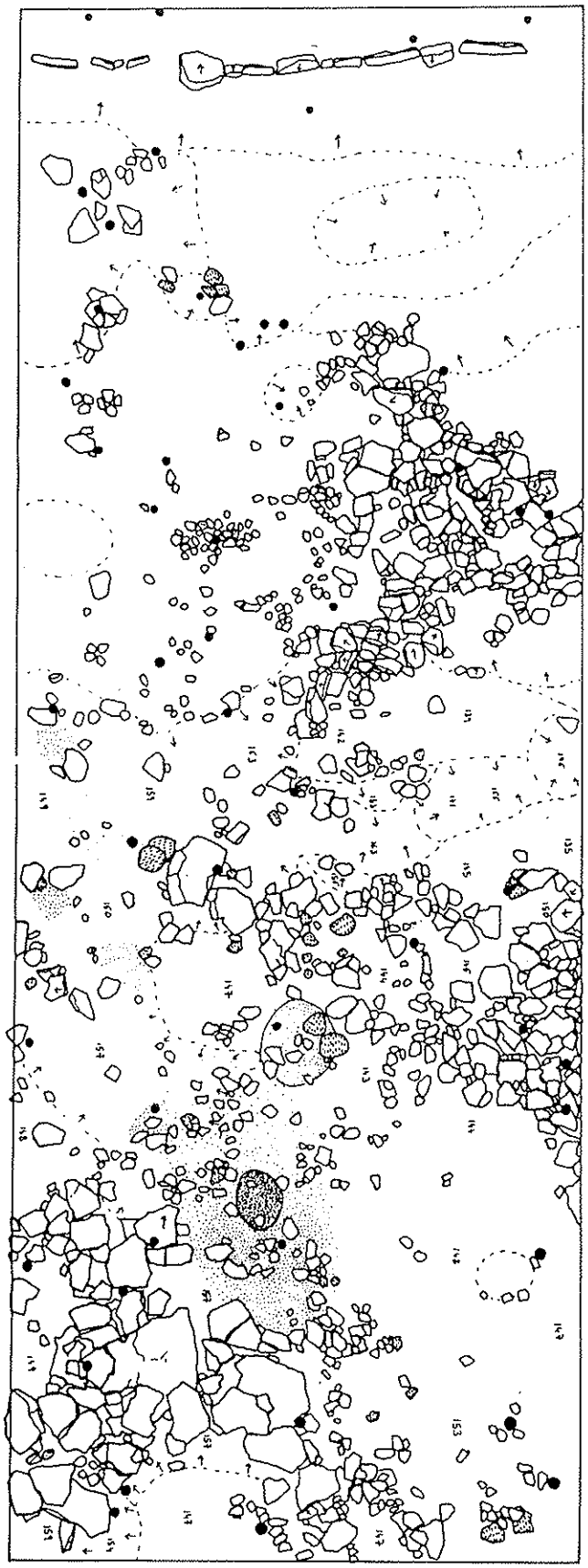

Fig.2: Planta de l'excavació terrestre de 1995.

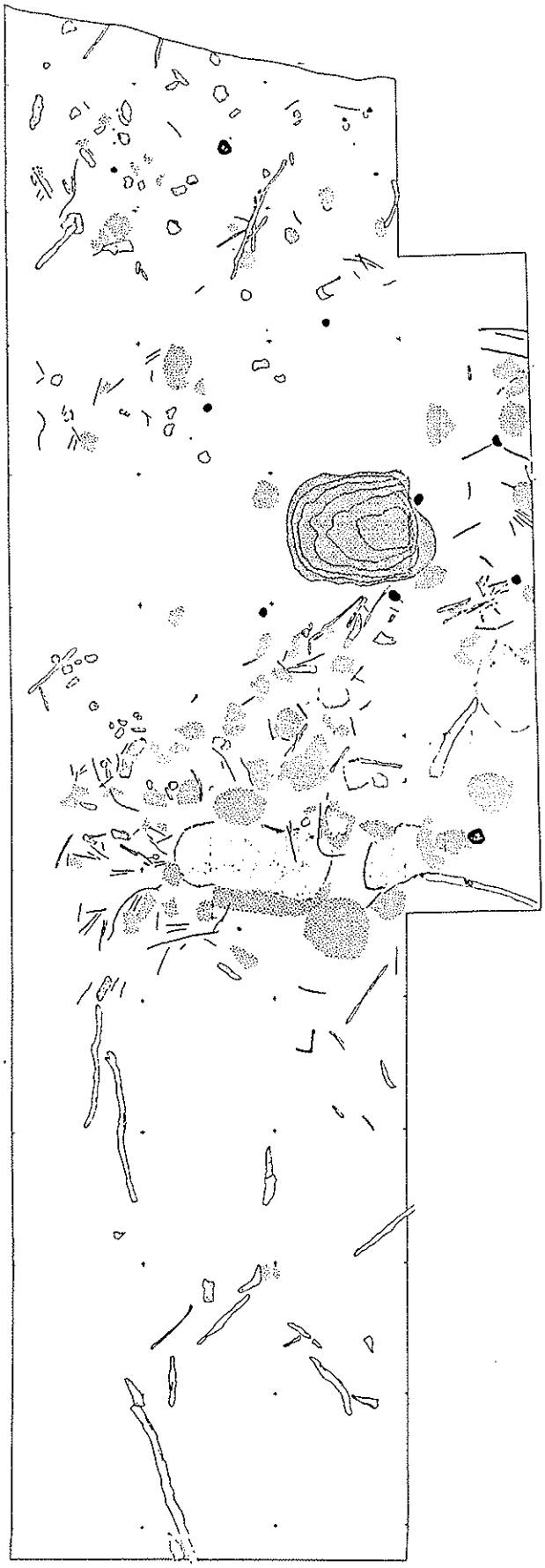

Fig.3: planta de l'excavació subaquàtica.

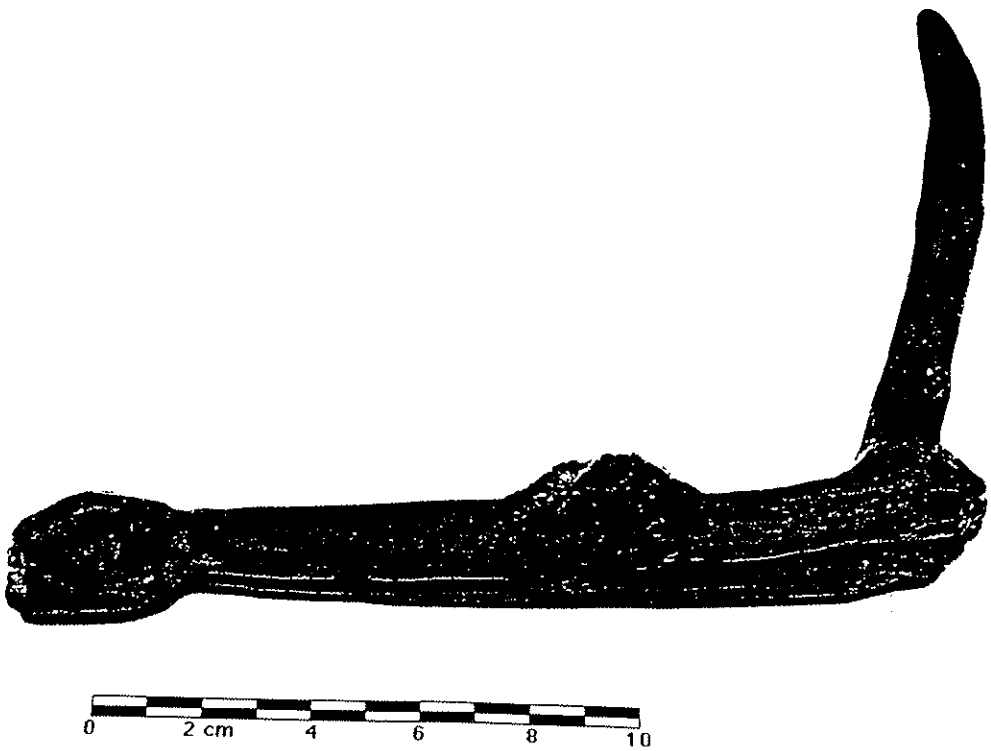

Fig.4: Objectes de fusta núm.1 i 2.

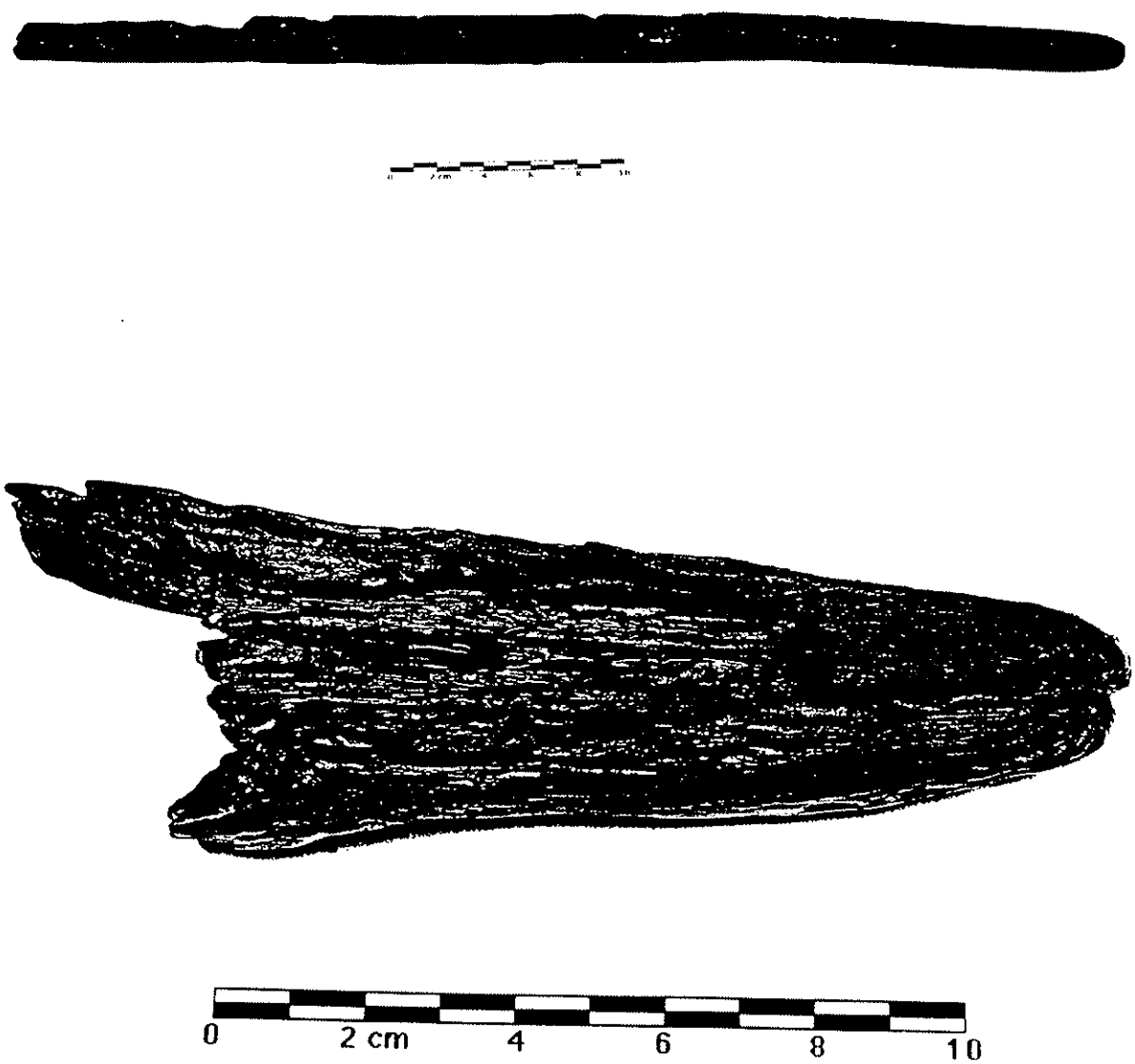

Fig.5: Objectes de fusta núm. 3 i 4.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

PLANSALLOSA (TORTELLÀ, LA GARROTXA): LES CAMPANYES D'EXCAVACIO DE 1994 I 1995

Àngel BOSCH
Montse BUCH
Ramon BUXÓ
Jordi CASADEVALL
Joaquim MATEU
Toni PALOMO
Esther TABERNERO

Després de vuit anys d'excavacions arqueològiques a la vall del Llierca, el Plansallosa és un dels jaciments que aporta més dades sobre el poblament humà de les primeres societats neolítiques del Pre-pirineu oriental.

Com ja hem posat de manifest en d'altres treballs (Alcalde & al. 1991; Bosch & al. 1993, 1995), el poblat de Plansallosa és un assentament a l'aire lliure, estable, sobre una antiga terrassa, i en el límit entre el pla i la muntanya (fig.1). A partir d'aquest indret, la seva població realitzaria una explotació econòmica, que té com a principal característica la complementarietat dels recursos que podia obtenir en un territori i un caràcter autosuficient i poc especialitzat, en el que només s'importen alguns productes absents a la vall, importants per al manteniment dels lligams intra- i inter-grupals.

La situació del poblat permet que els conreus de cereals i lleguminoses es trobin en els seus mateixos límits, o a poca distància de l'espai ocupat. D'altra banda, remuntant la vall en direcció nord, el medi muntanyós podia oferir múltiples possibilitats predadores i ramaderes. Aquesta íntegra utilització del medi es traduiria en el registre amb una complementarietat entre els diferents jaciments. D'aquesta manera, Plansallosa és l'ocupació estable, situada a les proximitats de les terres de conreu, mentre que la presència humana a les coves dels Ermitons i El Bisbe, són el reflexe dels petits moviments estacionals dels ramats, o de grups predadors, cap a les zones de muntanya. Aquest conjunt es completa amb les coves S'Espasa i 120, que

serien utilitzades com a llocs d'emmagatzematge.

Des de l'any 1991, que s'endega el projecte "Ocupació humana i territori a la Vall del Llierca: cap a un model d'implantació de les primeres societats agro-silvo-pastorals al nord-est de Catalunya", les campanyes d'excavacions dutes a terme a Plansallosa fins a l'any 1995, han permès de resoldre diverses qüestions específiques sobre l'arranjament de l'espai, la construcció de l'hàbitat i de les estructures, i l'organització dels usos dels espais domèstics i/o de producció. Tanmateix, les prospeccions que es fan a tota l'àrea del jaciment, donen una idea aproximada de la seva extensió, manifestant la presència del nivell arqueològic que apareix en una superfície d'uns 2000 m2, encara que les estructures es troben concentrades en un nombre mínim de 3 nuclis, separats per zones buides d'entre 15 i 25 metres (fig. 2).

ESTRUCTURACIÓ DE L'ESPAI

La zona excavada fins al 1994 culmina la primera fase d'actuació en el jaciment, que reuneix una superfície propera als 100 metres (fig. 3). Aquesta àrea correspon al nucli situat en el sector sudest, zona que per altra banda hem pogut comprovar que és la més alterada, degut a l'erosió natural i la construcció de la carretera de Montagut a Sadernes, i fins i tot per l'antic camí ramader d'origen medieval.

L'estratigrafia que retrobem en aquesta zona constata dos nivells arqueològics:

- El nivell II o Plansallosa II, on apareixen les restes d'una ocupació més recent, considerada com una fase més avançada del període Epicardial, però en una fase final. Les seves ceràmiques es caracteritzen per ser poc decorades, amb cordons llisos i ocasionalment solcs i impressions, però mai cardials. Entre els elements de prensió, destaca la freqüència de les nanses tubulars, encara poc desenvolupades i sobre ceràmiques no polimentades, que evidencien una evolució cap al període Montboló (fig. 4). Les datacions obtingudes sobre carbó vegetal són:

OXA-2592: 5890+/- 80 BP (cal. BC 5000-4545). Concentració de carbons.
OXA-2930: 5350+/- 100 BP (cal. BC 4450-3985). Fossat II.
BETA-74312: 5870 +/- 60 BP (cal. BC 4900- 4580). Fossat II.

Les dades ens situen en un context de finals del Neolític antic, que a nivell regional serien comparables a la cova sepulcral de l'Avellaner, amb la que mostra moltes afinitats a nivell de formes i decoracions ceràmiques; i anteriors al nivell Montboló de la cova d'En Pau.

Plansallosa II es destaca per una superfície empedrada, construida de forma el.líptica (fig. 5).

Més al nord d'aquesta estructura, es va localitzar un conjunt de restes de pedra polida en corneana que es pot interpretar com un taller de manufacturació de instruments. A més de l'estructura el.líptica, aquest nivell registra d'altres estructures com el el fossat I, tres forats de pal (PO1, PO2, PO3) i una estructura de combustió (FO1).

- el nivell I o Plansallosa I, associat a una fase inicial del període Epicardial, lleugerament posterior a La Draga, i es caracteritza per una decoració de les ceràmiques amb solcs, cordons i impressions diverses, algunes d'elles cardials (fig. 6). Aquest és el nivell que conserva de manera millor les estructures (fig. 7), les més importants són els fossats I i II, diverses estructures corresponents a fogars i fosses, i un forat de pal (PO6). Les datacions d'aquest nivell, obtingudes sobre carbó vegetal, són:

BETA-74311: 6180 +/- 60 BP (cal. BC 5250-4940). Base del fossat I.
BETA-74313: 6130 +/- 60 BP (cal. BC 5230-4910). Part superior del fossat I.
BETA-74314: 4920 +/- 70 BP (cal. BC 3920-3540). Estructura 10 (fogar).

Una de les estructures més interessants de Plansallosa I és una petita edificació unicel.lular, de forma circular, d'uns 12 metres quadrats de superfície, formada per un sòcol de rierencs, alguns de grans dimensions, entre els que es poden observar els forats dels pals que sostindrien la coberta. Presenta una obertura en direcció sud, i en el seu interior no apareixia més que fragments ceràmics, algun objecte d'ornament i poques restes lítiques.

Al voltant d'aquesta estructura s'hi troben diverses estructures auxiliars com ara les estructures de combustió i les fosses. Una d'elles (estructura 7) va aparèixer enllosada i contenia part d'un gran vas ceràmic.

Finalment, els dos fossats identificats tenen una amplada pròxima als 3-4 metres i una llargada d'uns 10 metres, i una profunditat que oscila entre 25 i 80 cm, El seu reompliment està compost per grans rierencs i rebutjos domèstics (restes de fauna, ceràmica, fragments d'utensilis, carbons, etc...).

L'EXCAVACIÓ DE L'ANY 1995

Amb l'actuació arqueològica de 1995 es tornarà a donar relleu a l'àrea del planell on s'havíen realitzat les prospeccions de l'any 1991. Aquesta intervenció té com a finalitat específica completar la informació del jaciment amb els objectius de delimitar-lo per la banda que dóna a la mateixa falda de la muntanya, i comprovar si es mantenien els mateixos criteris cronològics. Les intervencions que seguiren es varen traduir en l'excavació d'una zona situada a l'extrem sud del pla, amb una extensió de 28 metres quadrats, i en diverses prospeccions que

permetessin comprovar l'àrea d'influència de l'assentament. Aquest objectiu es va plantejar mitjançant la preparació d'una rasa de 25 metres de llargada.

L'excavació de la zona sudoest demostra la presència d'un sol nivell d'ocupació, corresponent pràcticament a la fase més recent de l'ocupació neolítica de Plansallosa. Aquest nivell es troba a un 60 cm del nivell del sòl actual, si bé el gruix superficial és més gran a mesura que ens aproximem a la falda de la muntanya, on les aportacions de l'erosió són més importants.

Els resultats permeten constatar l'aparició de grans blocs de pedra i de nombrosos fragments de terra cuita i carbons, relacionats probablement amb elements constructius. Tanmateix, per sota de la capa de fragments de terra cuita i de carbons apareixen nombrosos fragments de ceràmica, seguits a continuació per una fossa excavada en el subsòl del nivell arqueològic, d'on s'han pogut extreure diversos materials orgànics.

En la zona est va aparèixer una fossa poc profunda que servia per a encabir un gras vas ceràmic, a l'interior del qual n'hi havia un segon, aquest de petites proporcions.

ALGUNS NOUS ELEMENTS DE CULTURA MATERIAL

El resultat més espectacular de l'excavació de 1995 ha estat la troballa d'una fossa per a encabir un gran vas ceràmic que s'ha conservat pràcticament de forma íntegra. Aquest atuell correspon a una forma cilíndrica de grans dimensions, destinada segurament a emmagatzemar aliments. En el terç superior del cos presenta dues grans nanses de cinta ampla, relligades per cordons llisos horitzontals que es creuen amb altres de verticals, que sortint de la base assoleixen la vora, tot formant un motiu ortogonal.

En el seu interior hi havia un altre vas, aquest de petites dimensions, amb les parets rectes i verticals, de molt poca profunditat, amb la base plana i provist d'una petita nansa de cinta ampla aplicada a la vora. Aquest segon vas es trobava íntegrament conservat, tot i que fracturat en dues meitats.

A la resta de la superfície excavada les restes ceràmiques eren nombroses, i les formes que es poden identificar en tot el conjunt són les de l'olla globular amb coll de grans dimensions i les de l'olla globular sense coll, de mitjanes dimensions. A més, hi ha dos fragments de carena que corresponen a vasos diferents, pel que caldria afegir al menys dos vasos carenats.

A excepció de la fauna, la resta d'elements de cultura material són poc nombrosos. La indústria lítica es limita a alguna làmina o fragment, a més d'alguna resta de talla. La indústria òssia ha proporcionat un únic objecte que es correspon a un punxó sobre estella d'ós.

La presència de grans vasos ceràmics amb cordons llisos, tot formant motius ortogonals, és un clar indici de filiació Epicardial. Però el predomini de ceràmiques llises, i fins i tot d'algun vas carenat o de base plana, és un indicador de què ens trobem sota les influències de formes més evolucionades que cal relacionar amb el Montboló.

L'EXPLOTACIÓ DELS RECURSOS

Per la seva situació estratègica, la població de l'assentament de Plansallosa tenia accés a les terres amb possibilitats agrícoles, que començarien al límit mateix del jaciment, i als recursos forestals i de pastures de l'Alta Garrotxa. La coberta arbòria d'aquesta època i en aquest indret gairebé devia estar per sota de les seves possibilitats potencials, probablement malmesa en part per les activitats de l'home neolític. El bosc dominant durant les darreres fases del neolític antic a la zona de Plansallosa és el d'una roureda-alzinar amb sotabosc de boix i avellaner. Aquest bosc, però, no és totalment tancat, cosa que permet la proliferació de mates i espècies herbàcies, sense descomptar que haguessin obert els indrets més planers amb finalitats agrícola-ramaderes. Com a mínim els boscos de ribera (al costat de rius i rieres) devien estar formats per verns, salzes i oms.

Els estudis paleoambientals de Plansallosa, desenvolupats per F. Burjachs i M.T. Ros, constaten un desenllaç semblant al de la cova 120 (Agustí & al. 1987), on apunten que durant el Neolític antic es donarien unes condicions d'humitat edàfica i ambiental superior a les actuals. La deducció climàtica a partir de les anàlisis arqueobotàniques és la d'un clima temperat i humit, tal com correspon al període Atlàntic de l'Holocè.

Les restes de llavors carbonitzades (estudis de R. Buxó) procedeixen bàsicament d'una mostra del nivell inferior, encara que les de l'any 1995 vénen del nivell superior. L'espècie més representada és l'ordi vestit, seguida per les restes de blat dur; la recol.lecció, no obstant, segueix essent representada per l'aprofitament de les aglans.

La fauna (estudis de M. Saña) més ben representada és la del grup dels ovicàprids. La major part de les restes òssies corresponen a ovelles, essent menys important la cabra domèstica i molt menys la cabra salvatge. El bou també es troba ben representat, essent majoritàriament domèstic, però també es troben restes de l'actualment extingit bou salvatge. El porc seria l'animal menys freqüent, essent també majoritàriament domèstic.

La cacera es troba representada sobretot pel cèrvol i la cabra salvatge. Són dos animals que tenen el seu medi idoni diferenciat (el primer en zones boscoses obertes i el segon en relleus abruptes de muntanya) però els dos es trobarien en els biòtops d'aquesta zona de confluència d'hàbitats.

La indústria lítica tallada recuperada a Plansallosa es caracteritza per una utilització maximal de matèries primeres d'origen local fet que condiciona directament els métodes de gestió de la matèria i les tècniques de fractura emprades. Els materials lítics autòctons es fracturen seguint els plans interns de debilitat, i es produeixen productes sense una morfologia clara, que tenen cares planes o anguloses i rarament concoïdals.

La procedència de les matèries d'origen local (sílex local, quars, cristall de quars, altres) les localitzem en l'entorn més inmediat de l'ocupació prehistòrica. El riu Llierca a l'alçada del jaciment arrossega totes aquestes matèries: en el cas concret del sílex local l'hem localitzat a uns 3 km. al nord a l'indret on el curs fluvial desmonta un aflorament d'aquesta matèria.

La indústria lítica recuperada a Plansallosa es caracteritza per un conjunt industrial que explota bàsicament matèries primeres locals, fet que determina directament el procés de gestió de la mateixa. Les làmines de sílex no local sempre estan retocades i tampoc tenim dades del procés d'obtenció d'aquests productes laminars, com per exemple làmines de cresta, tabletes, nuclis... Aquest fet ens fa pensar que els productes laminars no estan produits en el jaciment sino que probablement ja arriben a Plansallosa com a productes acabats i que la seva presència es deguda a un possible intercanvi amb altres grups.

EL CONJUNT DE PLANSALLOSA

Els treballs d'excavació realitzats en el decurs dels darrers anys a Plansallosa aporten una informació molt útil per a comprendre l'evolució de les societats neolítiques al nord de Catalunya.

L'ocupació de Plansallosa presenta dues fases, separades entre elles per un període no superior a uns dos-cents anys. No obstant això, desconeixem per ara quina seria la cronologia de tots els nuclis del poblat, però es podria plantejar si en un futur es considera necessari reprendre l'excavació en extensió del conjunt del poblat. L'excavació de l'any 1995 ha obert unes noves perspectives en el jaciment, on es manifesta que l'assentament no ha sofert pràcticament alteracions en tota la seva superfície.

Per ara, l'estudi del model de poblament de Plansallosa permet contemplar dues hipòtesis diferents: en primer lloc, podem parlar d'una població reduïda, que pot habitar l'assentament, o els seus voltants, durant un període molt llarg de temps, practicant la renovació de les cabanes en llocs diferents de l'àrea d'ocupació i podent reocupar ocasionalment els espais utilitzats amb anterioritat; i en segon lloc, la presència d'una població més nombrosa, formada per algunes grans unitats familiars (tres o quatre) que habiten el Plansallosa. Des d'aquí, aquests grups gestionen l'explotació de recursos de la vall del Llierca durant un període d'alguns anys de

durada, practicant la mobilitat de moviment relacionada amb l'itinerància dels conreus en el marc d'un ampli territori poc poblat, essent la mateixa o una altra població la que tornaria a ocupar el mateix territori al cap d'uns 200 anys després.

Si utilitzem la primera hipòtesi, acceptariem que la sedentarització de la població és molt acusada, amb una identificació del territori contradictòria amb el model de societat del Neolític antic que disposa encara d'economia molt diversificada. La segona proposta sembla que es correspon de manera més favorable amb una societat que conserva la presa de decisions de cada grup familiar, integrada dins un esquema comunitari de gestió econòmica del territori.

L'escassa importància quantitativa de les matèries primeres importades confirma el caràcter autosuficient i poc especialitzat de l'economia dels pobladors de Plansallosa. La població neolítica que ocupa la vall del Llierca extreu del territori la major part dels recursos necessaris per a la subsistència, i únicament va recórrer a proveir-se de productes exògens en dos casos diferents: el sílex i els objectes que tenien un ús simbòlic.

A partir d'aquestes dades, sembla per tant garantida la salut del sistema econòmic d'aquesta primera població agrícola i ramadera que va poblar la vall. Aquest fet avalaria l'existència d'aquesta població durant un període de temps relativament llarg, fins gairebé la meitat del IV mil.lenni.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ B., ALCALDE G., BURJACHS F., BUXÓ R., JUAN-MUNS N., OLLER J., ROS M.T., RUEDA J.M. & TOLEDO, A. (1987) *Dinàmica de la utilització de la cova 120 per l'home en els darrers 6.000 anys,* Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona. Serie monogràfica, 7, Girona.

ALCALDE G., BOSCH A., BUXÓ R.(1991) L'assentament Neolític a l'aire lliure de la Plansallosa (La Garrotxa), *Cypsela, IX*, Girona, pp. 49-63.

BOSCH A., BUCH M., BUXÓ R., CASADEVALL J., MATEU J., PALOMO T., TABERNERO E. (1993), Ocupació humana i explotació del territori dels primers agricultors-ramaders de l'Alta Garrotxa, *Annals 1992-1993*, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, Olot, pp. 45-76.

BOSCH A., BUCH M., BUXÓ R., CASADEVALL J., MATEU J., PALOMO T., TABERNERO E. (1995). Plansallosa i el poblament de la vall del Llierca (Garrotxa, Prepirineu Oriental) durant el Neolític antic, *X Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, 1994, Puigcerdà, pp. 267-272.

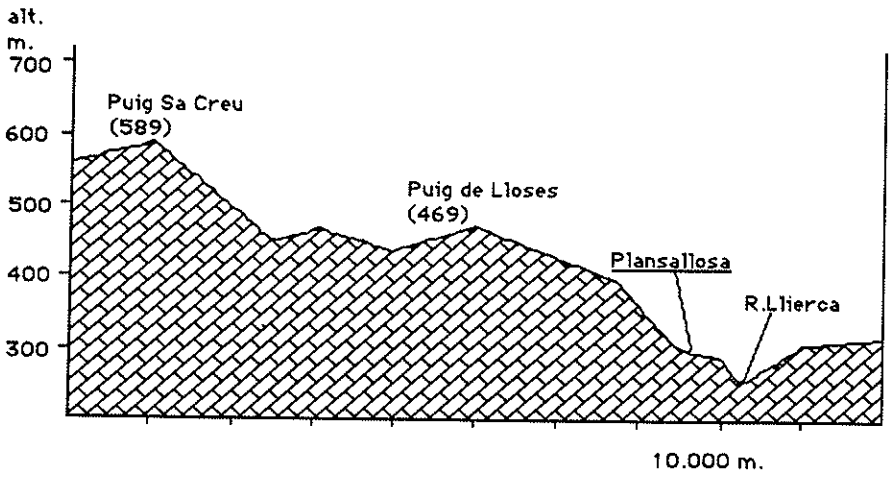

Fig.1: Situació del poblat de Plansallosa en un transecte E.NE / O.SO

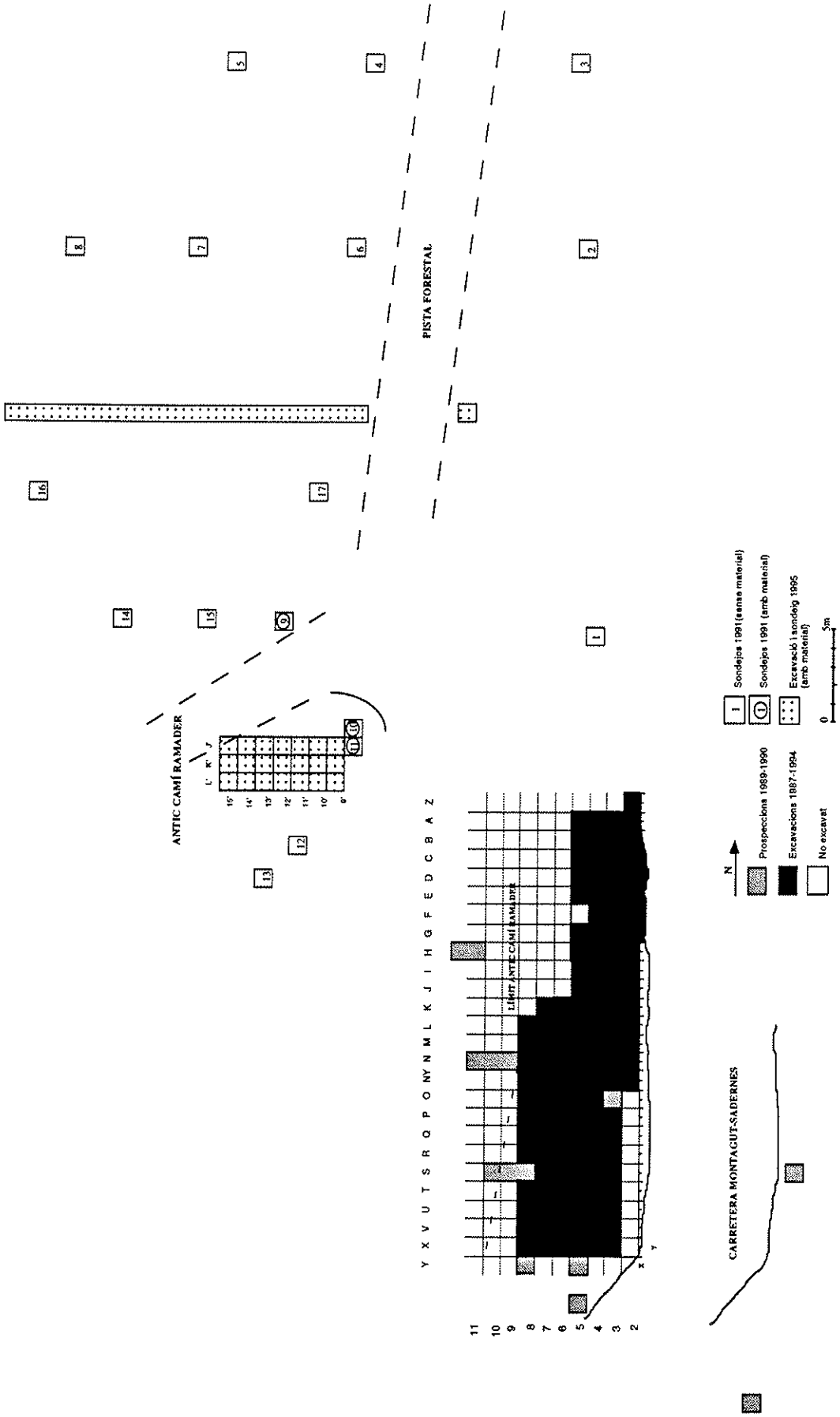

Fig.2: Plansallosa. Planta general de la superfície estudiada.

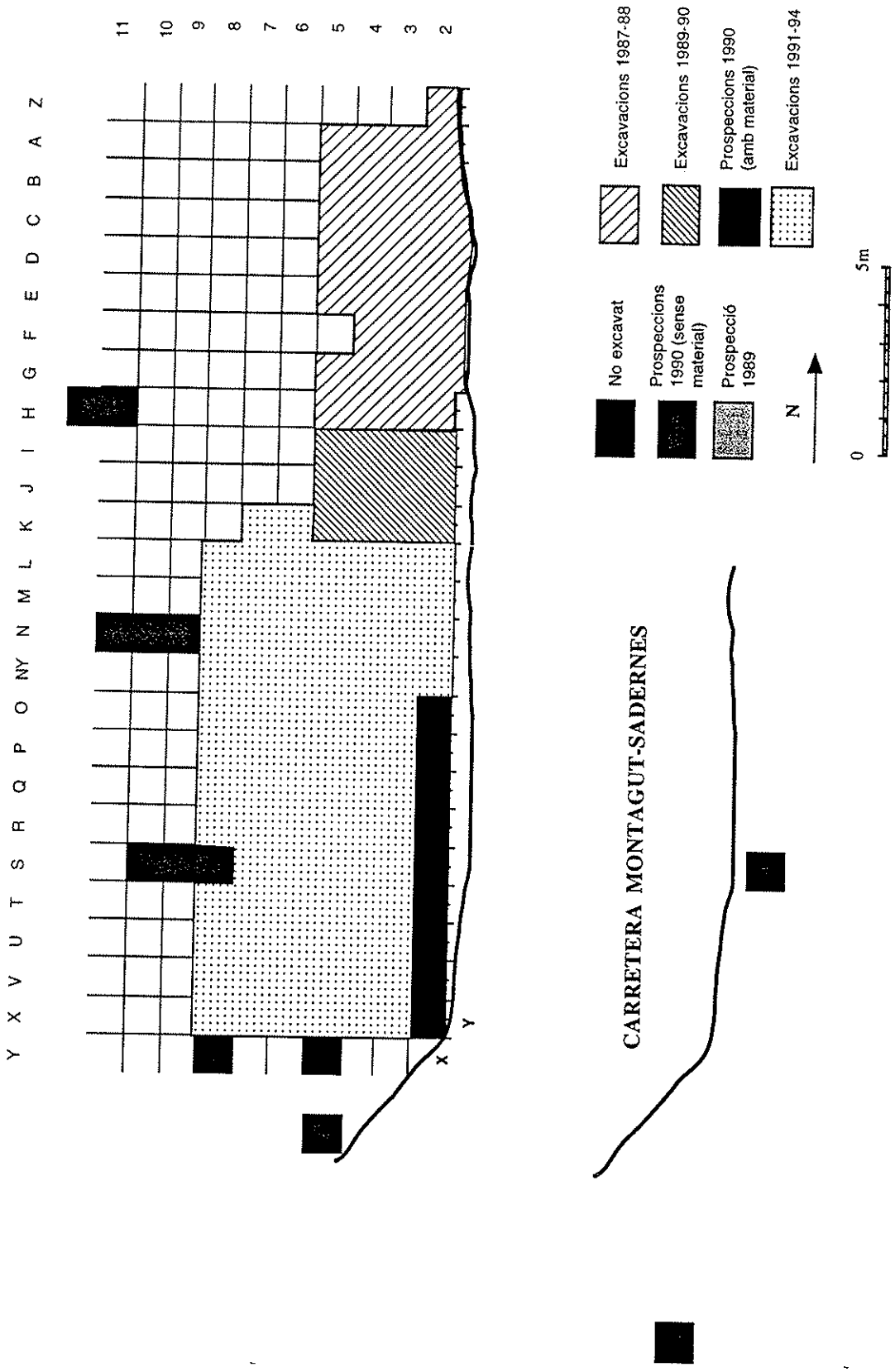

Fig.3: Planta general de l'àrea excavada fins a 1994

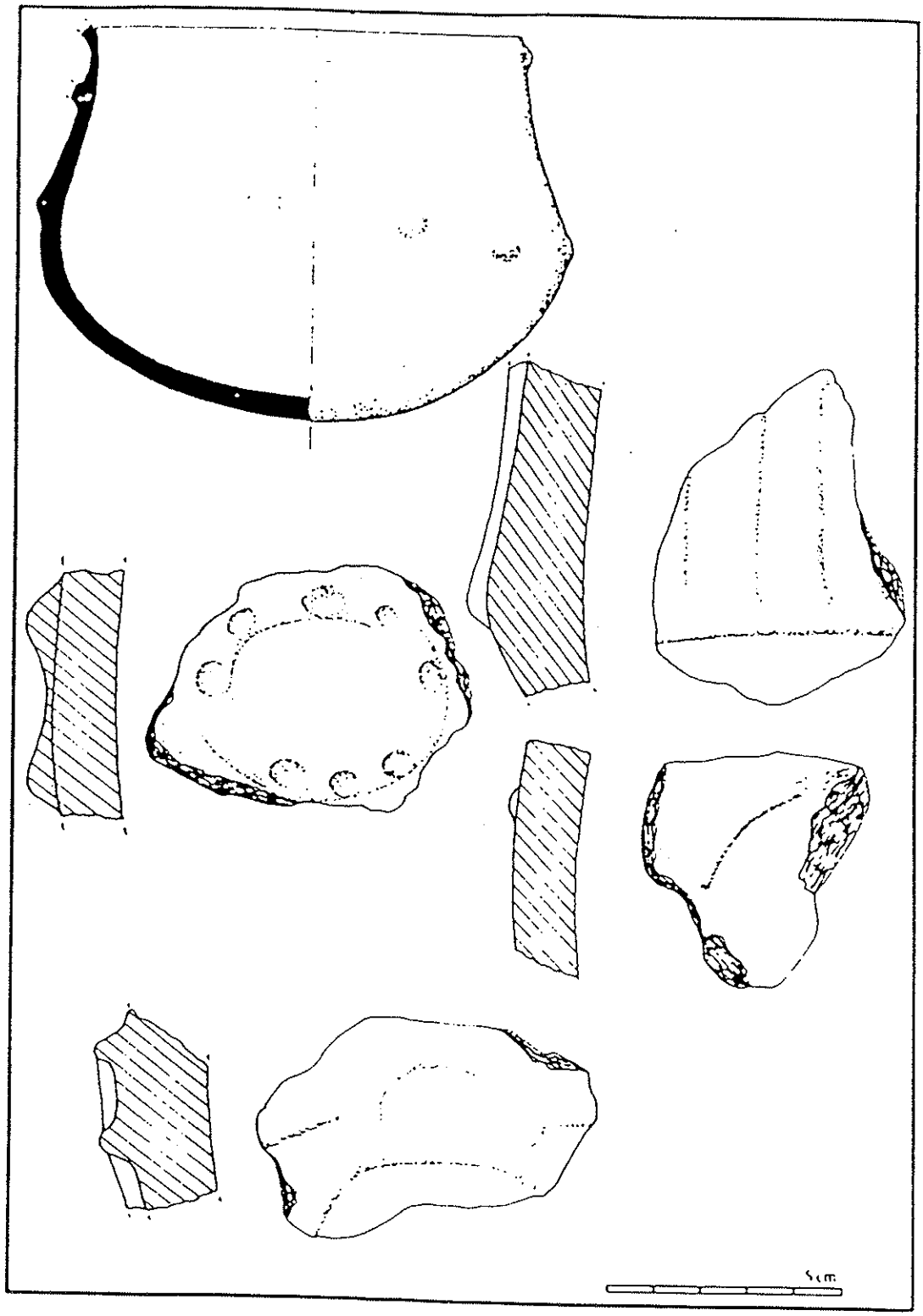

Fig.4: Plansallosa II. Vas ceràmic i fragments decorats del nivell més recent

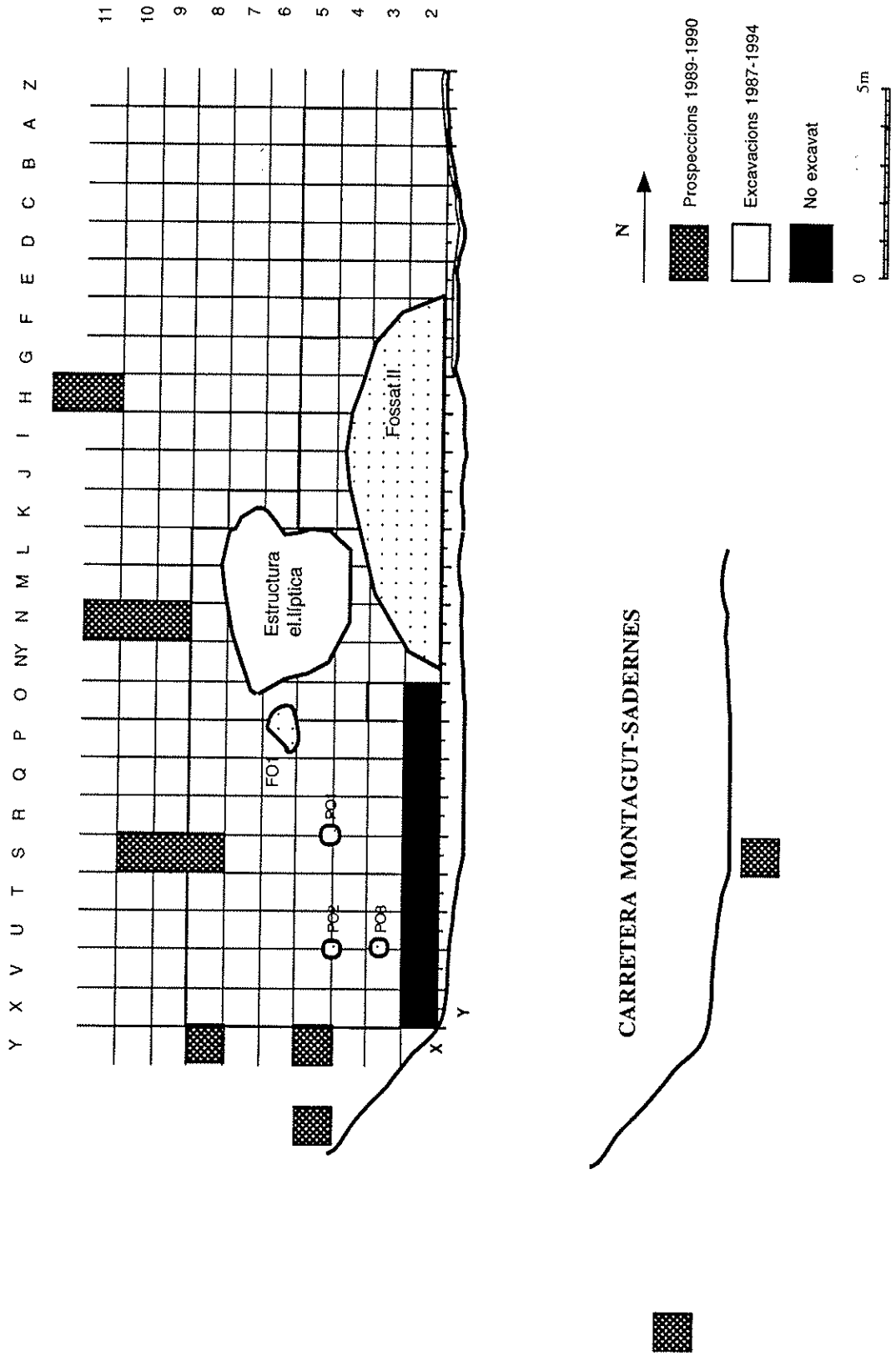

Fig.5: Plansallosa, nivell II. Distribució de les estructures identificades

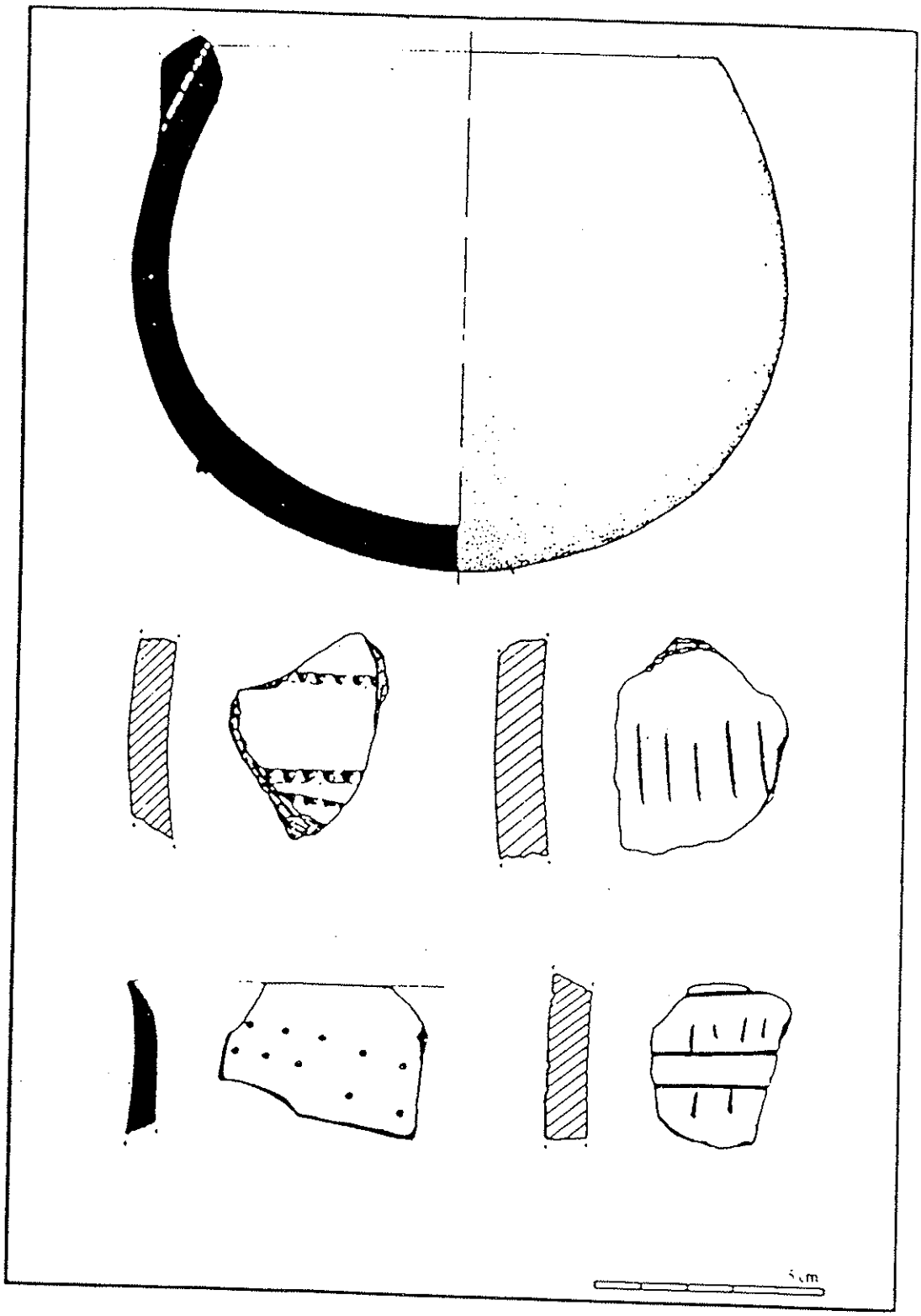

Fig.6: Plansallosa I. Vas ceràmic i fragments decorats del nivell més antic.

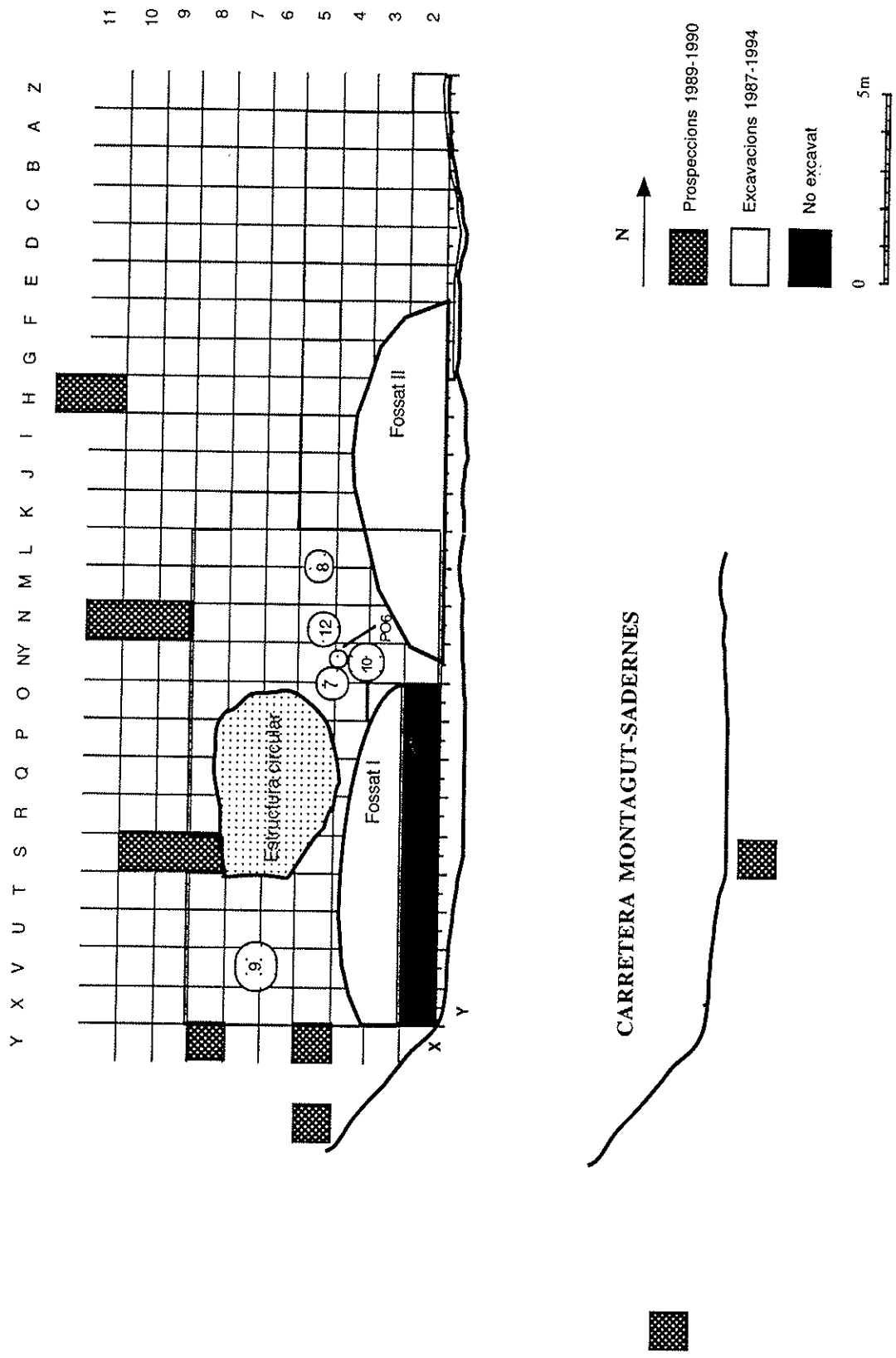

Fig.7: Plansallosa, nivell II. Distribució de les estructures identificades.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA COVA DE LA PÓLVORA (ALBANYÀ, ALT EMPORDÀ)

Àngel BOSCH
Montse BUCH
Ramon BUXÓ
Jordi CASADEVALL
Joaquim MATEU
Toni PALOMO
Esther TABERNERO

La cova de la Pólvora és una gran cavitat situada en el vessant est del massís de l'Alta Garrotxa, a 760 metres s.n.m., oberta en un gran cingle calcari que es troba en el marge esquerre del torrent de la Coma del Ferrer, afluent de la Muga (fig. 1). Ha estat denominada erròniament per un mapa excursionista com a cova del Senglar, fet que ha comportat que aparegués amb aquest nom en algunes publicacions científiques.

La planta de la cova està formada per dues sales allargassades situades a diferents nivells i que es comuniquen per un ressalt de roca d'uns quatre metres d'alçada. La primera sala és més aviat un corredor d'uns 20 metres de llargada, amb un lleuger pendent cap a l'exterior truncat per un apilonament de blocs calcaris, possiblement fruit del derrumbament d'alguna estructura de tancament de la boca de la cova utilitzada en época moderna. La segona sala fa uns 17 metres de llargària per 5 metres d'amplada màxima. S'hi observen diversos desprendiments del sostre que en alguns punts empedeixen el pas, així com també un lleuger pendent cap al nord que és gairebé imperceptible.

HISTÒRIA DE LES INVESTIGACIONS

La cavitat es va reconèixer com a jaciment arqueològic a partir de les visites efectuades per Àngel Bosch i Josep Tarrús l'any 1988. Ja anteriorment havia estat visitada pels furtius, que havien practicat una sèrie de forats. Tarrús i Bosch efectuaren una cala de prospecció de 1m2 que els permeté caracteritzar i descriure una estratigrafia de 4 nivells: un nivell superficial polsós gris amb ceràmica del Bronze final, un nivell 2 amb sediment fi marró fosc amb les restes d'un sol vas que s'atribueixen a un Bronze antic-mig, un nivell 3 de sediment marró fi amb el que consideren un nivell sepulcral del Neolític antic on van poder documentar la presència de les extremitats inferiors d'un individu humà adult. Finalment, el nivell 4 estèril amb intrusions dels nivells superiors.

A nivell científic restava inèdita, a l'excepció de la menció que en fa Àngel Bosch a la seva tesi doctoral "El Neolític antic al N.E. de Catalunya" (Bosch 1991, pp. 157-59) i en les diverses cites que J. Tarrús i el mateix A. Bosch feien en treballs recents sobre el Neolític. En tots aquests casos apareixia citada erròniament com a "cova del Senglar". Respecte a la Cova d'en Pólvora, la cova del Senglar es tracta d'una altra cavitat, de dimensions més petites, que es troba per sota de la mateixa cinglera a uns 100 metres a l'est.

Arran dels treballs d'elaboració de la carta arqueològica de l'Alt Empordà, la cova és visitada de nou per Toni Palomo i Joaquim Mateu i es comprovà el nivell de degradació que estava patint el jaciment, com a conseqüència de les reiterades excavacions clandestines efectuades pels furtius. La primavera de l'any 1994 arribava la notícia de noves visites incontrolades a la cova, i l'equip d'excavació del jaciment de Plansallosa va decidir plantejar la possibilitat d'efectuar una intervenció ràpida. Aleshores, la cavitat és visitada per l'Aurora Martin, cap de la secció de Girona del Museu d'Arqueología de Catalunya, per Montserrat Mataró, arqueòloga territorial, i els membres de l'excavació de Plansallosa, juntament amb l'alcadessa d'Albanyà que constaten "in situ" la degradació del jaciment. A partir d'aquí acorden sol.licitar un permís d'excavació amb caràcter d'urgència per tal de caracteritzar la dinàmica de l'ocupació de la cavitat tan a nivell vertical (estratigràfic) i en el que fos possible a nivell horitzontal (extensió), abans que el jaciment es perdés del tot.

OBJECTIUS I METODOLOGIA EMPRADA

La metodologia emprada en l'excavació ve condicionada per la caracterització de la seqüència estratigràfica i la documentació maximal de l'ocupació en extensió.

Per a tal finalitat, la metodologia utilitzada va consistir en la realització d'una sèrie de cales sistemàtiques al llarg de la segona sala de la cova.

Metodologia de l'excavació.

1.- Excavació en extensió de les cales seguint les unitats estratigràfiques tan geològiques com arqueològiques.

2.- El sistema de registre del material arqueològic va ser el de cooerdenades cartesianes.

3.- Durant l'excavació es va recollir tot el material individualitzant-lo per nivells i quadres.

Mostreig.

Es van recollir mostres de totes les unitats estratigràfiques i de les estructures per tal de poder fer els estudis de palinologia, antracologia, sedimentologia i les datacions amb els carbons recuperats.

DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS ARQUEOLÒGICS

La intervenció, realitzada sobre un total de 15 metres quadrats, que corresponen a 4 cales diferents -situades en la zona proximal, medial i distal de la sala-, va permetre determinar tres moments d'ocupació (fig. 2).

L'estratigrafia és general a tota la segona sala i està totalment dominada pels processos genètics de karst subterranis (fig.3). En el cas concret de la Pòlvora, la creació de sediments s'ha produit per dues vies: els aports biològics d'excrements de poblacions de ratpenats i els aports químics, bé per saturació i precipitació de sals arrossegades en dissolució per les aigües subterrànies, bé per la descalcificació de les parets calcàries de la cova creant argiles descarbonatades.

Estratigrafia.

NIVELL I : llims grisos de poc gruix, totalment desestructurades i que varien de potència.

NIVELL II: nivell de salinització que varia de potència entre 1 i 10 cm. En alguns llocs està lleugerament concrecionat. Textura llimosa. Poca presència de material arqueològic que correspon a l'ocupació de finals de l'edat del Bronze.

NIVELL III: sediment fosc, orgànic, força estructurat. Textura franca. Presència abundant de material arqueològic que correspon a l'ocupació de finals de l'edat del bronze.

NIVELL IV: Sediment de color marró clar i poc estructurat. Textura franca. Material arqueològic que correspon a l'ocupació de començaments de l'edat del Bronze.

NIVELL V: argiles de color marró clar molt compactades. Textura franca. Correspon al reompliment de les fosses i conté material arqueològic que correspon a l'ocupació neolítica.

NIVELL VI: argiles descarbonatades totalment estèrils.

Final de l'Edat del Bronze.

L'ocupació més recent (nivell II i III) correspon a finals de l'Edat de Bronze, amb una cronologia aproximada de 800 a 1000 anys a.C. Aquest nivell apareix protegit per una petita crosta de carbonats, i en ell s'ha pogut recuperar restes ceràmiques a mà, en les que apareixen decoracions d'acanalats i incisions, i carbons vegetals. La manca de restes alimentàries i de qualsevol estructura no possibilita que en la fase actual de la investigació es pugui determinar la funció que la cavitat tingué per a aquells pobladors.

Inicis de l'Edat del Bronze.

El nivell IV correspon a una ocupació que tingué lloc gairebé un mil.lenni abans, en torn a 2070 a.C., segons la datació obtinguda per C14 realitzada sobre carbó vegetal. El material recuperat en aquest nivell és únicament ceràmic, amb decoracions més riques que en el nivell anterior entre les que destaquen les aplicacions de cordons impresos, juntament amb altres incisions i impressions. De la mateixa manera que en el nivell anterior, no s'ha pogut determinar cap funcionalitat per la manca d'estructures.

El Neolític.

Finalment, en el darrer nivell arqueològic, de cronologia neolítica es van localitzar 6 fosses diferents, de les quals 3 van poder ser excavades completament. Les datacions realitzades sobre carbons vegetals recuperats de l'interior d'aquestes fosses les situen cronològicament entre 3200 i 3320 a. C., en el final de la fase Montboló.

Les fosses van ser excavades en un sediment estèril, travessant dos estrats, un d'argiles compactes i un altre de descarbonatades. Totes presenten una boca de tendència circular, amb un diàmetre que pot oscilar entre 160 cm. (fossa 1) i poc més d'un metre (fosses 2 i 3). Les parets són pràcticament rectes, amb una fondària mitjana de 50 cm., i el fons és completament pla (fig.4).

El reompliment de les fosses està format per llims de color marró fosc de textura molt flonja. Les restes arqueològiques apareixen en el fons, i consisteixen bàsicament en fragments de ceràmica, gran quantitat de carbons, algunes pedres i molt rarament restes de fauna. Entre les fosses excavades de forma sencera, destaca la fossa 1, al fons de la qual apareix un gran vas ceràmic esclafat entre fragments de pedra, juntament a un vas de mitjanes dimensions. A la prospecció de 1988 es van documentar les restes de les extremitats inferiors d'un individu humà adult, probablement inhumat dintre d'una fossa situada en el fons de la sala interior. Malahuradament, no ha estat possible reemprendre aquesta excavació, ja que com s'ha demostrat, aquesta zona ha estat completament malmesa per les actuacions furtives.
Les ceràmiques corresponen a vasos de mitjanes i grans dimensions, que no presenten cap mena de decoració, amb una superfície acuradament polimentada, i com a elements de prensió només apareix alguna nansa de cinta. Les formes son molt simples, de tendència subesfèrica,

amb coll o sense (fig.5).

El contingut de les ceràmiques resulta de moment difícil de conèixer, ja que no s'ha recuperat cap resta de cereal o altra planta. Això no implica, però, que no haguessin estat utilitzades amb aquesta finalitat.

VALORACIÓ DELS TREBALLS

Els resultats de l'excavació ens fan pensar que la major part de la superfície de la sala interior hauria estat emprada per la construcció de fosses, presentant aquestes una forta densitat, que faria que algunes d'elles s'haguessin superposat parcialment sobre d'altres d'anteriors. Un exemple d'aquest fenòmen es pot observar a la cala 1 (fosses 1 i 2) i en la cala 3 (fosses 4 i 5). Si consideréssim constant aquesta densitat en tota la sala, es podria pensar en un nombre total proper a les 30 fosses, tot i que no podríem precisar quantes d'elles van ser utilitzades en el mateix moment

En relació a les cavitats d'emmagatzematge de la vall del Llierca (coves S'Espasa i 120), de cronologia més antiga, la cova de la Pólvora presenta algunes característiques similars com és un difícil accés, i una obertura en una cinglera, orientada cap el sud-est, sobre un petit curs d'aigua. Per contra, la cova de la Pólvora se situa a una alçada superior, molt més a l'interior del massís muntanyós, i per tant molt més allunyada dels possibles camps de conreu.

Actualment, no coneixem per al període Montboló altres manifestacions d'emmagatzematge semblants, però tot i que a una escala més reduida hi podriem relacionar algunes troballes aïllades de la vessant nord dels Pirineus Orientals. Possiblement, ja durant el Montboló, la complementarietat de recursos pròpis del Neolític antic s'hauria transformat de forma considerable. En el Nord-est de Catalunya durant aquest període es documenta l'existència d'hàbitats a l'aire lliure, situats en zones properes a terres fèrtils, però es continua mantenint la utilització de les coves, ja sigui com a hàbitats (cova d'En Pau), com a sepulcres (cova del Pasteral), o com a llocs de refugi i estabulament (cova del Bisbe). Probablement ens trobariem en una fase d'intensificació i especialització de la producció agrícola, però la muntanya continuaria essent objecte de diferents activitats. En el cas del massís de l'Alta Garrotxa, les manifestacions d'aquest període tot i ser menors, poden ser significatives.

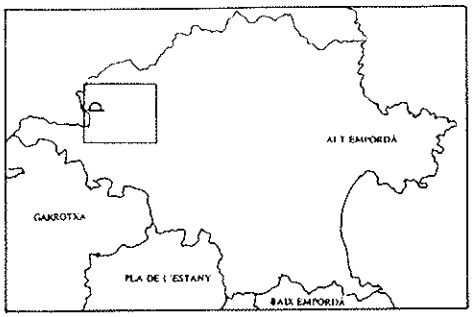
A prop de la Cova de la Pólvora s'ha pogut documentar una cista sepulcral, amb una cronologia relativa similar, (cista del Coll de la Creu del Principi-Albanyà) (Bosch & Tarrús 1989) que ens indicaria una presència perllongada de grups humans en aquesta zona, durant períodes estacionals. És possible que juntament amb l'especialització agrícola del IV mil.lenni comencés un inici d'especialització ramadera, que utilitzaria les zones altes de la muntanya durant els

períodes estivals. D'aquesta manera explicaria l'ús d'una cavitat per a emmagatzemar aliments i el fet d'enterrar a la mateixa muntanya. En relació a la ramaderia, no podem oblidar la situació geogràfica de l'Alta Garrotxa, com a lloc tradicional de pas entre les pastures d'estiu del Pirineu oriental i les d'hivern de la costa empordanesa.

BIBLIOGRAFIA

BOSCH A. (1991). *El Neolític antic al N.E. de Catalunya.* Tesi Doctoral. Inèdita.

BOSCH A. & TARRUS J. (1989). La cista amb túmul de la Creu del Principi (Alta Garrotxa), *Vitrina,* Olot, 4, pp. 13-19.

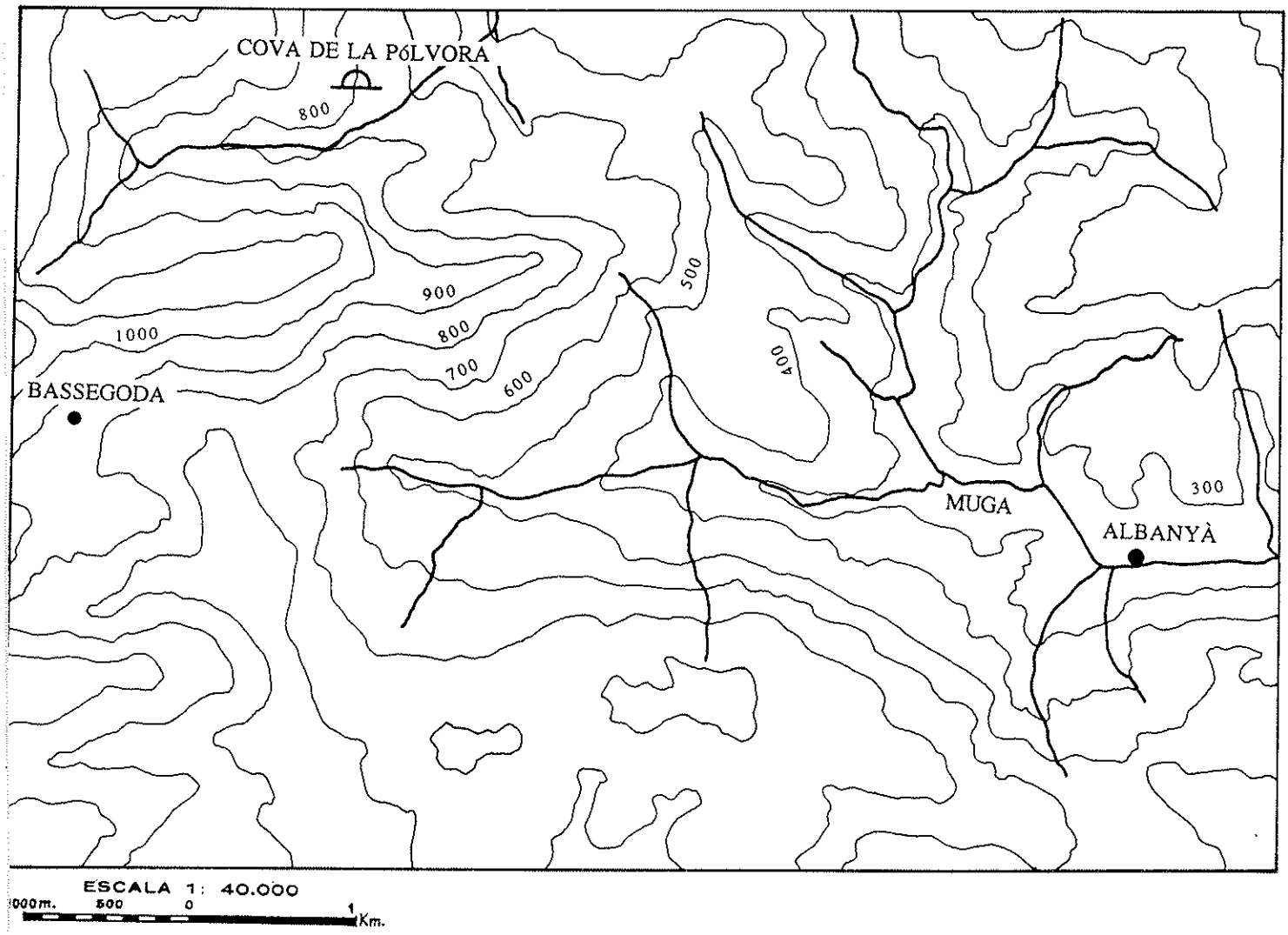

Fig.1: Situació geogràfica de la Cova de la Pòlvora.

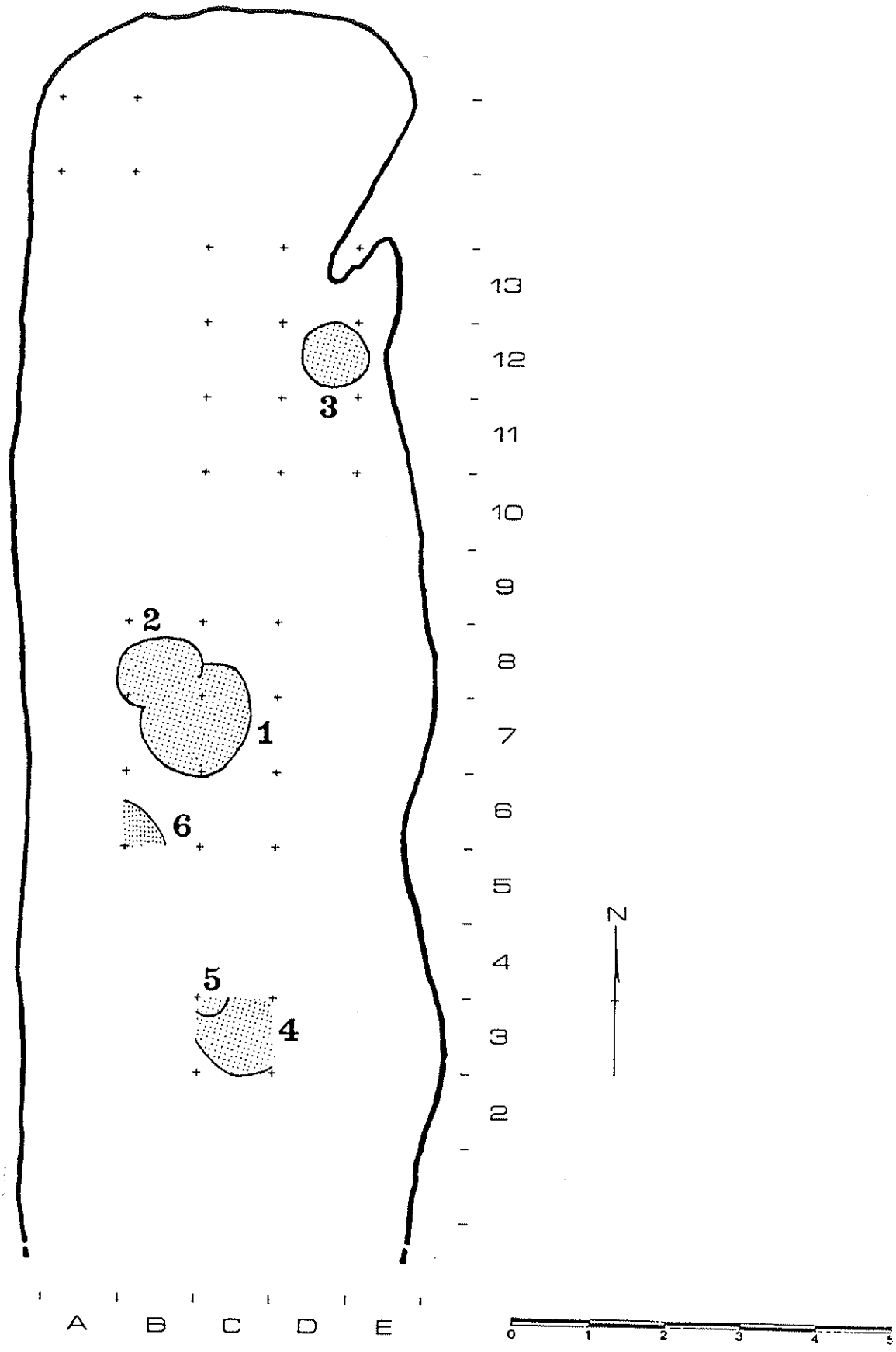

Fig.2: Situació de les fosses dins l'àrea excavada.

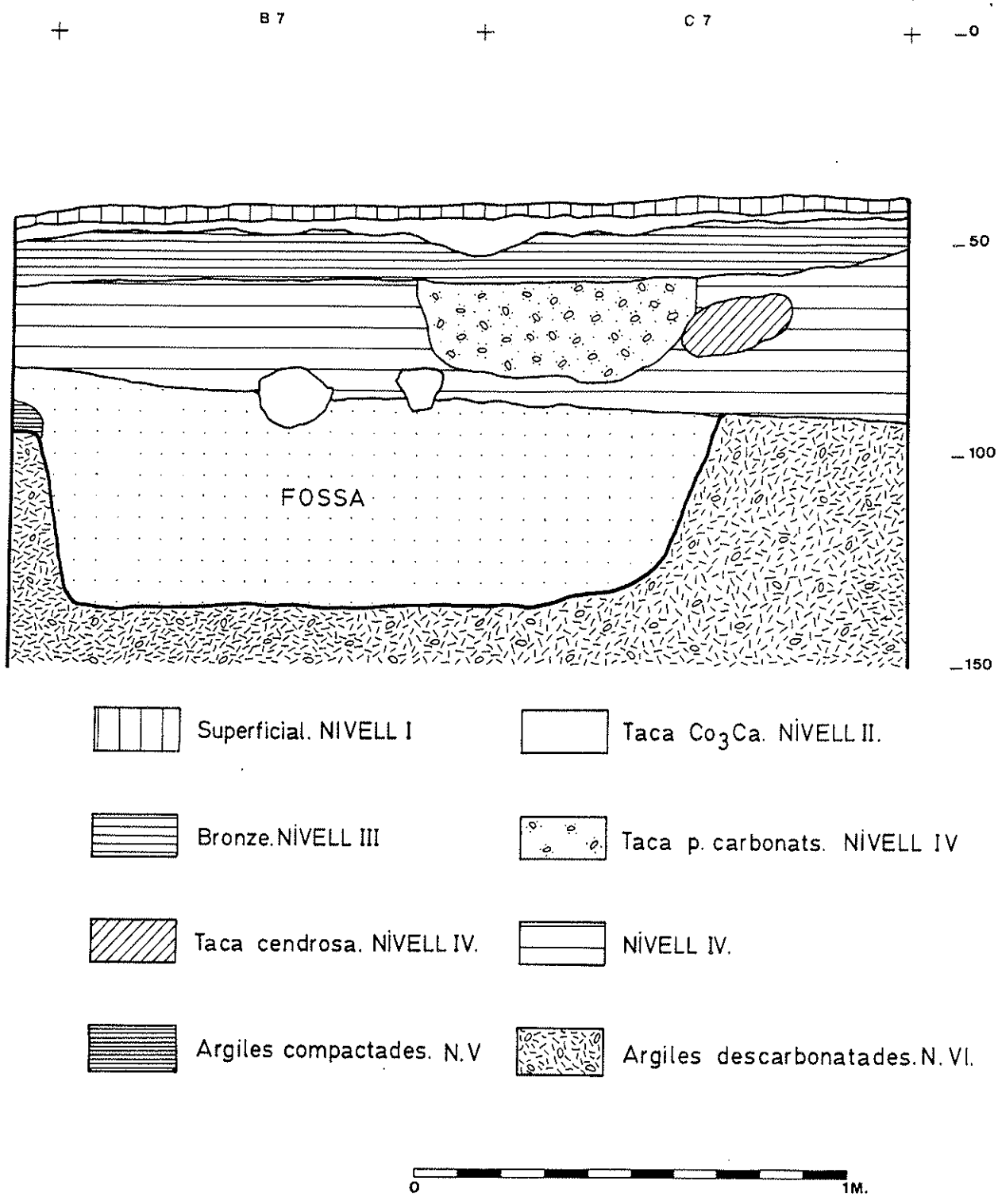

Fig.3: estratigrafia

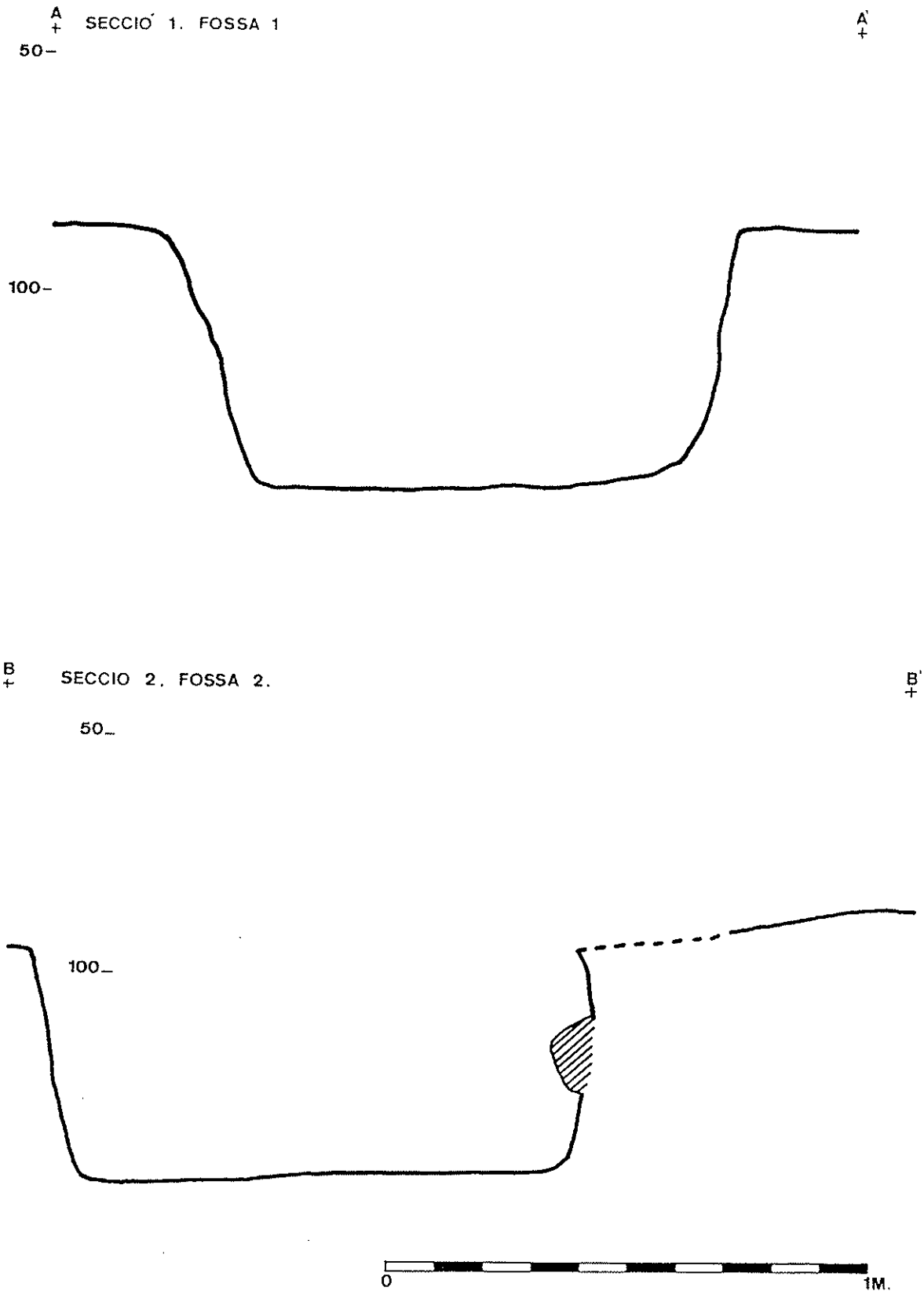

Fig.4: Seccions de les fosses núm.1 i núm.2

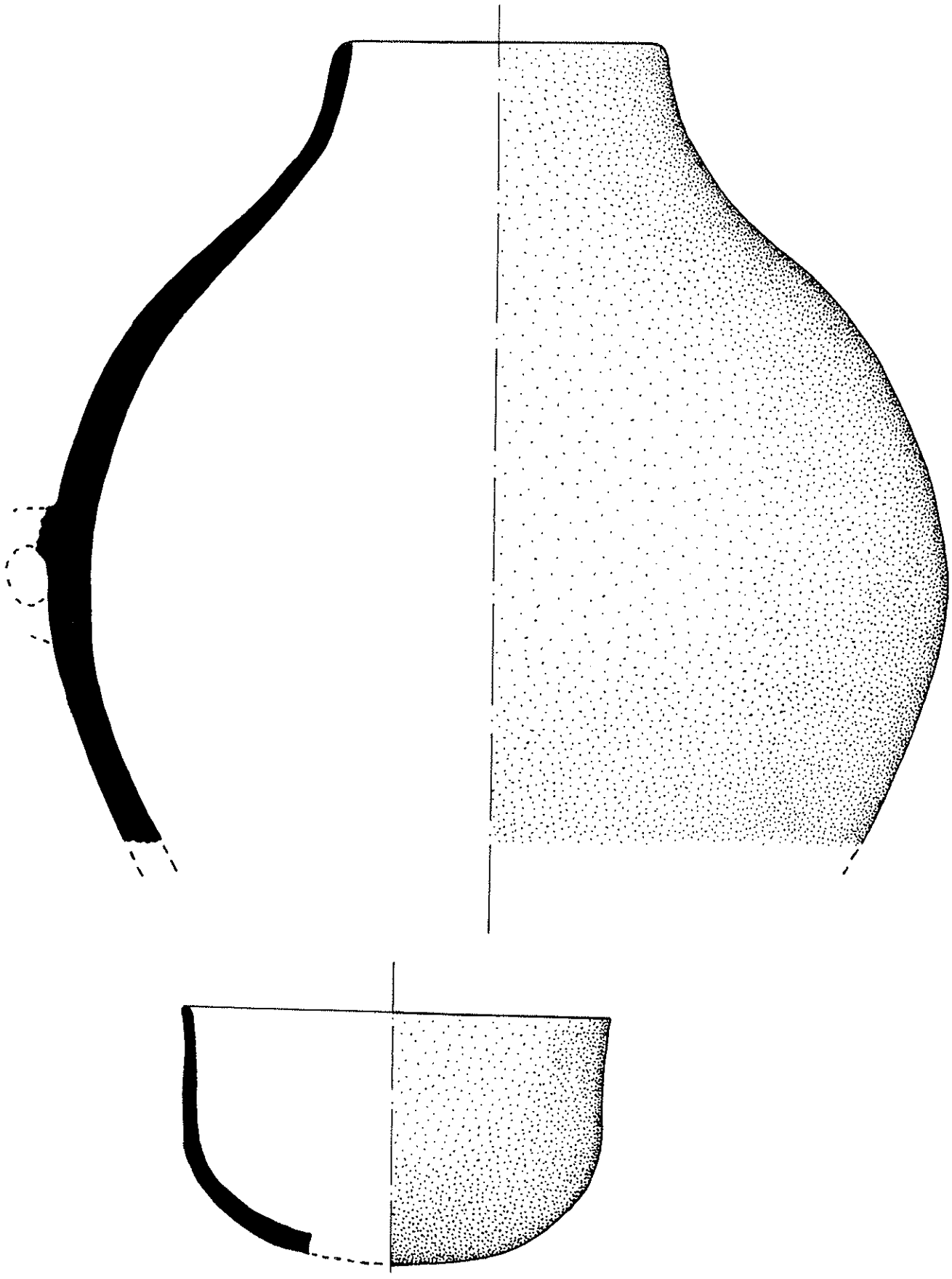

Fig.5: Vasos ceràmics de la fossa 1.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

LES CAMPANYES D'EXCAVACIÓ DE 1994 I 1995 A LA BAUMA DEL SERRAT DEL PONT (TORTELLÀ, LA GARROTXA)

Gabriel ALCALDE
Miquel MOLIST
Maria SAÑA

Les campanyes d'excavació de 1994 i 1995 al jaciment arqueològic de la bauma del Serrat del Pont (Tortellà, la Garrotxa) s'han desenvolupat en el marc dels projectes d'investigació "Actuació arqueològica a la bauma del Serrat del Pont (Tortellà, la Garrotxa): estudi crono-estratigràfic i caracterització espacial de les ocupacions en abrics en el món pirinenc i pre-pirinenc del III al I mil.lenni" i "La transició cultural a inicis de l'holocè. Anàlisi en el vessant SE del Pirineu català: estudi de la bauma del Serrat del Pont (Tortellà, la Garrotxa) en el seu context", portats a terme conjuntament pel Museu Comarcal de la Garrotxa i el departament d'Antropologia Social i Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona.

La bauma del Serrat del Pont s'està excavant des de l'any 1989 i fins aquest moment s'han posat al descobert diverses ocupacions humanes de la cavitat, que abasten l'intèrval temporal entre el Canvi d'Era i el 4500 BP.

Durant les campanyes de 1994 i 1995 s'ha treballat, concretament, en l'excavació del nivell arqueològic III.1, datat d'inicis del V mil.lenni BP (al voltants del 4100 BP) i, de manera puntual, es va començar a treballar també en els nivells arqueològics inferiors.

Formant part d'aquest nivell III.1 s'han excavat diverses estructures de pedra. Es tracta concretament de 5 estructures circulars, d'aproximadament 100 cm. de diàmetre, formades per blocs de pedres. Entre aquestes 5 estructures, i lleugerament per sota, es va documentar l'existència d'una capa uniforme de pedres de dimensions més reduïdes que les anteriors.

L'anàlisi d'aquest nivell va permetre constatar que tant les 5 estructures com la capa de pedres inferior funcionaven conjuntament. La capa de pedres seria una preparació del nivell d'ocupació III.1, mentre que les 5 estructures de pedres s'han interpretat com a estructures de sosteniment de 5 pals verticals. En aquest nivell d'habitació es va documentar, també, la presència d'una estructura de combustió i diversos elements que completarien aquesta estructura, interpretada com a una estructura d'habitació, concretament una cabana.

De manera general, i tenint en compte que l'anàlisi de l'articulació espacial dels diversos elements documentats està encara en curs, aquesta cabana seguiria una estructuració similar a les documentades a la bauma per moments posteriors: es troba situada paral.lelament a la paret de l'abric i presenta dues fileres d'estructures de sosteniment, una propera a la paret de l'abric i l'altra situada més cap a l'exterior de la bauma. L'espai concret que ocuparia aquesta cabana queda ben definit, també, per la dinàmica particular que presenta el material arqueològic, observant-se en aquest sentit una major densitat de restes arqueològiques fora dels seus límits, a la part externa, i també per la presència d'un sediment molt més compactat a la part interna.

Entre el material arqueològic que apareix associat a aquesta estructura d'habitació s'ha documentat la presència majoritaria de ceràmica i restes faunístiques. L'anàlisi preliminar efectuada durant els treballs d'excavació ha permès constatar, com a element que creiem significatiu, una elevada freqüència de representació dels bòvids.

Cal afegir també que en el marc de les activitats productives s'ha evidenciat la practica, en el propi assentament, de la metal.lúrgia del coure. En relació amb aquest últim aspecte s'han identificat fragments de vasos-forns, alguns dels quals presenten decoració de "tipus campaniforme".

Per sota aquest nivell s'ha començat a excavar un altre nivell arqueològic. Aquest nou nivell arqueologic, anomenat III.2, correspon a una nova fase d'ocupació de la bauma que se situaria pels voltants del 4500 BP.

Aquest nivell ha estat identificat a partir de l'articulació espacial de les següents estructures construïdes: una estructura de sosteniment, una estructura de pedres amb funcionalitat encara no precisada, que probablement es tracta d'una fossa, i tres estructures de combustió.

A més d'aquests elements, aquesta nova ocupació es caracteritza per una zona de concentració de pedres que segueixen una disposició lineal, que marca un límit en direcció SW-NE a la zona W de l'àrea excavada, i també per una altra zona de concentració de pedres que marca un límit en direcció E-W a la zona NW de l'àrea excavada.

Aquestes concentracions es poden relacionar amb les activitats d'arranjament de l'espai a l'inici d'aquesta ocupació i correspondrien concretament a l'anivellament, neteja i delimitació de l'espai a ocupar. En aquest sentit, cal remarcar l'absència total de pedres a la resta de l'espai,

tret de les que formen part de les estructures anteriorment descrites. Aquestes concentracions lineals de pedres marcarien el límit entre la zona interior (on es localitzen les estructures domèstiques) i probablement el que seria "l'exterior" de l'habitació.

Si bé fins aquest moment les diferents ocupacions documentades en el jaciment segueixen una dinàmica similar, pel que fa a l'estructuració i articulació de l'espai ocupat, els treballs sobre el terreny realitzats aquest any han permès enregistrar una dinàmica canviant en aquest aspecte. Fins ara, els grups que habitaven la bauma utilitzaven sincrònicament tot l'espai que oferia (al menys la superfície excavada).

Una vegada excavada de manera completa l'ocupació corresponent al nivell III.2 s'han documentat canvis significatius en la concepció d'aquest espai, reflectits a partir d'una utilització diferencial de l'espai. Paral.lelament, s'ha documentat també un canvi important en la deposició del sediment de la bauma. Si fins en aquests moments els nivells arqueològics es trobaven per tota l'àrea excavada i presentaven només un suau pendent d'E cap a W, a partir de les ocupacions neolítiques els pendents s'accentuen i és possible que estiguem davant de sedimentacions diferencials en els diversos espais de la bauma.

A nivell arqueològic aquest fet es tradueix que, per sota del nivell III.2, s'ha documentat la presència de tres ocupacions temporalment diferenciades:

1. A la banda W de l'àrea excavada es documenta un nou nivell arqueològic (III.3) (situat al voltant del 4500 BP). Aquest es caracteritza per l'existència de tres estructures de combustió que estan en relació directa amb una àrea de buidatge (cendres i sediment tèrmicament alterat).

2. A la banda E de l'excavació i separada de l'ocupació anterior per uns grans blocs de pedra que divideixen transversalment de N a S la zona excavada (que haurien fet un "efecte paret") trobem un nivell d'ocupació absolutament diferent. La matriu sedimentària no es correspon tampoc amb la del nivell III.3 de la banda W. La disposició dels grans blocs de pedra, en principi, sembla el resultat natural de les caigudes ocasionals de fragments calcaris de grans dimensions despresos de la paret de l'abric (les anàlisis sedimentològiques en curs ens permetran contrastar aquesta observació).

Cal destacar d'aquesta ocupació un canvi significatiu en la composició de les diferents categories de material arqueològic recuperades. Aquest canvi vindria caracteritzat per l'absència total de fragments ceràmics, l'abundància (en relació als nivells excavats fins al moment) de restes d'indústria lítica tallada bàsicament sobre quars i la presència de nombroses restes malacològiques (tant d'origen marí com terrestre). El conjunt faunístic recuperat, d'acord amb una primera aproximació realitzada a la pròpia excavació, experimenta també un canvi significatiu. Les espècies més representades són ara el cèrvol i el porc senglar, documentant-se també la presència de conill (espècie que fins ara pràcticament no s'havia documentat en aquest jaciment) i l'absència d'animals domèstics. Per totes aquestes dades, plantegem la hipòtesi que

aquest nou nivell arqueològic se situa en el mesolític.

En relació a les estructures construïdes, se n'ha documentat una de combustió. Cal remarcar també la presència de dues petites fosses amb les parets d'argila. Les dues fosses es troben una al costat de l'altra, medeixen uns 25 cm de diàmetre cadascuna i tenen unes fondàries d'uns 15 cm. La funcionalitat d'aquestes petites fosses és difícil de determinar. En el seu interior no hi ha aparegut cap element arqueològic significatiu. D'altra banda, la hipòtesi que es tracti de fosses d'emmagatzematge, tal com es coneixen a la zona en moments del neolític antic (Cova 120), quedaria descartada per la seva capacitat reduïda.

3. Al costat S-W de l'excavació, en els quadres E11, E12 i E13, comença a aparèixer un nou nivell, amb sediment de color blanquinós, que pren un fort pendent i continua cap a sota dels nivells neolítics d'aquesta zona, que es deixa sense excavar.

Així doncs, les dades corresponents als treballs de camp dels anys 1994 i 1995, afegides a les corresponents a les campanyes de 1993 i 1994, mostren una llarga sèrie de 6 nivells d'ocupació humana de la bauma en un període d'aproximadament uns 800 anys (entre el 3700 i el 4500 BP). La caracterització d'aquestes diverses ocupacions no sembla sofrir grans canvis; es tracta de l'aprofitament de l'abric com a lloc d'habitació mitjançant la construcció de cabanes adossades a la paret.

La inserció dels documents de la bauma del Serrat del Pont en el marc del coneixement de les societats de finals del III mil.lenni i primera meitat del II mil.lenni a Catalunya és significativa. El primer aspecte a destacar és la seqüència estratigràfica. Molt pocs jaciments catalans ofereixen una successió d'ocupacions continuada i estudiada de manera detallada.

A partir de les dades que aporta la bauma del Serrat del Pont no podem estar d'acord amb la teoria interpretativa que proposa en aquesta cronologia una dualitat de poblament que es manté fins a moments més avançats i que situa la Garrotxa com una zona on continuaria el poblament del neolític final aliè a l'arribada del "fenomen campaniforme". A la bauma del Serrat del Pont la continuïtat sembla caracteritzar l'evolució en aquests moments si bé amb la incorporació de nous procediments tècnics i noves formes ceràmiques.

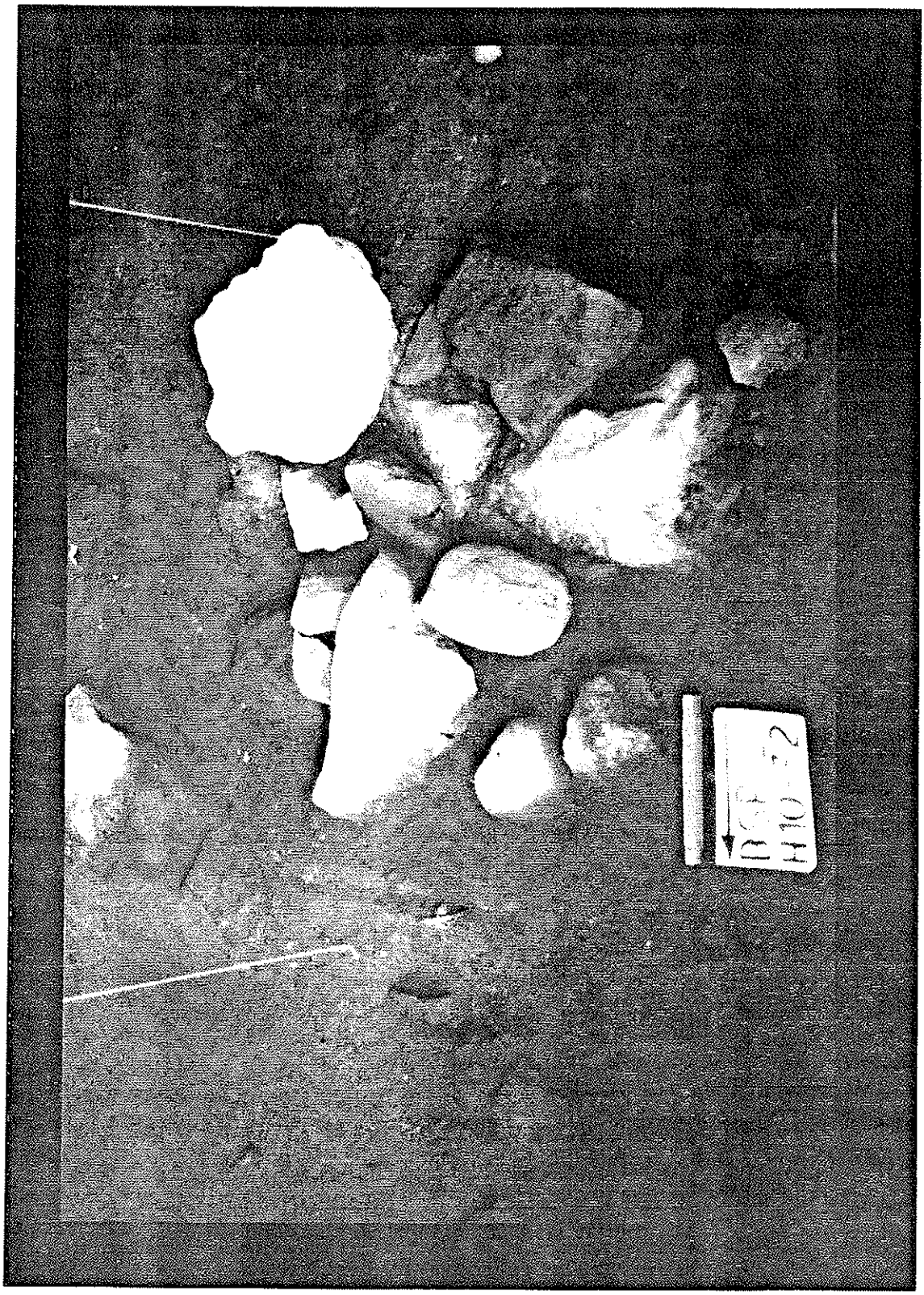

Fig.1: Estructura de sosteniment del nivell arqueològic III.1.

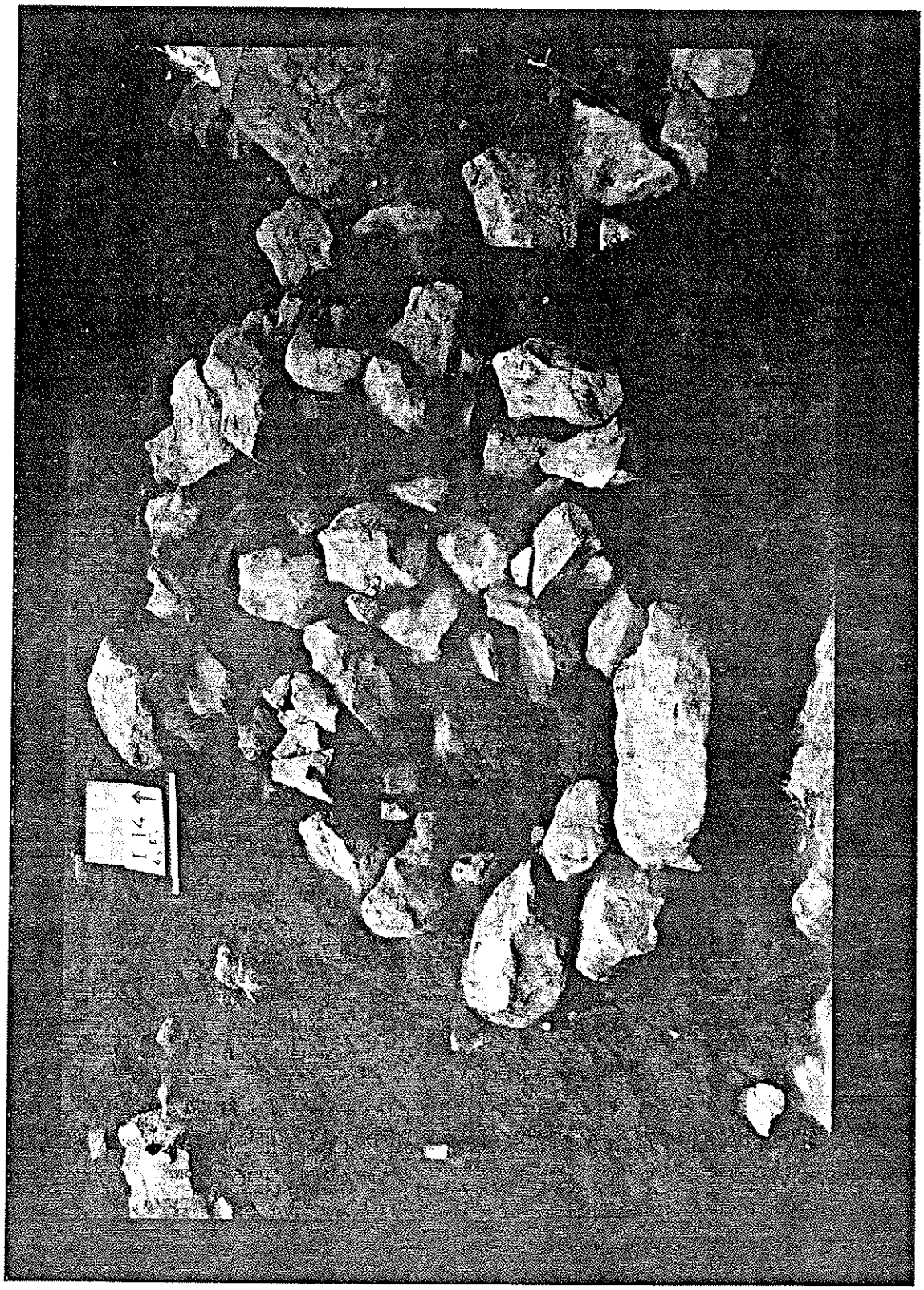

Fig.2: Estructura de sostenimient del nivell arqueològic III.1.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A SANT MARTÍ D'EMPÚRIES (L'ESCALA, ALT EMPORDÀ)

Xavier AQUILUÉ
Lurdes BURÉS
Pere CASTANYER
Marta SANTOS
Joaquim TREMOLEDA

INTRODUCCIÓ

Les excavacions arqueològiques efectuades a Sant Martí d'Empúries els anys 1994 i 1995 van ser motivades per l'execució del "Projecte d'urbanització del nucli urbà de Sant Martí d'Empúries", redactat l'any 1991 per l'arquitecte Alfred Fernàndez de la Reguera per encàrrec de l'Ajuntament de l'Escala. El projecte proposava, entre d'altres aspectes, el soterrament de totes les infraestructures de serveis del poble (xarxa de subministrament d'aigua, clavegueram, xarxa elèctrica i telefonia), el tractament diferenciat de les superfícies públiques i la recuperació d'alguns edificis arquitectònics i traces urbanístiques antigues del nucli (obertura de la porta paredada de la muralla septentrional i creació de un nou carrer, recuperació del castell, alliberament de l'església de les edificacions annexes meridionals, etc).

Era obvi que el projecte incidia de forma clara en aquest important sector del jaciment arqueològic d'Empúries. A Sant Martí es va produir el primer assentament dels foceus, fundadors de la ciutat grega d'*Emporion*. Aquest nucli, conegut com la *Palaiapolis*, va formar part sempre de la ciutat grega i romana d'Empúries a mesura que anaven evolucionant els diferents nuclis de població. A partir del segle III d. C. la ciutat d'Empúries es va reduir aquest sector, essent la seu episcopal del bisbat d'Empúries durant tota l'Antiguitat Tardana i, posteriorment, la capital del comtat medieval d'Empúries fins al segle XI. Sant Martí d'Empúries constitueix doncs l'únic sector del jaciment d'Empúries on es pot documentar una ocupació urbana continuada de més de 2500 anys d'història i, calia, per tant, documentar científicament les restes arqueològiques existents en el seu subsòl que serien afectades pels treballs d'urbanització. De fet, el coneixement arqueològic de la *Palaiapolis* era molt limitat,

donat que les úniques excavacions efectuades d'una certa entitat van ser realitzades els anys 1962 i 1963, en el solar que havia estat l'antic cementeri del poble (Almagro, 1964). L'any 1975, el Museu d'Empúries va efectuar un excavació en aquest mateix solar, així com en un immoble del carrer del Castell, amb motiu de la construcció d'una vivenda, i uns sondejos als antics jardins de Victor Català, que no van ser publicats. Finalment, l'any 1984 el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya va efectuar una excavació d'urgència en el número 1 de la carrer del Pou amb motiu de la construcció de una nova vivenda (Martín 1993).

A l'octubre de 1993, després d'un seguit de reunions entre els responsables de les diferents administracions implicades en el projecte urbanístic, encarreguen a l'arqueòleg Xavier Aquilué la redacció d'un "Projecte d'actuacions arqueològiques a efectuar en Sant Martí d'Empúries amb motiu de la seva urbanització", en el qual es van tenir en compte les següents condicions:

* Planificació de la intervenció per fases que poguessin ser materialitzades segons les disponibilitats econòmiques i que permetessin iniciar els primers treballs d'urbanització.

* Excavació únicament de les rases necessàries pels treballs d'urbanització en els carrers.

* Valorar la possibilitat d'efectuar excavacions arqueològiques en extensió en els espais públics (com ara les places) amb la finalitat d'extreure el màxim possible de dades històriques de l'assentament.

* Iniciar els treballs arqueològics des del sector occidental del poble fins al sector oriental.

Per l'execució del projecte arqueològic es va signar un conveni de col.laboració entre el Departament de Cultura de la Generalitat, l'Ajuntament de l'Escala i la Diputació de Barcelona. El projecte urbanístic va ser aprovat per per la Comissió de Patrimoni de Girona al mes de desembre del 1993, iniciant-se els treballs d'excavació arqueològica al mes de gener de 1994.

Fins al moment s'han executat ja tres fases del projecte d'excavació arqueològica. La Primera Fase es va realitzar entre el 24 de gener i 25 de març del 1994, amb l'excavació de les rases del carrers del Pou i Rectoria, Carreró del Pou i plaça del Pou, i l'excavació en extensió i fins a la roca de la Plaça Petita (81 m2). La Segona Fase es va realitzar entre el 17 d'octubre i el 20 de desembre del 1994, amb l'excavació de les rases dels carrers de la Francesa, Corral, Major, Castell i rases del sector occidental de la plaça Major, així com es va procedir a l'excavació en extensió i fins a la roca del sector 5000 de la Plaça Major (135 m2). La Tercera Fase es va executar entre el 27 de febrer i el 5 d'abril del 1995, amb l'excavació de la rasa del carrer de la Miranda i l'excavació en extensió del sector 7000 de la Plaça Major (163 m2). Les dificultats per excavar en el sector 6000 de la Plaça Major, ocupat per les terrasses dels restaurants del poble i per l'existència dels pins de la plaça que proporcionaven ombra a les terrasses, així com

la documentació ja recuperada a la resta de la plaça, van fer reconsiderar la necessitat d'excavar en aquest sector. A continuació, per facilitar la lectura, fem una relació de les dades més interessants recuperades en l'excavació de la plaça Petita i de la plaça Major, deixant de banda, per ser més pobres i minses, les relacionades amb l'excavació de les rases dels carrers. En l'actualitat s'està procedint a la redacció de la memòria científica dels treballs, que serà publicada en el número IX de la sèrie Monografies Emporitanes i en la que col.laboren diversos especialistes. Enriqueta Pons està efectuant l'estudi de les fases anteriors a l'assentament colonial grec, i Ramon Buxó coordina els estudis analítics d'antracologia, malacologia, microfauna, fauna i carpologia. La planimetria de la intervenció ha estat realitzada per Benjamí Bofarull, del Servei Tècnic d'Urbanisme de l'Ajuntament de l'Escala.

LA INTERVENCIO EN LA PLAÇA PETITA

L'àrea excavada, amb una extensió de 81 m2, va englobar tota la plaça, tot i que l'espai de l'excavació va estar supeditat a l'existència dels arbres que vorejaven la plaça per la banda interior i a la necessitat de facilitar l'accés peatonal al poble. Es va poder recuperar una important seqüència estratigràfica, la primera documentada en aquest sector occidental de Sant Martí. La roca natural va aparèixer entre 2'20 i 2'50 m. de profunditat, tot i que el punt més profund aconseguit és el fons d'un pou sec que es trobava a 3'70 m. s.n.m. Les evidències més importants detectades durant el procés d'excavació han estat les següents:

Fase contemporània i moderna

Per sota del nivell de pavimentació actual de la plaça, es van documentar els diferents estrats de reparació del paviment així com les rases efectuades per la instal.lació dels antics serveis del poble. Apareixen ara també les restes molt mal conservades de l'antic empedrat de la Plaça Petita, corresponent a la darrera fase de funcionament de la plaça com a plaça major del poble i que va estar en funcionament fins als voltants de la Guerra Civil Espanyola. Es documenten també les restes de les estructures excavades amb una certa entitat i de cronologia més moderna. Entre elles destaca les restes d'una construcció, en el sector sud de la plaça, que estaria adossada a la cara interna de la muralla de tancament meridional del poble. Aquesta edificació ja no apareix documentada al plànol de Sant Martí realizat per l'enginyer militar Louis Etienne de l'any 1710, localitzat per Fernàndez de la Reguera, en el qual aquest sector apareix ja com a plaça, per la qual cosa hem de donar-li una cronologia anterior. Sembla que la part no arrasada d'aquests murs es van integrar a l'empedrat de la plaça. També es va poder detectar la presència d'una gran fossat que va servir per abocar-hi material constructiu en un moment indeterminat però segurament datable en el segle passat o ja a inicis d'aquest.

Per sota d'aquests elements es documenta una sèrie d'estructures ja d'època moderna, relacionades amb horitzons ceràmics anteriors al segle XVII, en els quals hi són presents les

ceràmiques vidrades amb reflexos metàl.lics, blaves amb reflexos i vidrades monòcromes. Cal destacar la presència d'un forn de fundició de bronze associat a les restes del motlle d'una campana, i la d'un pou excavat a la roca amb una profunditat de 4 metres. Aquest pou estava colgat per un estrat de rebliment en el qual es van recuperar ceràmiques de reflexos metàl.lics, blaves amb reflexos i vidrades, entre d'altres, així com 14 bombardes de pedra de diferent calibre, potser relacionades amb els esdeveniments militars dels anys 1467 i 1468, durant la guerra entre la Generalitat i el rei Joan II, que va suposar la destrucció d'Empúries.

Fase medieval

Per sota de les estructures de la fase moderna apareixen uns potents estrats d'anivellament o regularització del terreny. Aquests estrats presenten ceràmiques grises medievals, ceràmiques espatulades de tradició carolingia (sitres) i ceràmiques vidrades monòcromes. Tan sols hem pogut relacionar amb aquesta anivellació de la zona les restes molt perdudes d'un possible paviment de petites plaques de pissarra dipositades sobre una superfície vermellosa que descansa sobre els esmentats rebliments, fet que impossibilita identificar aquesta zona amb alguna funció concreta dins de la trama urbana de la ciutat medieval.

Aquests estrats de rebliment estan amortitzant una sèrie de sitges, localitzades a banda i banda d'un gran mur d'època tardo-romana ben visible ja en aquesta fase i que creua tota l'amplada de l'excavació en direcció est-oest. S'han pogut detectar un total de set sitges. L'estat de conservació d'algunes d'elles és molt deficitari. Aquestes sitges van ser colgades amb terra en un moment cronològic poc precís. La majoria dels rebliments presenten exclusivament material ceràmic d'època tardo-romana, de difícil precisió cronològica, donada la pobresa i poca significació cronològica del material. Potser estariem davant de sitges que van ser utilitzades en els darrers moments de l'ètapa visigòtica o immediatament després de la invasió àrab. Es segur, però, que almenys dues d'elles van ser utilitzades en època medieval, com demostra la presència de ceràmiques grises medievals, espatulades i fins i tot vidrades.

Fase tardo-romana

Directament sobre la roca es documenta una remodelació de tot el sector excavat que va fer desaparèixer qualsevol vestigi d'època anterior. En efecte, sobre la roca apareixen uns estrats d'anivellació que regularitzen els desnivells existents del terreny, amb la finalitat de crear una superfície plana i permetre la construcció d'un gran mur, ben conservat i orientat en direcció est-oest, el qual fonamentava, en alguns punts, directament sobre la roca. Aquest mur sembla limitar dues àrees de diferent funcionalitat. Al nord, una zona de construccions, com evidència un altre mur que corre paral.lel al primer, i al sud una zona lliure d'edificacions, que va ser afectada posteriorment per les sitges ja esmentades. Aquesta remodelació del sector cal datar-la al segle VI d.C. Posteriorment, es detecten al sud del gran mur tres enterraments d'època visigòtica, que tallen els estrats relacionats amb la construcció del mur. D'un d'ells tan sols se n'ha conservat la fossa de l'enterrament que retallava la roca, mentre que els altres dos són

inhumacions en àmfores africanes tardo-romanes de tipologia imprecisa. Una de les sitges va afectar parcialment un dels enterraments en àmfora.

Fase Grega hel.lenística

És la fase més antiga documentada del sector. Es tracta de les restes d'una sitja, excavada a la roca natural en el sector sud-est de la cala, que va ser amortitzada en època hel.lenística, segurament dins de la segona meitat del segle III a. C., com evidencia la presència del material ceràmic recuperat (àmfora itàlica i ibèrica, ceràmica de vernís negre de tallers lacials i occidentals, campaniana A antiga, vasos d'origen púnic, ibèrica comuna, pintada i grisa emporitana). Aquesta sitja va ser afectada gairabe en la seva totalitat per actuacions posteriors.

LA INTERVENCIO A LA PLAÇA MAJOR

L'excavació en extensió i fins a la roca a la Plaça Major es va centrar en dos grans sectors (5000 i 7000), davant de la zona de l'església i de l'antic cementiri del poble. Els resultats assolits en aquesta intervenció són d'una importància extraordinària. L'excavació va extreure a la llum les primeres evidències segures dels primers assentaments indígenes de Sant Martí d'Empúries abans de l'arribada dels foceus, així com les estructures relacionades amb la primera fundació grega. Donada la seqüència estratigràfica diversa d'aquests dos sectors, fem una breu descripció de les fases excavades de forma independent.

El sector 5000

Correspon al sector més septentrional de la plaça. La cala, de forma més o menys rectangular, mesurava 11 m. d'ample en sentit est-oest per 12 m. de llarg nord-sud en el seu costat més ample, mentre que en el més curt presentava un encaix per tal de salvaguardar un arbre. En total es van excavar uns 135 metres quadrats de superfície. La roca tenia una fondària força irregular amb un lleuger pendent en sentit nord-oest. Així, si en el costat sud es localitzava a una profunditat d'un metre respecte el nivell del carrer, en l'angle nord-oest apareixia a 2'26 m.

1. Fase contemporània i moderna

Sota el paviment actual de la plaça van aparèixer un seguit d'estructures afectades per les rases dels serveis del poble. Es tracta de fonamentacions de murs que van formar part de l'immoble existent en aquest sector del poble, abans de la seva transformació com a espai públic. A la planta del poble realizada per enginyer militar Louis Etienne de l'any 1710, apareix la ubicació d'aquesta casa, l'orientació de la qual coincideix amb algunes de les estructures documentades per l'excavació.

2. Fase medieval

Sota els estrats més superficials, relacionats amb la fase anterior, començaven a definir-se les estructures més abundants de l'excavació: les sitges. Se n´han documentat fins a un total de 44, en alguns casos concentrades en zones molt reduïdes, tallant-se les unes a les altres. La seva presència ha afectat tota la seqüència estratigràfica anterior. La cronologia d'aquestes sitges és molt diversa. Tot i així, és segur que moltes d'elles funcionen durant l'època medieval, donat que els seus estrats de colgament presenten ceràmiques grises i ceràmiques espatulades alto-medievals, entre d'altres materials, i també en alguns casos ceràmiques vidrades.

3. Fase tardo-romana

Algunes de les sitges, amb rebliments alto-medievals, han afectat a estructures de murs, conservades únicament en una filada o dues, que apareixen en el sector sud-occidental de l'excavació, la qual cosa fa pensar en la possibilitat que aquestes estructures pertanyin al període tardo-romà. Tot i així, la seva cronologia precisa és desconeguda. La seqüència estratigràfica, anterior a la construcció de les sitges, evidencia també l'existència d'un abocador en el sector nord-oriental de la cala. Aquest abocador es pot datar dins del segle V d. C. gràcies a la presència de T.S. Africana D (formes Hayes 58 B, 61, 67. 80, 81 i 91 A/B) i T.S. Gàl.lica Tardana (Rigoir 1, 6 A i 18). Cal assenyalar la presència d'una inhumació tardo-romana en aquest sector, que va ser afectada per la construcció d'una sitja, el material de rebliment de la qual, molt escadusser, no presenta ceràmiques medievals. Posterior a totes aquestes evidències és la implantació del camp de sitges que hem de portar, com a mínim, al segle VI d. C. i que suposem que estarà en funcionament durant tota l'etapa visigòtica, malgrat que els materials ceràmics apareguts en els seus rebliments són, en alguns casos, molt pobres i poc significatius cronològicament. Tot i això, les relacions que mantenen diverses sitges, que es tallen unes a altres i totes amb materials tardo-romans, demostren el funcionament d'aquest sistema d'emmagatzamatge durant els segles VI-VIII d. C.

4. Fase Grega Arcaica

Un cop excavats els estrats i sitges tardo-romanes es va detectar un important salt en el temps i la seqüència s'endinsava ja en època grega. El primer element aïllat documentat va ser una sitja d'època hel.lenística, amb un rebliment que presentava materials ceràmics dels segles IV-III aC.

La sorpresa va ser, no obstant, que la seqüència d'estrats i estructures que apareixien es relacionaven amb materials grecs d'època arcaica. Ens trobàvem davant de les restes del primer assentament colonial foceu de la *Palaiapolis*, conservat, però, de forma molt deficitària degut a la destrucció provocada per les sitges. Hem pogut localitzar les restes arquitectòniques de quatre habitacions de planta rectangular (3 x 4 metres de llarg en un dels casos), construïdes amb sòcols de pedres càlcaries, lligades en sec o amb argiles groguenques, sobre les quals s'alçaria un mur de tovot. A l'interior d'aquests àmbits s'han detectat les seves pavimentacions

d'argila molt compactada i d'un color vermell intens així com les seves llars de forma circular. Els materials ceràmics que apareixen associats a aquestes construccions es daten en la primera meitat avançada del segle VI a. C. (*bucchero nero* etrusc, copes jònies B2, grisa monòcroma, ceràmica jònia pintada, àmfores gregues corínties A i B i àmfores etrusques, juntament amb material a mà, menys abundant que a les fases més antigues). Aquestes estructures presenten un estrat d'abandonament que cal datar entre el segon i el tercer quart del segle VI a. C.

5. Fases de transició entre el poblat del Ferro Inicial i l'assentament grec arcaic

Per sota d'aquestes estructures d'època grega es detecten una sèrie d'estrats i elements, característics d'unitats d'habitació (paviments, restes de llars de foc, estrats d'ocupació, etc), que presenten moltes dificultats per identificar-los amb uns àmbits o espais de funcionalitat concreta. Els materials ceràmics associats a aquesta fase d'ocupació, han permés diferenciar dues fases amb cronologies lleugerament diferents. Una fase més moderna, immediatament anterior a la Fase Grega, que cal datar en els primers decennis del segle VI a.C. (Fase de Transició 2), amb ceràmiques indígenes a mà i amb la presència d'importacions etrusques, gregues orientals i els primers productes a torn occidentals, com ceràmiques grises monòcromes; i una fase més antiga (Fase de Transició 1), on es detecta l'existència almenys d'una estructura de tipus fons de cabana, amb cronologies de finals del segle VII a. C., amb ceràmiques a mà de producció indígena com a material majoritari, i algunes ceràmiques d'importació, on sobresurten les àmfores fenícies i les àmfores etrusques, així com uns pocs fragments de *bucchero nero* i alguna importació grega-oriental.

6. Fase Ferro Inicial

Per sota de la fase anterior apareixen ja clarament les estructures d'un poblat indígena, sobre la major part de la roca natural de l'assentament, que delimiten almenys quatre àmbits clarament definits. Les parets d'aquests ambits estan realitzades amb pedres acuradament disposades, amb una alçada de vegades de dues filades, i revestides amb una argila groguenca molt compacta o bé construïdes integrament amb argila. Es documenten també els forats de sustentació de pals de fusta, que demostren l'ús d'estructures de construcció vegetal com a reforç i complement de les estructures anteriors. Dins dels àmbits s'han detectat paviments d'argila groguenca molt depurada, amb les seves corresponents preparacions, llars de foc, i fins i tot un forn domèstic, de planta circular, fet d'argila i relacionat amb una petita estructura circular plena de cendres. A la mitad sud del quadre no hi havia cap tipus d'estructura d'habitació, fet que potser hagi de relacionar-se amb alguna zona a l'aire lliure del poblat. El material ceràmic associat amb aquesta fase és gairebé en la seva totalitat material indígena, característic dels pobladors empordanesos de les etapes de transició del Bronze Final al Ferro, amb els quals apareixen associats alguns fragments d'àmfores fenícies. La datació d'aquest poblat se situaria en la segona meitat del VII a. C.

7. Fase Bronze Final

Finalment, cobrint algunes de les irregularitats de la roca natural apareixen uns estrats, no relacionats amb cap estructura, que han donat únicament ceràmica feta a mà, clarament diferenciada de la cultura material del poblat del Ferro. Aquest material es relaciona amb l'època del Bronze Final, amb gran similituds amb els materials del poblat de la Fonollera. S'ha de situar entre finals del segle IX i la primera meitat del segle VIII a. C. Aquest fet estaria en relació amb una primera ocupació de Sant Martí d'Empúries per aquestes comunitats del Bronze Final, les estructures de les quals van desaparèixer en un moment posterior degut a una nova ocupació de l'indret, o simplement a causa d'una reorganització del poblat, en el període cultural del Ferro Inicial, que va esborrar totes les evidències anteriors, excepte les detectades per l'excavació.

El sector 7000

Correspon al sector meridional de la plaça, ubicat davant de l'església. El sector excavat té una longitud de 15 m. per una amplada de 12 m., amb dos encaixos de 5 per 3 m. en el costat nord i de 1'5 m. per 1'5 m. en el costat sud, que no van ser excavats per facilitar l'accés peatonal a la plaça i a la resta del poble. En total, doncs, es va excavar una superficie de 163 metres quadrats. La roca apareixia a uns 50-60 cms. dels nivells actuals de circulació a excepció de la zona afectada pel fossat on aquesta havia estat retallada fins una fondaria variable entre els 3 i els 3'70 metres. En aquest sector de la plaça les fases més antigues gairebé han desaparegut.

1. Fase contemporània i moderna

Directament per sota del nivell actual de la plaça van aparèixer les restes molt malmeses de l'antic cementiri de l'església de Sant Martí, en el qual es va deixar d'enterrar a l'any 1915. Entre elles cal destacar les restes d'una estructura que conté una important ossera i que continua per sota del paviment de l'entrada de l'església. Aquesta estructura correspon als diferents nínxols que es trobaven adossats a la façana de l'església i que flanquejaven el seu passadís d'entrada, tal com pot observar-se a les fotografies efectuades per Josep Esquirol, anteriors al seu enderroc, efectuat l'any 1929, anys després del trasllat de l'antic cementiri de Sant Martí fora del nucli urbà. Fora d'aquest espai s'han documentat 34 inhumacions, majoritariàment d'adults, realitzades en taüts de fusta i barrejades amb un nombre immens d'ossos que semblen correspondre a osseres o fosses comunes. Aquests enterraments corresponen als nivells més antics del cementiri, que per les monedes associades a alguns d'ells, cal datar-los entre el segle XVI i inicis del segle XVIII. Cal assenyalar la presència de diverses monedes de la Guerra dels Segadors (1641-1643).

A la resta del quadre, fora de la zona de cementiri, es van poder localitzar un seguit d'estructures, molt arrasades, que no van poder ser datades degut a la manca d'estrats arqueològics relacionats amb elles.

2. Fase medieval

Les estructures d'aquesta època ocupen tota la zona sud de l'excavació i estan dominades per la presència del fossat del castell medieval de Sant Martí, situat a l'angle sud-oriental del poble. El fossat es va construir retallant la roca fins aconseguir la característica secció en U. La seva fondària és variable, entre els 3 i els 3'70 m. i té una amplada aproximada de 5 m. El retall es complementa amb la construcció de diferents panys de mur que folren i reforçen les parts més toves de la roca per evitar esllavissar-se. La zona documentada del fossat del castell correspondria al seu angle nord-occidental. Hem pogut documentar un ampli sector del seu tram septentrional, que en direcció est-oest passaria per sota l'església actual, així com el seu gir amb el tram occidental, que en direcció nord-sud continuaria pel carrer del Castell. Sobre la paret interior del fossat arrencaria el pany de la muralla defensiva que tancaria el castell, tal i com va posar en evidència el rebaix efectuat el gener del 1996 en els terrenys de la Forestal. La data de construcció del fossat no ha pogut ser determinada, pero sí la del seu abandonament, donat que presentava un rebliment amb materials ceràmics de la segona meitat del segle XV. Si aquestes estructures defensives no van ser destruïdes durant els fets de la Guerra Civil Catalana, és segur que el fossat va acabar de ser colgat durant els treballs de la construcció de l'actual església de Sant Martí, l'any 1507, donat que aquesta s'assenta sobre el traçat del fossat.

Fora del límit del fossat s'ha documentat l'existència de 14 sitges, algunes molt arrasades, que corresponen a dos períodes cronològics diferents. Algunes d'aquestes sitges van estar en funcionament en època medieval, com demostra la presència de ceràmiques grises i vidrades monòcromes en els seus estrats de rebliment.

3. Fase tardo-romana

Molt mal documentada, a aquesta fase es poden adscriure algunes de les sitges esmentades en la fase anterior així com un estrat que cobreix en alguns punts la roca natural. El material, molt escadusser, presenta produccions i formes ceràmiques dels segles V i VI d. C., tot i que la formació dels dipòsits és possible que sigui d'un moment posterior.

4. Fase grega arcaica

Documentada per la presència d'uns estrats de terra de difícil interpretació, especialment si els comparem amb els localitzats en el sector 5000. Tot i així, el material ceràmic recuperat proporciona una datació de primera meitat del segle VI a.C. per a aquesta fase d'ocupació.

5. Fase Ferro-Ferro Transició

Amb el poblat indígena anterior a la fundació grega també s'han pogut relacionar algunes restes molt mal conservades, que no permeten la seva associació amb les diferents fases detectades en el sector 5000. Es tracta de petits estrats, molt afectats per les sitges i alteracions posteriors, així com de possibles paviments de terra, que ens posen en relació amb estructures d'habitació

que no hem pogut precisar.

6. Fase Bronze Final

Igual que al sector anterior, en algunes de les irregularitats més profundes de la roca s´ha detectat la presència d'un estrat de regularització que presenta materials ceràmics del Bronze Final (segle IX-VIII a.C.) i que són, ara per ara, les evidències més antigues de l'ocupació humana de Sant Martí d'Empúries

CONCLUSIONS

Les intervencions efectuades a la *Palaiapolis* emporitana durant els anys 1994 i 1995 han demostrat l'existència d'un poblat indígena anterior a l'assentament colonial foceu. Les primeres estructures documentades d'aquest poblat indígena cal situar-les en un moment cultural del Ferro inicial, dins de la segona meitat del segle VII a.C. Tot i així, s'ha detectat l'existència, en alguns dels sectors excavats, d'uns estrats d'anivellament de la roca natural que contenen materials ceràmics del Bronze Final, de finals del segle IX-inicis del segle VIII a. C., la qual cosa permet suposar l'existència d'un poblat (o si no, al menys, d'una ocupació humana) durant aquest període. La constatació arqueològica d'aquest poblat, ja apuntada per alguns investigadors en base als materials recuperats en les excavacions efectuades per M. Almagro (Rovira & Sanmartí 1983; Pons 1984), permet apropar-nos per primer cop a l'arquitectura i a la cultura material dels pobladors indígenes i endinsar-nos en el procés colonitzador portat a terme pels comerciants orientals. La seqüència estratigràfica de l'ocupació del poblat permet constatar l'existència de materials d'importació des de la primera fase de vida del poblat del Ferro Inicial (ceràmiques fenícies i etrusques). Dins de l'evolució del poblat s'ha pogut observar el progressiu augment de les importacions orientals, al llarg dels anys finals del segle VII i inicis del segle VI a.C., fins a constatar una important transformació de les tècniques constructives de les estructures d'habitació i de la cultura material associada amb elles, amb un predomini de les ceràmiques importades. Aquesta transformació cal relacionar-la amb l'establiment colonial foceu que es produeix, després d'anys de contactes comercials amb els pobladors indígenes, sobre el mateix poblat, de forma pacífica i planificada. La cronologia inicial de l'assentament colonial s´ha de situar en un moment avançat de la primera meitat del segle VI a. C.

De l'evolució de l'assentament colonial no podem dir molta més cosa donat que ha estat afectat per remodelacions posteriors. El text d'Estrabó ens informa que "Primerament els emporitans ocupaven un illot situat davant mateix de la costa, el qual avui anomen Palaia Polis, pero actualment viuen a la terra ferma" (Estrabó, III. 4, 8), però sembla que l'establiment d'Emporion en el sector conegut com a Neàpolis no va implicar l'abandonament del primer assentament.

Únicament la presència d'una sitja en la plaça Major i d'una altra en la Plaça Petita, colmatades en època hel.lenística, poden relacionar-se amb l'ocupació de la *Palaiapolis* durant aquesta època, convertida ja en un barri d'Emporion.

No hem documentat cap més estructura ni evidència fins al periode tardo-romà. Quan foren abandonades com a zones urbanes la Neàpolis i la ciutat romano-republicana, la població es va concentrar en la Palaia Polis. Les evidències d'aquest període es situen a partir del segle V d.C., amb la presència d'estrats d'ocupació i abocadors urbans, amb construccions d'una certa entitat del segle VI d. C., com les documentades a la Plaça Petita, i amb la presència d'enterraments aïllats o en petites agrupacions dins de l'interior de la ciutat, tal i com es documenten en altres nuclis urbans durant l'època visigòtica. Amb els darrers moments del període visigòtic hem de relacionar la presència de sitges d'emmagatzematge, documentades arreu. Totes aquestes dades permeten avançar en el coneixement, molt limitat (Nolla 1993), de la ciutat i seu episcopal tardo-romana d'Empúries.

L'ocupació alto-medieval d'Empúries, convertida en capital d'un dels comtats carolingis i catalans després de la invasió musulmana i la posterior reconquesta franca, també ha pogut ser documentada per l'existència de sitges d'emmagatzematge i d'altres evidències de difícil interpretació i precisió cronològica ateses les característiques de la cultura material d'aquests períodes. Tot i així, les excavacions han permès extreure tota una sèrie de dades desconegudes per a les fases medieval i moderna de Sant Martí, com les relacionades amb el sistema defensiu del castell o amb el primer cementiri de l'església actual, que permetran incrementar la minsa informació documental que tenim sobre la seva història més recent.

Els treballs d'urbanització que van motivar aquestes intervencions arqueològiques es troben en l'actualitat en la seva fase final. Cal, però, executar la darrera fase del projecte d'excavacions arqueològiques que consisteix en l'excavació, conservació i museïtzació del solar que havia estat l'antic cementiri del poble, al costat de l'església, amb l'adeqüació de les restes descobertes als anys 1962-63 i la seva integració, com a zona arqueològica visitable, en el poble actual. Tanmateix, les futures intervencions plantejades en altres edificis o estructures històriques del poble, deixant de banda les obres estrictament de serveis o de conservació, requereixen un projecte específic que permeti la seva documentació i interpretació científiques, pas previ per a qualsevol actuació de rehabilitació o reconstrucció arquitectònica.

Bibliografia

ALMAGRO M. (1964) *Excavaciones en la Palaiapolis de Ampurias*, Madrid.

MARTÍN M.A. (1993) C/ del Pou de Sant Martí d'Empúries, L'Escala, *Anuari*

d'intervencions arqueológiques a Catalunya. Època romana, Antiguitat Tardana (1982-1989), Barcelona, p. 23.

NOLLA J.M. (1993) Ampurias en la Antigüedad Tardía. Una nueva perspectiva, *Archivo Español de Arqueología,* 66, Madrid,pp. 207-224.

PONS E. (1984) *L'Empordà de l'Edat del Bronze a l'Edat del Ferro (1110-600 a. C.)*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

ROVIRA J. & SANMARTÍ E.(1983) Els origens de l'Empúries precolonial i colonial, *Informació Arqueològica* , 40, Barcelona,pp. 95-110.

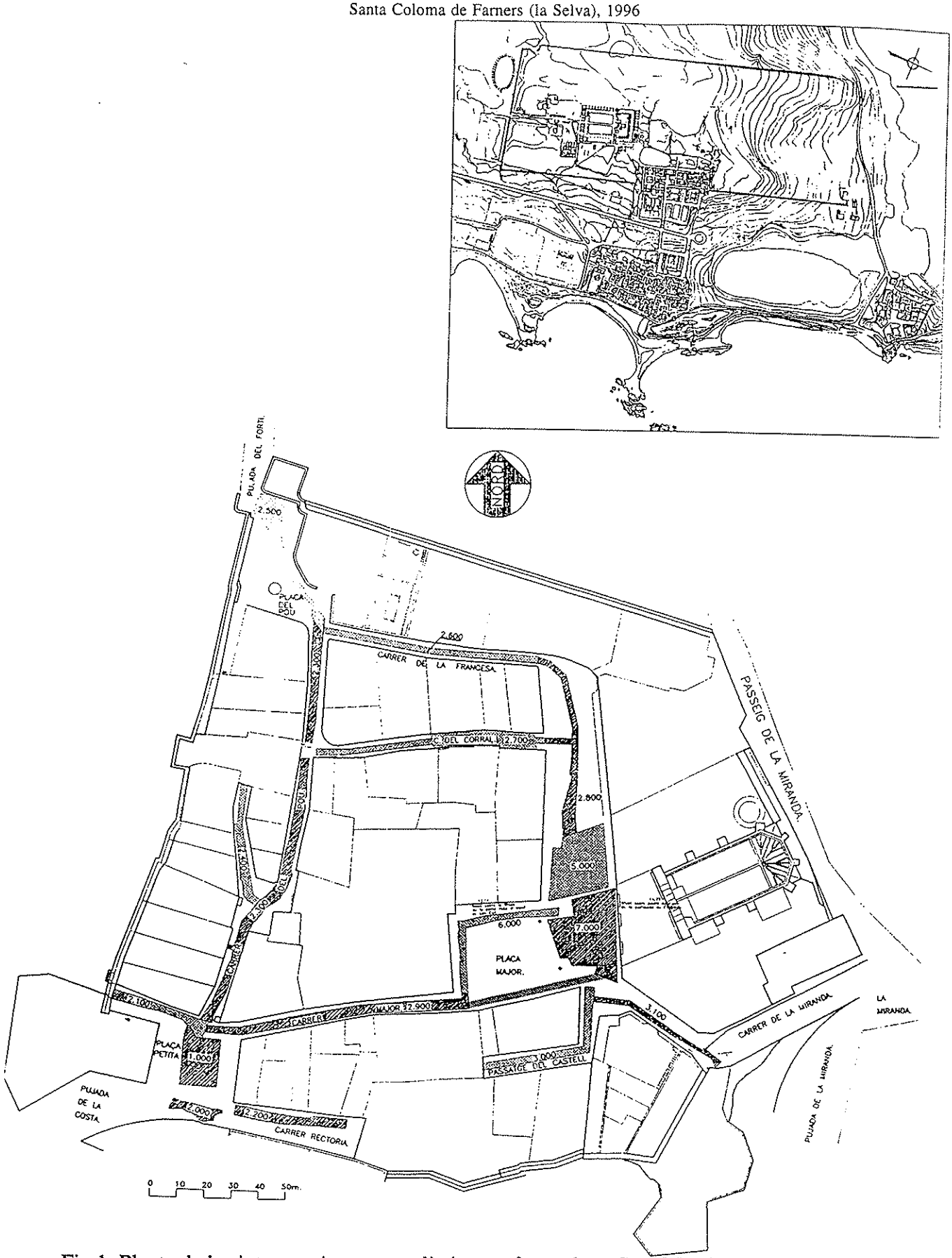

Fig.1: Planta de les intervencions arqueològiques efectuades a Sant Martí D'Empúries els anys 1994 i 1995 amb indicació dels sectors excavats.

MONTBARBAT (LLORET DE MAR - MAÇANET DE LA SELVA, LA SELVA) CAMPANYES 1994-1995

Maria del Vilar VILÀ
Esther ALBIOL
Carme BARRACHINA
Eugeni BURGUEÑO
Mercè NEGRE
Sílvia MARTÍN
Esther RAMON

OBJECTIU DE LES CAMPANYES 1994-1995.

Aquestes dues campanyes d'excavacions formen part d'un programa triennal (1994-1996) presentat a la Generalitat de Catalunya.

Els objectius són els següents:

- Continuació de l'urbanisme de cases adossades al parament intern de la muralla.
- Descoberta de nous trams de parament de muralla.
- Identificació d'un nou barri intern central d'orientació oest- est, organitzat al vessant suau, desvinculat de la muralla.
- Estructuració d'espais públics.
- Excavació dels sectors sud i centre (Cales P1, P2, P3, P4 i P6).
- Estudi dels materials (elaboració de quadres tipològics ceràmics, confecció de bases de dades, etc.).
- Estudis faunístics.

RESULTATS.

Delimitació de l'àrea excavada.

Les dues darreres intervencions arqueològiques dutes a terme al poblat ibèric de Montbarbat s'ubiquen als barris sud i centre. Les Cales P1, P2, P3 i P4 es troben situades a la part oriental, a continuació de R9A i R9B (Magatzem I i II, respectivament).

1. Cala P1.

Els treballs d'excavació del tall estratigràfic P1 posen al descobert una àrea interpretada com a magatzem (III). Aquesta dependència presenta com a característiques principals les següents:

- Té com a paret de fons el parament intern de la muralla.

- És una habitació gran i allargada, molt erosionada a la part oposada a la defensa, per la qual cosa les parets d'habitació que la delimiten (U.E. 1001 i 1009) es troben molt degradades. Tan sols resta la part final de la paret oest (U.E. 1001) en el tram més proper a la muralla, mentre que de la paret est (U.E. 1009) solament hi ha tres pedres alineades, dues a la part superior del pendent i una, molt ben escairada, a la part baixa. Les dimensions de l'habitació són 10,50 metres de longitud per sis metres d'amplada.

- L'entrada d'aquest àmbit possiblement estaria situada a la zona baixa, entre el final de la paret (U.E. 1009) i el parament intern de la muralla. Hi ha un graó que podria correspondre al llindar d'una porta orientada cap a l'espai obert (Cales P2, P3 i P4). Les dimensions d'aquesta obertura són de 0,80 per 0,25 metres i dista 0,40 metres del parament intern de la muralla. Aquest retall de la roca es relaciona amb el nivell de pis d'habitació (U.E. 1007).

- A l'interior del magatzem manquen tot tipus d'estructures urbanístiques i restes de rases de fonament excavades a la roca natural, que concretarien les dimensions de l'àmbit. Desconeixem, a més, si hi havia portes que comunicaven entre si els diferents magatzems, i si aquests tenien un doble pis.

- A la zona superior la roca mare aflora superficialment, en alguns casos en forma de grans blocs granítics, i presenta un fort pendent en direcció nord-sud (40° aproximadament), de manera que l'espai més fèrtil és el situat ran de muralla, ja que aquesta, tot i presentar-se molt degradada i desplaçada, ha parat una mica l'erosió de terres i de materials cap a l'espadat inferior.

- En aquest àmbit no hi ha restes de compartiments interns ni cap mena d'estructures que delimitin funcions diverses dintre de les construccions, com per exemple llars de foc. Solament

hi ha una banqueta de terra sorrenca (U.E. 1010), reaprofitada pel nivell d'habitació (U.E. 1007), de consistència flonja, barrejada amb carbons i tovot, de color marró-ataronjat. Té forma quadrangular i s'adossa a la paret (U.E. 1001) que separa R9B de P1, i a la muralla, i està col.locada sobre la mateixa roca mare (U.E. 1004). Les seves dimensions són 0,57 per 0,54 per 0,11 metres.

- La muralla (U.E. 1000) en aquest tram es troba molt degradada. Construïda amb la pedra granítica de la zona, està constituïda per dos paraments, l'intern i l'extern, i un reompliment de pedra petita en el seu interior. Les filades inferiors del parament extern estan formades per grans carreus regulars. Un d'ells és una pedra molt grossa, col.locada verticalment que amida 1,02 metres de longitud, 1,15 metres d'altura i 0,35 metres d'amplada, i té una profunditat de 91,70 metres respecte del punt zero (100). La muralla presenta una amplada irregular en aquest tram, 1,58 metres del cantó de R9B, en el punt on es troba ubicada la pedra singular, i entre 2,24 i 2 metres entre P1 i P2. La longitud que compren aquest pany de la defensa és de 5,47 metres.

- Desconeixem si aquests magatzems eren de propietat privada o comunal, i quin era el seu ús (naus per guardar aliments - gra i altres comestibles -, menjar per als animals, caps de bestiar, tallers de manufacturació i d'emmagatzematge de productes;...). No s'han trobat eines ni altres elements que indiquin un treball especialitzat en alguna artesania determinada, només cal fer esment de nombroses escòries de ferro que possiblement indiquen una reparació en el propi poblat dels estris (eines i armament) que s'utilitzaven.

2. Cales P2, P3 i P4.

La intervenció arqueològica en aquestes tres àrees, igual que en l'anterior, presenta un lloc de fort pendent sense afloraments de roca granítica. Ens trobem amb un gran espai obert emmarcat per la muralla (U.E. 1000) al sud, per la paret del magatzem III (U.E. 1009) a l'oest, pel mur (U.E. 1502) que delimita el barri central al nord, i encara falta conèixer com s'acaba pel cantó est, en procés d'excavació (Cala P5).

Aquesta àrea actualment amida 22,15 metres de longitud per 18 metres d'amplada, aproximadament. Presenta poca potència estratigràfica a causa del fort pendent del terreny, solament conserva dues estructures; una sitja escapçada (U.E. 1205) i el tram corresponent de muralla (U.E. 1000).

- La sitja està situada entre les dues cales (P3 i P4); és forma circular, bastant arrodonida i excavada a la roca granítica. Les seves dimensions són un metre per 0,90 metres de boca i 0,25 metres de profunditat. El seu reompliment (U.E.1206) consisteix en una terra flonja de color gris fosc amb abundants carbons i pedres i gairebé sense material.

- La muralla a partir de la Cala P2 es troba molt degradada per la pèrdua del basament exterior, per la qual cosa només resten dues filades del parament intern i el reompliment. En iniciar-se aquest nou tram comença a trobar-se més ben conservada, amb quatre filades de parament intern de grans carreus; produint-se un canvi de direcció en la fortificació cap el sud-est. El tram de defensa en la Cala P4 està en procés d'excavació.

3. Cala P6.

Aquest sector, iniciat al final de la campanya de 1995, es troba ubicat al nord de la Cala P3, i separat per un mur singular (U.E.1502). Es tracta d'un barri de cases situades en el centre del poblat, a la zona on el pendent és més suau. Solament hem descobert un angle format per dues construccions que sembla que inicia una primera habitació. La resta encara no està delimitat.

Les dades arqueològiques ens donen com a resultat els següents elements:

- Un mur (U.E. 1502), del qual resta només una filada de blocs granítics, ben escairats en direcció est-oest, amb unes dimensions de 3,12 metres de longitud per 0,50 metres d'amplada. Cal mencionar que la pedra situada a la cantonada oest amida 0,74 per 0,60 metres.

- Una paret (U.E. 1503) perpendicular a l'anterior i en direcció nord, constituïda per una sola filada d'altura i construïda amb dos paraments, sense reompliment, amb una amplada de 0,40 metres.

- Una possible llar (U.E. 1504), molt erosionada, situada entre les Cales P6 i P4, de forma arrodonida, amb una consistència dura, compacta, de color marró vermellós. S'han trobat gran quantitat de carbons i petites pedres.

ESTRATIGRAFIA I MATERIALS.

En línies generals, la potència estratigràfica de les cales excavades és poc important pel gran pendent i l'erosió del terreny, a excepció de la part sud, on el parament intern de la muralla atura el moviment descendent de les terres.

A causa d'això, la Cala P1 és la que presenta una seqüència estratigràfica més significativa.

U.E. 1002.- Nivell superficial poc potent, de textura flonja amb una coloració marró-groguenca.

U.E. 1003.- Nivell de cobriment de potència irregular, format per una terra sorrenca de

consistència dura, i de color marró clar.

U.E. 1005.- Unitat de deposició constituïda per una terra molt compacta de composició granulosa, situada en el centre inferior de la cala, de coloració ataronjada-groguenca. Es pot interpretar com una paret caiguda i presenta un gruix entre 0,40 i 0,60 metres.

U.E.1006.- Formada per terra compacta, amb tovots i carbons barrejats, de tonalitat marró-vermellosa. Es pot interpretar com un sostre caigut. Mesura 0,10 metres de potència. Es va trobar al costat una pedra granítica molt ben treballada de 0,28 per 0,28 per 0,18 metres que presenta un doble solc, l'un de 0,10 metres de profunditat per 0,14 metres de diàmetre, possiblement per a col.locar-hi un pal vertical; i un altre, més petit, de 0,03 metres de profunditat per 0,03 d'amplada, on aniria un segon pal per falcar el primer. Tot això dóna suport a la hipòtesi que és un sostre caigut.

U.E. 1007.- Correspon al nivell d'habitació, de terra compacta, amb una coloració ataronjada-groguenca; té una potència de 0,25 metres.

U.E. 1008.- Unitat de reompliment entre el nivell d'habitació i la muralla. La terra és flonja, barrejada amb sauló, d'un color marró fort.

Els materials són poc abundants i corresponen a la mateixa època que la dels habitatges de l'àrea sud-oest, però aquest sector no és tan ric pel que fa al nombre de peces arqueològiques trobades.

El material d'importació exhumat en aquestes dues campanyes és molt poc representatiu, correspon a ceràmiques de vernís negre, tant àtiques (fragments informes) com produccions dels tallers occidentals; ceràmiques grises monòcromes; el material amfòric al.lòcton solament està representat per fragments massaliotes, púnics i greco-itàlics; cal fer menció d'un fragment de nansa que presenta aplicat un cap masculí en relleu; pel que fa al metall, s'ha trobat una fíbula La Tène.

Les produccions locals de ceràmica són les més abundants, predominant la ceràmica modelada a mà per sobre de les ceràmiques al torn (ceràmica grisa, negra mat, pintada blanca, vermella i negra, comuna i àmfora ibèrica). Altres elements interessants són la troballa d'una dena de collaret de bronze i una punta d'espasa de ferro.

CONCLUSIONS I CRONOLOGIA.

Ens trobem davant d'una àrea molt interessant on s'acaba el barri sud-oest amb una articulació

urbanística de cases adossades al parament intern de la muralla, i comença, per una banda, un espai obert tocant a la fortificació (Cales P2, P3, i P4), encara en procés d'excavació, i per l'altra l'inici d'un nou barri ubicat al centre del poblat on el pendent és més suau i on la topografia urbana canvia, ja que no està planificada en funció de la muralla.

Cal destacar la importància d'aquesta àrea oberta, situada en el centre-sud del poblat com a zona de transició comunal que aglutina, de moment, dos barris ben diferenciats, el d'habitatges del sud-oest i el de la zona central.

La funcionalitat d'aquesta àrea segurament estaria dedicada a activitats econòmiques com ho demostren els magatzems (Cales R9A, R9B, i P1) i la sitja escapçada (U.E. 1205).

La cronologia d'aquest sector, és la mateixa que la datació general de la resta del poblat excavat fins ara: finals del segle Vè - primer terç del segle III a.C.

BIBLIOGRAFIA.

VILÀ M.V., BARRACHINA C., MARTíN S., NEGRE M.M. & RAMóN E. (1992) El poblat ibèric de Montbarbat (Lloret de Mar, La Selva),*Tribuna d'Arqueologia 1990-1991*, pp. 107-114.

VILÀ M.V., ALBIOL E., BARRACHINA C., MARTíN S., NEGR, M. & RAMóN, E. (1993) *Memòria del poblat ibèric de Montbarbat (Lloret de Mar - Maçanet de la Selva, La Selva), corresponent a l'any 1991, àmbit R7, casa VII*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, inèdita.

MARTíN S. (1993) Les àmfores de tipus ibèric de boca plana del poblat de Montbarbat, *Quaderns de la Selva,* 6, pp. 13-30.

NEGRE M. & VILÀ M.V. (1993) Les llars de foc de Montbarbat, *Pyrenae* , 23, pp. 167-182.

VILÀ M.V. (1993) La ceràmica negra mat de Montbarbat, *Cypsela,* X, pp. 71-75.

VILÀ M.V., BARRACHINA C., MARTíN S., NEGRE M. & RAMóN E. (en premsa) Montbarbat, *Anuari d'Actuacions Arqueològiques a Catalunya - 1991*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

BURGUEÑO E. & ALBIOL E. (1994) Les ceràmiques amb decoració de pintura blanca de

Montbarbat,*Quaderns de la Selva,* 7, pp. 37-60.

PANOSA M.I. (1993) Nuevas inscripciones ibèricas de Catalunya, *Complutum* , 4, pp. 175-222.

VILÀ M.V. (1994) Figura zoomorfa de Montbarbat, *Pyrenae,* 25, pp. 141-149.

VILÀ M.V. & BURGUEÑO E. (1995) Els vernissos negres decorats amb punxó de Montbarbat, *Quaderns de la Selva* , 8.

VILÀ M.V. (1995) La Cultura Ibèrica, a *La nostra vila, Maçanet de la Selva*., Maçanet de la Selva, pp. 37-54.

VILÀ M.V. (en premsa) Assentaments ibèrics en el terme municipal de Lloret de Mar, a *Coneguem la nostra història. Lloret de Mar.*

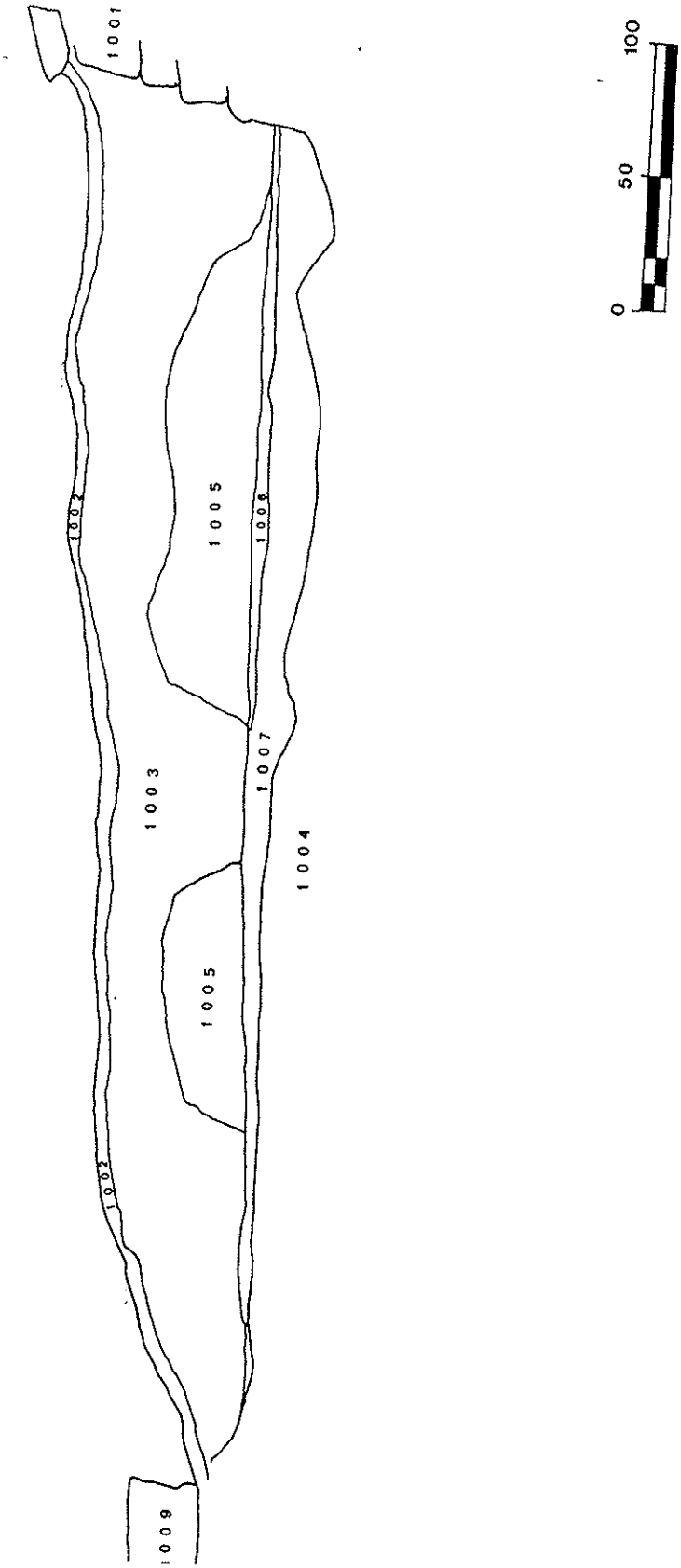

Fig.1: Cala P1. Secció transversal

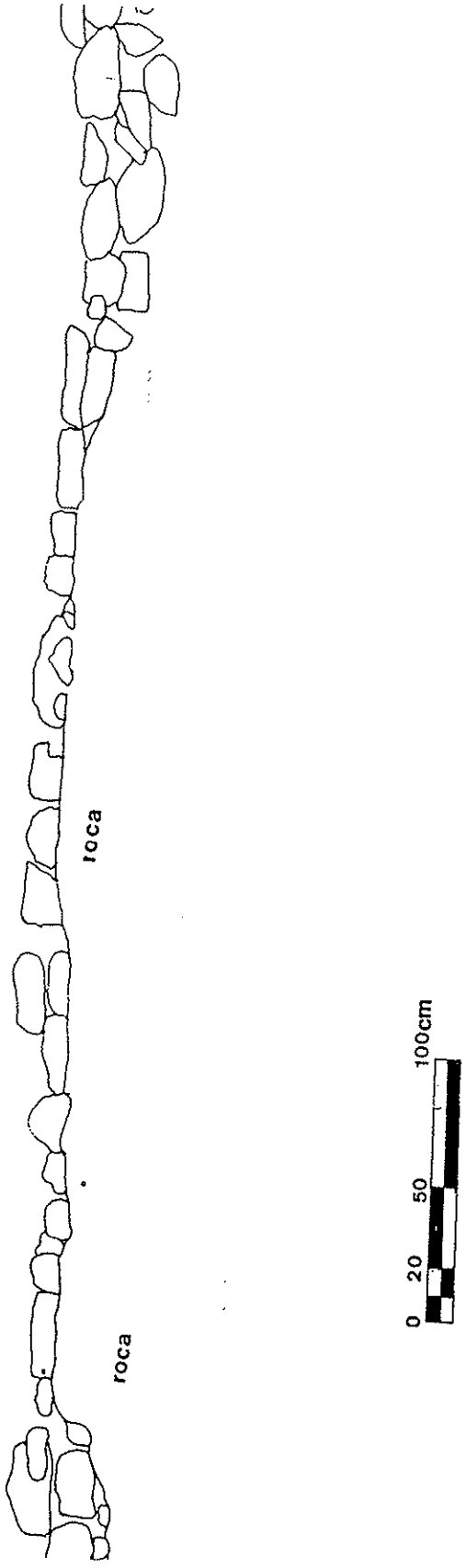

Fig.2: Cala P1. Alçat parament intern de la muralla

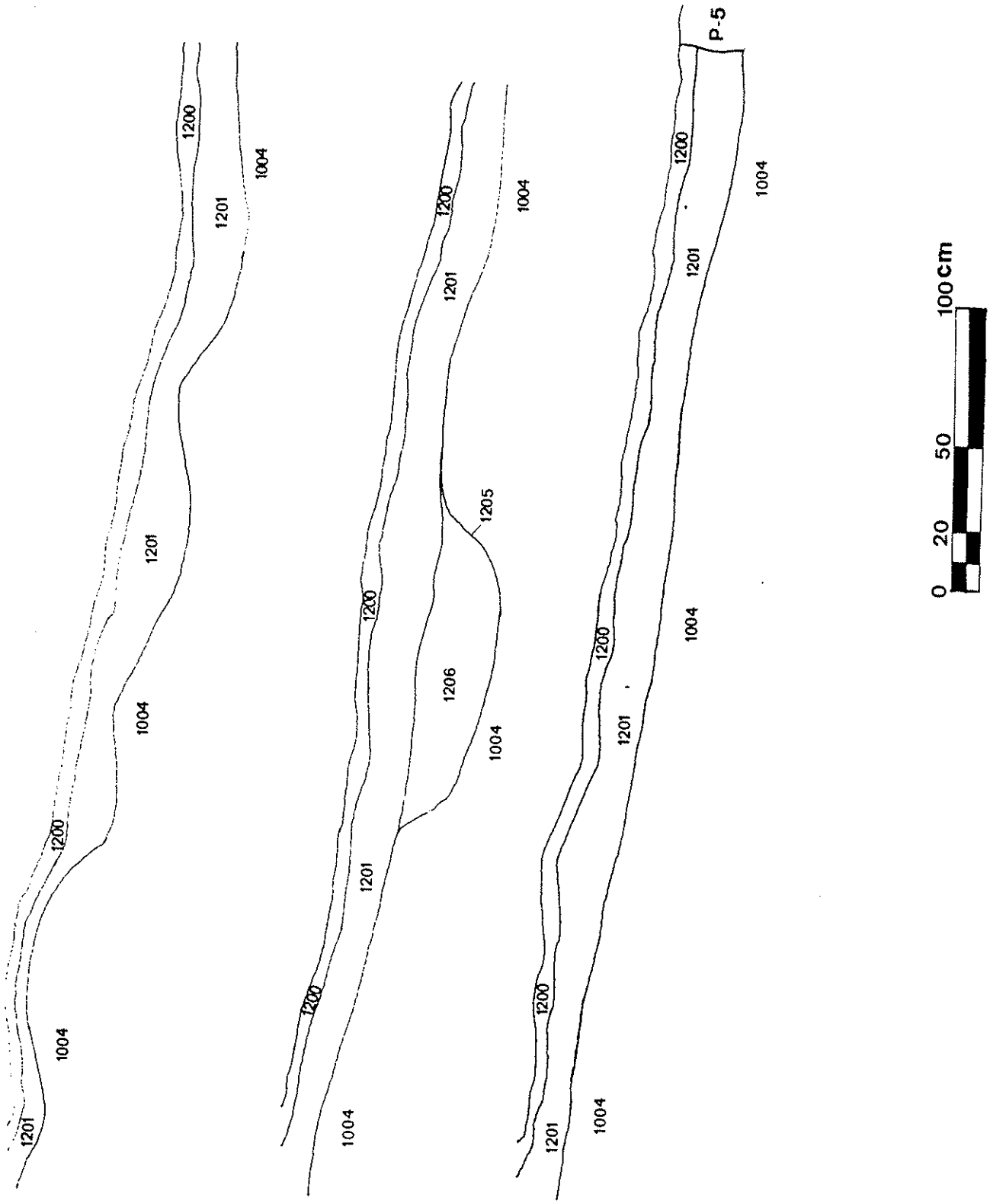

Fig.3: Cales P3 i P4. Secció transversal

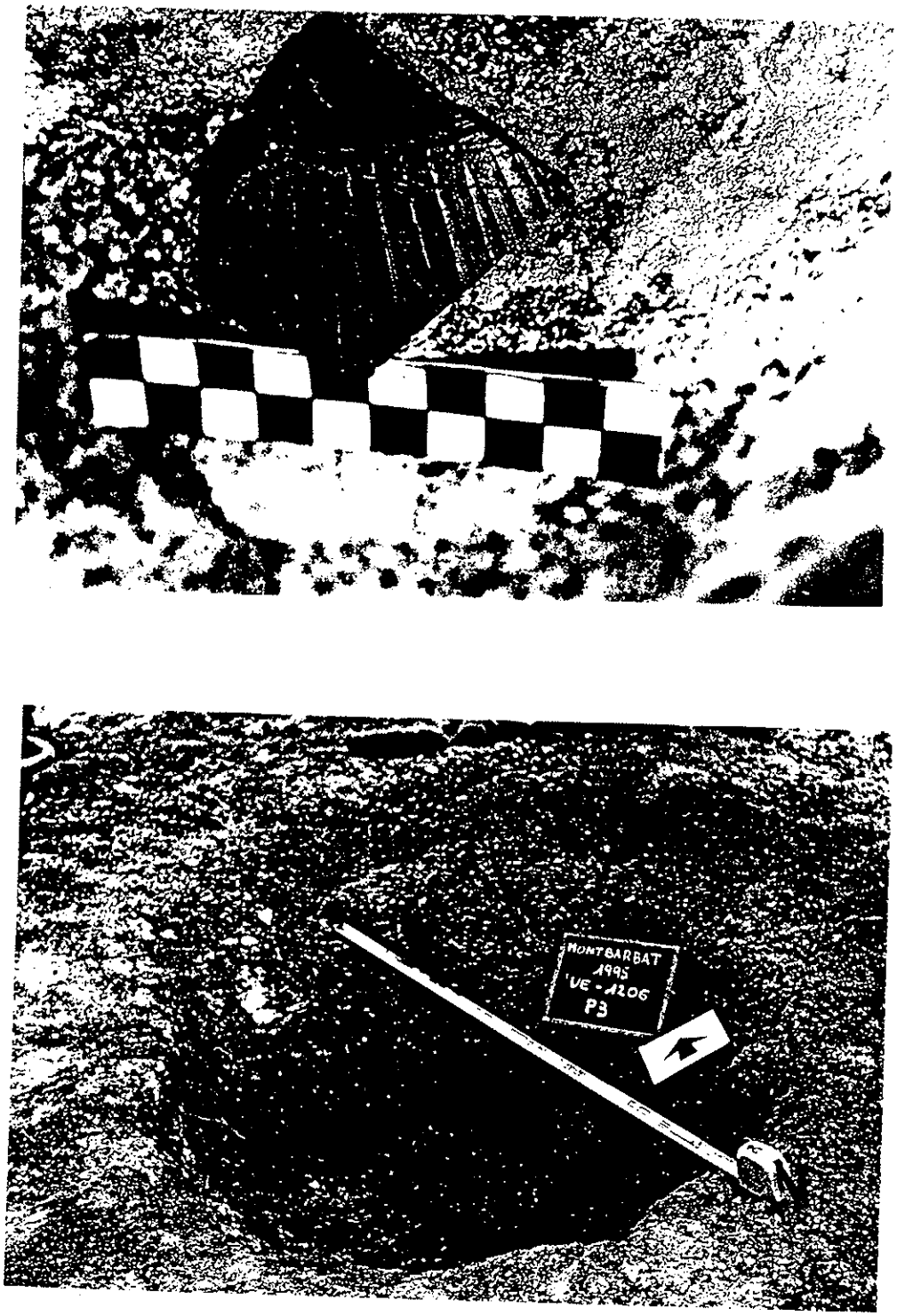

Fig.4: Vernís negre (cala P2) i sitja (cala P3 i P4)

EXCAVACIONS A L'OPPIDUM DEL PUIG DE SANT ANDREU D'ULLASTRET (BAIX EMPORDÀ). CAMPANYA DE 1995

Aurora MARTÍN
Jordi CARAVACA
Carme MONTALBÁN

L'any 1995 s'han reprès les excavacions al Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Aquests treballs s'inscriuen dintre el projecte de transformació del jaciment en parc arqueològic. Les excavacions en el jaciment es varen iniciar l'any 1947 i s'hi varen fer campanyes anuals fins el 1976. A partir d'aquest moment els treballs sistemàtics es varen centrar a l'altre poblat ibèric d'Ullastret, l'Illa d'en Reixac, i entre 1982 i 1986 també es va excavar la necròpolis de Serra de Daró, havent-se realitzat treballs puntuals només al Puig de Sant Andreu a partir del 1976 (Camp Triangular, per part de la Universitat de Barcelona i del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, muralla SE i sondeig al Tall Ll-1 per part del mateix CIAG).

Les excavacions fetes en aquest llarg període havien posat al descobert tota la muralla oest de l'oppidum, fins la torre quadrada en què acaba a l'extrem nord i el tram nord-est contigu, i la muralla meridional, amb una porta, la núm 6, a la part baixa del pendent del turó, vora el que es creia aleshores que devia ésser la riba de l'antic estany, actualment dessecat. A llevant de la porta 6 la muralla continua en direcció est. També la muralla nord-est en el seu extrem meridional gira en angle recte cap a l'est, en direcció a l'estany, havent-se suposat quan es va descobrir que hauria pogut acabar en un embarcador, i que el jaciment pel seu costat est no estava emmurallat, ja que hauria estat defensat per l'abrupta pendent del terreny i per la presència de l'estany al seu peu. La longitud total dels paraments de fortificació descoberts fins aquest moment era d'uns 800 m. i el seu traçat indicava una forma del recinte aproximadament triangular, adaptada al perímetre del Puig.

Les excavacions fetes també durant aquests anys a l'interior del poblat, varen afectar-lo de manera irregular. La part més excavada va ésser la de les vessants S i SO del jaciment, en les que els treballs d'excavació varen ésser molt intensos i es va arribar a la major part de la seva superfície fins a nivells fundacionals. A més, s'havien fet treballs importants a la zona anomenada "Istme" per M. Oliva, especialment pel que fa a l'extrem nord del poblat. També s'havia excavat una amplia zona al cos central, l'anomenat "Camp Triangular", lloc en el que hi varen treballar diversos equips.

L'any 1994 la Direcció General del Patrimoni Cultural va incloure el conjunt dels jaciments ibèrics d'Ullastret en el seu programa de Parcs Arqueològics, i el Servei d'Arqueologia va encarregar el projecte al CIAG. Havent-se previst que el primer lloc que s'adaptaria seria el jaciment del Puig de Sant Andreu, obert des de fa molts anys ja al públic, el 1995 s'hi ha fet una campanya d'excavació de nou setmanes, des del 24 d'octubre fins al 18 de desembre per posar en marxa el projecte.

Els treballs s'han plantejat en una primera fase entorn a dos objectius, que permetran una major comprensió del funcionament del poblat i per tant en facilitaran la visita :

- delimitar el perímetre total del jaciment, verificant la possible existència d'ampliacions del recinte al llarg de la vida de l'oppidum.
- conèixer la trama urbana del poblat en les seves fases finals.

En el projecte també ens plantegem com a tema prioritari l'estudi de les relacions funcionals i d'interdependència entre els dos poblats ibèrics d'Ullastret: el Puig de Sant Andreu i l'Illa d'en Reixac

Aquesta primera campanya d'excavació s'ha realitzat a la part central del Puig de Sant Andreu, entre la porta 4 i la torre 3. Els treballs, que han afectat una superfície d'uns 4500 m2, han consistit bàsicament en eliminar la vegetació i rebaixar les terres acumulades amb posterioritat a l'abandonament del jaciment, amb màquines quan va ésser possible i amb neteja manual després, fins arribar al descobriment dels murs de la darrera fase constructiva conservada. Això ha permès recuperar la trama urbana d'aquest sector, enllaçant les zones excavades anteriorment de l'Istme i el Camp Triangular i avançar cap al sud d'aquest, en direcció als anomenats "Talls centrals" per M.Oliva. El rebaixament de terres superficials fet en aquesta part del jaciment ha posat de manifest que un important desnivell del sòl existent al sud del Camp Triangular era resultat d'una aportació moderna de terres, amb la finalitat de modificar el pendent de la muntanya, formant terrasses artificials per a l'explotació del terreny com a camps de conreu. Anteriorment, en les campanyes fetes entre 1987 i 1995 a l'Illa d'en Reixac, havíem vist que també en aquest jaciment en època moderna s'hi havien realitzat grans treballs per a l'aprofitament agrícola del lloc, que en aquest segon cas varen consistir en l'eliminació dels

nivells més recents de l'ocupació ibèrica a la part alta del turó, el terraplenat del costat meridional i la construcció d'una important paret de feixa en el costat est.

La neteja d'estructures feta al Puig ha posat al descobert l'existència d'un tram de muralla a partir de la porta 4 en direcció sud, que tancava un recinte antic en el que també s'han pogut determinar diverses fases constructives i que, segurament cap al 400 a.C., va quedar amortitzat i abandonat com a sistema defensiu, quedant inclòs dintre un altre recinte que es va construir en aquest moment i que va ampliar considerablement la superfície de l'oppidum.

Els treballs fets durant els mesos d'octubre a desembre de 1995 han estat, doncs, de manera gairebé exclusiva de descobriment i neteja d'estructures, tasca que s'ha completat amb una campanya de dibuix feta els dies 22 al 29 de març d'enguany amb estudiants de la UdG. Els treballs de topografia han estat realitzats pels tècnics del Servei d'Arqueologia Srs. Lluis Sant i Pilar Camps.

ELS TREBALLS A LA MURALLA

L'estiu del 1994, en uns treballs de neteja del jaciment, es va descobrir un mur just sota la tanca del costat est de la propietat pública del que se'n va delimitar el parament exterior en una longitud d'uns 100 m. Aquest mur apareix a una cota aproximadament igual a la de la filada superior de la muralla meridional de l'Illa d'en Reixac, i tot i que no ha estat excavat, és evident que forma part de la fortificació del Puig. Aquest mur tanca una zona que havia estat prospectada en els anys seixanta, havent-s'hi trobat parets que s'havien interpretat com a pertanyents a un barri extramurs. La seva troballa amplia considerablement la superfície del recinte emmurallat pel costat est del poblat. Aquesta ampliació no es reprodueix en el costat oest de la fortificació, en el que el traçat de les diferents fases constructives de la muralla, tot i l'existència de modificacions puntuals, especialment als entorns de la porta 1, habitualment se superposa. Pel costat meridional de moment no hi ha dades que permetin constatar refeccions i/o ampliacions.

La cronologia dels materials ceràmics procedents de les excavacions de M.Oliva a l'Istme, evidencia que els més antics en la seva major part no són anteriors al darrer quart del s.V a.C., fet que permetia pensar que aquesta part del jaciment havia estat ocupada en aquesta època i no hauria format part del primer poblat emmurallat, ja que la construcció de la primera muralla la datem a finals del s. VI a.C.

La neteja de la porta 4 i els seus entorns ha permès determinar el lloc en què es varen efectuar els treballs d'ampliació de la fortificació en aquesta part del jaciment a finals del s.V a.C., quedant pendent el tema de l'enllaç d'aquesta ampliació amb la muralla antiga pel seu costat

meridional.

En aquesta zona del jaciment hi ha tres portes. La 4, que és una de les principals de l'oppidum, amb un passadis d'entrada en forma d'embut que s'estreny de fora cap a l'interior, defensat a l'oest per la torre 5, de planta circular retallada en el lloc en què el delimita. A l'est està delimitat per l'inici del parament de la muralla de l'Istme i just a la sortida d'aquest passadís hi ha una porta més petita o poterna, la 2. Davant de la torre, ja dintre del poblat, hi ha una altra obertura petita, la porta 5. El parament al nord de la porta 5 és de carreus de forma rectangular, de mides generalment grans, que constitueixen un mur d'una aparença força acurada, tot i el desigual carreuat, de mides que van des dels 35 als 85 cms. de longitud per 30 a 55 cms. d'alt. Els carreus s'assenten amb petits rebles del mateix material, que serveixen per a regularitzar les filades.És bastant similar al sistema constructiu de la muralla meridional de l'Illa d'en Reixac. Al sud de la porta 5, el parament és construït amb blocs de formes i mides molt diversos, allargats, quadrats o poligonals .

A l'est d'aquestes construccions hi ha un important desnivell del terreny, que acabava en un camí fet en època moderna, la construcció del qual va malmetre en gran manera les estructures antigues. La neteja de tota aquesta zona, amb l'eliminació de la vegetació i dels nivells superficials va mostrar que la muralla més antiga havia tingut el seu vèrtex nord en aquest indret, i que el desnivell correspon en bona part a l'altura dels paraments conservats. En el moment en què es va ampliar la fortificació, va ésser parcialment desmuntada per construïr l'arrancament del parament nou. Per causa de les pluges de la tardor passada no es va poder excavar fins a nivells fundacionals a la porta 4, i per això no s'ha pogut determinar encara si a la primera muralla en aquest indret també hi havia una porta o el parament era cec. Amb tot, es va trobar la filada superior d'un mur transversal a la porta 5, fet que sembla indicar que aquest sector podria haver estat tancat.

Pel costat interior del recinte antic, al sud de la porta 4, s'han descobert diversos murs, que no s'han netejat encara, però que posen de manifest la continuació del carrer 2, que es perllonga fins a la zona excavada del Camp Triangular i la travessa en direcció sud, de manera més o menys paral.lela a la muralla oest. També en aquesta zona hi ha una estructura de forma ovalada, feta d'*opus signinum*, que sembla ésser l'arrebossat intern d'un dipòsit.

Pel costat exterior les restes de les estructures defensives trobades, que s'estenen al llarg de gairebé 50 m., corresponen a diverses fases de construcció. Al seu redòs, i en part sota el camí esmentat abans, hi ha un barri de cases assentades en una terrassa paral.lela al seu traçat. Es va construir després de l'ampliació de l'oppidum i la perdua de la funció defensiva d'aquest sector de la muralla. Aquest sistema d'implantació, que sembla que es repetirà a tota aquesta vessant, aprofitaria l'existència de replans produïts per l'explotació de la roca natural d'aquesta part del turó com a pedrera anteriorment a la seva inclusió dintre del recinte emmurallat. Les anàlisis de

les roques emprades per a la construcció de murs de les fases antigues de construcció del Puig de Sant Andreu ha permès constatar que bona part de la matèria primera utilitzada procedeix d'aquesta pedrera (1).

Immediatament al sud de la porta 5 el mur, que està construït com ja s'ha explicat més amunt amb blocs de formes i mides diverses, s'estén en un tram d'uns 7 m., després del qual es va folrar amb un altre més modern de factura molt acurada, de carreus petits (long. de 22 a 40 cm. i alt. de 8 a 18 cm.), per darrera del qual es comprova l'existència de l'anterior, que és visible en la seva part superior. Aquest mur més modern té una estructura avançada, que provisionalment interpretem com a torre, i que seria la de planta quadrada més antiga del Puig, ja que les de la primera muralla són de planta circular i les dues conegudes fins ara de planta quadrada, una és la de l'extrem nord de l'ampliació del poblat i l'altra sembla correspondre a una refecció tardana, ja del s. III a.C. Aquesta estructura està constituïda per un mur d'uns 60 cms. de gruix, que marca un espai interior que aparentment té un farcit de terra estèril a la part inferior, aportada per donar-li solidesa, així com una filera de blocs grans que cal comprovar si formen part d'una construcció anterior. Tant la probable torre com tot el mur al qual s'associa es carateritza perquè les cantonades estan construïdes amb blocs més grossos, ben tallats i també les filades inferiors tenen el carreuat més gran. Al final de la muralla descoberta hi ha una discontinuïtat en el mur que sembla que correspondrà a una porta, fet que queda pendent de resoldre en futurs treballs. A continuació el mur es troba molt malmès, i s'haurà d'aprofundir per tal de buscar-ne la fonamentació. Aquestes estructures, quan ha estat possible excavar-les fins a la seva base, s'ha comprovat que es fonamenten sobre la roca natural.

De l'illa de cases que es va construir aprofitant l'amortització de la muralla, fins ara se n'han determinat dos nivells o replans. El superior utilitza com a mur posterior de les cases la muralla, i el mur que les delimita pel seu costat anterior serveix de paret mitgera amb les cases del nivell més baix. Els àmbits que es determinen són de forma allargada i de mides diverses, i per l'existència d'estructures de combustió, una llar i un forn, poden ser espais domèstics. La circulació entre els diferents nivells està per determinar, però sembla que ha estat mitjançant escales embegudes en sistemes de murs paral.lels. De la porta 5 en baixa una escala feta amb llosetes de pedra, de la que se n'han conservat vuit graons. Per ara no hem pogut determinar cap carrer en sentit nord-sud, però seguint la trama urbana al nord de la porta 2 sembla que a continuació del nivell més baix n'hi podria haver un.

Al nord de la porta 5 la muralla del segon recinte conserva el parament exterior en una alçada de més de 2m., per sobre del qual encara s'hi troba el farcit intern de pedra i terra, fins arribar a la porta 2. A 1,5 m. d'aquesta s'hi ha trobat l'arrencament d'una escala per accedir a la part superior de la muralla, constituïda per tres blocs de pedra. En aquest tram de la fortificació la implantació de cases segueix el mateix sistema que al sud de la porta 5.

Donat que sobre els nivells de sòl determinats parcialment en les cases adossades a la muralla s'hi han trobat importants acumulacions de tovot, per excavar encara, no es pot descartar que la muralla hagués tingut la part superior acabada amb aquest material.

L'EXCAVACIÓ DE LA ZONA CENTRAL DEL JACIMENT

A la resta de la superfície afectada els treballs han estat limitats encara en major mesura al rebaixament de terres i la neteja i dibuix d'estructures.

A continuació de la zona que hem descrit fins ara, en direcció sud, hi ha una zona excavada per diversos equips, el Camp Triangular. En primer lloc hi ha un tall transversal a la muntanya, realitzat per M. Oliva, que té en la seva part mitja un carrer continuació del que parteix de la porta 4 (carrer 2), i que pels resultats de l'excavació d'enguany degué ser una important via de circulació, almenys durant tot l'ibèric ple, que anava paral.lel a la muralla occidental, i molt probablement enllaçava les portes 1 i 4. A continuació de l'excavació Oliva, la Universitat de Barcelona hi va excavar un espai entre la muralla oest i el carrer que va donar com a resultat el descobriment de dues cases de grans dimensions (Maluquer & Picazo 1992, pp. 25-51), datades a finals del s.V o inicis del s.IV a.C., per sobre de les quals hi ha murs que actualment es troben en un precari estat de conservació. A l'altre costat del carrer hi ha una zona excavada per la Fundació Bryan, de la que no se'n té documentació, però que va donar alguns dels materials més antics del jaciment, entre ells l'única sivella d'un garfi amb decoració calada, datada a la segona meitat del s. VII a.C. (Pons 1978, pp. 104-105).

L'eliminació de terres amb màquina excavadora al sud del Camp Triangular ha mostrat que el desnivell existent en aquest sector central del jaciment havia estat fet modernament, com ja s'ha explicat abans, presentant aquí les estructures conservades un pendent molt suau que remunta en sentit sud.

Els treballs aquí han afectat tres espais, que la manca de temps no ens ha permès enllaçar:
- La zona 12.
- La zona 17.
- L'espai que comprèn la illa de cases que hem anomenat zona 14 i les zones 13, 15 i 16.

L'estudi de les restes descobertes ha donat dades importants pel coneixement de la implantació urbana al puig.

La zona 17

Aquesta zona es troba a continuació d'un sondeig fet fa anys, que havia donat com a resultat la troballa de roca natural, que aflorava a només uns 10 a 15 cm. del sòl actual del camp. L'excavació d'enguany ha permès el descobriment d'un mur que en el tram que es coneix té

una longitud d'uns 17 m. i que té una amplada d'entre 2 i 2,20 m., a cada costat del qual s'hi recolzen murs que tenen l'amplada habitual de les construccions del Puig, entre 40 i 50 cm. Les característiques d'aquesta construcció són comparables a les d'un gran mur que va paral.lel a la muralla oest, entre les torres 1 i 2, que delimita el carrer D al llarg de gairebé 30 m (Oliva 1967, fig. 27), i que després s'endinsa en una zona no excavada, amb un canvi d'orientació en sentit NE. També en aquest cas, a escassa distancia del mur, entre aquest i el carrer C hi aflora la roca natural en la que es troben tallades un seguit de sitges (2). Per l'orientació de l'extrem conegut d'aquest mur, és possible que el que hem descobert a la zona 17 en sigui continuació, tot i que aquest delimita un carrer en el seu costat oest i el de la zona 17 té construccions als dos costats.

Aquests murs semblen formar part d'un sistema de recolzament de les construccions en zones amb desnivells importants a la roca natural de la muntanya. En el cas del que ja es coneixia, el desnivell de la roca entre els seus dos costats és de més de 3 m.

La zona 12

També en aquesta zona i els seus entorns (zona 9, inclosa dintre l'excavació de M.Oliva), es constata la presència de murs de gruix considerable, a l'entorn dels quals s'organitza l'espai construït. Algun dels murs té una amplada també d'uns 2 m. i en altres casos tenen una amplada entorn a 1,20 m. A la zona 12 les cases es caracteritzen perquè tenen plantes de forma trapezoïdal . Tot això fa pensar que ens trobem en una part del poblat amb subsòl molt abrupte, que ha estat objecte d'importants obres de condicionament per a aprofitar-lo per ésser construït, i que aquestes obres han determinat espais de formes irregulars, als quals s'han hagut d'adaptar les cases. A l'interior d'algunes d'aquestes cases es veuen bancs de pedra adossats a un mur. Els treballs fets fins ara no han permès encara determinar-hi l'existència de carrers.

La zona 14 i els seus entorns : la muralla oest i les zones 13, 15 i 16

La zona 14 està constituïda per una illa de cases que limita pel seu costat oest amb la muralla, entre les torres 4 i 3. Amida 25 m. d'amplada màxima est-oest i la longitud nord-sud descoberta fins ara és superior als 18 m. Al nord està delimitada per un carrer, la zona 15, i a l'est en té un altre, la zona 13, que considerem la continuació del carrer 2 que parteix de la porta 4. El carrer z.15 constitueix l'accés a la torre 4 des de la zona 13 i al nord hi té la zona 16, que és una altra illa de cases parcialment arrassada amb els treballs d'aterrassament d'època moderna. Encara que només parcialment descoberts els murs, a la zona 14 s'hi han determinat:
- al costat de la muralla una gran estança, el sector 1, oberta al sud, amb avantsala. El sector 1, medeix 11,5 m i l'avantsala, sector 2 uns 2m. Tenen una amplada d'uns 5,5m. Els murs interiors del sector 1 estan recoberts amb un arrebossat de morter hidràulic (3) i sembla que l'avantsala també.
- a l'est del sector 1 l'espai s'organitza amb dues fileres paral.leles d'habitacions que delimiten un sector de forma allargada, probablement un pati, que té una entrada, el sector des del carrer

15.

La zona 16 és una altra illa de cases que delimita el carrer 15 pel nord, i que només s'ha descobert parcialment. En el seu interior s'hi ha trobat una estructura que a falta d'excavar, hem interpretat com un desguàs.

La torre 4 té una entrada des del carrer 15 de la que se n'han conservat el llindar i els carreus inferiors dels brancals de la porta. A continuació d'aquesta entrada, entre la muralla i la zona 14 hi ha un corredor estret d'uns 50 a 60 cm al sòl del qual s'hi varen trobar restes de dues àmfores gairebé senceres, una ibèrica i l'altra púnica del tipus Mañà D, que donen una cronologia a partir de la segona meitat del s. III a.C. Els materials que s'han trobat a la neteja dels nivells de tota aquesta zona corresponen en gran mesura a aquest marc cronològic.

El tram de muralla entre les torres 4 i 3 ha estat netejat també i s'ha determinat l'existència d'un sòl enllosat, corresponent al camí de ronda, constituït en part per la cara superior dels blocs del parament interior de la propia muralla i completat amb lloses del mateix tipus de pedra que aquest parament. Es conserva en una longitud d'uns 5 m.

Al sud de la zona 14 hi ha diverses estructures que no s'han pogut netejar encara per inundació de l'indret. Les més remarcables són un mur que parteix de l'extrem SE de l'avantsala, i que probablement delimita el sistema d'accés a aquests espais, i un amuntegament de pedres, que sembla constituir un basament de forma quadrada, vora del qual s'hi han trobat restes de tres cranis humans d'individus adults (4).

CONSIDERACIONS FINALS

Els treballs realitzats durant la campanya de 1995, tot i consistir en l'aixecament de nivells superficials bàsicament, han aportat bon nombre de novetats al coneixement del Puig de Sant Andreu. Per una part, han permès comprovar l'existència d'almenys dos recintes diferents, amb diverses fases de rehabilitació i modificacions. El primer, que es data a finals del s. VI a.C., amb torres de planta circular. El segon molt probablement de finals del s. V a.C., va ampliar molt considerablement el poblat. La construcció de les dues muralles palesa una vegada més el gran poder econòmic de la comunitat que els va bastir. Per altra banda, l'excavació de les zones 12, 13,14,15,16 i 17, tot i l'estat inicial dels treballs, alhora que permet interpretar estructures trobades en les excavacions velles, mostra també la importància dels treballs d'habilitació de l'espai intern del poblat. Les característiques arquitectòniques d'algun dels sectors excavats i la cronologia dels materials trobats permeten suposar que el moment final de l'ocupació ibèrica al Puig de Sant Andreu és el mateix que a l'Illa, i el situem en el primer quart del s. II a.C.

Notes

(1) Anàlisis efectuades pel Departament de Cristal.lografia, Mineralogia i Dipòsits minerals de la U.B.

(2) Per a més informació veure la publicació esmentada de M.Oliva o els plànols generals de qualsevol de les guies publicades

(3) Analitzat pel Departament de Cristal.lografia citat

(4) Estudiats per B. Agustí.

BIBLIOGRAFIA

MALUQUER DE MOTES J. & PICAZO M. (1992) Una casa del final del s.V a.C. a l'oppidum d'Ullastret, *Fonaments*, 8, pp. 25-51.

OLIVA M. (1967) *Ullastret. Guia de las excavaciones y su museo.*

PONS E. (1978) Sivelles de cinturó de taló rectangular i placa poligonal, *Cypsela,* 2, pp. 91-120.

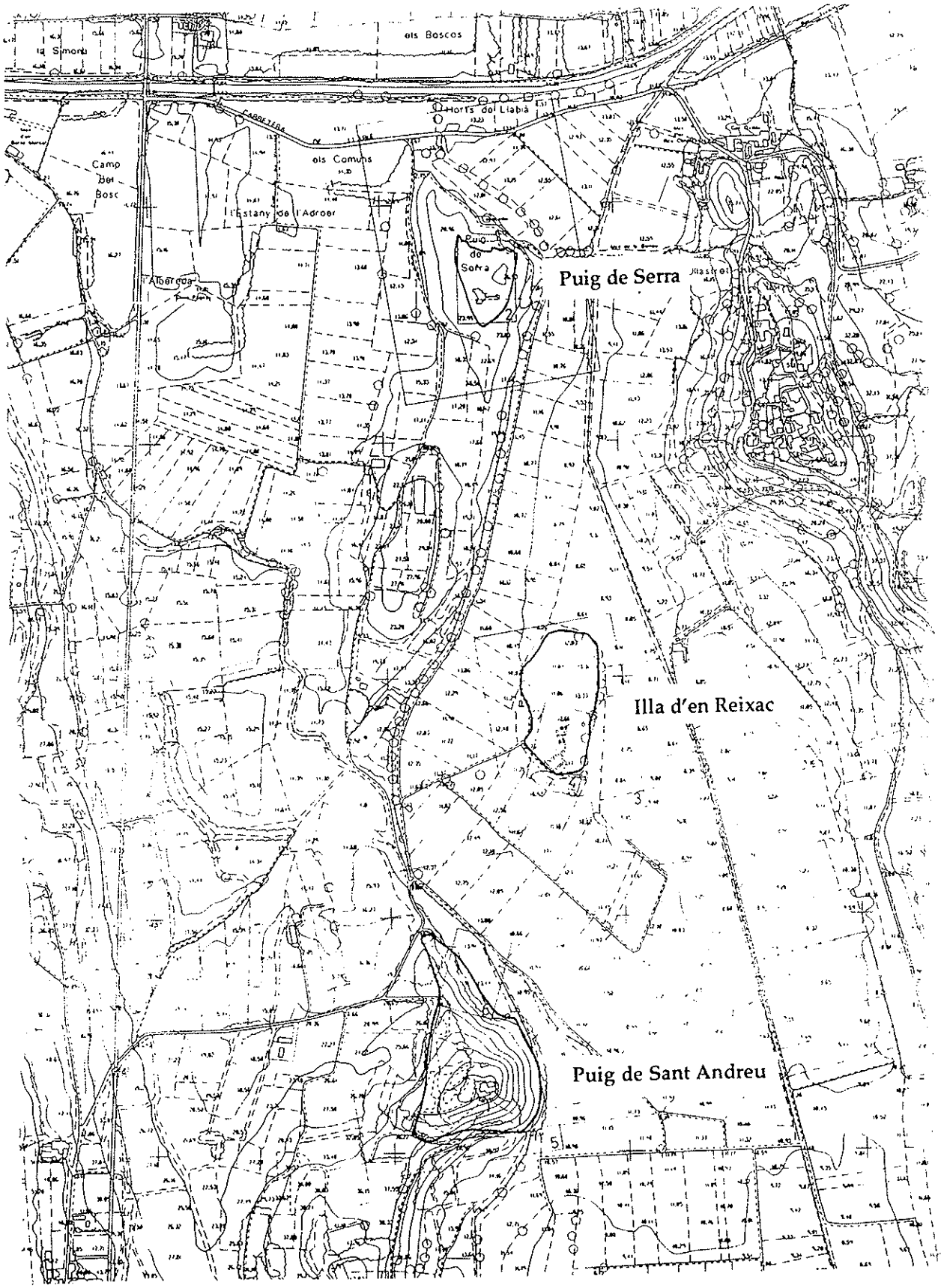

Fig.1: Plànol amb la situació dels tres jaciments del Parc Arqueològic d'Ullastret.

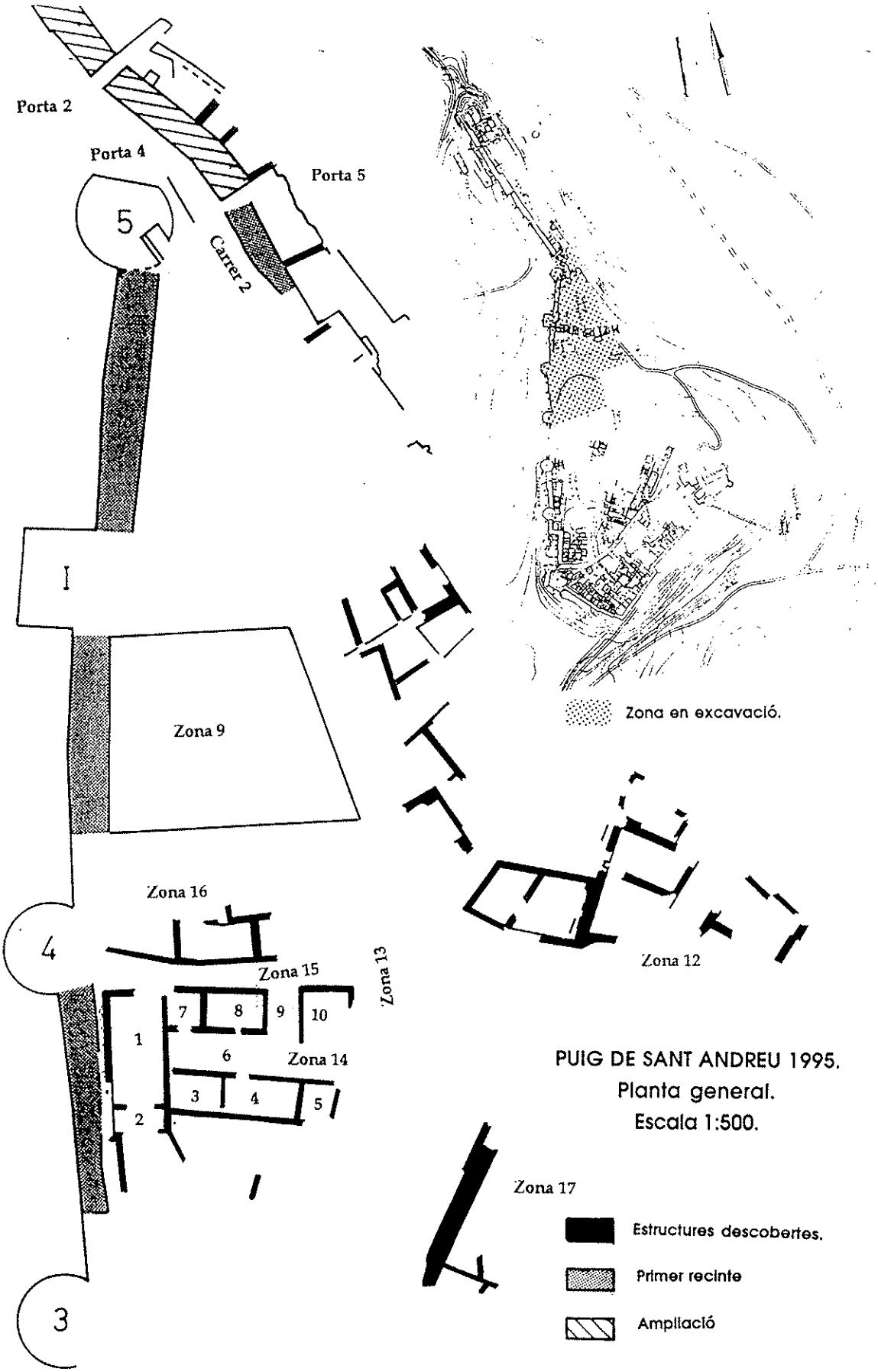

Fig.2: Planta general de la zona excavada.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

EXCAVACIONS A L'ILLA D'EN REIXAC (ULLASTRET, BAIX EMPORDÀ). CAMPANYES DE 1994 I 1995

Aurora MARTIN
Jordi CARAVACA
Carme MONTALBÁN

INTRODUCCIÓ.

Les campanyes d'excavació efectuades durant aquests dos anys en el jaciment de l'Illa d'en Reixac s'han centrat de manera gairebé exclusiva en un dels objectius prioritaris del projecte que vàrem iniciar l'any 1987 al jaciment, l'estudi de les fases més recents del mateix. Aquest interès es deu al fet que, en iniciar el projecte, el període més modern de la cultura ibèrica en el conjunt arqueològic d'Ullastret, tant pel que respecta a aquest jaciment com al veí del Puig de Sant Andreu, era una fase mal coneguda, tot i la importància que té pel coneixement del procés de romanització a l'Empordà.

Amb aquesta finalitat l'any 1993 es va començar l'excavació de la zona 15, gran illa de cases adossada pel seu costat meridional a la muralla sud del jaciment, en la que ja coneixiem l'existència de nivells d'ocupació del segle III a.C. per l'excavació prèvia de dos sectors, els 1 i 3, els anys 1991 i 92 (López & al. 1992, Martín & al. 1994).

Els espectaculars resultats assolits en l'excavació d'aquesta zona durant la campanya de 1993, tant a nivell arquitectònic com respecte a la interpretació que ens han permès sobre la funció del conjunt construït, ens varen aconsellar concentrar tots els esforços de les dues darreres campanyes en ella, posposant per més endavant altres objectius de la recerca que s'està portant a terme al jaciment.

LA ZONA 15.

La zona 15 està conformada per un espai gairebé rectangular que s'eixampla en la seva part meridional, orientat en sentit apoximadament nord-est/sud-oest. Es troba delimitat en el seu extrem meridional pel parament de la muralla sud del jaciment, i en els costats est i oest pels carrers 13 i 14 respectivament. Per la banda nord, els límits serien el carrer 9 i una probable plaça, el sector 19. El carrer 9 és un dels espais de circulació més llargs del jaciment entre els localitzats fins ara, i que segons els resultats d'un sondeig realitzat per M. Oliva els anys 1973-74, té una llarga pervivència dintre el jaciment tot i els nombrosos canvis urbanístics.El sector 19 es troba a l'encreuament dels carrers 9 i 14. La zona 15, per tant, constitueix una illa dintre el traçat urbà, d'uns 44 m. de longitud màxima per una amplada que va des de 20,5 fins a 23,5m. La superfície total es troba entorn els 1000 m^2.

Internament, aquesta illa està organitzada en un conjunt d'estances obertes a un gran pati central, al qual s'hi accediria, almenys en el seu darrer moment constructiu, per la seva part nord-est, des del carrer 9 a través de l'eix de circulació que constitueixen els sectors 16 i 18. No descartem que a més d'aquest, i com veurem més endavant, en un moment més antic d'utilització del conjunt d'edificacions hi hagués un altre accés des del carrer 13, a través del sector 9. El major nombre d'estances de l'edifici les trobem situades a la banda oest del pati, disposades arrenglerades, extenent-se des del carrer 9 fins a la muralla. Aquestes estances estan limitades per la seva part posterior pel carrer 14. En el seu costat anterior les trobem obertes unes al pati (sectors 8/17, 9, 10, 11, 12) i les altres (sectors 2 i 7/15) a l'eix de circulació format pels sectors 16 i 18, respectivament. El sector 1/3 seria l'únic que s'obriria directament a l'exterior de l'illa, a la plaça formada en el creuament dels carrers 9 i 14. L'altra banda de pati, és a dir, el costat est, ha estat interpretat com un porticat degut a la presència de petits contraforts construïts imbricats amb el mur de tancament que limita amb el carrer 14, que interpretem com a basaments de pilastra de planta quadrada, que anirien relacionats amb d'altres basaments de planta circular que en el moment de l'excavació es van trobar desplaçats degut als treballs agrícoles. Aquest porticat acabaria, a l'extrem meridional a l'angle sud-est de l'edifici en una estança, el sector 13, que junt amb els sectors 21, 20 i 12 utilitzen com a mur posterior la muralla. Finalment, en el costat nord-est del pati s'hi troben els sectors 5 i 6, aquest darrer també inclòs en la zona porticada.

Els treballs duts a terme en les campanyes 94-95 han afectat bàsicament els sectors que no havien estat excavats anteriorment, és a dir, la meitat meridional de la zona, amb bona part del pati o sector 14, i els que conformen l'angle nord-est de l'edifici i la plaça al creuament de carrers (Martín & al. 1994).

L'excavació de la part meridional.

L'excavació d'aquests sectors, tot i que no ha resultat espectacular a nivell de troballes materials

sí que ha estat molt important a l'hora de conèixer l'estructura arquitectònica de la totalitat de l'edifici.

Les intervencions anteriors havien posat al descobert un seguit d'habitacions que tenen el seu eix més llarg orientat d'est a oest. Durant aquestes dues campanyes s'ha excavat una estança (sector 9) que manté aquesta mateixa orientació. Ara bé, els dos sectors que separen aquest de la muralla, els 10 i 12, presenten una orientació diferent, tenint el seu eix més llarg de nord a sud. Aquest fet feia pensar en una estructura desigual d'aquests dos sectors respecte als altres, tenint les seves façanes anteriors més reculades. La troballa a la part exterior de la porta d'aquests sectors de dos basaments de columna i l'allargament vers el pati del mur que els divideix, l'extrem del qual es troba en línia amb els basaments, ens porta a concloure que cada un d'aquests sectors tindria al davant seu un porxo, el qual igualaria les façanes anteriors a les dels altres sectors adjacents. En el sector 22 es troben les restes d'una possible escala situada a l'angle NO, recolzada al mur que separa aquest sector de l'11, una petita estança oberta directament al pati.

Un altre element a tenir en compte en l'excavació d'aquesta part de l'illa és que tots els estrats dels sectors que estan adossats a la muralla (sector 12, 13 i part meridional del 14), a la part adjacent al parament interior d'aquesta, presentaven una gran quantitat de blocs barrejats en el sediment. Aquest amuntegament de pedres de dimensions força grans ha estat interpretat com a restes del farcit intern de la fortificació i que hauria estat llençat aquí en època posterior a l'abandonament del jaciment, en ésser espoliades les filades més altes del mur, de les quals s'aprofitarien els grans blocs ben carejats que formen el parament exterior del mateix, mentre que el farcit de pedres de mides i formes irregulars s'hauria abandonat, degut a la seva dificultosa reutilització. En aixecar aquest amuntegament es van poder delimitar dos nous sectors adossats a la muralla (sector 20 i 21), diferenciats per la presència d'un mur orientat nord/sud fent cantonada cap a l'oest i que només conservava una filada de pedres. Malgrat aquesta mala conservació de l'estructura, es veu clarament com els paviments localitzats a banda i banda de mur s'hi lliuren.

Com ja ha estat comentat anteriorment, l'excavació del sector 9 ens ha portat a plantejar-nos la possibilitat que en aquest indret hagués existit en algun moment de l'ús del conjunt un accés a més del que ve marcat pels sectors 16 i 18. Aquest fet és degut a què trobem un dels sòls de circulació que passa per sota de la constucció del mur oest del sectors. A més, podem afegir que en aquest sector es veu clarament una posterioritat en la construcció dels murs de tancament tant a la banda est com en la oest, ja que aquests no presenten una continuïtat constructiva amb els dels sectors adjacents (com passa en els altres sectors).

A part de l'excavació d'aquests nous sectors s'han afectuat treballs de neteja i conclusió de qüestions puntuals en altres sectors començats a excavar en campanyes anteriors.

En primer lloc, es va procedir a l'extracció de les dues fileres de valves de mol.lusc que es trobàven al sector 8 sobre el sòl (Martín & al. 1994). Un cop aixecades aquestes, es va detectar restes de fusta no carbonitzada per sota, possiblement pertanyents a alguna mena de suport que sostenia les valves per sobre del nivell del sòl.

La continuació de l'excavació del sector 17 (avantsala del 8) va venir marcada per la presència de l'enfonsament de l'estructura que formava la façana anterior de l'habitació. Amb els resultats de la intervenció veiem que segurament aquest enfonsament es produí en algun moment en què estava en ús l'edifici, ja que al sòl del sector 17 s'hi detecten diverses refeccions puntuals que no afecten la totalitat de la superfície del mateix. Cal remarcar la presència, en una de les vores de l'enfonsament, d'un capitell de pedra sorrenca que hauria pertangut segurament a la columna que hi hauria hagut a sobre del basament. Aquest capitell, que és el primer que es troba a Ullastret, té una decoració molt senzilla i presenta un encaix del mateix tipus que els que es veuen en els basaments que tal vegada s'ha de relacionar amb el sistema de subjecció del fust de columna, que desconeixem per ara.

L'excavació de la part nord i les zones adjacents.

Els treballs efectuats en aquesta zona han afectat els sectors 16 i 18 (entrada al recinte) així com la part exterior del mateix (sectors 4 i 19) , la zona adjacent del carrer 9 i els sectors 5 i 6..

El sector 16 és l'espai d'entrada que dóna accés a la zona 15. Pel seu extrem meridional queda lligat al sector 18. La intervenció als sectors 16 i 18 es va començar l'any 1993. En el curs de l'excavació va quedar al descobert un enllosat que conectaria els dos sectors, conservat de forma desigual pel que fa al 16, però ben visible en el 18 i el tram que forma la connexió dels dos espais. Malgrat integrar-se tots dos sectors dintre del mateix accés, s'han diferenciat per l'especial disposició de les lloses marcant una separació que feia pensar en una porta de tancament de la zona 15 en aquest indret. L'enllosat es conservava de forma més clara cap al nord del sector 18, al punt de contacte amb el 16. Aquest paviment de lloses tenia una marcada pendent vers el pati o sector 14, i havia estat construït sobre un nivell de sòl anterior (contemporani al moment de construcció dels sectors 7/15). A més, també havia estat parcialment refet. Per tant s'ha comprovat que va ser construït en una fase de refacció de l'edifici, molt probablement per tal de salvar el desnivell del terreny del turó en aquesta zona. Aquest problema, en els espais ocupats per estances, se salva en el moment constructiu inicial de l'edifici mitjançant el sistema de construir els paviments de les habitacions a nivells esgraonats, progressivament més baixos cap al sud.

Apart de l'enllosat, en aquesta zona s'hi troben més indicis de refaccions de l'edifici, podent-hi distingir, a partir dels elements constructius, almenys tres moments diferents. En els sectors 4/19 s'hi poden veure un primer moment en el qual hi thauria un gran espai obert formant una plaça en el punt de creuament dels carrers 9 i 14. En aquesta fase, el sector 2 de la zona 15

també es trobaria obert a aquesta plaça. Un segon moment el marca la construcció de dos murs en angle recte a continuació del mur oest del sector 18, convertint la part meridional de la plaça en un espai tancat. La construcció d'aquests murs provocaria l'allargament del corredor que serveix d'accés al recinte. Potser caldria relacionar el moment d'aquesta refacció amb la construcció de l'enllosat que es troba al sector 18 i que hem descrit anteriorment. El darrer moment es pot distingir per la construcció d'una estructura circular de pedra (potser el basament d'una llar) com les que es troben en d'altres sectors de la mateixa zona. En aquest cas, el basament es troba per sobre del mur que presenta l'orientació est-oest. A tocar d' aquesta estructura es va trobar una aliniació de ceràmica col.locada en posició vertical i combinada amb pedres de petit tamany. Prenia una forma semicircular, encara que no es pot saber amb certesa si aquesta era la seva forma completa. A l'interior del semicercle el material era abundós. Això ens fa pensar en alguna ofrena o ritual que es relacionés amb la llar.

A poca distància de l'estructura semicircular es van trobar les restes d'una possible llar, de terra cremada de color vermell-ataronjat, i al límit entre els sectors 16 i 19 es trobà gran quantitat d'escòria de metall, una eina de ferro i alguns fragments de crani.

Cal esmentar que és en aquesta zona on han estat trobades la totalitat de les restes de crani i mandíbules humanes (sectors 2, 16 i 18 i zona 9), algunes de les quals es poden relacionar amb un basament de columna que trobem al punt de connexió del carrer 9 amb el sector 14. També cal fer esment que dos dels fragments de crani trobats just a la sortida del sector 16, vora l'angle del sector 4, anaven associats a un fragment d'espasa de ferro del tipus La Tène, com la que es va trobar l'any 1993 al sector 2.

Al costat nord-est del pati, el sector 5 està format per una cambra rectangular que limita amb el sector 4. L'estructura més important dintre aquest sector, malgrat trobar-se molt malmesa, és una llar situada a la part central d'aquest espai. El sector 5 s'obre al pati a través del sector 6, que està vinculat a aquest, havent-se interpretat també com un espai porticat, degut a l'existència de diferents basaments de pilastres o de columnes en aquest indret, però la troballa més important aquí va ésser una altra estructura circular de pedra, que s'identificà de forma provisional com un forn, però que malgrat les restes de terres cremades i cendres trobades al seu interior, estructuralment té moltes semblances amb la llar que es troba entre els sectors 4 i 19 (potser més arrasada).

Remarquem el fet de la troballa de restes de llars (no associades a elements que les puguin definir com a llars de cuina) en els sectors corresponents a l'angle NE de l'edificació, tant dintre com fora de la mateixa, fet inusual a la resta de la zona 15.

El pati.

Aquest espai, a l'entorn del qual s'organitza tot l'edifici, es caracteritza perquè el sòl està

format per successives i nombroses refaccions de terres de consistència polsegosa i color gris fosc. El color del sediment distingeix molt bé el límit de l'espai que va estar obert a l'aire lliure i el de les estances tancades, que és ocre clar i de consistència més dura. A la part central del pati hi ha un important nivell de pedres, diferenciat de l'amuntegament que es troba al costat de la muralla, tot i que per ara no es pot descartar que els blocs que el formen procedeixin també del farcit intern de la muralla. Aquest tema resta pendent de verificació.

CONSIDERACIONS FINALS.

La zona 15 es va començar a excavar l'any 1991. Ja aleshores, amb l'excavació dels sectors 1 i 3, es va constatar la rellevància de l'edifici. Les campanyes efectuades posteriorment (del 1993 al 1995) no han fet més que corroborar aquesta primera impressió, permetent d'assignar-li un caràcter d'edifici singular amb una utilització religiosa-ritual.

En primer lloc, trobem les característiques constructives de l'edifici. La seva singularitat ve donada ja pel fet que és l'única edificació coneguda fins ara en el jaciment que ocupa tota una illa de cases. Com es pot veure, es tracta d'un conjunt d'espais coberts distribuïts al voltant d'un espai obert central (pati) i tancat a l'exterior. Aquest fet es podria deure a què ens trobem davant d'uns espais d'accés restringit. La presència d'una porta que tanqués el recinte sembla bastant probable. L'estat actual de les investigacions permet de situar-la en algun punt dels sectors 16 i 18. Per una banda, es podria situar a l'extrem nord de l'enllosat, lloc on aquest presenta un esglaó repecte el nivell del sòl de la part exterior. Per l'altra, i potser el més probable, és que aquesta estigués situada al límit sud de l'enllosat, ja que en aquest indret s'hi troba, just a l'extrem del mur que separa els sectors 15 i 17, una pedra de forma cilíndrica amb la part superior cònica i que presenta un orifici a la part central, peça que estat interpretada com una polleguera.

En el segle III a.C. les estances porticades com les que han estat trobades a la zona 15 són habituals en l'arquitectura indígena de l'àrea indiketa. L'orígen d'aquestes estructures el trobem en l'urbanisme clàssic del món mediterrani, tenint els seus paral.lels immediats en models hel.lènics, encara que reinterpretats pel món indígena.

Una altra característica constructiva d'aquest edifici és l'existència d'un pis al menys en alguna part del mateix, com demostra clarament la conservació d'un arrencament d'escala segur al sector 17 i d'un altre molt probable al sector 22.

En segon lloc, i en base a les dades actuals, ens trobem davant d'un conjunt la funció del qual és de caire cultual-religiós, dintre del que hi trobem elements que ens plantegen la possibilitat de rituals diversos, mostra del sincretisme religiós indígena.

D'una banda, cal esmentar la troballa de nombroses restes cranials i mandibulars humanes (4 mandíbules i 4 fragments cranials)[1] ens indiquen de manera fefaent el culte al crani. Aquesta mena de culte la trobem representada, a través de restes d'aquest mateix tipus, a tota l'àrea ocupada per els pobles ibèrics de la Península (Oliver 1995). Però potser on cal buscar els seus paral.lels més propers és a la zona del sud de França, on el trobem a bastament documentat. La concentració de restes cranianes humanes a les proximitats d'un pilar, per exemple, té paral.lels al poblat de Pech-Mahó, Sigean (Aude) (Dedet & Schwaller 1990, p. 148).

Per altra banda, un altre element a tenir en compte són les ofrenes d'animals. Aquestes les trobem únicament en dos sectors, l'1 i el 2. En el primer es van localitzar durant la campanya de 1991 dues fossetes col.locades a banda i banda de l'interior de la porta d'accés al sector des del 3. En aquestes, a més de la fauna, s'hi trobà un conjunt de vasets rituals de ceràmica feta a mà. En el sector dos s'hi van trobar dues ofrenes sense fossa que associaven restes de cérvol, bòvid, ovicaprí i èquid. El que sembla clar és que s'efectuà una selecció de les restes que s'hi dipositàren, trobant-hi únicament elements del crani o postcranials (banyes, mandíbules i porcions cranials de columna vertebral. Tots els individus eren adults i no presentaven traces de carnisseria[2]. La diferència que marca la presència o no de fosses ens podria marcar una diferenciació en la finalitat de l'ofrena. Mentre que en el primer cas es podria tractar d'ofrenes de fundació, la disposició de les restes directament sobre el sòl o bé dins de recipients fets de materials peribles ens podrien testimoniar un lloc de culte continuat (Martín & al. 1994).

També s'ha d'esmentar la presència d'altres elements que relacionen l'activitat de transformació de cereals, base de l'economia i del consum humà dels ibers de la zona. Així, s'han trobat un molí de vaivé i un picador. Aquestes eines posen de relleu activitats de mòlta dels cereals. Creiem que és especialment significativa la presència del molí de vaivé en un moment en què el rotatori, d'ús molt més funcional, ja estava ben introduït des de feia almenys un segle. Potser aquest fet ens podria indicar una utilització de mètodes tradicionals per a la preparació d'aquests productes en relació a l'ús a què estiguessin destinats.

Un altre element a tenir en compte és la distribució i qualitat del material ceràmic. Aquest s'ha trobat concentrat bàsicament en el sector 2 i presenta unes característiques que podriem definir com inusuals, ja que s'hi troben representades gairebé totes les categories ceràmiques corresponents a la segona meitat del s. III a.C. a Ullastret, tant pel que fa a les produccions indígenes com les importacions mediterrànies i les imitacions indígenes d'aquestes. En algun cas, com ara la ceràmica comuna púnico-ebusitana, les hem pogut identificar de manera abundant per primera vegada. També hem de remarcar l'abundant presència d'imitacions indígenes de la ceràmica grega de cuina. A la resta de sectors, la presència de ceràmica és més aviat minsa. A més, cal esmentar, també en el sector 2, l'aparició d'una espasa de ferro del

[1] L'estudi de les restes antropològiques ha estat efectuat per B. Agustí.

[2] Les restes de fauna han estat estudiades per S. Casellas.

tipus La Tène II dins la seva beina, amortitzada per dos forats que travessen beina i fulla, i el fragment d'espasa del mateix tipus trobat a la sortida del sector 16.

L'excavació de la zona 15 ha estat rellevant per diversos motius. En primer lloc, per les pròpies característiques de l'edifici, tant arquitectòniques com funcionals i pel coneixement que ha donat sobre els conjunts de materials ceràmics que s'hi troben. Tot això ajuda a comprendre les relacions amb el món colonial mediterrani en el s. III a.C, especialment pel que fa a la segona meitat. També l'existència d'aquest edifici és un nou element que permet valorar el potencial econòmic i polític de la comunitat que el va fer possible. Finalment és un nou element a tenir en compte la interrelació entre els dos nuclis d'habitat d'Ullastret.

BIBLIOGRAFIA.

DEDET B. & SCHWALLER M. (1990) Pratiques cultuelles el funéraires en milieu domestique sur les oppidums languedociens, *Documents d'Archéologie Méridionale,* 13, pp. 137-161.

LÓPEZ J., LLORENS J.M., MARTÍN A., MATARÓ M. & BUXÓ R. (1992) Campanya de 1991 a l'Illa d'en Reixac, Ullastret, *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines,* Sant Feliu de Guíxols, pp. 36-43.

MARTÍN A., MATARÓ M., LÓPEZ J., LLORENS J.M. & CARAVACA J. (1994) El jaciment de l'Illa d'en Reixac d'Ullastret. Campanyes de 1992 i 1993, *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona,* Torroella de Montgrí, pp. 38-45.

OLIVER A. (1995) Acerca de los restos humanos localizados en los poblados ibéricos, *ARX,* 1, 1, pp. 35-41.

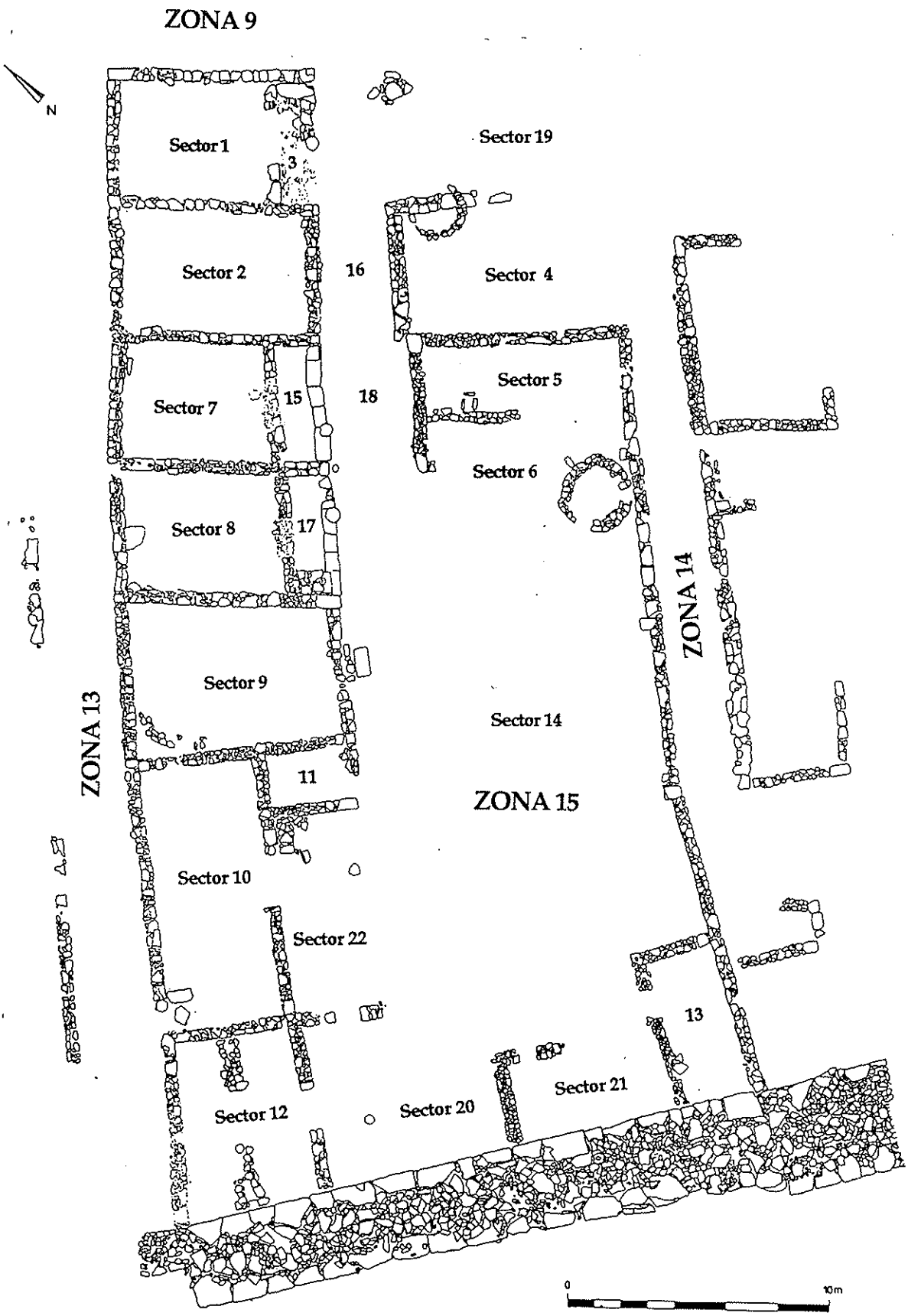

Fig.1: Planta general de la zona excavada.

LES CAMPANYES DE 1994-1995 A MAS CASTELLAR. (PONTOS, ALT EMPORDA)

Enriqueta PONS
Andrés M. ADROHER
M. José FERNÁNDEZ
Helena GONZÁLEZ
Carlos GONZALO
Antonio LÓPEZ
Narcís LLAVANERAS
Esther RODRIGO
Núria ROVIRA
Anna VARGAS

INTRODUCCIÓ

Les excavacions realitzades els dos últims anys en el jaciment s'han centrat especialment en l' excavació de l'establiment hel.lenitzat i evidentment no s'ha deixat de banda la continuació de l'estudi del Camp de Sitges, ni del poblat ibèric, ni tampoc dels estudis interdisciplinaris.

a.–Les excavacions en el sondeig 1, situat a la zona est del Camp de Dalt i a prop del talús, foren iniciades l'any 1991 i ampliades els anys 1992 i 1993, i posaren al descobert un establiment urbanitzat d'influència hel.lenística. Donada la importància de la troballa es continuà ampliant el sondeig, que va passar de 500 a 900 m2 (1994) i de 900 a 1000 m2 (1995).

En les últimes jornades vam informar de la troballa d'un carrer de 5 metres d'amplada, que va esdevenir l'eix principal d'una nova reorganització del treball d'excavació. Segons la distribució de les estructures trobades, el treball s'organitzà en zones (conjunt d'estructures agrupades) i en sectors (unitats diferenciades).

A l'est del carrer, entre aquest i el talús, les estructures urbanístiques es presenten com una única unitat constructiva, sense cap espai viari que trenqui la planificació, denominada zona 10. Les últimes excavacions semblen haver determinat el final de l'estructura per la zona sud, inevitablement per la presència del talús. En aquesta part meridional destacarem l'ampliació i excavació del sector 7 (subsectors b i c) i del sector 9; per la part septentrional s'excavaren part dels sectors 8 i 10 i per la zona centrada s'excavaren els sòls del sectors 1, 2 i 3.

A l'oest del carrer s'amplià per totes bandes i es diferenciaren tres zones: al nord, la zona 13 separada de la zona 11 per murs individuals que originen sengles unitats constructives; seguiexen les zones 11 i 12, en principi separades per un espai viari (carrer 101), i que amb les ampliacions d'ambdues, semblen formar part d'una mateixa unitat arquitectònica; i al sud un gran espai obert, o àrea de confluència entre varis espais viaris (zones 100, 103, ...).

Tot el conjunt descobert comprèn un marge cronològic entre -225 i -175 a.C., en el qual situem dues fases principals: Fase antiga C2 i fase recent C1. Després del principal abandonament trobem reutilitzacions del lloc que poden situar-se fins a -150 a.C (Fase B).

b.- Es procedí també a la neteja de les cales 3, 5 i 7 (excavades els anys 1991-1992) per aprofundir en l'estudi dels nivells postdeposicionals, que formen una complexa estratigrafia. Tot aquest conjunt fou datat de finals del segle V a.C. Aquesta activitat ha estat motivada amb la finalitat d'organitzar una segona fase del projecte d'excavacions a Mas Castellar, que tindrà lloc a partir de l'any 1997 i que intensificarà els seus treballs en aquesta cala, i per tant en l'estudi del poblat ibèric.

c.– De la cala 4, a l'oest del Camp de Dalt s'excavà una de les fosses, la sitja SJ103, els reompliments de la qual situen l'amortització de la sitja a principis del s.III a.C.

d.- S'han continuat també en els treballs interdisciplinaris. Els més importants han estat realitzats per Narcís Carulla (estudis geològics i geomorfològics), Ramón Buxó, David Canal i Núria Rovira (carpològics), Maria Saña i Susanna Casellas (faunístics), Lluís Sant (topogràfics), Carme Rovira (metal.lúrgics), Maite Ros (antracològics), Jordi Joan (fitòlits), MATH Arqueofísica Consultores (prospeccions geofísiques), i d'altres. Aquests treballs seran entregats per a la memòria definitiva i per a la publicació.

LES EXCAVACIONS ARQUEOLOGIQUES DE 1994-1996

Destaquem l'estudi de les estructures arquitectòniques del sondeig 1, que es resumeixen a la zona 10 amb la troballa de dues cases domèstiques (sectors 8 i 10) i d'una casa complexa amb

8 depèndencies (resta dels sectors), a les zones 11 i 12, amb la troballa d'una altra casa complexa (la nº2) i de l'organització dels espais viaris i de comunicació amb les estructures esmentades. També destaquem la continuació de les excavacions del camp de sitges i de la significació de l'estudi de la ceràmica.

Les estructures urbanístiques (fig.1).
Es troben situades a l'extrem est del Camp de Dalt. Les campanyes de 1994 i 1995 van tractar especialment l'ampliació i excavació sistemàtica d'aquest complex urbanístic aparegut en el sondeig 1. Per seguir el resum exposat en aquestes III Jornades d'Arqueologia, és important consultar el resum presentat en las II Jornades a Torroella de Montgrí l'any 1994.

Ocupa en l'actualitat una extensió aproximada de 1000 metres quadrats. Un carrer ample de 5 metres travessa la cala de nord a sud (35 m. de longitud) i divideix les estructures en dues zones: la zona 10 i la zona 11+12.

Les estructures descobertes ocupen un espai cronològic que va des del -225 al -175 a.C., període en el que hem diferenciat dues fases principals: la fase C1 o fase recent i la fase C2 o fase antiga. Estratigràficament parlant, la part més recent es troba millor conservada cap el sud, mentre que pel nord aquesta fase apareix força arrasada i afloren els nivells de la fase més antiga. Malgrat això considerem les estructures principals funcionant al mateix temps amb petites i detallades modificacions.

La zona 10
Està situada a l'est del carrer 100, entre aquest i el talús. Ocupa una extensió de 520 m2 (40 m de longitud x 13 d'amplada). Aquesta zona s'ha dividit en dues parts importants, segons les característiques arquitectòniques: la part septentrional que abarca dues estructures domèstiques (sectors 8 i 10) i la resta (part central i meridional) que identifica una gran unitat arquitectònica amb 8 dependències, de funcionalitats variades (sectors 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 i 9).

1.- La part septentrional: les estructures domèstiques
Els dos sectors que la formen (8 i 10) tenen unes característiques arquitectòniques molt semblants entre elles, que es diferencien clarament de la resta de sectors. Totes dues s'identifiquen com habitacions domèstiques.

El **sector 8** té una superfície útil de 40,32 m^2 (11,5 m x 4 m). S'hi accedeix directament pel carrer, únic accés orientat a l'oest. L'interior està dividit en dos subsectors, 8a i 8b, a uns 6 m de l'entrada principal, subsectors separats per dos murs de compartimentació interna amb una obertura de comunicació entre ells d'un metre d'amplada. El sòl d'ocupació del 8a està en un nivell més baix que el carrer, i té com elements significatius una llar (LL 234) en el racó dret,

vora l'entrada i una fossa (FS 245). Pel que fa als materials, destaca la troballa de 7 *pondera,* en el racó esquerre, la qual cosa indicaria la presència d'una àrea de treball tèxtil al costat de l'entrada, el lloc més il.luminat de la casa. De l'estança 8b destaca una banqueta de pedres (BQ 240) adossada al mur sud (de 2,5 m de longitud) i una estructura de pedres (ES 56) que limita aquesta banqueta pel costat est. Destaca la presència, al final de l'estança, de molts fragments amfòrics. Això, amb la banqueta i l'escassa iluminació del sector assenyalen l'ús del sector com a àrea de descans i lloc d'emmagatzematge.

El **sector 10** situat més al nord de la zona 10, disposat igual que el sector 8, té una superfície de 42,75 m^2. També té un únic accés, orientat a l'oest i que dóna al carrer 100. L'habitació està compartimentada en dos àmbits, una avantsala de petites dimensions (1,50 m x 4 m) i la resta de la vivenda, separats per dos murets (un de pedra i l'altra de tovot). El sòl d'ocupació (SL 281) és el mateix per tot el sector, i en ell només s'ha documentat una estructura circular (suport?) alineada als murets de separació del sector 8. El nivell d'arrasament del sòl dificulta l'establiment d'una funció concreta. Resalta la seva forma allargassada i l'accés directe al carrer principal, ja esmentat.

2– La part central i meridional: una unitat arquitèctònica complexa

Subdividim aquesta unitat en 8 estances, les quals en el període antic estaven dividides en dos grups de característiques arquitectòniques diferents, separades per un espai obert (sector 1a) que més tard s'ampliarà i es tancarà per comunicar-se amb les dues parts (sector 1). Al nord està format pels sectors 1, 2, 4 i 5 que formen un únic conjunt arquitectònic, diferenciat. Aquesta àrea s'articula a partir del sector 1 que comunica amb la part meridional (sectors 3, 6, 7 i 9).

Així, doncs, l'accés principal en la fase antiga es faria pel sector 1a, un pati-corredor que es comunicaria amb el carrer principal. Envoltant aquest rebedor, articulador dels espais interns, al nord es delimitaria pels sectors 1b, avantsala del sector 4, i el 5; a l'est pel sector 2, i al sud pel 3. Aquesta avantsala està subdividida a la vegada en dues parts: a l'oest es comunicaria individualment amb el sector 4 mentre que a la part de la dreta, més oberta, hem localitzat una associació de llar construida amb molí rotatori. Es podria tractar d'un espai destinat al tractament d'aliments (mòlta-cocció). El sector 4, de 17 m2, té una segona porta a l'oest, construida amb un esglaó de blocs i rierencs mitjans, que dóna al carrer principal. Aquest treball acurat del llindar només el trobarem en les obertures que donen al carrer. En aquesta habitació es disposava una llar central i una petita fossa metal.lúrgica al sud, al costat de la porta de comunicació amb l'avantsala. A l'est se situa el sector 5, espai arrebossat amb un paviment d'*opus signinum* i que funcionaria com un dipòsit tancat en la fase antiga. A l'est dels sectors 5 i 1 es troba el sector 2 que es disposa de nord a sud i es comunica amb el sector 1 i, també amb el sector 3. La comunicació amb aquest últim es tapiarà en fase recent. L'habitació,

de 43,5 m2, abriga a l'angle sud-oest una llar construida i en posició plana, associada a un gran bloc lític. Això i la troballa de cremallers de ferro li donen a l'estança un ús culinari.

En fase recent el sector més afectat és precisament el de l'entrada principal a l'anomenada"casa complexa". El sector 1 reagrupa els antics sectors (1a i 1b) que formen l'avantsala per formar una sola estança, amb un sòl encodolat i amb un basament centrat. Segurament s'embelliria aquesta zona de rebedor. Pel que fa als sectors que queden al nord i a l'est, aquests no tindrien representada la fase moderna, però en aquest cas degut a l'arrassament que els ha malmés. Sols resta clar que ara es tanca l'accés entre els sectors 1 i 4, obrint-se'n un entre el 1 i el 5, car aquest darrer deixaria de funcionar com a dipòsit per utilitzar-se com a magatzem-rebost.

La **part meridional** es presenta com una massana que es comporta diferent de la part septentrional, formada a nord per l'estança 3, la qual es comunica pel sud amb dues estances (sectors 6 i 7). Aquest últim sector està dividit a la vegada en tres subsectors (a, b, i c) dels quals el del mig, segurament un espai obert, comunica per l'oest tota aquesta part amb el carrer principal i a la vegada per l'est es comunica amb una petita estança (sector 9) destinada al treball de la metal.lúrgia (troballa de tres forns en cubeta). Tot el conjunt, que té una superfície d'uns 200 m2, es comunicava amb la part central (el sector 1) pel sector 3 en les dues fases i aquest ho feia a la vegada amb el sector 2 en la fase antiga.

A diferència de la part septentrional, en aquesta s'han conservat els sòls de totes les estances en fase recent, i a excepció de petits canvis de construcció i desplaçaments d'activitats suposem que les característiques d'organització i urbanisme serien molt semblant a les de la fase precedent. Les parts més afectades han estat en el sector 3.

El **sector 3**, de 75,50m2. es disposa en sentit tranversal, i va del carrer al talús. El mur que limita el sector pel carrer està construit per blocs regulars de sorrenca, ben escairats i disposats en doble filera i l'entrada de comunicació amb el sector 1 és una entrada ampla amb llinda exterior, fets que fan pensar que el sector 3 estaria situat en la façana d'una estructura monumental amb el sector 1a d'accés a ella. En fase recent, aquesta estructura formada pels sectors 3,6,7 i 9 formarien la part meridional de la casa complexa n°1. En aquest sector destaca l'existència de 4 llars, una d'elles centrada i enfront d'ella una fossa per retenir l'aigua. A la zona oest de la sala han aparegut les restes d'un molí rotatori i un altre de vaivé, que defineixen aquesta part com una zona de treball (*oikos*); el material destaca sobretot en la part sud del sector i vora a l'entrada del sector 7a. Tot plegat, l'existència d'una gran llar principal i llars accessòries, les restes d'una ara quasi sencera, la fossa que retenia aigua, i altres elements com una quantitat d'útils agricoles de ferro, fauna relacionada amb el sacrifici de gossos, etc han donat a aquest sector una funció religiosa-domèstica.

El **sector 7** està subdividit en tres parts. El 7a, amb una superfície de 19, 25 m2, es caracteritza

per presentar un gran nivell de ceràmiques i objectes metàl.lics, conjuntament amb un forn domèstic (FR 49) de 2 m. de diàmetre situat a l'oest, i a l'est torna a presentar-se l'associació llar construida i sobreaixecada i un molí rotatori. El forn i l'associació llar-molí són units per una alineació de blocs de pedra, limitada a banda i banda per dos basaments que marquen una separació entre el sector 7a i el 7b, a la vegada que manifesten el suport d'una cobertura que aniria fins a les dues entrades del sector. La importància del material trobat en el sector 7a defineix aquesta àrea com un lloc de reserva, transformació i elaboració d'aliments. El segueix el sector 7b que ocupa uns 28 m2 i és el tram del sector 7 que es comunica amb el carrer (PR 207) i amb el sector 9 (PR 206), formant un corredor directe entre aquest darrer sector i el carrer 100. Aquest corredor subdividiria el sector 7 en una part coberta (cara nord) i una part descoberta (part del sector 7b i el 7c). Aquesta estança es comunica amb el sector 7a mitjançant un accés porticat (esglaó de còdols limitat pels dos basaments) i presenta un sòl irregular, destacant entre els materials arqueològics el faunístic. S'ha definit com a corredor o avantsala del 7a. El darrer, 7c, és el que presenta una superfície més gran, d'uns 40 m2, però en ell no tenim documentat cap nivell de sòl. Presenta una forma romboidal, ja que els murs laterals que la limiten modifiquen la direcció normal de la urbanització i es desvia vers el talús. Representa una estança gran que aprofitaria un espai perdut a cel obert i que de pas tancaria definitivament pel sud la gran casa, i per on s'introduiria una gran il.luminació.

Tant el sector 6 com el 9, situats arran del talús, estan molt afectats pel retrocés del talús natural que limita a ponent el Camp de Dalt. Els murs de tancament han estat arrassats per la qual cosa no es pot fer un càlcul real de les seves extensions. El **sector 6** es comunica només amb el sector 3 pel nord per una apertura inferior a la porta del sector 7. La seva superfície conservada és de 13,65 m2. L'escassa representació del material arqueològic fa difícil la seva interpretació (*andros*?). El **sector 9**, el més meridional, conserva una superfície de 23,7 m2. És l'habitació on més clarament s'entreveu una especialització econòmica com a taller metal.lúrgic i de reparació d'eines. Aquesta interpretació s'ha fet en base a les estructures delimitades. D'oest a est, quasi alineades a partir de la porta que comunica amb el sector 7b, trobem una pica de pedra per a contenir aigua, una fossa de combustió (FS 306) on es localitzaren uns troncs carbonitzats, i abans del talús un forn metal.lúrgic (FR 262), format per una cubeta amb les parets vitrificades, limitat per un parell de tovots col.locats de cantell amb una entrada a l'oest limitada per dos còdols cremats. Al costat sud d'aquest forn hi ha una llar (LL 263) i més cap el sud-oest es localitzen un parell més de forns. Un molt malmés, de petites dimensions, i un altre forn més al sud (FR 264) format per una cubeta també de petites dimensions. Les parets d'aquesta habitació presenten signes de vitrificació que no deixen cap dubte a la interpretació de farga o taller de reparació d'eines de metall.

La zona 11+12. (fig.1)

Se situa a la part oest del carrer 100. L'ampliació cap a l'oest es realitzà per veure com es disposava el carrer transversal (zona 101?) i a partir d'aquí com s'organitzaven les estructures

localitzades a un cantó a l'altre, (zones 11 al nord i 12 al sud). El resultat d'aquesta part ha estat la unificació d'ambdues zones i la identificació d'una casa complexa que s'enfronta porta amb porta amb la casa de la zona 10. Una altra unitat, la zona 13, separada de la zona 11 per murs individuals queda fora d'estudi per restar força limitada per les excavacions.

1. La casa complexa nº2

Ocupa en l'actualitat una extensió de 160m2., limitada a l'oest per l'excavació. De les restes descobertes s'insinua una estructura de forma rectangular amb diverses dependències; al nord es presenten dos espais tancats i contigus (sector 11-1 i 11-3) que es comuniquen amb una avantsala porticada (sectors 11-2 i 11-4b). Un espai obert de comunicació (zones 101 i 11-4a) separa aquesta zona de la del sud ocupada per un espai semi-obert (sector 12-1).
La distribució urbanística ens reprodueix un model paral.lel al que ofereix la zona 10. L'accés principal es faria pel que fins ara s'havia considerat un carrer secundari, zona 101, que s'allarga pel sector 4, i a la vegada separa un espai porticat (trobada de dos basaments de columna) que serveix d'avantsala als sectors 1 i 3 situats a la dreta i l'estança del forn domèstic (zona 12-1) a l'esquerra.

Del **sector 1** cal destacar la presència d'àmfores, junt amb una gran quantitat de material ceràmic per tota l'habitació. En el nivell d'ocupació es localitzen tres llars (LL 220, LL 231 i LL 257). El nivell d'ocupació del sector 1 és més baix que la resta de la zona, i es comunica amb l'avantsala per una porta estreta (1m.) i sembla que rebria la llum del sol a través d'una obertura (finestra) que dóna al carrer. Aquestes característiques, la presència de llars, la d'una quantitat de material amfòric (reserva) i ceràmic (vaixella), la troballa de 15 fusaïoles i varis estris agrícoles de ferro i d'objectes d'ornamentació de bronze defineixen aquest espai semisubterrani com un lloc de magatzem i de treball (espai anàleg al sector 7a de la zona 10). La cronologia d'aquest nivell correspon a la fase recent (fase C1), cosa explicable si es troba en un nivell més baix i per tant millor protegit de l'erosió. La resta dels sectors s'han localitzat en nivells de la fase antiga.

El **sector 3**, situat a l'esquerra del sector 1 es presenta com una estança de 31,6 m2, amb una llar construida i centrada associada a un molí de vaivé. Vora a la porta de comunicació amb l'avantsala porticada s'ha localitzat una concentració important de material ceràmic i metàl.lic.

La part meridional d'aquesta estructura complexa (a l'esquerra del corredor), la zona 12-1, forma un espai rectangular amb una gran obertura que se situa a l'angle nord-oest i per on es comunicaria directament amb el corredor (zona 101 i 4a). Presenta un sòl que funcionaria amb una fossa d'escombraries (FS 274), i amb un forn domèstic (FR 68) situat a l'angle nord-est, associat a un molí rotatori, damunt del qual es va trobar una concentració de peces discoïdals, que anirien dins una bossa de teixit. Aquesta estança té el seu paral.lel en el sector 7a de la zona 10. El sector 2 de la zona 12 encara no té prou entitat per delimitar-lo i interpretar-lo.

Els espais viaris (zones 100, 101, 102 i 103).
Aquests trams viaris marquen la distribució racional dels espais interiors i ens ajuden a interpretar la cala 1 com un hàbitat hel.lenitzat. L'espai vertebrador és el carrer 100, de 5 m d'amplada, essent el més extens i el primer en localitzar-se. Aquest divideix la cala 1 de nord a sud, distribuint-la a l'est (zona 10) i a l'oest (zones 11, 12 i 13). Cap al sud es bifurca en dos carrers més estrets, seguint la línea del talús i un altre que continua cap a l'est o zona 103, on s'expandeix de forma més irregular, tal vegada formant una plaça. La constitució d'aquests carrers marca les dues fases en què estan dividides cadascuna de les àrees internes. La fase moderna es caracteritza per un paviment de blocs i còdols de grandària mitjana (localitzat només a la meitat nord), mentre que el segon nivell, el més antic, consisteix en un paviment més fi i irregular, on trobem des de parts d'empedrat ferm a base de petits còdols i altres amb un paviment menys compactat. Aquest nivell és el que funciona amb totes les portes que donen a aquest carrer. Cal destacar l'alineació de blocs grans en una o dues files davant les façanes, però més concentrades davant de les portes que interpretem com a voreres.

Entre els espais de comunicació destacaríem aquells que dins de les estructures es comporten com patis a cel obert, que no solament serveixen per distribuir la comunicació entre les diferents estances que comporten una unitat arquitectònica, sinó que són espais de reunió i d'esplai, i el que és més important reben més directament la llum del sol. Ens referim a l'espai viari del sector 1a per la casa complexa n°1 i l'espai anomenat zona 101-4a per la casa complexa n°2. Aquest últim millor orientat, es comunica amb l'avantsala porticada que il.lumina els sectors de la dreta.

La fossa-sitja SJ 103 (fig.2)
A l'oest del Camp de Dalt, fou descobert l'any 1990 un camp de sitges. Entre els anys 1991 i 1992 foren excavades tres d'elles (SJ 100, 101 i 102). L'explicació d'aquestes sitges ve donada a les anteriors jornades. L'any 1995 s'excavà una altra sitja, l'anomenada SJ 103, essent la seva descripció la següent: fossa situada entre les sitges 101 i 102, de boca circular de 1,60 m de diàmetre, de forma bicònica (Ø màx. = 2,10 m), de base còncava i fondària de 1,44 m. Ocupa un volum aproximat de 3,87 m3 (aprox. 4000 litres).

Les UE positves que reblen la fossa han estat agrupades en tres nivells de reompliments:

La part superior el sediment tendeix a ser força sorrenc i homogeni, de caràcter poc antròpic, amb poc material ceràmic i molt rodat. Aquest sediment cobriria la fossa almenys uns 50 cm. de fondària. La ceràmica, sempre escassa, augmentava a mida que s'anava aprofundint. De cronologia poc expressiva, s'interpreta com un reompliment natural i lent.

La part central, d'un gruix de 50 cm., estava format per un sediment de tipus sorrenc i groguenc, amb força quantitat de restes de material de construcció: tovots cuits i crus,

fragments d'arrebossats i altres components constructius. Aquesta franja central separa els nivells superiors dels inferiors. S'interpreta com un abocament ràpid de restes de material de construcció.

La part inferior la forma un sediment de textura més argilosa i heterogènia barrejat amb restes de tovots a la part superior, i amb molts carbons i cendres. Destaca igualment per la seva varietat de material: ceràmic, faunístic i metàl.lic (fusaïoles, un *escalptorium* de bronze i una fíbula de ferro). Aquest sediment ha estat interpretat com una fossa d'escombraries.

La UE 423, que forma el buidament de la fossa, li dóna una forma bicònica de fons lleugerament còncau. La part superior de les parets de la fossa són de conglomerat fins al diàmetre màxim. A la part inferior les parets són de sorrenca. Dins de la paret de la fossa es poden entreveure restes d'arrebossat.

De l'estudi dels sediments que obliteren la fossa deduïm que aquesta es va produir en tres cops, realment marcats per la composició dels materials antròpics i la textura dels mateixos sediments: la part inferior destaca per la quantitat de restes culinàries, carbons i cendres (abocador de restes domèstiques); la part central, interpretada com abocador de restes sobretot de construcció (tovots, tàpies i arrebossats); i la superior reomplerta amb terra i sorres (abocador natural?). La cronologia ve marcada per les restes dels sediments mig i inferiors (Petites Estampetes i vernissos negres amb ibèriques pintades), tot donant un TPQ-TAQ de 300-275 a.C.

L'estudi del material ceràmic

En aquestes campanyes d'excavacions hem pogut analitzar els materials ceràmics corresponents a les dues fases millor representades dins del jaciment, entre finals del segle III i inicis del segle II a.C.: fase antiga (225-200 a.C.) i fase recent (200-175 a.C.). L'estudi ha estat realitzat sobre els grans grups ceràmics (vaixella-àmfora), tot distingint igualment la comuna ibèrica i la ceràmica a mà.

En el conjunt de la **fase antiga** (225-200 a.C.) ens trobem davant d'unes directrius que es repeteixen a grans trets al llarg de tots els sectors estudiats del sondeig 1.

La vaixella suposa el 71,12% del material, front el 28,8% de les àmfores, sempre presos com a mitjana aquests dos percentatges. Aquesta es reparteix en una forta presència del Taller de Roses, amb formes com el plat de peix i el bol, essent la campaniana A menys representada. La costa catalana se centra en copes, bols i vasets. En comuna ibèrica són majoritàries les formes tancades. Ara, les gerres es conjuguen amb formes obertes completant el servei de taula compost pels vasets i copes de ceràmica de costa catalana o grisa. La ceràmica a mà es composa d´olles, gerres i tapadores, el que donaria la idea d'una especialització en les labors estrictament de cuina.

Les àmfores vénen determinades per tres grups, dominant la ibèrica però seguida de prop per l'àmfora greco-itàlica. Igualment documentem dins d'aquest context l'àmfora púnico-ebussitana i restes de produccions "púniques", de l'àrea de Cartago o procedència centro-mediterrània. Finalment, documentem l'existència d'alguns fragments informes i aïllats d'àmfora massaliota.

Ja dins la **fase recent** (200-175 a.C.) es poden observar uns canvis documentats àmpliament en tots els sectors del sondeig 1 excavats i estudiats.

El conjunt de la vaixella arriba al 79,04%, front el 20,96% de les àmfores. La vaixella es concentra en els vernissos negres, tot documentant que el nombre de la campaniana A amb plat de peix i la copa de nanses és superior al del Taller de Roses. La grisa de la costa catalana torna a presentar les formes de copes, bols i vasets i excepcionalment d'*askos*. La ceràmica comuna ibèrica, per contra, es centra en gerres i olles, a més dels vasets d'imitació dels de la costa catalana. Podem destacar en aquest cas la pràctica inexistència de copes umbilicades en grisa (8) enfront de les 124 en comuna ibèrica. En la ceràmica a mà observem una forta disminució en el seu nombre respecte a la fase anterior, però les formes continuen centrant-se entorn de les gerres i tapadores, tal vegada degut a una més gran especialització d'aquestes formes. Igualment, apareix un nou grup ceràmic, no gaire documentat, que anomenem ceràmica de cuina ibèrica (CCT-EMP), caracteritzat per pasta reductora de tons grisos, amb nombrosos desgreixants de tipus quarcític de grandària mitjana i centrat en dues formes: olles de vora divergent amb ranura o rebaix per a la tapadora i les cobertes de vora engruixida a l'exterior.

El canvi més important es produeix en relació als percentatges. En aquest moment les àmfores es defineixen per dues grans sèries: la majoritària està composta per la greco-itàlica, seguida molt de lluny per la ibèrica. Si en la fase anterior, fase antiga, les produccions púniques en el seu conjunt tenien una presència més o menys important, ara representen elements quasi testimonials junt amb la massaliota, però aquesta darrera en menor mesura.

Discussió

Malgrat algunes crítiques adverses, continuem admetent que ens trobem davant una estructura urbanística no ordinària, d'organització reguladora i davant la presència de cases complexes i senzilles, de gran diferència entre elles, però que les funcions atribuïdes a cada unitat o fracció d'unitat habitacional destaquen tasques i activitats relacionades amb la producció, conservació i transformació de cereals, i a l'elaboració de productes artesanals i industrials, com ara el tèxtil, o el metall.

BIBLIOGRAFIA

ADROHER A. & alii (Equip de Pontós) (1992): La campanya de 1991 a Mas Castellar-Pontós: un exemple de prospecció arqueològica, *Primeres Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Sant Feliu de Guixols.

PONS E. & alii (Equip de Pontós) (1993): El jaciment protohistòric de Mas Castellar-Pontós (Alt Empordà). Resultat de les campanyes de 1991 i 1992. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Figueres.

TABERNERO E., VALLEJO R. & PONS E. (1991) Indicadores analíticos de suelos como método de prospección: el yacimiento de Mas Castellar, Pontós, *VIII Reunión Nacional sobre Cuaternario*, València.

PONS E. (1993) L'expansió septentrional del món iber: el jaciment de Mas Castellar-Pontós i les seves especialitzacions, *Laietania*, 8, Mataró.

ADROHER A., PONS E. & RUIZ DE ARBULO J. (1993) El yacimento de Mas Castellar de Pontós y el comercio del cereal ibérico en la zona de Emporion y Rhode (SS. IV-II A.C.), *Archivo Español de Arqueologia*, 66, Madrid.

PONS E. i equip de Pontós (1994) Les campanyes del 1992-1993 a Mas Castellar Pontós (Alt Empordà), *Segones Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Torroella de Montgrí.

PONS E. & alii (Equip de Pontós) (en premsa) El jaciment protohistòric de Mas Castellar-Pontós (campanyes 1990-1994): un establiment rural especialitzat, *Tribuna d'Arqueologia 1994-1995*.

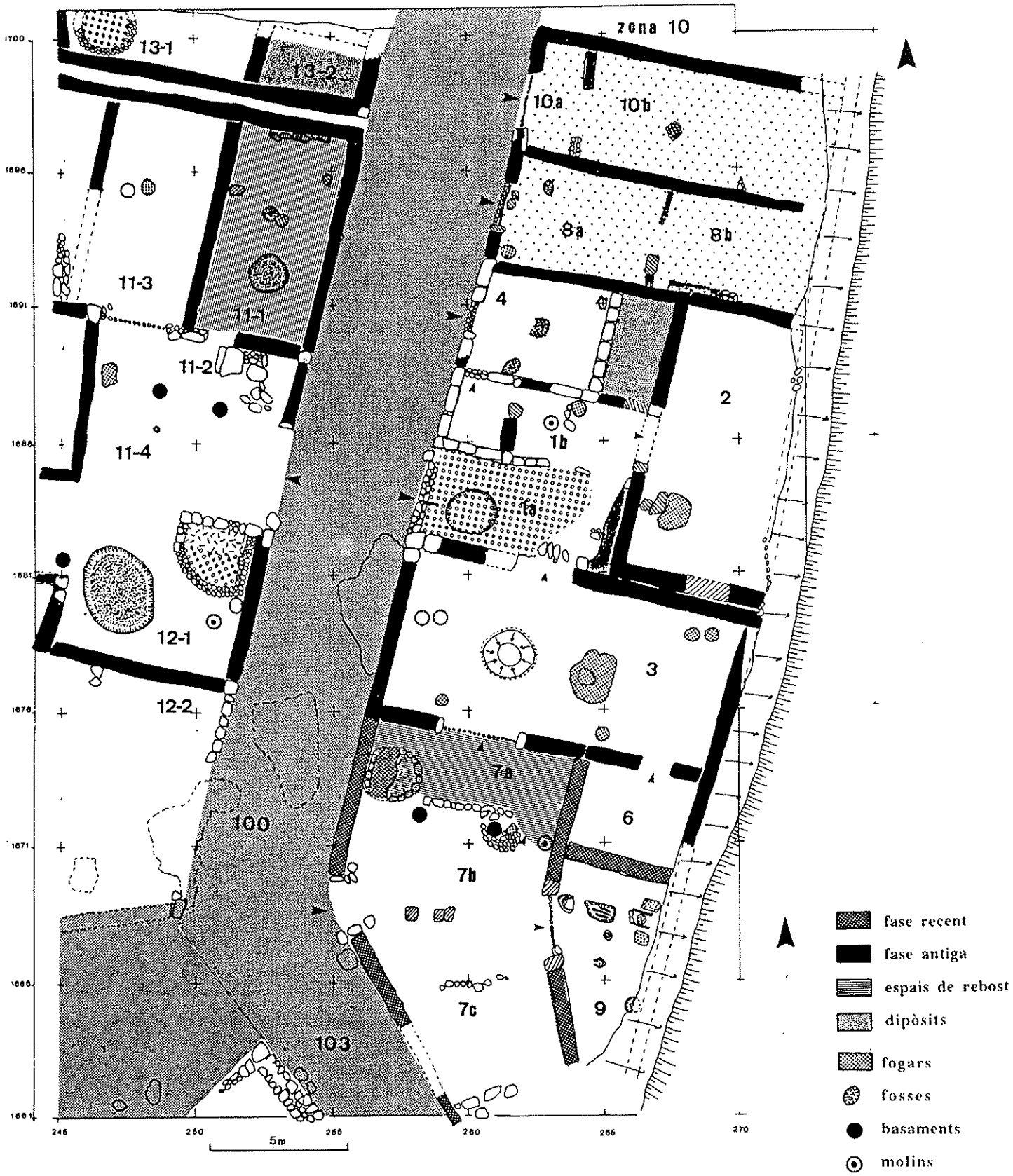

Fig.1: Planta general del jaciment.

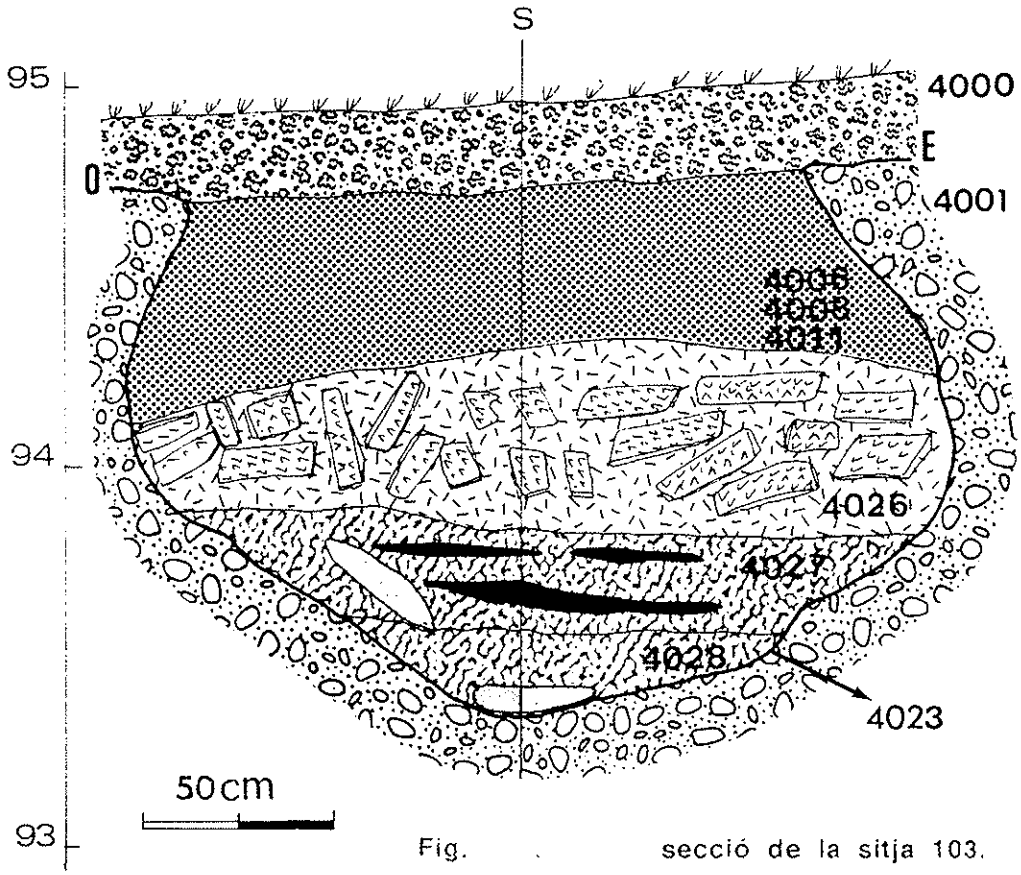

Fig. . secció de la sitja 103.

Fig 2

Fig.2: Secció de la sitja 103

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

EXCAVACIONS AL POBLAT IBÈRIC DE CASTELL BARRI (CALONGE, BAIX EMPORDÀ)

Jordi CARAVACA
Ferran CODINA
Joan MARGALL
Gabriel de PRADO
Daniel PUNSETI

INTRODUCCIÓ

El jaciment de Castell Barri es troba situat al cim de la muntanya de Can Mont, a l'extrem sud del massís de la Creu, a les estribacions meridionals de les Gavarres. El substrat geològic de la zona és de tipus granític, trobant-hi també afloracions de quarsita. Aquest cim (277 metres sobre el nivell del mar) és un lloc estratègic, ja que des d'ell es domina per la banda de ponent tota la vall de Molins fins a Romanyà de la Selva i el pla de Cabanyes i per la de llevant la plana de Calonge, la badia de Palamós i bon tros de la costa.

Per tant, no és d'estranyar que hi trobem una torre de guaita d'època medieval que s'assentaria sobre una altra d'època romana o anterior (Nolla & Casas 1984). Aquesta torre, ubicada a sobre d'una plataforma més enlairada, presenta una planta rectangular. Els murs estan constituïts de petits fragments de granit lligats amb morter de calç. Tenen una longitud d'uns 8,5 metres per 6,50 i una gruixudària d'1 metre 80 centímetres. Actualment, el seu estat de conservació és deplorable, trobant-se en perill de desparèixer.

El descobridor del poblat fou el senyor Lluís Barceló i Bou, conservador del Museu de Palamós, a la dècada dels anys trenta, però la primera notícia que tenim del jaciment de Castell

Barri és un petit article publicat pel doctor Oliva a la revista *Ampurias* (Oliva 1946-47).

LES INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES

Durant l'any 1994 es van efectuar dues intervencions. La primera es va dur a terme durant el període comprès entre el 18 de maig i el 3 de juny, i la segona del 21 de novembre al 9 de desembre. La tercera es va fer durant l'any 1995, del 8 al 28 de maig.

La nostra intervenció va venir motivada per la troballa casual del terç superior d'una àmfora greco-itàlica (fig. 1, 10). En ser comunicat aquest fet al Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona es va decidir dur a terme una prospecció puntual al lloc on havia aparegut la citada peça. Posteriorment es va decidir endegar una excavació sistemàtica de la zona per tal de poder conèixer una mica més la cronologia i l'abast del poblat [1].

Les campanyes del 1994

En el transcurs d'aquestes dues campanyes es posà al descobert una habitació compartimentada en dues estances. La planta presenta una forma irregular. L'estança més gran presenta una planta més o menys rectangular (sector 1) i l'altra estança és trapezoidal (sector 2).

Els murs que delimiten el perímetre d'aquesta habitació presenten diferències constructives remarcables. El que trobem a la banda sud està format per pedres de forma regular, ben disposades i de mida mitjana. D'aquest només se'n conserva una filada. Els altres són de petites pedres irregulars i de factura molt desigual, conservant-se una alçada de 40-50 cm. (excepte la part oest del mur oest, que només presenta una filada). El mur que separa les dues estances té una factura molt similar a aquests darrers, presentant més o menys a la part central un llindar format per una filada de pedres de petites dimensions que serviria per accedir d'una estança a l'altra. Aquest llindar es fica en els seus extrems est i oest per sota del mur, tenint una orientació una mica diferent respecte a aquest. Un element remarcable és el reaprofitament de grans blocs granítics amb la finalitat de formar part dels murs. En la totalitat del perímetre n'hi trobem tres: un al mur nord, un altre per sota de la cantonada nord-est (al que li passa el mur per sobre) i un tercer i últim en el mur de ponent. A aquest darrer es lliura el mur que divideix les dues estances [2].

Cap a llevant, i com es podia inferir pel pendent ascendent de la roca cap a aquesta direcció, la mateixa roca retallada feia de tancament [3].

[1] En la prospecció vàrem comptar amb la col.laboració de Na Mercè Ferré.

[2] El reaprofitament (en comptes del desplaçament) de blocs per a la construcció de murs es troba en d'altres poblats del mateix moment en àrees granítiques (p. ex. el mas ibèric de Can Pons a Arbúcies)

[3] Aquest fet de tallar el fons de l'habitació en la roca mare aprofitant-la com a paret és freqüent en els poblats ibèrics situats en vessants de muntanya, com per exemple Sant Julià de Ramis.

Estratigràficament, aquests dos sectors ens donen una seqüència molt senzilla:

- Superficial. Aquest estrat només es va localitzar a les bandes est i oest del sector, ja que la resta havia estat tret a l'hora d'obrir el camí actual. Estava composat per l'humus vegetal i presentava una coloració negra.

- Estrat 1. El primer estrat arqueològic que es va treure, comú als dos sectors, presentava una composició sorrenca de color groc-beix, resultat de la descomposició de la roca mare, és a dir, del granit. Al sector 1 en aquest estrat s'hi trobà gran quantitat de material arqueològic *in situ*. En canvi en el sector 2 la presència de material era molt escassa.

- Estrat 2. Es tracta d'un paviment de terra trepitjada. El canvi de nivell corresponia a la profunditat de les pedres del llindar, passant per sota d'aquest. L'estrat presentava una coloració vermell-marronosa. No es conservava en la totalitat de la zona excavada ja que en la part est del sector 1, per sota el nivell anterior, ja hi apareixia la roca natural. En la resta del sector tampoc es conservava de manera homogènia, però es podia distingir clarament. En el sector 2 no es trobà cap testimoni de sòl.

- Estrat 3. Per sota del sòl, s'hi trobà un estrat de color marró fosc, de composició més argilosa i en el qual la presència de material arqueològic era molt escassa. Serviria com a terraplenament del pendent cap a ponent que presenta la roca natural. Aquesta roca granítica presenta dues formacions diferents: una de granulosa que es desfà amb molta facilitat i filons d'una considerable duresa que presenten formes anguloses. A l'interior del sector 1 hi trobem un d'aquests filons i en un encaix que fa al costat del mur sud hi aparegueren un conjunt de 8 vasets de ceràmica a mà i que correspondrien a una possible ofrena fundacional, tal i com succeeix a d'altres poblats ibèrics.

La campanya de 1995

La campanya va venir condicionada per la presència d'un forat fet per un furtiu al sud de la intervenció anterior. Aquest fet ens va marcar el lloc on prosseguir els nostres treballs. És per això que no vàrem poder continuar excavant al voltant de la zona on s'hi havien efectuat els treballs anteriors.

En el transcurs de l'excavació van aparèixer dos murs paral.lels amb orientació nord-sud. El que està situat més al nord gira en angle recte cap al nord. Per la part sud, els murs estan arrasats degut a l'obertura del camí. Els dos murs estan fets de pedres irregulars, trobant en una mateixa estructura blocs de diverses mides.

L'estratigrafia, igual que en l'altra zona, era molt simple. Un sol nivell d'ocupació marcat per

gran quantitat de ceràmica. A la part sud, la potència d'aquest estrat era quasi nul.la, trobant de seguida la roca mare. En canvi, en el lloc on presentava més potència és on trobem l'actuació del furtiu. Al costat de la cantonada hi van aparèixer dues petites fosses que contenien els materials més remarcables per les seves característiques: quatre fragments de ferro, el fragment d'un gran recipient de ceràmica a mà decorat amb un cordó en ziga-zaga i un mugró, així com tres vasets votius de ceràmica a mà.

ELS MATERIALS

El material ceràmic

Podem dividir la ceràmica de Castell Barri en dos grans grups: les ceràmiques indígenes i les d'importació. Cal dir que moltes de les peces que es trobaven en aquests estrats s'han trobat senceres *in situ* .

1. Les ceràmiques d'importació

Aquest grup representa la menor part en nombre, però és el que ens permet de datar el conjunt. Hi trobem tant ceràmica a torn fina (Campaniana A) com àmfores (púnico-ebusitanes i greco-itàliques).

La forma més representada de Campanianes A (fig. 1, 1 a 4 i fig. 2, 1 a 3) és la pàtera amb peu i estampilles al fons. En un cas hi trobem una decoració d'estilitzacions de quatre fulles d'heura disposades de manera radial emmarcades per dos cercles d'impressions fetes amb rodeta. En els altres tres casos la decoració es basa en una roseta central.

D'àmfores d'importació (fig. 1, 6 i 7 i fig. 2, 12) en trobem de dos tipus: púnico-ebusitanes (PE 15) i greco-itàliques (tipus 4 de Lamboglia).

2. La ceràmica indígena

Aquest és el grup més nombrós numèricament, podent-lo dividir en quatre tipus diferents: la ceràmica a mà (fig. 1, 8 i fig. 2, 7 a 11), la de la Costa Catalana (fig. 1, 5), la comuna ibèrica (fig. 2, 4 a 6) i les àmfores.

La ceràmica a mà és el tipus més representat. La forma més freqüent són els vasos amb perfil en S, amb la vora exvasada i decoració de cordons impresos i mugrons. Solen ser vasos de grans dimensions. No obstant, també trobem representats.

De ceràmica de la costa catalana hi trobem el característic vas bicònic amb decoracions acanalades i mugrons, pàteres i dues cràteres de petites dimensions.

Les àmfores ibèriques són el grup més nombrós després de la ceràmica a mà, havent-se trobat peces senceres *in situ* al costat d'alguns dels murs.

3. El material ceràmic no recipient

S'ha trobat un total de tretze fusaïoles, nou de les quals estan senceres i quatre es conserven de manera fragmentària. A part d'aquestes, s'ha trobat també una peça discoïdal retallada de la base d'un vas de ceràmica a mà.

4. La pasta de vidre

D'aquest material, de procedència púnica, se n'ha trobat un fragment, que correspon a la meitat d'una peça circular i que té com a color base el blau. Presenta una decoració de tipus circular groga i vermella.

5. Els metalls

Els fragments de metall que s'han trobat són escassos i molt malmesos, fent-se difícil la seva identificació. Els materials emprats són el bronze, el ferro i el plom.

Entre els objectes de bronze hi ha un instrument quirúrgic ("*escalptorium*"?), el fragment d'una arracada, el cap d'una agulla i dos objectes més no identificables. De ferro hi ha set fragments, tots ells inidentificables. La peça de plom correspondria a un tros d'un petit pes.

6. La numismàtica

En el transcurs de l'excavació es van trobar dues monedes:

1.- Dracma emporitana. Pes: 4,1 gr. O = 18 mm. Coure folrat amb argent.
A/ Cap de Persèfone amb un dofí al darrera
R/ Pegasus amb cabirol. Llegenda: EMPORITON

2.- Moneda púnica. Pes: 4,1 gr. O = 18 mm. Bronze.
A/ Cap femení cap a l'esquerra (Tanit?)
R/ Pròtoma de cavall a la dreta. Anepígrafa.

CONCLUSIONS

L'excavació d'aquesta petita part del poblat de Castell Barri ens porta a treure un seguit de conclusions que creiem que poden ser molt importants per poder començar a conèixer una mica més la cronologia d'aquest poblat i amb això les possibles relacions amb els altres poblats veïns del mateix moment, com ara poden ser el Castell (Palamós), Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro) o el Fortim (Sant Feliu de Guixols). No obstant, hem de tenir en compte que aquestes conclusions estan fetes a partir d'una petita superfície dins de la totalitat del poblat. Per tant,

poden sofrir variacions a la llum de treballs posteriors que s'efectuin en el jaciment.

Pel que respecta concretament a l'àrea excavada a la zona 2, veiem que es tracta d'una construcció que presenta dos espais diferenciats separats per un mur amb una porta amb llindar. La diferència d'alçada dels paraments dels murs pensem que és degut als treballs d'obertura del camí, ja que presenta un pendent cap al sud.

Pel que fa a l'interior de les habitacions, podem veure que només hi ha un sol nivell d'ocupació. Aquest ens ve marcat per la presència d'un sòl de terra trepitjada a sobre del qual s'hi ha trobat la major part del material. Creiem que pot resultar significatiu el fet de la diferència en al quantitat de material que presenten el sector 1 i el 2. Mentre que en el primer la característica és l'abundància, en el segon és tot el contrari.

Un altre punt que queda obscur és la possible funcionalitat dels espais, ja que no s'ha localitzat cap dels elements que presenten les estructures d'hàbitat d'aquest període, és a dir, una llar o bé una banqueta de terra adossada a un dels murs de l'habitació. Per altra banda, tenim la qualitat del material. Com s'ha vist anteriorment, la major part dels recipients trobats són o bé àmfores o bé vasos a mà de grans dimensions, de manera que podem atribuir als dos tipus una funció d'emmagatzematge.

Pel que respecta a la zona 4, donar una interpretació de la funcionalitat de les estructures és impossible, ja que és una superfície molt reduïda i totalment separada de les altres estructures excavades. Seria convenient poder-hi efectuar altres intervencions per tal de poder lligar les dues zones i tenir-ne d'aquesta manera una visió més ampla.

Cronològicament, el material recuperat en aquestes tres campanyes ens permet de situar el conjunt dins l'últim quart del segle III o primers anys del segle II a.C. Cal remarcar la presència de les dues monedes, la troballa de les quals dins un context de datació tant clara pot resultar d'una gran ajuda en l'estudi de la numismàtica d'aquest període.

A partir d'aquesta cronologia podem situar, per tant, el moment final del poblat al voltant de 200 a.C., avançant així la data de l'abandonament respecte a la que es donava en publicacions anteriors, el qual se situava a les darreries del segle II o meitats del I a.C. (Casas & Nolla, 1984). No obstant això, no es tracta d'una cronologia donada de manera taxativa, sinó com a resultat dels nostres treballs. Per aquest mateix motiu, aquesta es podria desplaçar cap a un moment més recent depenent dels resultats de posteriors campanyes d'excavació en el poblat de Castell Barri.

BIBLIOGRAFIA

CANER P. (1977) *La Vall de Calonge,* Ajuntament de Calonge i Generalitat de Catalunya, Calonge.

CARAVACA J. (en premsa) El poblat ibèric de Castell Barri (Calonge), *Jornades d'homenatge a Lluís Esteva i Cruañas. Patrimoni i Història Local,* Col.lecció Estudis Guixolencs, 11.

CASAS J. & NOLLA J.M. (1984) *Carta Arqueològica de les Comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona.

FONT G., MATEU J., PUJADAS S., RUEDA J. M. & TURA J. (1994) Can Pons (Arbúcies) Una nova aportació al coneixement del poblament antic del Montseny, *Quaderns de la Selva*, 7, Sta. Coloma de Farners, pp. 131-142.

MARTÍN M. A. (1990) El S. III a Ullastret (Baix Empordà) Excavació del tall LL-1, *La romanització del Pirineu, 8 Col.loqui Internacional de Puigcerdà*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà.

OLIVA M. (1947-48) El poblado ibérico de Castell Barri (Calonge), *Ampurias*, IX-X, Barcelona, pp. 188-193.

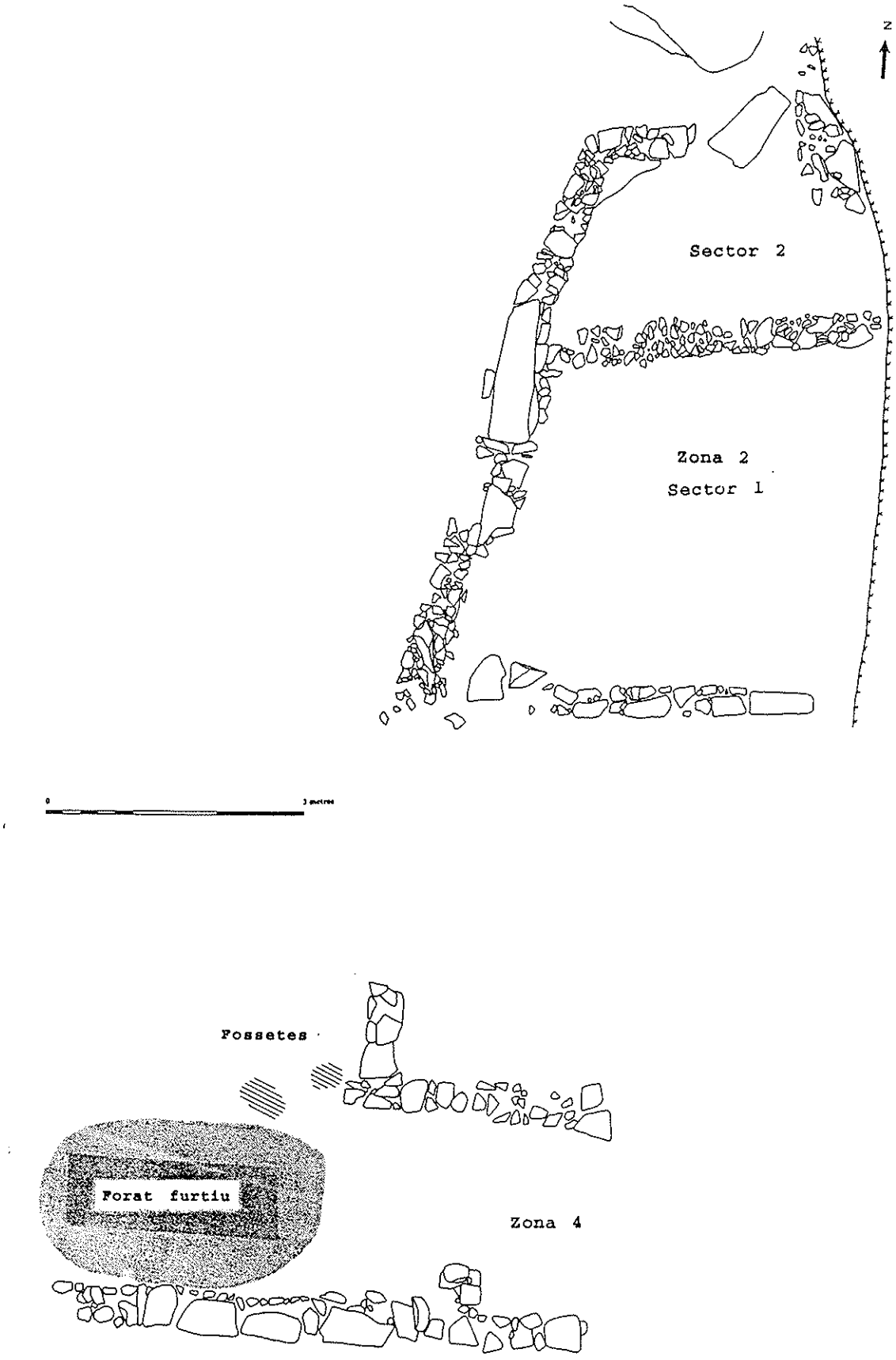

Fig.1: Planta general de la zona excavada.

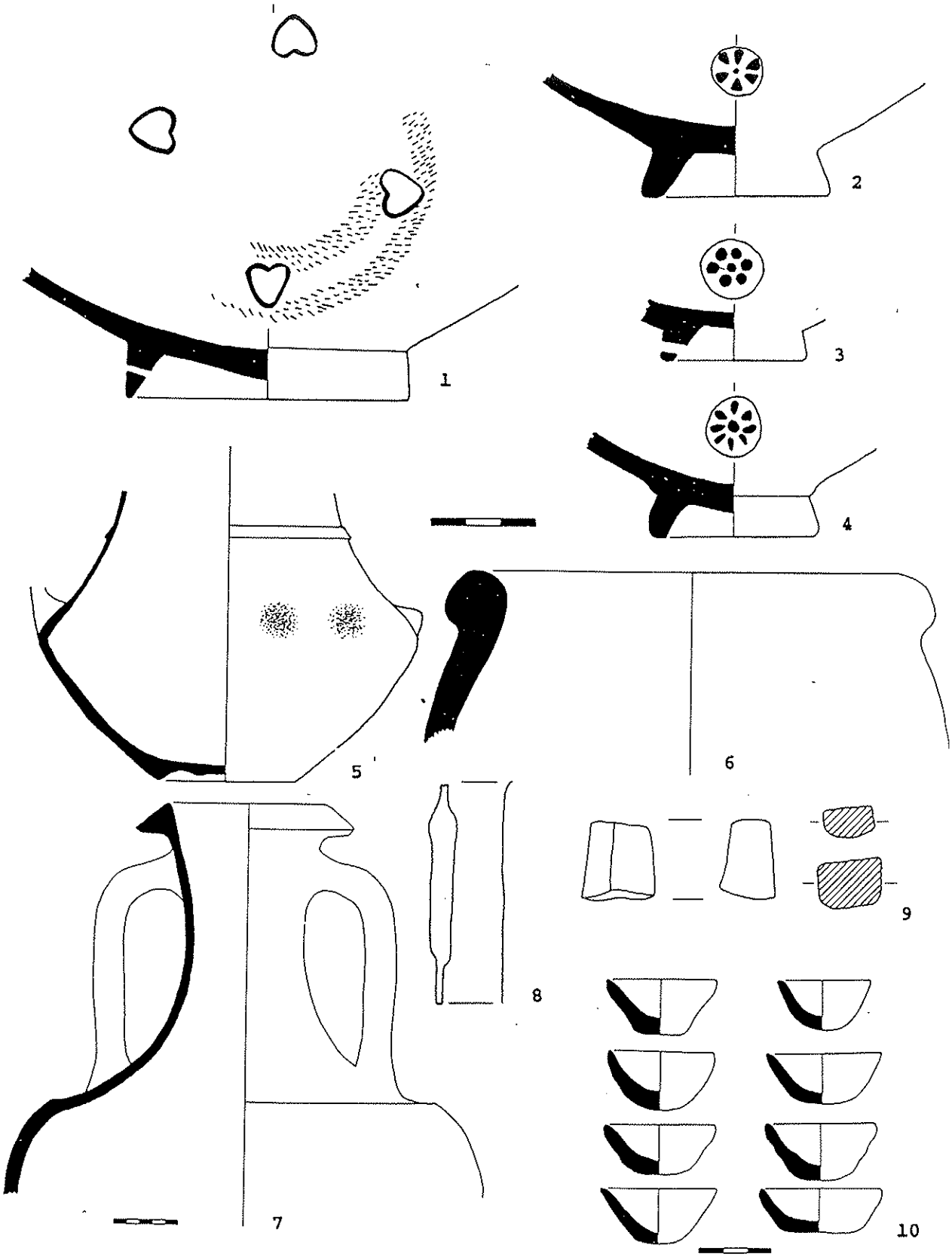

Fig.2: Material arqueològic: de la zona 2; 1 a 4: campaniana A; 5: costa catalana, 6: àmfora púnica; 7: àmfora greco-itàlica; 8: "scalporium" de bronze; 9: pes de plom; 10: conjunt de 8 vasets de ceràmica a mà.

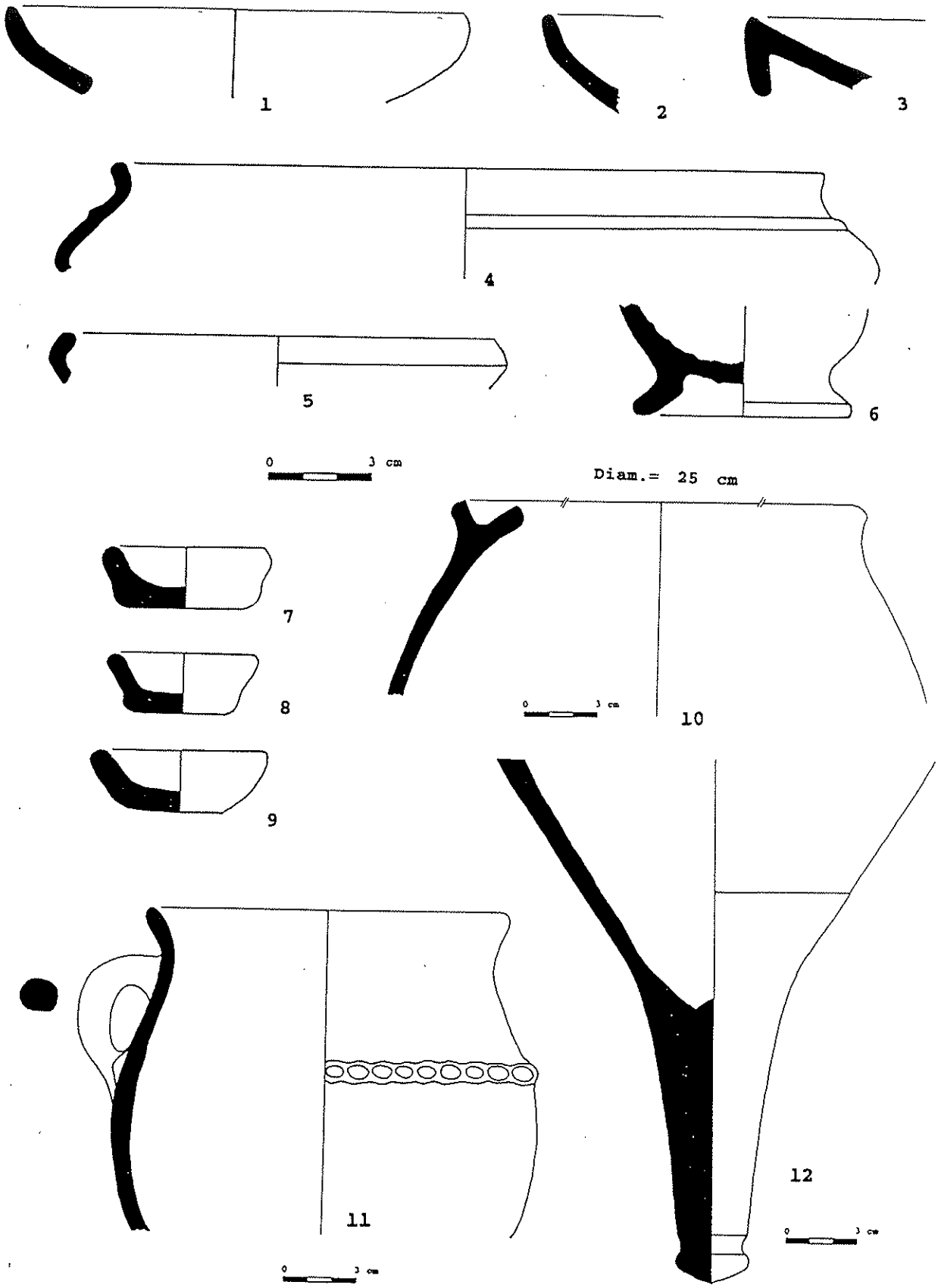

Fig.3: material arqueològic de la zona 4. 1 a 3: campaniana A; 4 a 6: comuna ibèrica; 7 a 11: ceràmica a mà; 12: àmforagreco-itàlica.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES L'ANY 1994 AL POBLAT IBÈRIC DE SANT JULIÀ DE RAMIS (GIRONÈS)

Jordi CARAVACA
Mireia TEIXIDOR

INTRODUCCIÓ

El terme de Sant Julià de Ramis, al nord de la comarca del Gironès, presenta una situació privilegiada des del punt de vista estratègic, principalment la zona de la muntanya de Sant Julià i del Congost. Per aquest motiu, aquesta muntanya ha tingut una ocupació humana des del Paleolític fins als nostres dies. Arqueològicament parlant ha estat des de molt temps un punt important d'estudi. La primera campanya d'excavacions al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, dirigida per l'arqueòleg Francesc Riuró, fou l'any 1934 i des d'aleshores i fins enguany s'hi han anat realitzant diverses campanyes.

La campanya d'excavacions al poblat ibèric dels Sants Metges (Sant Julià de Ramis, Gironès), de l'any 1994, fou subvencionada pel Servei d'Arqueologia de la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. La seva durada va ser de 30 dies, del 18 de juliol al 17 d'agost de 1994. La direcció tècnica fou portada pels arqueòlegs Jordi Caravaca i Mireia Teixidor.

El sistema de treball utilitzat fou el de l'excavació en extensió, aprofitant les terrasses que formen el terreny per a realitzar les divisions internes. Les terrasses excavades foren dues, la superior és l'anomenada zona 2 i la inferior l'anomenada zona 3.

L'EXCAVACIÓ

Les estructures

Un primer mur és el M-3, orientat de nord a sud i perpendicular al pendent de la muntanya, que separava les dues terrasses i que es va aprofitar per a distingir entre la zona 2 i la zona 3. Aquest mur, de 6,40 m. de llargada per 1 m. d'amplada, està format per blocs de pissarra lligats amb fang, de mides irregulars i dimensions grans. La seva cara oest, és dir, la part exterior, presenta un acabat de bona qualitat, mentre que el parament interior és d'una fabricació grollera. Per la seva banda sud fa cantonada amb un segon mur (M-6), de 3,80 m. de llarg per 0,50 m. d'amplada, orientat d'est a oest i que presenta dues fases constructives diferents. Una primera, formada per blocs de pissarra de dimensions grans, seria contemporània al mur M-3. La segona vindria marcada per la remodelació del mur, que afectaria la part superior i la banda oest. El seu parament està format per pedres de pissarra lligades amb fang, de dimensions més petites. Al sud-est del M-6 hi va aparèixer un tercer mur (M-4), de 3 m. de llarg per 0,25 m. d'ample, orientat d'est a oest i format per un aparell de pedres de dimensions grans. Pel seu costat oest està tallat per la construcció dels M-3 i M-6 mentre que per la banda est, està recolzat directament sobre la roca mare, en un lloc on sembla estar retallada antròpicament.

Estratigrafia

Pel que fa a la zona 2, hem de dir que en l'espai que es troba entre el M-3 i la roca mare del pendent s'hi va trobar un nivell en el qual hi havia inclosos blocs de pissarra de grans dimensions (U.E. 2010). Aquest estrat està delimitat a l'est per la roca mare i a l'oest pel M-3. Sembla ser que es tracta d'un nivell de terraplenament. En aquesta zona s'hi va localitzar també un possible forat de pal excavat a la roca mare (FO-5). Més cap al nord va aparèixer una llar (LL-2), de 80 cm. de diàmetre i un enllosat de 1,20 m. d'amplada per 2 m. de llargària, format per blocs de pissarra de dimensions mitjanes, que presenta una forma semicircular per la banda nord, mentre que per la banda sud s'acaba en línea recta. Per sobre d'aquest enllosat s'hi va trobar, destruït en part, un paviment de terra trepitjada.

Pel que respecta a la zona 3, es va excavar fins a la roca mare, tractant-se d'un sol estrat de gran potència. No es va poder distingir en aquest farciment cap estrat degut a què, pel fet de trobar-se en un pendent, ha estat totalment alterat degut a l'erosió. S'hi ha pogut constastar, però, la presència d'un forat de pal (FO-1), situat a la cruïlla entre els murs 3 i 6, de forma cilíndrica i boca circular. Es van localitzat també, per sota del M-6, dues pedres planes posades una per sobre de l'altra, que semblen seguir la mateixa orientació que el M-4 i que podrien ser les restes d'un altre mur, que es va anomenar M-7.

La llar

Aquesta estructura ens sembla prou interessant com per dedicar-li un apartat, degut a ser un exemplar molt poc vist. És una llar amb cubeta que presenta tres estrats diferents. El primer (U.E. 2002) era igual a l'estrat superficial, de textura flonja i de color marró fosc quasi negre, composat per humus vegetal i fulles en descomposició, però es va diferenciar perquè s'hi podia distingir a tot volt una estructura circular de terra cremada. Per sota d'aquest estrat es va trobar una capa (U.E. 2003) de terra cremada de color taronjós i que cobria tant el fons com les parets de la cubeta. Finalment, s'hi va distingir la sola (U.E. 2004), formada per lloses de pissarra mida petita. Així doncs, segons la tipologia feta amb base al conjunt de llars del recinte fortificat de Puig Castellet (Lloret de Mar, La Selva), ens trobem davant del tipus 1b (llar construïda, amb sola i excavada).

CONCLUSIONS

Degut a les condicions topogràfiques, el poblat es va haver d'organitzar en terrasses, a cada una de les quals s'hi troba una filera de cabanes amb fons tallat a la roca i per davant seu un nivell de circulació.

Així doncs, pensant en aquesta disposició, creiem que ens trobem davant de dos moments diferents. Un primer moment ens vindria marcat per la presència d'una possible cabana tallada a la roca (no excavada) amb un mur que la tancava pel nord. Un segon moment correspondria a l'aixecament del M-3, el qual creiem que es tracta d'un mur de contenció, que serviria per crear un espai de circulació que estaria lligat amb una de les cabanes excavades pel Dr. Maluquer i que està localitzada a un parell de metres del límit nord del nostre sondeig. En relació amb aquest nivell hi trobem la llar i l'empedrat, conservat parcialment. La funció del mur 6 ens resta encara desconeguda, ja que per comprendre la seva funció caldria excavar la seva part sud, que per motius de temps no va poder ser estudiada durant aquesta campanya.

Pel que respecta a la zona 3, tampoc podem saber la seva funció, però l'aparició de diversos fragments trencats i clavats verticalment en un paviment de terra cremada ens fa pensar que en aquest lloc hi havia hagut algun nivell d'habitació o de circulació que ha desaparegut. Creiem que la causa pot haver estat el fet de que hi hagués alguna estructura de sosteniment (mur de contenció) per la banda oest, límit amb la terrassa inferior, que s'hauria esllavissat degut al fort pendent de la vessant de la muntanya, al pes del sediment i als efectes de l'erosió provocada pels elements climàtics.

Referent al material arqueològic aparegut, podem dir que és molt abundant, trobant-s'hi de

manera clarament majoritària la ceràmica de fabricació pròpia. Les importacions no són massa abundants, a excepció del nivell superficial que va aparèixer a la zona 3, és a dir, a la terrassa inferior. Però justament pel fet de tractar-se d'un estrat superficial format pel sediment dels diferents estrats que hi podia haver hagut, el material es presenta molt barrejat i un exemple n'és el fet que trobem un fragment de cràtera àtica de figures roges, datada a la primera meitat del segle IV a.C. amb un gran nombre de fragments ceràmics datables a mitjans del segle III. Un fet que considerem important assenyalar, és la poca quantitat de producció de ceràmica a mà apareguda, trobant-se la seva màxima concentració en un estrat associat a la llar. En general però, la qualitat del material trobat és molt bona, tant a nivell de ceràmica local com a nivell de ceràmica d'importació.

Per concloure, només dir que creiem que els resultats d'aquesta excavació ens marcarien no només el període de vida del poblat, sino la seva etapa final. No obstant, l'aportació de la cràtera de figures roges així com un fragment de base de *skyphos*, també de figures roges, trobat a la zona de la muralla durant l'excavació de l'any 1993 (Burch & Sagrera 1994), ens podrien fer repensar una mica les teories "tradicionals" que situen el moment inicial d'aquest poblat en el període final de la cultura ibèrica.

BIBLIOGRAFIA

BURCH J. & SAGRERA J. (1994) Excavacions arqueològiques durant l'any 1993 al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, El Gironès, *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí.

MALUQUER DE MOTES J: (1972) El poblado ibérico de Sant Julià de Ramis (Gerona) *Pirineos*, 106, Jaca.

RIURÓ F. (1935-36) Esbós sobre la cultura ibèrica i el poblat de Sant Julià de Ramis, *Butlletí del Grup Excursionista i Esportiu Gironí*, Girona.

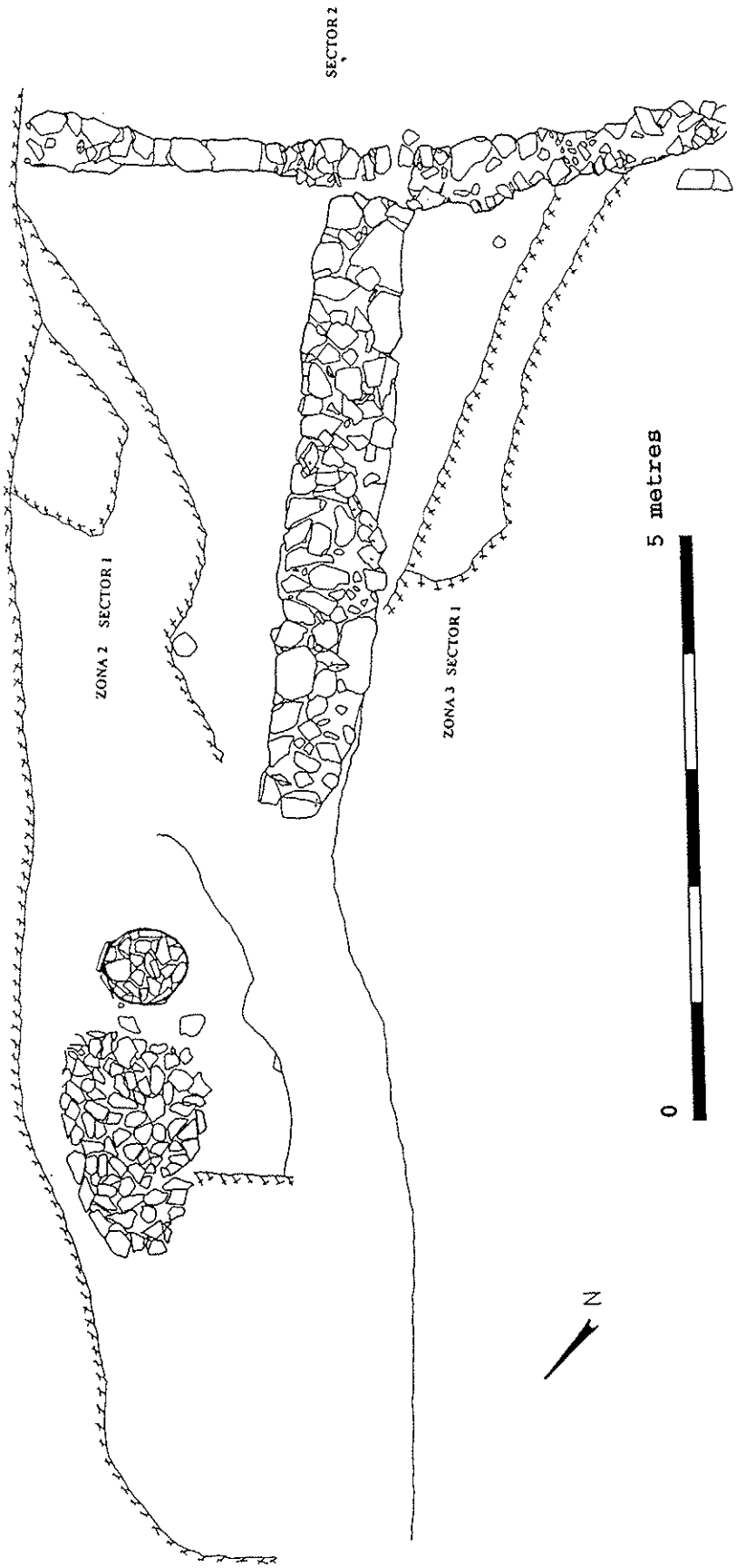

Fig.1: planta general de la zona excavada.

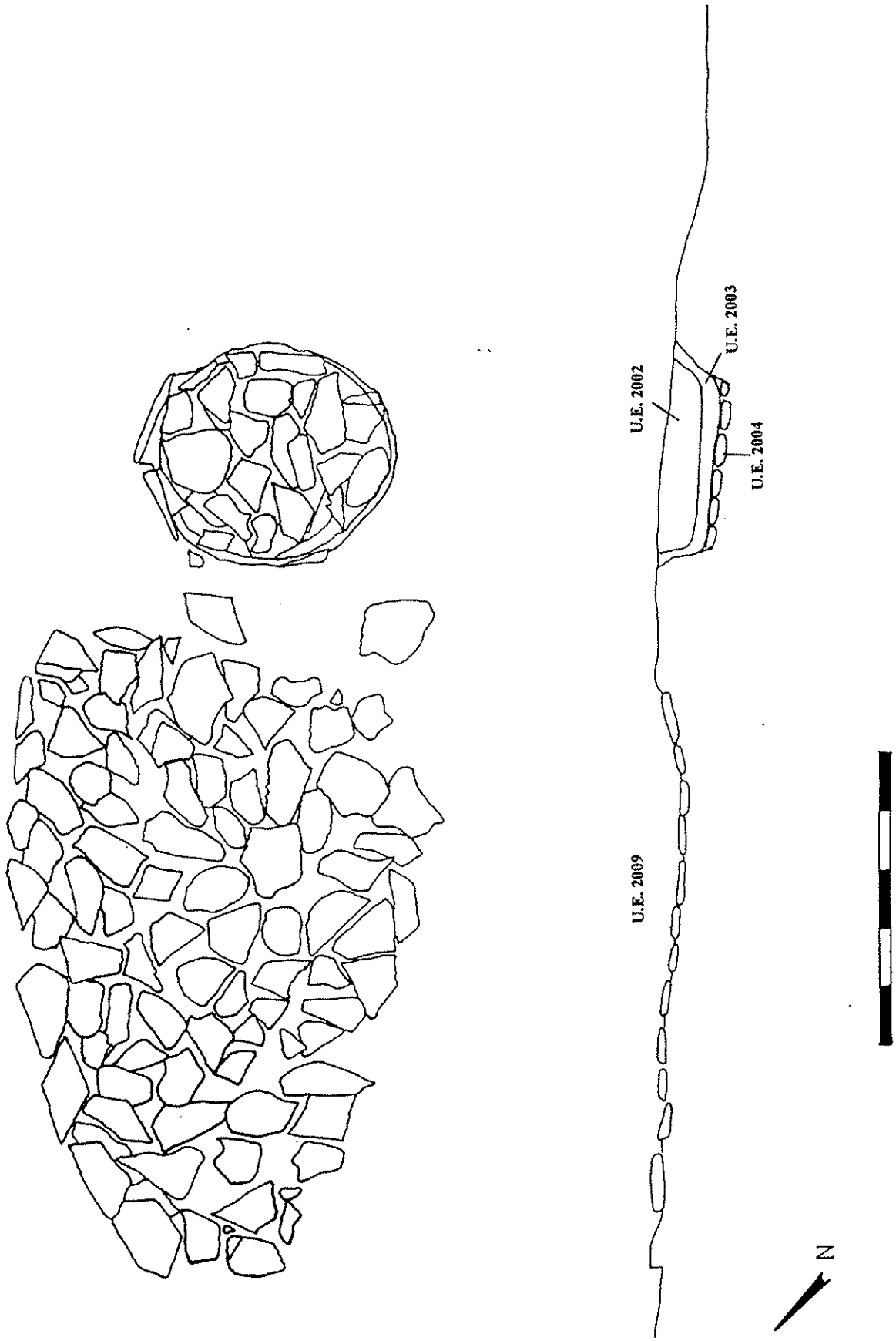

Fig.2: Planta i secció de la llar i empedrat.

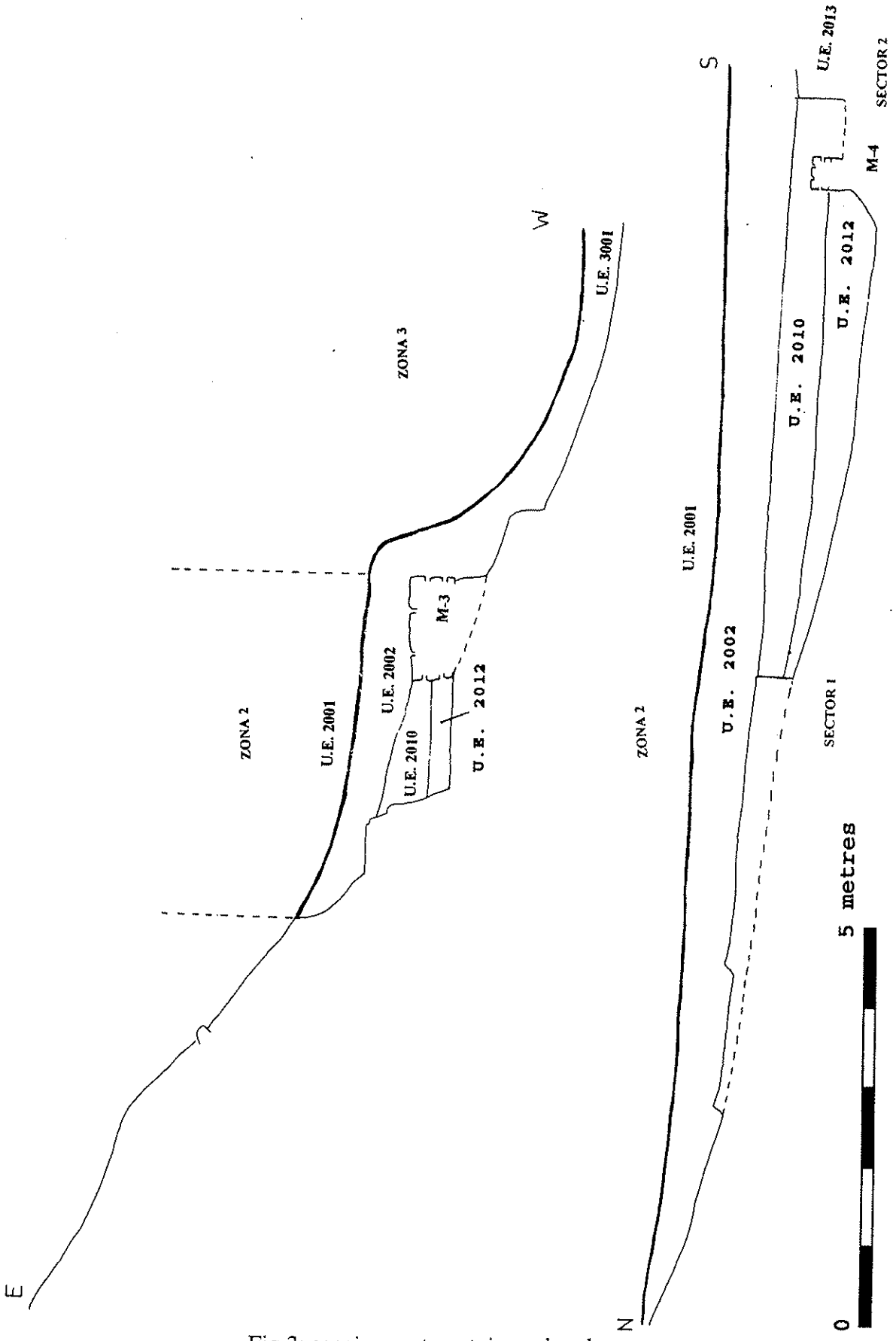

Fig.3: seccions est-oest i nord-sud.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

SANT SEBASTIÀ DE LA GUARDA (PALAFRUGELL, BAIX EMPORDÀ). INTERVENCIÓ DE 1994-1995

Joan LLINÀS

L'excavació d'urgència efectuada a l'hàbitat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda els mesos de desembre del 1994 i gener del 1995 fou una continuació dels treballs arqueològics realitzats a finals del 1993 en el mateix indret, que van venir motivats arran de l'aprovació del projecte de transformació del restaurant i hostatgeria que hi ha en aquest lloc en Escola d'Hostaleria, obra projectada per l'Ajuntament de Palafrugell, propietari dels terrenys.

L'existència d'un hàbitat d'època ibèrica en l'indret era ja coneguda de feia anys, gràcies bàsicament a esporàdics reculls de materials realitzats en superfície i que estaven dipositats al Museu de Palafrugell (Badia 1977, p. 235; Nolla & Casas 1984, p. 133; Martín 1994, p. 15), i a les excavacions efectuades entre els anys 1984 i 1987. En aquests treballs, que afectaren una superfície de 460 metres quadrats, hi foren exhumats un total de cinc àmbits de planta rectangular i una gran quantitat de material arqueològic que s'estenia cronològicament des del segle VI a.C. fins al final del segle II a.C (Barti & Plana 1989a, p. 138; Barti & Plana 1989b, p. 39).

L'excavació d'urgència del 1993 se centrà en dues zones: sota el pati interior que s'estén entre el restaurant i l'ermita (zona 1), i sota les escales exteriors d'accés al mencionat pati, en un terreny en pendent vers l'oest i amb un desnivell total que voltava els quatre metres (zona 2). A la zona 1 s'evidencià que les hipotètiques estructures d'època ibèrica que haguessin pogut sobreviure a l'erosió natural del terreny havien desaparegut pràcticament del tot, destruïdes durant una de les reformes de l'hostatgeria, en el tercer quart del segle XVIII (Llinàs 1994, p. 58). Tan sols a l'extrem SW de la zona s'hi localitzaren restes d'època ibèrica, concretament una sitja (sitja 1), que, per la seva natura, profundament excavada a la gresa, s'havia salvat de la destrucció general.

La zona 2, en canvi, proporcionà dades molt més significatives, que pertanyien a diverses etapes successives de la vida del poblat, situables cronològicament entre un moment indeterminat del segle IV a.C. i finals del segle II a.C. (Llinàs 1994, pp. 58-59; Llinàs en premsa). Cronològicament, els vestigis més antics corresponguereu a unes petites terrasses retallades a la gresa del subsòl, reforçades exteriorment amb uns murets de contenció, la funció de les quals seria la d'anivellar i corregir el pendent natural del terreny, i que es pogueren datar vers el segle IV a.C. La zona esdevingué clarament lloc d'habitació a partir de mitjan segle III a.C., aproximadament, i pertanyents a aquesta etapa es pogueren identificar part de dues habitacions, l'abandó de les quals es va poder situar al segle II a.C., tal com indicà el material exhumat en els estrats d'amortització corresponents. Immediatament després de l'abandó d'aquest sector del poblat es pogué detectar un procés d'erosió natural dels estrats antròpics de la part superior de la muntanya, amb uns materials que tampoc no anaven més enllà de la segona meitat del segle II a.C. Val a dir que foren excavades, també, dues sitges més (sitges 2 i 3) del segle IV a.C. i de finals del segle III a.C., respectivament.

LA CAMPANYA DE 1994-1995

Represos els treballs d'excavació s'intervingué en tres zones diferents (zones 2, 3 i 4), ateses les necessitats de les obres de rebaix de terres.

Zona 2

La intervenció se centrà aquí en l'eixamplament d'un metre dels perfils nord i sud de la cala oberta l'any 1993. A la pràctica tan sols s'hagué d'intervenir arqueològicament en la meitat no excavada de la sitja U.E. 2039 (sitja 2), del segle IV a.C., i en una nova sitja (U.E. 2064, sitja 4), també excavada en el subsòl natural. La destrucció provocada per uns rebaixos moderns (principis del s. XX) i la prohibició per part de la Comissió de Patrimoni de rebaixar els 57 cms. inicialment previstos per sota del nivell de la carretera de baix –que sí que hauria afectat nivells arqueològics– limitaren la resta de les tasques a realitzar un seguiment dels treballs de la maquinària.

La sitja 4 presentà una obliteració que, tot i la pobresa dels materials, podem datar en un moment ja ben entrat en el segle II a.C., una mica més tardà que les dates proporcionades pels farcits de les sitges de la zona 3 (v. infra). La sitja se situa just sota la continuació pel nord de l'habitació 1, que funcionà entre la segona meitat del segle III a.C. i un moment indeterminat del segle II a.C., en un punt que hauria estat travessat de cap a cap per la continuació del mur que tancava l'àmbit per ponent. El seu funcionament va tenir lloc forçosament després de l'abandó d'aquesta habitació ja que, altrament, la sitja hauria estat situada just en el punt on s'hi obria la porta i hauria obstaculitzat l'accés. Així mateix, les dades proporcionades pels materials del farcit revelen que en cap cas la inutilització de la sitja fou prèvia a la construcció de

l'habitació.

Són especialment interessants les restes humanes trobades a l'interior d'aquesta sitja, la disposició del les quals prova que el cos hi fou llençat a dins. La manca d'estructures funeràries i d'aixovar, i el fet excepcional que el cos no fou incinerat, com era costum generalitzat en aquesta època, denoten la singularitat de la troballa, de la qual se'n coneixen tan sols uns pocs paral.lels, el més proper dels quals es troba en el jaciment de la Quintana (Cervià de Ter), en una sitja farcida a finals del segle II a.C. [1]

Zona 3

La major part dels treballs de la campanya se centraren en aquesta zona, localitzada a la meitat occidental d'un dels menjadors de l'hostatgeria. Aquest espai es troba a tocar i a migdia del pati que constitueix la zona 1, excavada totalment el 1993. El projecte preveia en aquesta zona un rebaix d'entre 4 i 5 metres, que, indubtablement, afectaria la totalitat de l'estratigrafia del subsòl.

Condicionaments arquitectònics obligaren a subdividir l'àrea excavada en dos sectors, units per un estret passadís. El sector 1, a llevant, constituí un rectangle d'aproximadament 220 per 95 cms., mentre que el sector 2, a ponent, el conformà un trapezi allargassat (i oscat a la banda NE) d'uns 8'25 metres de llargada per 4'30 d'ample. La superfície total excavada fou d'uns 35'2 metres quadrats.

Físicament, els dos sectors es van trobar separats gairebé des de l'inici de l'excavació per un mur modern que travessava transversalment el passadís d'unió i que delimitava dues estratigrafies clarament diferenciades. L'excavació posà al descobert que aquesta estructura fou la primitiva façana occidental de l'hostatgeria, de manera que el sector 1 es trobaria, doncs, a l'interior de l'edifici ja en aquesta seva primera fase, que podem datar al segle XVII. De fet, ho prova la troballa en aquest sector dels murs perpendiculars d'una habitació, amb un paviment directament retallat a la roca mare i una porta oberta a migdia.

A ponent, al sector 2, hom realitzà en aquests moments un gran terraplè, que durant la segona meitat del segle XVIII fou obliterat i anivellat conjuntament amb l'avançament de la façana oest de l'edifici fins a la seva ubicació actual.

Aquestes obres, fonamentades en el subsòl natural, comportaren un considerable moviment de terres. Així, tal com ja es va poder comprovar el 1993 al pati interior (zona 1) i a la banda oriental de l'escala d'accés a aquest (zona 2), es va tornar a posar en evidència, ara a la zona 3, la desaparició de tot rastre d'estratigrafia i d'estructures ibèriques en el subsòl de les

[1] Informació inèdita proporcionada per Joaquim Tremoleda. L'estudi de les restes humanes de la sitja 4 ha estat realitzat per Bibiana Agustí.

edificacions modernes, si exceptuem el conjunt de cinc sitges (sitges 5 a 9) que, profundament excavades a la roca mare, se salvaren de la destrucció general.

Cap d'aquestes sitges retalla estrats arqueològics i fins i tot la part superior de dues (la 7 i la 8) es troba malmesa per una cubeta de calç d'època moderna. El que sí és cert, però, és que -si més no ens ho demostren les sitges 5, 6 i 9, més ben conservades- ja originalment degueren estar retallades a la roca en la seva major part tot i pertànyer al moment final de la vida del poblat. Aquest fet implica ja l'escassetat original de nivells antròpics d'època ibèrica en aquest indret -que no hem d'oblidar que es troba en el punt més alt i prominent de la muntanya-, i que la seva desaparició degué ser molt ràpida, de manera que és molt probable que, en el moment de construcció de l'hostatgeria ja pràcticament no existissin.

El conjunt de cinc sitges de la zona 3 dóna la sensació d'homogeneïtat temporal. En planta es troben certament alineades i separades entre si per distàncies força semblants i regulars. Així mateix, els seus farcits presenten materials també molt semblants (Campaniana A i Grisa de la Costa Catalana, bàsicament), que ens proporcionen una datació de primera meitat del segle II a.C. per a la inutilització de totes elles (Llinàs, en premsa).

Zona 4

La necessitat de reconstruir els murs de contenció dels potents farcits moderns que s'alcen a banda i banda de la zona 2 i que s'aboquen directament sobre la carretera de baix, en ple servei, va comportar també una tasca de seguiment de les obres. Destruïts els vells murs de contenció, molt malmesos, hom escatà parcialment el farcit modern que hi havia al darrera, que proporcionà alguns materials d'època ibèrica barrejats amb nombrosa ceràmica moderna. Tan sols a l'extrem septentrional, on ja no hi ha mur de contenció ni farcit, la neteja de la vegetació va posar al descobert una potent estratigrafia indubtablement antiga, retallada en el moment de construcció de la carretera. Tot i que no s'hi havia de realitzar cap rebaix i, per tant, no val caldre excavar-la, va ser dibuixada i documentada, ja que evidencia l'extensió i, sobretot, la bona conservació, de les restes de l'hàbitat ibèric ubicades a cotes més baixes, en el vessant oest de la muntanya.

CONCLUSIONS

Una vegada més, i tal com ja havia permès constatar l'excavació del 1993, es va poder evidenciar com l'estat de conservació del sector més elevat del poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda és molt deficient. La causa principal sembla que cal buscar-la en la topografia original de l'indret, que hauria propiciat una ràpida erosió natural dels estrats antròpics a partir del mateix moment d'abandó del poblat, extrem que va poder confirmar la troballa

d'estratigrafies invertides al vessant oest de la muntanya durant la campanya anterior (Llinàs 1994, p. 59). En aquest sentit, doncs, hem de remarcar que és impossible avaluar l'abast de la destrucció provocada per la construcció de l'hostatgeria en època moderna, tot i que hi ha indicis que la seva incidència fou destacable, si més no en indrets puntuals.

Així, les úniques troballes d'època ibèrica realitzades en aquesta campanya les constituïren les sis sitges descrites, una a la zona 2 i cinc a la zona 3, conservades gràcies al fet que es trobaven excavades profundament a la gresa del subsòl. Com a dades més rellevants, cal remarcar la sincronia del funcionament de les cinc sitges de la zona 3 i la cronologia tardana dels seus farcits d'obliteració, que les faria contemporànies de la darrera fase de funcionament del poblat. Rebla el clau la sitja de la zona 2 (sitja 4), que, farcida en ple segle II a.C. i indubtablement posterior a una habitació amortitzada poc temps abans, constitueix ara com ara el testimoni més tardà de l'activitat humana en el poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda.

BIBLIOGRAFIA

BADIA J. (1977) *L'arquitectura medieval de l'Empordà, I. El Baix Empordà.* Girona.

BARTI A. & PLANA R. (1989a) Noves aportacions a l'estudi del jaciment romà de Llafranc, *Cypsela,* VII, pp. 137-146.

BARTI A. & PLANA R. (1989b) Sant Sebastià i Llafranc: dos exemples del poblament antic al terme de Palafrugell, *Palacio Frugelli*, 1, pp. 36-44.

LLINÀS J. (1994) Intervenció d'urgència al poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà), *II Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, pp. 57-62.

LLINÀS J. (en premsa) Els segles III-II a.C. a Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell). Hàbitat, sitges i abandonament, *Estduis Guixolencs, II. Homenatge a Lluís Esteva i Cruañas.*

MARTÍN M.A. (1994) Les necròpolis ibèriques a l'àrea indiketa, *Sant Feliu de Guíxols*, 19, octubre de 1994, pp. 12-16.

NOLLA J.M. & CASAS J. (1984): *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya.* C.I.A.G., Girona.

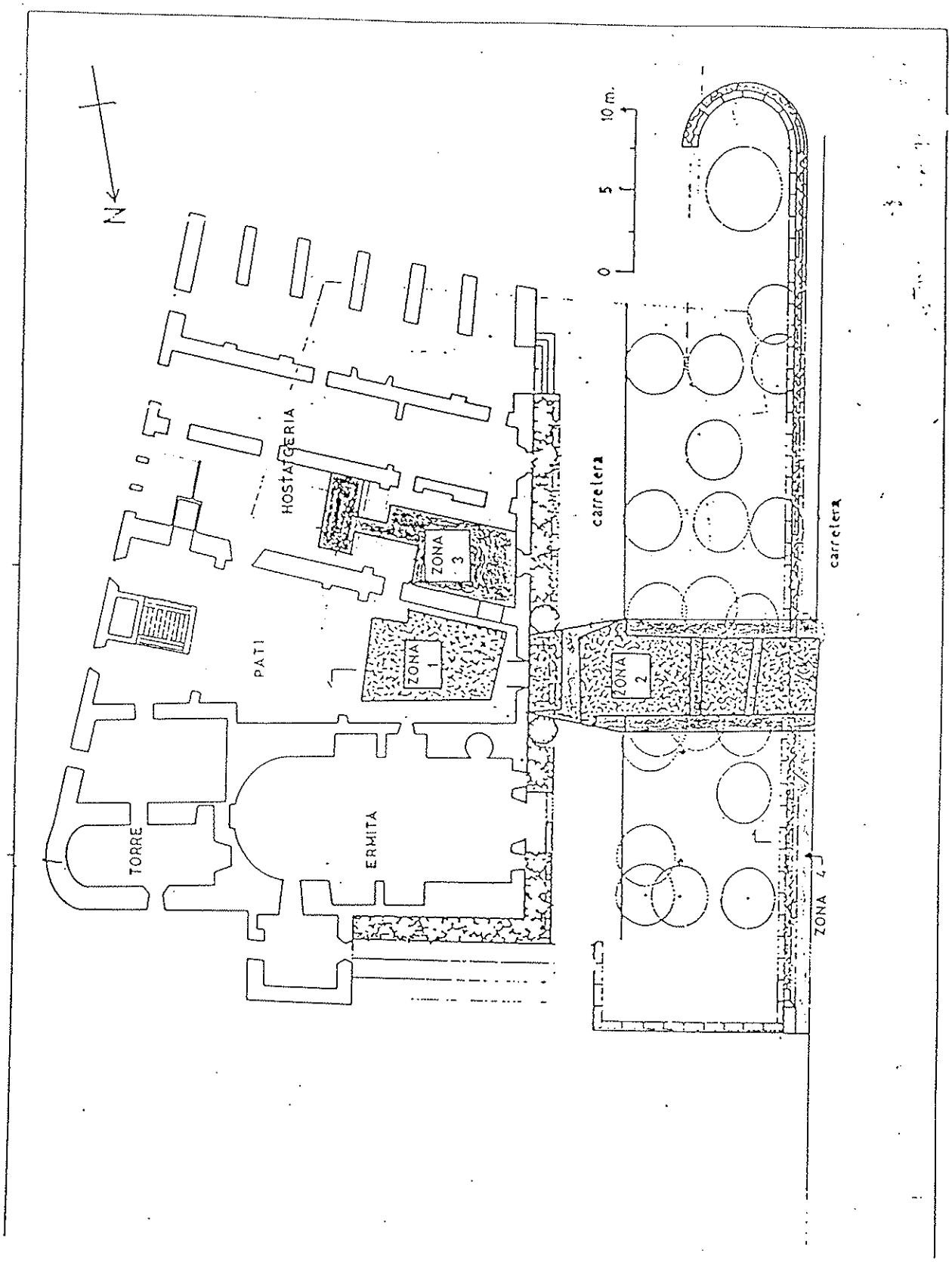

Fig.1: Planta de situació de les zones excavades.
(puntejat: campanya 1993; ombrejat: campanya 1994-95)

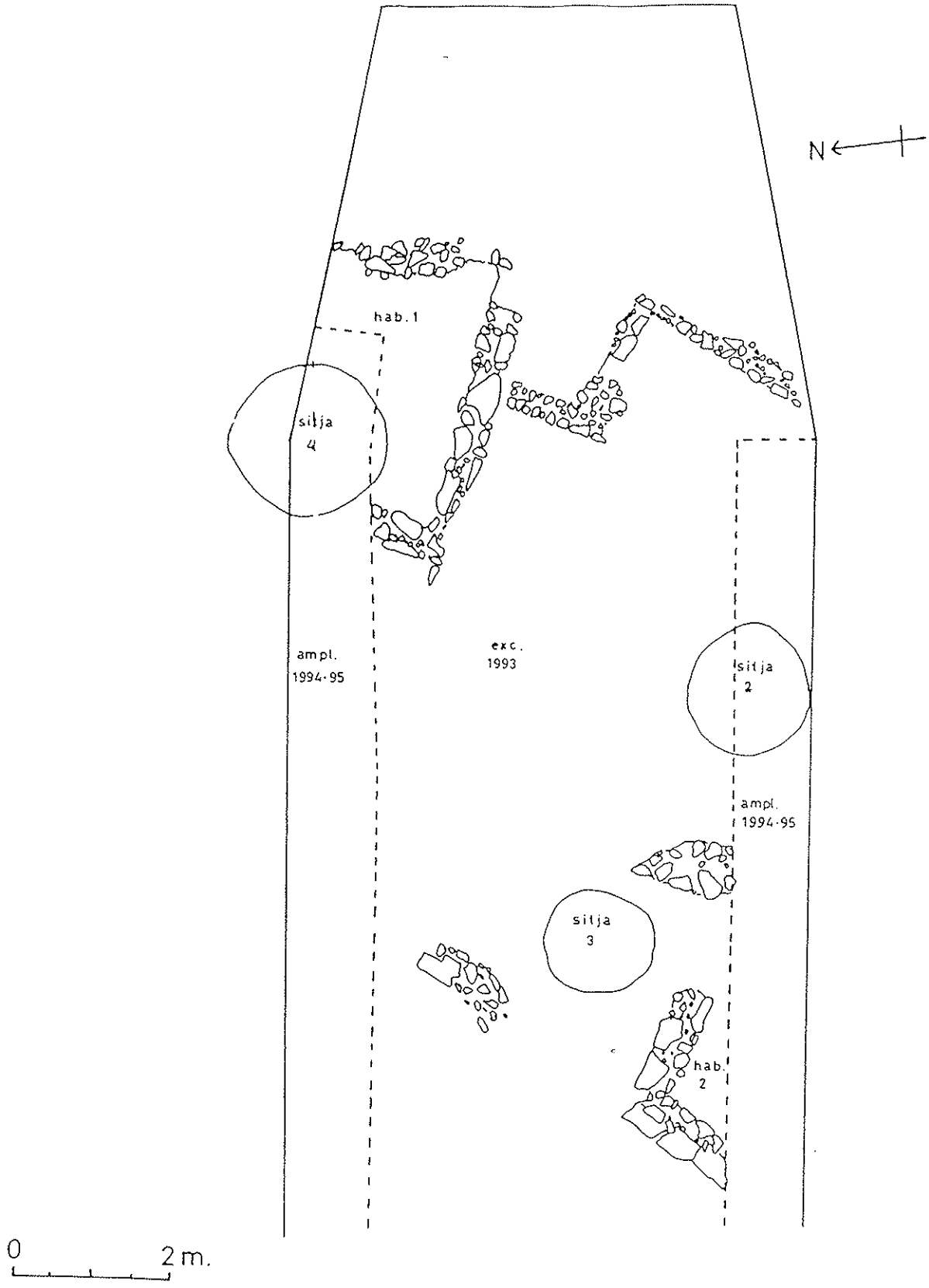

Fig.2: Zona 2. Estructures ibèriques.

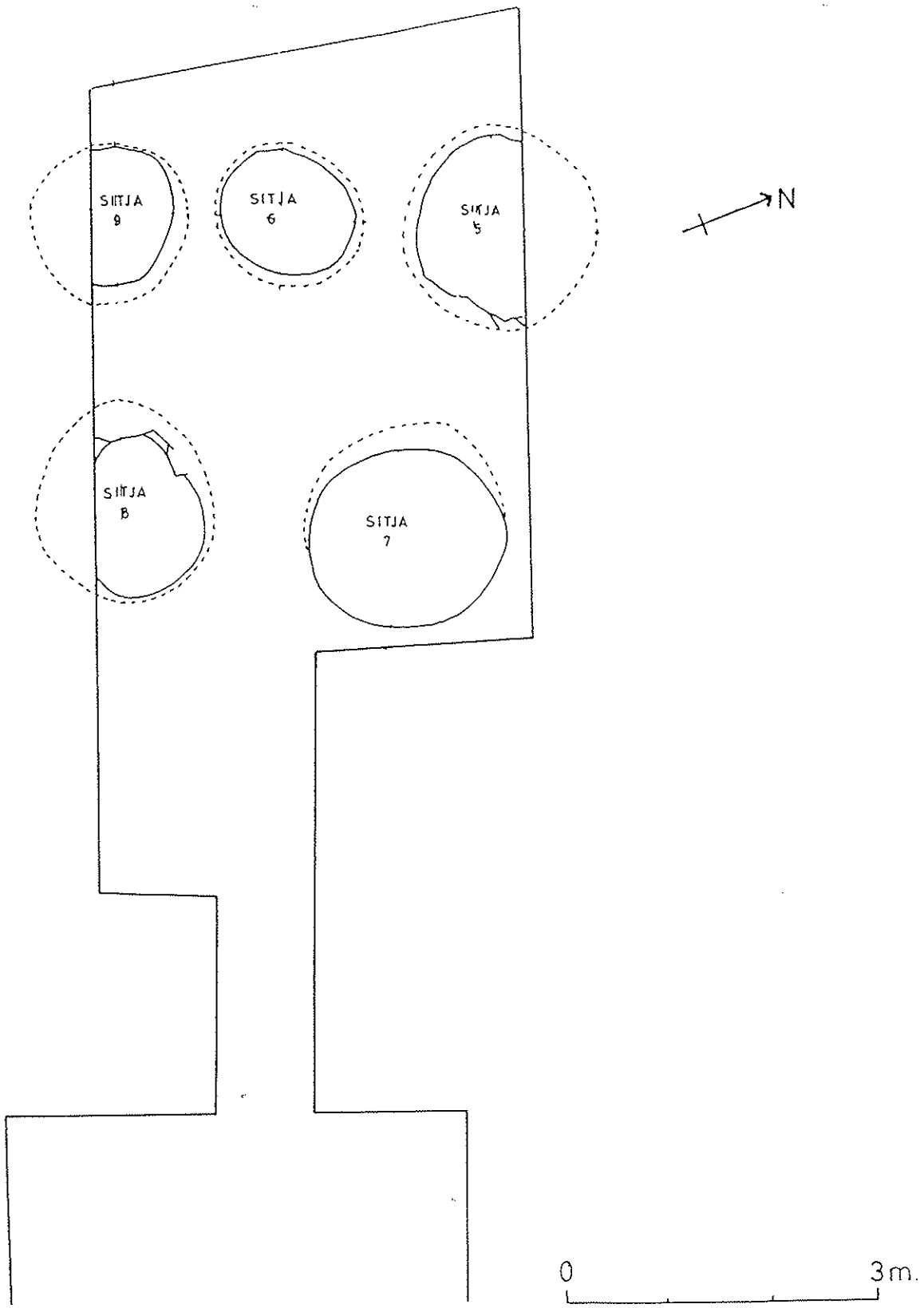

Fig.3: Zona 3. Estructures ibèriques.

DARRERES INTERVENCIONS AL NUCLI URBÀ DE PERALADA

Carme MONTALBÁN

Entre el 2 i el 31 de gener de 1995 es va dur a terme un seguiment de l'obertura de rases a la Plaça Ramon Muntaner i la Plaça de l'Església de Peralada. Aquest havia de complementar les excavacions d'urgència realitzades a la Plaça Ramon Muntaner durant el juliol de 1992 i el setembre de 1993. Es tractava de documentar les restes arqueològiques del subsòl afectades per les obres de millora del paisatge urbà: pavimentació i soterrament de la xarxa de llum, clavegueram i telèfon, al mateix centre històric de Peralada.

Les obres afectaren tres espais: Plaça Ramon Muntaner, Plaça de l'Església i Plaça Mossèn Dausà, dels que només es van poder documentar els dos primers, ja que el tercer ja havia patit l'acció de les excavadores quan s'inicià el seguiment d'obres.

En el projecte de pavimentació s'havia previst un rebaix general que oscil.lava entre els 30 i els 60 cms., però les rases pel soterrament de les diverses infraestructures anaven dels 60 als 100 cms. de fondària i no afectaven l'espai excavat el 1993, sinó que el voltaven i limitaven (això pel que fa a la Plaça Ramon Muntaner, a la resta no s'havia intervingut mai). Els treballs consistiren en la recollida del material ceràmic que anava aflorant i en l'observació detallada en el cas que aparegués alguna estructura.

Degut al tipus d'intervenció, els resultats varen ser molt parcials, i s'arribà a poques conclusions fiables. Malgrat això, s'ha aprofundit una mica més en l'estructura urbanística d'època medieval (a la Plaça Muntaner), alhora que les restes ceràmiques refermen la hipòtesi que durant l'època romana i visigòtica el lloc no presenta cap vestigi d'ocupació.

A la Plaça de l'Església aquest seguiment va deixar l'estudi sols al punt de partença, ja que caldria una excavació en extensió. Pels materials es pot dir que és una zona ocupada ja en època ibèrica i fins als temps moderns, amb el mateix salt cronològic que es veu a la Plaça Muntaner, servint durant un determinat espai de temps com a necròpolis de l'edifici de culte.

Les rases anaven de 50 a 70 cms. d'ample, limitaven en gran manera el treball arqueològic i no deixaven fer altra cosa que recollir un material que, fora de context i sense estratigrafia, no serveix per res més que per comprovar de nou el que ja s'havia descobert en les intervencions anteriors.

Als llocs on s'arribà o es sobrepassà un metre de fondària era on apareixia el material més antic, cosa que podria demostrar que s'incidia ja en els nivells d'època ibèrica. A més, cal destacar l'aparició en alguns llocs d'una concentració de contenidors antics que podria remetre'ns a l'existència de sitges.

Resulta evident que Peralada oculta sota la seva aparença actual un sòl ric en història, una història que es pot remuntar al s. V aC. i que arriba fins als nostres dies, amb tots els canvis estructurals i urbanístics que a poc a poc han anat quedant al descobert.

BIBLIOGRAFIA.

BADIA J. (1978) *L'Arquitectura medieval de l'Empordà, vol. II-A, L'Alt Empordà,* Girona.

LLINÀS J., MERINO J., MIRÓ M. i PEDRÓN Mª.J. (1992) Excavacions arqueològiques a la Plaça Gran (Peralada, Alt Empordà). *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona,* St. Feliu de Guixols, pp. 71-77.

LLINÀS J., MERINO J., MIRÓ M. i PEDRÓN Mª.J. (1994) Les excavacions a l'antic convent de Sant Bartomeu (Peralada, Alt Empordà) 1989-1990. Dels orígens del mon ibèric a la revolució feudal, *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*, Barcelona, pp. 95-106.

LLINÀS J., MIRÒ M., MONTALBÀN C., PALAHÍ L. i SAGRERA J. (1994) Excavacions d'urgència a la Plaça Ramon Muntaner (Peralada, Alt Empordà), *Segones Jornades d'Arqueologia de les Cmarques de Girona,* Torroella de Montgrí, pp. 147-155.

LLINÀS J., MIRÒ M., MONTALBÀN C., PALAHÍ L. i SAGRERA J. (1995) Peralada a l'Edat Mitjana. Les excavacions de la Plaça Ramon Muntaner. I, el jaciment, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironis*, XXXV, Girona, pp. 27-45.

PELLA J.M. (1883) *Historia del Ampurdán,* Barcelona.

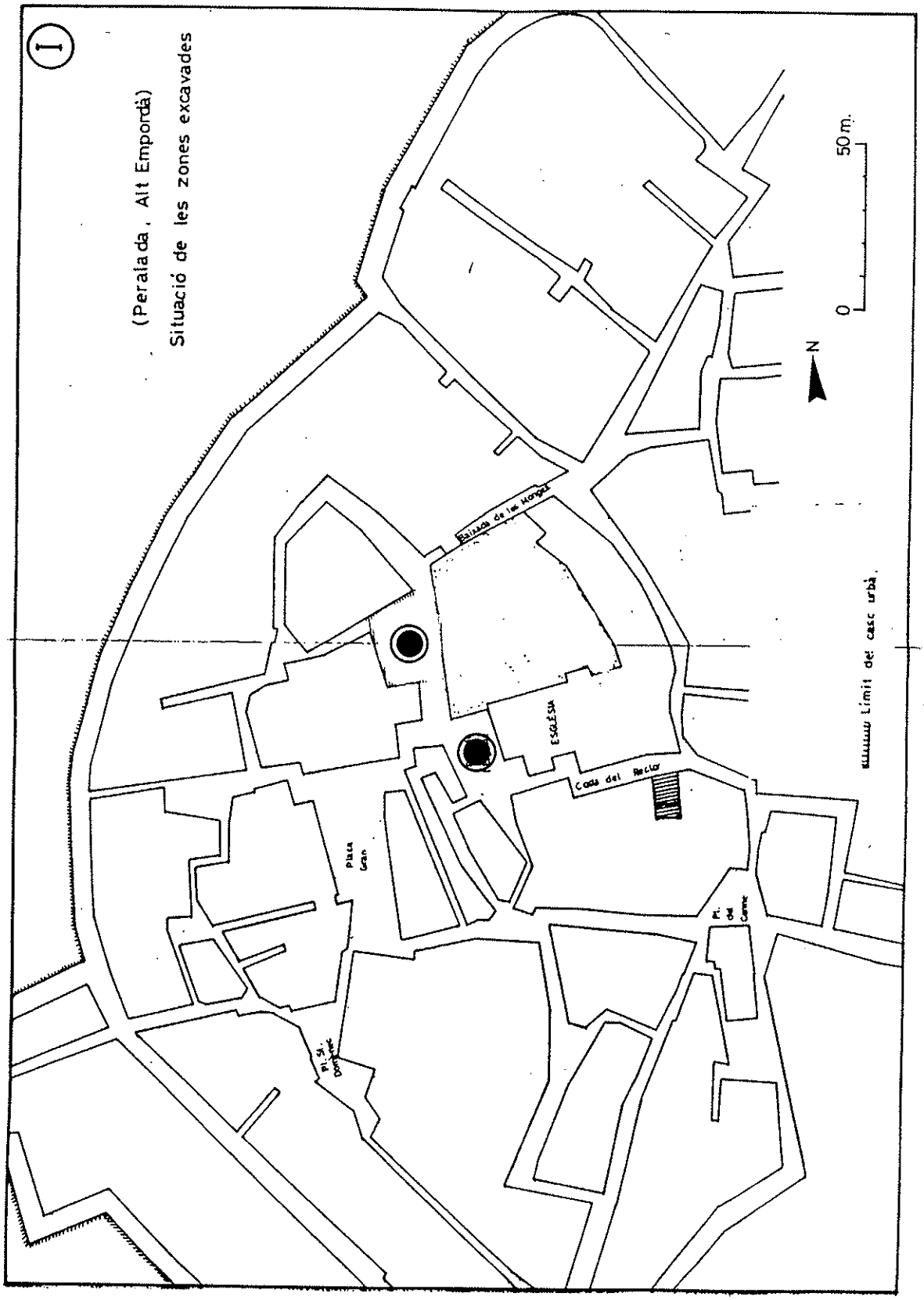

Fig.1: Situació de la zona excavada.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners, 1996

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES AL JACIMENT DE LA TORRE DE LA MORA (SANT FELIU DE BUIXALLEU, LA SELVA). RESULTATS PRELIMINARS

Gemma FONT
Montserrat MATARÓ
Joaquim MATEU
Sandra PUJADAS
Josep Manuel RUEDA
Jordi TURA

SITUACIÓ.

La Torre de la Mora, també anomenada Torre del Far, es troba situada dalt d'un turó al nord de Gaserans, dins del terme municipal de Sant Feliu de Buixalleu (La Selva), en les coordenades X-465950, Y-4624820, segons FMTN 365, escala 1:5.000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya. Des d'aquest turó, el més alt de la zona (350 m. d'alçada), es té un perfecte domini visual tant del Pla de Gaserans i del camí que mena a la Vall d'Arbúcies i a les planes interiors com de la Vall de Breda i de la zona corredor Montseny-Montnegre, per on passava la Via Augusta. Es tracta, doncs, d'un indret estratègic pel control d'una important intersecció de camins.

Actualment s'accedeix a la torre a partir de la carretera d'Hostalric a Sant Celoni, per un camí veïnal que du a Gaserans. Per aquest camí s'arriba a Can Lledó, des d'on es pren un camí de bosc que mena a Coll de n'Orri i que permet arribar quasi a dalt del cim del turó. A l'actualitat els terrenys on es troba la Torre de la Mora són propietat d'Antoni Domènech i Massuet, de Grions.

No es té constància de cap referència documental de la Torre de la Mora, però tradicionalment se l'ha considerat una torre guaita relacionada amb el Castell de Montsoriu. Jaume Coll creu

probable que aquesta construcció, juntament amb la torre de Grions, hagués estat una de les fortificacions de Pere Malany dependents dels senyors del castell de Montsoriu, des d'on es feien senyals al castell durant la rebel.lió del vescomtat de Cabrera contra el rei Pere III, l'any 1367.

Tenim referències de la Torre de la Mora dels excursionistes Artur Osona, de l'any 1899, i Eduard Vidal i Riba, del 1912. Tots dos ens parlen d'una torre completament enderrocada i destaquen la gran vista panoràmica que ofereix el turó.

Totes aquestes referències ens parlen simplement de les ruines d'una torre, que s'atribueix a època medieval. Arran, però, de l'incendi forestal de l'estiu de 1994, que cremà gran part del terme de Sant Feliu de Buixalleu, quedaren a la vista altres construccions al voltant de la torre. Així, es va poder constatar la presència de les restes d'un tancament de forma rectangular, que inclouria la torre i protegiria la part més enlairada del turó. Les troballes de material en superfície denotaren que el poblament del turó podia remuntar-se fins a època ibèrica.

Els efectes del foc, sumats als de les abundants pluges caigudes a l'indret, havien posat en perill la conservació del jaciment. Es va fer necessària, doncs, la realització d'una prospecció arqueològica, sota la direcció tècnica del Museu Etnològic del Montseny. Es realitzaren tres sondejos, dos en la zona interior del recinte ja esmentat, arran del mur de tancament, i un darrer a l'interior de la torre.

LES ESTRUCTURES

Les estructures ibèriques

La destrucció de la coberta vegetal per l'acció del foc va permetre fer un reconeixement visual de tota la superfície del turó, identificant a la part superior del mateix una estructura perimetral, possiblement les restes d'una muralla, de forma rectangular (80 x 20 m), orientada E-O i amb un pendent marcat vers l'est. A l'interior d'aquest perímetre es van recollir en superfície nombrosos fragments de ceràmica ibèrica.

Les dues cales de prospecció efectuades en els sectors sud i est del poblat ibèric, realitzades en els límits de la muralla del recinte, permeteren trobar diferents estructures corresponents possiblement a parets de tancament d'habitacions.

Per l'aspecte general que presenten aquestes estructures, semblen haver estat construïdes amb una tècnica bastant acurada.

La muralla

Està construïda amb pedres només lleugerament escairades en les cares vistes. Les dimensions dels blocs són majoritàriament mitjanes o grans (de 30 a 60 cm), mentre que l'interior generalment apareix farcit amb pedres sense escairar de mida més petita (de 10 a 20 cm). L'alçada de la muralla en les zones excavades, corresponent a 2 o 3 filades conservades, és de 30 a 40 cm. L'amplada total d'aquesta construcció és d'aproximadament 1'20 m.

Les habitacions

Les parets de les habitacions, estan construïdes amb pedres i blocs de diferent mida, escairades per les cares vistes i unides en sec o amb fang. L'amplada d'aquests murs és de 40 o 50 cm. La màxima alçada conservada, corresponent al mur de l'habitació est, és de 60 cm, amb 6 filades conservades.

LA TORRE

La tècnica constructiva de la torre és totalment diferent a la de les construccions ibèriques. En primer lloc, està bastida amb grans blocs ciclopis escairats lleugerament en les cares vistes, de mida variable, però que arriben als 80-90 cm. L'altra gran diferència és que apareixen units amb morter.

La torre té un diàmetre exterior de 8 m. i un d'interior de 5'70 m. L'amplada màxima, pel que fa al mur, és de 1'30 m. L'alçada màxima conservada de la torre en el sector excavat és de 1'20 m., corresponents a 3 fileres de blocs.

La fonamentació de la torre busca la roca i talla els nivells ibèrics. La construcció comportà un anivellament interior format per pedra de mida petita i mitjana (de 10 a 30 cm. de mitjana), lligat en alguns punts amb morter amb el mur de la torre, anivellament que a més de massissar la torre serveix de preparació de paviment.

Per altra part, cal constatar que el farcit superior és producte de l'enderroc de la torre. Un enderroc, però, que vistes les seves dimensions d'aquesta, dóna la sensació que correspon a unes poques filades més, el que pot obrir la possibilitat a pensar que l'alçat original de la torre, pel que fa a la construcció en pedra, no seria gaire més alt que la construcció actual, possiblement uns dos metres. Així, podem arribar a plantejar a nivell previ la possiblitat que l'alçat en pedra correspongués únicament al basament de la torre i que aquesta hagués pogut estar construïda en fusta en la seva part superior, ja que tampoc hem trobat restes de rajol o de tovot.

ESTRATIGRAFIA

De les tres àrees prospeccionades del jaciment, les que ens han aportat més informació a nivell estratigràfic són les del sector Est i la de la Torre.

Sector est

- Nivell I - Capa superficial de 8 a 15 cm de gruix.
- Nivell II - Nivell de sedimentació que podria estar format en part per les restes de les parets de tovot de l'habitació. La potència d'aquest nivell oscil.la entre 40 i 55 cm.
- Nivell III - És el nivell on s'han recuperat la pràctica totalitat de les restes arqueològiques i que correspondria a la fase d'ocupació ibèrica.
- Nivell IV - El nivell d'ocupació ibèric descansa sobre la roca mare, que en alguns indrets és pròpiament la roca granítica que predomina a tot el turó i en altres és la descomposició d'aquesta mateixa.

Sector de la torre

- Nivell I - Capa superficial de 4 a 8 cm de gruix.
- Nivell II - Està format pels blocs de pedra caiguts de l'estructura de la torre i que degut a les seves dimensions molts afloren a la superfície. És tracta d'un farciment molt homogeni d'uns 40 cm de gruix.
- Nivell III - Nivell de destrucció d'incendi, documentat per la presència de bigues carbonitzades.
- Nivell IV - Primer nivell on s'han localitzat restes ceràmiques que, com veurem més endavant, cronològicament les podem situar entre el període visigòtic i l'inici del l'alta edat mitjana. La potència d'aquest nivell és d'aproximadament uns 5 cm.
- Nivell V - Correspon al nivell de pavimentació format per una fina capa de 5 cm de guix, aportada amb terra procedent del poblat ibèric.
- Nivell VI - Nivell de massissat i preparació del paviment.

ELS MATERIALS

Pel que fa als materials, cal establir una diferenciació entre els recuperats dintre de l'àmbit del recinte ibèric i els que corresponen al moment de funcionament de la torre.

La ceràmica ibèrica

Tot i que el volum dels materials ibèrics recuperats és relativament poc important i que els fragments presenten un estat força degradat degut sobretot a les carecterístiques àcides del

terreny sobre el que s'assenta el recinte, sí que podem establir un primer marc en el que creiem que s'hauria de situar el recinte ibèric.

Aquest marc cal referenciar-lo tant pels materials que s'han trobat com pels que no s'han trobat. Dintre dels segons és interessant observar la no presència de materials de procedència itàlica; per un cantó no hem trobat cap fragment d'àmfora greco-itàlica o itàlica ni cap fragment de ceràmica campaniana, així com altres tipus de ceràmica que es puguin associar a contexts del segle segon abans de Crist. Mentre que dintre els materials que s'han recuperat és interessant observar el poc percentatge corresponent a les ceràmiques a mà, l'alt percentatge que representen els fragments d'àmfora púnico-ebussitana (tot i que no s'ha recuperat cap forma), la no presència d'importacions corresponents a ceràmiques àtiques o vernissos negres del S.III a.C. (cosa que podria explicar-se per les característiques del sól àcid, que ha fet desaparèixer vernissos, i que no s'han recuperat formes que podrien associar-se a aquests materials), i la presència d'algunes formes de ceràmica comuna ibèrica (l'única forma recuperada de ceràmica comuna, fora de les nanses, correspon al tipus que anomenem "coll de cigne"), així com dos fragments que semblen correspondre a bases umbilicades de petits atuells del tipus bol o tassa.

Davant d'això, i amb les reserves que cal mantenir, a no ser que es portés a terme una excavació en el recinte, a tall d'hipòtesi de treball podríem situar les troballes efectuades en un context cronològic entre el segle IV i principis del III a.C.

Els materials associats a la torre

Com ja s'ha dit en parlar de les estructures, els materials associats al moment de funcionament de la torre no tenen res a veure amb les troballes ibèriques abans esmentades. En el cas de la torre els materials recuperats pertanyen a uns pocs atuells de ceràmica de cuina (4 o 5 en total), amb percentatges semblants pel que fa al tipus oxidat i al tipus reduït, tot i que en alguns casos semblen haver estat cremats, el que en apariència pot fer pujar els percentatges de ceràmica reduïda. Les peces corresponen totes elles a olles i urnes.

Algun dels atuells recuperats presenta un aspecte bastant acurat en la seva realització (argiles dures, ben depurades, parets relativament poc gruixudes). En general, l'estat de conservació de les peces és bo (alguna d'elles fàcilment remuntable).

Pel que fa a les formes, les bases són sempre planes, sense peu marcat o amb un lleuger reengruiximent. Les vores són majoritàriament exvasades, arrodonides i de perfil sinuós. Alguna peça presenta vessador.

Dintre dels objectes recuperats cal fer menció d'una peça reduïda, sense coll i amb el llavi lleugerament reengruixit, amb un possible arrencament de nansa i decorada amb bandes

horitzontals.

La cronologia d'aquests materials és poc precisa, però el seu aspecte recorda els materials més moderns de Vilauba (s. VII). D'altra banda, tant pel que fa a formes com a les decoracions, recorden materials de Vilaclara de Castellfollit del Boix, al Bages (entorn al s.VII), El Germo de Córdova (s.VII), Navasanjil a Ávila (s. V-VII), jaciments de la Vall del riu Vinalopó, a Alacant (s. VIII-XIX)... Per tant, amb les limitacions que aquests materials ofereixen pel que fa a cronologies, els situaríem en un marc que podria anar des d'època visigòtica fins a contextes antics d'època alt medieval, segles VII a X.

CONCLUSIONS

El jaciment de Torre de la Mora és un important element per entendre diacrònicament el procés de poblament de la vall d'Arbúcies. Sembla clar que la vall debia de ser un dels punts de comunicació entre el corredor natural del Montseny-Montnegre (eix de contacte i d'intercanvi entre les planes del Vallés i de La Selva i entre ambdues i la costa) i la Plana de Vic. Òbviament, la comunicació es debia de produir a través dels camins careners, degut a la dificultat que oferia la frondositat de la vall, camins per altra banda ja emprats per les comunitats ramaderes de l'Edat dels Metalls fins pràcticament a l'actualitat, tal i com ho demostren les troballes puntuals de restes d'aquest període en diferents punts d'aquesta ruta. Torre de la Mora, com ja hem dit, es trobaria en l'inici d'una d'aquestes rutes, la que aniria fins pràcticament a Sant Marçal, passant prop de Montsoriu i de La Feixa Llarga (jaciment del Bronze Final-Primera Edat del Ferro) i d'aquí a la Plana de Vic. Part d'aquesta ruta ja en època medieval es conegué com el camí marçaler.

Tanmatei,x la significació de Torre de la Mora seria més complexa, car es troba dins d'un procés de poblament més ampli, el poblament ibèric. Fins aquests moments, en aquesta zona hem trobat el poblat ibèric del turó de la fortalesa d'Hostalric, amb materials de la primera meitat del s. II a.C, el mas ibèric de Can Pons (Arbúcies), datat de la segona meitat del s. II a.C i el primer quart del s. I a.C, de les sitges i probables habitatges de Mas Buixalleu, amb materials que es remunten fins el s.V, sempre a.C. i, finalment, una altra troballa recent, les restes d'una fortificació ibèrica al turó de Montsoriu, que no hem pogut datar amb precisió. Malgrat la diacronia clara d'aquest poblament (Mas Buixalleu amb materials del s.V., poblat de Torre de la Mora amb materials que poden anar del IV al III, fortificació del turó de Montsoriu, sense determinar, poblat del turó de la fortalesa d'Hostalric de la primera meitat del s.II a.C. i mas de Can Pons de la segona meitat del s.II a.C. i primer quart del s.I a.C.) podem afirmar que va ser intens i divers: dos poblats, una fortificació, unes sitges i potser un altre poblat i un mas en ple període de romanització. Això, al nostre entendre, indicaria la importància d'aquesta via de comunicació, potser com a via de contacte o potser per la presència de mineral de ferro a

prop d'aquests jaciments. En l'actualitat coneixem dos filons de mineral de ferro, un en les inmediacions del turó de Montsoriu i l'altre a l'antiga mina de la Mena, situada al peu de la riera d'Arbúcies, en terme de Sant Feliu de Buixalleu.

Aquest poblat segurament seria abandonat en el s. III a.C., concentrant-se potser bona part d'aquesta població en el poblat d'Hostalric i una altra disseminant-se en petites ocupacions disperses. Però això no significaria la fi de l'ocupació humana de Torre de la Mora; com a mínim tenim testimoniada una ocupació posterior (en un moment indeterminat entre els segles VII-X de la nostra era), centrada en la Torre. Aquesta torre debia ser construïda pel control de la ruta de pas d'aquest camí carener i pel domini visual del vital corredor del Montseny-Montnegre, per on discorria la Via Augusta i després el camí ral i, que de subsistir fins a l'Alta Edat Mitjana, estaria en relació amb el castell de Montsoriu i altres torres de guaita del seu entorn.

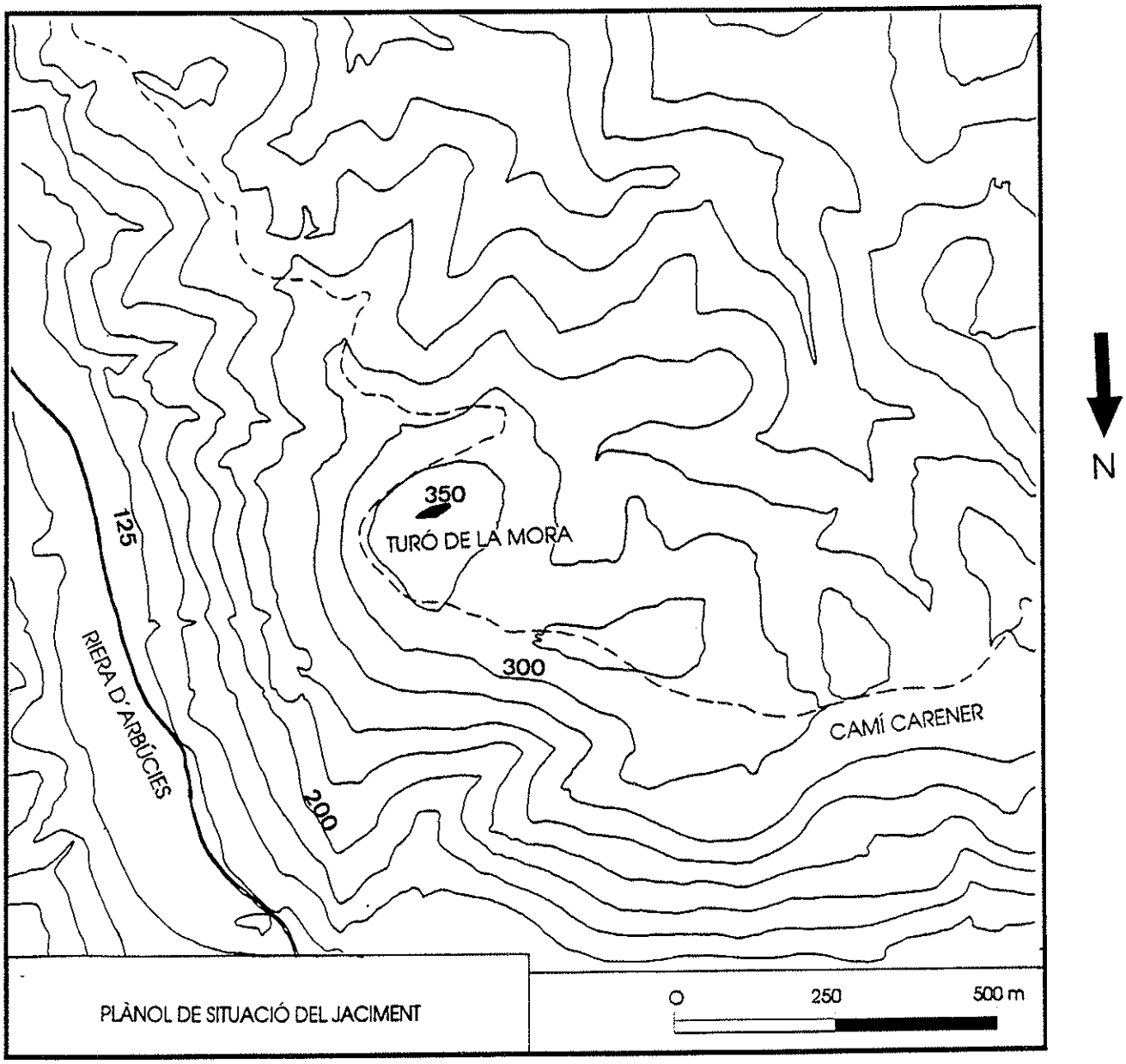

Fig.1: plànol de situació del jaciment.

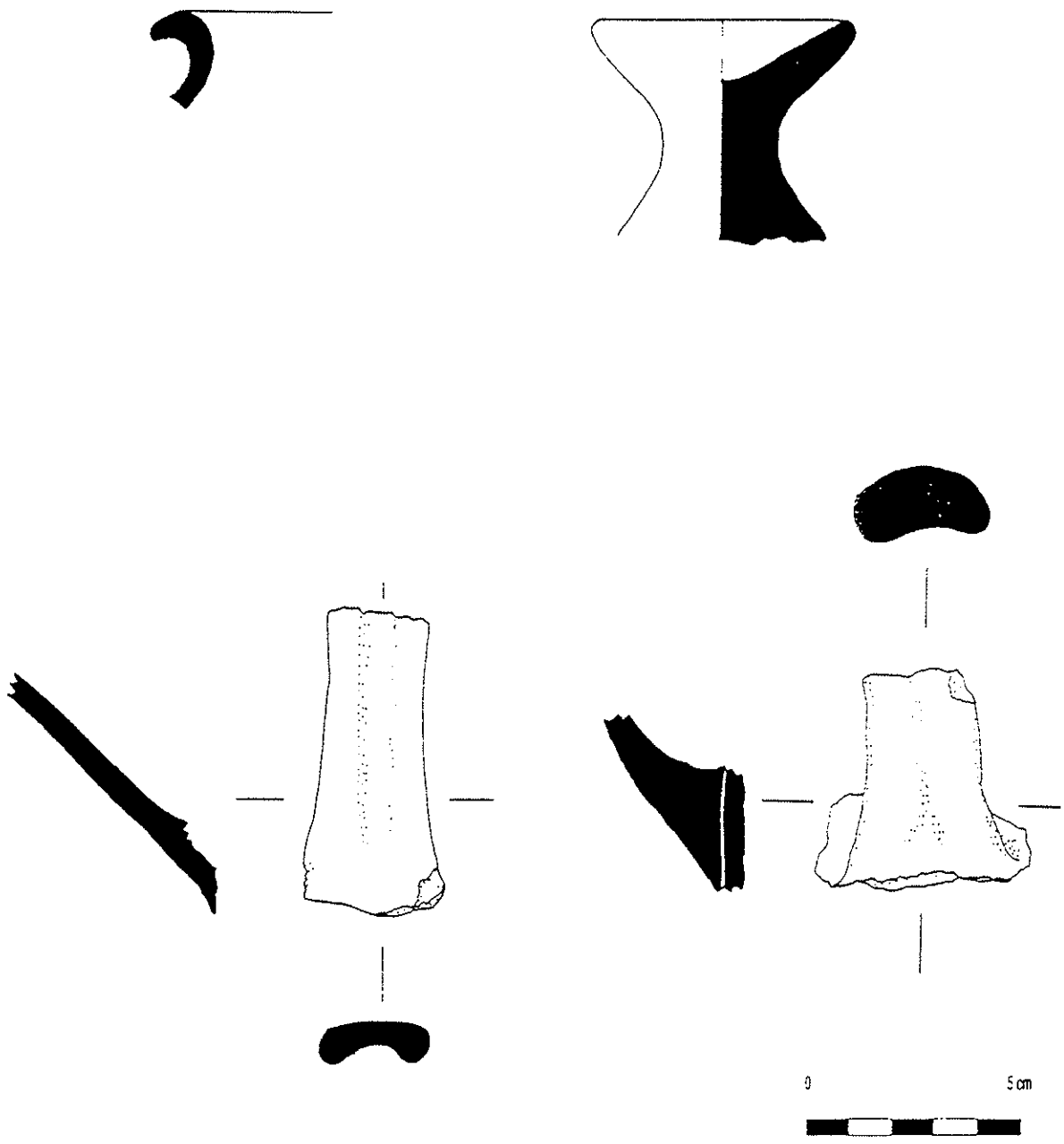

Fig.2: Materials ibèrics de Torre de la Mora.

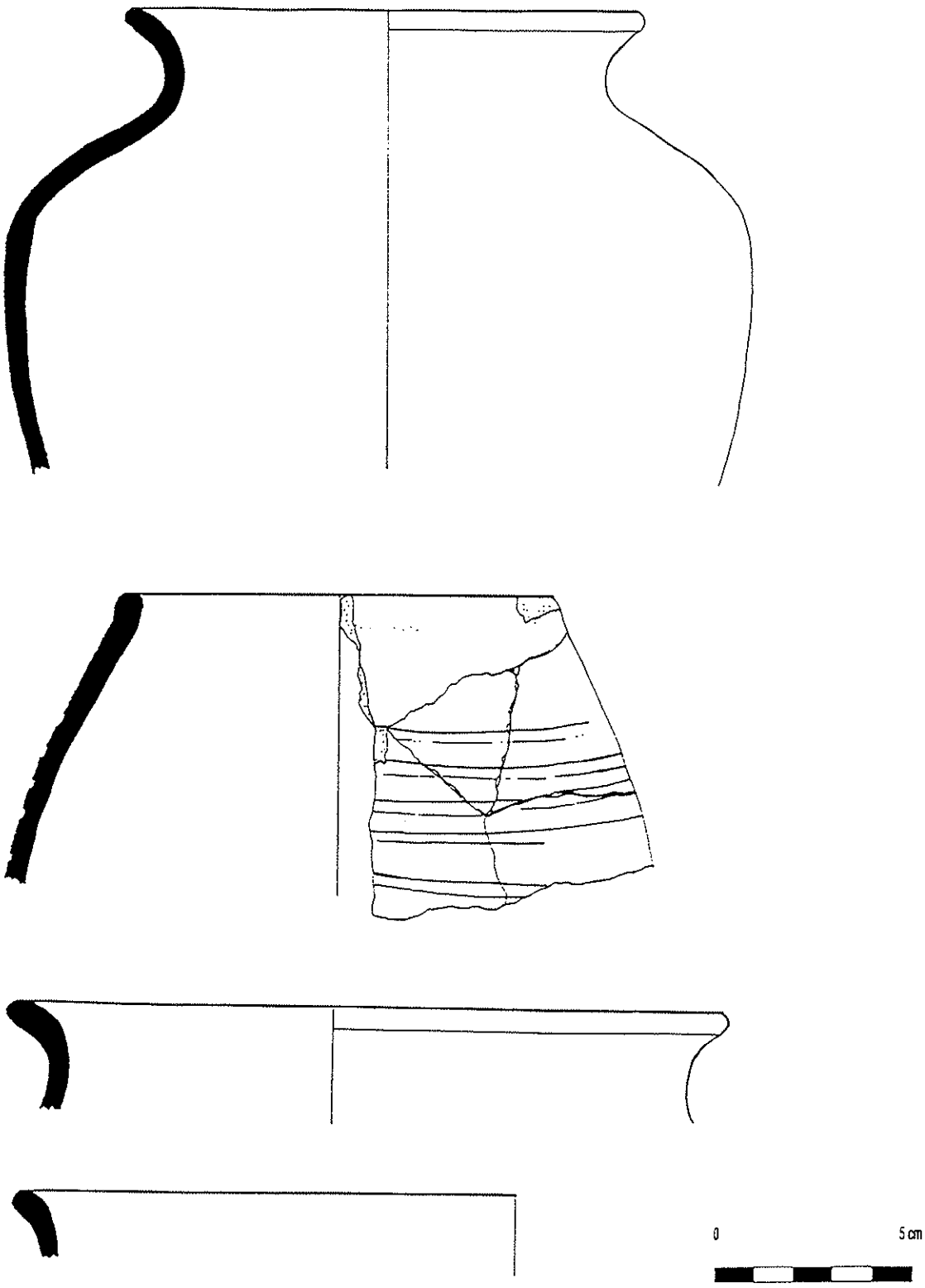

Fig.3: materials ceràmics localitzats a l'interior de la Torre de la Mora.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DE DIVERSES OBRES D'INFRAESTRUCTURA: TELÈFON, GAS NATURAL I URBANITZACIÓ (CALDES DE MALAVELLA, LA SELVA)

Jordi MERINO

INTRODUCCIÓ

A partir de la primera quinzena de desembre del proppassat any s'iniciaren a Caldes de Malavella diverses obres d'infraestructura que provocaren l'obertura de rases i moviments de terra en tot el nucli urbà. Bàsicament, es tractava de la instal.lació del Gas Natural i la renovació de línies soterrades de Telefònica. S'aprofità també per fer el seguiment de la instal.lació d'un gran col.lector d'aigua, les obres d'urbanització d'un sector del poble i la construcció d'una vivenda particular.

Els treballs han estat finançats per l'Ajuntament de Caldes de Malavella i els materials s'han dipositat en els magatzems del Museu d'Arqueologia de Catalunya, a Girona. El seguiment ha estat realitzat pel signant d'aquest article, amb la col.laboració d'alguns membres de l'Associació Amics de l'Art i Història de Caldes (Srs. Xavier Amigo, Joaquim Garcia i Sergi Mir).

DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

Tota la superfície prospectada s'ha dividit en sis zones (consulteu el plànol adjunt), segons la situació en el poble i el promotor de les obres.

Zona 1

Obres d'instal.lació del Gas Natural per la part antiga del poble. Es tracta d'una rasa molt estreta,

de 30 cm d'amplada i una fondària màxima de mig metre. En tots els casos segueix altres instal.lacions d'infraestructura i tot el farcit ja havia estat remenat.

Els carrers afectats per aquesta obra són: Llibertat, Major, Sant Grau, Termes Romanes, plaça de Sant Grau, plaça de l'Ajuntament i la plaça petita.

Les úniques troballes s'han efectuat a la plaça de Sant Grau. Són diversos fragments de material arqueològic apareguts en un farcit d'època moderna. Aquests materials, molt escassos, comprenen tot el període romà (Campaniana B, Terra Sigilata Sud-gàl.lica i Africana de cuina).

Zona 2

Obres d'instal.lació d'un tub de servei de Telefònica. A l'igual que en el cas anterior, la rasa és molt estreta, de 30-35 cm. d'amplada i una fondària propera al metre. En aquest cas, aquest tub s'ha col.locat directament a sobre d'un altre instal.lat fa uns anys i, per tant, el farcit ja estava remenat.

La situació d'aquesta rasa és la carretera de Llagostera, aproximadament des de l'alçada del carrer de Girona fins al carrer de les Termes Romanes. Sha obert una rasa a cada costat de carretera.

L'estratigrafia que es pot observar en aquestes rases és molt senzilla. Es tracta d'un farcit de terres negroses, de potència aproximada entre els 80 i 100 cm., situat entre la roca del subsòl i el nivell superficial. En aquest farcit s'ha recollit una quantitat important de ceràmica romana, sobretot d'època republicana, així com gran quantitat de fragments de material de construcció, si bé no s'ha pogut documentar cap estructura.

D'un total de 60 individus, els materials arqueològics d'època republicana en sumen 28 (46,6%), als que caldria afegir un alt percentatge dels individus de ceràmica comuna i grollera. Els materials republicans que s'han pogut documentar són els següents:

Material	Individus	Percentatge
Campaniana A	4	6,5 %
Campaniana B	4	6,5 %
Gris emporitana	8	13,- %
Engalba blanca	1	1,6 %
Àmf.tarraconesa	7	11,4 %
Àmf.itàlica	2	3,2 %
Àmf.ibèrica	1	1,6 %
Àmf. púnica	1	1,6 %

Juntament amb aquests materials, s'han recuperat, en quantitats més reduïdes, 2 individus de

parets fines imperials, 1 individu de Terra Sigillata Sud-gàl.lica, 1 individu d'africana de cuina i 1 individu de Terra Sigillata Africana A.

En aquesta mateixa zona, exactament al final del carrer de Pla i Daniel, s'havia fet un sondeig a l'any 1993, durant l'excavació del conjunt termal de Sant Grau. Els resultats varen ser aproximadament els mateixos que ara. La zona on s'obrí la cala estava parcialment afectada per conduccions de llum i aigua i es recolliren fragments de ceràmica republicana (segles III-I aC), però no es pogueren relacionar amb cap estructura.

Zona 3

Obres d'infraestructura i urbanització i de la zona Rera Muralla, a l'est del nucli urbà. S'han efectuat diverses rases i moviments de terra, sobretot al xamfrà dels carrers de Rera Muralla i del Solell.

La roca del subsòl es troba, en aquest cas, situada molt propera a la superfície, si bé en alguns indrets hi ha un cert nivell de sediment. És en aquest sediment que s'han recollit alguns fragments de ceràmica comuna oxidada i àmfora sense forma i diversos fragments de material de construcció, que no es poden relacionar, però, amb cap estructura ni nivell d'ocupació.

Zona 4

Instal.lació d'un col.lector d'aigua a l'Avinguda Catalunya. S'ha obert una gran rasa d'un metre aproximat de diàmetre i una fondària d'entre 1,5 i 2 m., just en el centre del carrer.

Aquesta rasa ha permès veure que el sauló del subsòl arriba pràcticament fins a la superfície del carrer. Les úniques restes aparegudes són canonades molt modernes que, com a màxim, tenen 50 anys.

No s'ha recollit cap fragment de material arqueològic.

Zona 5

Instal.lacions de Gas Natural al xamfrà de la carretera de Catalunya i carrer de les Termes Romanes. Es tracta de diverses rases de mig metre d'ample i una fondària d'un metre i mig.

Les rases han permès veure l'existència d'un farcit de gran potència, entre la roca del subsòl i els nivells superficials. Està format per runa i material de construcció: morter, teula i pedres, de cronologia molt moderna. S'hi va recollir, però, algun fragment sense forma de ceràmica comuna i àmfora.

Zona 6

Construcció d'un nou edifici a la plaça de l'Ajuntament. Es varen fer diverses rases de fonamentació de 40 cm. d'ample i 60-70 cm. de fondària. També en aquest cas la roca del subsòl estava pràcticament situada directament sota el nivell del sòl.

CONCLUSIONS

Aquest seguit d'obres que han afectat diverses zones del subsòl de Caldes de Malavella han permès constatar la manca d'estructures o nivell d'ocupació d'època romana. Es tracta d'un fet curiós i, a la vegada, significatiu. En un indret on hi havia hagut dos conjunts termals de certa magnitud, Sant Grau i Puig de les Ànimes, del que només es conserven restes del primer, cal suposar l'existència d'un nucli de població, encara que no sigui massa important. Aquest fet es veu confirmat per l'excavació feta al carrer de Sant Esteve, que deixà al descobert una necròpolis paleocristiana amb més de seixanta enterraments.

Com hem comentat anteriorment, l'excavació del conjunt termal de Sant Grau va permetre la recuperació d'un important conjunt de material arqueològic d'època republicana, mai anterior a inicis del segle II aC, en uns estrats formats per la freqüentació de l'indret durant aquest període, i que es varen veure afectats per la posterior construcció del conjunt termal, com demostra l'aparició de diversos fragments de ceràmica més moderna.

Aquestes dades documenten una continuitat en l'ocupació des de la primera meitat del segle II aC. possiblement iniciat després de la repressió de l'any 195 aC. La consolidació com a nucli central de la Selva interior podria haver tingut lloc a partir de principis del segle I aC, moment en el que s'inicià la veritable romanització, amb el progressiu abandonament dels *oppida* ibèrics (en el cas selvatà: Montbarbat i, possiblement, Hostalric i Puig d'Àlia) i la fundació de noves ciutats (*Emporiae*, *Gerunda*).

El habitants d'*Aquae Calidae* constitueixen una *civitas* estipendiària, amb una entitat jurídica reconeguda i integrada en la xarxa jurídica romana. La creixent importància d'aquest nucli es fa patent amb la construcció del conjunt termal del Turó de Sant Grau, entorn de l'any 50 dC i la declaració de municipi de dret llatí a l'època flàvia.[1] Per altra banda, està perfectament documentada la continuitat de l'ocupació en època medieval en aquest indret, amb les restes del castell, de l'església de Sant Esteve i diversos trams de muralla.

Per tant, podem suposar que en el moment de planificació i construcció de la vila medieval s'arrasà

[1] MERINO J., NOLLA J.M. & SANTOS M. (1994), *Aquae Calidae. Presència romana a la Selva*, Monografies i textos, 3, Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners.

completament la zona, a excepció del conjunt de Sant Grau, que s'incorporà a les dependències del castell.

De totes maneres, cal tenir en compte que aquest seguiment ha afectat a rases molt estretes, la majoria en zones que ja havien estat obertes amb anterioritat. Caldria fer, en diversos punts concrets, actualment ja delimitats, algun sondeig de dimensions més grans que permetés veure la possible existència d'estratigrafia i restes estructurals d'època romana.

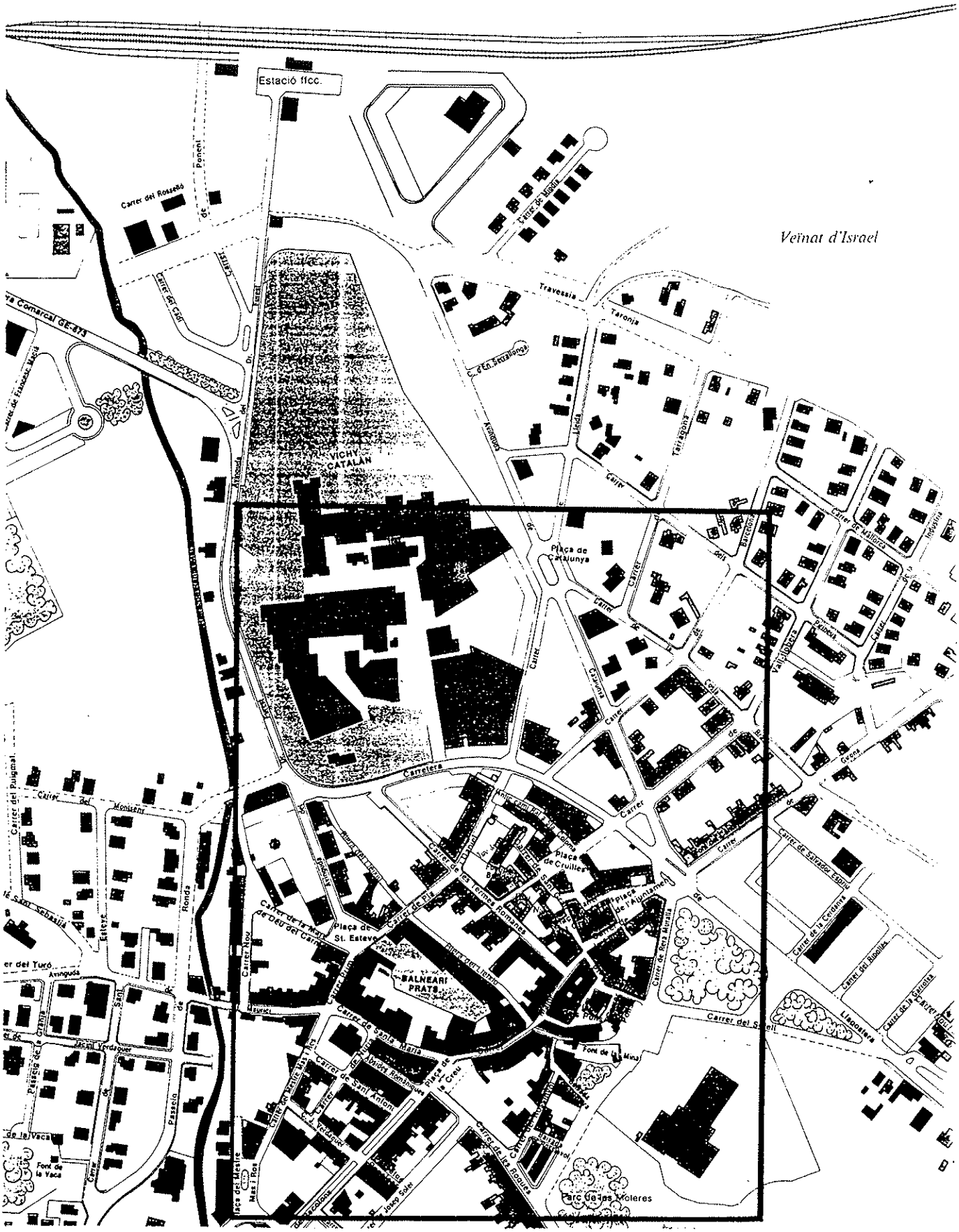

Fig.1: Plànol general de Caldes de Malavella

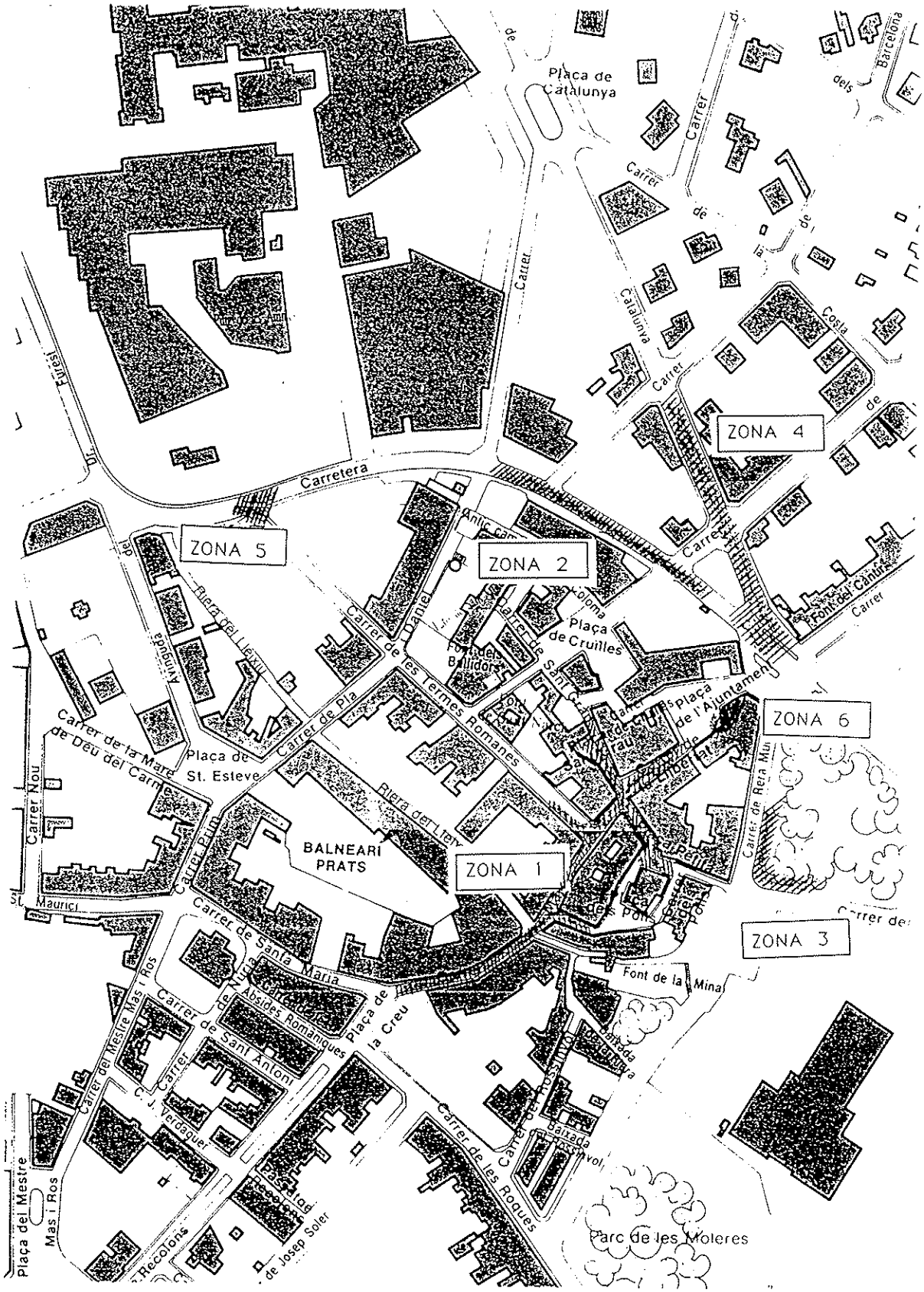

Fig.2: plànol del centre de la vila amb les zones prospectades.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

NOVES EXCAVACIONS AL FÒRUM DE LA CIUTAT ROMANA D'EMPÚRIES (L'ESCALA, ALT EMPORDÀ)

Xavier AQUILUÉ
Pere CASTANYER
Joan LLINÀS
Jordi MERINO
Marta SANTOS
Joaquim TREMOLEDA

INTRODUCCIÓ

El fòrum de la ciutat romana d'*Emporiae* va ser identificat com a tal l'any 1964, després de la campanya d'excavacions efectuada aquell mateix any per Martín Almagro, aleshores director del Museu Monogràfic d'Empúries. La identificació del centre polític, religiós i administratiu de la ciutat romana obria una etapa en la recerca arqueològica d'aquest sector neuràlgic de l'Empúries romana caracteritzat fins a l'any 1982 per la realització d'un seguit d'excavacions arqueològiques que no van arribar a entendre la seva configuració real. A l'estiu del 1982 s'efectuaren una sèrie d'intervencions arqueològiques que permeteren conèixer el funcionament dels diferents espais del fòrum romà així com la seva evolució històrica i arquitectònica. Els resultats de la intervenció de l'any 1982 i els realitzats l'any 1983 van ser publicats l'any 1984 (Aquilué & alii 1984).

Tot i així, el projecte iniciat l'any 1982 no va tenir la continuïtat necessària per finalitzar la recerca i excavació arqueològica dels edificis documentats (criptopòrtic, locals del sector occidental, templets del sector septentrional, etc.) ni tampoc per efectuar les tasques de conservació arquitectònica i museïtzació necessàries. A partir de l'any 1983, la investigació emporitana se centra en les excavacions de la zona suburbana existent al sud de la Neàpolis (1983-1984) i en les excavacions del sector meridional de la ciutat grega (1985-1990).

L'any 1991 es decideix reemprendre les intervencions arqueològiques en el fòrum amb la intenció de finalitzar les actuacions efectuades fins aleshores. Es redacta un projecte arqueològic que tenia com a finalitat completar el coneixement científic del fòrum i assolir els objectius següents:

1.- Delimitar el conjunt arquitectònic respecte a la trama urbana de la ciutat romana, així com les diferentes construccions i edificis que formaven part del mateix.
2.- Conservar i preservar tots els elements orginaris del fòrum que es trobaven dispersos i sense catalogar dins i a l'entorn del monument.
3.- Restituir aquelles estructures i construccions per facilitar la comprensió del conjunt arquitectònic de forma correcta i ateses les dades proporcionades pels treballs arqueològics.
4.- Museïtzació i arranjament general del fòrum, tal i com correspon a un dels sectors més importants de l'actual visita a Empúries.

En definitiva, el projecte pretenia conjuminar els interessos de la investigació científica amb la conservació patrimonial de les restes recuperades i la seva correcta difusió.

L'execució d'aquest projecte s'inicià l'any 1992, amb l'excavació del sector occidental del fòrum fins a la darrera cota de circulació, la catalogació i inventari dels elements arquitectònics dispersos i altres treballs d'arranjament general (*Memòria* 1995). Va continuar l'any 1994, en el marc del 48 Curs d'Arqueologia d'Empúries, al sector occidental i durant l'any 1995, amb l'excavació en extensió de les naus occidental i oriental del criptopórtic i l'excavació parcial de la nau septentrional. En l'actualitat manca per finalitzar l'excavació d'aquesta nau, la qual cosa permetrà encarregar el projecte de conservació i presentació del fórum, un cop documentades i descobertes totes les edificacions que van formar part del centre cívic. Presentem ara els treballs efectuats a les campanyes de l'any 1994 i 1995.

ELS TREBALLS DE L'ANY 1994

Les excavacions efectuades el mes de juliol del 1994 amb motiu del 48è Curs d'Arqueologia van afectar una de les habitacions identificades com a *taberna* de la fase augustal del fòrum (àmbit 2000); un altre àmbit de funcionalitat desconeguda però relacionat amb les funcions de l'espai forense (àmbit 2100) i un petit sector de l'accés occidental a la plaça pública (àmbit 9000). L'objectiu era obtenir una seqüència completa per intentar esbrinar la configuració d'aquest sector del fòrum durant l'etapa republicana. Fins al moment estava ben documentada l'articulació del primer fòrum de la ciutat romana pel seu sector septentrional (temple capitolí envoltat per un tripòrtic sobre criptopòrtic) i meridional (*tabernae*). Contràriament, no es disposava de cap dada sobre el tancament dels seus costats occidental i oriental, donat que la gran remodelació augustal del fòrum emporità impossibilitava, fins al moment, el seu

coneixement. Tanmateix, l'excavació fins a la roca podia oferir dades sobre la fase anterior a la construcció de la ciutat romano-republicana, vinculades amb l'existència del campament militar romà (*praesidium*) del segle II a. C., les restes del qual han estat documentades en altres indrets de la zona del fòrum.

Àmbit 2000

A l'àmbit 2000 l'excavació va començar al punt on s'havia deixat en els treballs de l'any 1982. Hom recordarà que precisament en aquesta habitació s'hi va descobrir un magnífic paviment de mosaic policrom que, encara que malmès en el seu extrem est, es va poder extreure per tal de consolidar-lo i restaurar-lo. Això facilitava l'extracció dels sediments inferiors i, una vegada arribats al sòl natural, procedir al reompliment amb terra per a sorra i recol.locar l'esmentat mosaic. Inicialment s'havia pensat que aquest paviment d'*opus tessellatum* seria el del moment fundacional de l'habitació de l'època augustal. No obstant, les característiques i l'estil compositiu del mosaic semblaven aconsellar una datació posterior, així com les evidències proporcionades pels àmbits 2200 i 2300, que demostraven una remodelació i una nova pavimentació dels espais, en aquest cas amb *opus sectile*, en un moment posterior a la construcció augustal.

La neteja de la darrera capa de preparació del mosaic policrom va posar al descobert algunes de les traces realitzades pels constructors quan la pasta encara era fresca. Es tracta d'un seguit de línies, que en alguns casos són visibles d'una manera molt clara, i que formen un dibuix que, encara que de manera esquemàtica, prefigura el disseny i la composició del mosaic que s'hi superposava. A sota d'aquest nivell d'argamassa hi havia dues altres capes de preparació molt sòlides, una primera de morter i una segona formada per pedres de tamany mitjà. Malauradament, el material ceràmic d'aquests estrats era molt escàs i poc significatiu per afinar la cronologia del mosaic. El material més modern és una vora de tapadora de ceràmica africana (Ostia III, 332), que ens situa a partir del tercer quart del segle I d.C.

De fet, la construcció del mosaic i de les diferents capes de preparació va suposar el rebaix previ dels estrats anteriors, constructivament relacionats amb la configuració original de la *taberna*. D'aquesta anivellació anterior, tant sols en restava un estrat que es recolzava en les banquetes de fonamentació dels murs laterals. Les ceràmiques que contenia aquest paquet de terres ens permeten precisar la seva data de formació vers la fi del segle I a.C., és a dir coincidint amb la reforma augustal del fòrum emporità. Aquest estrat, per la seva banda, cobria un sòl de circulació que, segons la relació estratigràfica existent amb els murs de la *taberna* excavada, era immediatament anterior a la construcció d'aquesta. Es superposava a un seguit d'anivellacions i sols de circulació, pobres en material ceràmic però que responen a l'ocupació d'aquest sector en els moments anteriors a la reforma augustal. Tots ells estaven tallats longitudinalment per una rasa en sentit est-oest ben evident i que, donades les seves

característiques, s'ha d'interpretar, més que com una trinxera d'espoli d'una estructura anterior, com un primer planteig sobre el terreny de la disposició dels murs, més endavant rectificat. Confirma això el fet que al seu interior no s'hi va trobar cap resta de mur i que els límits de la trinxera eren molt regulars i rectes. Un petit sondeig va demostrar que aquesta rasa continuava a la zona de l'*ambulacrum*, on el seu extrem frontal acabava en forma de T, segurament en correspondència amb la fonamentació d'una futura pilastra. Tot sembla indicar que va existir un planteig previ a la construcció que no es va arribar a executar, per raons que desconeixem. Caldrà cercar noves evidències per poder coneixer millor les característiques del projecte inicial i comparar-lo amb el que finalment es va executar o, per contra, aclarir si només es tracta d'un replanteig puntual.

Àmbit 2100

A l'àmbit 2100, l'excavació prèvia de l'any 1983 només afectà a la meitat nord, on s'havia arribat fins al nivell de preparació de paviment de la fase augustal, moment al qual s'ha d'associar la construcció d'aquest local. Durant la campanya efectuada l'any 1992 es va excavar la resta de l'àmbit fins localitzar el mateix nivell de pavimentació, unificant així la seqüència estratigràfica, després de l'extracció d'una sèrie d'estrats d'amortització i abandonament. Aquest àmbit és l'únic dels situats al sector occidental del fòrum que, contràriament al que succeeix amb la resta d'habitacions, obrí sempre a l'interior de la plaça, bé des del passadís de l'entrada occidental o bé des del porticat occidental que envoltava l'*area*. La seva funció concreta, malgrat tot, no s'ha pogut establir degut a la manca d'evidències arqueològiques i epigràfiques (arxiu municipal?, sala de reunions?, seu d'un *collegium*?).

A sota dels estrats augustals de preparació del paviment, del darrer quart del segle I a.C., es va documentar un sòl molt dur i compacte, parcialment conservat, que no es va poder relacionar amb cap estructura arquitectònica. Així mateix, es varen documentar dues grans sitges situades a l'angle sud-occidental. Únicament la sitga més oriental va poder ser excavada, donat que l'altra es trobava per sota del mur de tancament oest i del carrer. La sitja es va construir retallant la roca natural i el seu estrat geològic. A la part superior té una amplada de 1'60 m., una profunditat de 2'20 m. i una amplada de 3'05 m. El material ceràmic és en la seva major part d'època pre-augustal, tot i que -sobretot en les capes superiors- presenta materials arqueològics intrussius (del segle I i II d.C.), motivat per l'enfonsament del paviment augustal i dels estrats d'abandonament dins de la sitja en un moment posterior a la seva amortització.

Per sota del paviment anterior, que va funcionar amb la sitja, hi havia un estrat argilós de formació geològica que cobria les irregularitats de la roca natural, així com un retall i una sèrie de setze perforacions circulars, de petites dimensions i profunditats variables. Els materials arqueològics d'aquest estrat proporcionen una cronologia de finals del segle II a.C. o inicis del segle I a.C. i, per tant, cal relacionar aquesta pavimentació amb la fase republicana del fòrum d'Empúries, sense que, ara per ara, poguem precisar més. Tant l'existència de les sitges com la

major part dels forats circulars excavats a la mateixa roca, que potser cal interpretar-los com un sistema de fonamentació d'estructures de fusta, han de relacionar-se amb el campament militar romà del segle II a.C., anterior a la construcció de la ciutat. La manca de materials arqueològics relacionats amb aquests retalls impossibilita una datació segura.

Accés 9000

A la zona de l'entrada occidental del fòrum, en part excavada l'any 1992, la intervenció va consistir en l'eliminació dels nivells d'abandonament i d'amortització. A l'extrem occidental d'aquest accés es va descobrir un magnífic paviment de grans lloses irregulars de pedra que procedent del *kardo* entraria a la gran plaça pública. Les estructures conservades que defineixen l'accés occidental fan pensar que aquest s'articulava en dos cossos diferents: un petit vestíbul d'uns 1'80 m. de longitud al final del qual es situaria la porta d'entrada al centre públic, com demostra l'existència d'una polleguera, i la resta del passadís d'accés, ja pròpiament dins del fòrum. Per sota del paviment apareix una gran clavaguera central.

ELS TREBALLS DE L'ANY 1995

La campanya de l'any 1995, de més ampli abast, se centrà en l'excavació del criptopòrtic del fòrum de la ciutat romana. S'inicià la tercera setmana de gener del 1995 i es perllongà fins a finals de juliol del mateix any. Els treballs tenien per objectiu excavar tot l'edifici fins a la seva cota de circulació. L'edifici estava estructurat en tres ales que tancaven en forma de U, al nord, l'àrea religiosa del fòrum. En total la intervenció afectava una superfície superior als 1000 metres quadrats. Per comprovar l'estratigrafia de cadascun dels sectors es va procedir, d'una banda, a la neteja dels sondejos realitzats en intervencions passades i, de l'altra, a la realització de noves cales que ens facilitessin un primer avanç de la seqüència estratigràfica. Seguidament es va començar l'excavació en extensió, estructurada en diverses etapes determinades en funció de cadascuna de les ales del criptopòrtic.

Ala est (sector 4000)

El primer estrat que s'excavà fou el nivell superficial, format bàsicament per sorres d'aportació eòlica barrejades amb terra i ceràmica romana, però també amb materials moderns. A partir d'aquest nivell i, pràcticament, fins a la cota de circulació de l'ala, l'estratigrafia estava formada per un farcit composat per estrats diferents però de cronologia homogènia, que podem fixar als inicis del segle II d.C. Aquest farcit sembla correspondre a l'abandonament i progressiva caiguda d'aquesta ala del criptopòrtic, una vegada amortitzada. Entre els materials arquitectònics recuperats és fàcil distingir els pertanyents al porticat superior (capitell i tambors estriats, antefixes, plaques de bronze, revestiment pintat) i els procedents del passadís inferior (tambors llisos de columna i revestiments sense decoració).

Per sota d'aquest farcit es constatà com l'abandonament d'aquesta ala va anar acompanyat d'un saqueig sistemàtic de tots els elements, petris i metàl.lics, que podien ser d'utilitat. De les columnes d'aquesta ala només n'han quedat alguns tambors, formats per dos blocs semicirculars, i en alguns casos tan sols en resta la fonamentació. Per sota del nivell de circulació del criptopòrtic s'han documentat diversos estrats d'anivellament del terreny, alguns dels quals pertanyen al moment de construcció del *praesidium* i d'altres al mateix moment de construcció del criptopòrtic. Així mateix, cal mencionar l'existència de vuit sitges de grans dimensions, encara pendents d'excavació i que molt problablement cal relacionar amb la mateixa instal.lació militar.

Un dels trets més significatius de l'ala est és la diversitat dels paraments que conformen els seus límits, resultat del reaprofitament d'estructures anteriors i de reformes i remodelacions posteriors a la construcció inicial. L'accés a l'ala est s'efectuà sempre per la zona sud. En un primer moment hi havia una porta oberta a l'extrem del mur est, connectada amb un dels *kardines* que delimitaven el fòrum. Amb les reformes augustals, la porta es tapia i s'obre una segona entrada a través de dues habitacions a les que s'accedeix des de l'exterior del fòrum. Aquesta segona entrada serà igualment inutilitzada, molt possiblement en el moment en el que l'ala ja s'ha abandonat, per tal d'aprofitar les dues habitacions abans esmentades com a*tabernae*.

Ala oest (sector 6000)

La intervenció en aquest sector suposà una continuació dels treballs iniciats a la campanya del 1992, que havia afectat la zona sud de l'ala on varen ser excavats els nivells d'ocupació més moderna.

En aquesta ala es documentà un potentíssim farcit que gairebé arriba fins als nivells de circulació, format per tot un seguit d'estrats de diversa composició, amb gran quantitat de material arqueològic, que ha permès fixar la data d'inutilització d'aquesta ala dins de l'època flàvia. Aquest farcit ocupa tot el corredor, des del límit sud fins a l'angle nord-occidental, on es trobà un petit mur transversal i una interessant estructura d'ús industrial que responen a l'ocupació tardana de l'ala nord, la qual tractarem més endavant.

Per sota del gran farcit que hem comentat s'excavaren dos estrats de potència molt menor que semblen correspondre als nivells de circulació, possible saqueig i abandonament de l'ala abans de la seva amortització definitiva. Sota d'aquests estrats apareixia ja la roca calcària del subsòl, sobre la qual fou necessari efectuar un anivellament previ de la zona abans de la construcció de les estructures del criptopòrtic. Malauradament, aquests estrats de preparació eren totalment estèrils, sense cap fragment de material arqueològic que permeti establir alguna datació. La presència de diversos forats de pal circulars de poca fondària, amb diàmetres entre els 25 i 30 centímetres, ha de posar-se en relació amb l'ocupació de l'indret abans de la construcció del

criptopòrtic o amb els treballs relacionats amb la seva construcció.

Els murs de tancament de l'ala oest ofereixen una visió de conjunt molt més homogènia que els de l'ala est, encara que també s'aprecia l'aprofitament d'estructures preexistents i relacionables amb el campament militar. Tot i així, els seus paraments son tècnicament diferents a la resta de les naus. Com ja s'havia documentat a la campanya de 1982, el mur interior d'aquesta ala presenta quatre obertures, que serien lluernes d'il.luminació i ventilació, de planta trapezoïdal i secció inclinada cap a l'interior del criptopòrtic. De la columnata central, se n'han conservat *in situ*, i amb un promig de dos o tres tambors cadascuna, vuit de les seves nou columnes, mentre que el suport més meridional fou desmuntat en construir-se un petit templet a l'extrem sud d'aquesta ala del criptopòrtic, en un moment posterior a la seva inutilització. Les columnes s'assenten damunt d'un basament quadrangular de blocs de pedra sorrenca. La major part dels tambors estan formats per blocs semicirculars de pedra que alternen la seva orientació, encara que en alguns casos estan fets d'una mena de morter sorrenc molt sòlid. Al costat d'una de les columnes es van trobar, caiguts *in situ*, la resta dels seus tambors i la caixa de l'embigat superior, així com la base de la columna del porticat superior. Aquest fet ens permet reconstruir l'altura aproximada del criptòportic, almenys a l'ala oest, que seria una mica superior als dos metres i mig, força més baixa del que se suposava.

La porta d'entrada se situava a l'extrem sud, on, a través d'un accés en rampa, es posava en comunicació la galeria del criptopòrtic amb l'entrada occidental del fòrum.

Ala nord (sector 5000)

La darrera etapa de la intervenció se centrà a l'ala nord, sector que encara avui resta per finalitzar. Aquesta part de l'edifici es troba físicament separada del corredor oriental per un mur construït en una remodelació posterior a l'edificació del criptopòrtic, que presenta una petita porta d'accés.

El nivell superficial, el primer que es va retirar, estava format sobretot per sorres d'aportació eòlica. Per sota d'aquest nivell apareix un farciment, de composició heterogènia i compacta, amb pedres procedents de l'enderroc dels murs laterals. Directament per sota d'aquest nivell apareixen unes estructures que hem de posar en relació amb una fase de reocupació alto-imperial, posterior a la caiguda del criptopòrtic. Es tracta d'un seguit d'àmbits, caracteritzats per una construcció de poca qualitat, que reaprofiten elements del porticat superior i inferior de l'edifici. Cronològicament, la construcció d'aquestes estructures s'ha de situar entre finals del segle I d.C. i principis del segle II, i el seu abandonament en la centuria següent. El nivell de circulació es sensiblement més alt que el de la cota d'ús del criptopòrtic. A l'angle nord-est de l'ala, a la campanya de 1982, s'havia localitzat un fragment d'un curiós mur format per elements arquitectònics (tambors, caixes d'embigat, blocs quadrangulars) procedents del

mateix criptopòrtic, la funció del qual es desconeixia. La continuació dels treballs demostrà que, en realitat, es tracta d'una caixa d'escala que permetria l'accés a aquest sector des de la zona de les cisternes, ubicades al nord i a una cota de circulació molt més elevada.

El sector ocupat per aquestes estructures tardanes correspon a la meitat oriental de l'ala nord, i està ben delimitat a l'est pel mur de separació amb l'ala est del criptopòrtic i, a la banda occidental, per les restes d'un altre mur que travessa tota l'amplada del corredor. Entre aquest dos murs es localitzaren una sèrie de locals, alguns d'ells incomplets i arrasats, que s'alineen al sud i que deixen una mena de corredor just al seu davant. A l'extrem oest hi ha una mena de pati (5100), la funcionalitat del qual s'ha de relacionar amb la resta dels àmbits. D'aquests, només un s'ha excavat per sota del corresponent nivell de circulació (5000). Aquest local està delimitat per tres murs amb restes de revestiment de mala qualitat, mentre que el quart és la mateixa paret del criptopòrtic. Es va documentar un primer estrat d'abandonament, de principis de segle III, que cobreix directament el nivell de terra trepitjada que formava el paviment de l'àmbit, la cronologia del qual s'ha de fixar pels volts de l'any 100. Per sota d'aquest paviment hi ha dos nous estrats d'anivellació que se superposen al paviment de circulació del criptopòrtic.

La resta de locals, excavats en el marc dels 49è Curs d'Arqueologia, presenten unes característiques constructives molt semblants. No obstant en alguns dels àmbits es detecten diferents moments constructius. Alguns dels murs corresponen també a la primera reocupació d'aquesta ala, que es caracteritza per unes parets aixecades damunt d'unes banquetes de fonamentació ben marcades i per la utilització de morter. En alguns casos s'observa l'existència de restes de revestiment, encara adherides al sòcol. En resum, pel que fa a aquesta primera reocupació podem dir que s'organitza en funció de dues habitacions, ben definides (quadres 5000 i 5300) i d'una zona de pas i circulació (5400), al fons de la qual hi hauria un pati o àrea oberta (5100).

Altres estructures, en canvi, són clarament d'una reforma posterior i constructivament són molt més febles que les anteriors. Sovint es tracta de murs dels quals només se n'ha conservat una sola filada, feta amb pedres unides en sec. El nivell de circulació és lleugerament més alt que el de la primera etapa de funcionament d'aquest locals. Aquesta reforma suposà l'ampliació d'aquest conjunt d'habitacions en direcció est, amb la construcció de dos nous àmbits (5500 i 5600), deixant una zona de circulació igualment al davant (5700).

En relació a aquesta reocupació tardana hem d'esmentar també una estructura industrial situada a l'angle de les ales nord i oest. Està feta d'obra i la seva planta té forma trapezoïdal amb els angles arrodonits. En secció presenta un perfil troncocònic, amb pendent molt suau. Tota l'estructura està voltada d'una mena de motllura de secció semicircular, que impedeix la caiguda dels líquids i els condueix cap a un forat de desguàs situat a l'angle nord-est. Tota la

superfície està recoberta d'un revestiment de morter molt fi i poc consistent. Fins al moment, desconeixem la seva funcionalitat precisa. La gran quantitat de teules que varen aparèixer a l'enderroc que la cobria fa pensar que possiblement anava coberta d'un petit sostre. Cal també assenyalar una important troballa feta durant l'excavació d'aquest estrat: es tracta d'un conjunt monetari format per 13 denaris de plata, tots ells diferents, el més modern dels quals es de l'emperadriu Iulia Domna (193-196). L'abandó d'aquesta estructura s'ha pogut datar dins del segle III.

Els treballs d'excavació de l'ala nord no han finalitzat encara, de manera que queda per descobrir bona part de la meitat occidental d'aquest corredor, on només s'han extret els nivells d'abandonament corresponents al segle III.

Pel que fa a les estructures constructives d'aquesta ala, la problemàtica és semblant a la de les anteriors, amb paraments de tècniques constructives diferents que cal relacionar amb el reaprofitament d'estructures pertanyents a l'antic *praesidium*, i que requeriran una anàlisi detallada un cop finalitzada tota l'excavació.

CONCLUSIONS

Els treballs efectuatst als anys 1994 i 1995 al fòrum de la ciutat romana d'Empúries han permès completar les dades de que disposàvem procedents de les excavacions realitzades a les campanyes de 1982, 1983 i 1992. Les excavacions efectuades l'any 1994 en el sector occidental del fòrum no han permès detectar cap evidència que permeti apropar-nos a la configuració del fòrum d´època romano-republicana en aquest sector. S'ha pogut evidenciar, però, l'existència de sitges i altres elements que cal relacionar amb l'ocupació romana del turó anterior a la materialització de la ciutat. Interessant també ha estat la constatació d'un possible replanteig en el projecte arquitectònic de reforma del fòrum augustal (darrer quart del segle I a. C.), l'entitat real del qual desconeixem. Estem en condicions d'afirmar que el paviment de mosaic de l´àmbit 2000 i el paredat de les seves portes d'accés s'ha de relacionar amb una reforma clarament posterior a les construccions augustals del fòrum, la qual va afectar a diversos àmbits del sector occidental que obrien al *kardo D*. Aquesta reforma ha de situar-se dins del darrer quart del segle I d. C. o ja a inicis de la centúria següent.

Respecte a la intervenció portada a terme al criptopòrtic durant l'any 1995 i encara inconclusa, es pot deduir que l'evolució d'aquest edifici és molt més complexa i rica del que semblava fins al moment. Els murs de la primera fase del criptopòrtic, edificats contemporàniament a la construcció de la ciutat romana i del seu primer fòrum, a finals del segle II o inicis del segle I

a.C., incorporen alguns trams d'estructures anteriors, relacionables amb el campament militar romà del segle II a.C. Aquests murs dibuixen unes edificacions a la part central d'aquest campament més extenses i complexes del que fins ara coneixiem. De la mateixa forma, la presència de sitges sota els nivells de pavimentació del criptopòrtic, principalment a la nau oriental, confirma l'extensió del camp de sitges previ a la fundació de la ciutat, ja documentat en d'altres zones de la part alta del turó.

Pel que fa al criptopòrtic, podem dir també que, tal com ens ha arribat, és el resultat d'una sèrie de remodelacions i reformes efectuades al llarg de la seva existència, el que explica les notables diferències constructives observades a les tres naus. El moment final del criptopòrtic ha quedat ben definit i també presenta una complexitat més gran que la deduïda a partir de la intervenció de 1982. En efecte, si bé podem datar en època flàvia, segurament en època de Vespasià, la caiguda de les naus nord i oest, ara sabem que la nau oriental continua dempeus fins al primer quart del segle II. De la mateixa forma, la nau septentrional és reocupada després de la seva destrucció per una sèrie d'àmbits de funcionalitat encara incerta, però que hem de relacionar amb funcions de tipus industrial o agrícola, que es mantindran en funcionament fins al segle III, moment en el qual es produeix l'abandonament general de la ciutat romana.

BIBLIOGRAFIA

AQUILUÉ X., MAR R., NOLLA J.M., RUIZ DE ARBULO J. & SANMARTI E. (1984) *El Fòrum romà d'Empúries (Excavacions de l'any 1982). Una aproximació arqueològica al procés històric de la romanització al nord-est de la Península Ibèrica*, Monografies Emporitanes, VI, Barcelona.

MAR R. & RUIZ DE ARBULO J.(1993) *Ampurias romana. Historia, arquitectura y arqueología*, Sabadell.

AQUILUÉ X., BURÉS L., CASTANYER P., SANTOS M. & TREMOLEDA J (1995) Memòria de la intervenció arqueològica efectuada l'any 1992 al fòrum romà d'Empúries (l'Escala, Alt Empordà), Memòria lliurada al Servei d'Arqueologia, Empúries (inèdit).

RUIZ DE ARBULO J. (1992) El templo del foro de Ampurias y la evolución de los foros republicanos, S. Ramallo (editor), *Templos romanos de Hispania, Cuadernos de Arquitectura romana*, 1, Murcia, 11-37.

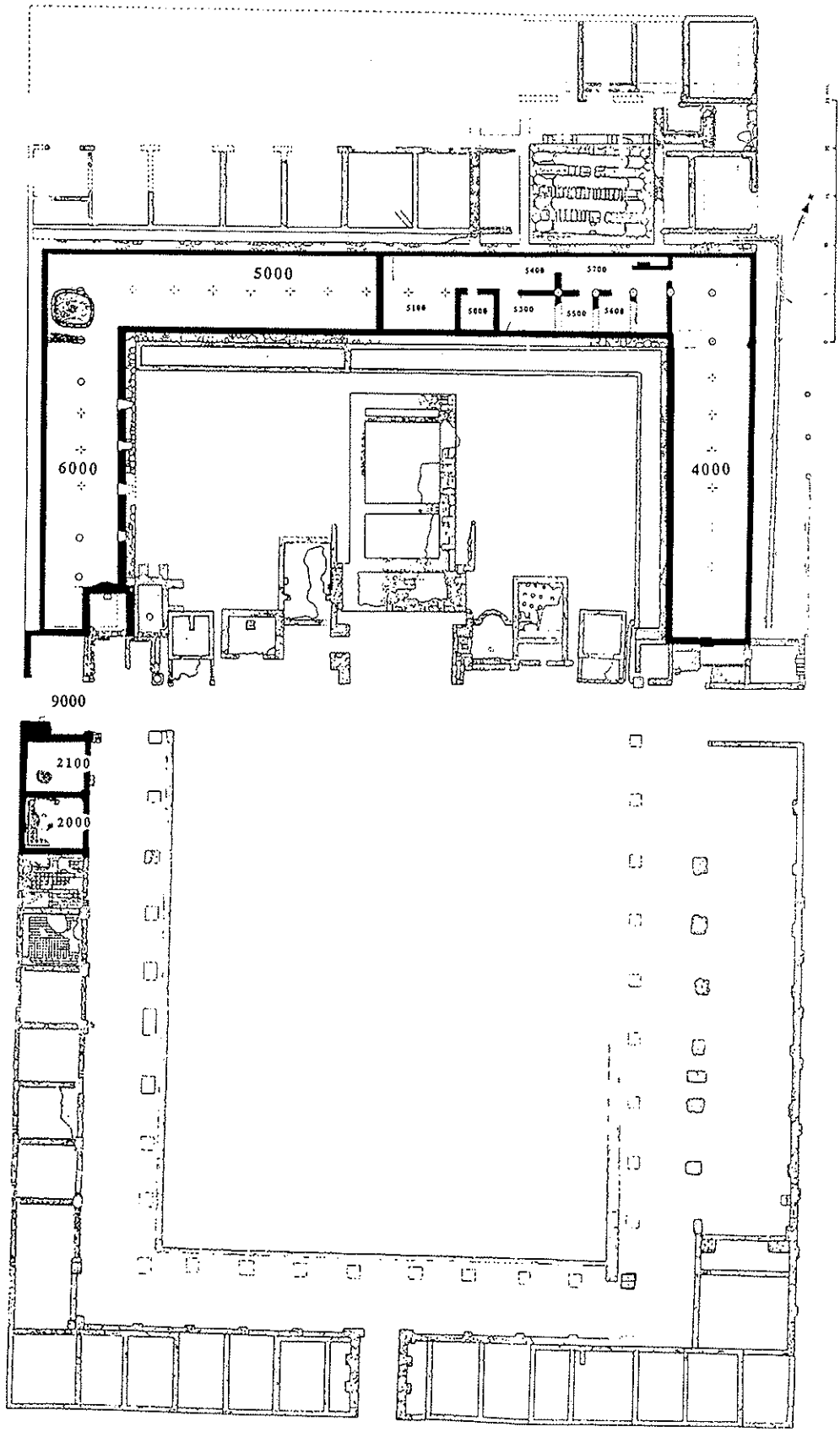

Fig.1: Planta actualitzada del Fòrum de la ciutat romana d'Empúries, on s'indiquen els quadres objecte de les intervencions realitzades durant els darrers anys.

MAS GUSÓ O PUIG MORAGUES (BELLCAIRE D'EMPORDÀ). CAMPANYES DE 1995 I 1996

Josep CASAS

ANTECEDENTS

L'any 1987 es van fer diversos sondejos puntuals a la vil.la romana de Mas Gusó, situada en el límit entre els termes municipals d'Albons i Bellcaire d'Empordà, dins aquest darrer municipi. En aquell moment, els sondejos van ser motivats pel fet que poc temps enrera s'havia desmuntat part del turó en el que es localitzava el jaciment (conegut des de feia una quinzena d'anys), i semblava convenient veure l'extensió del conjunt, l'abast dels danys que podia haver sofert i, en definitiva, delimitar la vil.la de cara a una futura protecció.

La primavera del 1995 es va iniciar un moviment de terres en un dels camps en els que es troba la vil.la, per tal de nivellar la finca i facilitar el seu reg. Aquest moviment de terres, que va comportar el rebaix d'algunes parts del camp, podía afectar el jaciment. Tot i aixó, la propietat, interessada en la conservació del jaciment, va aturar els treballs a l'indret on previsiblement podia haver-hi restes romanes. No obstant, es va posar en evidència que caldria fer nous sondejos per confirmar aquesta suposició i poder continuar els treballs agrícoles sense malmetre la vil.la o, en el seu cas, aturar-los.

El treball de camp es va portar a terme en diferents períodes entre els mesos de maig a agost de 1995, amb algunes interrupcions degudes a imprevistos meteorològics, inundacions de part de la finca i per adaptar els períodes d'excavació a les èpoques de collita dels conreus de diverses parts dels camps que queden afectats pel jaciment. Durant la primavera del 1996 es varen continuar els treballs per connectar els sectors central i est i, d'altra banda, per veure l'entorn de les termes romanes i edificis excavats l'estiu de l'any anterior a l'extrem oest.

La primera àrea excavada correspon al sector est del jaciment i afecta la finca en què s'havien de fer els rebaixos agrícoles. La segona queda situada al centre de la vil.la, un indret que pocs anys enrera havia quedat colgat per runes i material de construcció i travessat per un camí rural

que en part havia malmès el jaciment. El tercer sector, per acabar, correspon a l'extrem oest de la vil.la i tenia com a objectiu netejar els murs i estructures posades al descobert durant els sondejos de 1987 per tal de situar-los damunt la planta general del jaciment, completar l'excavació de les habitacions que ja s'havien endevinat anys enrera i lligar-los amb la resta de les estructures conegudes.

SECTOR EST

Aquest indret, que havia de quedar tocat pel rebaix de terres i una posterior plantació d'arbres, es va excavar en primer lloc, atès que era el que podia quedar afectat de manera més immediata per les tasques agrícoles, sense possibilitat de recuperació. Per aquest motiu es va obrir una cala que abastava quasi tota la superfície reservada per ser excavada (35 x 5 m.).

En un primer sondeig de 5 x 5 m. obert a l'extrem sud del sector es va arribar ben aviat a nivells arqueològics, tot i que es va fer evident que quedava situada fora el recinte d'època romana, en un indret que només s'havia utilitzat com a escombrera, i en el qual, sota un primer estrat superficial, van aparèixer dos estrats arqueològics que contenien una barreja de materials i restes ceràmiques que presentaven una cronologia àmplia, des de mitjan del s. I fins el s. III d.C. Per sota aquests estrats, amb una potència d'entorn dels 30 cm., ja es troba la roca natural, poc uniforme i amb molts alts i baixos.

La segona cala, que es va començar a cinc metres al nord del primer sondeig, va proporcionar millors resultats, amb un gran mur construït de nord a sud, amb uns fonaments de pedra i argamassa d'una alçada excepcional. El mur dividia la cala en dues parts i es feia evident que es tractava del mur perimetral de la vil.la. Un seguit d'estrats que s'hi relacionen per un costat i altre han permès datar tant la seva construcció com l'abandonament de la vil.la. Per altra banda, es va documentar l'existència d'un primer assentament ibèric molt anterior a les estructures d'època romana, amb materials que es daten des del s. VI a.C. fins al s. II a.C., i que trobarem en altres punts del jaciment. En sectors concrets i indrets molt puntuals apareixen restes encara més antigues (bosses de terra, fossats, etc.), que fan recular la data de la primera ocupació del turó al Bronze Final.

En el cas d'aquesta cala, el mur al que ens referiem en el punt anterior reposava directament damunt el sòl geològic, format per una bona capa de llims i argiles completament estèrils en alguns indrets i per conglomerats i calcàries en altres. Per la banda interior, dins la vil.la, les habitacions, delimitades per altres murs perpendiculars construits amb pedra i fang, estaven nivellades amb dos estrats que es recolzaven en el mur principal, amb una potència arqueològica d'entorn els 80 cm. en aquest punt, però que són els mateixos que s'enfilen cap al turó, fins recolzar-se en un segon mur d'idèntica cronologia. A la part alta, al damunt de l'estrat es conserven restes de paviments; de morter de calç i sorra a les habitacions més antigues, o de

rierencs i còdols en les que corresponen a les ampliacions alto-imperials.

Els materials més recents recuperats en aquests dos estrats corresponen tots ells a la segona meitat del s. II a.C., (àmfora Dressel 1, grises emporitanes, ceràmiques ibèriques pintades ...), mentre que altres bocins són força més antics. Apareixen sobretot esquerdissos de ceràmiques de la Jònia, àtiques de figures roges (un de figures negres), ceràmica grisa d'occident, ibèriques pintades i ceràmica feta a mà. Una depressió a la part més profunda de l'habitació contenía un important conjunt de materials del Bronze Final i, al seu damunt, un altre conjunt no gaire més tardà, segurament d'inicis del s. VI a.C., amb paral.lels idèntics als estrats més antics de l'Illa d'en Reixach.

A la banda exterior del mur principal, a part de tres basaments de pedra de forma quadrada i una paret exterior a la banda sud (segurament tres contraforts i l'inici d'una ampliació de començaments del s. III d.C.), va aparèixer una petita bossa de terres arran de mur, posterior a la seva construcció i destinada a nivellar un sot que s'havia fet en el sòl natural, amb materials d'inicis del s. I d.C. Per sobre, tot un seguit d'estrats, els uns formats per la mà de l'home i altres formats pel vent i la pluja -com és el cas d'un estrat de sorra provinent de la duna que tapa part del jaciment- pertanyen al moment d'abandonament de la vil.la, a mitjan s. III d.C. La situació i datació dels estrats que es relacionen direcament amb els murs de la vil.la fan pensar que aquesta va ser construïda cap a la fi del s. II a.C. En qualsevol cas, es podrà confirmar amb l'estudi més detallat del material.

SECTOR CENTRAL

A la part central, sota les estructures d'època romana que són la continuació de les comentades en el punt anterior, van aparèixer nous estrats pertanyents a l'assentament ibèric. Aquesta vegada, una fossa amb materials del s. VI a.C. i un mur colgat per un estrat dels segles III-II a.C. que també contenia materials residuals dels tres segles anteriors (ceràmiques a mà amb decoracions incises o de cordons impresos, àtiques de figures roges i àtiques hel.lenístiques o pre-campanianes). Aparentment, l'estació indígena (probablement una casa de pagès), ocupava tot el petit turó en el que més endavant es va construir la vil.la, ja que tornarem a trobar aquests materials antics a l'extrem oest del jaciment, tal com ja es va poder comprovar en el sondeig del 1987.

Però les estructures principals aparegudes a la cala de l'àrea central corresponen als edificis d'època romana republicana i les seves ampliacions alto-imperials. Bàsicament, es tracta de la porta principal d'entrada al recinte, amb un vestíbul delimitat per dues habitacions quadrades a banda i banda, i que arran de l'entrada conservava les dues pollegueres amb els forats en els quals s'encaixaven els dos batents de la porta i una tercera pedra en el centre que servia per trabar-los. Aquesta última estava desplaçada del seu indret original, potser degut a moviments

de terra esdevinguts quan es va abandonar la vil.la. Quasi tota l'habitació oest i part del vestíbul queden afectats per l'actual camí que travessa el turó, per la qual cosa no es va poder excavar completament.

Cal assenyalar que l'excavació de la rasa de fundació de la llinda de la porta, sota les pollegueres, va proporcionar alguns esquerdissos de ceràmica africana de la segona meitat del s. II d.C., la qual cosa no lliga amb els materials molt més antics que trobem a les fundacions dels altres murs, però que s'avenen perfectament amb els situats en estrats de sota el nivell de paviment d'una de les habitacions quadrades del costat de la porta. Encara que totes les estructures lliguen amb les de la resta del conjunt, s'han posat en evidència diverses reestructuracions i fases constructives que no es podran acabar de copsar en tot el seu abast mentre no es faci una excavació en extensió. En aquest sector, però, ha quedat clar, una vegada acabada la darrera campanya, que a la vil.la tardo-republicana pertanyen les habitacions i espais 1, 2 i 3 i els murs 3014, 3016, 3017 i 3022, així com els basaments o contraforts 3018, 3019 i 3020. L'ampliació del s. II d.C. està formada en aquest indret per les habitacions 4, 5 i 6. Una segona ampliació, probablement de la fi del s. II o inicis del s. III d.C. es detecta a partir del mur 3015. En el sector oest trobarem noves estructures corresponents a les mateixes fases que acabem de veure.

Al nord de la cala central, arran del seu límit i a poc més de 10 cm. sota la superfície, va aparèixer una canalització feta amb *tegulae*, que abocava les aigües residuals cap a l'est, fora vil.la, de la qual malauradament només quedava la base. Es fa evident, en aquest indret, la destrucció que ha sofert el jaciment en els punts en els que la roca del subsòl es troba a poca profunditat. Una destrucció que no és recent, sinó que es deu haver anat produint a poc a poc amb l'erosió de la part alta del turó. Més amunt, arran mateix de la canalització, van aparèixer els inicis de dos murs de pedra seca, orientats cap al nord, que es perden per fora l'àrea excavada. La seva situació, tècnica de construcció i materials emprats fan pensar que pertanyen a la vil.la tardo-republicana.

SECTOR OEST

L'any 1987 es van obrir dos petits sondejos a la finca situada a la banda oest del turó, en un camp situat a un nivell força més baix i que s'inunda periòdicament amb qualsevol pluja d'intensitat normal a la contrada. Ens va sorprendre, per aquest motiu, que força més avall del nivell actual del terreny es trobessin estructures de la vil.la romana que aparentment pertanyien a un complex termal i, a sota, estrats amb materials ibèrics antics i recents i importacions des del s. VI-V a.C. fins al s. II a.C. Ens interessava, per tant, netejar la vella excavació per posar-la en relació amb el conjunt de les estructures excavades ara i per poder comprovar la seva funció, unint els dos sondejos del 1987 en una única cala que els abastés i intentant conèixer el límit oest de l'assentament d'època romana.

D'aquesta manera es va poder posar al descobert quasi la totalitat d'un petit edifici termal adossat a la part exterior de la vil.la en un moment posterior al de la construcció de l'edifici principal. Tot sembla indicar que la construcció de les termes, formades per tan sols dues cambres i un possible dipòsit annex, va tenir lloc cap a la segona meitat avançada del s. II d.C., mentre que en el subsòl, per sota el nivell del seu paviment (desaparegut), apareixia un estrat clar del s. II a.C. que ja és comú i habitual a tot el jaciment. En alguna de les habitacions els materials de les capes més profundes eren força més antics.

L'edifici termal es va veure afectat i modificat poc temps després de la seva construcció, segurament cap a la fi del s. II o inicis del s. III d.C. En aquesta època, per una banda es va ampliar per la banda nord, adossant-hi una cambra de planta quadrada i pavimentant-la tota, de tal manera que es va anul.lar un petit dipòsit, el qual va quedar amagat en el subsòl de l'habitació. Per altra banda, es van desmuntar les termes des d'arran del paviment. Les restes de les *suspensurae*, de totxos ceràmics, així com grans blocs d'*opus signinum* arrencats del paviment superior de l'hipocaust es van trobar amuntegats al costat de l'edifici termal, al seu exterior, barrejades amb altres restes constructives i un gran nombre de *tubuli*. Per fora, a la banda sud, s'hi va afegir un nou mur que ja s'havia localitzat durant els sondejos de 1987, i un forn de planta circular, conservat fins a nivell de paviment o de la cambra de foc, que no té res a veure amb l'edifici termal. Més aviat sembla un forn domèstic o destinat a una altra activitat artesanal que de moment no acabem d'endevinar. A la mateixa època es va anul.lar l'entrada de foc originària de les termes, localitzada a l'extrem sud del conjunt

Tot fa pensar que es va canviar la funció de l'edifici pocs anys abans de l'abandonament de la vil.la, destinant-lo a petit magatzem, rebost o annex a les activitats que es duien a terme en relació, potser, amb el forn.

CRONOLOGIA

Hem anat comentant els aspectes cronològics del jaciment a mesura que descrivíem de manera succinta l'excavació, les habitacions i l'estratigrafia. No és ara el moment de fer un estudi detallat de la vil.la romana o de l'assentament ibèric, ja que requereix una investigació més aprofundida, amb anàlisi acurada de materials, paral.lels, estructura, etc. que donaria lloc gairebé a una monografia. Ara tan sols presentem un avanç dels primers resultats obtinguts, a partir dels quals es pot establir una periodització de l'ocupació del turó del Puig Moragues o Mas Gusó.

Els nivells més antics d'ocupació cal situar-los, com a mínim, a la fi del s. VII i primera meitat del s. VI a.C., amb materials que tenen la seva correspondència en els nivells més antics de l'Illa d'en Reixach, Necròpolis Parrallí i Sant Martí d'Empúries i, en alguns casos, a la necròpolis d'Agullana i a La Fonollera. Malauradament, aquests materials no apareixen

acompanyats d'importacions que facilitin una datació més acurada. Però són nombrosos els fragments i peces més o menys senceres de ceràmica feta a mà amb acanalats exteriors, ceràmica espatulada, pentinada a l'exterior, decorada amb mugrons, amb nanses horitzontals tubulars, o amb decoració de cordons impresos i amb bandes incises o impreses a la part inferior del coll. Possiblement, l'estudi detallat del material, que tot just es troba en fase de classificació ja que es va trobar no fa massa setmanes, ens farà recular encara més la data de la primera ocupació del turó.

L'ocupació dels segles següents, fins al darrer terç del s. II a.C., tan sols es documenta amb els materials ceràmics que apareixen en els estrats situats sota els fonaments de la vil.la tardo-republicana, amb un ventall cronològic que comprèn el període comprès entre mitjan s. VI fins al s. II a.C. Són corrents i abundants els fragments d'àmfora púnica, ibèrica de boca plana, ceràmiques ibèriques pintades, grisa d'occident o grisa monocroma, importacions orientals, com la ceràmica jonia, àtiques de figures negres i figures roges, ceràmica a mà i, com a materials més tardans d'aquest període, que ja marquen la transició, les àmfores greco-itàliques i les itàliques Dressel 1 o les grises emporitanes.

L'única estructura indígena, el mur que fou desmuntat i colgat pels fonaments de l'edifici republicà, no té una data de construcció bén definida. Es relaciona amb un espai en el que va aparèixer la fossa del s. VI a.C. i sabem que va quedar colgat cap al darrer terç del s. II a.C. Entre una i altra data, i mancats de rases de fundació i de qualsevol altre element cronològic, la seva construcció es pot situar a qualsevol època.

El que sí és clara és la data de construcció de la vil.la republicana, ja que tots els seus murs i la seva estructura regular es relacionen amb una important estratigrafia segellada per paviments, amb moltes barreges de materials, els quals proporcionen una cronologia que cal situar, com a màxim, en el darrer terç del s. II a.C. Els estrats de farciment del terreny situat per sota els paviments, necessaris per nivellar i omplir una gran plataforma artificial que aixecava l'edifici pel damunt del sòl natural humit, foren dipositats en un sol moment amb terres provinents d'altres indrets del turó, per la qual cosa es va produir la barreja de bocins de ceràmica d'èpoques diverses; mai, però, posteriors al s. II a.C.

Les ampliacions de la primera vil.la, que van tenir lloc en un moment poc ben definit durant l'Alt Imperi, segurament les haurem de situar a mitjans o segona meitat del s. II d.C., si fem cas dels materials provinents de la rasa dels fonaments de la llinda de la porta i del subsòl de l'habitació 5, amb un lot força homogeni de ceràmiques africanes típiques, àmfora Dressel 30 (o potser G-IV, ja que només es conserva el peu). Per tant, aquesta ampliació cal datar-la, com a màxim, dins la segona meitat del s. II d.C., a menys que es tracti del resultat d'una segona remodelació que no va deixar cap senyal d'una primera ampliació de la vil.la original.

També bona part de les estructures del sector oest, a excepció del petit conjunt termal, són contemporànies al conjunt de porta i habitacions que acabem de comentar. L'estructura, el tipus de pedra, el sistema constructiu amb fonament de pedra seca i acabats amb pedra i argamassa, són idèntics. Però els nivells d'habitació o de circulació han desaparegut, mentre que els estrats situats per sota el nivell de paviment, també desaparegut, només contenen materials tardo-republicans.

La construcció de les termes annexes a la part exterior del mur perimetral oest s'ha de situar en el tombant entre els segles II i III d.C. Considerem arriscat recular aquesta cronologia, ja que la ceràmica que ens proporciona la datació és basicament TS africana A típica, amb formes tan corrents i d'una perduració tan llarga -com s'ha vist en altres vil.les o en altres estrats d'aquest mateix jaciment-, que es mou en un ventall de gairebé cent anys, entre mitjan segle segon i primera meitat del segle següent.

La remodelació, ampliació i potser canvi de funció de les termes es pot detectar a nivell estructural, però de moment encara no es pot datar amb precisió, ja que el material i ceràmica associada no és gens diferent al que apareix relacionat amb la construcció del conjunt: Les típiques ceràmiques africanes, de tota mena i tipologia, i la ceràmica comuna, que en res ajuda a resoldre la qüestió. En qualsevol cas, sabem que la vil.la es va abandonar cap a mitjans o inicis de la segona meitat del s. III d.C. (el material més modern són quatre bocins de TS africana C). Per tant, haurem de datar de forma imprecisa aquesta remodelació entre inicis i mitjans del s. III d.C.

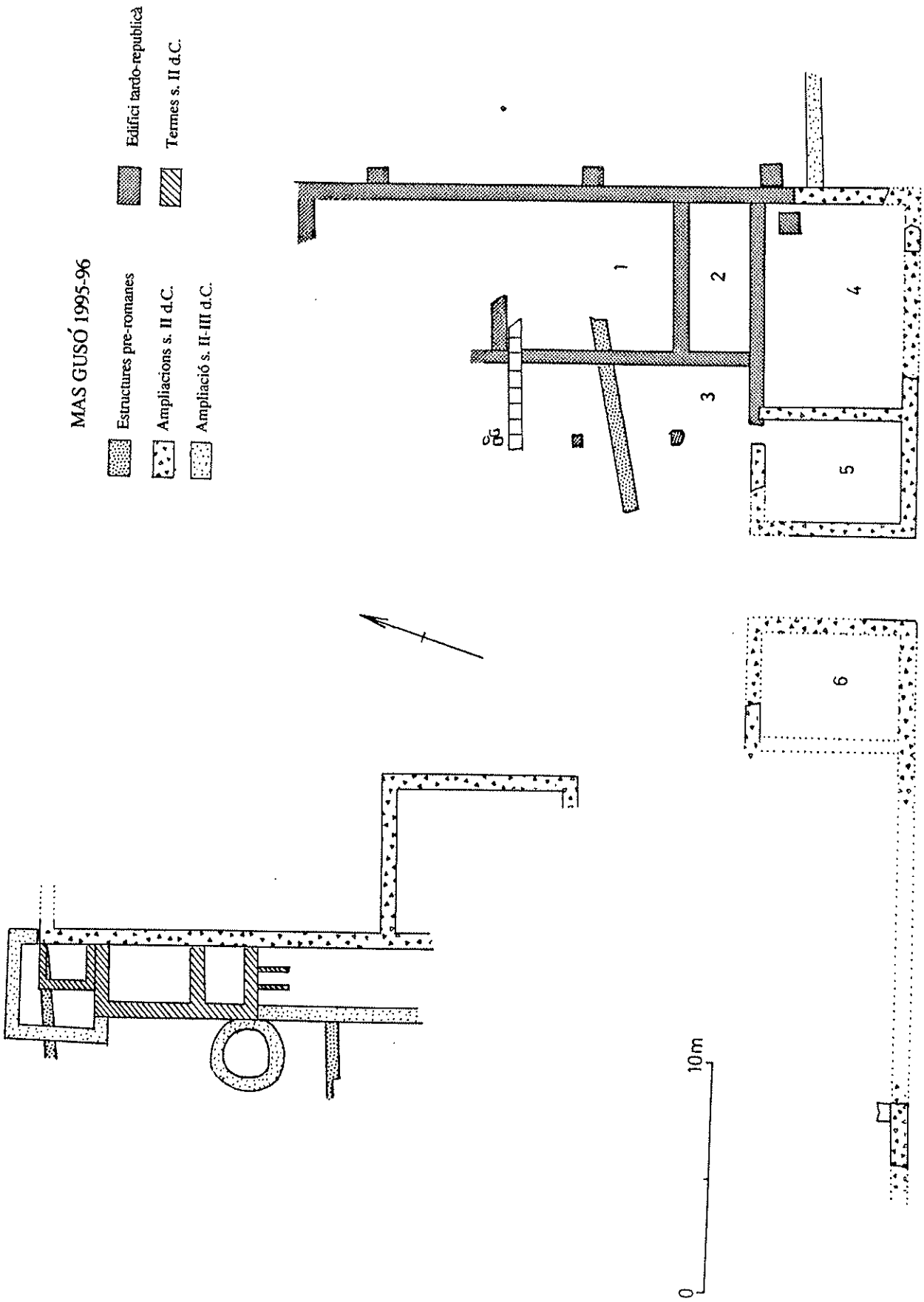

Fig.1: Planta general del jaciment

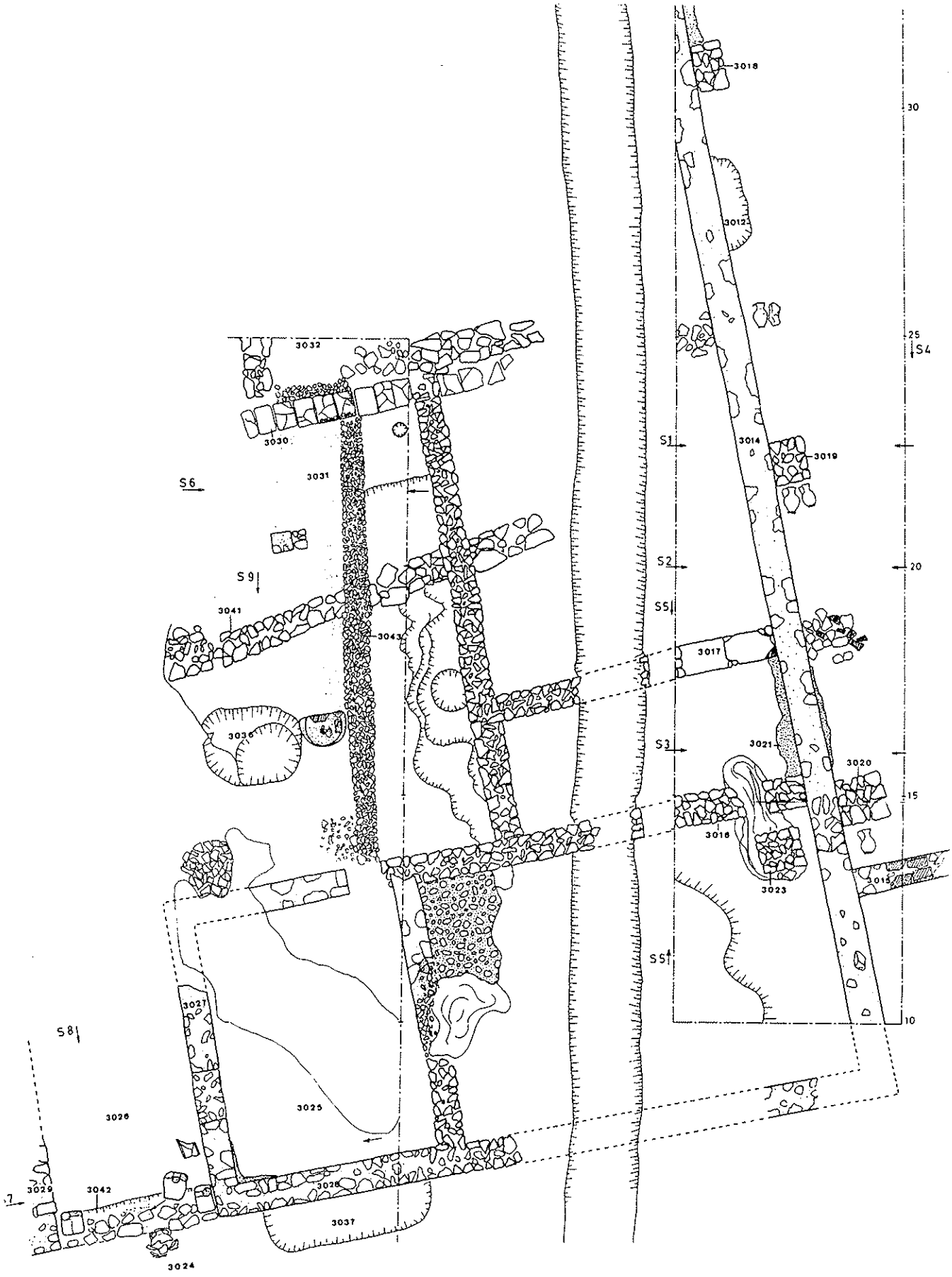

fig.2: planta general del sector est.

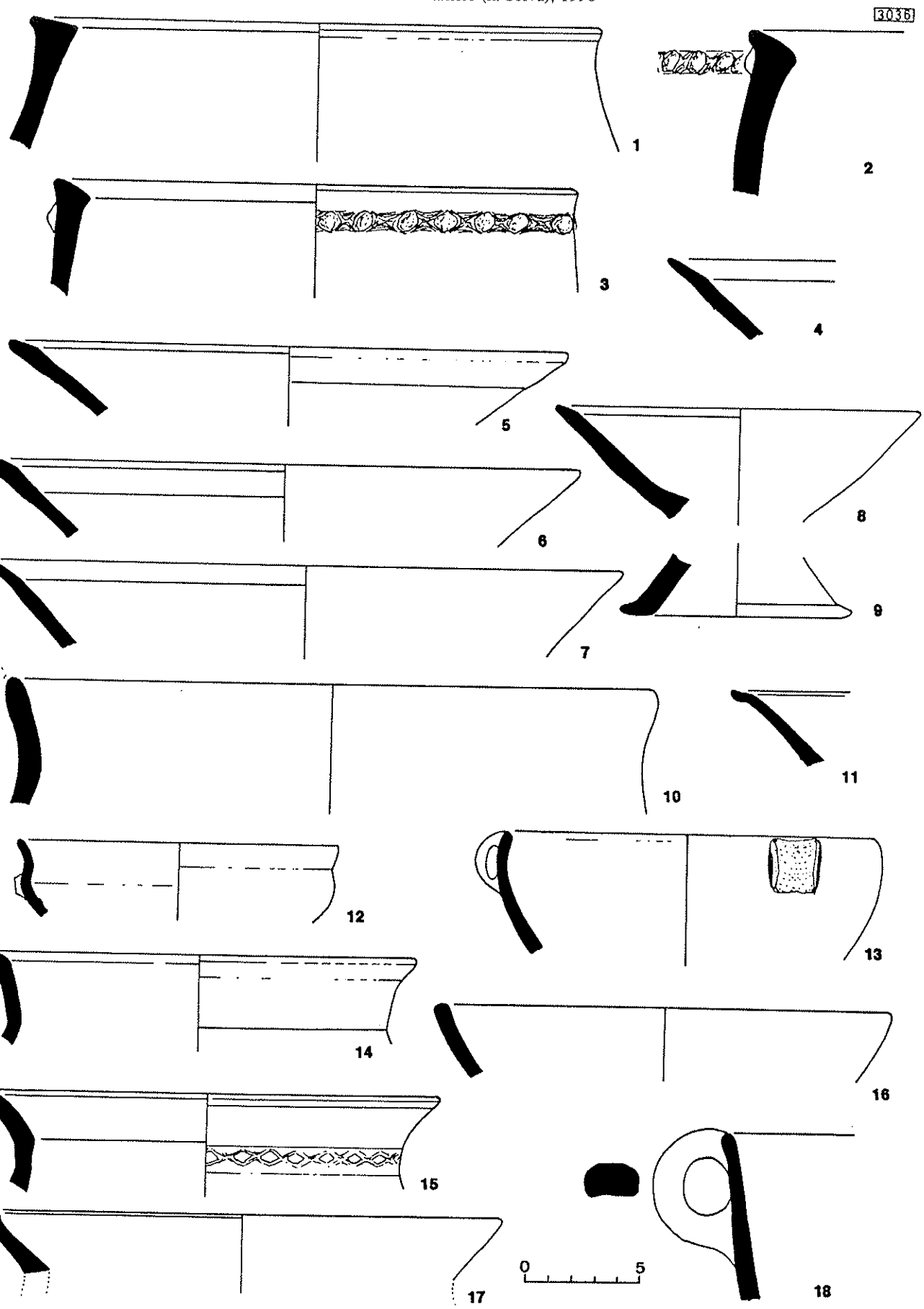

Fig.3: Selecció de materials d'una fossa obliterada a inicis del segle VI aC.

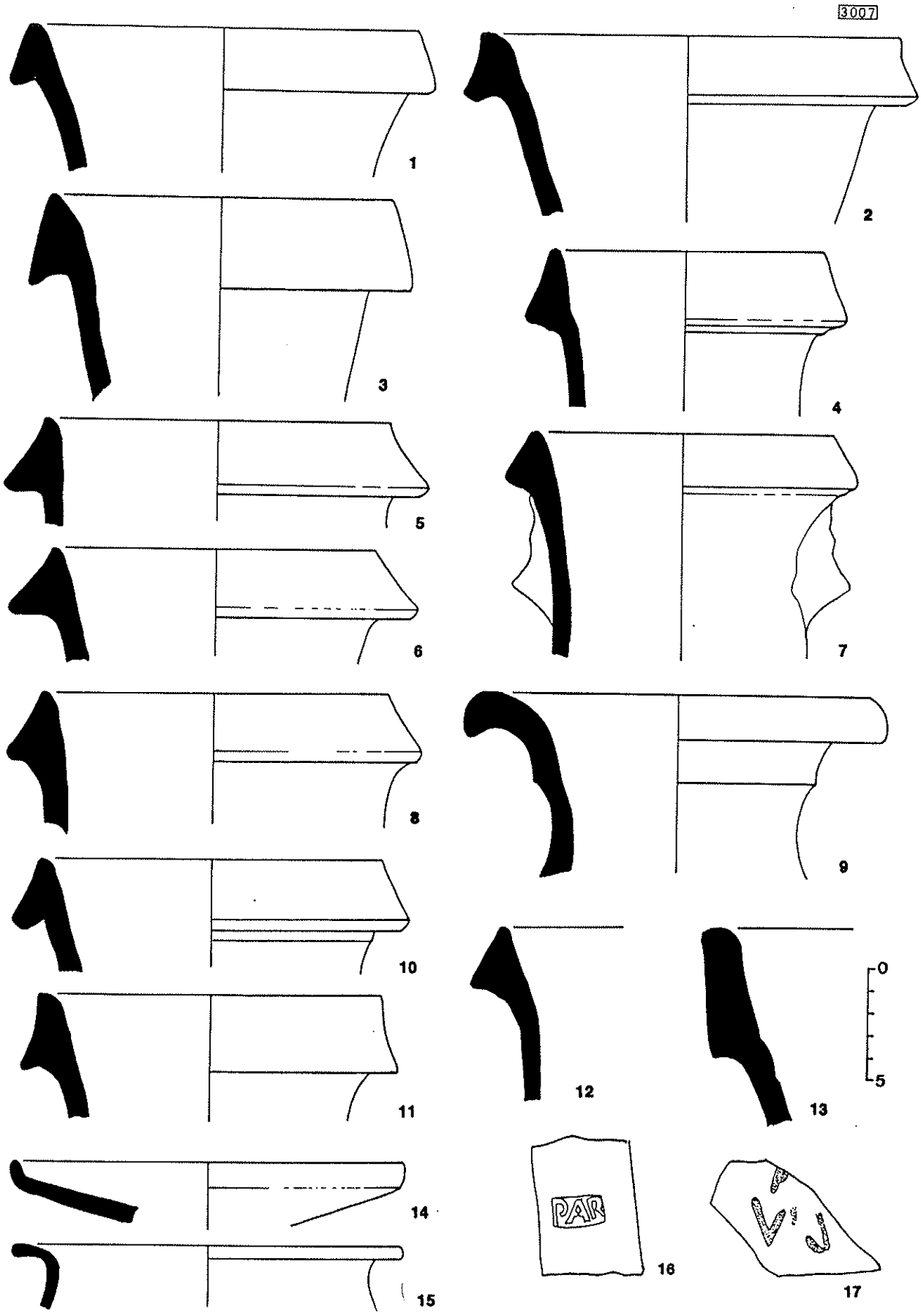

Fig.4: Materials més recents dels estrats fundacionals de la vil.la tardo-republicana.

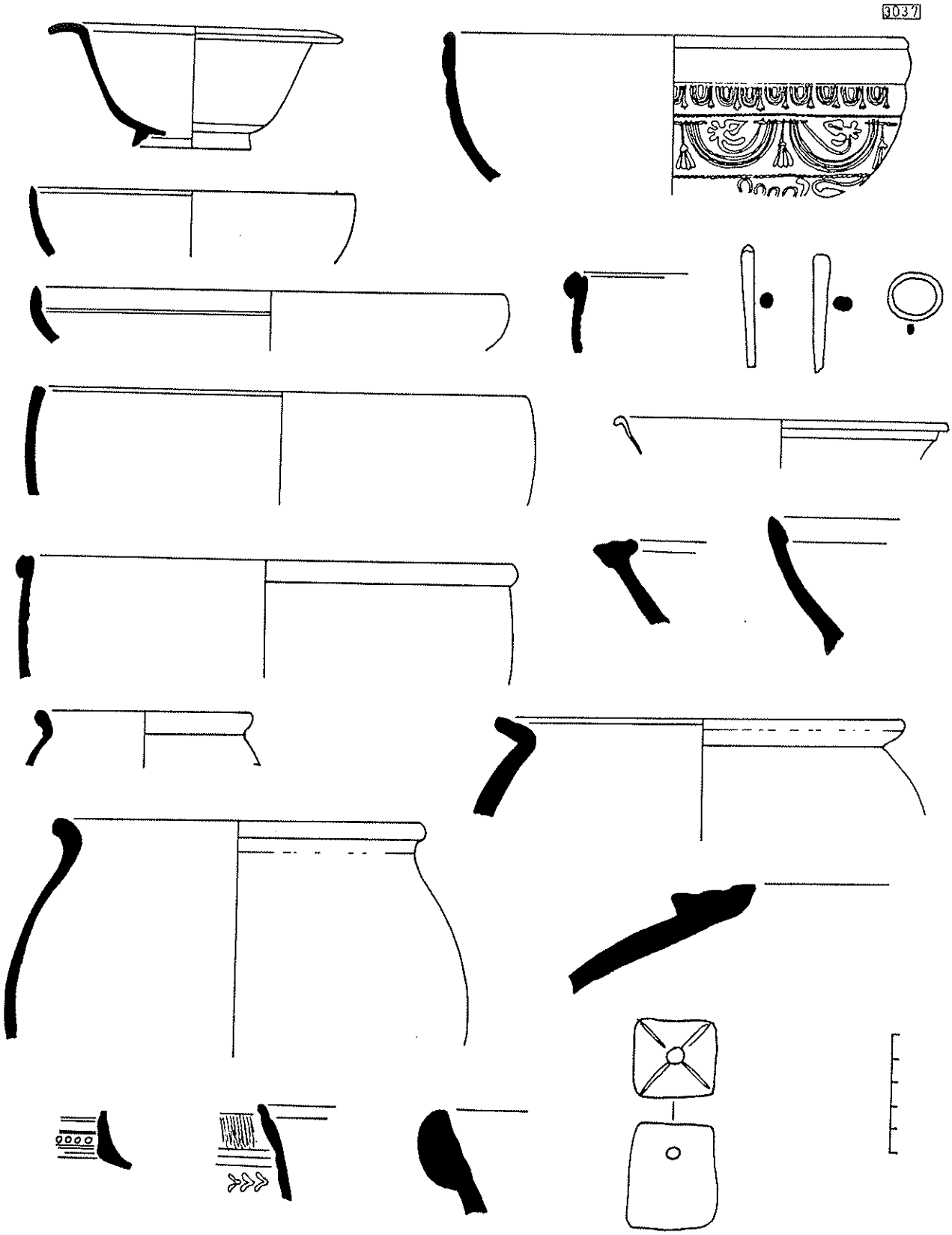

Fig.5: Materials dels estrats d'abandonament de la vil.la.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

FORN DE L'HOME DRET, CAN COROMINES (MAIÀ DE MONTCAL, GARROTXA)

Josep CASAS
Pere CASTANYER
Josep M. NOLLA
Joaquim TREMOLEDA

SITUACIO DEL JACIMENT

El jaciment es localitza a les coordenades UTM: 4673 - 4783, segons el Mapa Comarcal de Catalunya, escala 1:50.000, Alt Empordà - 2 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya de la Generalitat de Catalunya.

Aquest forn es troba a ponent del nucli de la població, molt a prop de la carretera que mena a Besalú, al costat oriental immediat del mas de Can Corominas. L'entorn natural en el qual s'insereix aquest forn és idoni per a l'establiment d'una indústria d'aquest tipus: el pas proper d'un braç secundari de la riera de Maià proporcionava aigua en abundància, l'entorn boscós abastia les necessitats de fusta i els bancs d'argila del subsòl asseguraven la matèria primera necessària. Tant és així que creiem que aquesta estructura que descriurem tot seguit és només una part d'un complex molt més ampli, segons semblen demostrar diversos indicis.

L'estructura i els materials que coneixem són el resultat d'una campanya d'excavació realitzada entre setembre i octubre de 1993 per P. Castanyer, J. Casas, J. M. Nolla i Joaquim Tremoleda, motivada per la troballa fortuïta del forn en l'acondicionament de l'entorn per a convertir-lo en càmping, per part del seu propietari, el senyor Marc Delegniaux, al qual hem d'agrair profundament el seu interès i les facilitats que ens ha donat en tot moment. La procedència de les troballes es concentren en dos punts principals: per una banda, les restes estructurals del forn, l'excavació del qual no va proporcionar material ceràmic, tan sols algun fragment de teula i, per l'altra, el que probablement es podria suposar com part d'un abocador ceràmic situat a uns 50 m. en direcció sud-oest des del forn, però no vinculat necessàriament amb aquesta estructura.

EL FORN

L'estructura d'aquest forn és avui ben coneguda, ja que hem tingut ocasió d'excavar-la en el salvament efectuat l'any 1993 (Tremoleda 1994, p. 77). Les dimensions, bastant reduïdes, dibuixen una planta quadrangular de 2,40 m. de costat, lleugerament malmesa pels treballs que el varen descobrir (fig. 1). Estava orientat d'est a oest i conserva la cambra de combustió subterrània, la graella i el límit perimetral, que servia alhora de base de la cúpula del laboratori. De la graella n'han quedat sobretot les parts properes als laterals; compta amb nou filades d'onze o dotze forats circulars cadascuna, ja que la part central es va esfondrar per acció de la pala mecànica, que la va tocar de ple. El sistema de sustentació de la graella es realitzava mitjançant dos arcs que reposen sobre la solera de terracuita que serveix de pis de la cambra de combustió; aquests arcs, de punt rodó, estan construïts amb peces rectangulars de terracuita. La part baixa dels arcs, punt de contacte amb el fons de la fogaina, esta reforçada amb carreus de pedra per evitar que la humitat descomposi les peces de fang, provocada pel pas proper de la riera i la pujada del nivell freàtic que s'experimenta en època de pluges, tal i com vàrem poder comprovar durant l'excavació. L'arc més oriental servia per obrir la boca del forn on hi havia el *praefurnium* i es cremava la llenya que produïa l'esclafor necessària per coure les ceràmiques. El segon arc se situava al centre i aguantava la part central de la graella, ambdós tenien una llum de 85 cm. d'alçada per 125 cm. d'amplada, mentre que la part posterior s'aguantava directament sobre la paret cega de tancament. Les parets de la cambra de combustió, que quedava per sota del nivell de circulació, conservaven el color i la textura pròpies d'haver estat exposades a altes temperatures, ja que no eren res més que els límits de la cavitat retallada al marge de subsòl argilòs. Conservaven una alçada total de 160 cm. d'alçada, mentre que la graella començava a poc més d'un metre i la superfície superior quedava gairebé a 140 cm. del fons, per tant, el gruix de la graella oscil·lava entre els 30-35 cm.

Aquest forn s'inscriu tipològicament en la categoria 3a de Fletcher (Fletcher 1956), IIb de Cuomo di Caprio (Beltrán 1990, 26, fig. 4, 6) o en la IIE de Le Ny (Le Ny 1988), caracteritzat per la planta quadrada, corredor central i sustentament de la graella amb arcs.

EL MATERIAL

Pel que fa al material recuperat en el segon punt hem de dir que aporta unes dades interessantíssimes a les produccions locals de la zona que només s'havien constatat esporàdicament a dos llocs més: el taller d'Ermedàs (Casas & al. 1990, pp. 69-70; Casas & al. 1995, pp. 104-106, fig. 4) i un motlle procedent de Tolegassos (Casas & Nolla 1993, p. 52, núm. 250). Ens referim concretament a unes imitacions de la forma Drag. 15/17, una de les

formes llises típiques del repertori dels tallers de t. s. de la Gàl·lia. Tot i que es tracti només de dos fragments, pensem que són prou significatius i propers treballs s'encarregaran de completar: una vora envernissada i cremada i una base sense envernissar. A part d'aquesta producció fina, es fabricava també ceràmica comuna oxidada, sobretot un bon repertori de gerres de boca circular i trilobulada, grans recipients de comuna i *dolia*. Acompanyant aquest conjunt de ceràmiques pròpies del taller es varen trobar també una vora d'àmfora ibèrica i tres fragments de ceràmica de parets fines.

CATÀLEG

Àmfora ibèrica

Fig. 2, 1.- Vora d'àmfora ibèrica de boca plana, la vora a penes marcada, amb acabament arrodonit.

Ceràmica de parets fines

Fig. 2, 2 a 4.- Fragments de ceràmica de parets fines d'importació amb restes de decoració i engalba. Una vora de Mayet XXXVII; un fragment de la part alta d'un vas de forma globular i un fragment de paret, possiblement de Mayet XLIII, en tot cas es tracta de formes típiques del període alt-imperial.

Imitacions locals de t. s. sud-gàl.lica

Fig. 2, 5.- Vora de Drag. 15/17. Imitació local, amb diverses motllures a la paret exterior i també a l'interior. La superfície està coberta amb un vernís de color morat, amb esquerdes produïdes per un excés de cocció. La pasta també està cremada, adquirint una tonalitat grisa intensa, de gra petit, molt fina i depurada.

Fig. 2, 6.- Base de Drag. 15/17. Imitació local, el fragment no estava envernissat, presentava una motllura incisa a la part baixa exterior del peu i el fons intern marcava un aixecament característic d'aquesta forma. L'argila és molt depurada, de color beix-marró a l'exterior i taronja-rosat al nucli intern.

Ceràmica comuna oxidada

Fig. 2, 7.- Gerra. Part superior de la peça, de boca circular, coll troncocònic amb una incisió ben marcada que el separa de l'espatlla, de formes arrodonides en la transició cap al cos. És d'una sola nansa de secció vagament rectangular amb solc central que s'entrega a la vora i a l'espatlla. L'argila és de color rosat, girant cap a tons beixos, a la part interna es marquen bé els solcs produïts pel torn.

Fig. 2, 8 a 13.- Vores de gerra. Formes diverses, la primera lleugerament motllurada, la segona de vora arrodonida i la darrera de secció triangular; les altres corresponen a vores trilobulades. Les pastes són força homogènies, depurades i de color marró clar o beix.

Fig. 3, 1 i 2.- Bases de gerra. Són dues bases amb el peu anular marcat, arrodonit i lleugerament motllurat, amb el fons extern alçat. Pastes depurades, dures i de color beix.

Fig. 3, 3.- Base de gerra sense peu marcat, amb el fons extern lleugerament alçat. A la paret interna s'aprecien clarament les marques del torn. Argila de color marró clar, dura i ben depurada.

Fig. 3, 4 a 6.- Bases de gerra de base plana, la part baixa de la base marca un peu massís, lleugerament sortit. igual en aquests tres exemplars, tot i les diferències de dimensions.

Fig. 4, 1.- Gerra. Part inferior completa de forma globular, amb una línia incisa sobre la carena suau. La base no té el peu marcat i el fons extern lleugerament alçat. S'aprecien clarament les marques internes del torn. L'argila és dura i ben depurada, de color marró clar, coberta per una capa de concreció molt dura.

Fig. 4, 2.- Base de gran recipient. Rebuig. Peu ben diferenciat exteriorment, base plana. La superfície exterior és molt rugosa i irregular i l'argila és de color gris fosc resultat d'estar passada de forn.

Fig. 4, 3 a 5.- Nanses de gerra. Diversos models amb un, dos i tres solcs a la part superior que donen idea de la varietat de gerres que es produïen en aquest taller. L'argila és fina, depurada i de color beix.

Dolium

Fig. 4, 6.- Base de *dolium*. Part baixa sense peu marcat i fons pla, de parets gruixudes i massises, sense peu marcat i base plana. Pasta marró fosc, tirant a morat, amb moltes impureses barrejades.

CONCLUSIONS

La localització d'aquest forn ens permet de situar un nou jaciment, probablement una bòbila de dimensions prou grans amb diversos forns, en una zona poc densa en troballes d'aquesta mena, ja que representa un dels situats més cap a ponent de les comarques gironines, en una zona coneguda com "Garrotxa d'Empordà", de traspàs entre una i altra comarca.

L'estructura del forn que s'ha pogut excavar, per altra banda força malmesa per l'esfondrament de la graella, no presenta aspectes remarcables, ni per la tipologia, ni per les dimensions, essent un dels tipus més habituals d'entre els que tenim documentats.

El desconeixament de la situació del seu abocador no permet conèixer la producció pròpia de l'estructura excavada, en canvi molt a prop d'aquest punt es varen trobar alguns materials dispersos, probablement pertanyents a l'abocador d'algun altre forn. Les peces allí trobades són força habituals en els repertoris coneguts: ceràmiques comunes, *dolia*, material de construcció. Dos elements són els més destacables, un de negatiu i un de positiu; el primer és l'absència d'àmfores, és a dir, no eren forns amfòrics, cosa força lògica per la distància de les vies principals en què es troba aquest jaciment, que dificultaria una exportació de gran volum, característica pròpia d'aquestes produccions. La segona és la documentació de fabricació local de sigillata que imita, pel que sabem, una de les formes llises del repertori conegut de la terra sigillata sud-gàl.lica: la vora de Drag. 15/17 estava cremada, mentre que la base encara estava sense vernissar; aquests dos exemplars són la prova definitiva de la seva fabricació a Maià. Caldrien, però, treballs de prospecció i d'excavació de més envergadura per a confirmar i augmentar el repertori i valorar l'abast real d'aquest interessant centre terrisser.

BIBLIOGRAFIA

BELTRÁN M. (1990) *Guía de la cerámica romana*, Saragossa

CASAS J., CASTANYER P., NOLLA J. Mª & TREMOLEDA J. (1990) *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona,* Sèrie monogràfica, 12, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

CASAS J., CASTANYER P., NOLLA J. Mª & TREMOLEDA J. (1995) Les ceràmiques comunes locals del N.E. de Catalunya, *Ceràmica comuna romana d'època alto-imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió, Monografies Emporitanes VIII*, Empúries, 99-127.

CASAS J. & NOLLA J. M. (1993) L'abocador oriental de la vil.la de Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà), *Estudis Arqueològics*, 1, Universitat de Girona, Girona.

DUHAMEL P. (1974) Les fours de potiers, *Les dossiers de l'Archéologie*, 6, pp. 54-66.

DUHAMEL P. (1975) Les ateliers céramiques de la Gaule romaine, *Les dossiers de l'Archéologie*, 9, 12-20.

FLETCHER D. (1965) Tipología de hornos cerámicos romanos de España, *Archivo Español de Arqueología*, 38, Madrid, pp. 170-174.

LE NY F. (1988) *Les fours de tuiliers gallo-romains. Méthodologie. Étude technologique, typologique et statistique. Chronologie*, Documents d'Archéologie Française, 12, Paris.

TREMOLEDA J.(1995) Anàlisi de l'organització dels tallers locals de ceràmica a les comarques gironines, *Ceràmica comuna romana d'època alto-imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió, Monografies Emporitanes ,VIII*, Empúries, pp. 75-94.

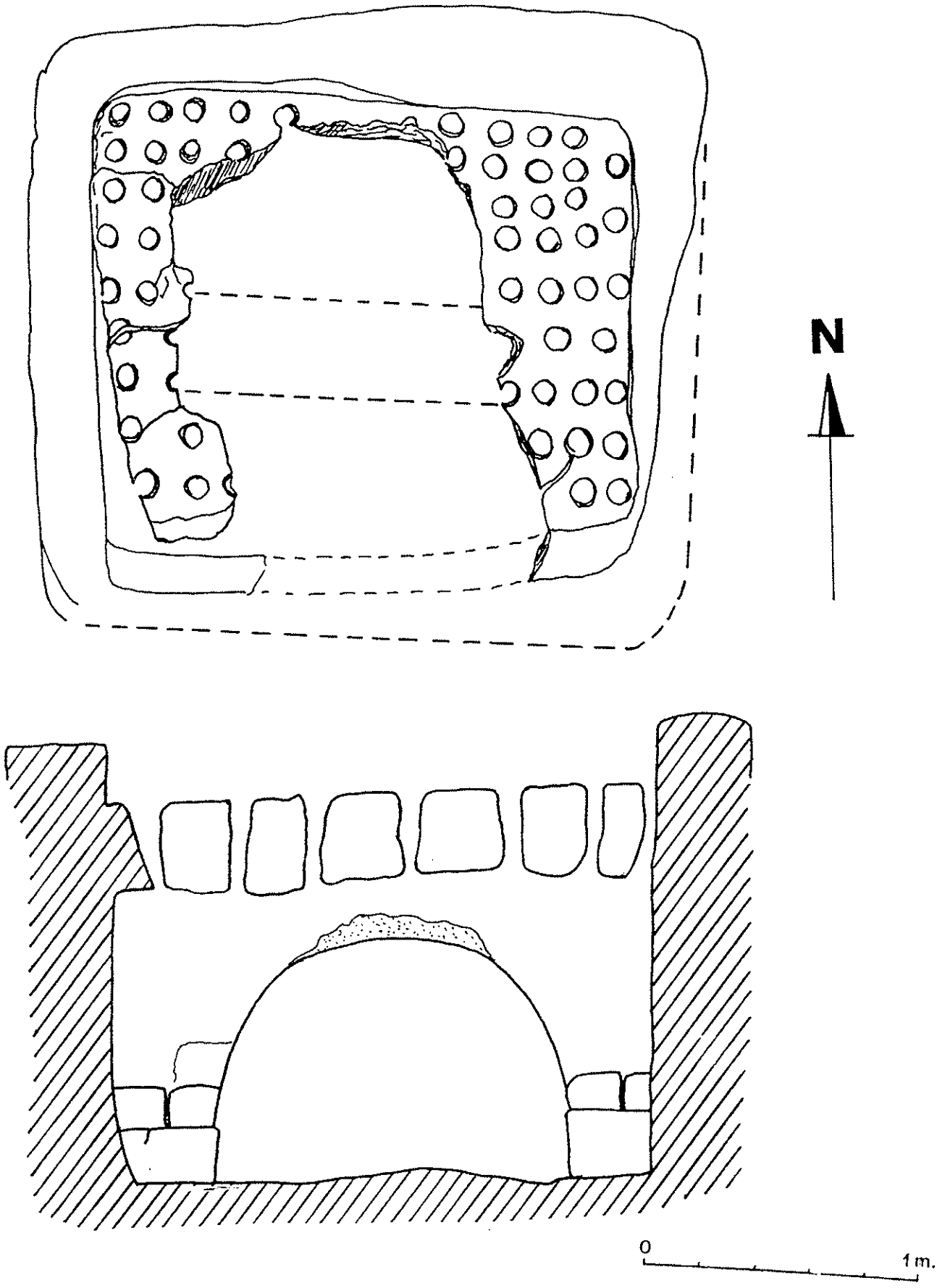

Fig.1: Planta i secció del fonr de l'Home Dret

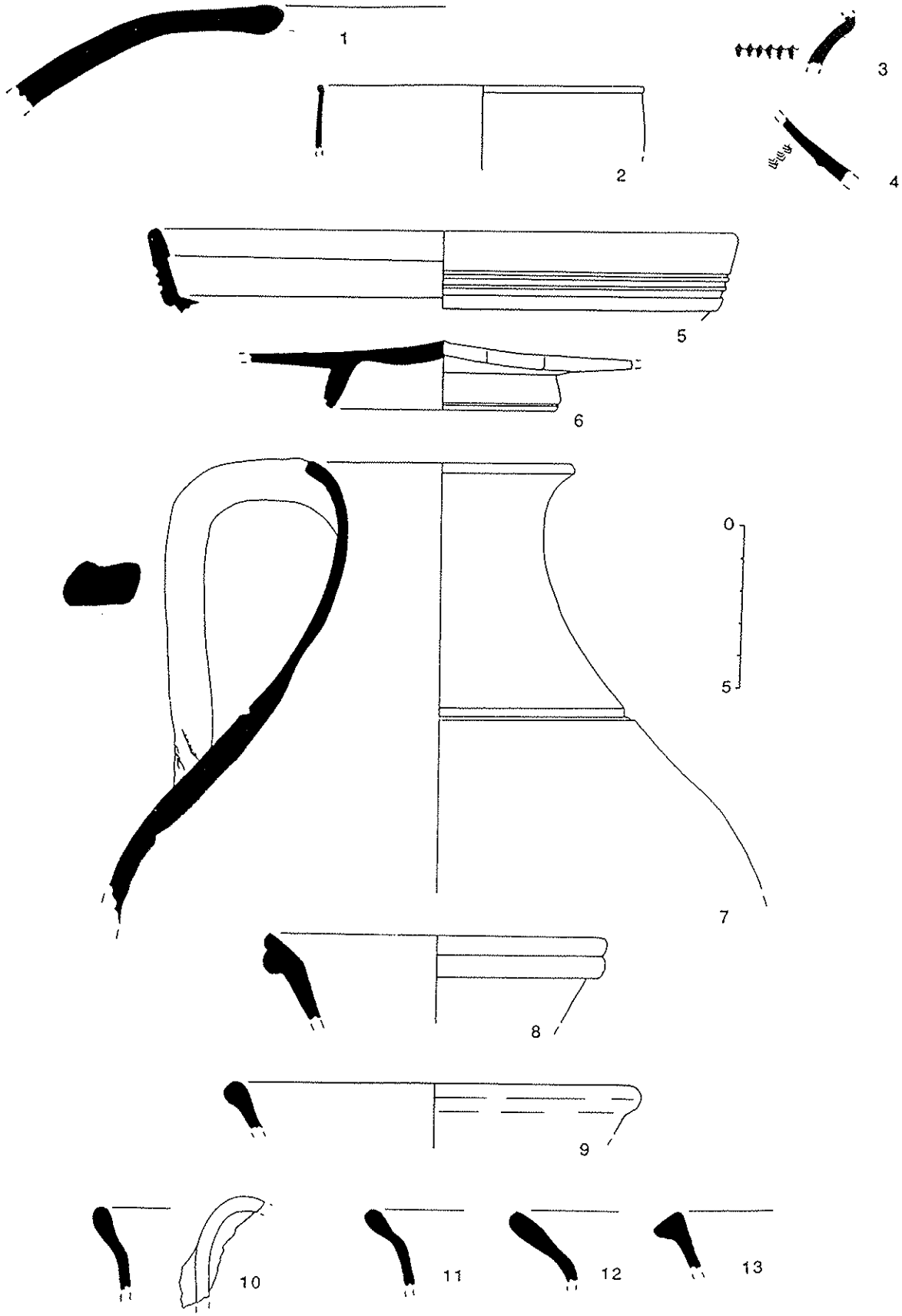

Fig.2: Materials ceràmics procedents del jaciment.

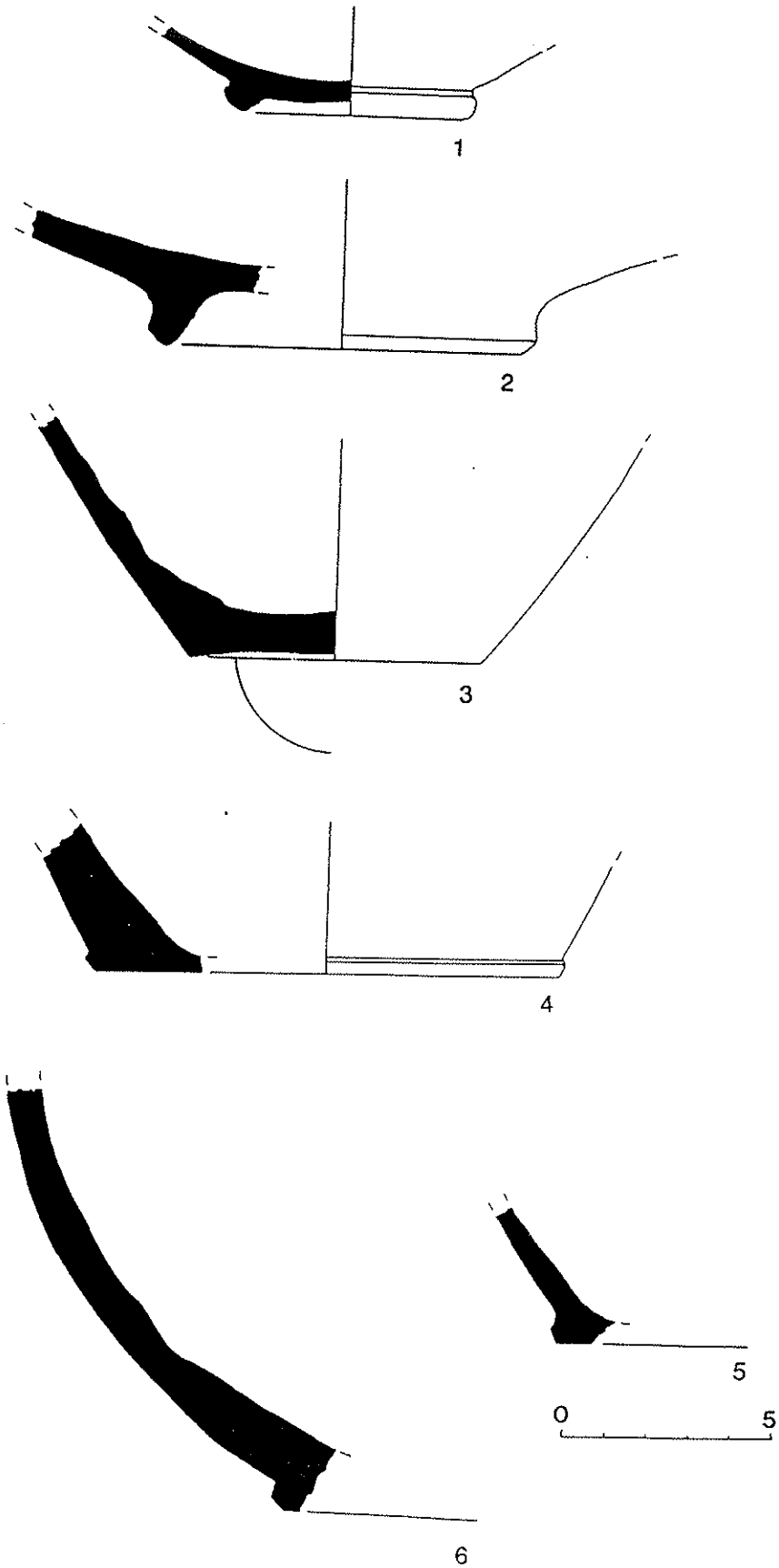

Fig.3: Materials ceràmics procedents del jaciment.

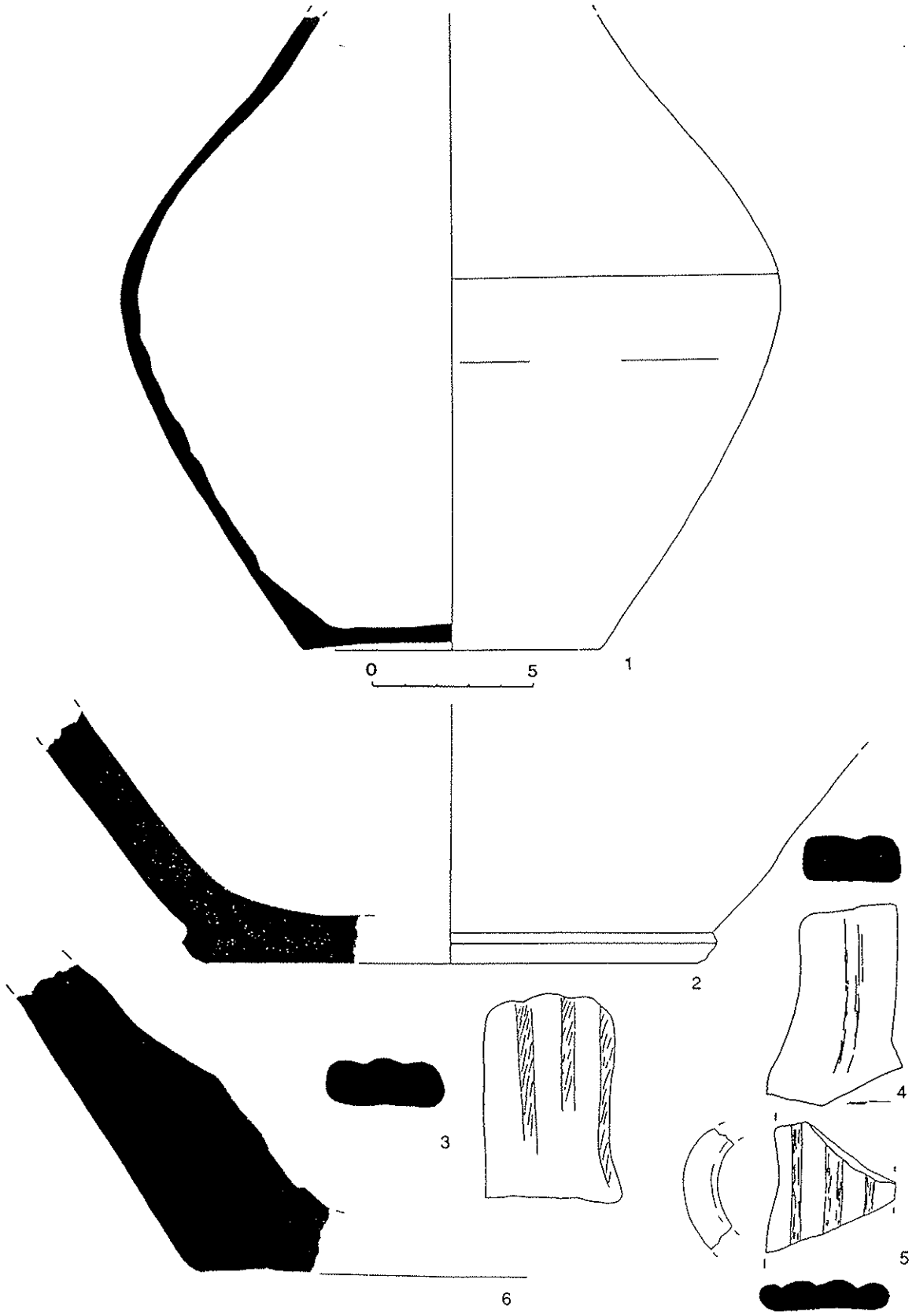

Fig.4: Materials ceràmics procedents del jaciment.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

INTERVENCIÓ D'URGÈNCIA A LLAFRANC, XAMFRÀ DELS CARRERS MONTURIOL I XÀVEGA (PALAFRUGELL, BAIX EMPORDÀ)

Jordi MERINO

INTRODUCCIÓ

Arran de l'enderroc d'una casa situada a la cantonada dels carrers Monturiol i Xàvega de Llafranc, fet sota control de la sra. Montserrat Mataró, arqueòloga dels Serveis Territorials de Cultura de Girona, quedaren al descobert diverses estructures pertanyents al conegut jaciment d'època romana que ja s'havia documentat en intervencions anteriors els solars veïns.

La intervenció arqueològica tingué lloc entre els dies 27 de novembre i 22 de desembre, sota la direcció del signant d'aquesta comunicació. El finançament de la intervenció ha estat realitzat pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, que s'ha fet càrrec de les despeses del tècnic i pel Sr. Mascarell, promotor de l'obra, que s'ha fet càrrec del cost de dos auxiliars durant tota la campanya.

Els materials arqueològics apareguts han estat dipositats en els magatzems del Museu d'Arqueologia de Catalunya a Girona.

HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

L'existència d'un important jaciment a la zona de Llafranc és coneguda des de fa molt temps. Ja Pella i Forgas, a la *Historia del Ampurdan*, parla d'espectaculars troballes efectuades des del segle XVIII. Una construcció quadrangular, paviments d'*opus signinum*, un mosaic, una làpida paleocristiana, una figura de bronze que representa a Mercuri, monedes baix-imperials i un important conjunt de ceràmiques romanes.

També se sap que es va trobar una necròpolis d'inhumació a l'entorn de l'església parroquial, que fou destruïda (Pericot & Oliva 1952, p.364). En un altre indret del poble, al carrer Isaac Peral 21, va aparèixer un abocador amb gran quantitat de fragments d'àmfora Pascual 1 (Trias 1966, pp.93-117).

Amb l'arribada del turisme a la zona, s'inicia la construcció de molts edificis i es malmenen i destrueixen moltes de les restes. Tot i així, es documenten diverses troballes en el poble. El treball continuat i voluntari de persones vinculades al Museu de Palafrugell, sobretot a la dècada dels anys setanta, va permetre la documentació de diversos jaciments.

Durant la dècada dels vuitanta s'inicien les excavacions d'urgència a la zona. La primera intervenció es realitzà en el carrer Isaac Peral, 40 els anys 1980 i 1981. Aparegué una espectacular estesa de tègules crues senceres que havien estat posades a secar a l'aire lliure i frargments d'altres tègules, cuites, amb segell del fabricant: PRI (retro), QVIETI i SEC. Finalment, aquesta intervenció va permetre també la identificació d'una producció de ceràmica comuna característica d'aquest jaciment: el bol de Llafranc, i àmfores del tipus Dressel 2/4 i Dressel 30 (Nolla & alii 1982). Anys més tard, al 1988 i 1989, una campanya en solars veïns (Isaac Peral, 38 i 31), va permetre l'excavació de tres forns de ceràmica i diverses estructures annexes.

Una intervenció al carrer Llevant, 8, l'any 1987 deixà al descobert diverses estructures datables als segles IV i V dC, així com diversos elements d'èpoques anteriors (Barti & Plana 1989, pp.144-146).

Finalment, l'any 1991 s'intervingué en un solar situat al xamfrà dels carrers Monturiol i Llevant (Llinàs & Sagrera 1993), molt proper a l'indret on s'ha efectuat aquesta darrera excavació, als carrers Monturiol i Xàvega. Aquesta intervenció va documentar una ocupació ininterrompuda des del Canvi d'Era fins a l'època baix-imperial, primer com a estructura industrial i després com a zona d'habitatge.

CONCLUSIONS. FASES I CRONOLOGIA

S'han pogut determinar dues fases d'ocupació en el jaciment, la segona de les quals es divideix en dues sub-fases.

Primera fase

Formada per una mena de piscina o dipòsit rectangular (UE.1024-1026), orientat aproximadament de nord a sud, de superfície gran i poca fondària, parcialment excavat en el subsòl i delimitat per tègules, senceres o fragmentades, col.ocades de forma vertical. S'ha

documentat molt parcialment, ja que ha estat destruït durant la construcció de la segona fase. La seva amplada supera els cinc metres, mentre que la llargada es desconeix, ja que sobrepassava la zona excavada. Podem suposar que, trobant-nos en una zona de forns, fos un dipòsit o una àrea de decantació de l'argila abans de la seva cuita.

Completa aquesta fase un mur que segueix la mateixa orientació, situat a uns cinc metres i mig a l'est (UE. 1037). Construït en sec, té una amplada de 50 centímetres i conserva una sola filada. Ha estat destruït per l'estructura de forns de la segona fase (UE.1012), que s'hi recolza directament.

L'orientació d'ambdues estructures coincideix amb les restes localitzades en un solar veí, situat en el carrer Monturiol, a pocs metres de distància en direcció cap a la platja, que fou excavat per Joan Llinàs i Jordi Sagrera l'any 1991.La data d'amortització és de més fàcil establiment, ja que s'ha recuperat material arqueològic procedent del farcit del dipòsit i dels estrats d'anivellament per a la construcció de la segona fase, que s'efectuà immediatament després. A grans trets, situem aquest moment a principis del segle II dC. Tot i que el material és abundós, són molt nombroses les ceràmiques comunes i les àmfores, mentre que el material d'importació és molt escàs, si bé representatiu d'aquest moment: Terra Sigillata Sud-gàl.lica, africana de cuina i algun fragment de formes primerenques de la Terra Sigillata Africana A.

Com hem comentat, el moment de construcció d'aquesta fase és impossible d'establir, donat que no hi ha cap material arqueològic que permeti la seva datació. Tot i així, hi ha algun element que ens pot fer pensar que la construcció es realitzà dins el primer quart del segle I dC. Hi ha diversos elements de coincidència amb la intervenció feta a l'any 1991 en un solar veí (Llinàs & Sagrera 1993), on es pogué establir de forma clara la seqüència de l'ocupació i la cronologia de les fases. El primer element de relació és l'orientació de les estructures, ambdues de nord a sud, fet que canviarà en les fases posteriors. La segona és el moment d'amortització de la Fase I del primer jaciment i la fase IIa del segon.

Segona fase

El jaciment canvia totalment. Les estructures anteriors són totalment amortitzades. Es desmunten, possiblement per aprofitar la pedra, o es cobreixen amb un estrat de terra procedent d'algun abocador proper (són abundosos els ossos de vaca, xai i cabra i els rebutjos de ceràmica i de material de construcció).

En un primer moment (subfase a) es contrueixen dos àmbits quadrangulars, dels quals no en coneixem les dimensions exactes. El primer, situat en l'extrem sud de la cala, té unes dimensions parcials de 3.50 m de llargada i 3 d'amplada. El segon, més estret, té la mateixa llargada i una amplada màxima d'un metre i mig.

Les estructures d'aquesta primera subfase estan molt ben fetes. Els murs (U.E. 1005, 1006 i 1007) tenen una amplada mitja entre 60 i 80 centímetres. L'alçada conservada s'apropa a 1 metre i té dues parts molt diferenciades. La fonamentació està feta amb una sola filada de grans blocs de pedra sense treballar units amb gran quantitat de morter sorrenc, que farceixen una rasa prèviament oberta en els estrats d'anivellament. La part vista està feta amb pedres de dimensions petites i mitjanes, algun fragment de material de construcció, units amb morter. Els paviments dels dos àmbits estaven fets per una capa de calç i argila, de poca potència i qualitat.

La cronologia de construcció de la fase IIa, en base a l'amortització de la fase anterior se situa entorn de finals del segle I o inicis del segle II dC, coincidint també amb la proposada per Llinàs i Sagrera (1993, p.110) per a la fase que ells anomenen IIb. La coincidència es basa en els materials arqueològics, si bé l'orientació de les estructures, al contrari que en la fase anterior, és totalment diferent.

La funcionalitat d'aquests dos àmbits és desconeguda, però el poc luxe d'aquestes estructures fa pensar en alguna activitat industrial.

Poc temps després, s'amplien les instal.lacions cap el nord-est (subfase b), en direcció a la riera. El mur que limita la construcció pel costat nord-oest (aproximadament paral.lel a l'actual carrer de la Xàvega), es perllonga 8.50 m. i un nou mur perpendicular (UE.1008) a aquest, tanca l'espai pel límit nord-est. Tot i que la tècnica constructiva és semblant als murs de la subfase anterior, la qualitat és molt menor. A l'igual que en els altres casos, no coneixem les dimensions totals d'aquest nou àmbit. L'amplada total és de 8 m. i la llargada coneguda sobrepassa els 4 m.

A l'interior d'aquest àmbit s'han trobat les restes de 3 petits forns, molt destruits per la fonamentació de la casa construïda a principis del nostre segle. A l'angle nord, situada oblíquament als murs que tanquen l'àmbit, en els que es recolza, hi ha una estructura que forma la fonamentació de dos petits forns, un orientat cap a sud-oest i l'altre cap a sud-est. És recolza directament sobre el que queda del mur que tancava les estructures de la primera fase. Les seves dimensions són molt semblants, amb un diàmetre màxim de 1.60 m. El tercer forn, situat més cap el sud-est, està molt malmenat. Es recolza directament sobre els nivells d'amortització de la primera fase i és d'unes dimensions semblants als anteriors. No s'ha pogut determinar la producció dels forns.

El període de funcionament dels forns no va ser massa llarg, amb un màxim de 30 o 40 anys, donat que els materials arqueològics apareguts en els estrats d'abandonament de la segona fase és molt semblant als de l'amortització de la fase anterior. Tot i així, s'hi observa una major abundància d'àmfores dels tipus Dressel 30 i alguna forma de Terra Sigillata Africana A de cronologia una mica més tardana.Com en els altres casos, també el nivell d'abandonament

d'aquesta fase es pot relacionar amb la intervenció dels carrers Montuiol i Llevant. En aquest segon cas, la seqüència estratigràfica indica que la construcció de la fase III, que significa una remodelació total de la zona i el canvi de les estructures industrials, almenys en una part, per estructures d'habitatge. Tot i les dificultats per datar aquesta fase, els seus excavadors la situen dins el tercer quart del segle II dC.

Finalment, una peça documenta una freqüentació tardana de l'indret. Es tracta d'una bol Hayes 91 de Terra Sigillata Africana D, produït a partir de finals del segle IV i, sobretot, en el segle V dC.

Amb aquesta intervenció s'ha pogut veure, una vegada més, la importància de Llafranc a l'època romana. La seva situació privilegiada, tant com a port a recés de la tramuntana i de les llevantades i la comunicació amb l'interior seguint la riera cap l'anomenat "corredor de Palafrugell", varen fer créixer un nucli amb una vinculació clara cap el comerç marítim, fet que justifica l'existència d'una gran zona de forns, que funcionen almenys entre el canvi d'Era i mitjans del segle III dC, amb un poblament que continua fins a l'època tardana, com demostren diverses troballes de material arqueològic datable als segles VI i VII dC.

BIBLIOGRAFIA

BADIA J. (1966) Hallazgo de ánforas romanas en Llafranc (Gerona), *Ampúrias*, XXVIII, Barcelona, pp.265-266.

BADIA J. (1984) Una peça singular d'época romana trobada a Llafranc, *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 3, Sant Feliu de Guíxols, pp.1-10.

BARTÍ A. & PLANA R (1989) Noves aportacions a l'estudi del jaciment romà de Llafranc, *Cypsela*, VII, Girona, pp.137-146.

BARTI A. & PLANA R. (1993) La terrisseria d'època romana de Llafranc (Palafrugell, Girona)", *Cypsela*, X, Girona, pp.87-99.

LLINÀS J. & SAGRERA J (1993) Una construcció alt-imperial a Llafranc. Fases, estratigrafia i materials, *Cypsela*, X, Girona, pp. 105-127.

NOLLA J.M., CANES J.M.& ROCAS X. (1982) Un forn romà de terrissa a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà), *Empúries*, 44, Barcelona, pp.147-183.

NOLLA J.M. & CASAS J. (1984) *Carta arqueològica de les comarques de Girona,* Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

PELLA I FORGAS J. (1883) *Historia del Ampurdan,* Barcelona.

PERICOT L. & OLIVA M.(1955) Actividades de la Comisaria Provincial de Excavaciones Arqueológicas en Gerona, en 1952, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses,* VII, Girona, pp.355-364.

TRIAS J. (1966) Materiales arqueológicos de Llafranc (Gerona), *Pyrenae*, I, Barcelona, pp. 93-117.

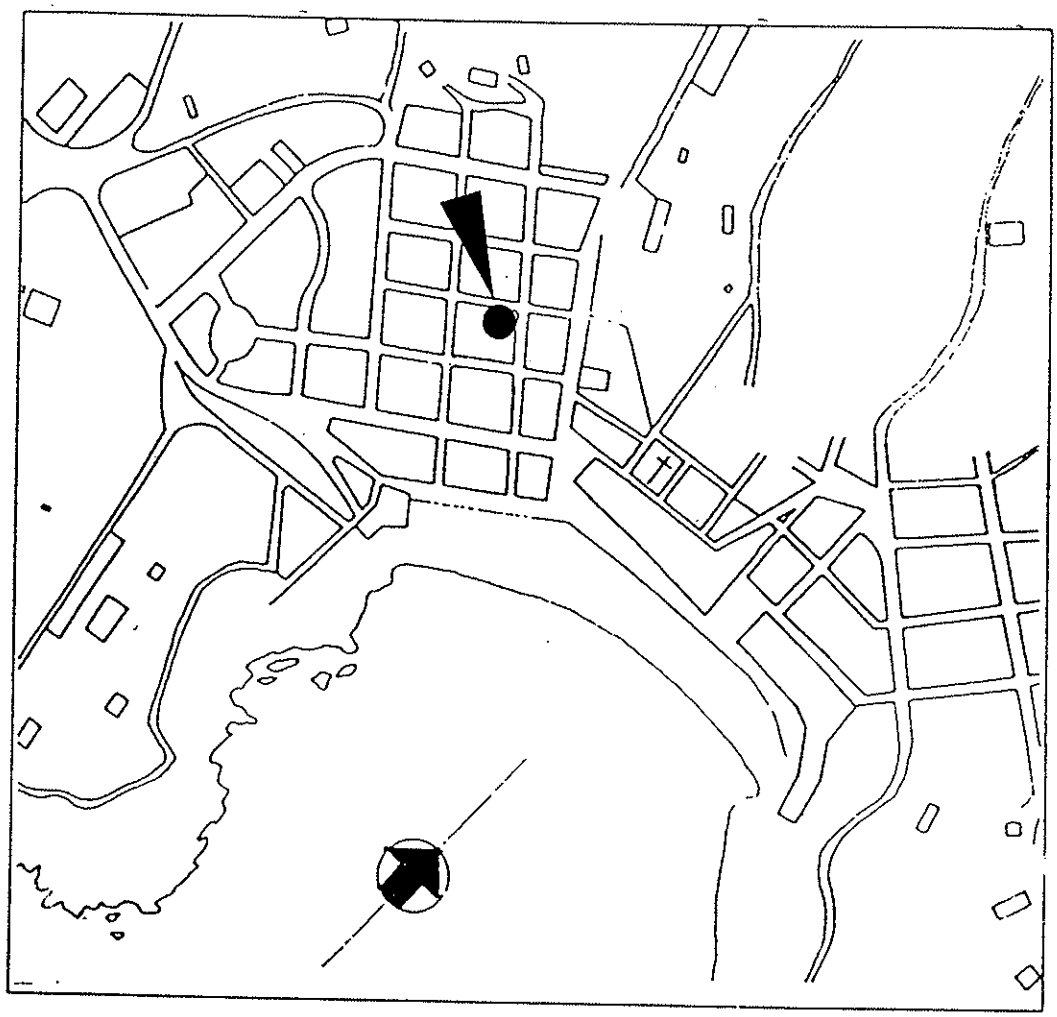

Fig.1: Situació del solar excavat dins el nucli urbà de Llafranc.

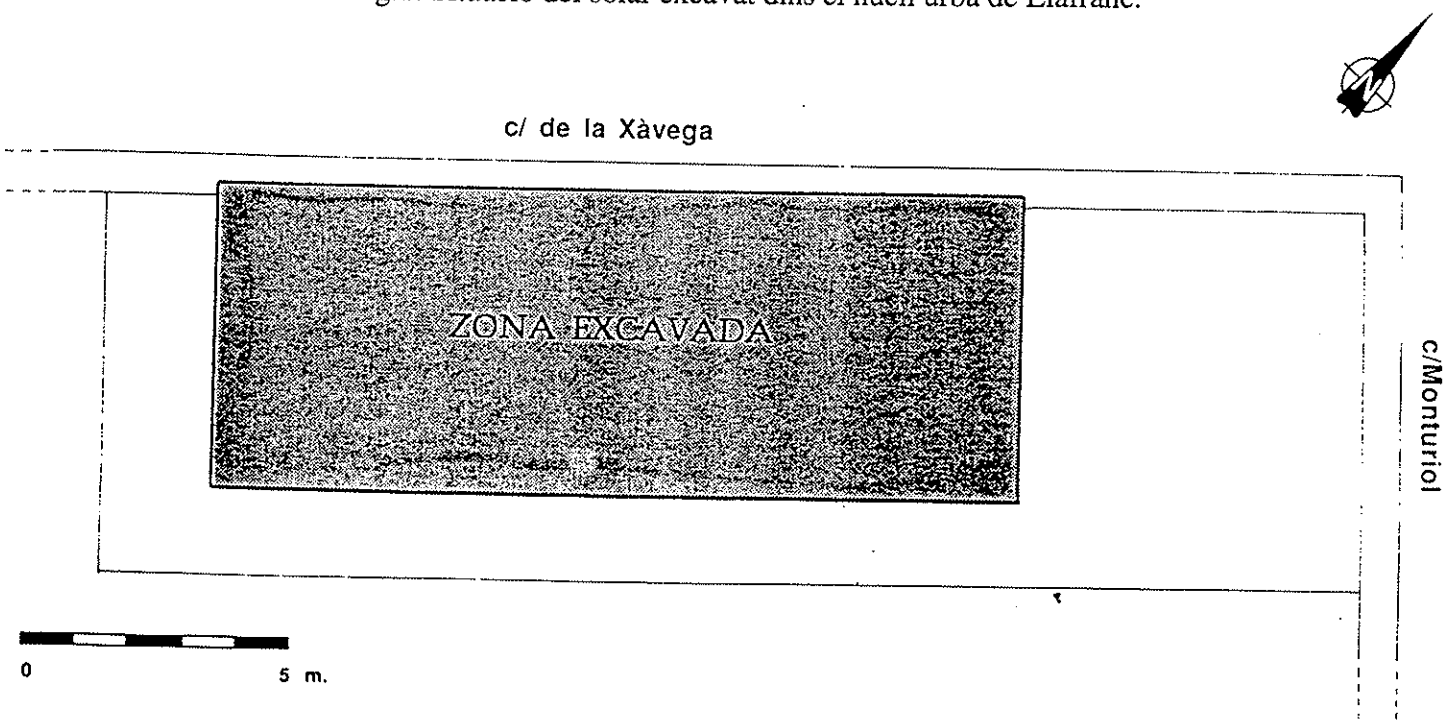

Fig.2: Situació de la zona excavada dins la totalitat del solar.

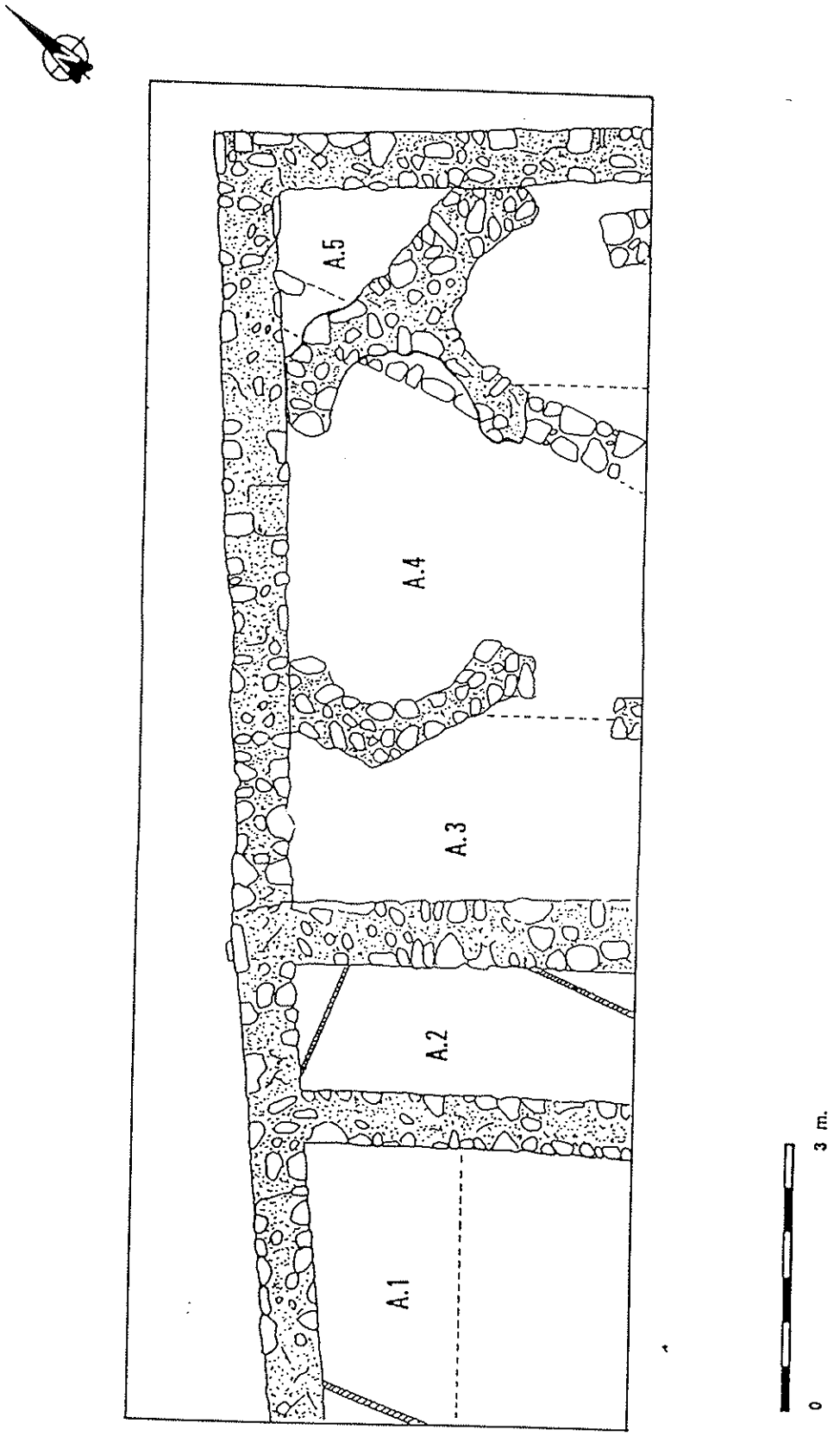

Fig.3: Planta general de l'excavació.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

EXCAVACIONS A LA VIL.LA ROMANA DE L'HORT D'EN BACH (MAÇANET DE LA SELVA, LA SELVA)

Joan LLINÀS
Carme MONTALBÁN
Alons RAMÍREZ

El descobriment d'un jaciment d'època romana en el subsòl del nucli urbà de Maçanet de la Selva cal atribuir-lo a un fet casual, durant la construcció d'un bloc de vivendes l'any 1992 en el solar conegut com l'Hort d'en Bach. Tot i que no va ser possible intervenir-hi a temps, de manera que l'excavació dels soterranis del nou edifici va malmetre aquell sector del jaciment de manera irremissible, l'associació cultural local Taller d'Història de Maçanet de la Selva endegà una operació de recollida de materials arqueològics a l'indret utilitzat com abocador de les runes extretes a l'obra (el pont de Can Sagués). Aquest fet, a banda de certificar i donar a conèixer l'existència d'un assentament d'època romana en el subsòl del nucli urbà de Maçanet, va permetre documentar de manera clara una ocupació que es podia estendre des del segle II a.C. fins al segle VI d.C. (Nolla & Ramírez 1995; Llinàs, Ramírez & Montalbán en premsa).

L'entitat d'aquestes troballes i l'entorn urbà del jaciment reclamaren ben aviat una intervenció arqueològica sobre el terreny que s'ha traduït fins al moment en dues campanyes d'excavació d'urgència, els anys 1994 i 1995, finançades per l'Ajuntament de Maçanet.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA I MARC HISTÒRIC

La part actualment coneguda del jaciment es troba dins del mateix casc urbà, entre la carretera

comarcal C-251, que mena cap a Hostalric, el carrer Salvador Espriu, el carrer Nou i el restaurant Palau de Foixà, per bé que amb tota probabilitat l'assentament s'estén per altres solars adjacents, encara no explorats.

L'indret és escaient per a la ubicació d'una vil.la, amb terres fèrtils, disponibilitat d'aigua, i climatologia suau i lleugerament humida. No hem d'oblidar tampoc que el paratge es localitza en un dels punts més baixos i cèntrics del sector selvatà de la Depressió Prelitoral Catalana i que ens trobem en una contrada on la implantació romana és molt intensa. A ben pocs quilòmetres hi havia dues *civitates* (*Aquae Calidae* a l'interior i *Blanda* arran de mar), i, a més, el traçat de la Via Augusta discorria ben a prop, a l'altra banda de l'estany de Sils i de la carena de petits turons que es dreça a l'oest del jaciment. Finalment, no se'ns pot escapar que el poblament ibèric tardà dels encontorns fou molt intens, i diversos vestigis d'ocupació han estat identificats recentment arreu del terme de Maçanet i dels municipis veïns (Llinàs & Merino 1991; Font & al. 1994; Llinàs, Manzano & Ramírez 1994).

LES ZONES 1 I 2

L'excavació de l'any 1994 a l'Hort d'en Bach va consistir en la realització de tres sondejos. El primer (zona 1) s'ubicà a l'eixida de Can Barnasach –carrer Nou, 3–, a tocar del solar afectat per les obres de l'any 1992, abans esmentades. Els resultats foren positius, tot i el remenament que havia afectat aquest punt en un moment indeterminat del segle passat. Les troballes més interessants consistiren en dos murs construïts amb pedres lligades amb un morter de calç molt ferm, que presentaven unes sòlides banquetes de fonamentació. Ambdós paraments s'unien conformant una estructura en forma de T i, per tant, apuntaven l'existència de tres habitacions, una de les quals es trobava pavimentada amb la tècnica d'*opus signinum*, tal com ho demostraren les restes conservades a l'extrem SE del sondeig (Llinàs & Ramírez 1994).

El segon sondeig s'efectuà al mig del carrer Nou (zona 2), davant per davant de can Barnasach (i, per tant, de la zona 1), en un sector afectat per les rases de les conduccions d'aigua i de clavegueram. Els resultats foren infructuosos, tot i que s'afirmava que anys enrera s'hi havia localitzat un *dolium* en efectuar-s'hi unes obres. Tan sols s'hi recolliren alguns materials d'època romana, molt escadussers i barrejats amb ceràmica moderna.

LA ZONA 3

La tercera intervenció de la campanya del 1994, un sondeig de 2 per 2 metres, s'efectuà en un solar sense edificar situat entre la carretera C-251 i el restaurant Palau de Foixà, i fou el que proporcionà els resultats més engrescadors. Per sota de la potent capa superficial, aparegué un

estrat de gran potència amb materials datables al segle V d.C. i, tot i que es rebaixaren més de 2'5 metres, no s'arribà al subsòl natural, atès que es tractava del farcit d'obliteració d'un pou.

Així doncs, davant la possibilitat certa i comprovada que una part important de la vil.la restés encara intacta i tenint en compte la previsió d'obres de rebaix en el solar que constituïa la totalitat de la zona 3, s'efectuà durant l'agost del 1995 una excavació d'urgència en extensió que abastà una bona part de l'àrea afectada.

Per qüestions relacionades amb la disponibilitat de temps i amb la natura de l'estratigrafia posada al descobert un cop extret l'estrat superficial, esdevingué recomanable reduir a pràcticament la meitat l'àmbit objecte d'excavació. Així, l'activitat se centrà a la banda nord del terreny. Durant aquesta campanya es va poder documentar una seqüència temporal i estratigràfica que, en quatre fases, s'estén des de finals del segle I a.C. fins al Baix Imperi, a més d'una excel.lent col.lecció de materials arqueològics que des d'un punt de vista cronològic ens porten fins i tot a un moment tan reculat com les primeries del segle II a.C.

Fase I

Són precisament aquests materials (campaniana A, grisa de la costa catalana, ibèrica pintada, àmfora itàlica Dressel 1A...) els que ens parlen d'una ocupació d'època romano-republicana a l'Hort d'en Bach que de moment resta per determinar. El conjunt de materials d'aquest període de què, ara com ara, disposem provenen o bé de nivells superficials i fora de context, o bé dels estrats inferiors, que datem, gràcies a la presència de T.S.Itàlica i d'àmfora tarraconesa, a les darreries del segle I a.C.

Aquests estrats són els que conformen la fase I de l'excavació. Constitueixen, de fet, una bossada assentada directament sobre el subsòl natural i situada al quadrant nord-occidental de la zona, endinsant-se en els perfils nord i oest, per sota de la carretera i en direcció al Palau de Foixà. En no trobar-se relacionats amb cap estructura coneguda, ignorem la funcionalitat d'aquests nivells. En tot cas, sembla que indicarien una fase en què la vil.la ja estaria en funcionament però que tindria unes dimensions més petites, de manera que el sector excavat durant aquesta campanya encara no es trobaria edificat.

Fase II

Amb posterioritat es detecta una gran reforma caracteritzada per un anivellament general del terreny que abasta la totalitat de la zona excavada. Aquesta important aportació de terres eleva la cota del terreny fins a 60 cms., de manera que colga la bossada de finals del segle I a.C. abans esmentada.

La datació d'aquest anivellament es va poder establir amb total fiabilitat en època flàvia (69-96

d.C.) gràcies a la gran quantitat de material arqueològic exhumat. Els tipus ceràmics més significatius són: T.S.Sudgàl.lica, ceràmica africana de cuina (significativament en molt petites quantitats), T.S.Hispànica i àmfora tarraconesa Dressel 2/4.

Aquesta actuació està relacionada amb el bastiment de dos murs localitzats a l'extrem septentrional de l'excavació, bastits amb aparell irregular de pedres de mida petita i mitjana lligades amb morter de calç molt sòlid i que presenten una banqueta a la seva part interna. Ateses les característiques i l'orientació d'aquestes construccions, malauradament en bona part destruïdes, no hi ha dubte que és en aquest moment quan la vil.la s'expandeix físicament cap aquesta banda. El que de moment no podem esbrinar són les característiques concretes i la funcionalitat d'aquesta reforma a causa de la desaparició d'estructures i pavimentacions. En tot cas, la gran extensió i homogeneïtat dels farcits, l'existència d'un pou (construït en aquest moment o no gaire més tard) i la continuïtat expressada en la fase immediatament posterior sembla que ens revelen l'existència en aquest indret d'una àrea oberta, molt possiblement un pati.

Per la seva tècnica constructiva i la seva disposició, els murs esmentats es poden relacionar amb els localitzats l'any 1994 a la zona 1 i fins i tot amb els que es poden apreciar a simple vista als voltants i a tocar del Palau de Foixà, un casal documentat ja a l'Edat Mitjana i que podria molt bé estar fonamentat damunt les estructures de la vil.la i qui sap si esser-ne la seva continuació.

Un altre element destacable és el pou que, excavat a l'argila del subsòl, es va localitzar a la banda sud-est de la cala. Va ser excavat parcialment ja durant el sondeig del 1994, i amida 2'75 metres d'amplada, assolint una profunditat màxima de 4'75 metres.

Fase III

Segons tots els indicis aquesta fase seria des del punt de vista funcional una continuació de la precedent, ja que no s'aprecien altres reformes d'importància que una elevació del nivell de circulació uns 40 cms. per sobre de l'anterior. Aquest nou anivellament abasta la totalitat de la zona excavada i, tot i que molt probablement la seva cota de circulació es troba afectada per destruccions posteriors, arriba a amortitzar la banqueta correguda del mur construït a la fase II.

El material arqueològic que aquests estrats proporcionaren (T.S.Africana A, ceràmica africana de cuina, àmfores tarraconeses, bètiques, gàl.liques i africanes) va permetre establir una datació d'època severiana, és a dir, del primer terç del segle III d.C.

Sembla, doncs, que l'àrea excavada continuaria funcionant com a pati i, tot i que és evident que no podem generalitzar a partir d'aquestes dades, les reformes identificades en aquesta fase podrien revelar una etapa de remodelacions constructives que no afectarien, però, l'estructura principal d'aquesta banda de la vil.la. En qualsevol cas, sembla prou evident que els murs

localitzats continuarien funcionant en aquesta fase.

Fase IV

Els estrats que componen la fase IV semblen indicar un important moment de reformes de les quals, malauradament, en desconeixem l'abast i les característiques. Hi ha diversos indicis que apunten en aquest sentit: per una banda, la gran quantitat de material arqueològic de cronologia molt més reculada que la datació de la fase, la qual cosa indicaria una important remoció de terres del mateix jaciment. Per altra banda, l'amortització i cegament del pou, que delata un evident canvi en el funcionament del sector, i qui sap si fins i tot un abandó. També hem d'esmentar una nova pujada en la cota del terreny amb un estrat que contenia nombroses restes constructives i que molt probablement inutilitzaria les estructures ara com ara conegudes.

La cronologia d'aquesta fase la podem portar al segle V d.C. gràcies a la presència de T.S. Africana D i T.S.Paleocristiana, a les quals hem de sumar les troballes efectuades en la campanya del 1994, entre les quals destaquen una moneda de Magne Màxim (383-388) i una olla de bronze idèntica a la que es va trobar en els estrats d'abandó de la vil.la de la Font del Vilar, a Avinyonet de Puigventós, d'una cronologia pràcticament idèntica (Casas & alii 1993, fig. 15.6 i 18.1; Llinàs, Ramírez & Montalbán, en premsa).

Aquesta és la darrera fase romana identificada en l'excavació. La seva superficialitat ha estat la causa que s'hagi trobat en un estat de conservació molt deficient, la qual cosa ens impedeix saber amb certesa quines són les seves funcions. Si per una banda, com hem dit, hi ha evidències que ens podem trobar davant d'una fase d'abandó, si més no parcial, per altra banda hi ha alguns indicis que el jaciment hauria continuat funcionant més enllà del segle V, com ara algun fragment de ceràmica trobat fora de context i la possibilitat, ja esmentada, de la continuitat del jaciment en l'actual construcció del Palau de Foixà.

CONCLUSIONS

Després de tot el que s'ha exposat ens veiem en condicions d'avançar les primeres dades concretes entorn del primer assentament rural d'època romana que és objecte d'estudi a l'interior de la comarca de la Selva. Els diferents indrets on han aparegut restes proven que l'extensió de la vil.la abasta una zona que, a grans trets, té un perímetre aproximat d'entre 100 i 150 metres de diàmetre, ubicada en el mateix nucli urbà de Maçanet de la Selva i repartida entre diversos solars, molts dels quals estan ja edificats o en procés d'urbanització.

Desconeixem encara l'estructura i l'evolució d'aquest assentament, donat que els sectors avui coneguts constitueixen una part molt petita de la globalitat del jaciment. Tan sols comptem amb l'evidència de les habitacions que permet esbossar la troballa dels murs i del paviment d'*opus*

signinum de la zona 1 i del fet que la zona 3 fou amb tota probabilitat un pati, tal com demostraria la descoberta del pou i d'un seguit de nivells de gran extensió superposats en una clara seqüència estratigràfica i sense murs que els migparteixin o els delimitin.

Tenim, en canvi, molta més informació respecte a les dades cronològiques, degut en bona part a la gran quantitat de material arqueològic recuperat. Tot i que les excavacions no han proporcionat nivells fundacionals, disposem d'una significativa col.lecció de ceràmica datable en època romano-republicana. La major part de peces pertanyen a l'etapa de l'Alt Imperi, la qual cosa podria indicar una més gran activitat de la vil.la al llarg d'aquest període, però podem allargar sense problemes el funcionament de l'explotació rural fins entrat el segle VI d.C.

Els indicis de l'ocupació econòmica de l'assentament vénen a bastament esbossats per les caracterísitiques de les troballes efectuades. Comptem amb gran quantitat de fragments de *dolium* i amb eines agrícoles de ferro, suficients per palesar una intensa activitat agrícola. Un esquellot i abundants restes de bestiar, sobretot boví, proven la dedicació a la ramaderia. Així mateix, el nombre inusitat de *pondera* amb què comptem fan pensar en una activitat tèxtil, si bé domèstica no gens menyspreable. No podem oblidar, tampoc, les restes d'escòria de ferro, que indiquen una certa activitat metal.lúrgica, ni alguns elements de marbre (plaques, una base de morter), conduccions d'hipocaust i la gran quantitat de materials d'importació que ens remeten a les parts residencials de la vil.la i als seus estadants més significats.

Resta pendent la problemàtica de la continuïtat de la vil.la en època alt-medieval. Els murs del Palau de Foixà aparenten una gran antiguitat i podrien evidenciar la pervivència de l'assentament romà en aquest període tan desconegut per nosaltres. Tanmateix, és ara com ara arriscat afirmar res en aquest sentit, donada la mancança tant d'estratigrafia com de materials arqueològics situables en aquest moment. En aquest sentit és quan trobem més imprescindible que mai realitzar un estudi acurat de les estructures d'aquesta casa i tractar de trobar-los relacions estratigràfiques amb nivells datables, que potser ens donarien més d'una sorpresa.

BIBLIOGRAFIA

CASAS J., CASTANYER P., TREMOLEDA J. & NOLLA J.M. (1993) La vil.la romana de la Font del Vilar (Avinyonet de Puigventós, l'Alt Empordà), *Anuari de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 26, pp. 341-372.

FONT G., MATEU J., PUJADES S., RUEDA J.M., TURA J. (1994) Can Pons (Arbúcies). Una nova aportació al coneixement del món antic del Montseny, *Quaderns de la Selva,* 7, pp. 131-141.

LLINÀS J., MANZANO S. & RAMÍREZ A. (1995) Món ibèric i romanització al terme municipal de Maçanet de la Selva: estat de la qüestió, *Quaderns de la Selva,* 7, pp. 143-150.

LLINÀS J. & MERINO J. (1991) La romanització a la Selva: noves dades, *Quaderns de la Selva,* 4, pp. 17-33.

LLINÀS J. & RAMÍREZ A. (1994) Primeres excavacions arqueològiques a la vil.la romana de Maçanet de la Selva, *Gent,* 4, pp. 18-19.

LLINÀS J. & RAMÍREZ A. (1994-95) La vil.la romana de l'Hort d'en Bach: una intervenció d'urgència, *Maçanet, Butlletí d'Informació Muncipal*, Desembre 1994-Gener 1995, p. 6.

LLINÀS J., RAMÍREZ A. & MONTALBÁN C. (en premsa) L'Hort d'en Bach (Maçanet): una vil.la romana a la Selva Interior, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins,* Homenatge al Dr. Pere de Palol.

MERINO J., NOLLA J.M. & SANTOS M. (1994) Aquae Calidae. *Presència romana a la Selva*, col. Estudis i Textos, 3. Sta. Coloma de Farners.

NOLLA J.M. & RAMÍREZ A. (1995) L'Hort d'en Bach. Un establiment romà a Maçanet de la Selva, dins TALLER D'HISTÒRIA DE MAÇANET DE LA SELVA: *La nostra vila, Maçanet de la Selva*, pp. 55-82.

TALLER D'HISTÒRIA DE MAÇANET DE LA SELVA (1994) *Maçanet de la Selva*, Quaderns de la Revista de Girona, 50, Girona.

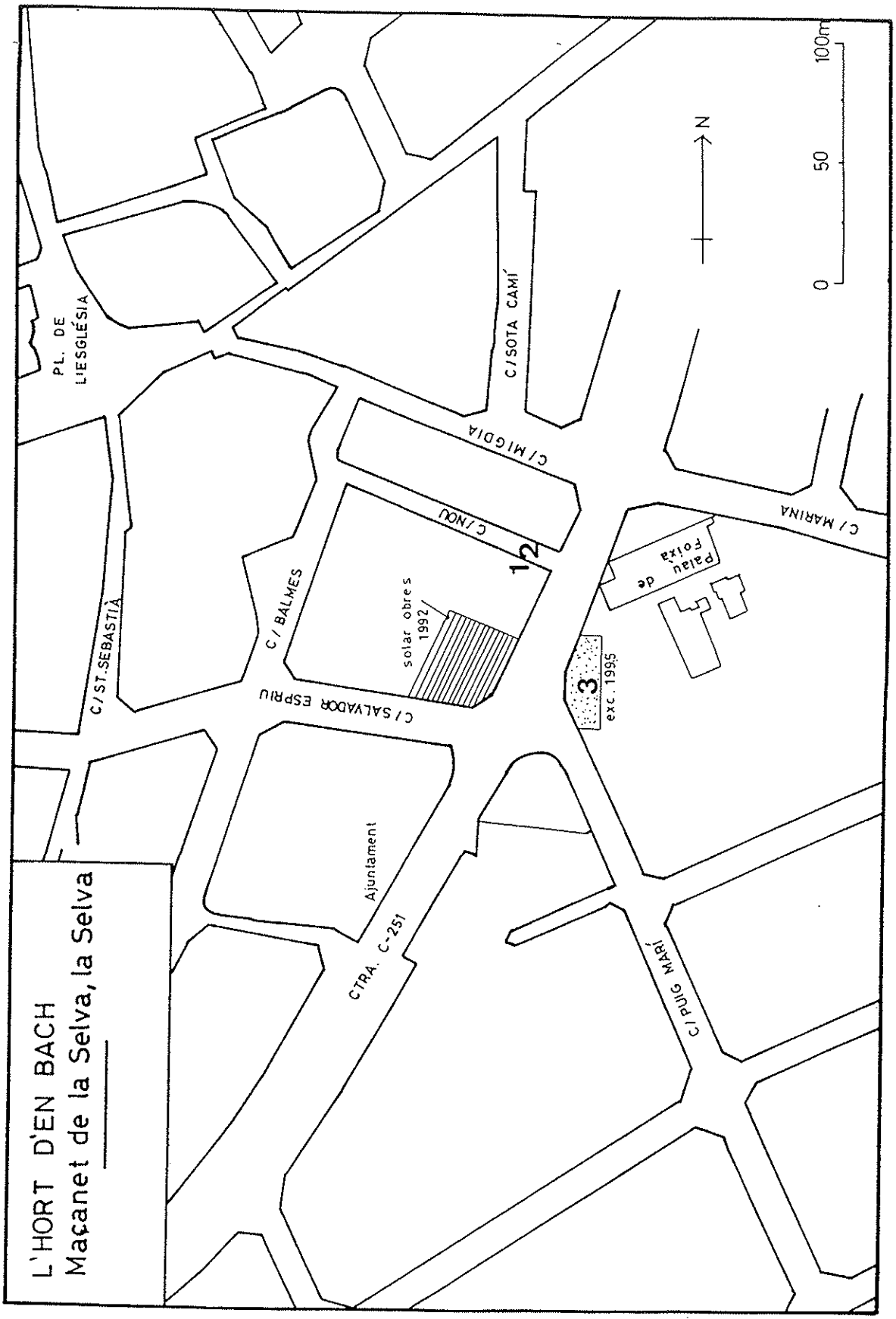

Fig. 1: L'Hort d'en Bach. Situació del solar afectat en les obres del 1992 i de les 3 zones de les excavacions del 1994 i 1995.

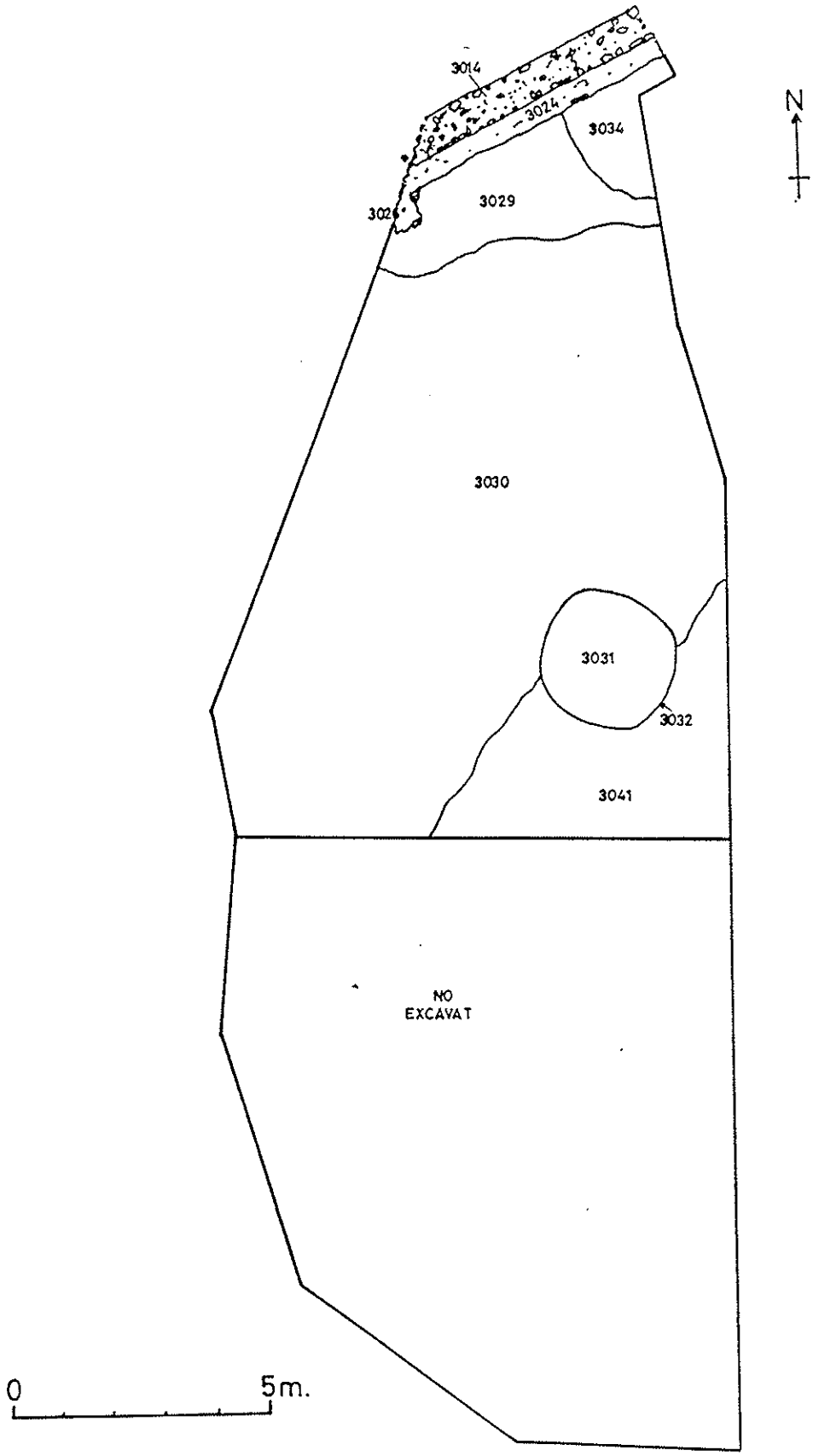

Fig. 2: Planta de la zona 3, amb els murs, el pou (3032), la bossada de la fase I (3029) i dos dels nivells de la fase II (3030 i 3034).

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

EXCAVACIONS A LA VIL.LA ROMANA DE VILAUBA: L'ALA OEST (CAMÓS, PLA DE L'ESTANY)

Pere CASTANYER
Joaquim TREMOLEDA

Els treballs arqueològics portats a terme entre els anys 1994 i 1995 a la vil.la romana de Vilauba s'inclouen dins un programa de recerca d'abast més ampli, iniciat l'any 1978 i que de manera ininterrompuda fins a l'actualitat, pretenen establir la seqüència històrica del jaciment i, de retruc, contribuir al coneixement de les transformacions que va patir el camp en època romana. En el nostre cas, la cronologia de la vil.la -amb contextos d'inicis del segle I aC. fins al segle VII- ens permet analitzar com i quan el model romà comença a substituir les formes tradicionals d'explotació del terriori i també estudiar les vicissituds que aquest va patir al llarg del temps fins a la seva desaparició completa. El resum que presentem en aquestes Jornades, a més d'insistir de manera especial en els resultats aconseguits en les dues darreres campanyes, vol donar també una visió global i actualitzada de l'evolució del jaciment [1]. Finalment, del conjunt d'actuacions realitzades al jaciment, volem assenyalar també aquells treballs relatius a la consolidació de bona part de les restes descobertes fins avui i que, malgrat anteriors intervencions de caràcter més puntual, no havien rebut mai una embranzida tant notable. Aquestes tasques tingueren una durada de cinc mesos i es van poder efectuar gràcies a la bona acollida que va tenir, per part de l'INEM, una proposta elaborada entre l'Ajuntament de Banyoles i les excavacions de Vilauba. Aquestes obres de consolidació i protecció de les estructures, unides a aquelles d'adequació de l'interior de les ruïnes i també de l'exterior, són una garantia de cares a la seva preservació futura i un pas més per millorar i facilitar la visita al jaciment i la seva divulgació pública.

[1] Una síntesi més actual sobre l'evolució del jaciment a: P. Castanyer & J. Tremoleda, Datos recientes sobre la investigación arqueológica de la villa romana de Vilauba (Camós, Girona), *Journal of Roman Archaeology*, 6, Michigan, 1995, pp. 275-277.

LES RESTES DESCOBERTES: LA DEFINICIÓ D'UN NOU SECTOR RESIDENCIAL

Aquests últims anys l'interès de l'excavació s'ha centrat en la delimitació de la vil.la pel seu extrem oest i en l'ampliació del sector obert en sentit sud. L'excavació de l'any 1994 va permetre descobrir els nivells superiors de tot un conjunt d'àmbits situats immediatament al sud-oest del que ara coneixem com el sector residencial nord de la vil.la. Ens referim a l'edifici de planta rectangular situat una mica més al nord i que consta d'una filada de 5 habitacions disposades en sentit longitudinal, comunicades i articulades a través d'un corredor o galeria de façana, flanquejada per unes altres dues estances situades als seus extrems [2]

L'accés a l'interior d'aquest edifici es realitza per dues entrades que emmarquen l'esmentat corredor porticat. Els materials recuperats en l'excavació dels estrats fundacionals van permetre situar la construcció d'aquest cos residencial vers la segona meitat del segle I, mentre que la seva destrucció, ben precisada mercès a l'incendi que el va afectar es data a les darreries del segle III. La principal incògnita que havien d'afrontar les noves excavacions era completar el coneixement actual d'aquesta etapa de la vil.la i, en conseqüència, definir quina era la relació existent entre les restes d'estructures que començaven a aflorar i l'esmentat cos residencial.

A priori, davant seu s'intuïa una espai obert, indispensable pel bon ús i funcionament de la galeria de façana i sense el qual no es pot explicar la disposició i orientació general d'aquest edifici. No obstant això, la complicada superposició estructural i les continuades remodelacions, reutilitzacions i adaptacions de la vil.la original dificultaven enormement la seva correcta lectura arqueològica. En relació al sector nord (magatzem-rebost, larari, galeria, etc.) l'excavació d'enguany va posar ràpidament de manifest que l'incendi que l'havia destruït havia afectat únicament aquesta part de la vil.la i que, per contra, les restes d'aquest mateix període descobertes més al sud perduraven més enllà de la fi del segle III.

Les restes dels murs que començaven a aflorar dibuixaven un conjunt d'estances disposades en sentit nord-sud que s'adossaven a l'angle oest (hab. 34) de l'edifici que interpretem com l'àrea de residència. No obstant això, un primer cop d'ull a la planta posava de manifest algunes diferències en relació a aquesta. El sector nord, articulat a través de la galeria porticada presenta, tot i la pobresa dels elements constructius, una regularitat notable que és evident en la presència de dues estances als extrems del passadís, flanquejant dues entrades igualment simètriques i per la regularitat en les dimensions del conjunt d'habitacions que el formen.

[2] Un primer avanç sobre la composició d'aquest sector: P. Castanyer, A. Roure & J. Tremoleda, Les darreres excavacions a la vil.la romana de Vilauba: la part residencial, a *Tribuna d'Arqueologia* 1988-1989, pp. 63-70. També a P. Castanyer & J. Tremoleda, La villa romana de Vilauba. Excavación de un ámbito de culto doméstico, a *Madrider Mitteilungen*, en premsa.

Per contra, el conjunt de sis àmbits que es van començar a excavar durant la campanya de 1994 (habs. 45 a 50) no presenten una regularitat i organització tan neta. La definició amb claredat d'alguns d'aquest espais i sobretot l'excavació dels nivells inferiors que han aportat dades cronològiques sobre la construcció d'aquest conjunt ens fa pensar que és a causa de les constants reformes i sobretot per la llargíssima ocupació del sector que s'alterà notablement la composició original.

Tanmateix, les semblances amb el sector de la galeria porticada és fan més evidents en quedar comprovada l'existència d'un nou corredor en posició frontal que articula totes aquestes habitacions, fent una funció idèntica a la que acomplia la primera pel conjunt d'estances de l'ala nord. La seva configuració original és, però, complicada de precisar ateses les alteracions que va patir al llarg del temps i sobretot per l'espoli i reutilització d'alguns dels elements que la formaven.

Aproximadament al centre d'aquest corredor s'hi troba una estructura de planta rectangular formada per rierencs units en sec i delimitats de forma clara en els seus costats nord i est per unes alineacions de pedres, més ben escairades que marquen perfectament la seva extensió. Pel costat sud, el límit queda un mica més desdibuixat a causa de l'absència d'aquests petits murs, encara que es pot seguir per l'acabament, més irregular, de la plataforma de pedres. A l'angle sud-est s'hi troba un bloc de pedra rectangular, de dimensions considerables i que al nostre entendre reforça la hipòtesi que aquesta estructura no continuava més al sud. Per la banda nord arriba fins a la façana que dibuixen un seguit de parets que marquen el començament de diferents habitacions a les quals es pot accedir a través d'aquest nou corredor i que constructivament semblen correspondre al mateix moment.

Funcionalment, aquesta estructura la interpretem com les restes de l'accés principal a aquest nou conjunt d'àmbits. Reforça aquesta idea el fet que es troba més o menys centrat en relació a la longitud total del corredor i que comunica directament amb l'espai obert situat immediatament a l'est. El bloc de pedra conservat *in situ* s'interpreta com el basament d'un dels dos pilars que devien flanquejar aquesta entrada. De ser encertada aquesta interpretació faltaria doncs un segon bloc, situat just al costat contrari i que hauria estat espoliat quan es va reconvertir en una etapa posterior tot aquest sector. L'excavació de la zona més immediata va permetre recuperar un altre basament, en aquest cas de travertí, abocat enmig d'un nivell de farciment que cobria la major part d'aquestes estructures. És molt probable doncs que originalment hagués estat situat al costat dret de la porta d'entrada al corredor i més si tenim en compte que just en aquest punt l'estratigrafia posava de manifest l'existència d'una fossa.

Tal com ja hem avançat, aquesta zona d'accés es troba aproximadament al mig del corredor que connecta el conjunt d'habitacions d'aquesta ala oest. La planta original d'aquest passadís queda

igualment alterada per les subdivisions i reutilitzacions posteriors, de manera que l'acabament de l'extrem sud és francament difícil de definir. Per contra, el costat nord s'entreveu amb més claretat i malgrat l'espoli d'alguns dels elements originals sembla que devia comunicar directament amb l'entrada oest de la galeria del cos residencial situada una mica més al nord. El basament de pedres que forma l'entrada queda lleugerament elevat en relació al sòl d'aquesta meitat nord del corredor, desnivell que es salva mercès a un petit graó, fet igualment d'obra.

Constructivament, aquest nou corredor es separa de l'àrea oberta o pati mitjançant un mur del qual només n'han quedat unes malmeses restes. Es tracta d'una estructura feta de tapial que per la seva part interna encara conservava restes adherides del revestiment original, de color blanquinós i de no gaire gruix. Precisament aquesta línea facilitava la distinció entre les restes de la tapia caiguda i la part conservada *in situ*. Cal suposar doncs, a l'igual que la galeria nord, que l'alçada d'aquest mur no seria superior al metre, a manera de barana de separació que marcava l'inici de la zona coberta. Es conserva encara un dels basaments de pedra que servien de base als pilars que suportaven el pes de la teulada de la galeria, inclinada probablement vers el pati interior, tal com demostra l'existència d'una canalització per recollir l'aigua, que corre paral.lela als peus d'aquesta. La cota de circulació d'aquest sector de corredor es pot restituir mercès a una sòlida preparació feta amb trossos de travertí.

Aquesta zona del corredor serveix de nexe d'unió a dos àmbits situats una mica més a l'oest. La primera d'aquestes habitacions, individualitzada com la número 45, es troba immediatament al sud de la número 34, excavada ja durant la campanya de 1989. La porta d'entrada, perfectament visible, es troba situada a l'angle sud-est. El més destacable a nivell estructural es la presència d'un basament, de planta gairebé quadrada que es troba adossat al mur est. Està fet amb pedres de petit tamany i la seva part superior coincideix amb la cota que marca la llinda d'accés, de manera que no resulta difícil esbrinar on es trobava el nivell de circulació original. Durant l'excavació, damunt d'aquesta plataforma de pedres es van poder recuperar algunes restes d'argila cremada i alguns carbons, fet que ens fa pensar que és una petita llar.

Immediatament al sud s'hi troba l'habitació 46, de dimensions i característiques molt similars a l'anterior. L'existència de diverses etapes d'ocupació queda manifesta, per exemple, en la superposició del mur de tancament oest. El paviment original de l'estança sembla devia ser d'*opus signinum*, tal com demostren les restes de picadís ceràmic recuperat durant la seva excavació. La porta d'entrada se situa igualment a l'angle sud-est. En aquest cas el retall que s'observa en el sòl del corredor demostra que la llinda va ser expoliada durant les reformes posteriors. Conserva igualment restes d'un basament de pedres, una altra llar, de característiques i mides idèntiques a la localitzada a l'habitació 45. També a la seva superfície hi eren visibles les restes d'argila endurida a causa de l'acció del foc.

Aquest conjunt d'habitacions es complementa amb una altra sèrie d'àmbits situats a la meitat

sud de la galeria o corredor, és a dir, a l'altre costat del basament de pedres que forma l'entrada principal a aquest sector. En aquesta banda el passadís es troba molt més desfigurat que la meitat nord, on encara es veia amb claretat el paviment original. Sembla, per la presència de petites llars domèstiques, que aquesta zona a més de servir de nexe d'unió entre els diferents àmbits s'utilitzava també com a àrea de treball. Aquestes llars o petits forns són de petites dimensions, i estan fetes amb teules (una plana al fons i altres verticals als costats) o amb una plataforma de pedres, ben delimitada per unes altres pedres o fragments de teules clavades. L'excavació d'aquesta zona va permetre identificar alguns dels nivells relacionats amb aquestes activitats, fàcilment identificables per les nombroses restes de cendres i carbons. Algunes d'aquestes llars es superposen a velles compartimentacions i subdivisons, tal com demostra l'existència d'algunes parets situades a una cota més baixa i que semblen funcionar amb les restes, molt malmeses, d'un paviment d'*opus signinum*. La incògnita per a futures campanyes d'excavació es poder esbrinar com acabava aquesta ala de la vil.la per l'extrem sud, atès que l'excavació es troba encara en les etapes més modernes.

Malgrat aquestes limitacions, tot sembla indicar que molt probablement la composició del corredor en la meitat sud no era exactament igual que la de la banda nord. Sigui com sigui, l'element que continua donant un caràcter unitari al sector és la continuació vers el sud de la filada d'habitacions que obre directament a aquest passadís. En efecte, hom documenta l'existència d'unes altres dues estances (habs. 47 i 48), de mides molt regulars i gairebé idèntiques a les descrites més amunt. De la primera en resten només alguns elements, com ara una llar feta amb teules i dels fonaments dels murs laterals, en alguns punts espoliats totalment. De la segona, en canvi, se n'ha conservat el paviment d'*opus signinum*, això sí, tallat per tots els seus costats a causa de les trinxeres de fonamentació dels murs més moderns i de les rases de robatori dels més antics.

Inicialment, la vil.la comptava amb un pati de planta rectangular, ben delimitat a l'est per un mur de gran potència que servia alhora de paret de contenció. Aquest pati queda tancat a l'extrem nord per una galeria o corredor que comunica a una sèrie d'habitacions (rebost, larari, etc.) i a l'oest per un altre passadís, igualment porticat i que uneix el conjunt d'habitacions que acabem de descriure.

Pel que fa a la cronologia d'aquest conjunt d'estructures, ara per ara, i considerant que els treballs d'excavació encara no han finalitzat, només podem apuntar-ne algunes dades relatives al seu abandonament. De fet, no es detecten en tot aquest sector uns nivells d'enderroc clars, la qual cosa ja demostra una evolució diferent a la que va seguir el sector residencial nord. L'incendi que va patir aquest darrer i que en bona part el va destruir completament, va comportar a la llarga canvis que afectaren la resta de l'estructura de la vil.la. Un dels elements claus per entendre aquest procés el constitueix la troballa d'una tomba infantil, just per sobre d'una de les llars d'una de les habitacions d'aquesta ala oest, i que ens marca clarament el seu

final. L'enterrament es va fer a l'interior d'una àmfora, retallada a l'extrem inferior, tapat posteriorment amb una teula i pedres. Aquest envàs, de procedència nord-africana, assimilable al tipus Keay XXV, ens permet situar la tomba en un moment imprecís del segle IV.

La localització d'aquesta tomba no sembla que pugui considerar-se com un fet aïllat, sobretot si considerem que el passat estiu es va localitzar un segon enterrament infantil, ben a prop, en aquest cas d'un nen de major edat, dipositat a l'interior d'una caixa formava per pedres clavades i coberta per unes lloses. Tanmateix hem de recordar també l'excavació, l'any 1983, d'una inhumació, just per sobre de les restes d'un potent empedrat que tanca pel sud la galeria i habitacions del sector nord i que ens marca, igualment, la fi d'aquesta [3]. L'abandonament del sector devia ser lent, el suficient com per poder anar reaprofitant tots aquells elements constructius d'interès per a noves edificacions i en alguns casos per espoliar-los completament, fins al punt que de vegades resulta molt complicat refer la composició original. L'antiga filada d'habitacions oest i el corredor frontal van anar quedant en ruïnes, facilitant així la seva utilització com a cementiri. La durada d'aquesta etapa és difícil de quantificar, però sembla que va coincidir amb la construcció d'un nou conjunt d'estances, excavades ja en la seva totalitat en campanyes anteriors, que tanquen per la banda est i sud un pati, situat per damunt del corresponent a la fase alto-imperial però de dimensions sensiblement més grans que aquest [4]

LES DARRERES REFORMES

Després de l'etapa anterior, en la qual l'activitat d'aquest sector es centra únicament en l'espoli d'elements constructius i en la utilització com a àrea d'enterrament, constatem una darrera "reocupació" ben palesa sobre el terreny per les restes d'uns altres murs. Aquesta s'ha de posar en relació -si fem cas dels escassos materials apareguts en estrats associats a aquest moment- amb una reforma de més ampli abast i que suposa la construcció d'unes noves estances que tanquen per l'est i el sud una àrea oberta. Aquesta reforma comporta una elevació del nivell de circulació, imprescindible per cobrir les restes de les parets de l'edifici precedent. Pel que fa al sector oest, en semi-ruïnes, la reocupació es manifesta en la construcció d'un espai, de dimensions molt més grans que les estances originals (engloba les habs. 47, 48 i 53) i que, en certa manera, sembla voler delimitar per aquest costat el pati interior.

Amb posterioritat a la construcció d'aquest nou àmbit, l'evolució del sector segueix amb reformes i reutilitzacions d'aquelles estances que encara restaven parcialment visibles. Constructivament aquesta darrera etapa es caracteritza per uns murs fets amb rierencs i també

[3] A. Roure, P. Castanyer, J. M. Nolla, J. Tarrús & S. Keay, *La vil.la romana de Vilauba. Estudi d'un assentament rural*, Sèrie Monogràfica, núm. 8, Girona, 1988, pp. 97-99.

[4] P. Castanyer & J. Tremoleda, Resultats de les dues darreres campanyes d'excavació a la vil.la romana de Vilauba, a *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, 1994, pp. 130-136.

trossos de travertí units en sec. En part aquestes noves parets es fonamenten damunt de les antiges subdivisions, mentre que en d'altres casos fou necessari acabar d'arrasar l'alçat encara dempeus de les habitacions originals, ja sigui per reaprofitar la pedra o per unificar els espais. Les reformes devien ser contínues tal com demostra el fet que poc després d'haver-se construït aquesta gran sala hom aixecà uns petits envants que repetien, *grosso modo*, la composició original. El nivell de circulació d'aquestes reformes es troba uns 25 o 30 cms. per damunt del més antic. Els materials ceràmics apareguts en els estrats que ens marquen l'abandonament definitiu poden situar-se vers la segona meitat del segle V, moment en el qual la zona habitada i ocupada sembla patir un retrocés notable.

L'excavació d'aquest sector del jaciment no ha finalitzat encara i les futures campanyes hauran de resoldre algunes incògnites pendents de solució, relatives sobretot a quan es decideix construir aquesta nova ala d'habitacions i a com s'estructurava tot aquest edifici per la banda sud. L'excavació del proper més d'agost incidirà especialment en aquestes qüestions i, de ben segur, n'obrirà unes altres de noves, continuant així una dinàmica iniciada l'any 1978 i que a poc a poc ens han permès d'anar reconstruint el seu procés històric. Estem segurs que la continuïtat de les excavacions no tant sols a Vilauba, sinó també a d'altres jaciments rurals d'època romana, aportarà una visió completa i rigorosa capaç de copsar en tota la seva complexitat una de les manifestacions més clares del que fou la romanització i de la seva estructura socio-econòmica. El coneixement total i complet d'aquests assentaments ha de permetre, en un futur, poder elaborar treballs de síntesi relatius a l'explotació i ocupació del territori, difícils d'abordar si només disposem d'una informació massa fragmentària i irregular.

BIBLIOGRAFIA

CASTANYER P., ROURE A. & TREMOLEDA J. (1990) Les darreres excavacions a la vil.la romana de Vilauba: la part residencial, *Tribuna d'Arqueologia 1988-1090,* Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 63-70.

CASTANYER P. & TREMOLEDA J. (1994) Resultats de les dues darreres campanyes d'excavació a la vil.la romana de Vilauba, *Segones Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* Torroella de Montgrí, pp.130-136.

CASTANYER P. & TREMOLEDA J. (1995) Datos recientes sobre la investigación arqueológica de la villa romana de Vilauba (Camós, Girona), *Journal of Roman Archaeology*, 6, Michigan, pp.275-277.

CASTANYER P. & TREMOLEDA J. (en premsa) La villa romana de Vilauba. Excavación de un ámbito de culto doméstico, *Madrider Mitteilungen.*

ROURE A., CASTANYER P., NOLLA J.M., TARRÚS J. & KEAY S. (1988) *La vil.la romana de Vilauba. Estudi d'un assentament rural,* Sèrie Monogràfica, 8, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona, pp.97-99.

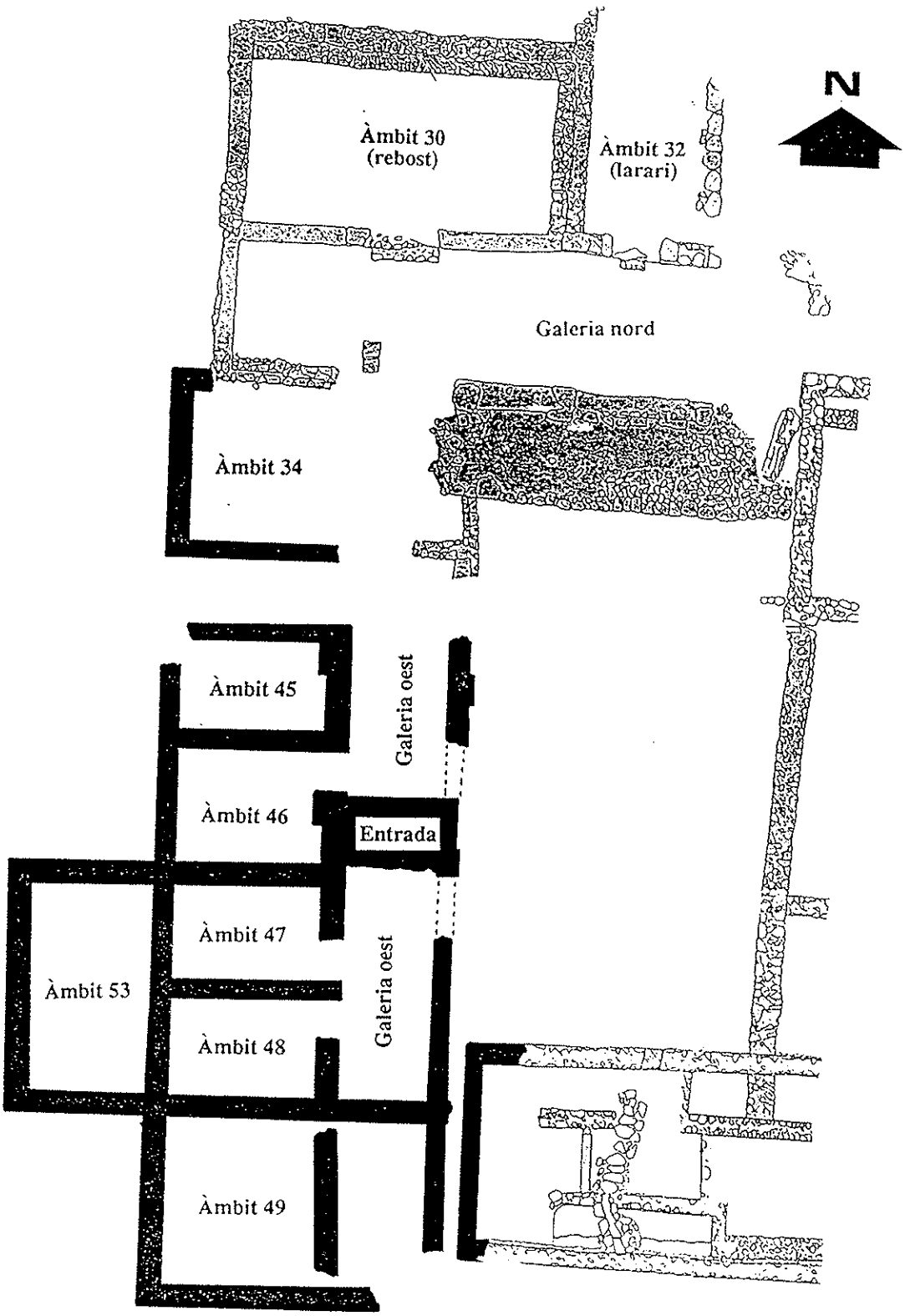

Fig.1: planta del sector excavat durant les campanyes de 1994 i 1995.
En color negre, els principals àmbits descobets.

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA VIA ROMANA DEL CAPSACOSTA (SANT PAU DE SEGÚRIES, EL RIPOLLÈS-LA VALL DE BIANYA, LA GARROTXA)

Cesc BUSQUETS
Montse FREIXA

Arran de la construcció dels Túnels del Capsacosta (variant de la carretera C-153 / Eix Pirenenc), que han permès unir la comarca de la Garrotxa amb la del Ripollès, l'empresa constructora del nou traçat, GISA, d'acord amb la nova Llei del Patrimoni Cultural Català, destinà una part de l'1 % que s'ha d'invertir en accions culturals a l'excavació, restauració, consolidació i adequació de la Via Romana del Capsacosta.

Les referències a la Via del Capsacosta identificant-la com un camí romà daten ja del s.XVII (Pujadas 1607), tot i que es refereixen només a parts concretes de la Via. Des d'aquell segle fins als nostres dies han estat diversos els autors que s'han referit de passada a algun dels trams de la Via o a tot el seu recorregut. Ara bé, no és fins la dècada passada que Casas (1983) realitza un estudi historic-arqueològic més aprofundit, dedicant-li una monografia.

Sembla ser, doncs, que la Via del Capsacosta podria ser de construcció romana, tractant-se d'un brancal secundari de la Via Augusta (que unia Cadis amb Roma). Es separava d'aquesta a l'Empordà a través de dos trams diferents que s'unien de nou a Esponellà per continuar en línia recta cap a Besalú. A partir de Besalú, i seguint el riu Fluvià, travessava part de la Garrotxa fins a St. Joan les Fonts, dirigint-se llavors cap a la Vall de Bianya, travessant el Coll del Capsacosta fins a St. Pau de Segúries. Allí es bifurcava: un tram en direcció a Ripoll i un altre cap a Camprodon i Coll d'Ares. Travessava aleshores el Vallespir fins el Voló, on es tornava a unir amb la Via Augusta.

Ara bé, malgrat tots aquests estudis, la Via del Capsacosta requeria una investigació més aprofundida, tant pel seu coneixement com per la seva difusió, ja que en els darrers anys el seu estat de conservació s'ha anat degradant, tant per la mà de l'home i com per la mateixa vegetació.

El tram de la Via que mostra restes del ferm amb una certa continuïtat i que, a més, presenta algunes obres de fàbrica, transcorre entre Sant Pau Vell (terme municipal de St. Pau de Segúries, el Ripollès) i el Pas dels Traginers (Vall de Bianya, La Garrotxa), amb una longitud total de 8'05 Km. Aquest va ser el tram en el que s'hi realitzà la intervenció arqueològica i les obres de restauració i consolidació l'any 1994. Aquestes obres varen estar dirigides pel Servei de Monuments de la Generalitat de Catalunya i de la Diputació de Girona i pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

Aquesta zona és de les més complexes i variades de la geografia catalana, atès que hi ha una transició entre la muntanya i la plana, passant d'un ambient mediterrani (amb boscos d'alzines) a uns ambients medioeuropeus (més temperats i humits, amb vegetació caducifòlia).

LES OBRES D'ENGINYERIA I DE FÀBRICA LOCALITZADES A LA VIA DEL CAPSACOSTA

Al llarg de tot aquest tram on s'ha actuat, els constructors es veieren obligats a fer unes grans obres d'enginyeria (l'estat de conservació de les quals es pot considerar únic a Catalunya i a la Península), per tal de solventar les dificultats que imposava el terreny i la seva topografia. A causa d'aquestes, el camí es construí en "serpent", és a dir, en curts fragments rectes sostinguts per sòlides plataformes (més o menys quadrades) i murs de contenció fets amb grans blocs de pedra seca, de dimensions considerables i debastades lleugerament. Aquestes plataformes són un dels elements constructius més importants de la Via, ja que en alguns punts arriben a tenir 3'75 metres d'alçada i formen unes corbes molt tancades, amb uns pendents que en certs llocs oscil.len entre el 10 i el 20 %. Això provocà que s'haguessin de reforçar les plataformes d'aquestes corbes, sobretot la seva part externa que era la rebia més pressions, col.locant blocs de pedra molt més grans (alguns de 2 metres de llargada per 70 cm. d'amplada) i farcint l'interior dels murs amb pedruscall massís, sense terra. Tots aquests murs són de gravetat, amb extradós vertical i lleugerament intraplomat, seguint la regla emprada habitualment per al dimensionament de murs.

La calçada de la Via està construïda a base de dues filades de carreus quadrats o rectangulars, ben tallats (en alguns s'hi poden apreciar les marques de les barrines), de mesures variables, que limiten els extrems exteriors, trobant-se en alguns d'ells pilons guarda-rodes de pedra del país lleugerament debastada (la seva alçada oscil.la entre els 50 i els 75 cm. i es troben separats

entre ells per uns 220-250 cm.). L'espai comprès entre aquestes dues cintes de carreus és empedrat amb blocs de pedra de dimensions més petites que les de les vores i situats al mateix nivell que aquelles (encara que en alguns punts l'erosió ha abaixat la seva cota fins un metre respecte als carreus laterals). El tipus de pedra utilitzat per realitzar aquest empedrat és la del país, originalment pedra rierenca i conglomerada indistintament, però posteriorment en les contínues reformes únicament conglomerat. En gran part del seu recorregut l'amplada del camí és regular (de 300 a 555 cm. com a amplada màxima), tot i que en alguns punts les successives reformes efectuades al llarg dels anys han reduït considerablement aquesta amplada original.

En alguns llocs es pot apreciar la secció en forma d'arc que presenta el paviment, solució adoptada per tal d'evacuar les aigües de la pluja. A més, a la part interior del camí, entre la vorera i la paret de muntanya, existeix una cuneta tallada en el sòl, terra o roca (d'una secció mitjana de 0'40 X 0'40 metres), que respon també a la necessitat d'evacuació d'aigües. També per aquest mateix motiu trobem en els llocs on hi ha un desnivell important una filada de pedres verticals que travessen la calçada, sobresortint uns quants centímetres de les lloses de l'empedrat i funcionant com a trenca-aigües. A voltes aquests trenca-aigües estan construïts a base de dues filades paral.leles farcides en el seu interior per pedruscall col.locat en sec, que fa possible un sistema de drenatge per filtració d'aigües. El darrer sistema documentat d'evacuació d'aigües és el desguàs per sota el paviment per mitjà de clavegueres transversals subterrànies, que surten a l'exterior per la paret de contenció.

Pel que fa a les obres de fàbrica relacionades directament amb la Via existeixen: els basaments d'un pont que travessa la riera de St. Salvador, l'origen del qual sembla ser antic; restes d'un altre possible pont, 600 metres aigües avall en la riera de Bianya; un reservori d'aigua situat al costat del camí, després de travessar la riera de St. Salvador i una font coneguda com la Font de l'Arç, situada en l'encreuament d'una "variant" de la Via, després de Sant Pau de Segúries; i tot un seguit de construccions que funcionaren com a Hostals:Hostal de Dalt, Can Sargantana, La Pineda i Cal Ferrer i Els Hostalets de Capsacosta, les quals han estat objecte d'una excavació arqueològica, paral.lelament a l'actuació en la Via romana.

L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA EN ELS HOSTALETS DEL CAPSACOSTA I CAL FERRER

El motiu principal pel que es va decidir fer-hi excavacions fou la presència d'uns carreus de dimensions i factura que feien pensar en alguna construcció d'època anterior a les dels Hostalets i Cal Ferrer, en les fonamentacions d'aquestes dues edificacions.

Un cop estudiades totes les dades, tant les informacions proporcionades per l'arqueologia com la informació aportada pels documents escrits, ens remunten l'existència d'aquestes construccions al s.XVII.

La informació recollida pel que fa a Cal Ferrer gira entorn als el 1630, dada que ens ve donada per la troballa més antiga: un fragment ceràmic de "Blava Catalana" datable d'aquesta època. Per altra banda, la documentació escrita ens porta aproximadament a l'any 1719, on es parla ja per primera vegada d'una edificació anomenada la "Pomareda" (Cal Ferrer). L'any 1756 es concedeix la facultat al seu propietari d'obrir-hi un "*mesón*", fet ratificat de nou l'any 1772.

La darrera fase de Cal Ferrer funcionava com a ferreria i també de casa per la família del ferrer. La ferreria, com a element principal es caracteritzava per la fornal, de la qual se n'ha trobat la part utilitzada per escalfar el metall, mentre que desapareix la xemeneia i la manxa. Pel que fa a les altres habitacions, s'han localitzat les destinades a cuina-menjador i les corts, ja que la part superior tan sols es pot intuir per l'arrencament de l'escala que conduïa a les estances de dalt.

Relacionat amb els Hostalets de Capsacosta, la ceràmica en aquest cas és menys explícita que per Cal Ferrer ja que els atuells recuperats responen bàsicament als usos quotidians d'un hostal, i com a tals és poca la informació cronològica que ens poden aportar. En canvi, la documentació escrita ens aporta algunes dades prou fiables: el 1817 surt citat l'"Hostal de Baix" en un permís que faculta la seva funció d'Hostal.

Cal pensar, doncs, que fins a finals del s. XVIII i inicis del XIX funciona com a Hostal l'edificació de "Cal Ferrer", i a partir d'aquesta darrera data passa a fer aquesta funció "Els Hostalets de Capsacosta", anomenat també "Hostal de Baix", mentre que "Cal Ferrer" passarà a fer la funció de la qual ara encara en porta el nom.

Respecte a la finalitat de l'excavació, de trobar restes d'època antiga que poguessin ajudar a datar la Via i atribuir la finalitat de *mansio* a les construccions, no s'ha pogut aconseguir. La construcció de Cal Ferrer, que era la que amb més probabilitat podia aportar dades, presenta la particularitat d'ésser excavada a la roca mare, la qual cosa impedeix trobar cap tipus d'estratigrafia i per tant de poder recuperar algún tipus de material més antic.

Les possibilitats de que es tractés d'una *mansio* existeixen encara i es basen en els carreus que es troben situats sobre la roca mare formant part de la façana principal de Cal Ferrer. Aquests continuen mantenint la hipòtesi de que es pugui tractar d'una construcció més antiga del que ens aporten les dades materials i escrites, i es pot dir el mateix pels Hostalets de Capsacosta.

RESULTATS DE L'ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA REALITZADA A LA VIA DEL CAPSACOSTA.

Els camins constitueixen un tipus de jaciment arqueològic que està viu i sotmès a una transformació constant. Es tracta d'un cas extraordinari de perduració en l'ús d'una estructura que només es pot comparar amb el subsòl urbà. Això fa que sigui difícil de discriminar la cronologia dels trams de camí i de les obres de fàbrica que s'hi poden trobar. I per complicar més la cosa, la represa de la construcció i reparació de carreteres en època moderna fonamentà la seva tecnologia en l'observació dels camins romans, que encara llavors formaven la major part de la xarxa principal de comunicacions.

Això queda del tot palès a la Via del Capsacosta, ja que si s'analitzen les restes estructurals trobades, malgrat presentar un estat de conservació en general molt bó, se'ns fa molt difícil poder donar a aquesta una cronologia concreta (tant de la seva construcció com dels diferents moments d'ús).

El resultat de l'actuació arqueològica duta a terme a la Via és molt desigual si es fa referència al seu coneixement estructural, o bé a la seva cronologia. S'han posat al descobert moltes noves restes i coneixem moltes més dades sobre el seu sistema de construcció, però en canvi no ha ajudat a poder-la datar amb certitud. Les troballes de material arqueològic dutes a terme són molt minses i escadusseres i aporten molt poca informació cronològica.

Ara bé, a partir d'aquesta actuació podem considerar que la Via sofrí al llarg dels anys nombroses reformes, que queden molt ben documentades amb el descobriment d'un nivell d'ús i les seves estructures viàries, que n'amortitzen unes altres d'anteriors.

Establir en quin moment històric es produí aquest fet és molt difícil, ja que com hem dit anteriorment no ens podem refiar de les troballes de material arqueològic. Així, hem de buscar la seva interpretació cronològica en les notícies històriques i en la documentació.

En el segle XV, els terratrèmols de l'anomenada sèrie olotina afectaren greument el territori de Bianya. Els més forts, que haurien correspost al grau VIII de l'escala de Mercalli, es produïren el 15 de març de 1427 i el 2 de febrer de 1428. Les notícies que ens han arribat d'aquesta catàstrofe deixen entreveure que la Vall de Bianya sofrí una destrossa molt important, derruïnt-se molts edificis (quasibé totes les esglésies) de la contrada i morint-hi molta gent.

Així, no seria d'estranyar que la Via del Capsacosta també sofrís un assolament important. Això explicaria perquè es troben molts fragments d'enllosat esfondrats i malmesos i amb uns desnivells molt pronunciats. També explicaria l'abandonament d'alguna de les tramades de la Via, degut a l'estat de destrucció en què quedà després dels moviments tel.lúrics. Segurament

es produïren plegaments del terreny que afectaren completament l'estructures viàries.

Després d'aquests terratrèmols, la Via degué restar molt malmesa, impracticable completament, i degut a què era un important nus de comunicació entre les terres de muntanya (Ripollès, Garrotxa) i les de la plana (Empordà), les obres de reconstrucció no es deurien fer esperar. S'hi realitzaren, doncs, importants reformes, tal i com es documenta arqueològicament.

D'altra banda, cal recordar que en el segle XIX, durant la Guerra del Francès (1808-1814), els francesos realitzaren grans obres per arranjar el camins existents, que en aquells moments presentaven un estat de conservació molt lamentable. Tampoc es pot descartar, però, que totes aquestes reformes haguessin estat fetes en èpoques històriques molt més anteriors.

També és molt possible que aquestes reformes i reconstruccions de la Via es realitzessin en moments diferents, al llarg dels anys i com a simples obres de conservació i manteniment. Proba d'això és la moneda de coure que es trobà davant de Can Sargantana, datable entre el 1778 i el 1779 (4 Maravedís de Carles III). Aquesta troballa podria servir per datar la reforma existent en aquell indret, ja que es localitzà sota el nivell de la calçada -de terra vegetal- de la Via

El que és evident, però, és el fet que existeixen trams de la Via que foren edificats de nou, seguint més o menys un traçat anterior, amb característiques tècniques i constructives diferenciades a les ja existents.

Ara bé, el gran problema que presenta la Via és la datació d'aquesta primera construcció, és a dir, del nivell estructural original documentat. Tal i com ja hem vist, tradicionalment s'ha identificat la Via del Capsacosta amb una via romana. Essent una de les vies secundàries i subsidiàries de la Via Augusta. Però les obres d'enginyeria i de fàbrica que poden datar-se amb total certesa d'aquesta època són pràcticament inexistents.

Tanmateix, si es consulten estudis realitzats sobre camins i vies antigues, es veu com la Via del Capsacosta presenta una sèrie de característiques que la poden fer d'època romana:

- Discorre per cotes del terreny elevades, sempre buscant les carenes.

- Presenta un sistema constructiu semblant o igual a vies que amb tota certesa tenen un origen romà. Aquests paral.lels són, sobretot, la Via del Puerto del Pico (Avila), la Via de la Plata (Salamanca-Zamora), la Via de Parpers (Maresme) i el tram de Via Augusta del Perelló (Baix Ebre).

- El sistema de desguassos trobat a la Via també es localitza en alguna d'aquestes vies. Així, la claveguera que es troba en el P.K. 2,990., que ens sembla que és la més antiga, és similar a

d'altres localitzades a la Via de Parpers, a Puerto del Pico, al Perelló, al clavegueram de la vil.la romana dels Munts i de Tiermes (Sòria) i a la claveguera muntanya-mar del sector de les Termes de Badalona.

- L'amplada mitjana que presenta la Via està dintre l'habitual a les altres vies.

- Presenta el paviment de la calçada empedrat, amb una estratigrafia molt variada i complexa, però que s'adapta als models clàssics. Ja que quasibé en cap Via romana, almenys de les estudiades fins ara, no se segueix el tipus ideal d'estratigraficació.

- La cuneta lateral de desguàs també s'ha documentat en d'altres vies, com per exemple a la del Perelló.

- Existeixen els basaments d'un pont (sobre la Riera de Bianya), que presenten algunes característiques tècniques (carreus molt ben tallats i lligats amb un *opus caementicium*, petita cornisa a l'acabament del basament per encaixar-hi l'estructura per construir l'arc...) datables amb probabilitat de l'època romana. No hem trobat paral.lels iguals, encara que sí amb característiques semblants.

- La documentació antiga (segle X / segle XII) ens informa que ja en època medieval existia aquest camí; per tant, havia d'haver estat edificat amb anterioritat, perquè en aquelles èpoques aprofitaven la xarxa viària ja existent de l'Antiguitat.

- Trobem dos fragments petits de camí que presenten una pavimentació d'empedrat diferent a la resta, i si els considerem com unes reformes datables d'època medieval (paviment en "espina de peix"), això equivaldria a donar una datació anterior a la Via que sofrí aquestes modificacions.

A part de la Via en si mateixa, també caldria tenir en compte les troballes arqueològiques d'èpoques antigues localitzades pels voltants de la Via. Així, a l'any 1908 es trobà en el lloc conegut com el "Clot Fondo de la Riba", a la Vall de Bianya, la meitat inferior d'una gerreta d'època romana. Aquest descobriment és molt important, ja que ens està documentant que la Vall de Bianya en època romana estava habitada o, si més no, s'hi circulava.

Un altre descobriment arqueològic important per al coneixement de la Via del Capsacosta es produí al 1872 en el Pla de Gibrella, també a la Vall de Bianya. S'hi localitzà una necròpoli d'incineració tumulària, datable del 625 a.C., amb alguns objectes de ferro com a aixovar. En el moment en què es data aquest jaciment, la metal.lúrgia del ferro s'estava introduint a la nostra zona amb l'arribada d'una nova població que es posa en contacte amb els pobles autòctons. Això implica que ja des d'antic un dels passos importants des dels Pirineus cap a l'interior es realitzà per la zona del Coll d'Ares i Capsacosta.

A més, caldria recordar que la Garrotxa i el Ripollès són zones molt aptes per l'explotació minera i forestal. Per tant, podria ser aquest el motiu bàsic de la seva construcció en època romana i, a la vegada, una proba en si mateixa de la seva romanitat. Recordem que una obra amb aquesta envergadura i enginyeria viària tan espectacular no tindria raó de ser si no fos la motivació i funcionalitat econòmica. El què queda del tot clar, però, és el fet que la Via del Capsacosta ha servit des de fa molt de temps com a pas per accedir de la plana a la muntanya, comunicant L'Empordà amb el Ripollès, o a l'inversa.

Analitzant tots aquests factors suara descrits, creiem que la Via del Capsacosta en el seu origen fou de factura i construcció romana, sense poder concretar, però, la seva datació concreta. Durant el període de domini Franc i Alt Medieval, la Via degué estar encara en ús, aprofitant-se l'estructura d'època romana.

Al llarg de l'època medieval, fins al segle XV, continuà usant-se, sofrint alguna petita reforma i modificació, segurament a causa del seu mantenint (empedrat d'"espina de peix", reservori d'aigua, construcció dels primers Hostals).

Al 1427-28 la Via es veié afectada, segurament, pels terratrèmols que hi hagué per tota aquesta zona. Potser quedà inservible per algun temps a causa dels enderrocs que aquests causaren, però cal suposar que molt aviat fou reparada i s'hi pogué circular. Això ens ho confirma la gran reforma que existeix a la Via, que deixa en desús antics traçats i estructures, molt malmesos i arrasats.

En època moderna, la Via es convertí en Camí Ral d'Olot a Camprodon. Segurament són d'aquesta època la gran majoria d'Hostals al costat del camí, així com una quantitat indeterminada de reformes efectuades en ell. Durant totes les invasions franceses, des de les del segle XVII fins a les del XIX, els exèrcits francesos hi circularen, tant en el moment de les invassions com en el de les retirades.

Al 1761 s'establiren per tot l'Estat Espanyol les carreres de posta, essent la Via del Capsacosta un camí molt important per comunicar Olot (que era una administració agregada a la de Barcelona) amb Camprodon i Ripoll (que eren estafetes agregades a Olot).

Durant la invasió francesa del segle XIX (1808-1814) la Via segurament fou molt reformada, o si més no s'hi realitzaren obres de conservació i manteniment importants.

Amb la construcció, el 1926-27, de la nova carretera C-153 d'Olot a Camprodon, la Via del Capsacosta deixà d'usar-se i s'inicià el seu gradual deteriorament.

I ja per finalitzar, només cal remarcar que els esdeveniments produïts al llarg de la "vida" de la Via del Capsacosta i el seus reflexos en ella mateixa constitueixen una de les perioditzacions arqueològiques més difícils d'establir.

BIBLIOGRAFIA.

BUSQUETS C. (1996) *Memòria Tècnica de l'actuació arqueològica realitzada en la Via Romana del Capsacosta.* Treball inèdit.

BUSQUETS C. & FREIXA M. (1995) La intervenció a la Via del Capsacosta, *Revista de Girona*, 168, gener-febrer 1995, pp. 63-65.

CASAS J. (1983), *La Via Romana del Capsacosta.*, Olot.

FREIXA M. (1995), *Memòria de les excavacions arqueològiques d'urgènciaals Hostalets del Capsacosta i Cal Ferrer. La Vall de Bianya (La Garrotxa).* Treball inèdit.

NOLLA J.Mª. & CASAS J.(1984) *Carta Arqueològica de les comarques de Girona,* Girona.

PUJADAS J. (1607) *Crónica Universal del Principado de Cataluña,* llibre I, Barcelona.

SALA R. (1976), Romanització de la Garrotxa, *III Assemblea d'Estudis sobre el Comtat de Besalú,* Besalú, pp. 365-392.

Fig.1: Vista d'un tram de la via.

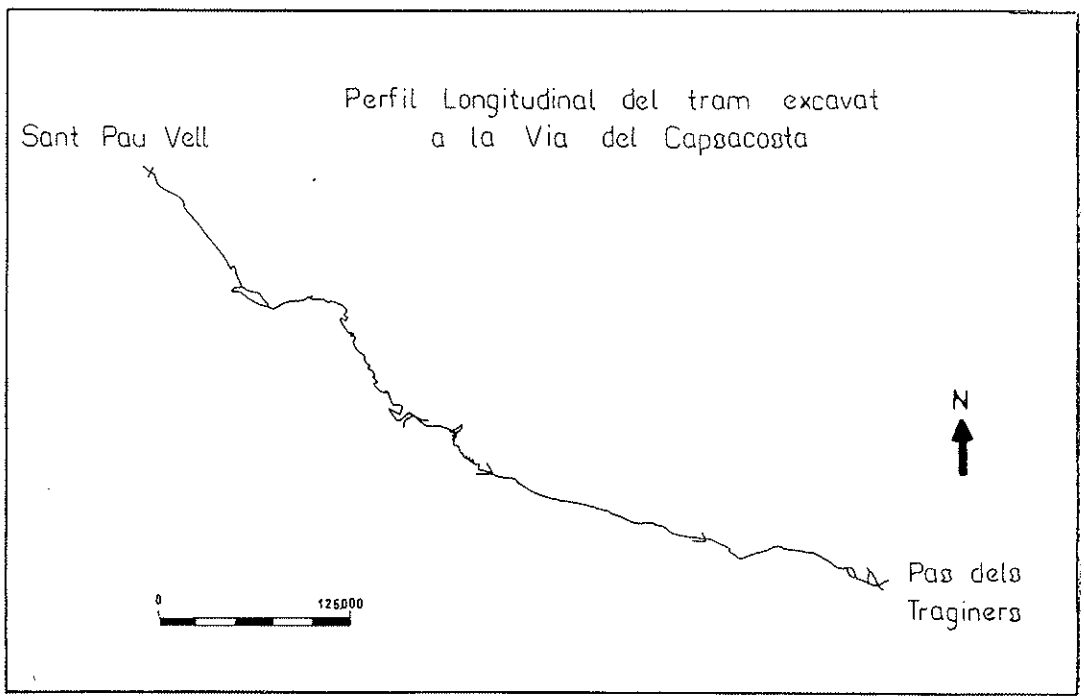

Fig.2: Perfil longitudinal del tram excavat.

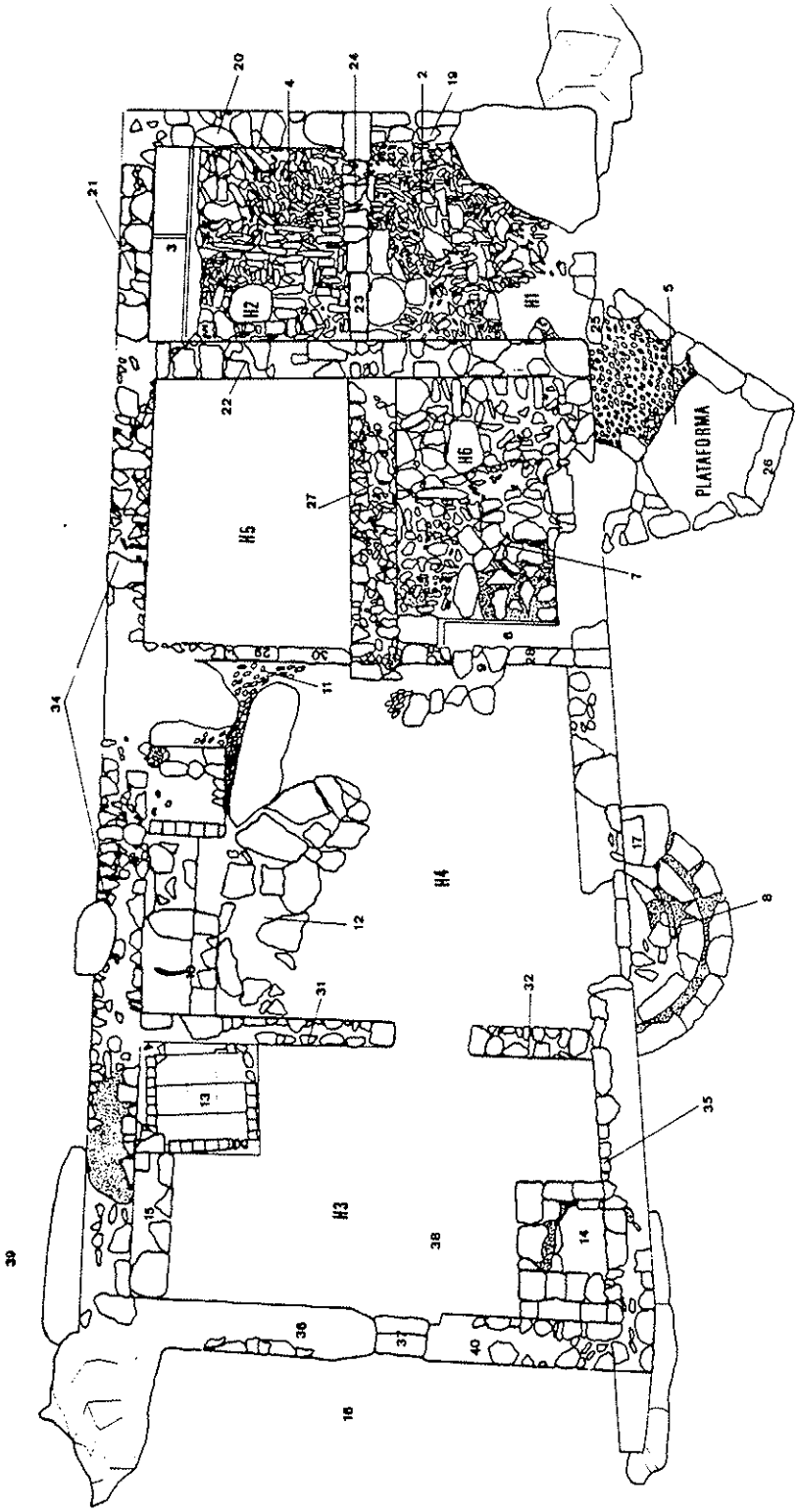

Fig.2: Planta general de Cal Ferrer

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners, 1996

LES ESGLÉSIES DE SANTA MARGARIDA I SANTA MAGDALENA D'EMPÚRIES (L'ESCALA, ALT EMPORDÀ)

Josep M. NOLLA
Josep BURCH
Jordi SAGRERA
David VIVÓ

Xavier AQUILUÉ
Pere CASTANYER
Joaquim TREMOLEDA
Marta SANTOS

INTRODUCCIÓ

Les esglésies de Santa Margarida i Santa Magdalena (l'Escala, Alt Empordà) es localitzen en l'extrem sud-occidental del turó d'Empúries, separades actualment pel trencant que mena cap a Sant Martí des de la carretera de Viladamat a l'Escala. Ambdues esglésies, i les estructures anteriors sobre les quals se superposen, estan íntimament vinculades a l'evolució històrica d'aquesta ciutat en època tardo-romana i alto-medieval. L'abandonament progressiu dels espais urbans d'*Emporiae* va motivar que el nucli urbà de la ciuitas quedés reduït, des de finals del segle tercer, al solar de l'antiga Paleàpolis, el primer assentament colonial foceu i avui poblet de Sant Martí. Aquesta petita urbs, en el sentit isidorià del mot (*Etym.* XV, 2, 1), adaptada a les noves circumstàncies històriques, fou la seu d'un dels bisbats d'aquest territori conegut documentalment des del 516, en època del domini visigot, però que degué existir des de molt abans. Més endavant fou capital del comtat d'Empúries des de la reorganització d'aquestes contrades per part de Carlemany fins al trasllat a Castelló en un moment indeterminat que se situa majoritàriament en el segle XI.

Al voltant de la ciutat, durant aquestes etapes, es van articular tota una sèrie d'establiments de naturalesa diversa, mal documentats, tot i que llur coneixença permet explicar parcialment les peculiaritats i funcions de la ciutat tardo-antiga i medieval.

Entre aquestes estacions es troben les esglesioles de Santa Margarida i Santa Magdalena, les quals foren objecte, entre 1954 i 1957, d'exploració arqueològica des del museu d'Empúries i sota la direcció de Martín Almagro i Pere de Palol. Els resultats d'aquests treballs, tanmateix, no foren publicats exhaustivament i només se n'aplegaren algunes dades en un valuós però insuficient treball de 1962 (Almagro & Palol 1962), que permeten fer-se una idea de la importància del lloc. Per acabar-ho d'adobar, l'única documentació conservada al museu d'Empúries es limitava a les anotacions, croquis i explicacions aplegades als "Diarios de Excavaciones" de les campanyes corresponents, insuficients, però, per intentar explicar rigorosament les característiques i l'evolució dels monuments. A més, calia afegir-hi el deficient estat de presentació de les estructures, cobertes de vegetació i de brossa, que feien invisible una part important dels elements i la seva anàlisi.

Totes aquestes circumstàncies justificaven un projecte de recerca que tingués en compte, també, la conservació i adequació museística del lloc dins del discurs general de presentació del conjunt d'Empúries.

Des de 1994, el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries i la Universitat de Girona han endegat un projecte d'investigació, conservació i museïtzació de les esglésies de Santa Margarida i Santa Magdalena que es troba actualment en la seva primera fase. Les campanyes efectuades l'any 1994 i 1995 han tingut dos objectius principals; la dignificació de les restes conservades, amb la neteja i control periòdic de la vegetació, i la documentació científica (planimetria, fotografia, registre d'unitats estratigràfiques, relacions i seqüències entre unes i altres,..). Presentem a continuació els resultats de la interpretació de tota la documentació aplegada en el ben entès que potser caldrà modificar-la com a resultat de l'execució de la segona fase del projecte que comportarà l'excavació d'alguns sectors per intentar poder datar les successives reformes que s'han detectat durant aquest primer moment i per poder entendre la configuració real i la funcionalitat de les estructures identificades que, no ho oblidéssim pas, coneixem avui de forma parcial i insuficient. No voldríem continuar sense agrair al Sr. Salvador Gispert Sauch, propietari dels terrenys on es troben les esglésies, les facilitats que ha donat en tot moment per tirar en davant aquesta tasca.

L'ESGLÉSIA DE SANTA MAGDALENA (fig. 1)

Fou explorada, com s'ha vist, entre 1957 i 1959. Actualment tenim al descobert tota l'església i edificis de l'entorn, però queden encara llocs puntuals per excavar, i l'exploració d'un seguit

d'àmbits adjacents que assenyalen alguns murs i que semblen correspondre a diferents eixamples del cementiri que es generà a redós del temple.

La interpretació de les restes no només és insuficient sinó que ha estat confusa. Almagro i Palol anomenaven Santa Margarida l'església que se situa més al nord i la de migdia, que no tenia una advocació coneguda, Santa Margarida II, tot i les contradiccions observables en l'anàlisi de les plantes publicades (Almagro & Palol 1962, p.37 i 38). Posteriorment Badia, tot i ser conscient d'aquesta contradicció, decidí anomenar Santa Margarida II la que mostrava un absis en forma de ferradura (al nord) en considerar que l'altra (al sud) tenia elements d'una més gran antiguitat (Badia 1978, p. 147 i nota 56). Un pas endavant el representà la descoberta i publicació d'un mapa del segle XVIII d'aquesta zona on a més de l'advocació a Santa Margarida se'n recuperava una altra a Santa Magdalena (Ainaud de Lasarte 1982, 347-349). El problema, però, no ha quedat encara resolt car l'ubicació de cada una d'elles no es pot associar amb tota seguretat a aquests noms. La provisionalitat de la qüestió, mancats d'un estudi definitiu de les fonts documentals, obliga a adoptar una solució de compromís segons la qual Santa Magdalena la fem correspondre a les restes que ens ocupen tal i com ja s'ha proposat (Badia 1990, pp. 459-462).

Pel que fa a les restes estructurals, ben aviat hi hagué la consciència de l'enorme complexitat que presentaven; Almagro i Palol les defineixen com un "*conjunto de construcciones de tipología muy difícil, pero de un interés grande para el estudio de los templos o capillas alto-medievales de Ampurias*" (Almagro & Palol 1962, p. 39). Badia, per la seva banda, en la sistematització del romànic empordanès descriu l'origen de l'església en la capçalera i un curt tram de la nau que, posteriorment, es allargat vers ponent: "l'esglesiola és d'una nau amb absis de planta trapezoïdal (període pre-romànic II). Un curt tram de la nau, en l'extrem oriental pròxim a la capçalera, d'uns tres metres de llargada, té els murs d'un metre d'amplada. La resta de la nau, tot el sector occodental restant, posseeix les parets d'un gruix molt inferior (0'70 m). Les estances annexes al temple presenten aquest darrer gruix en tots el murs. Farem esment en primer lloc del tram de la nau i de l'absis amb parets d'un metre d'amplada puix que es tracta d'una construcció homogènia i clarament definida de les altres restes" (Badia 1978, p. 147). En un estudi posterior, Badia destaca algunes evidències clares, com ara que els murs de la intersecció de la creu llatina que dibuixa la planta no són homogenis sinó que són doblats la qual cosa li permet de suposar que es tracta d'un reforç per a una construcció més alta (Badia 1990, pp. 461-462). Si bé estaríem molt més d'acord amb aquesta segona proposta, pensem que només correspon a una de les diverses fases que és possible destriar en la complexa evolució que va patir el conjunt de Santa Magdalena. A més d'aquest estudis, només podem citar una ràpida referència de X. Barral, segons la qual es tractaria d'una església de la segona meitat del segle X (Barral 1981, p. 203).

La simple observació de les restes dels murs i elements que foren exhumats en les antigues

excavacions, l'anàlisi acurada de cadascun d'ells, les diverses relacions que s'estableixen entre uns i altres, permeten avançar una complexa seqüència estructural que serveix per distingir diverses fases constructives que dibuixen l'evolució del lloc al llarg d'un arc cronològic notable. Aquest esbós evolutiu que presentem a continuació haurà de ser confirmat en futures campanyes d'excavació que també hauran de permetre datar amb més precisió cada un dels moments.

Per arribar-hi, el que vàrem fer va ser individualitzar els diversos àmbits que constituïren la fase més expansiva del conjunt. Aquests àmbits, que anomenem quadres, han estat numerats de forma correlativa fins a un total de 9 (fig. l). Alguns són clars i ben definits (quadres 1000 i 5000 que corresponen a l'església o el 7000, recinte funerari a prop del temple) mentre que d'altres no ho són tant, si més no de moment.

Les reformes significatives que va patir l'edifici detectades en els aprofitaments, talls, lliuraments, superposicions,.., es poden ordenar, provisionalment, en diverses fases. Per manca d'espai no podrem entrar en una anàlisi descriptiva detallada, que caldrà fer quan es publiquin els resultats d'aquests treballs (fig. 2).

Fase I (fig. 2,1).
Les primeres estructures de la zona corresponen a un recinte tancat, de forma gairebé quadrada, qua amida 19'30 per 16 m, i que ja hauria tingut una dedicació funerària, puix que serviria per delimitar l'espai que contenia un primitiu mausoleu.

La tècnica constructiva dels murs d'aquesta fase és clarament diferent de cap altra i s'han conservat desigualment segons hagin estat associats o no a estructures posteriors. Presenten una amplada homogènia de 0'50 m. i són fets a base d'un doble parament extern i d'un reble interior de morter i pedruscall menut. Les cares vistes, disposades en filades horitzontals, són regulars però no rigoroses; les cantonades degueren ser acabades amb blocs més grans que han desaparegut. D'aquests murs més antics hem de destacar que en diversos llocs es pot observar com damunt del morter que omplia les juntures de les pedres es varen dibuixar incisions verticals i horitzontals que simulaven una més gran regularitat del parament. En la paret que tanca per migdia l'edifici s'obria la porta que feia possible l'accés a l'interior, amb una llum aproximada d'un metre i mig. Externament, aquest mur conservava quatre filades inferiors amb pedres irregulars lligades amb morter; per sobre, se'n conserven dues perfectament regulars que permeten denominar-la com a tècnica d'*opus vittatum*.

A l'interior d'aquest mur perimetral hi degué existir, segons semblen assenyalar unes restes molt malmeses, un mausoleu de planta interiorment octogonal inscrita en un quadrat d'uns 5 m2 que s'adossava contra la paret meridional del recinte i amb unes estances que s'hi relacionaven ocupant tot l'angle sud-oest. Les restes conservades se situen completament dins

de l'espai 7000 i mantenen, sempre, idèntiques mides i tècnica constructiva. Els murets que delimiten l'àmbit del mausoleu foren construïts inicialment i després s'hi afegiren els triangles d'obra, també amb les juntures incises, a cada un dels quatre angles per crear una planta octogonal interior. El costat més sencer, on s'aprecia clarament aquest procés, és el de la banda nord-oest. També s'han conservat restes del sòl original, una finíssima capa de *signinum*, disposada horitzontalment per anivellar la roca natural. Aquestes evidències foren les que van permetre, ben aviat, parlar d'un posible *martyrium* (Almagro & Palol 1962, p. 39). No tenim elements directes per proposar una datació sòlidament establerta, però tot ens porta al segle cinquè, amb moltes posibilitats.

Fase II (fig. 2,2).
Comporta l'amortització de l'edifici intern (mausoleu) i la construcció, dins de l'àmbit delimitat pels murs perimetrals, d'una església de planta rectangular i de nau única, que s'obria cap al sud-est a una sagristia. El sector més oriental, separat per un mur i amb el paviment enlairat d'*opus signinum*, correspondria al santuari. El mateix sòl pavimentaria la sagristia del costat. L'exterior del temple esdevindria cementiri amb les tombes més antigues cercant el suport dels antics murs arrasats i amb altres sepultures situades més enllà del recinte, alguna de les quals era recoberta de *signinum* amb una creu en relleu. L'accés al temple s'efectuava des de migdia a través d'una porta oberta en el mur.

Fase III (fig. 2,3).
Aquest moment és possible que comporti més d'una remodelació, com ara l'afegitó de l'absis carrat en l'extrem oriental de la nau, amb l'obertura de l'espai necessari per a l'arc triomfal que comunicava els prebiteri amb la capçalera. La cobertura d'aquest absis es bastí amb volta de mig punt i es pot restituir tant el procés de construcció com les mides reals de la cobertura. El terra fou pavimentat també d'*opus signinum* i les relacions d'aquest, així com les dels seus murs, amb l'edifici anterior són clares. Fou potser en aquest mateix moment o una mica més endavant que s'afegí la cambra funerària que es localitza més al nord, per la qual cosa es perforà l'antic mur per accedir-hi des del presbiteri. Pel que fa a l'antiga sagristia situada a migdia, també fou reconvertida en cambra funerària i el paviment fou rebentat per excavar-hi en el seu subsòl dues tombes. D'aquesta manera s'aconseguí que l'església adoptés planta de creu llatina.

Fase IV (fig. 2,4).
La modificació més important que comporta aquesta fase fou l'aixecament d'una torre campanar a l'espai d'intersecció del transsepte, potser en el segle X, amb un paral.lel proper a l'església de Santa Creu o Santa Helena de Sant Pere de Rodes que encara conserva dempeus. Per a suportar les sobrecàrregues que implicà aquesta reforma es paredaren les obertures que comunicaven amb les cambres funeràries laterals i es doblaren els murs fins a mitja alçada damunt dels quals s'alçarien uns arcs als quatre costats que feien possible sostenir una torre de

planta quadrada. Aquestes obertures internes en arc a la base de la torre serien l'única comunicació amb les cambres funeràries laterals.

Fase V (fig. 1).
No comporta canvis estructurals significatius pel que fa a l'àrea del temple però si que hom detecta una ampliació d'espais annexos de funció funerària a l'entorn del vell edifici. Constructivament són reformes molt pobres amb murets de pedra seca o simplement lligades amb fang i que hom pot resseguir cap al sud, est i, probablement, nord. La inexistència de tombes de tipus antropomorf, llevat potser de l'enterrament núm. 6 de la planta d'Almagro i Palol, aconsellen una cronologia final de mitjan/finals segle X.

L'ESGLÉSIA DE SANTA MARGARIDA (fig. 3).

Fase I.
Sembla que en un primer moment en aquest sector s'hi podria situar una necròpoli que caldria datar entre mitjan segle quart i inicis del cinquè. El cert és que en queden poques evidències i que aquestes no són indiscutibles: un fragment de coberta d'un sarcòfag de gres, la localització, en aquest sector, durant el segle passat d'un frontal decorat de sarcòfag aquità, en marbre de Saint-Béat (Oliva 1974, p. 91) i una probable tomba amb recobriment de mosaic del tipus de les laudes del cementiri del Francolí de Tarragona (Del Amo 1979, pp. 106-112). D'aquesta darrera només n'és visible una part minúscula del mosaic, que sembla bicrom, amb les tessel.les damunt d'una llosa de pedra polida i plana i per sobre un doble sòl de *signinum*.

Fase II (fig. 4,1).
Es caracteritza per la construcció, en un moment imprecís, d'un edifici baptismal del qual en coneixem la piscina, de fet l'única estructura clara d'aquest moment (fig. 3).

La piscina és una estructura de planta quadrada (2'46 per 2'46 m), amb una alçada màxima conservada de 0'25 m. D'aquest primer moment d'utilització només se'n pot observar l'aspecte exterior format per un mur perimetral amb un gruix de 0'36 m, amb els angles sobreelevats dibuixant una planta de creu grega. L'estructura bàsica de la piscina sembla clara, amb els accessos a l'interior a través dels braços de la creu, però és molt més problemàtic suposar com era l'interior que, en haver-se massissat en el moment d'obliteració de la piscina, en fa impossible la seva descripció. Hem de fer notar, tanmateix, que la planta interior de tipus octogonal que suposà Pere de Palol (Palol 1967, p. 154) no és, ara mateix, defensable i sembla més una interpretació errònia del farcit intern que en un dels angles sembla insinuar aquell polígon. L'acabat intern i extern de la piscina era a base de placats de marbre del qual en queden clares mostres i tot el conjunt seria cobert per un cimbori que s'alçaria sobre quatre columnes col.locades a cada un dels angles. El buidatge del reompliment haurà de fer conèixer la piscina

en detall i potser permetre la localització de restes d' aquesta coberta monumental.

Més difícil d'explicar resulta el desguàs conservat parcialment que envolta la piscina, fet gens corrent en els edificis baptismals cosa que féu suposar si, abans, la piscina no fou un ninfeu (Palol 1967, p. 155). Podria ser, també, que el desguàs fos un afegit posterior de quan fou reomplerta la piscina.

S'han conservat altres elements d'aquesta fase, concretament el sòl d'*opus signinum*, a llevant i a tramuntana de la piscina. La presència d'aquest paviment cobert per alguns dels murs posteriors palesa que l'edifici baptismal era molt més gran que l'actual església, malgrat no se'n pugui veure, de moment, la planta definitiva. Cal suposar un edifici de planta central, com és característic en aquesta mena de monuments que es relacionaria amb les restes estructurals identificades per mitjà de la fotografia aèria en aquest sector (Casas & alii, 1995, p. 142) (fig. 5).

Uns altres elements que correspondrien a aquesta fase són unes escales que es localitzen a llevant de la piscina. Val a dir que la relació no és clara, puix que el costat est de la nau mostra dues capes de *signinum* la més alta de les quals amortitza en part els graons que, a causa d'un mur doble que divideix transversalment la nau, n'és difícil la interpretació de les relacions amb les estructures suara esmentades. Malgrat tot, sembla que el sòl inferior juntament amb les escales formarien part de l'edifici baptismal. En el context litúrgic les escales es podrien relacionar amb un hipotètic altar situat a l'est de la piscina on es podia completar el baptisme amb la sinaxi eucarística que el complementava (Godoy 1989, p. 632).

Fase III (fig. 4,2).
En un moment donat l'esmentat edifici patí unes modificacions que afectaren la piscina baptismal. Aquesta transformació podria lligar-se amb el fet clarament litúrgic que significà la instauració exclusiva del baptisme per ablució. Això explicaria el farciment intern de la piscina que d'aleshores ençà serviria de peu a una pica baptismal de la qual en queda l'empremta quadrada del seu pilar. A aquesta fase correspondrien les canalitzacions que ressegueixen el murs perimetrals de la piscina per recollir l'aigua que es pogués vessar durant la celebració sacramental.

També detectem una sèrie de diverses reformes puntuals dels paviments amb la col.locació, segurament, de la segona capa de *signinum* en la part de llevant de la nau que constitueix clarament un nou paviment. Quedaria, però, clarament per sobre del que es relacionava amb la pica, per la qual cosa és de suposar que delimitaria una estança diferent. En aquest sentit, es pot relacionar amb un mur arrasat que divideix la nau en dues meitats i que seria la separació efectiva dels dos àmbits.

Fase IV (fig. 4,2).
L'edifici fou radicalment transformat en desaparèixer la piscina baptismal i modificar-se completament l'espai. De fet, ens trobem davant un monument nou de planta rectangular amb una nau de 5'20 m d'amplada i una llargària coneguda de 11'60 m i prolongant-se més enllà dels límits de l'actual església especialment pel costat occidental. Els murs mostren una alçada constant de 3'75 m en relació al sòl original del baptisteri i són d'*opus incertum,* circumstància que propicià que fossin datats en època barroca (Badia 1978, pp. 148-149). Han quedat les petges de les bastides que es van emprar durant la construcció i també podem intuir una porta de 1'45 m de llum, paredada, en el mur de tramuntana.

Fase V (fig. 4,3).
Entorn del segle X degué ser quan el temple adoptà la fesomia actual. El vell edifici allargassat s'escurçà per un i altre costat, creant-se una nova façana a ponent i adossant-s'hi una capçalera absidiada a llevant. Aquest darrer element esdevindrà el més característic d'aquesta etapa, amb un absis en planta de ferradura peculiar, segons Barral (1981, p. 84), del segle X, amb un radi aproximat de 2'30 m. bastit amb pedra calcària tipològicament molt semblant al de la resta de parets i que es conserva fins a 1'75 m. d'altura. A partir d'aquí comença una coberta de volta de duna fòssil (molt poc pesant i, per tant, ideal per aquesta mena d'obres), de la qual se'n conserva una bona part del tram meridional, havent desaparegut a la resta de l'absis. Destacaríem, també, en aquest sector meridional de l'edifici, la presència d'una fornícula coberta amb arc de mig punt de dimensions considerables (1'65 per 1'10 m) i restes d'empremtes de l'encanyissat de l'encofratge.

La separació entre capçalera i nau quedava evidenciada per un gran arc triomfal ultrapassat i fet, segurament, de carreus de gres del quals solament en queden les seves empremtes. Aquest saqueig de blocs de gres és evident també en els brancals de la porta principal i en les pilastres de l'arc faixó.

Més arruïnada se'ns mostra la façana, de la qual només se'n conserven, a una alçada considerable malgrat tot, els murs de banda i banda de la porta. Era força reduïda (2 per 1'25 m), s'emmarcava en dos muntants de gres i es coronava amb un arc lleugerament aixafat amb dovellam també de gres. No hi ha altres obertures evidents llevat d'una petita porta de 0'85 m de llum en el mur meridional.

Un fet que cal destacar és la interracció amb els elements anteriors, amb un cert aprofitament de les parets de l'edifici rectangular però també amb l'elevació de tot el nivell de circulació, tal com port observar-se a l'entrada del presbiteri alçat ben bé 0'65 m. en relació al sòl del primer baptisteri que s'ha de relacionar amb la piscina, la qual, intacta no fou destruïda sinó sepultada pels nivells de farcit.

Per acabar, cal fer referència al trespol de l'edifici. En cobrir-se amb volta l'absis, molt més alt que el monument anterior, va fer necessari alçar les parets, fet evident en el mur meridional. També es bastiren dues pilastres de gres afrontades al mig de la nau, encastades retallant parcialment els vells murs per assegurar-ne la cohesió. Aquest fet, principalment, sembla raonable si suposem una volta de punt rodó com a coberta de la nau. No n'ha quedat cap resta, cosa que ha fet hipotitzar en relació a una coberta plana (Badia 1990, p. 460), però la presència de les pilastres fa pensar més en un arc faixó que en un de diafragmàtic, com seria característic en un sostre de bigues.

Fase VI (fig. 3).
No és altra cosa que la suma de petites reparacions que anirien del segle X al XVIII. Tres són les més clares; el paredat de la petita porta meridional de la nau, el sòl enllosat del presbiteri (amb rajoles de terrissa de 0'35 m de costat, disposades de biaix en relació als eixos del temple) i, finalment, la construcció d'un doble muret que corre per sota del nivell de circulació, que divideix la nau en dues parts, d'interpretació obscura.

CONSCLUSIONS

Aquests dos monuments, coneguts precàriament, palesen tanmateix que la configuració actual de les dues esglésies és el resultat final d'un seguit de reformes i modificacions esdevingudes d'ençà la Baixa Romanitat. Aquestes modificacions han afectat, també, la funció originària dels espais en els quals es localitzen les esglesioles. Sembla que en un primer moment una part important d'aquest sector hauria estat ocupat per una important necròpoli (segles IV-V), de la que en formaria part el cementiri de ca n'Estruc, explorat per Almagro (1955, pp. 305-320) i que arribava com a mínim fins a peu de carretera, davant per davant de Santa Margarida (Llinàs et alii, 1992; 1994). Podria també continuar més cap a ponent, per sota de l'església suara esmentada, on hi ha evidències, però no seguretat, d'una lauda sepulcral de mosaic que, de ser cert, ens assenyalaria una cronologia de finals segle IV-inicis del V. D'altra banda, el recinte rectangular amb la cambra interiorment octogonal documentada a Santa Magdalena fa pensar en un monument funerari de tipus martirial, tot i que no hi ha evidències de cap enterrament (Almagro & Palol 1962, p. 39). La cronologia d'aquest edifici no ens és coneguda directament però algunes dades indirectes semblen situar-nos-la, com a mínim, dins del segle cinquè.

En un moment posterior, ja en el segle sisè com a mínim, detectem un seguit de noves edificacion,s entre les quals destaca el baptisteri de Santa Margarida, de planta i dimensions desconegudes que devia formar part d'un complex arquitectònic molt més ambiciós, tal com sembla palesar la fotografia aèria (Nolla 1993; Casas et alii 1995). Intentar a hores d'ara saber quina fou la seva funció és fer volar coloms, mancats com estem de dades fermes. Pot tractar-se d'una vil.la suburbana que incorporà uns espais litúrgics, o d'un cenobi o, perquè no, del

complex episcopal emporità que majoritàriament s'ha situat, sense cap evidència indiscutible, a Sant Martí.

Santa Magdalena també evolucionà. El mausoleu fou destruït (o transformat radicalment), bastint-se una església entorn de la qual es desenvolupà un important cementiri, amb esplèndides tombes de caixa de pedra coberta de lloses i, sovint recobertes de *signinum* i altres tumulars de pedra i morter. Algunes mostraven una creu, feta en la mateixa pasterada encara humida, tal com succeeix en altres cementiris ben coneguts (Neàpolis d'Empúries, Hospital Militar de Roses, Mataró, a l'Almoina de València o l'entorn de la basílica de Son Fornells a l'illa de Menorca, amb cronologies, de vegades molt fermes, de segle VI. No hem pogut establir, encara, la connexió, si n'hi hagué, entre Santa Margarida i Santa Magdalena.

Més endavant l'estructura de Santa Margarida canvia significativament, en desaparèixer el baptisteri. D'aleshores fins a l'abandonament definitiu compliria com una església de culte.

Ambdues esglésies, santa Margarida i Santa Magdalena funcionaren durant el període de domini carolingi i durant els primers moments del comtat independent d'Empúries. Les transformacions que afectaren Santa Margarida, amb la construcció d'un absis amb volta i a Santa Magdalena, on es bastiria, probablement, una torre-campanar en el segle X, demostren com encara en aquesta època es mantingué una certa activitat constructora. A partir d'aquí, la història dels dos temples serà, però, ben diferent en abandonar-se el culte i l'edifici a Santa Magdalena en un moment imprecís d'aquell segle X, mentre que Santa Margarida, amb reformes i modificacions consubstancials amb les noves etapes, continuà oberta al culte fins a principis del segle XVIII.

BIBLIOGRAFIA

AINAUD DE LASARTE J. (1982) Les esglésies de Santa Margarida i Santa Magdalena d'Empúries, *II Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica (Montserrat 1978)*, Barcelona, pp. 347-349.

ALMAGRO M. (1951), *Las fuentes escritas referentes a Ampurias*, Barcelona .

ALMAGRO M. (1955) *Las necrópolis de Ampurias. Vol. II. Necrópolis romanas,* Barcelona.

ALMAGRO M. & PALOL P. DE (1962), Los restos arqueológicos paleocristianos y alto-medievales de Ampurias, *Revista de Gerona* , 20, Girona, pp. 27-41.

AMO M.D. del (1979), *Estudio crítico de la necrópolis paleocristiana de Tarragona*, Tarragona.

BADIA J. (1978), *L'arquitectura medieval de l'Empordà. Alt Empordà, Vol. II-A*, Girona 1978.

BADIA J. (1990), L'Escala: Santa Margarida i Santa Magdalena d'Empúries, *Catalunya romànica Vol. IX, L'Empordà II*, Barcelona.

BARRAL X. (1981), *L'art pre-romànic a Catalunya (segles IX-X)*, Barcelona.

CASAS J., CASTANYER P., NOLLA J.M. & TREMOLEDA J. (1995) *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del nord-est*, Sèrie Monogràfica, 11, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

GODOY C. (1989), Baptisterios hispánicos (siglos IV al VIII). Arqueología y liturgia, *Actes du XIè Congrès International d'Archéologie Chrétienne*, Collection de l'École Française de Rome, 123, Roma.

LLINÀS J., MANZANO S., PUIG A.M. & ROCAS X. (1992), Noves aportacions al coneixement de les necròpolis emporitanes. Les troballes realitzades en l'excavació d'urgència a la carretera de Sant Martí d'Empúries, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos,* 25, Figueres, pp. 351-397.

LLINÀS J., MANZANO S., PUIG A.M. & ROCAS X. (1994), Noves dades sobre el poblament d'època visigoda a Empúries: resultats de l'excavació d'urgència a la carretera de Sant Martí, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIII, Girona, pp. 189-204.

NOLLA J.M. (1993), Ampurias en la Antigüedad Tardía. Una nueva perspectiva, *Archivo Español de Arqueología,* 66, Madrid, pp. 207-224.

NOLLA J.M. & CASAS J. (1984), *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

OLIVA M. (1974), Presencia de la Diputación de Gerona en Ampurias. Excavaciones en la basílica paleocristiana, en el siglo XIX. Hallazgos arqueológicos y descubrimientos en el foro

romano, *Miscelánea Arqueológica. XXV Aniversario de los Cursos Internacionales de Prehistoria y Arqueología de Ampurias (1947-1971)*, Vol. II, Barcelona, pp. 87-100.

PALOL P. de (1967) *Arqueología cristiana de la España romana (siglos IV-VI)*, Madrid-Valladolid.

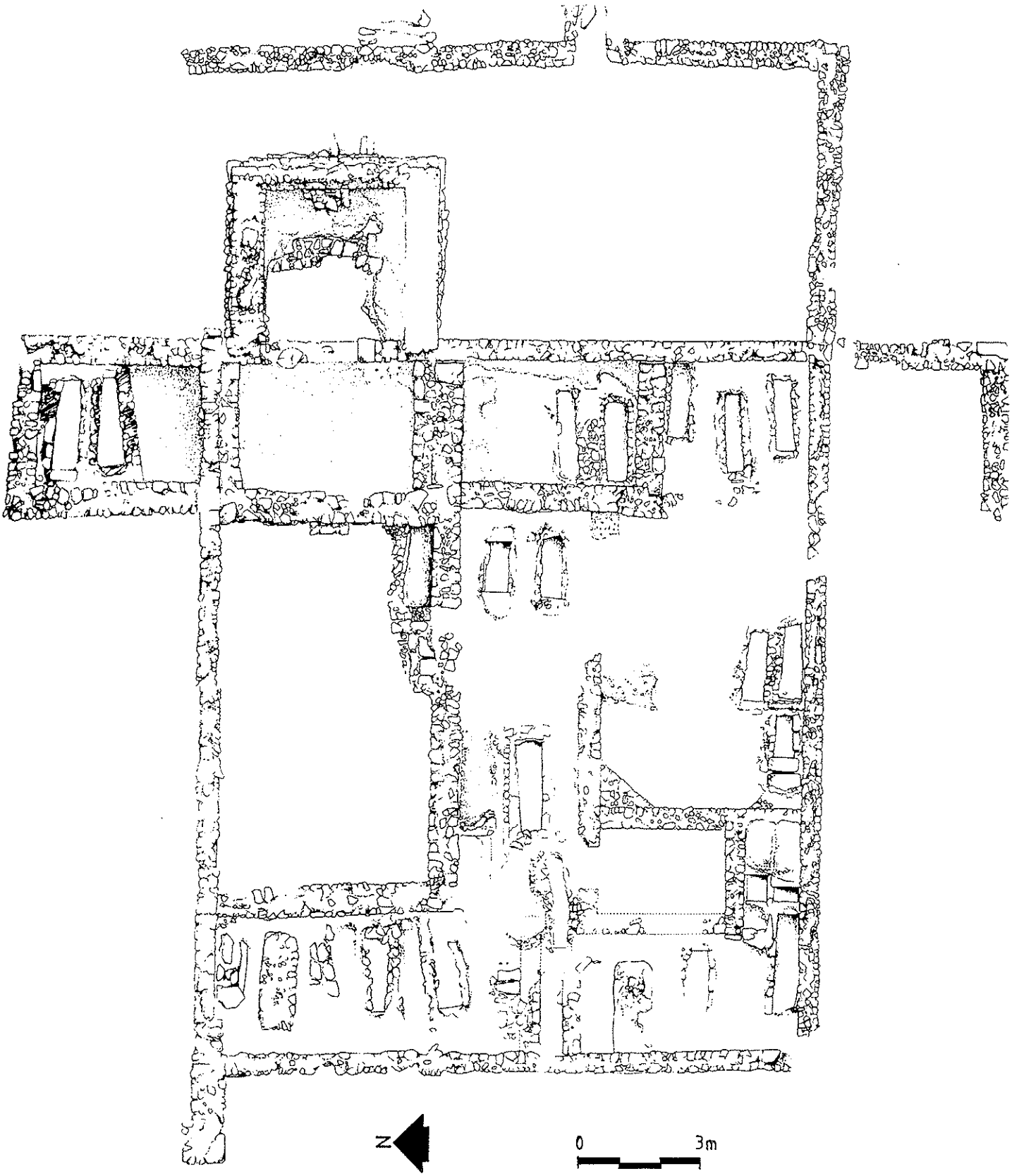

Fig.1: Església i cementiri de Santa Magdalena d'Empúries. Planta general.

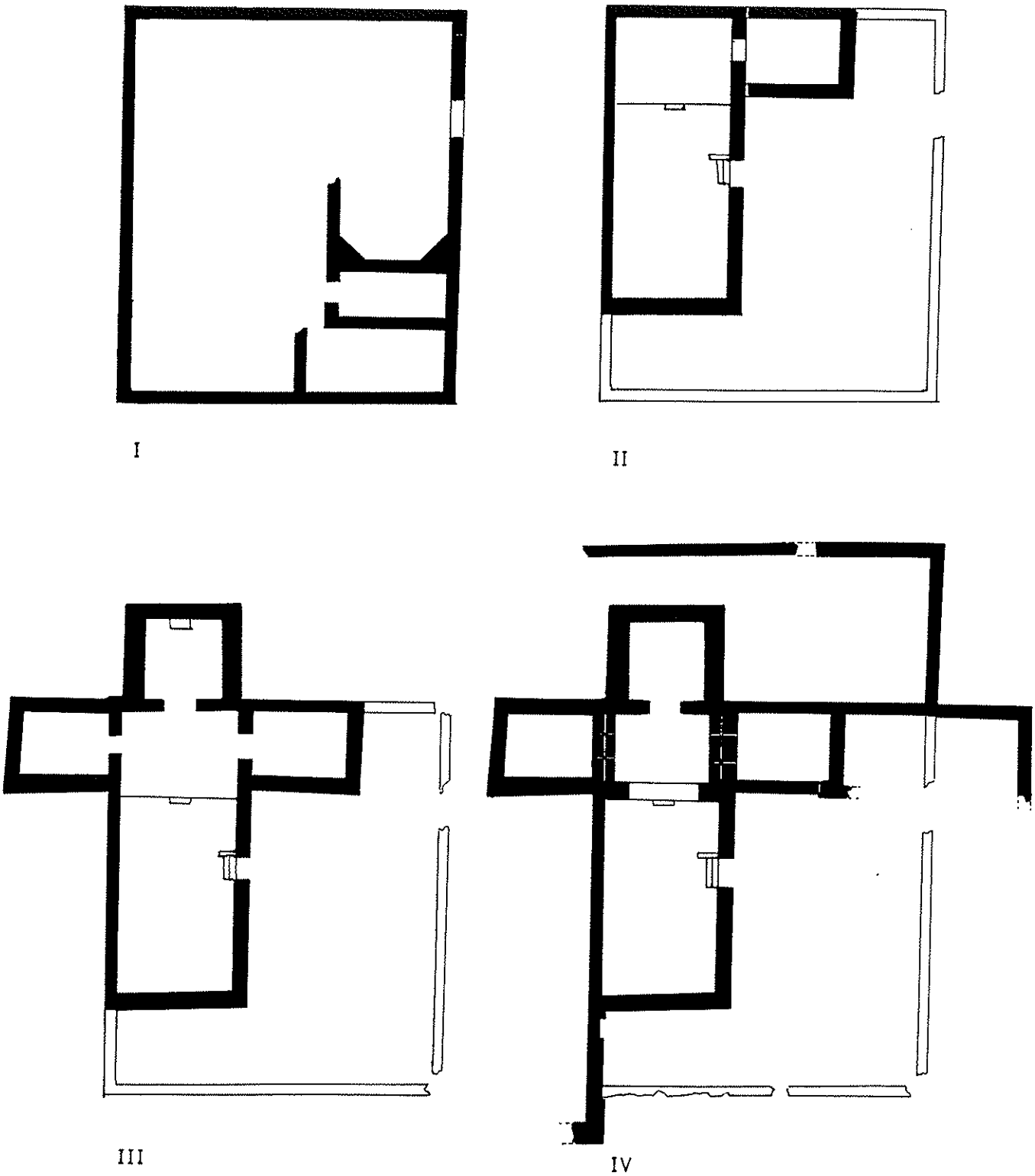

Fig.2: Esquema evolutiu de les restes estrcturals de Santa Magdalena d'Empúries.
I) Fase I; II) Fase II; III) Fase III; IV) Fase IV.

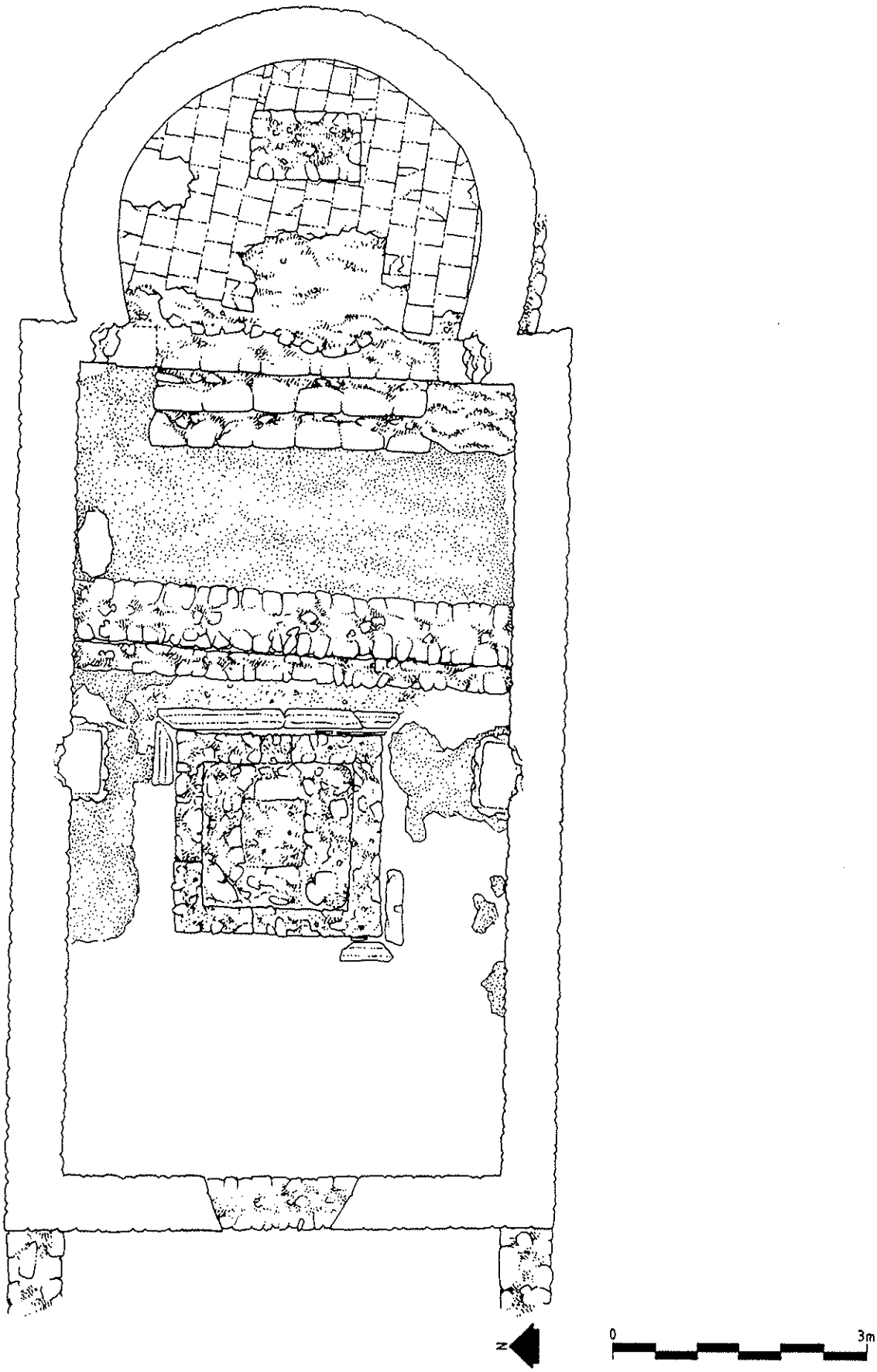

Fig.3: Església de Santa Margarida d'Empúries. Planta general.

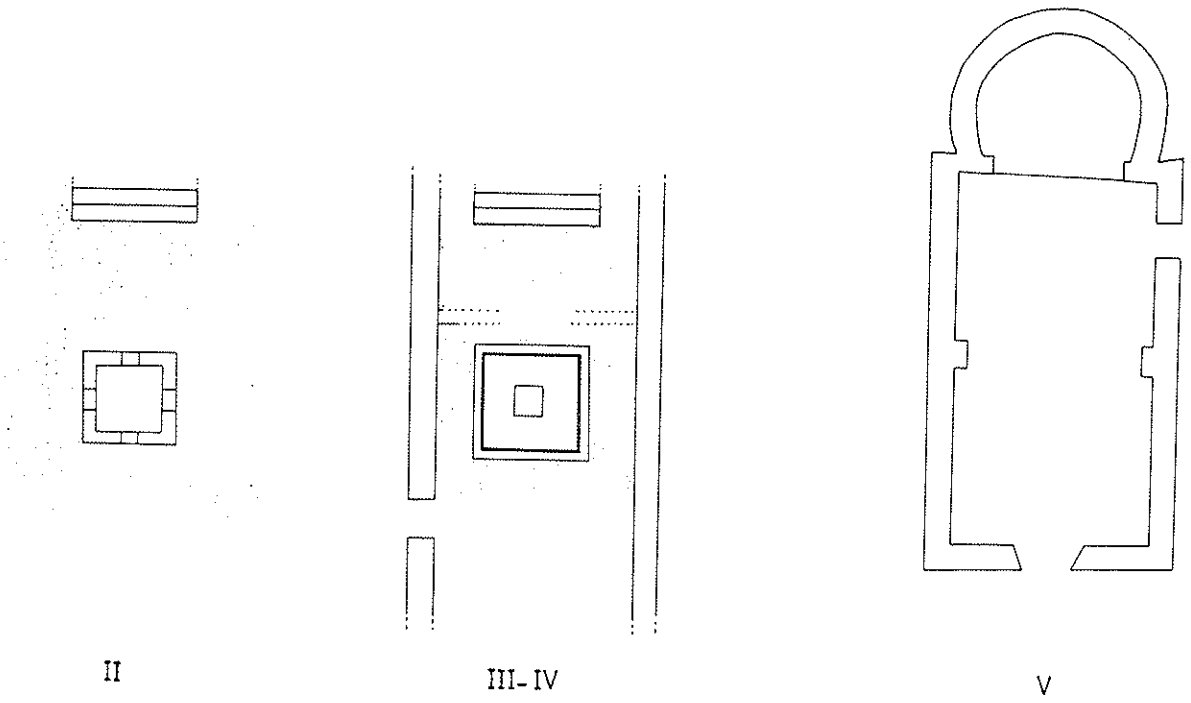

Fig.4: Santa Margarida d'Empúries. Elements de cada una de les fases II, III-IV i V

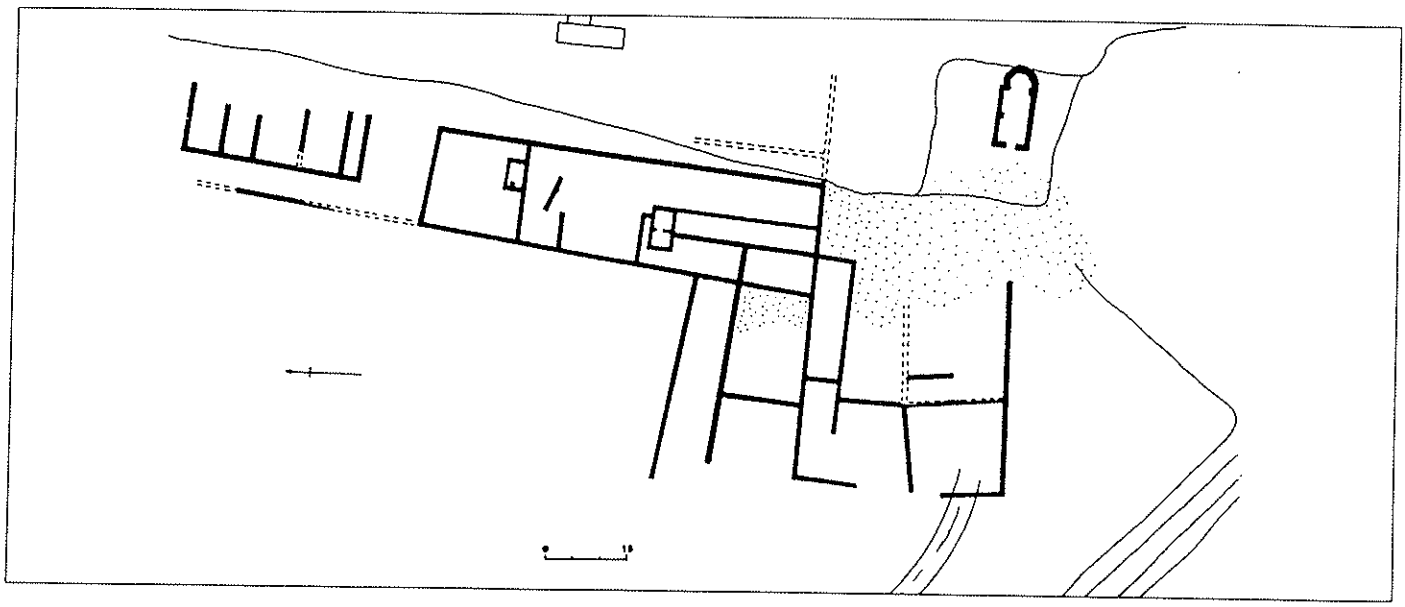

Fig.5: Sector de Santa Margarida d'Empúries. Interpretació de les estructures visibles a través de la foto aèria (segons J. Casas). L'església se situa al sud-est (part alta i a la dreta).

ELS PRINCIPALS PUNTS D'ACTUACIÓ AL JACIMENT MÚLTIPLE DE LA CIUTADELLA DE ROSES (ALT EMPORDÀ)

Anna Mª PUIG
Carme CARRASCAL
Mireia TEIXIDOR
Gemma VIEYRA

Des de l'inici del nou pla d'intervencions a la Ciutadella de Roses, a la tardor de l'any 1993, s'han succeït quatre campanyes d'excavació a l'interior del recinte fortificat. Els resultats de la primera foren precisament presentats en les Segones Jornades d'Arqueologia celebrades a Torroella de Montgrí l'any 1994, les altres tres s'han realitzat durant el bienni 94-95, que ens ocupa. Al llarg d'aquestes quatre campanyes -promogudes i subvencionades pel conveni signat entre el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Girona i l'Ajuntament de Roses- s'han encetat unes determinades línies d'investigació, supeditades a les directrius establertes pel Pla Director de la Ciutadella de Roses, el qual assenta les bases per a la revalorització i projecció d'aquest important jaciment.

El jaciment, explorat de forma interrompuda des de inicis d'aquest segle, fins ara només havia estat objecte d'atenció bàsicament en dues zones: el nucli a l'entorn del turó de Santa Maria, on suposadament s'aixequen els fonaments del primitiu nucli grec, i el sector de ponent de la Ciutadella, proper a les muralles renaixentistes enderrocades a principis dels anys seixanta, on s'ha excavat part del barri hel.lenístic i la totalitat de l'anomenat Edifici A. Aquests treballs donaven una visió parcial i fragmentària de la múltiple ocupació urbana d'un solar, on, almenys des del segle V aC, diverses cultures havien sabut aprofitar les seves immillorables condicions naturals i geogràfiques. Actualment, gràcies a les darreres intervencions, disposem de suficients dades per a plantejar un no abandonament absolut del lloc des del primer assentament grec fins a la inutilització militar de la plaça, acabada la Guerra del Francès, i, si s'escau, fins a l'actualitat. Les recents dades obtingudes a través d'aquestes quatre campanyes ens han permés

d'incidir en una Roses grega, particularment adaptada a la topografia del lloc, i dotada de muralla; en una altra d'època visigòtica, que hem pogut documentar almenys fins al segle VII dC, assentada sobre uns fonaments romans que es remunten al segle II dC; i en la Roses medieval, una de les principals assignatures pendents del jaciment.

Aquesta superposició de cultures fa de la Ciutadella de Roses un dels més peculiars jaciments arqueològics catalans i el converteix en el lloc idoni a través del qual és possible obtenir una visió global de la història d'aquest país. Aquesta condició, a la vegada que qualifica el lloc, ha estat un hàndicap a l'hora de preservar un determinat urbanisme, ja que les successives reformes arquitectòniques s'han nodrit dels materials de les runes precedents. D'aquesta manera, és corrent trobar un fragment d'*opus signinum* aprofitat com a pedra per a construir la muralla de la segona meitat del segle XIV, o recuperar terracotes romanes en l'anivellament del pati d'armes de la Ciutadella militar, o que apareguin abundants restes de ceràmiques africanes tardanes en les pavimentacions de les cases de la vila medieval, per exemple.

A continuació presentem una síntesi de l'estat en què es troba la investigació en tres dels principals assentaments urbans que s'han localitzat a l'interior de la Ciutadella, després de les campanyes realitzades durant els anys 1994 i 1995.

EL NUCLI GREC DEL TURÓ: ELS MURS DEL VESSANT DE LLEVANT I LA MURALLA

Durant la segona campanya d'excavacions, l'any 1994, i a nivell de fonaments de l'única torre quadrada que es conserva del recinte fortificat medieval de la vila de Roses (veure fig. 1), es varen posar al descobert un seguit de murs, que hem datat dins la primera meitat del segle IV aC. Aquestes restes es troben situades just a la base del suau vessant de llevant del petit turó de Santa Maria, per sota també de les restes de la necròpolis d'època visigòtica que es situa al sud-est de l'antic temple. Ja als anys 30 amb Riuró i Cufí i als 70 amb Miquel Oliva s'havien posat de manifest nivells estratigràfics datats entre el segle V i III aC en diversos punts de les proximitats de l'esmentat turó.

Per la seva situació i cronologia, aquestes restes es corresponen amb les del poblament grec que ocupava el turó de Santa Maria, en el qual hom ubica el nucli grec més antic del lloc. Analitzant l'orientació i la tipologia dels murs, però, cal diferenciar aquestes estructures de les construccions del barri hel.lenístic, situat uns 100 metres més a llevant, amb les quals no tenen tampoc cap relació topogràfica. La raó principal d'aquesta diferenciació té una explicació evident a partir del reconeixement d'una dualitat ocupacional clara de la zona, determinada a partir de la troballa d'una muralla grega que separa ambdós assentaments. L'esmentat mur es va descobrir durant la quarta campanya d'excavacions al jaciment; es tracta d'una àmplia estructura de prop de metre i mig d'amplada, construïda a base de grans blocs de pedra granítica local,

disposats en sec, ben encaixats entre sí i amb els buits reomplerts amb pedres més petites. Actualment només la coneixem en una llargada de vuit metres, tot i que és evident que es perllonga més enllà dels límits de l'excavació; donat l'estat dels treballs, per ara no podem aventurar hipòtesis sobre el perímetre que tancaria, ni disposem amb exactitud de dades cronològiques fiables. No obstant, proposem de moment una datació entorn als segles IV-III aC. La campanya d'enguany concentrarà la major part dels seus esforços en aquestes qüestions.

La presència d'aquesta muralla i de la diferenciació urbana que es produeix entre la zona del turó i la del barri hel.lenístic sembla tenir una explicació a partir de l'antiga topografia del lloc; en aquests moments disposem de prou dades per suposar que als peus d'aquesta muralla passava una antiga riera, l'actual Rec Fondo -desviada modernament per omplir els fossats de la fortificació militar del segle XVI-. La riera desembocaria al mar al centre de la petita vall formada entre el turó de Santa Maria i el turó de l'Escorxador, situat més a llevant, ja en el casc urbà actual de Roses, fent d'autèntic separador de dos nuclis. El nucli de ponent, el del turó de Santa Maria, quedaria encaixat entre aquesta riera i la de La Trencada, i seria el que s'ha interpretat com a l'antic assentament grec; mentre que en el de llevant, entre el Rec Fondo i la riera Ginjolers, s'hauria construït l'anomenat barri hel.lenístic, almenys en el seu vessant de ponent. La troballa d'aquesta muralla i l'aclariment sobre l'antiga topografia del lloc obren noves portes a la investigació sobre la *Rhode* dels primers pobladors grecs. Ara s'enceten interessants aspectes a analitzar, com poden ser la relació entre d'ambdós urbanismes, la profundització sobre la situació i característiques del primer nucli grec, o l'identificació d'un possible port en la desembocadura de la riera, amb el qual podria estar relacionada l'àrea artesanal del barri hel.lenístic. Caldrà esperar els resultats de properes campanyes per a aportar llum sobre alguna d'aquestes qüestions.

LES RESTES D'ÈPOCA VISIGÒTICA: L'HÀBITAT I LES NECRÒPOLIS

Un dels descobriments més interessants al llarg de les darreres campanyes ha estat la manifestació d'una extensa ocupació d'època visigòtica en el solar de la Ciutadella, que posa en evidència una Roses activa entre els segles V i VII dC. Tot i que les dades arqueològiques corresponents a aquesta època s'han obtingut de llocs molt distants entre sí (veure fig. 1), l'anàlisi de conjunt ens fa possible tenir una visió global tant de l'evolució i de l'extensió ocupacional com de la seva periodització. Pel que fa a l'espai ocupat, podem dir que la zona habitada en aquesta època abastava una àmplia superfície, la qual es trobava condicionada, de la mateixa manera que es donava en època grega, per la particular topografia del lloc i el curs del rec Fondo, establint dos nuclis diferenciats a banda i banda d'aquest. Respecte a la cronologia, s'han pogut concretar fases paral.leles d'ocupació entre ambdós nuclis fins arribar a les primeries del segle VII, moment a partir del qual el nucli situat al marge de llevant del rec Fondo segueix una altra evolució.

Fent un incís, aprofitem aquestes línies per a comentar que en tota la superfície excavada no han estat localitzades restes anteriors al segle V dC, llevat d'un punt s'ha identificat un mur, construït directament sobre la sorra de platja, datat dins el segle II dC. Aquesta constatació deixa encara pendent la caracterització global del jaciment des de la fi del segle III aC, quan té lloc l'abandonament del barri hel.lenístic, fins al segle II dC; aquests segles integren un dels períodes més mal documentats de la Roses antiga.

En definitiva, sembla ser que la reactivació global de l'assentament no té lloc fins al segle V dC i , sobretot, al segle VI dC. Efectivament, les darreres campanyes han posat al descobert restes estructurals i materials que es corresponen amb aquesta primera fase, situada en plena època de domini visigot. Són les primeres manifestacions físiques d'un urbanisme que s'havia de suposar existent des del moment en què es tenien dades d'un nucli cristià antic sobre el turó de Santa Maria, de la possible existència d'un bisbat o de la seca de *Rodas* dels temps de Leovigild, Recared i Egica. Tal com hem comentat, són dos els espais urbans que cal diferenciar en aquest període, i que, tot i l'afinitat arquitectònica i cronològica dels seus murs, es troben separats per una barrera natural, la riera, així com per la construcció d'una muralla; es tracta d'un mur en sec, d'uns 60 cm. d'amplada, localitzat al marge de llevant de la riera, del que coneixem uns 50 metres de llargada, i que problablement funcionaria com a línea protectora del nucli edificat davant possibles riuades. L'orientació d'aquesta paret, girant-se cap al sud-est, sembla dibuixar l'obertura que formen els rius en arribar al mar i permet plantejar la possibilitat de l'existència d'un port en l'extrem de desembocadura.

A partir del segle VII es produeix una diferenciació, pel que fa a l'evolució ocupacional, entre ambdós nuclis. En el de ponent, sota la vila medieval, s'ha pogut documentar un nivell generalitzat d'incendi que marca el final de l'ocupació urbana del lloc i l'inici d'una fase de necròpolis. Aquesta circumstància no sembla afectar al nucli de llevant, sota el pati d'armes, en el qual l'hàbitat encerclat per la muralla segueix funcionant en alguns punts, convivint, a la vegada, amb una àrea de necròpolis. Aquesta ocupació funerària, junt amb la que ja es coneixia sobre els nivells d'amortització del barri hel.lenístic i l'Edifici A i amb la necròpolis excavada a llevant de l'església de Santa Maria, ens està delimitant una gran àrea d'enterraments que probablement caldrà relacionar amb el centre de culte antic que s'aixecava sobre el turó del Santa Maria.

No sabem encara com finalitza el nucli habitat de llevant ni quina és la seva funció respecte a aquesta gran àrea funerària; el nucli de ponent, en canvi, sabem que quedarà amortitzat per l'estrat d'anivellament disposat per a la construcció de les primeres cases de la població medieval que es formarà al voltant del centre de culte, que des de mitjans del segle X serà la seu d'un monestir benedictí independent.

LA VILA MEDIEVAL: CRONOLOGIA I FASES DE LA SEVA EVOLUCIÓ URBANA

Les successives intervencions arqueològiques realitzades en el sector que ocupa la vila medieval dins la Ciutadella han donat suficients resultats com per establir quina ha estat l'evolució urbana d'aquest assentament, des dels seus precedents en època visigòtica i alt-medieval fins a la seva més greu desfiguració patida a conseqüència de la instal.lació, per damunt seu, de la nova fortificació militar. Al llarg de les quatre campanyes realitzades s'ha anat ampliant la superfície d'excavació, fet que ens ha permès obtenir una panoràmica més completa sobre el que havia de ser l'urbanisme de la vila, i així poder-la confrontar amb les dades documentals que disposem.

Pel que fa a les restes urbanes més antigues, l'excavació d'alguns edificis de la vila medieval ha posat al descobert l'existència d'unes estructures que cal considerar com el residu del que devia haver estat la vila alt-medieval de Roses, de la que en tenim una primera referència documental del darrer quart del segle XI. Es tracta d'uns murs, mal conservats, afectats per la reforma posterior de la vila al segle XIV, que apareixen associats amb nivells que han proporcionat, com a únic material datable, fragments de ceràmica espatulada. Aquestes estructures s'assenten directament sobre el nivell d'amortització de les restes d'època visigòtica esmentades en el capítol anterior, i es localitzen precisament en el lloc que podem considerar el casc antic de la vila. L'estudi arqueològic i documental d'aquest espai, ens ha permès definir una vila encerclada per unes muralles de perímetre hexagonal, dotades d'importants torres de defensa de planta quadrada, i a recés de l'antic recinte del monestir benedictí de Santa Maria -tancat dins de les seves pròpies muralles-. Dins d'aquest perímetre, la vila ocupava un espai relativament petit, d'uns 8.000 metres quadrats, al vessant de ponent del turó de Santa Maria, entre la riera La Trencada i el rec Fondo. Hem pogut constatar que el nucli antic de la vila medieval presentaria un urbanisme planificat, amb carrers ordenats sobre un encreuament d'eixos ben orientats de nord a sud i d'est a oest, i amb illes de cases més o menys regulars en cadascun dels quadrants; els carrers desembocarien cap als portals que menarien als antics camins d'accés a Roses des de les poblacions veïnes.

El creixement de la vila en època baix-medieval va fer necessària l'ampliació del recinte emmurallat. Aquest problema se'l degué plantejar el comte d'Empúries Ramon Berenguer a l'any 1359, quan, contra les intencions de l'abat del monestir del moment, va decidir d'enderrocar part de les muralles antigues i edificar-les de nou, amb tota seguretat per encerclar les construccions fora muralla i afavorir l'expansió de la vila de Roses. Aquesta aportació documental ha estat fonamental per a confirmar la cronologia que ja havia proporcionat l'excavació entorn als nivells de fonamentació de la nova muralla i afinar la data de la remodelació ben a mitjans del segle XIV. L'ampliació del nou recinte es faria cap al sud, en direcció al mar, amb una planta de forma rectangular, llarga i estreta, condicionada a l'espai hàbil entre les dues rieres que el delimitarien a llevant i ponent. A partir d'ara, la superfície de la vila passarà d'uns 8.000 metres quadrats a més de dues hectàrees, amb una organització urbana

clarament planificada, traçada en base a un entramat urbà ordenat, distribuït en illes de carrers rectilinis ben adaptades a la topografia del lloc. També el casc antic de la vila resultarà sensiblement afectat per aquestes reformes; en diverses de les cases properes a la muralla enderrocada tenim indicis sobre reformes de murs i canvis de pavimentacions, i fins i tot hi ha un cas de reestructuració viària per tal de conectar la vila antiga amb els nous carrers.

No ens consta cap altre reforma evident de la xarxa urbana de la vila de Roses fins al moment de la construcció de les darreres muralles, les de la Ciutadella militar. La zona més afectada va ser la banda de ponent de la vila, tal com demostren les intervencions arqueològiques; en efecte, l'aixecament del tram occidental de la muralla de la nova fortificació, entre els baluards de Sant Joan i de Sant Jordi, just per damunt de la muralla medieval, va provocar l'enderrocament de nombroses cases. A la vegada, l'antiga muralla va quedar obsoleta i alguns dels seus trams varen ser enrunats, mentre d'altres s'integraven en els eixamples de les cases més properes a ella; no obstant, algunes de les torres es van adaptar a les necessitats de les guarnicions militars i van continuar en ús. Un segle després, el setge de l'any 1645 per part de l'exèrcit francès va destruir gran part de la vila, sobretot en les immediacions dels carrers de la Creu i el carrer de l'Hospital. A conseqüència dels fets, aquest espai va passar a ser una àrea de jardins, coneguda com el Jardí del Governador. Des de llavors, i amb els següents esdeveniments bèl.lics, la població civil anirà abandonant paulatinament la plaça, la qual quedarà pràcticament restringida al seu ús militar.

BIBLIOGRAFIA ESPECÍFICA DE LES DARRERES CAMPANYES

PUIG A.M., PUJOL M., VIEYRA G. & CARRASCAL C. (1994a) Resultats de la darrera campanya arqueològica realitzada a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, pp. 156-165.

PUIG A.M., PUJOL M., VIEYRA G. & CARRASCAL C. (1994b) Represa dels treballs arqueològics a la Ciutadella de Roses, *Roses, Festa Major 1994*, pp. 25-31.

PUIG A.M., PUJOL M., VIEYRA G. & CARRASCAL C. (1994c) Els recintes emmurallats de la vila medieval de Roses, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 27, pp. 17-41.

PUIG A.M., CARRASCAL C., PUJOL M., TEIXIDOR M. & VIEYRA G. (en premsa) Resultats de les darreres campanyes d'excavació a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Tribuna d'Arqueologia 1994-1995.*

PUIG A.M., CARRASCAL C., VIEYRA G. & TEIXIDOR M. (1995a) El conjunt d'espases trobades en els darrers treballs a la Ciutadella de Roses, *Roses Festa Major, 1995*, s.p.

PUIG A.M., CARRASCAL C., VIEYRA G. & TEIXIDOR M. (1995b) L'evolució urbana a l'antic solar de la vila medieval de Roses (dels segles V a XVII), *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 28, pp. 41-69.

PUIG A.M., CARRASCAL C., VIEYRA G. & TEIXIDOR M. (en premsa) La Roses d'època visigòtica en el subsòl de la Ciutadella (Alt Empordà): darreres investigacions, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Congrés d'Homenatge al Dr. Pere de Palol.

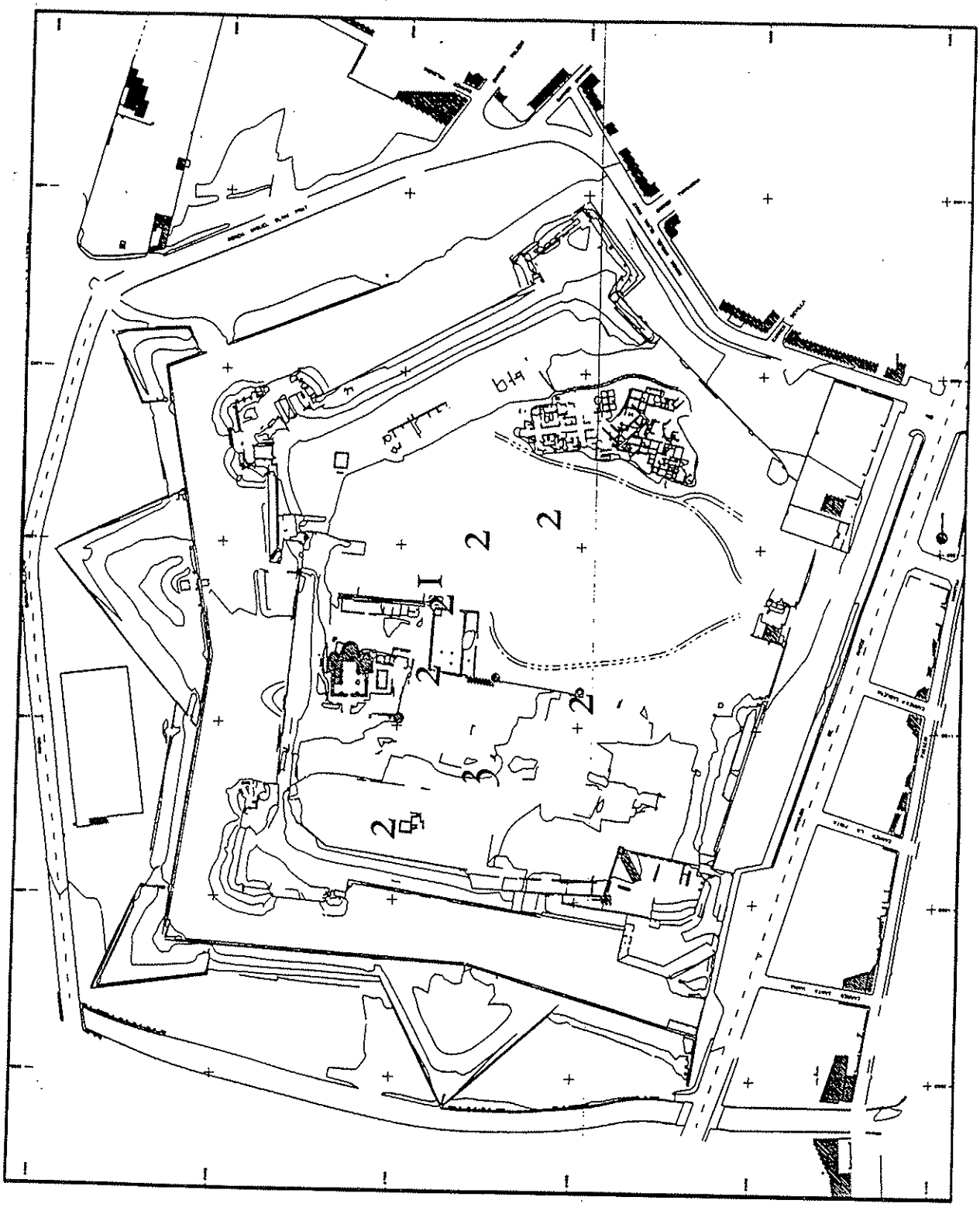

Fig.1: Situació general dels principals assentaments en el solar de la Ciutadella de Roses per períodes: 1. els murs d'habitació i la muralla grega, 2. les restes d'època visigòtica, 3. la vila medieval.

Fig.2: Restes d'època visigòtica en el subsòl del pati d'armes de la Ciutadella. En el marge esquerre250 de la foto es pot observar el mur de delimitació del sector habitat.

FIG. 3: Vista general de la vila medieval de Roses en el sector més àmpliament excavat en les darreres campanyes.

CAN FONSO (CAMÓS, PLA DE L'ESTANY)

Susanna CASELLAS
Bibiana AGUSTÍ

EL PERQUÈ DE LA INTERVENCIÓ I LA ZONA AFECTADA.

El poble de Sant Vicenç de Camós ocupa els límits meridionals de la conca lacustre Banyoles-Besalú. Els travertins característics d'aquesta zona són emprats correntment com a material de construcció, però l'espai que ens ocupa té el subsòl format per fàcies detrítiques plioquaternàries (Julià 1980).

El mes de març de 1995, després d'un període de pluges intenses, l'aigua va descompactar lleugerament el marge esquerre del carrer que accedeix al veïnat de Cruanyes, de Camós, deixant a la vista restes òssies corresponents a diverses tombes. Aquest carrer havia estat arranjat l'estiu anterior, la qual cosa va contribuïr a fer visibles les restes.

La nostra tasca es va limitar a recuperar les restes susceptibles de perdre's, així com confirmar la presència d'aquestes estructures funeràries, delimitar-les i descriure-les, sense fer una excavació completa. L'extracció va ser possible en el cas de les unitats estratigràfiques 4 i 6, que havien estat parcialment arrasades per les màquines (secció 1), mentre que la unitat estratigràfica 2 es va deixar *in situ* perquè, malgrat faltar-li el crani, la resta del cos era aparentment completa i hauria calgut penetrar molt en la secció.

RESULTATS.

Les estructures sepulcrals.

Es tracta de fosses simples excavades en el sòl. En un sol cas (UE 1) vam poder reconèixer una

llosa de coberta. Totes les estructures responen al ritual d'inhumació individual i la posició de l'individu dins la fossa era en decúbit dorsal, amb les cames estirades. L'orientació constant és d'oest a est.

Les restes humanes.

1.UE2, individu 1:

Fragments aïllats recuperats directament del marge del camí. Pertanyen a un individu adult inhumat en una fossa amb coberta de llosa (almenys una). Un fragment gran corresponent al crani, visible el dia abans de la nostra intervenció, ha desaparegut. Per tractar-se de restes molt marginals de l'esquelet les que hem pogut recuperar, desconeixem la posició d'aquest dins la fossa, si bé la situació dels fragments ossis del braç dret i del crani, fan pensar en una posició en decúbit dorsal, essent l'orientació de la fossa d'oest a est.

Cap dels fragments permet la presa de mesures útils. Els fragments dels que disposem ens aporten una informació relativa en relació a una robustesa relativa, si el comparem a l'individu núm.2, que podria pesar a favor de la masculinitat de l'individu, si la resta de l'esquelet la confirmés.

2.UE4, individu 2:

Part esquerra d'un esquelet, havent estat destruïda la part dreta i el crani, probablement en tallar el marge. Conserva sencer únicament el fèmur, algunes falanges del costat esquerre i la patel.la dreta, i fragmentaris l'húmer, el coxal, la tíbia i la fíbula esquerres, una part del calcani, de la clavícula, del radi i l'ulna drets, i restes en mal estat de costelles i vèrtebres. La seva posició dins la fossa era en decúbit dorsal, amb les cames estirades i els peus junts. Estava orientat d'oest a est.

Els fragments corresponen a un individu adult, de trets morfològics femenins, pel que fa al coxal, i gràcil, pel que fa a l'aspecte dels ossos llargs i les empremtes de les insercions musculars. Hem pogut prendre algunes mesures dels ossos llargs, que es corresponen també amb les d'un individu femení:

Es tracta de restes òssies ben conservades, que mostren a mésuna bona qualitat òssia en relació a la densitat dels fragments diafisaris i dels cossos vertebrals, sense que s'aprecií osteofitosi. No obstant, la presència de projeccions exostòsiques i un lleu perfil en U dels extrems esternals costals, unit a un lleu aixafament dels cossos vertebrals, ens enmarquen el diagnòstic d'edat d'aquest individu entre els 30 i els 50 anys.

3.UE6, individu 3:

Restes d'un esquelet infantil, en mal estat de conservació general, i amb la part anterior del crani i gairebé tots els ossos del costat dret destruïts en tallar el marge. Conserva en estat

fragmentari la clavícula, l'húmer i la tíbia esquerres, ambdós fèmurs, i restes en mal estat d'algunes vèrtebres dorsals i lumbars, així com part de les maxil.les i les peces dentàries. La seva posició dins la fossa era en decúbit dorsal, amb les cames estirades. Estava orientat d'oest a est.

La sinostosi dels elements cranials és nul.la. La conservació de les peces dentàries canines i molars deciduals, unit a la presència d'algunes peces permanents que ja han fet erupció (incisives i primera molar), ens emmarquen l'edat de l'individu entre els 7-8 anys.

CONSIDERACIONS.

Les restes humanes identificades corresponen a tres individus, dos adults i un infant. Només l'individu 2 (UE 4) té trets sexuals que ens inclinen a diagnosticar-lo com a femení, mentre que l'individu 1 (UE 2), tot i mostrar signes de robustesa, no pot ésser sexualment valorat. Estimem l'edat de l'infant entre els 7 i els 8 anys.

La presència de restes humanes amb sepultura en aquest paratge és coneguda d'antic pels habitants del veïnat, i han estat popularment considerades com a restes d'un cementiri d'època carlina.

Les comunicacions oral de l'actual llogater del camp afectat ens han permès saber que en la parcel.la on actualment hi ha edificada la "casa del Serrat" hi havia hagut anteriorment una vinya on l'aparició d'ossos humans era molt freqüent. Per la mateixa persona hem tingut coneixement que cap al 1980 aquesta vinya es va rebaixar fins el nivell actual per tal de construir-hi la casa. El remenament de terres (que van ésser abocades en diversos punts no determinats) va posar al descobert nombrosos enterraments, així com algunes estructures circulars excavades en part a la roca mare i reblertes del que aquest veí anomena "toves". Tot el conjunt va ésser arrasat i, aparentment, no en queden materials.

En relació a aquests fets cal esmentar una notícia (Corominas & Marquès 1972) segons la qual "*los hallazgos en Camós són las sepulturas de tègula con opus testaceum en su parte inferior entre los mansos Besalú y Subet. Allí mismo Alsius encontró un bronce en forma de pecten o peine y una moneda con el nombre de Filippo...*". Segons aquesta notícia, sembla que les troballes de principis de segle i les actuals correspondrien a un mateix conjunt. Alguns dels materials trobats a principis de segle es troben dipositats al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles, però no els acompanya cap documentació gràfica i/o topogràfica que ens permeti relacionar-los més directament.

De la intervenció i les notícies històriques en podem deduir que ens trobem en presència de les

restes d'una necròpoli tardo-romana o altmedieval amb un origen probable anterior. Sabem que ha estat en part arrasada, però desconeixem si al subsòl del camp afectat en queden restes. Aquestes restes, si tenim en compte les comunicacions orals dels veïns, poden incloure altres tipus d'estructures no funeràries.

BIBLIOGRAFIA.

JULIÀ R. (1980): *La conca lacustre de Banyoles-Besalú.*, Monografies del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.

COROMINAS J.M. & MARQUÈS J (1972): *Catálogo Monumental de la Província de Gerona. La comarca de Bañolas,* Fasc.III, Girona.

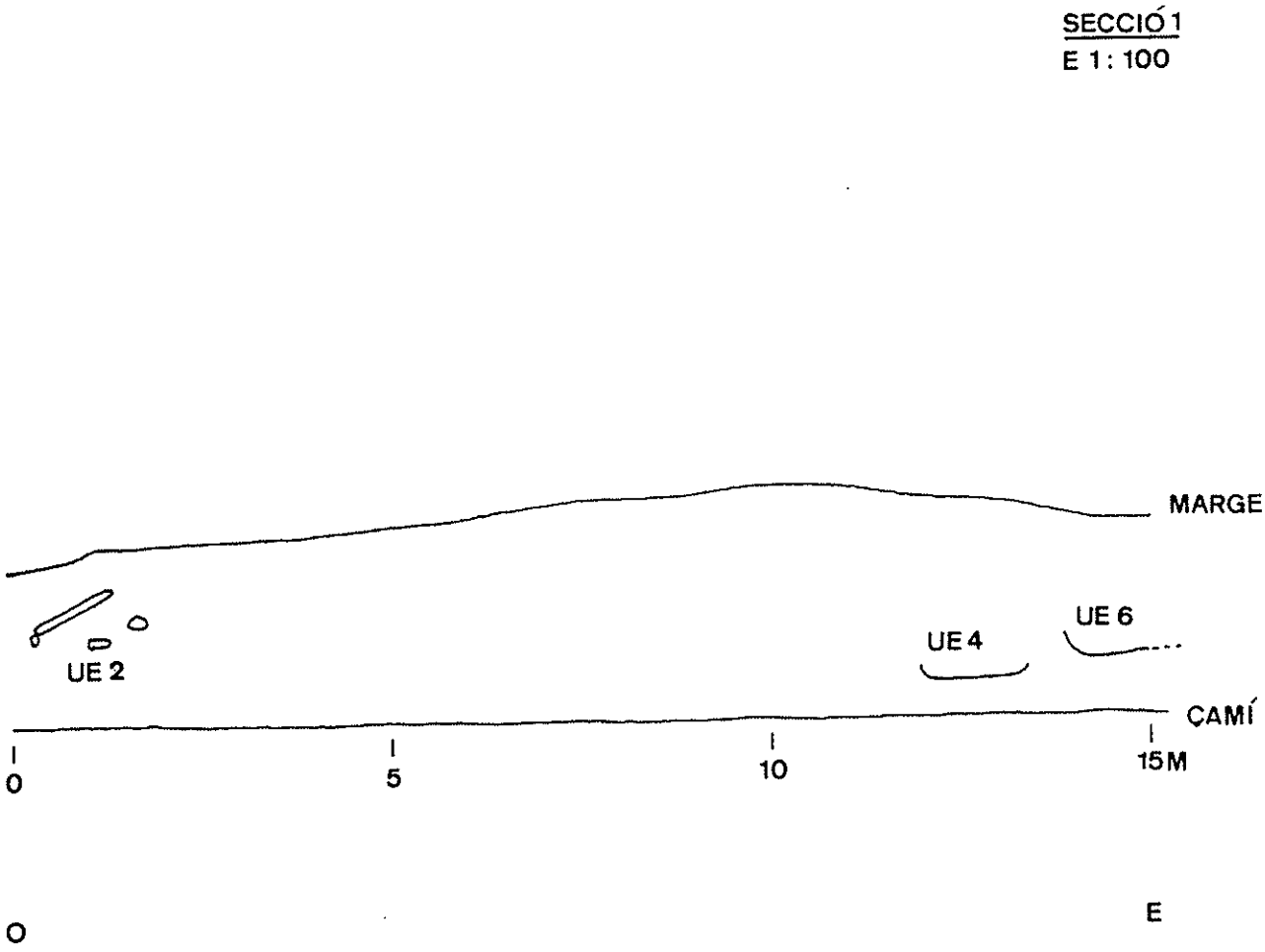

Fig.1: Secció longitudinal O-E del marge afectat, evidenciant les estructures funeràries.

L'ESGLÉSIA ROMÀNICA DELS SANTS METGES (SANT JULIÀ DE RAMIS, GIRONÈS)

Carme MONTALBÁN

L'excavació duta a terme dins l'edifici religiós dels Sants Metges es va iniciar el 6 de febrer de 1995 i es va perllongar fins el 31 de març del mateix any. Emmarcada dins un programa de restauració i consolidació del recinte, la intervenció arqueològica va ser el seu inici.

L'església es troba dins del terme municipal de Sant Julià de Ramis, uns 5 km. al nord de la ciutat de Girona, ocupant una situació privilegiada des del punt de vista estratègic: al cim de la muntanya de Sant Julià i dominant els passos que duen a les planes de l'Empordà i la depressió Pre-litoral.

La zona de la muntanya de Sant Julià ha estat objecte d'investigació en diverses ocasions degut a l'existència d'un poblat ibèric en aquest indret, però el temple no havia estat estudiat a fons mai.

Aquest temple havia estat l'església parroquial de Sant Julià de Ramis fins al 1943, quan quedà sota l'advocació dels antics patrons secundaris: Sant Cosme i Sant Damià, els Sants Metges. Aquesta advocació prové d'una tradició molt antiga, i aquest fet havia dut a pensar en un edifici de culte anterior a l'actual església. A la hipòtesi d'una construcció anterior calia afegir la gran quantitat de carreus de pedra sorrenca que es poden veure al mateix edifici de culte i als seus voltants com a elements de construcció reaprofitats.

Durant aquesta campanya d'excavació el resultat més interessant ha estat, potser, l'aparició d'una possible estructura d'època tardo-antiga. Però malgrat les engrescadores troballes no es pot confirmar aquesta desitjada hipòtesi amb tota seguretat.

Sota la sagristia ha quedat al descobert part d'una estructura quadrangular o rectangular que aniria per sota de l'església i per sobre d'un mur d'època anterior, molt probablement pertanyent al poblat ibèric. D'aquesta construcció s'han conservat la façana est i les seves cantonades: al sud es perd sota l'absidiola sud de l'església i al nord es pot resseguir encara part del mur, però queda tallat per la construcció del campanar romànic.

Hi ha determinats elements que són claus per arribar a esbrinar de quin tipus de construcció es tracta: un carreu de sorrenca conservat *in situ* que marca la cantonada nord de l'edifici, un paviment d'*opus signinum*, així com una tomba col.locada en el seu interior.

Està clar que el que s'observa és sols la fonamentació d'una construcció possiblement tardo-romana, amb uns murs ben assentats sobre la roca natural, que posteriorment van ser aprofitats per bastir l'església del s. XI. Estan formats per pedres de tamany considerable, ben lligades, que li donen un aspecte molt homogeni. El bloc de sorrenca es troba just marcant la cantonada nord, i malgrat la seva aparició no significaria necessàriament un revestiment d'aquest tipus per tot l'edifici, podria trobar-se sols a les cantonades o també emmarcant algun fris decorat, com quedaria provat en el cas que els carreus amb decoracions geomètriques que es veuen a la façana est de l'església pertanguessin a aquest hipotètic edifici. Altres blocs de sorrenca s'han pogut observar dinsd el mateix recinte de culte, aprofitats com a peus d'altar o formant part de la pavimentació de l'absidiola sud.

El paviment d'*opus signinum* que marcaria el nivell de circulació d'aquesta edificació referma la hipòtesi d'una construcció tardo-antiga. Aquest està tallat per l'absidiola nord i el campanar, encara que torna a aparèixer en el seu interior.

El que resulta més interessant és l'aparició d'una tomba feta amb coberta de lloses, sota el paviment del campanar. Aquesta troballa va ser la que va posar en evidència la semblança entre aquest edifici i d'altres de caràcter cultual que es troben tant al nord-est de la Península Ibèrica com arreu d'ella, construccions d'època tardo-romana o paleocristiana. L'exemple més proper el tindriem a Empúries, a una basílica que es troba sobre un antic edifici termal romà (Palol 1967). Aquesta conté tombes de qualitats i èpoques diferents, però entre elles també es poden veure enterraments amb coberta de lloses de pissarra, i tot el conjunt cobert per un espessa capa de ceràmica picotada, com un *opus testaceum o signinum* (Almagro & Palol 1962).

Hi ha una gran quantitat de mausoleus o edificis de caire martirial que recorden la planta que es pot intuir pels Sants Metges (Actes 1986), i que contenen en el seu interior tombes idèntiques a la que es troba a la base del campanar. La cronologia que donen aquestes construccions es mou entorn dels segles VI i VII.

Però malgrat tots aquests indicis, la part que es va excavar era molt petita i no es pot afirmar amb rotunditat la presència d'una construcció d'aquest tipus, encara que tot porta a pensar-ho.

Documentalment tampoc hi ha cap element que permeti afirmar-ho sense que pugui aparèixer un dubte. El que si queda provat clarament és una ocupació d'aquest indret entre l'època ibèrica i la medieval, sense quedar clar si l'aixecament de l'església serà el responsable de la destrucció de l'edifici pre-existent.

Per sota de la fonamentació d'aquesta possible construcció d'època tardo-romana s'ha documentat un mur que pertany al poblat ibèric. Aquest ocupava tot el cim de la muntanya, i no ha estat gens estrany observar una part, encara que molt petita, d'aquesta ocupació, en l'excavació de l'església romànica.

És solament un tram curt de mur -la darrera construcció que es pot veure just damunt la roca natural- i està format per pedres de pissarra unides en sec, tot prenent una orientació NE-SO. El desnivell de la muntanya, més marcat a l'est, ha ajudat a la conservació d'aquesta estructura. La sagristia és un dels llocs on es troba més pronunciat; si el mur s'hagués localitzat al cim del turó l'edifici de culte l'hauria arrasat (com possiblement hagi passat amb les restes romanes i ibèriques que s'haguessin pogut conservar en aquest indret). Però es troba a una terrassa natural a una cota més baixa. A més, tant l'església com les estructures d'hàbitat del poblat busquen la roca natural per fonamentar-se, i això ha dut a tallar-lo quan era necessari per bastir-hi una nova edificació o utilitzar-lo com a fonamentació, com segurament va passar en la construcció de l'edifici tardo-antic o pel mateix temple.

Pel que fa a l'església pròpiament, s'ha de dir que la seva estructura original ha estat sempre amagada sota les reformes que ha sofert al llarg del temps, sobretot la de 1736. En aquesta intervenció un dels objectius principals era deixar-la al descobert.

La remodelació del s. XVIII endegada per la familia Pagès havia eliminat el mur nord de l'església, l'absidiola nord i tres dels pilars que compartimentaven l'espai intern del temple, així com un element fins ara desconegut: l'antic campanar. Tot fou arrasat per fer-hi una nova capella i la sagristia, i també per ampliar l'espai dedicat al culte.

La data de consagració es desconeix i no hi ha cap suport documental que pugui ajudar a esbrinar-la. Malgrat això, tant l'estil com la tècnica ens situarien dins del segle onzè. L'església va ser concebuda com un projecte únic, amb tots els elements que la formen integrats dins la mateixa obra. Presenta una planta basilical de tres naus, sense transsepte, cobertes amb volta de canó i capçades per tres absis semicirculars.

El seu espai interior estava distrbuït per dos trams de tres pilars cadascun, que suportaven quatre arcades per cada costat, separant d'aquesta forma les naus laterals de la central. El presbiteri estava sobreelevat, a un nivell més alt que les naus, i s'hi accederia per mitjà de dos graons. Amb l'excavació aquesta planta original ha sortit a la llum.

La tècnica i el parament emprat per construir l'església ja es podia observar en diferents llocs de l'exterior. Amb la neteja que s'ha efectuat s'han obtingut uns resultats idèntics: aparell de petits carreus sense escairar, formant filades més o menys regulars i lligats amb abundant argamassa. La tècnica d'unió és l'encintat típic del període.

Els elements que va destruir la reforma moderna pertanyen de manera clara a aquesta obra constructiva. Tot i que només s'han conservat les darreres filades del mur de tancament de l'església pel nord, de l'absidiola i del campanar, les restes que es poden observar són iguals que per la resta del temple.

Tota la construcció està assentada directament sobre la roca natural de la muntanya. No calia fer grans fonamentacions si la base més sòlida on col.locar els murs era tan al seu abast. Aquesta solució es veu en tot l'edifici però més clarament en el mur nord, on la roca es retalla per formar el fonament de la paret (o inclús la darrera filada).

L'edifici no presenta cap mena d'ornamentació a l'interior, i a l'exterior només trobem un fris continu d'arcuacions llombardes que ocupa la part alta de l'absis central.

La meitat dels pilars que ordenaven l'estructura interior van desaparèixer amb la reforma de 1736, i el que va quedar al descobert va ser la seva fonamentació. Així, es pogué observar la seva ubicació: els dos més propers al presbiteri, que molt possiblement marcarien el canvi de nivell en aquest indret i el central de la banda nord.

Pel que fa al sistema de pavimentació, s'han pogut veure clarament totes les solucions dutes a terme. El fet que la roca natural pugi molt més cap a tramuntana produiex diferents esquemes de construcció. Als peus de l'església i al sud de la nau sud la roca apareix molt amunt; aquí es col.loca una capa de sorra sobre la que s'assenta l'enllosat. Allà on la roca fa un pendent més pronunciat, s'utilitzen sòls de terra trepitajada per anivellar el terreny i acollir posteriorment el terra de lloses (això s'observa a la part més propera al presbiteri de la nau nord). La preparació que acull l'enllosat està formada per una capa de calç amb gran quantitat de pedres col.locades planes, que es va poder veure en gran part de l'església.

L'enllosat antic que cobria el sòl del recinte de culte ha quedat conservat en tres llocs: a l'entrada actual, al presbiteri i alguna resta a la nau nord. Són pedres ben escairades i tallades que tendeixen a la rectangularitat. És interessant el fet que als llocs on la roca natural apareix més amunt, l'aprofiten com a sòl, retallant-la per donar-li la forma que els convé, i així forma part del mateix enllosat.

Pel que fa als accessos, la porta que es troba als peus de l'església sempre s'havia considerat l'entrada originària, tot i estar tapiada des de fa temps i tapada per una gruixuda capa d'arrebossat al seu interior (el que cobria completament tota la construcció). En la intervenció

de 1995 es va descobrir una porta petita a la façana sud, una mica més a l'est de l'entrada actual. Aquesta porta està totalment integrada dins el mur que l'acull. La seva forma, així com la factura, poden dur a pensar que realment fos la porta més antiga. Però malgrat això, les seves dimensions reduïdes fan que es plantegin altres hipòtesis: una possible porta de servei o bé per ús del clergat, o també una porta utilitzada habitualment però que per actes més solemnes s'obrís la porta sud.

Un tema que no pertany a la construcció estricta de l'església, però que va íntimament lligat a la seva funció com a parroquia ja des dels seus inicis, és l'àrea de cementiri. La tradició sempre els ha ubicat als entorns més immediats de l'església, i per aquest cas una part dins mateix de la sagristia (per sobre de l'estructura tardo-antiga que s'ha descrit anteriorment).

Les tombes més antigues són les que presenten coberta de lloses, i totes elles es trobaren adossades a la construcció anterior, aprofitant els seus murs per recolzar-se i estalviar-se fer l'estructura completa de la tomba. Aquestes són les que es varen trobar a més fondària. Totes elles es trobaren malmeses per l'aixecament al s.XVIII de la sagristia, tallades a l'est o a la banda nord. Aquestes tombes estan orientades E-W i s'adossen a l'estructura antrior per la part externa dels seus murs, excepte una. És la única que s'orienta N-S i es trobà a l'interior de la construcció antiga: en ella s'han trobat restes de tres individus adults, cosa que ha fet pensar en un reaprofitament de l'enterrament.

Posteriorment a aquesta etapa de tombes de lloses, l'àrea cementirial segueix funcionant dins el mateix espai que envolta l'església, però amb certes diferències. Els enterraments passen a fer-se probablement en caixes (no han aparegut restes de fusta però si claus de ferro, que ens marcarien aquesta tendència), se segueixen orientant E-W, però formant diversos nivells a mida que el terreny es va exhaurint; i així es va trobar un amuntegament important d'individus ocupant un espai relativament reduït.

Aquesta construcció ens ha mostrat de quina forma es varen anar introduint els models pre-romànics arreu del territori: tant per la forma de tractar les proporcions, com les decoracions llombardes o el canvi de nivell entre les cobertes laterals i la de l'absis central, uns models que s'introdueixen en les obres de gran volada, però també en les construccions més antigues.

L'església dels Sants Metges té un paral.lel a l'església de Santa Maria de Montbui. Aquesta va ser acabada al primer terç del s.XI, i això ens podria donar una idea aproximada de la cronologia del temple de Sant Julià de Ramis. Les plantes de les dues esglésies són gairebé idèntiques, excepte que per Santa Maria hi ha un tram d'arcades més i trobem vuit columnes (no pilars). Malgrat això, l'observació directa no ha permès veure massa semblances, ja que les restauracions antigues i modernes han emmascarat les similituds que hi poguessin haver existit.

BIBLIOGRAFIA.

A.A.D.D. (1990) *Catalunya Romànica,* Vols.VIII i XIX, pp.508-510, Barcelona.

Actas I Reunión Nacional de Arqueología Paleocristiana (1966), Vitoria.

Actes du Xi Congrès Internacional d'Archéologie Chrétienne (1986), Vol.II, Collection de l'ëcole Française de Rome, 123, Roma ,1989, pp. 1515-1534.

BARRAL X., *L'art pre-romànic a Catalunya, s. IX-X.*

BURCH J. (1994) Excavacions arqueològiques al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, *Annals I.E.G. XXXIII,* Girona, pp.75-87.

BURCH J. & SAGRERA J. (1994) Excavacions arqueològiques durant l'any 1993 al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, Gironès,*I I Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona.* Torroella de Montgrí.

JUNYENT E. & ABADAL R. (1963) *L'arquitectura religiosa a la Catalunya Carolingia.* Barcelona, pp.18-27.

JUNYENT E. (1983) *L'arquitectura religiosa abans del romànic*. Abadia de Montserrat, pp.129-130.

MALUQUER DE MOTES J. (1972) El poblado ibérico de Sant Julià de Ramis (Gerona), *Pirineos* , 106, Jaca.

MARTÍN A. (1994) Els antecedents ibèrics a la ciutat de Gerunda, *Annals I.E.G.,XXXIII.* Girona, pp.89-108.

PALOL P. *Los templos paleocristianos hispánicos,* pp.105-145.

PALOL P. & ALMAGRO M. (1962) Los restos arqueológicos paleocristianos y alto-medievales de Ampurias,*Revista de Gerona* , 20, Girona, pp.27-41.

PALOL P. (1967) *Arqueologia cristiana de la España Romana*, vol.I. I.E.Florez, Madrid-Valladolid, pp.32-36.

PALOL P. (1967) *Arqueologia cristiana hispánica de tiempos romanos y visigodos*, Rivista di

Archeologia cristiana, Roma.

PERICOT L. (1942) Excavaciones en el poblado de san Julián de Ramis, *La labor de la Comisaría provincial de excavaciones arqeuológicas de Gerona durante los años 1942 y 1948.* Informes y memorias del Ministerio de Educación Nacional, 27, Madrid.

RIURÓ F. (1936) El poblament i la cultura ibèrica del Gironès, *Victors.*

RODÀ I. (1971) Nuevas investigaciones en el poblado ibérico de Sant julià de Ramis (Gerona), *Congreso Nacional de Arqueologia.*

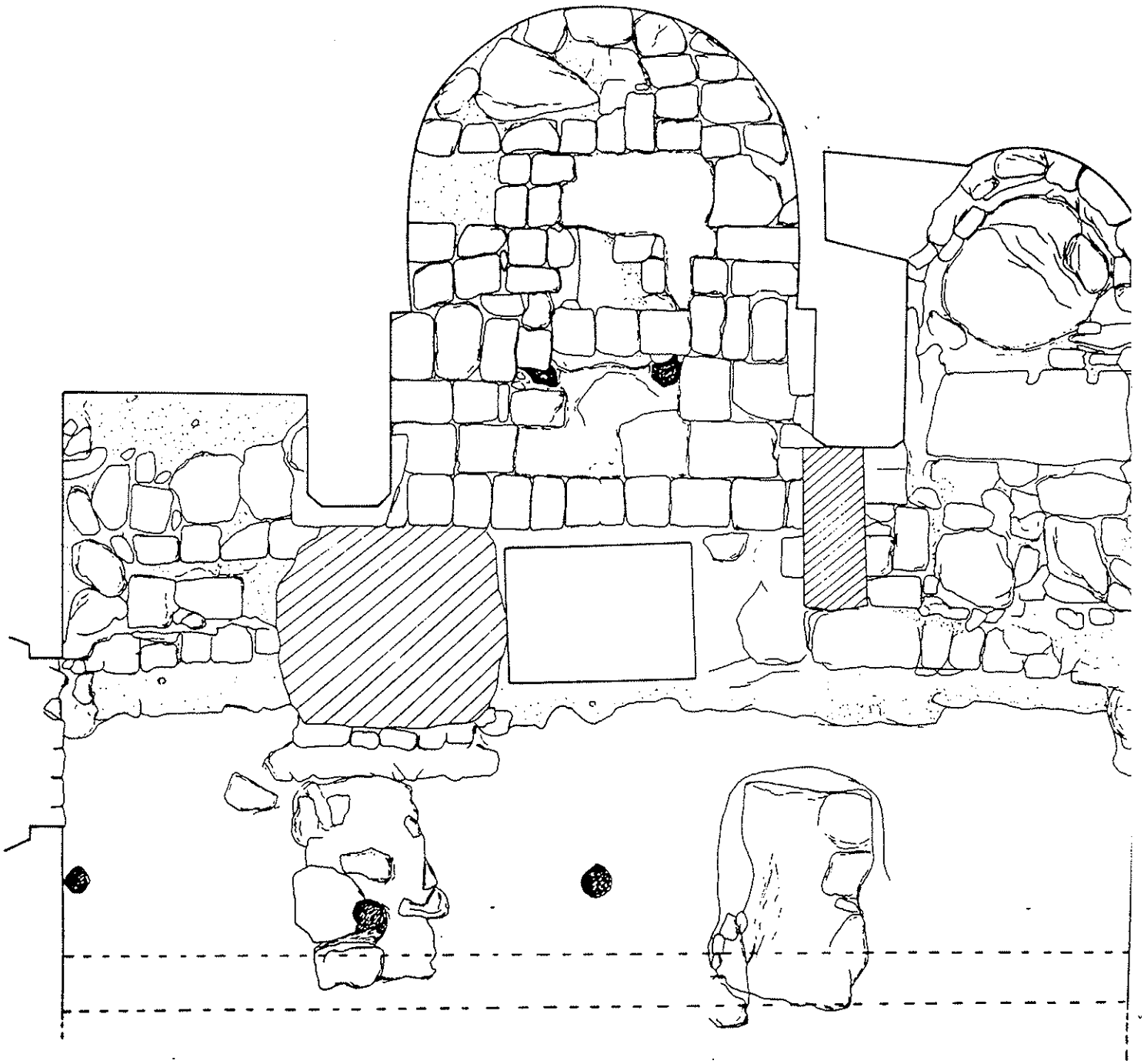

Fig. 1: Planta general de la capçalera de l'església.

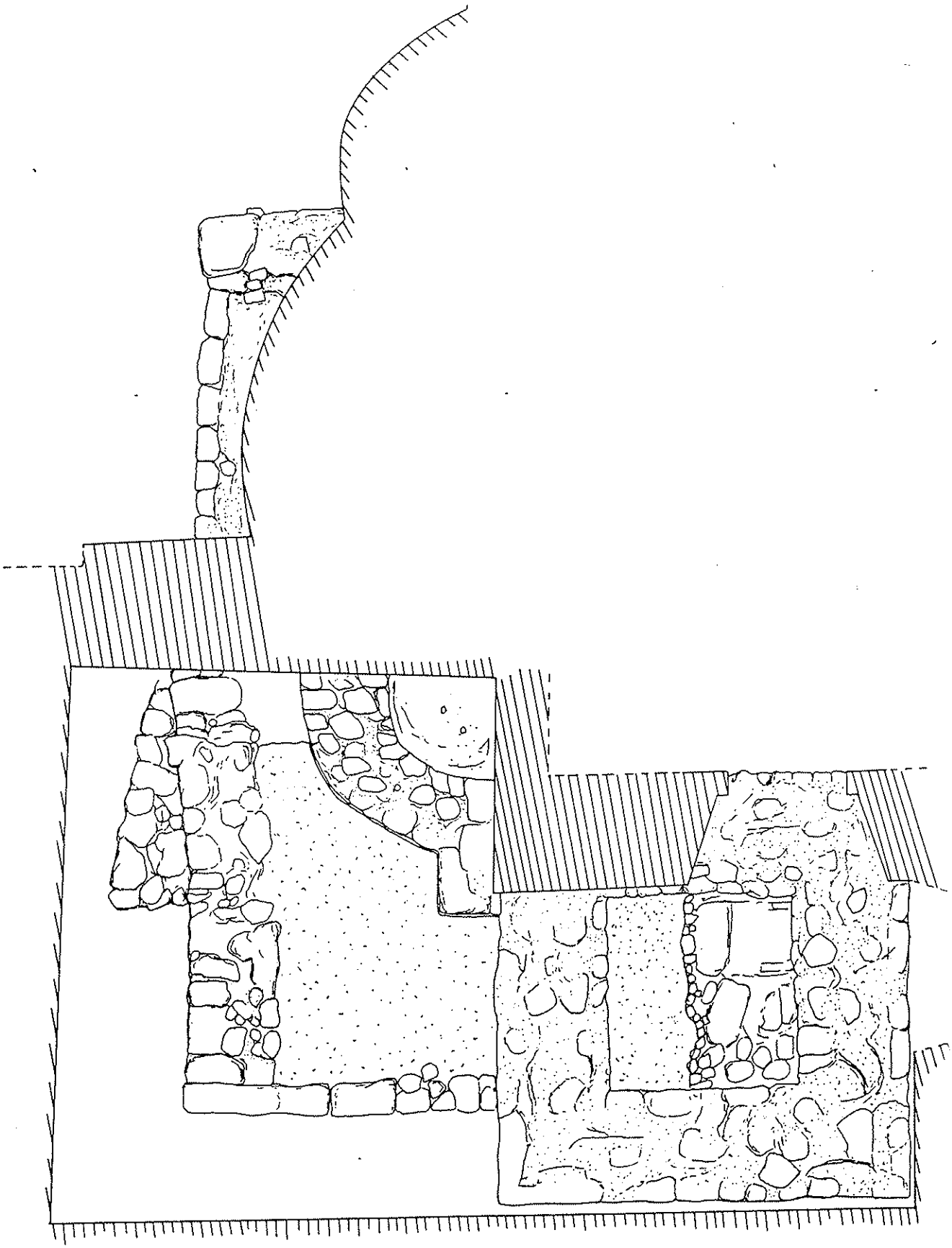

Fig. 2: Planta del sector NE de l'església, amb les restes de l'antic campanar i de l'edifici preexistent.

MONESTIR DE SANT PERE DE RODES (PORT DE LA SELVA, ALT EMPORDÀ). CAMPANYES DE 1994 I 1995

Joan LLINÀS
Carme MONTALBÁN
Lluís PALAHÍ
Jordi SAGRERA

Les excavacions del 1994 i 1995 al monestir de Sant Pere de Rodes es van desenvolupar en cinc zones:

-Habitació al sud de la torre de defensa (zona 7).
-Església (zona 8).
-Galilea (zona 9).
-Capella de Sant Miquel (zona 10).
-Àrea de llevant del monestir (zona 11).

Les dades que proporcionaren els treballs de la zona 7 es reduïren a documentar una estança d'època moderna (segle XVIII) corresponent a les darreres fases constructives del monestir. A la zona 10, per altra banda, l'actuació es limità a la neteja, documentació planimètrica i lectura de les estructures. Els principals resultats arqueològics s'obtingueren de l'excavació a l'església i a la galilea i del primer sondeig efectuat l'any 1995 a l'àrea de llevant del monestir.

L'EXCAVACIÓ DE L'ESGLÉSIA I LA GALILEA

Fase I: la cel.la i la necròpolis

L'excavació i exploració de la capella major i de la cripta de l'església van aportar dades prou evidents com per atribuir al mur semicircular que delimita la cripta per ponent una cronologia

anterior a la resta d'edificis de la capçalera. Hem d'interpretar sens dubte aquesta estructura com l'absis d'una església anterior, que cal relacionar amb la cel.la monàstica dedicada a Sant Pere i regida per monjos benedictins, dependent del monestir de Sant Esteve de Banyoles, coneguda documentalment a partir de l'any 878.

La cel.la deuria ser un edifici modest i de línies sòbries, potser d'una sola nau –d'uns tres metres d'amplada– i situat damunt de l'esperó rocós que forma l'orografia del terreny i que l'edificació del monestir ha emmascarat. En tot cas, l'orientació del mur conegut d'aquesta cel.la segueix la tradició de la capçalera a solixent i, adaptant-se a l'accidentada plataforma, deixaria els desnivells principals al costat nord i, sobretot, nord-oest.

Tanmateix, la important remoció de terres que va tenir lloc en bastir-se l'església, així com el fet que el primer edifici es fonamentés directament sobre la roca sense cap mena de trinxera, han impedit la preservació de cap altra resta apreciable. De tota manera, disposem d´algunes evidències indirectes, la més significativa de les quals és la disposició dels enterraments en tomba antropomorfa que, apareguts a l'interior de l'església, deixen lliure un espai a la banda de llevant de la nau central i al transsepte. Aquest espai és, precisament, el que, d'acord amb la situació i les dimensions de l´absis de la cel.la, havia d'ocupar l'església d'aquest primer cenobi.

Efectivament, al voltant de la cel.la s'habilità una necròpolis, en part excavada també en campanyes anteriors, que va quedar amortitzada per la construcció del monestir. En aquest sentit, és interessant destacar la troballa de dues sepultures a l'interior de la cripta –afectades per la construcció de la mateixa–, pràcticament a tocar del mur de la cel.la. Cap al nord, el cementiri arriba fins al pati de la Casa de l'Abat, mentre que cap a migdia les tombes no s'allunyen gaire de la façana sud del temple, ja que es troben sota les galeries nord i est del claustre inferior. Així mateix, per la banda de ponent s'estenen fins a l'espai que posteriorment serà ocupat per la galilea, mentre que en el pati d´armes, significativament, no se'n va trobar cap.

En la campanya del 1995 es van recuperar dins l'àmbit de l'església un total de quinze enterraments pertanyents a aquesta fase. Totes les sepultures, antropomorfes i retallades a la roca, es van trobar orientades d'est a oest a excepció d'una, que s'orientava nord-sud. Algunes es conservaven encara intactes, amb coberta de lloses o sense, mentre que unes altres van aparèixer buides o amb l'esquelet molt malmès, afectades molt probablement per la mateixa construcció de l'església o per alguna actuació posterior, impossible d'esbrinar. Com a dada significativa, cal esmentar que n'hi havia que es trobaven afectades i parcialment destruïdes per estructures de fonamentació de l'església, la qual cosa ajuda a precisar-ne un indubtable terme ante-quem.

Fase II: la construcció de l'església

Sens dubte, el gran impulsor de la construcció del monestir de Sant Pere fou Tassi, qui va instal.lar el seu fill Hildesind com a primer abat conegut. L'inici de les obres del nou monestir, que amb tota versemblança van començar per l'església, cal situar-les a mitjan segle X, coincidint amb el procés d'independència del cenobi. Les vicissituds polítiques de l'època condicionaren l'agilitat de les obres que, amb major o menor celeritat, avançaren de tal manera que al 1022, any de la consagració, bona part de l'estructura principal de l'església – i, en especial, la capçalera– deurien restar ja acabades.

El bastiment de l'actual església de Sant Pere de Rodes va suposar unes grans obres d'adequació del terreny mitjançant grans retalls i terraplenaments. Efectivament, el temple s'emplaçà en un indret d'orografia accidentada, amb desnivells que, de sud a nord, s'apropaven en alguns casos fins als sis metres. La ubicació del temple en aquest indret s'explica per una intenció volguda de mantenir com a centre cultual –i alhora físic– la capçalera de l'antiga cel.la, que a partir d'aquest moment restarà integrada, en forma de cripta, en el subsòl de la capella major de la nova església. És important assenyalar que, arqueològicament i arquitectònicament, la construcció de la capçalera es veu del tot unitària. És ara quan es desafectarà el cementiri que s'estenia al voltant de la cel.la i s'enderrocarà bona part del temple anterior.

L'accidentada topografia de l'indret va condicionar el sistema de fonamentacions del temple. Així, mentre les estructures de la banda sud es fonamenten directament sobre la roca mare, que en alguns casos fins i tot va caldre retallar donant-li la forma dels elements als quals sustentava –com és el cas d'algun pilar–, les de la banda nord van necessitar importants basaments de fonamentació que, efectuats amb morter de calç i pedres, anaven a buscar la roca.

L'entrada original a la cripta ha de situar-se pels dos laterals, tal com va palesar l'excavació i exploració, el 1994, d'aquests dos àmbits, que evidencià l'existència del primitiu sistema d'accessos, molt modificat per reformes posteriors. A l'entrada sud és on s'han conservat millor les restes dels elements originals. Una escala excavada a la roca, que s'iniciava en el transsepte, permetia baixar a la cripta. Abans d'arribar a l'entrada, però, es pot apreciar com la graonada s'eixampla, formant una mena de replà que serveix de distribuïdor. Al sud d'aquest replà s'hi obre una cambra de planta rectangular, que –com ha conservat la seva bessona de tramuntana– originalment anava coberta amb una volta de canó, de la qual no n'ha quedat dempeus cap vestigi. No es pot atribuir una funció clara a aquesta cambra, si bé sembla que hi ha alguns paral.lels que portarien a pensar que tindria un marcat sentit funerari; així, l'efecte que deuria produir seria semblant al d'un arcosoli, però de majors dimensions. El lloc preeminent de dites estances, tan a prop de les preuades relíquies i dels indrets sagrats, porten a sospitar que foren utilitzades per a sepultura i veneració d'algun personatge molt rellevant, versemblantment Tassi i Hildesind.

A llevant del replà s'inicia la graonada d'obra que, paral.lela a la que du a la cripta, permet l'accés al deambulatori en aquesta fase inicial de l'església. Tot i que fou malmesa posteriorment per la construcció del mur que cegava la cambra funerària, s'han conservat parcialment les marques dels cinc graons que conformaven aquesta escala. L'entrada a la cripta flanqueja el tram final de les escales excavades a la roca. És un sistema de porta amb brancals i llinda rectes i monolítics que es deuria tancar amb una porta, de la qual se n'han conservat els forats de les pollegueres i alguna petja més del sistema de tancament en els brancals. L'entrada nord a la cripta és simètrica malgrat que el seu estat de conservació és molt precari.

Tret de la capçalera, que es trobava en un pla més enlairat per l'existència de la cripta, en tot l'àmbit de l'església i en els punts on la roca mare aflorava per damunt del nivell de circulació, aquesta va ser retallada i aprofitada com a sòl, mentre que allà on van caldre farcits i anivellaments la pavimentació original va ser feta amb lloses de pissarra, que allà on aflorava la roca s´adaptaven a les seves irregularitats. D´aquest sòl se'n conserven escassos vestigis, els suficients, però, per apreciar com, mentre el paviment de les naus laterals es manté en un pla horitzontal, el de la nau central experimentava –volgudament– un lleuger pendent cap a llevant, que va obligar a construir sengles graons a la banda est, per tal de salvar el desnivell existent respecte a les naus laterals.

La planta de creu llatina de la nova església s'estructurà a la capçalera en tres absis semicirculars separats del presbiteri sense altres connexions que les disposades a través del transsepte. Des del punt de vista estructural, les dues absidioles s'assemblen molt i repeteixen els mateixos elements. Totes dues presentarien en aquest primer moment una pavimentació anivellada, actualment desapareguda, respecte a la de les naus de l'església. Així, la pavimentació esgraonada que actualment podem apreciar-hi respon a reformes d'època moderna que eliminen els primitius accessos al deambulatori, obrint els nous, precisament, a través de les absidioles.

Fase III: la galilea

La galilea conforma una estructura de planta rectangular adossada a la façana de ponent de l'església. Segueix, en gran mesura, el sistema distributiu del temple en tres naus, de manera que dóna la sensació de ser una perllongació de la mateixa, tot i que s'aprecien diferències constructives (carreuat més petit dels elements singulars, per exemple), que denoten el pas d'un cert lapse de temps entre la construcció d'ambdues estructures.

Cronològicament, constitueix el primer afegit a la façana original del cenobi, i no seria estrany suposar que una de les causes del seu bastiment estigués relacionada en certa manera amb l'accés al temple. L'existència d'un terraplè que permetés l'accés a l'església des de ponent cal suposar-la com a certa ja en el moment anterior a la construcció de la galilea, donada la seva indefugible necessitat. El fet que no se n'hagi trobat cap vestigi cal relacionar-lo amb tota

probabilitat amb les mateixes obres de construcció de la galilea i amb el fet que el mur de contenció molt possiblement es trobava més al nord, tal com semblen indicar diverses notícies referents a l'existència de parets d'aquestes característiques situades més enllà del Palau de l'Abat.

En qualsevol cas, la galilea modifica tot aquest sector i la seva construcció implica, tal com havia passat amb l'església, unes considerables obres de retall de la roca mare a migdia i de terraplè a tramuntana. El gran desnivell natural del terreny es va corregir amb una important aportació de terres que ha proporcionat material arqueològic situable cronològicament dins del segle XI. A migdia, en canvi, la roca mare es troba retallada seguint les estructures principals de l'àmbit.

La galilea fou aprofitada al llarg del seu funcionament com a àrea d'enterraments, que van des de simples inhumacions en fossa fins a tombes de lloses, sarcòfags de pedra i osseres retallades a la roca. S'ha pogut comprovar com la part superior del farcit que configurava el subsòl de la galilea fou emprada per a enterraments, molts dels quals han aparegut remenats i malmesos tant per inhumacions més tardanes com per excavacions antigues.

Fase IV: reformes en el presbiteri

La construcció del reconditori, que és una cambra situada al bell mig de l'absis central a la qual se li ha atribuït la funció de custòdia de les relíquies, constitueix la reforma més antiga de totes les observades a la capçalera. Aquest fet motivà canvis a la distribució dels elements de l'absis central amb una sobreelevació dels paviments i un avançament cap al creuer. El reconditori restava obert en la seva part superior, per tal que els fidels i els monjos poguessin contemplar i venerar a tothora les relíquies que s'hi guardaven. En tot cas, però, podria haver existit una mena de cobriment –un baldaquí?–, que ens vindria delatat per la troballa de dos forats verticals de pal.

És possible que l'espai ocupat per aquesta cambra alterés l'emplaçament original de l'altar, que pensem que fins ara podria haver estat localitzat en aquest punt. A partir d'ara, la ubicació de l'altar major se situaria al peu del graó d'accés al reconditori, que seria el lloc on romandria fins que l'amortització del mateix va permetre recuperar aquest espai. La datació d'aquesta reforma, difícil d'establir des del punt de vista arqueològic, podria situar-se en el segle XI, si fem cas del conjunt de relíquies conegut com "el tresoret de Sant Pere de Rodes", que fou descobert sota la paret meridional de suport de l'altar major, segons esments del segle XIX.

A cavall dels segles XII i XIII el monestir gaudí d'un període d'estabilitat i prosperitat. En aquest lapse de temps els diferents abats impulsaren la construcció de nous edificis i la reforma i embelliment d'altres ja existents. Entre els nombrosos artesans i constructors que treballaren al monestir en destaca el mestre de Cabestany, al taller del qual s'ha atribuït el claustre superior i la

portalada esculturada en marbre que embellia l'entrada principal a l'església. Segons aquest criteri es poden datar les reformes aquí observades en el segle XII.

En tot cas, és prou clar que les obres que afecten el deambulatori corresponen al romànic ple. Es tracta de la substitució dels pilars i els arcs de la primitiva galeria del segle X per columnes de fust llis, capitells esculturats i els corresponents arcs de nova factura. Malgrat això, és encara visible l'arrencament dels arcs primitius, la qual cosa permet fer-se una idea del sistema d'arcades original.

Més endavant, l'antic reconditori deixà de funcionar com aquella cambra destinada a guardar i exposar les relíquies en ser cobert per un sostre de cairats, un planxer de lloses i un paviment d'*opus signinum*. La nova pavimentació va propiciar que la capella major quedés compartimentada en quatre nivells diferents i esgraonats en sentit ascendent vers llevant.

La darrera reforma detectada a l'absis central són els vestigis d'unes estructures de fusta, de les que només en conservem l'empremta en negatiu deixada sobre una base de morter. Les característiques d'aquests elements dibuixen l'arquetip del basament d'un retaule, amb dos pedestals avançats a cada banda –dels quals se'n conservava un, el del nord– i un frontal recte, que en formaria el cos principal. En aquest context, se sap amb tota certesa que entre els anys 1526 i 1532 el mestre guixolenc Pere Mates enllestí un retaule a la capella major de Sant Pere de Rodes, que va costar 235 lliures.

Fase V: les reformes tardanes

Malgrat totes les reformes esmentades fins ara, l'estructura de la capçalera de l'església s'hauria mantingut inalterable fins arribar a l'època moderna. En un moment impossible de determinar, entre els segles XVII i XVIII, es decidí transformar el recorregut i disposició dels accessos al deambulatori. De fet, els precedents haurien començat amb la construcció del retaule renaixentista, que desvirtuava la funció de la girola i obligava a disposar d'un nou cor, que es bastiria penjat amb arcs sobre la portalada al començament de la nau. Posteriorment, la construcció del trifori i l'enllaç amb el deambulatori superior van permetre obliterar la porta original d'accés, situada a l'extrem nord del transsepte. El fet es va consumar quan s'enllestí una pavimentació general detectada en aquest període de temps. Aleshores es podia endegar la reforma de la capçalera que, entre altres coses, modificaria substancialment les antigues cambres funeràries disposades en els accessos de la girola.

Més endavant, els monjos procediren a obrir sengles passos a través dels murs de connexió d'ambdues absidioles amb les cambres funeràries. Això obligà a enderrocar les voltes que cobrien les cambres esmentades i part dels murs exteriors del tester situats en aquests punts per tal de fer còmode i viable el nou passadís. Les parets externes actuals testimonien aquesta voluntat. A fi de connectar amb el deambulatori es construïren dues voltes damunt de les portes

d'entrada a la cripta que malmenaren les primitives escales d'accés a la girola. La nova volta de migdia, de canó seguit, i la de tramuntana, molt baixa o escarsera, acabaren per desfigurar les cambres funeràries. Així, la meridional s'obliterà omplint-se de terra en tancar el recinte pel nord amb un mur, mentre que la septentrional restava com un espai obert. En aquest sector, a més, cal fer notar que també s'afectà part de la volta exterior de quart de canó seguit original de la cripta, que fou substituïda per la perllongació de l'esmentada volta baixa. És d'aquesta etapa, també, l'obertura de la porta que es conserva en aquest àmbit i que dóna a l'exterior a la part de darrera dels absis.

S'han documentat altres reformes de menor volada que pertanyen possiblement al segle XVIII. En primer lloc l'existència d'una inhumació localitzada al nord de la nau central amortitzant, en part, tombes anteriors i que podria revelar l'existència d'enterraments d'època moderna en el subsòl de les naus, desaparegudes a causa dels espolis. En segon lloc l'estucat de les parets, els pilars i les voltes interiors, que va revestir l'església fins a l'exclaustració del monestir. Cal destacar també l'existència d'una col.lecció notable de grafits escampats arreu de les parets del temple, que testimonien l'estada de nombrosos visitants que varen voler deixar la seva petja personal marcada en el vell edifici, algunes de les quals es remunten al segle XIX.

EL SONDEIG DE L'ÀREA DE LLEVANT

L'existència d'una construcció datable presumiblement en època romana a la banda de llevant del conjunt monàstic era un fet ja suposat des de fa temps pels estudiosos. Aitals deduccions es basaven en l'existència de dos llenços de paret paral.lels i separats entre sí per una distància aproximada de 20 metres. Aquests murs, que circulaven d'est a oest, es veien construïts amb grans carreus quadrangulars majoritàriament granítics i estaven molt ben encaixats, tot i que es trobaven disposats en filades no del tot regulars. Segons tots els indicis disponibles, hom suposava que constituïrien les façanes de tramuntana i de migdia d'un hipotètic edifici de planta rectangular.

Davant d'aquest fet, s'obriren diverses hipòtesis entorn de la funcionalitat de la construcció, entre les quals caldria destacar-ne dues. Una d'elles, basant-se en fonts clàssiques (Estrabó, G.I. IV,1,3, Plini el Vell, N.H. III,4,22, o Claudi Ptolemeu, G.H. II,6,19), especulava sobre l'existència en aquest punt d'un gran temple dedicat a Venus. L'altra, per contra, prenent en consideració l'excel.lent ubicació estratègica de l'indret, amb un domini visual molt significatiu sobre les costes del cap de Creus i del cap de Cervera, hipotetitzava entorn d'una construcció de caire defensiu o, més probablement, de vigilància.

En un intent per datar la construcció i aportar dades més fiables sobre la seva funcionalitat es va decidir durant la campanya del 1995 realitzar una cala de prospecció a tocar i tot al llarg d'un

dels seus dos murs coneguts. L'àrea escollida fou el sector de migdia, a tocar del mur sud per la seva banda de tramuntana, atès que hi havia la possibilitat, també, de documentar els límits de llevant i ponent de l´edifici, fins el moment desconeguts.

Efectivament, es va poder trobar, ben imbricada amb el mur sud, part de la façana de llevant, mentre que per la banda de ponent la qüestió va resultar més complexa. L'estructura que delimita la cambra per aquesta banda és alhora el límit de llevant del claustre inferior, i ha sofert nombroses refeccions i reformes que emmascaren el seu aspecte original. De tota manera, hi ha tot un seguit de dades indirectes que ens permeten considerar aquest mur com el límit occidental de l'edifici preexistent, tal i com ja es va apuntar arran de les excavacions de l´any 1992. Per una banda, aquest mur aniria perfectament alineat amb l'angle nord-oest de la construcció, conservat parcialment a tocar de la banda exterior de l´absis central de l'església. Altrament, cal esmentar de manera molt especial que en el mur de llevant del claustre inferior es pot observar una gran porta amb arc de mig punt i grans dovelles de granit que podria molt bé pertànyer a la construcció que ens ocupa.

El descobriment del mur de llevant, així com de les cares interiors, tant d'aquest com del mur de migdia, en van permetre apreciar algunes característiques constructives. La més significativa és el fet que l'aparell de gran carreuat apareix sols a les cares exteriors de les parets, mentre que al seu interior s´hi bastiria una obra de pedra més petita i molt més irregular lligada amb un morter de calç de gra gros. Cal esmentar que el mur de llevant havia perdut el seu revestiment extern de grans carreus sembla que en un moment força tardà (s. XVII-XVIII), quan s'eixamplà l'estança, que fins aleshores havia pervingut sense grans modificacions, cap a llevant. Aquesta ampliació segurament fou motivada per algun moviment del terreny, que provocà el desplaçament del mur est cap a llevant, obrint una esquerda al mur sud, encara avui perfectament apreciable.

Els elements de datació d´aquesta estructura van aparèixer a la seva part interna, sota diversos farcits medievals i, sobretot, moderns. A la part més baixa del terreny, directament sobre la roca mare, es trobaren dos estrats amb materials clarament datables al segle VI (T.S. Africana D, formes Hayes 99 i 103, i àmfora africana). Aquests dos nivells es recolzaven contra la part interna dels dos murs, la qual cosa prova la seva antiguitat.

Malauradament, tot i que aquesta primera intervenció va permetre una primera aproximació a la datació de l´edifici preexistent, no resolgué el problema de la seva funcionalitat, en bona part degut al fet de no haver-se pogut identificar de manera clara cap nivell de circulació originari, de ben segur malmès per la continuïtat d'ús de la construcció. Els treballs van permetre observar com l'edifici va ser aprofitat, almenys parcialment, com a mínim fins al s. XVII. El mur de ponent va ser reutilitzat al segle X per a bastir-hi el mur perimetral de llevant del claustre inferior. Dins la cala realitzada el 1995, i sobre el nivell de materials del s. VI, va aparèixer un

estrat datable als segles X-XI . Si, com molt bé podria haver estat, l'edifici romà conformava en realitat una plataforma amb el seu nivell de circulació a una cota més alta de la que van aparèixer els nivells del s. VI, cal suposar que en algun moment dels segles X-XI es va buidar parcialment el farcit intern de terra. Aquesta possibilitat podria relacionar-se amb les necessitats de terres que es precisaven per a farcir els terraplens construïts tant per bastir l´església com la galilea, en un indret on la terra no hi és abundant. És en aquest sentit que cal ressenyar, per exemple, l'aparició de T.S. Africana D significativament del segle VI en el gran farcit del braç nord del transsepte.

BIBLIOGRAFIA

A.A.D.D. (1992) *Catalunya Romànica*, vol. IX, Barcelona.

BADIA J. (1981) *L'arquitectura medival de l'Empordà*, vol. II-B, Girona.

BLAJOT M., GURT J.M., GUÀRDIA M. & TUSET F. (1986) L'excavació del 1981-82 i les seves prespectves futures, *Lambard*, 2, Barcelona.

BURCH J., CARRASCAL C., MATARÓ M., PUIG A.M. & VIEYRA G. (1994) Sant Pere de Rodes (El Port de la Selva, Alt Empordà), els treballs arqueològics de 1992, *II Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona,* Torroella de Montgrí, pp. 166-173.

MATARÓ M., BURCH J., LLOPART J., PUIG A.M., THIÓ F. & VIEYRA G. (1991) Excavacions arqueològiques al monestir de Sant Pere de Rodes. Primers resultats, *Tribuna d'Arqueologia, 1989-1990,* Barcelona, pp. 159-169.

MATARÓ M., BURCH J., CARRASCAL C., PUIG A.M., VIEYRA G. & RIU E. (1994) Sant Pere de Rodes. Les excavacions del 1990 al 1992 i les propostes del Pla Director, *Tribuna d'Arqueologia, 1992-1993,* Barcelona, pp. 139-156.

PUJADES J. (1831) *Cronica universal del Principado de Cataluña, escrita a principios del siglo XVII,* vol. VII, Barcelona.

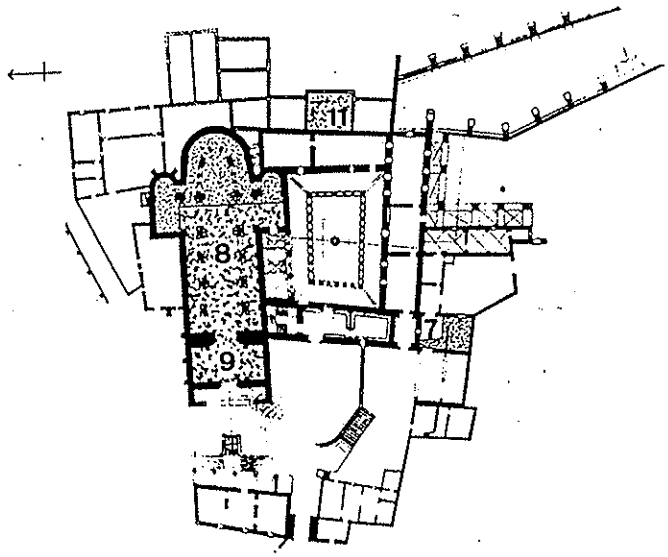

Fig.1: Planta de situació de les zones excavades.

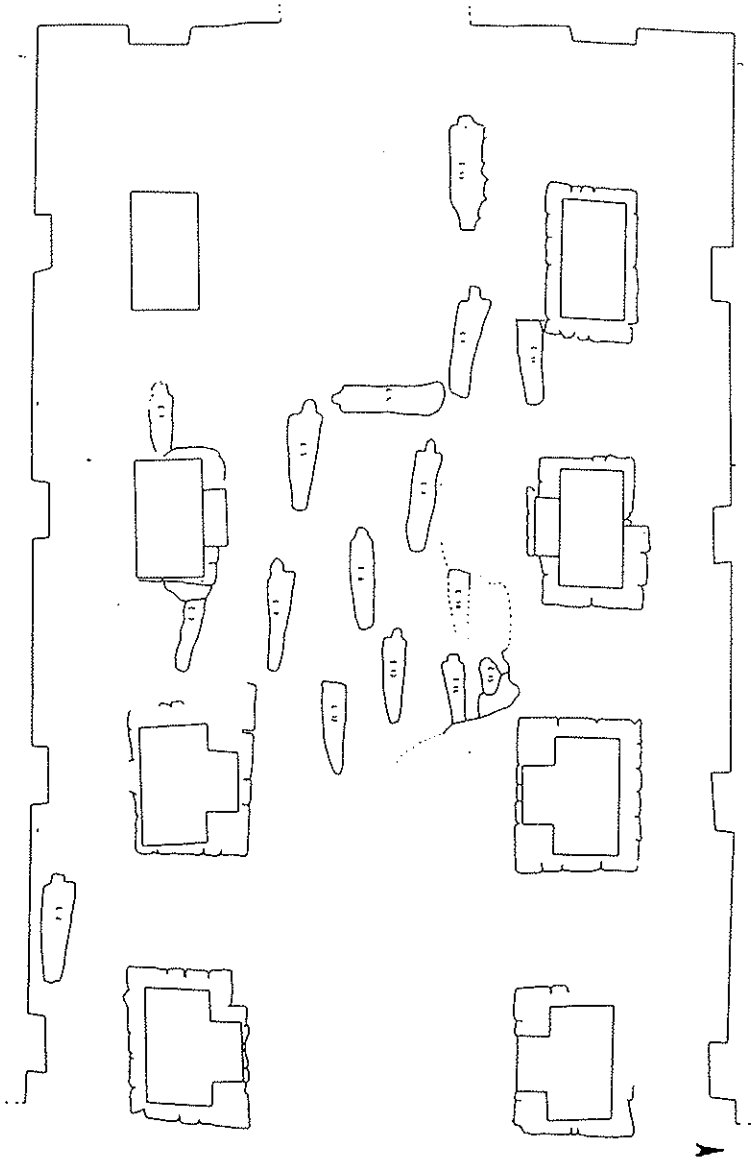

Fig.2: Planta general de les tombes antropomorfes

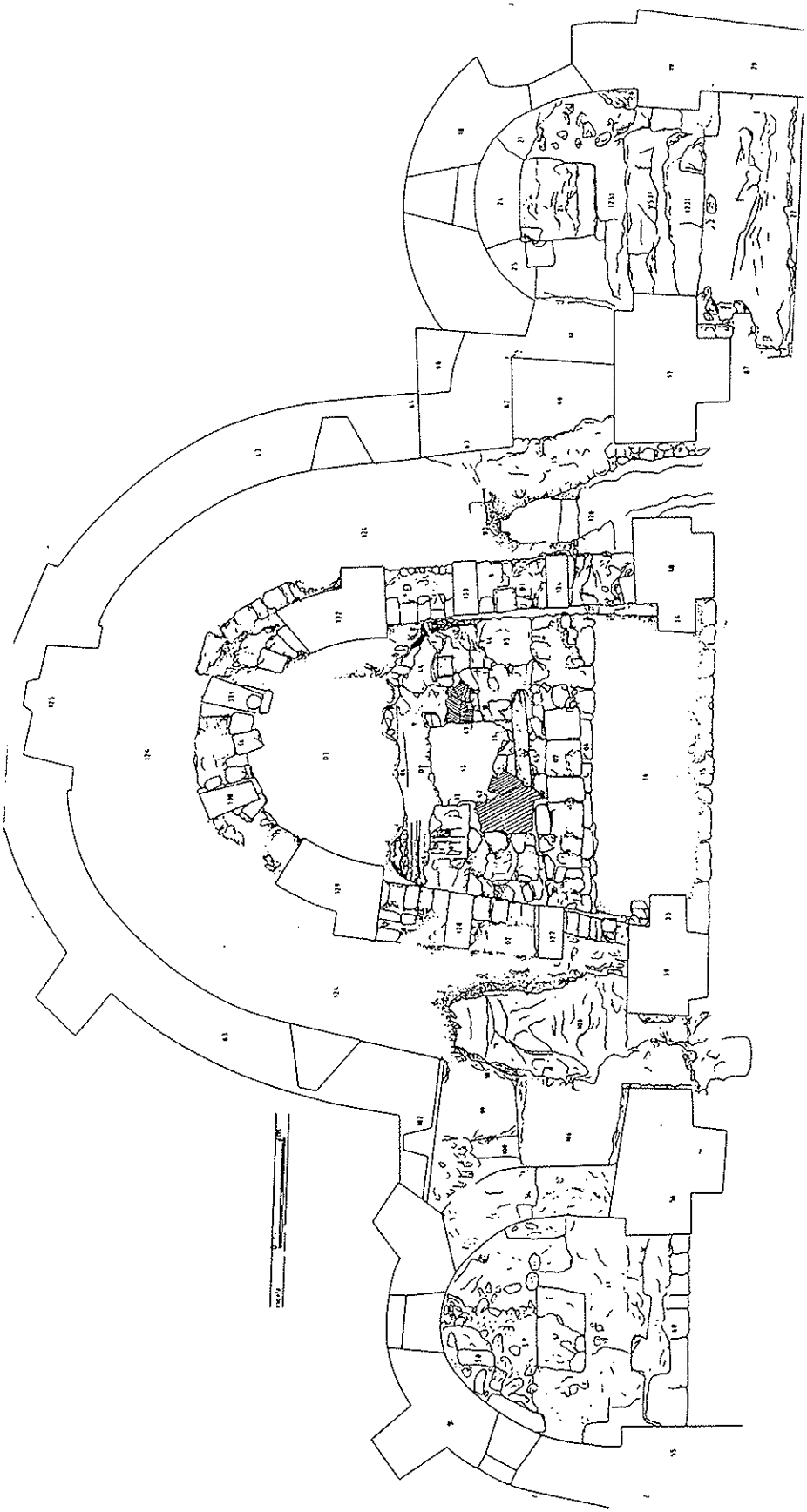

Fig.3: Planta de la calçalera de l'església

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners, 1996

EL MONESTIR DE SANT LLORENÇ DE SOUS (ALBANYÀ, ALT EMPORDÀ)

Josep M. VILA
Alberto GÓMEZ
Jordi MONER

SITUACIÓ

Sant Llorenç de Sous o del Mont és una antiga abadia benedictina construïda, a uns 800 m d'altitud, en un pla de la muntanya de la Mare de Déu del Mont, a la serralada pre-pirinenca, sobre un basament de formació calcària i una àrea coberta de boscos d'alzina i pi.

LA INTERVENCIÓ

Els treballs de recerca arqueològica realitzats al monestir de Sant Llorenç de Sous se situen en el marc del projecte de restauració que porta a terme la Diputació de Girona. L'excavació es va iniciar el 1984 i des del començament i fins a l'actualitat s'ha dut a terme mitjançant Camps de Treball, primer de Patrimoni i posteriorment d'Arqueologia, organitzats per l'Institut Català de Serveis a la Joventut de la Generalitat de Catalunya.

Si bé durant els primers anys la intervenció es va limitar a la realització de sondeigs i a la neteja dels enderrocs, des de 1988 ha existit una continuitat per part de l'equip tècnic responsable i la intervenció s'ha dut a terme seguint una sèrie de programacions trianuals que establien les prioritats de la intervenció d'acord amb les necessitats del projecte de restauració.

Durant les campanyes de 1992 a 1995, i seguint els criteris marcats en els successius projectes, la recerca arqueològica en el monestir de Sant Llorenç de Sous s'ha centrat en la finalització de la intervenció en les dependències pròpiament monàstiques (sectors D i G). Paral.lelament, s'han realitzat excavacions puntuals a l'interior de l'església romànica (sector A) i s'ha iniciat

l'actuació en l'àrea corresponent al pati occidental del recinte (sector P).

SECTOR D

Es defineix com a sector D l'ala del monestir situada a l'est del claustre. Es tracta d'un cos rectangular de 16 x 5 m que entre 1835 i 1950 aprox. va ser utilitzat com a cementiri de la parròquia de Sous. Després d'unes primeres intervencions puntuals els anys 1986 i 1990, el 1992 es va iniciar la seva excavació en extensió, que es preveu que finalitzi el 1996. Tenint present que el sector que ens ocupa encara es troba en procés d'excavació, i que per tant les fases més antigues del mateix són susceptibles de revisió, podem distinguir diversos moments en la seva evolució històrica.

Fase I (1950-1986)

Es tractaria del període d'abandonament de l'àrea després de la desaparició de la parròquia. Està caracteritzat per l'enrunament progressiu tant de l'edifici de l'església com de les parets perimetrals del cementiri.

Fase II (1835 - 1950)

Durant aquest període la zona és utilitzada com a cementiri de la parròquia de Sous. A aquesta fase corresponen un total de 40 inhumacions en caixa de fusta distribuides a tot el llarg del sector. L'orientació dels enterraments acostuma a ser nord-sud, tot i que també s'han documentat, especialment en els nivells superiors del cementiri, inhumacions amb direcció est-oest. L'excavació del sector ha permés diferenciar dos nivells superposats de necròpoli. En el cas del més antic, les fosses d'enterrament es troben excavades en els nivells d'abandonament del monestir al segle XVI. El creixement del cementiri va donar lloc, amb el temps, a un segon nivell d'enterraments excavats en els propis estrats de colmatació de les inhumacions anteriors.

Fase III - Abandonament (Segle XVI-1835)

Durant aquest període es devien enrunar parcialment els murs perimetrals del sector, formant un enderroc que se sobreposaria als estrats d'abandonament propiament dits. Aquest nivell de runa i una part indeterminada dels d'abandonament degueren ser extrets en el moment d'acondicionar el sector com a cementiri parroquial cap al 1835.

Fase IV (S. XIII - S. XVI)

Aquesta fase ve determinada per la construcció, al segle XIII, de l'estructura arquitectònica actual del sector. A aquesta fase correspondrien una sèrie d'estructures que van resultar molt afectades per les tasques de desenrunament realitzades en el moment de l'acondicionament de la zona com a cementiri parroquial. Només s'han pogut documentar les restes de dues estructures

muràries de difícil identificació, un paviment de terra trepitjada i una canalització de desguàs. Totes aquestes estructures funcionen amb la muralla actual de tancament construïda, com la resta de les parets del sector, al segle XIII, en el moment d'ampliació del monestir. Es fa difícil determinar la utilització del sector durant aquesta fase, tot i que sembla que es tractava en la seva major part d'una mena de pati descobert. En el terç septentrional s'ha documentat l'arrencament d'un arc en el seu mur nord que indica l'existència d'algun tipus de coberta pròpia en aquesta àrea.

Fase V (S. XI - S. XIII)

Aquesta fase ve determinada pel funcionament d'un mur més enretirat com a tancament est del recinte monàstic. Aquesta muralla arrenca de l'exterior de l'absidiola sud de l'església romànica i continua paral.lela al mur actual fins a l'alçada del mur meridional del sector que sembla tallar-la. No sabem tampoc si existia cap mena de tancament per l'oest, tot i que és possible que la muralla només tanqués un gran pati central situat entre l'església, al nord, i les dependències monàstiques situades a la part més baixa.

Des del punt de vista de l'excavació arqueològica, tot i que els treballs de la mateixa encara no han finalitzat, la campanya de 1995 ha permès identificar l'existència d'un edifici adossat a la muralla del que només es conserven restes del seu mur de tancament nord, així com part del seu paviment d'utilització. L'existència d'aquest edifici, les dimensions i utilització del qual ens és desconeguda, posa en evidència la presència de construccions en l'interior del gran pati monàstic, edificis que van desaparèixer completament amb la construcció del claustre.

Fase VI. Construcció del monestir (Segle XI)

La construcció del monestir de Sant Llorenç de Sous, i sobretot la del seu gran pati central, va suposar un notable moviment de terres en tota la zona, especialment a causa de la necessitat de corregir el pendent nord-sud de la muntanya i crear un pati relativament pla entre els dos edificis que composaven el conjunt. Aquesta prioritat va comportar un abocament important de terres a la banda sud-est del monestir (on el pendent de la muntanya era més acusat). Coincidint amb aquesta fase es van poder documentar durant la campanya de 1995 les restes d'una antiga pastera utilitzada segurament per a la construcció del mur de tancament oriental.

Fase VII (?- S. XI?)

Aquesta fase ve determinada pel funcionament d'un mur en direcció nord-sud situat al centre del sector i que sens dubte correspon a algun tipus d'edificació anterior a la construcció del monestir romànic. L'estat actual de l'excavació no ens permet avançar altra cosa que l'existència mateixa d'aquesta fase, que esperem poder documentar molt millor en completar l'excavació del sector.

SECTOR A

L'església romànica del monestir de Sant Llorenç de Sous es troba situada al nord de les dependències monacals. Es tracta d'un temple de planta basilical, amb tres naus coronades per absis semicirculars i de fabrica clarament romànica. Comunica amb la galeria nord del claustre a través d'una porta en la paret sud. Té també un altre accés per l'oest que comunica amb el pati exterior del monestir, així com una tercera porta situada al costat de l'absis de la nau nord que devia posar en contacte l'església amb el cementiri. El temple disposa d'una petita cripta coberta amb volta de canó que ocupa l'àrea de l'absis central, a la que s'adossa.

Quan el 1984 es va iniciar la intervenció, l'interior de l'església es trobava completament colmatat per la runa i fins i tot la seva superfície havia estat acondicionada com a camp de conreu, per a la qual cosa s'havia construit un mur de marge situat sobre la paret de la galeria nord del claustre que servia de contenció per a les terres. Els treballs realitzats el 1984 i 1985 van consistir en la realització d'una sèrie de sondeigs per tal de calibrar la potència arqueològica de l'àrea de cara a l'extracció per mitjans mecànics dels nivells superiors de l'enderroc, cosa que es va realitzar en diferents fases fins a 1990.

Donat que els objectius prioritaris de la programació feta per a l'actuació al monestir entre 1992 i 1994 es centraven en la finalització de l'excavació de les dependencies monàstiques, la intervenció en l'església ha tingut un abast molt limitat, en la línea d'avaluar les dificultats que suposava la seva excavació de cara a futures programacions. És per això que la intervenció s'ha centrat exclusivament en la capçalera de l'església i en la meitat oriental de la nau sud, trobant-se, fins i tot en aquestes àrees, en un estadi inicial que només ens permet apuntar algunes hipòtesis sobre les dues darreres fases constructives de l'edifici.

La primera fase, per a la que només disposem de la cronologia final que cal relacionar amb els terratrèmols de 1427-29 i de la que només tenim referències sobre l'àrea de la capçalera, estaria caracteritzada per un presbiteri corregut que ocupava les tres naus del temple i al que s'accedia mitjançant una petita escala formada per 2 o 3 graons de pedra, segons les naus. El paviment de l'àrea elevada estava format per una capa d'argamassa de calç rosada, semblant a la que servia d'arrebossat a les parets de l'església. Pel que fa als altars, hi havia el principal, dedicat a Sant Llorenç, situat a la nau central, davant la cripta de l'església. Existien dos altars secundaris dedicats l'un a Sant Joan i a Sant Antoni i el segon a Santa Maria, situats segurament en les absidioles de les naus laterals, tot i que només tenim documentat el que correspon a la nau nord.

La construcció d'aquest presbiteri va provocar modificacions importants en l'estructura de la capçalera respecte a la fase prèvia. Actualment treballem amb la hipòtesi que en la fase anterior les tres naus de l'edifici es trobaven construides a diferent nivell, separades per graons que

permetien augmentar la cota de sud a nord. Aquesta situació va canviar necessàriament en el moment en què es va decidir que el presbiteri havia de tenir un un sol nivell unitari per a les tres naus. Per poder aconseguir-ho es van haver d'aixecar els nivells d'ús de la nau sud i de la central, al temps que es rebaixava el de la nau nord. A causa d'aquest rebaix es va inutilitzar l'antiga porta oberta al mur septentrional i va quedar a la vista la banqueta de fonamentació d'aquest mateix mur. D'altra banda, l'aixecament del nivell d'ús del presbiteri de la nau central va provocar també la clausura de la cripta, ja que el seu accés va quedar parcialment amortitzat.

Aquest presbiteri va estar en funcionament fins a començaments del segle XV i cal atribuir la seva inutilització als efectes que els terratrèmols que van tenir lloc a la zona de la Garrotxa cap al 1427-29 i que sembla que van afectar de manera important al monestir de Sous, i especialment a les voltes de la seva església. Així, les visites pastorals posteriors a 1430 que ens parlen de la destrucció de l'església situen l'altar major de manera provisional al claustre, és de suposar que a l'espera que es poguessin realitzar les obres de reacondicionament del temple per reiniciar el culte.

Per aquesta raó es van tapiar els arcs de comunicació entre la nau central i la lateral sud i es va acondicionar aquesta darrera com a església. En primer lloc es va procedir a tancar l'àmbit de l'absis amb un mur, generant una petita sagristia al final de la nau. La construcció d'aquesta petita habitació degué obligar a un avançament de l'altar i del propi presbiteri respecte al seu nivell anterior. Així, es van construir les noves escales uns 110 cm. davant les antigues que van ser amortitzades pel paviment del nou presbiteri, que era de terra trepitjada.

En el nivell de la nau es va construir una claveguera de desguàs per evaquar les aigües que es generaven donat el desnivell en el que s'assenta el conjunt del monestir, i es va cobrir amb un paviment d'argamassa de calç. Pel que fa a la coberta, s'ha pogut documentar arqueològicament l'existència d'una encavallada de fusta i teules.

En termes generals sembla que la configuració de l'església es va mantenir intacta fins al seu abandonament. En l'estat actual de l'excavació només hem pogut detectar dos moments en el funcionament de la capella. Aquestes dues fases vénen determinades per les dues portes obertes al mur de la nau per accedir-hi des de l'exterior del monestir. La primera, i probablement la més antiga, es documenta en el mur nord de l'església i es devia construir cap a mitjan segle XV, al mateix temps que es procedia al tapiat dels arcs que separaven la nau central de la lateral sud. Es tracta d'una porta construïda amb carreus i coberta adintellada en la que destaquen dues pedres amb uns motius en relleu que representen l'un un rostre humà i l'altre una flor.

El segon accés es va obrir als peus de la nau, perforant la paret romànica i és de factura molt menys acurada que el primer, sense cap tipus d'ornamentació i cobert per un arc rebaixat fet amb pedres petites irregularment tallades.

Aquesta darrera estructura és la que es va mantenir durant la resta del període de funcionament del monestir i la seva continuació com a església parroquial fins a un moment indeterminat, segurament ja en el segle XVII, en el que el temple o va deixar de funcionar o va ser traslladat a un altra àrea del monestir. A partir d'aquest moment, el recinte de l'antiga església passa a tenir funcions de magatzem o corral, en el contexte de la transformació del pati del monestir en zona de conreu.

SECTOR G

Correspon a les dependències situades a la banda oest del claustre, formant un rectangle dividit en dos pisos. Es defineix un edifici central diferenciat que, constructivament, se situa a començaments del segle XIII, moment de l'edificació del nou claustre i de la remodelació de les seves ales.

Entre aquest edifici i el del Sector B, a la cantonada sudoest del conjunt, restava un espai obert cap a ponent, que posteriorment va ser tancat amb un nou mur. Es tracta de l'àmbit G-2, especialment interessant perquè fou la zona menys afectada per les obres d'adeqüació del recinte com a rectoria, pels volts de 1835, de manera que s'han conservat gairebé integres els seus nivells medievals i força completa la seva seqüència estratigrafica. Per contra, en els altres àmbits del sector, i com a conseqüència d'aquelles obres, els nivells antics van ser retallats fins a la roca, restant solament residus puntuals amb aportació de material poc representatiu.

El sector G fou dividit per al seu estudi en una sèrie d'àmbits que corresponien a l'estructuració del seu espai interior a l'època més moderna. Així, G-3 a l'extrem nord, G-4 i G-1 a la part central i G-2 a l'extrem sud i coïncidint amb la cantonada sudoest del conjunt monàstic.

La intervenció arqueològica en aquest sector es va dur a terme durant les campanyes de 1991 a 1994, fins completar la seva excavació. Simultàniament, va realitzar-se un acurat estudi de paraments. Els resultats obtinguts amb aquests treballs ens han permès diferenciar unes fases d'activitats constructives i d'utilització ben definides.

Fase I (Segles XI-XIII)

Es defineix per la construcció i primera utilització del conjunt monàstic format per l'església romànica, l'edifici central del Sector B i la muralla. En aquest moment, el sector G encara era un espai sense edificar, dins dels amplis limits del recinte murat. Malgrat tot, es va detectar al registre estratigràfic un dipòsit de rebliment o potser de colmatació natural, que anivellava la inclinació del sòl rocós cap a la muralla i que va aportar un important conjunt material amb molta quantitat de ceràmica gris medieval.

La construcció de la muralla sud va generar un problema de drenatge de les aigües pluvials acumulades en la part més baixa del pati. Aquesta situació es va solucionar amb l'obertura d'un forat de desguàs a la paret de la muralla.

Fase II (finals segle XII - s. XIII)

En aquest moment es va construir l'edifici central del Sector G, responent a la mateixa planificació que el claustre i les ales que l'envolten. Es tracta d'un edifici format per una sola gran nau rectangular, coberta per tres arcs que sostenien una segona planta, a la vegada coberta per una teulada sostinguda per tres arcs. L'escala que seria necessària per a connectar ambdós pisos segurament va estar situada a la cantonada nordest del sector, lloc actualment ocupat per una escala més moderna. L'accés al sector es realitzava mitjançant dues portes obertes als seus costats est i nord, que el posaven en comunicació amb el claustre i amb l'exterior del monestir, a través del sector H.

A la cantonada sudest de l'edifici central van aparèixer les restes del paviment original, fet de pedres petites sobre uns nivells de preparació que aportaren exclusivament ceràmica gris medieval. D'altra banda, un doble graó de carreus per sobre de la roca i creuant la sala d'est a oest ens tornava a parlar dels desnivells del conjunt monàstic, construït en el vessant de la muntanya.

Els problemes de drenatge es tornen a documentar en aquesta fase constructiva. L'edificació del Sector G va comportar la realització d'un senzill sistema de captació d'aigües que cobria tot l'extrem sud de l'edifici. Es tractava d'un retall de la roca natural amb forma d'embut, tancat amb un bancal impermeabilitzat, així com per una boca de desguàs cap a l'àmbit G-2, encara sense edificar.

Aquest ámbit G-2, va funcionar amb un sòl de terra trepitjada. La sortida d'aigües descrita va determinar certes reformes: la construcció d'una bassa quadrada de petites dimensions al punt de desguàs de l'edifici veí, i l'excavació d'una rasa que, discorrent al costat de la paret est, unia aquesta bassa amb la muralla sud, on definitivament es donava sortida a aquestes aigües.

La canalització de les aigues a aquest espai obert, l'existència de una petita llar circular amb dos nivells de cendres i la funció que després va assumir aquest àmbit, ens porten a especular amb la possibilitat d'un primer moment d'ús com a cuina.

Fase III (Segles XIV - XVI)

Només l'àmbit G-2, poc afectat pels retalls de 1835, ens va donar informació sobre aquesta etapa. En aquest àmbit marginal es va realitzar una reestructuració ben planificada. Es tracta de la inutilització dels elements antics per a la creació d'una nova habitació al sector, tancant-lo amb un nou mur.

En primer lloc, es van inutilitzar la petita bassa quadrada i la rasa de desguàs i tot l'espai de l'àmbit G-2 fou completament cobert per un nivell de rebliment, que va funcionar com a un sòl de terra trepitjada. Posteriorment, es va construir el mur de tancament oest, que definia la nova habitació, i es va obrir una porta al mur nord, que li donava accés des de l'edifici central del Sector.

Al centre de la nova habitació fou construida una gran llar rectangular (2'95 x 1'90 m), conformada i delimitada per alineacions de pedres. Un semicercle de grans blocs coronava l'estructura. En el seu interior va aparèixer una estratigrafia complexa que alternava unitats de poca potència composades per cendres i terra cremada. Aquesta llar, que ocupava tot l'espai central de la nova habitació, assenyala la seva funcionalitat com a cuina monàstica durant els segles XIV i XV.

Finalment, la reestructuració descrita i la inutilització del sistema de desguàs anterior va fer necessari un nou sistema de drenatge. Així, fou construïda una canalització que creuava l'habitació de nord a sud, des del desguàs de l'entrada, bifurcant-se en dos ramals que arribaven a la paret de la muralla sud. El seu sòl el formaven teules esglaonades sobre una capa de morter.

Fase IV (Segle XVI-1835)

Aquesta fase, que com l'anterior solament es troba registrada a la estratigrafia de l'àmbit G-2, està definida com un moment d'abandonament i enderrocament continuat dels seus edificis. Així, es va documentar un nivell de destrucció de potència significativa, en formació fins a 1835, amb l'esfondrament de les cobertes i dels murs.

Fase V (1835-1940)

L'any 1835 es realitza la recuperació d'una part de l'arruïnat conjunt monàstic com a església parroquial i rectoria. Aquesta darrera va aprofitar l'espai occidental del Sector B així com la totalitat del Sector G, tant al seu edifici central com a l'àmbit G-2.

Aquesta recuperació va comportar una intensa activitat constructiva, que comença pel rebaix del terra, arrasant tota l'estratigrafia anterior fins a la neteja de la roca natural i al desmuntatge d'estructures incòmodes. Només l'àmbit G-2, situat en una cota més baixa, va conservar la seva estratigrafia, tot i que parcialment afectada.

L'edifici central del sector fou compartimentat en cinc espais. A la cantonada nord-oest es va construir una escala tancada amb un envà. L'extrem nord-est fou cobert amb una volta de mig canó que es recolzava sobre dos murs nous. El sòl es va cobrir amb un paviment d'argamassa i es va construir un abeurador. Aquest fet posa en evidencia la seva utilització com a petit estable.

L'espai restant fou subdividit per altres dos murets de pedres i materials reaprofitats. A l'extrem sud de l'edifici (àmbit G-1), i reblint el desnivell de la roca, es va construir un paviment de pedres grans també reaprofitades amb disposició d'enllosat sobre una nivellació de terra. Una solució similar de pavimentació fou feta a l'àmbit G-4.

El motiu del descrit rebaix del sòl era construir un major nombre de pisos sense sobreaixecar gaire les ruïnes dels murs que es reconstrueixen. A l'àmbit G-2 es van edificar tres nous pisos per sobre de la planta baixa; a l'edifici central del sector foren dos.

Fase VI (1940-1991)
Finalment, es van documentar els diversos nivells de destrucció formats a partir de l'abandonament definitiu de l'any 1940, que van colmatar les ruïnes del complex constructiu fins a l'alçada del primer pis.

SECTOR P

A la banda oest del recinte monàstic, i fora dels edificis conservats (església, claustre i habitacions al seu voltant), existia un gran pati obert que en el seu origen va estar emmurallat. En l'actualitat només es conserva el tram sud d'aquesta muralla i el primer terç del tram oest, interromput pel brancal de la que sembla ser la porta principal al recinte. La construcció d'aquesta muralla correspon a la mateixa fase que la església romànica, al segle XI.

Malgrat que es tractés d'un pati sense restes constructives ostensibles, abans de començar els treballs d'excavació ens vam plantejar la probable aparició a aquesta àrea de edificacions antigues. Efectivament, la façana oest de l'església i les restes muràries que se li recolzaven van evidenciar la existència d'un atri o nàrtex monumental davant seu. D'altra banda, les grans dimensions d'aquest pati -més d'un terç de la superfície total del conjunt monàstic- també assenyalaven en la mateixa direcció.

Foren aquests indicis els que, l'any 1993, ens portaren a obrir una cala-sondeig davant l'església, amb l'objectiu de confirmar l'existència del nàrtex. L'any següent es va ampliar la superfície de excavació fins poder delimitar la planta del nàrtex en la seva totalitat.

Es tractava d'un atri possiblement tancat de 13'20 x 5'14 m, sense porticar, amb una porta oberta al mur meridional i segurament construit immediatament després d'acabar-se l'edificació de l'església, a la qual es lliura. L'amplada dels murs (1'20 m.), fets amb carreus i argamassa de calç molt consistent, mostra l'ús d'una coberta de volta; quatre pilastres enfrontades assenyalen la seva separació en tres trams, reflexant la mateixa divisió que l'església en naus. Les restes del mur nord i les pilastres adossades a la façana de l'església defineixen la gran

alçada d'aquest monumental atri. Per les seves relacions físiques hem de datar-lo en algun moment de la segona meitat del segle XI o al segle XII.

A la campanya de 1995 es va ampliar novament l'espai d'excavació en aquest sector cap a l'oest del atri. El resultat fou la delimitació del que denominem edifici del sector P-3, diferenciant-se del nàrtex o sector P-1. Es tracta d'una gran nau allargada, de uns 12 x 4 m, fruit d'una evolució constructiva i temporal, que probablement parteix d'un primer edifici de 4 x 4 m. que es lliura al nàrtex i està edificat a la mateixa fase. Els seus murs, amb amplades de 1'20 m., parlen de la possibilitat que es pogués correspondre a una torre o al campanar que citen les fonts baix-medievals.

Paral.lelament es va obrir una cala trapezoïdal de 5'80 x 4 x 2'80 m. que denominem sector P-2. Està situada davant la porta que comunica el sector H amb el pati i de la porta d'accés al nàrtex. Amb l'obertura d'aquesta cala es pretenia estudiar la comunicació entre el nàrtex i el monestir a través del pati. Tot i que la intervenció en aquest sector es troba encara en un estadi molt incipient, podem avançar algunes de les linies de la seva evolució històrico-constructiva.

Els edificis més antics del sector corresponen al nàrtex, que sembla ser contemporani o immediatament posterior a l'església, per la qual cosa cal situar-lo en el segle XI o poc més enllà. També podria correspondre a aquest període el primer tram documentat de l'edifici del sector P-3.

Posteriorment, però amb anterioritat a la construcció del claustre, al segle XIII, es va edificar un mur de gran amplada tancant l'àmbit nord del nàrtex i també un gran contrafort al costat de la pilastra sud-oest del mateix sector.

Al segle XIII, moment de construcció del claustre i dels edificis que l'envolten -incloent el Sector H i la seva porta d'accés al pati-, es va solucionar la comunicació entre aquesta porta i la veïna porta d'accés al nàrtex. Tot un seguit de grans graons fets en carreu posava en contacte ambdues portes, solucionant el desnivell existent entre aquests sectors.

Passant a la fase que aniria des de les obres del segle XIII fins l'abandonament del conjunt monàstic al segle XV, es va documentar un paviment d'argamassa cobrint els àmbits central i sud del nàrtex, així com el llindar de la porta principal de l'església. En algun moment per determinar dins d'aquests segles hem de situar el començament de l'ús de l'atri com a necrópolis monàstica, que va tenir una ampla fase d'utilització. Malgrat que els treballs d'excavació encara estan en curs, fins a la present campanya tenim documentades unes 15 inhumacions de fossa.

Després dels terratrèmols de 1427-29, i amb les voltes de l'església caigudes, es va aïllar la nau

sud, amb una nova porta lateral propera a la principal. No sabem si les cobertes del nàrtex van caure en aquest mateix moment o si, per contra, no van fer-ho fins l'abandonament posterior a la fase del segle XVI, al mateix temps que va enderrocar-se l'edifici del sector P-3, que sobre ell es recolzava.

En qualsevol cas, a l'estratigrafia del nàrtex no hi ha restes d'aquesta destrucció. La nostra interpretació planteja que l'enderrocament del nàrtex per sobre d'una àrea cementirial en ús va fer necessari no només la neteja d'aquest enderroc, sinó fins i tot l'arrasament unificat de gairebé tots els murs del nàrtex i de l'edifici de P-3 a unes cotes similars amb l'objectiu d'evitar altres destruccions i caigudes dels murs en ruïnes. Tot això també es faria amb la finalitat de reobrir l'accés a l'església restaurada a la nau sud.

A algun moment posterior fou aixecat el nivell del nàrtex amb un nou dipòsit i pavimentació, realitzant-se la construcció d'una ossera a la cantonada sudoest de l'atri.

Entre l'abandonament del monestir al segle XVI i la reocupació de l'any 1835 hi ha una fase caracteritzada per la utilització de la zona per a l'activitat agrícola, segurament associada a un mas situat a l'oest del monestir. De fet, està documentat l'aterrassament del Pati monàstic en tres nivells, amb murs de contenció a manera de marges per al conreu. Malgrat tot, creiem que va marginar-se de l'ús agrícola la terrassa intermitja, ocupada per la necrópolis, encara utilitzada per al menys tres inhumacions.

El 1835, en relació amb la rehabilitació del conjunt monàstic com a seu parroquial es va refer l'accés a l'interior del recinte des del pati, a través del sector H, reutilitzant-se l'antic enllosat i els graons que el comunicaven amb la terrasa del sector P-1 i P-3. Després, en un moment corresponent a la segona meitat del segle XIX, fou construit un passadís per sobre seu, amb dos murets paral.lels, emmarcant l'entrada al sector H i a la nova rectoria. Així, el pas esgraonat cap a P-1 restava inutilitzat amb un nou rebliment i un dels murs del passadís en qualitat de mur de contenció.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. (1993-94) Arqueologia Medieval a Catalunya: Recull d'intervencions, 1990-93, *Acta Mediaevalia*, 14-15, pp. 419-420.

AMIGÓ J., LLOPART J., TIO X. & VILA J.M. (1992) Excavacions al monestir de Sous, Albanyà, Alt Empordà, *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols.

AMIGÓ J., GOMEZ A., MORER J., TIO X. & VILA J.M. (1994) La Ceràmica medieval del monestir de Sant Llorenç de Sou, *Taula Rodona de Ceràmica Medieval Catalana*, Barcelona.(en premsa).

PADILLA J.I. (1995) Arqueologia Medieval a Catalunya: Recull d'intervencions, 1994. *Acta Mediaevalia*, 16, Barcelona, (en premsa).

VILA J.M., GOMEZ A. & MORER J. (1994-95) Darreres intervencions al monestir de Sant Llorenç de Sous (Albanyà, Alt Empordà), *Tribuna d'Arqueologia 1994-95*., Generalitat de Catalunya, Barcelona. (en premsa).

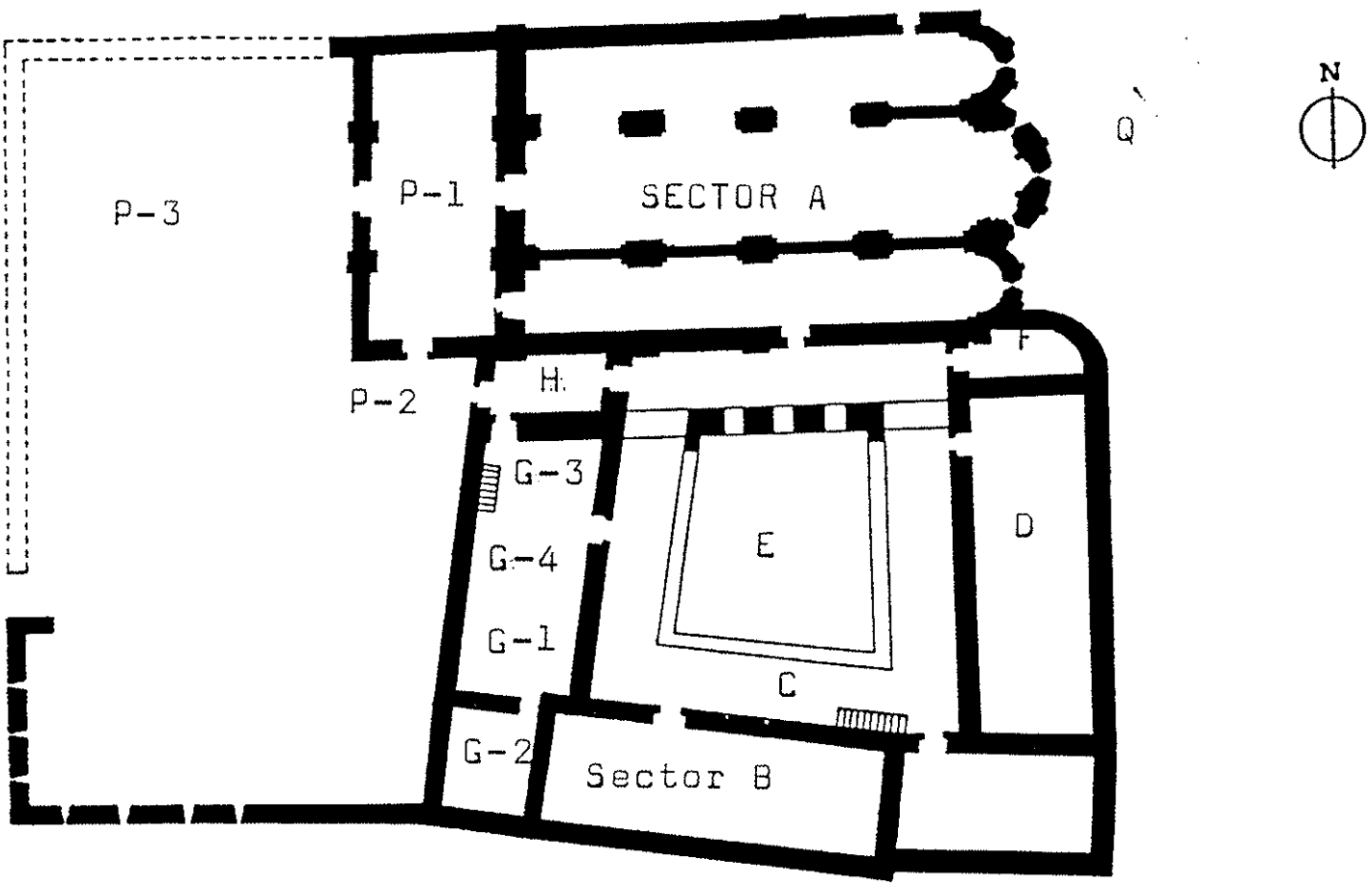

Fig.1: Planta del monestir amb indicació de la situació dels diferents sectors.

EL CASTELL DE MONTSORIU: APROXIMACIÓ A L'EVOLUCIÓ HISTÒRICA D'UN CASTELL MEDIEVAL

Gemma FONT
Josep M. LLORENS
Joaquim MATEU
Sandra PUJADAS
Josep M. RUEDA
Jordi TURA

El Castell de Montsoriu es troba situat en el límit dels termes municipals d'Arbúcies i Sant Feliu de Buixalleu (La Selva), en un dels darrers contraforts del massís del Montseny. El castell apareix documentat per primera vegada a principis del s.XI, encara que hi ha referències del topònim des del 923. La història de Montsoriu anirà fortament lligada a la de la família vescomtal de Cabrera des del segle XI fins ben entrat el segle XV. Quan els vescomtes abandonen el castell, aquest entrarà en decadència, passant per diverses mans fins a l'actualitat, que està en tràmits de cessió al Consell Comarcal de la Selva.

Els treballs arqueològics a Montsoriu s'iniciaren l'any 1979, i l'any 1983 es realitzà la primera campanya d'excavació. Des de l'any 1993 s'han realitzat tres camps de treball d'arqueologia que han afectat el recinte Sobirà del Castell. L'any 1995, a més del camp de treball, es realitzà una campanya d'excavació programada, que es centrà també al recinte Sobirà, i una excavació d'urgència en una de les sales del Pati d'Armes.

A partir de la informació extreta de les diferents campanyes arqueològiques que s'han dut a terme al castell, s'ha pogut definir la seqüència cronològica de la construcció i la funcionalitat de bona part dels àmbits excavats. En aquesta comunicació intentarem esbossar a grans trets la que va ser la evolució del castell des dels seus inicis fins a època contemporània.

PERÍODE IBÈRIC

La història de la ocupació humana dalt del turó de Montsoriu es remunta almenys a època ibèrica. En el perímetre del Recinte Sobirà s'ubicaren les restes d'una antiga construcció defensiva d'època ibèrica que en el període medieval serà pràcticament arrasada. Aquestes restes es localitzaren en una de les habitacions de la banda oest del recinte, a tocar de la torre de l'Homenatge, i en l'inici del passadís, en contacte amb les escales procedents de la Sala Gòtica. Els murs, construits amb pedra seca, lligada ocasionalment amb fang, aparegueren relacionats amb petits fragments de ceràmica comuna ibèrica a torn, de difícil adscripció cronològica. (fig.1)

FASE INICIAL DEL CASTELL (SEGLES X-XI)

Ja dins època medieval, sembla clar que l'element més antic conservat és la Torre de l'Homenatge, encara que la presència de diferents forats de pal excavats a la roca mare en habitacions properes a la Torre, podria fer pensar en la presència d'una construcció anterior o contemporània a la torre, de material perible.

La Torre de l'Homenatge, es data constructivament entre els segles X i XI per el seu tipus de parament: pedres de mida petita i mitjana (20-30 cm), de forma bastant irregular, amb algunes filades d'*opus spicatum*; a la part superior el parament recorda el d'època romànica: parament molt més regular, amb pedres més ben treballades i de forma rectangular; és probable, doncs, que la part superior fos remodelada o enlairada de bell nou alguns segles més endevant.

La Torre, de planta circular i 14,60 m. d'alçada, consta de planta baixa, primer pis i terrat, i en aquesta època tenia l'entrada al primer pis. La porta de la planta baixa no seria oberta fins segles més tard (finals del XII- mitjans del XIII).

LES CONSTRUCCIONS DELS SEGLES XI-XII AL RECINTE SOBIRÀ

Les primeres mostres d'un recinte fortificat al voltant de la Torre apareixen en aquest període. Aquest recinte, el més enlairat del conjunt, queda definit per la paret adossada a la Torre de l'Homenatge per la banda est, i possiblement per les plataformes localitzades en les habitacions de la banda oest i la torre circular situada en l'angle nord-est del recinte actual. Així, el recinte dels segles XI i XII s'adaptaria perfectament al terreny; és el que s'anomena castell roquer, amb la torre de l'Homenatge en un extrem i la torre mitjana a l'angle oposat.

Dins d'aquest període s'ha documentat la presència d'una antiga cisterna, als peus de la torre

mestra, que s'estenia des del pasadís fins a l'habitació annexa a la Torre per la banda oest. La cisterna anava tota ella revestida de morter hidràulic i serviria per a recollir les aigües provinents del mateix terrat de la Torre. Finalment, a l'habitació contigua (4400) aparegueren uns paviments de terra batuda que cal inscriure també en aquesta època. (fig.2)

LES REFORMES DEL SEGLE XIII

En aquest segle es produí la gran remodelació arquitectònica del castell. En el Recinte Sobirà aquesta remodelació abastaria el perímetre comprès entre la Torre de l'Homenatge, la Torre Mitjana de la banda est i la muralla de la banda oest. Aquesta reforma queda reflectida tant a nivell arqueològic com a nivell documental. Sabem que l'any 1270 la vescomtessa de Cabrera Marquesa i el seu espòs, Ponç Hug comte d'Empúries, reberen de l'abat de Sant Pol del Maresme 200 sous que foren usats en treballs de fortificació i en queviures per a l'obra del Castell de Montsoriu.

Durant aquest període es crearen les cambres de la banda oest i pati del recinte Sobirà, probablement amb la mateixa distribució i funcionalitat que tingueren al llarg del segle XIV, moment de màxim esplendor del castell. El recinte s'estructurarà en tres espais ben definits. A la banda oest es situaran les sales més residencials i a la est les de serveis, separats per un passadís central. En aquest moment s'obrí l'entrada inferior de la torre de l'Homenatge amb una porta acabada en arc de mig punt. Amb l'obertura de la nova porta a nivell de terra es reduïran les mides de la cisterna ja mencionada, i es pot suposar que es separà la cambra superior i inferior amb la falsa cúpula que es veu actualment.

Les habitacions de la banda oest disposaven de planta i pis (el pis és de difícil adscripció cronològica, en no disposar d'elements arqueològics). Les habitacions 4200 i 4300 devien ser zones residencials, una d'elles amb llar de foc de grans dimensions. A l'habitació 4400 es localitzà un forn de caire domèstic, de planta circular, fet de teules i amb diversos contraforts que l'estampien contra la torre de l'Homenatge i contra la muralla externa del recinte Sobirà.

Els àmbits de la banda est estarien dedicats majoritàriament als serveis d'emmagatzematge d'aigua, com ho demostra el paviment hidràulic que recobreix les parets i sòl de l'habitació 5300, que a més conserva un sobreeixidor amb vessador de pedra que dóna al passadís.

L'habitació 5400, que representa un espai tancat, amb una sola obertura a la part superior, és de difícil interpretació funcional; l'habitació 5500 també és de difícil interpretació i finalment l'àmbit 5600, encara no excavat, podria ser una zona de pas, on trobem la porta principal d'accés al recinte en aquest moment.

En aquest període probablement també es bastiria el segon recinte emmurallat, situat a un nivell inferior al recinte Sobirà; és l'anomenat Pati d'Armes. Aquest clos té com a element central i distribuïdor de l'espai una gran cisterna coberta amb volta que recollia l'aigua de pluja provinent dels teulats de les edificacions del voltant. L'aigua era conduïda per canaleres de ceràmica adossades a les parets i per canals excavats al sòl fins a uns pous de decantació, on es filtrava, i finalment es dipositava a la cisterna.

Al voltant d'aquest gran dipòsit s'aixecaven les diferents dependències, la majoria amb elements arquitectònics gòtics (grans finestrals i portes). Entre aquestes edificacions i la cisterna es bastí un porxo, que a manera de claustre delimitava el pati, i del qual es poden observar els basaments de la columnata que el sostenia.

El fossat que protegeix el castell per la part nord-oest, lliurà en la seva excavació materials del segle XIII, cosa que indicaria que fou retallat com a mínim en aquest període. Per tant, el perímetre exterior del conjunt monumental ja restaria ben definit i perfectament delimitat per la seva banda oest abans d'aquesta època, i entre finals del segle XIII i principis del XIV el fossat ja no funcionaria com a tal.

També dins aquesta etapa cronològica hauríem d'incloure la presència de restes d'un possible hàbitat que podria correspondre a un poblat o zona de serveis. Aquest poblat estaria situat entre el fossat i la Torre de les Bruixes, i és probable que estigués protegit per dos panys de muralla, visibles en l'actualitat (fig.3).

EL CASTELL-PALAU DEL SEGLE XIV

En aquest segle el castell ofereix el seu màxim esplendor: el recinte Jussà bastit, així com la zona de serveis ubicada entre el castell i la torre de guaita, anomenada Torre de les Bruixes, el fossat ja cegat, i el Pati d'Armes amb tota la seva extensió.

Dins del recinte Sobirà les reformes que s'hi efectuaren li donaran pràcticament l'aspecte que té en l'actualitat. Es construeix al sector nord la Sala Gòtica. Aquesta sala, de planta irregular, està coberta amb volta de mig punt reforçada per cinc arcs apuntats. El sòl d'aquest àmbit era de terra batuda. Tot i la monumentalitat de la coberta, no es tracta d'una sala noble, sinó més aviat un espai dedicat potser a l'emmagatzematge. Una pista de la seva funcionalitat ens la podria donar una sèrie de "daus", 15 en total, fets de pedruscall lligat amb morter i adossats a les parets. La seva funció no és clara, però podrien formar part d'algun tipus de suport de mobiliari, no conservat. La sala tenia en aquest moment un finestral a la banda nord cobert per una petita volta de pedra, que fou tapiat en construir-se una torre durant el s. XV.

També en aquest moment es construeix l'habitació situada al pis superior de la Sala Gòtica, de tipus residencial i un petit espai, situat entre la Sala Gòtica i el recinte Sobirà, que suposem dedicat, per les seves mides i pel material lliurat, a rebost.

Ja dins el Pati d'Armes, hem de parlar de la Sala Sud del Pati d'Armes, anomenada popularment les Quadres, i la seva sala annexa. Aquestes dues sales correspondrien a una de les sales més nobles del castell i a les cuines respectivament.

La Sala sud, de grans dimensions, estava coberta amb volta apuntada, anava tota ella enrajolada i conserva encara una llar de foc de grans dimensions. La sala contigua, de mides més reduïdes, estaria dedicada, com ja hem dit a la cuina. Aquesta habitació, dividida en dues grans parts per un arc rebaixat, estava enrajolada a la banda nord, i a l'igual que la Sala Sud presenta grans obertures d'estil gòtic. En la Sala de la Cuina, la banda sud és pròpiament una llar. Les seves mides la converteixen en monumental (fa 6,6 m. d'amplada i 2,75 m. de fons). En el seu interior es documentà l'existència d'un forn domèstic i d'una estructura vinculada a un foc (fogons, cuina...). El paviment interior d'aquesta llar es troba plenament diferenciat per a separar els diferents espais d'ús. A la banda oest el paviment és de rajoles, mentre que a l'est és de lloses de pedra. El forn, que es situa a la zona d'empedrat, és de forma semicircular, amb una sola cambra de cocció. La volta que el cobria era feta de teula i la graella estava formada per un nivell de rajoles disposades sobre una capa de terra cremada.

L'opulència que devia oferir el castell en aquells moments, devia justificar el qualificatiu de "lo més bell de món" donat pel cronista Bernat Desclot. En aquests moments el castell no era tan sols una edificació de tipus defensiu, si no que, recordem-ho, era també la residència habitual dels Vescomtes de Cabrera, i al llarg del temps anà evolucionant fins esdevenir el castell-palau que encara avui s'intueix.

La riquesa i opulència dels habitants del castell queda reflectida en els elements decoratius de les estructures arquitectòniques, la monumentalitat de cobertes i obertures i en el tipus de sòls emprats per pavimentar les sales residencials i més nobles del castell. Els elements decoratius estan integrats en l'arquitectura, i són especialment destacables les decoracions de portes i finestres: bases, columnetes, capitells, arcs i altres elements, com decoracions en forma de roseta, elements tots ells fets en pedra forània (pedra granítica i marbre) cosa que podria fer pensar en peces pre-fabricades. Algunes sales conserven els arrencaments dels arcs que conformaven les cobertes, voltes de tipus apuntat que accentuen la monumentalitat de les sales. A més, les grans llars de foc, algunes enllosades, i el tipus de paviment, generalment de rajols disposats en forma d'escaleta, acabaven de donar aquest aire senyorial a les estances. En aquest sentit cal destacar la Sala Sud del Pati d'Armes, possiblement una de les sales més nobles del Castell. (fig.4)

L'ABANDONAMENT DEL CASTELL AL SEGLE XV

Ens trobem en el període de decadència del castell. Constructivament hi ha poques novetats; cal esmentar el desmuntatge de la volta de l'habitació de sobre la Sala Gòtica i la construcció amb part dels seus carreus d'una de les torres que dóna al fossat i s'adossa a la Sala i al pis superior, eliminant el finestral abans mencionat. Aquesta obra potser es realitzà perquè l'esquerda del sostre de la Sala Gòtica ja era important i per tal d'evitar la seva obertura es feren dues construccions a manera de contraforts laterals; una seria aquesta torre i l'altra seria el mur de tancament del rebost, sobreaixecat per damunt del nivell de sostre d'aquest.

Entre finals d'aquest segle i principis del s. XVI el castell s'abandonà, com ho demostra el fet que la major part dels materials dels nivells inicials i d'enderroc siguin d'aquest període. D'aquesta manera, les dades històriques i les arqueològiques coincideixen plenament. Efectivament, l'acabament de la guerra de Remences, fou el final del castell. (fig.4)

LES DARRERES OCUPACIONS: DEL SEGLE XVI AL XIX

Tot i l'abandonament del castell per part dels seus senyors, tenim referències documentals i arqueològiques de la presència de poblament ocasional al castell en els segles XVII i XVIII (petites reformes i presència de material ceràmic).

En el s. XIX sabem de l'existència d'una petita guarnició reialista, amb motiu de la Primera Guerra Carlina. Arqueològicament tenim documentada la presència de murs de pedra seca, un probable anivellament de la Sala Gòtica, que sobreaixeca en més d'un metre el paviment baix medieval i diversos paviments, en el pati del Recinte Sobirà i a la part externa de la Torre de l'Homenatge. Finalment, la presència de restes humanes en el sector exterior de la Torre de l'Homenatge podrien estar associades amb les guerres carlines.

Properes campanyes en el Pati d'Armes ens ajudaran a saber si aquestes ocupacions modernes es limiten només a parts del Recinte Sobirà o afecten a altres indrets del castell.

BIBLIOGRAFIA

BOLÓS J. (1991) Arbúcies. Castell de Montsoriu a *Catalunya Romànica. El Gironès, la Selva, el Pla de l'Estany*, Barcelona, 1991.

BOSCH A. & AL. (1988) Resultats preliminars de la primera campanya d'excavacions arqueològiques al castell de Montsoriu, *Quaderns de la Selva*, 2, Santa Coloma de Farners.

CATALÀ P. (ed.) (1967-1979) *Els castells catalans*, Barcelona, 1967-79.

COLL J. (1994) *El Castell de Montsoriu*, Breda.

FONT G. & PUJADAS S. (1995) El castell de Montsoriu, *Aixa* , 7, Arbúcies.

RIU M. & BOLÓS J. (1986-87) Observacions metodològiques, esquemes descriptius i notes de treball per a l'estudi de les fortificacions i castells medievals. Castells, guaites, torres i fortaleses de la Catalunya Medieval, *Acta Mediaevalia, annex 3*, Barcelona.

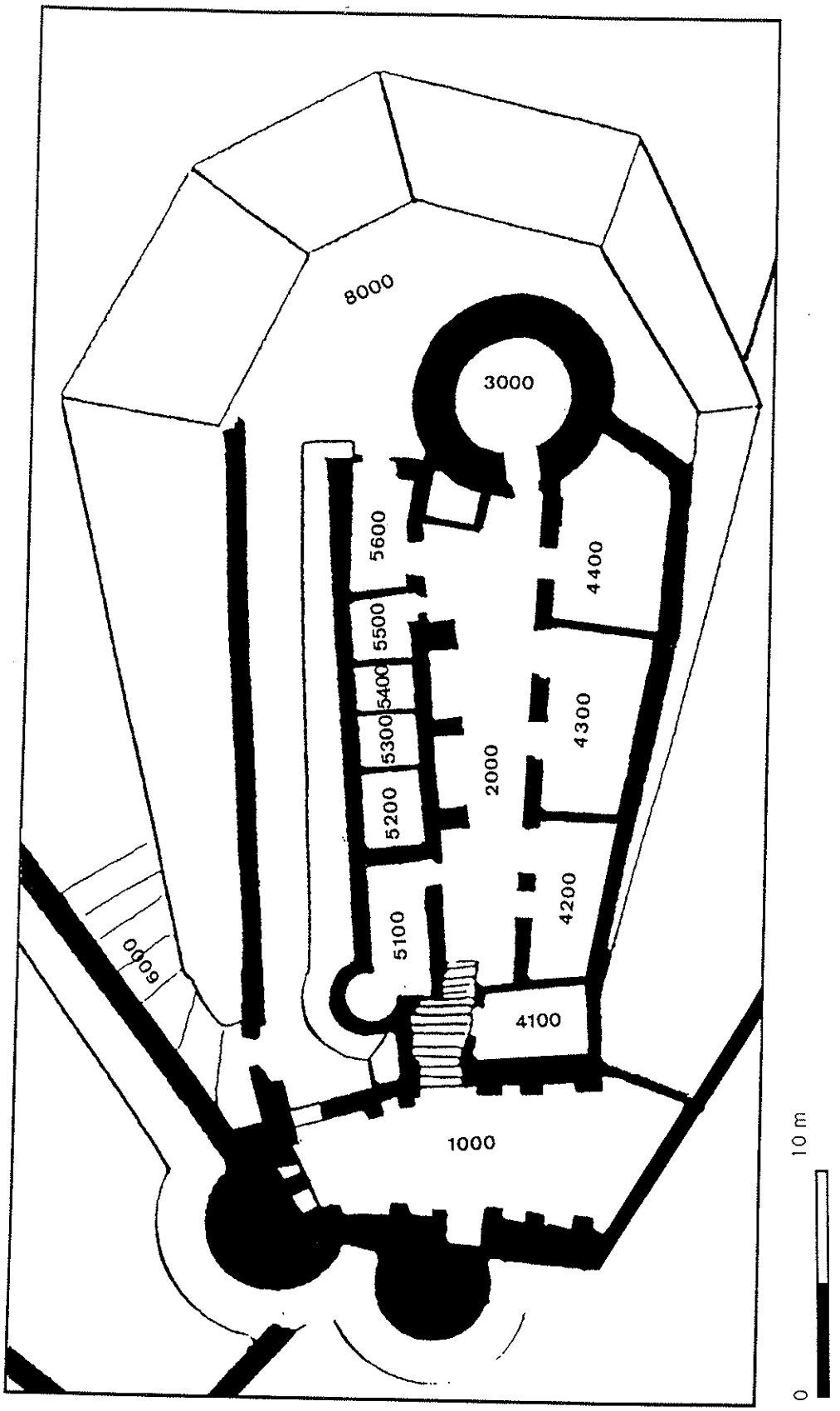

Fig.1: Planta del recinte sobirà del castell.

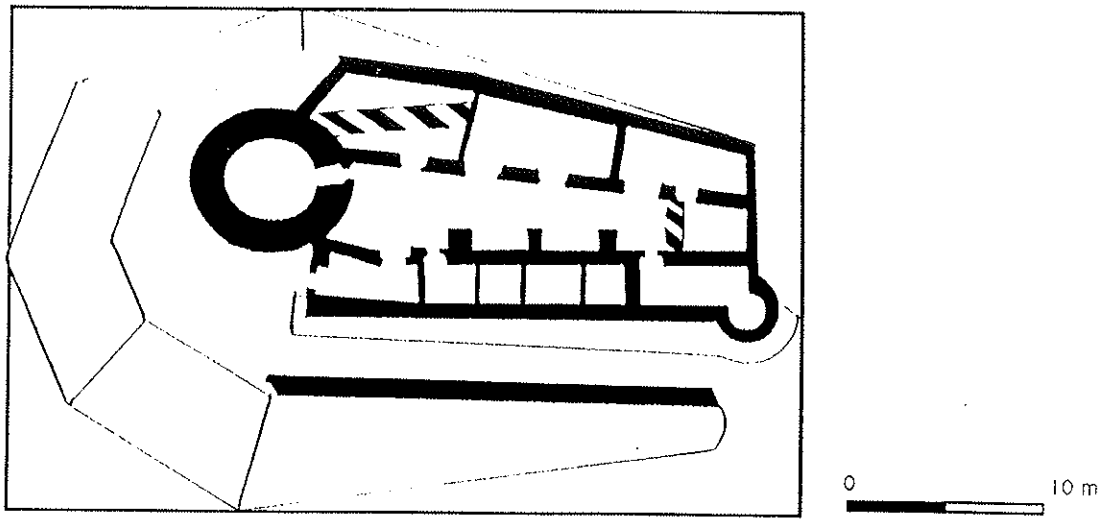

Fig.2: Període ibèric

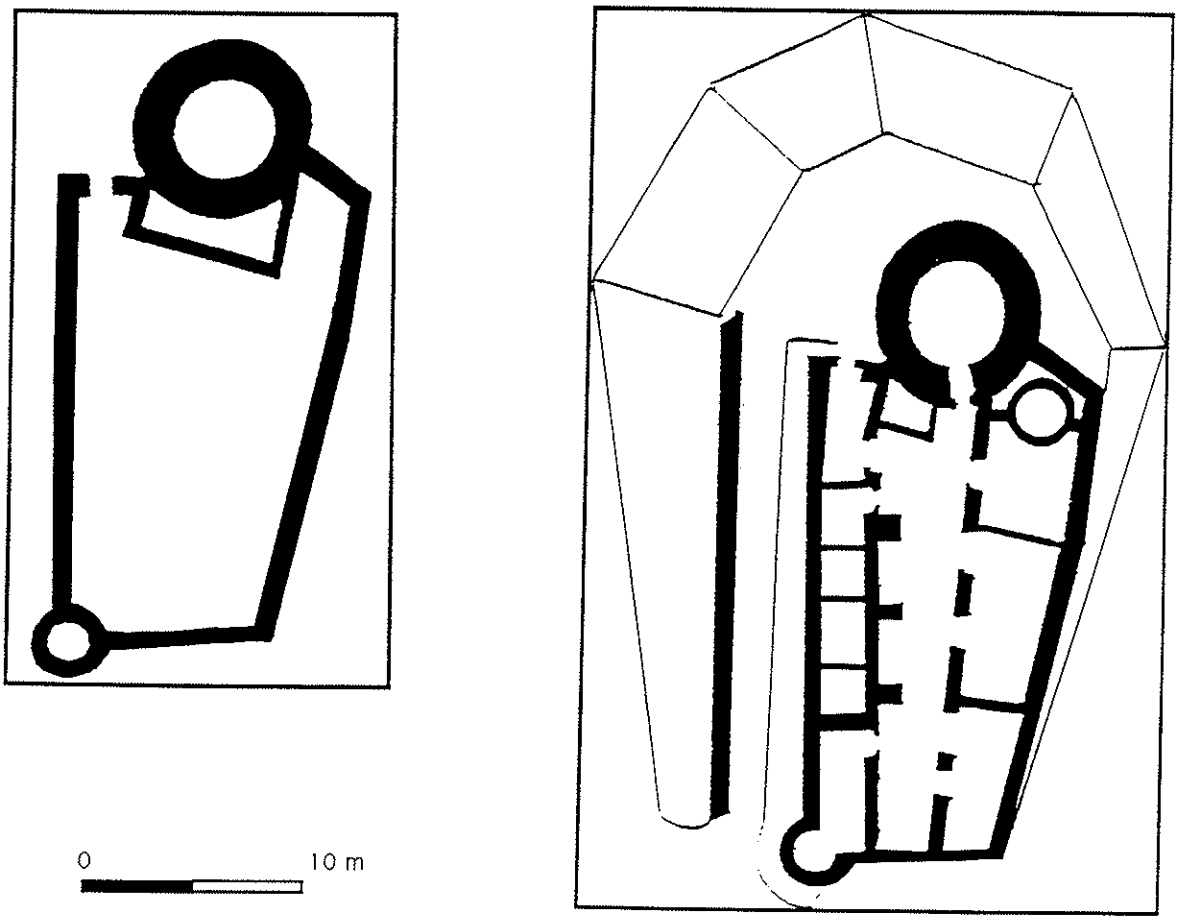

Fig.3: El recinte sobirà durant els segles XI-XII i
les reformes del segle XIII-XIV.

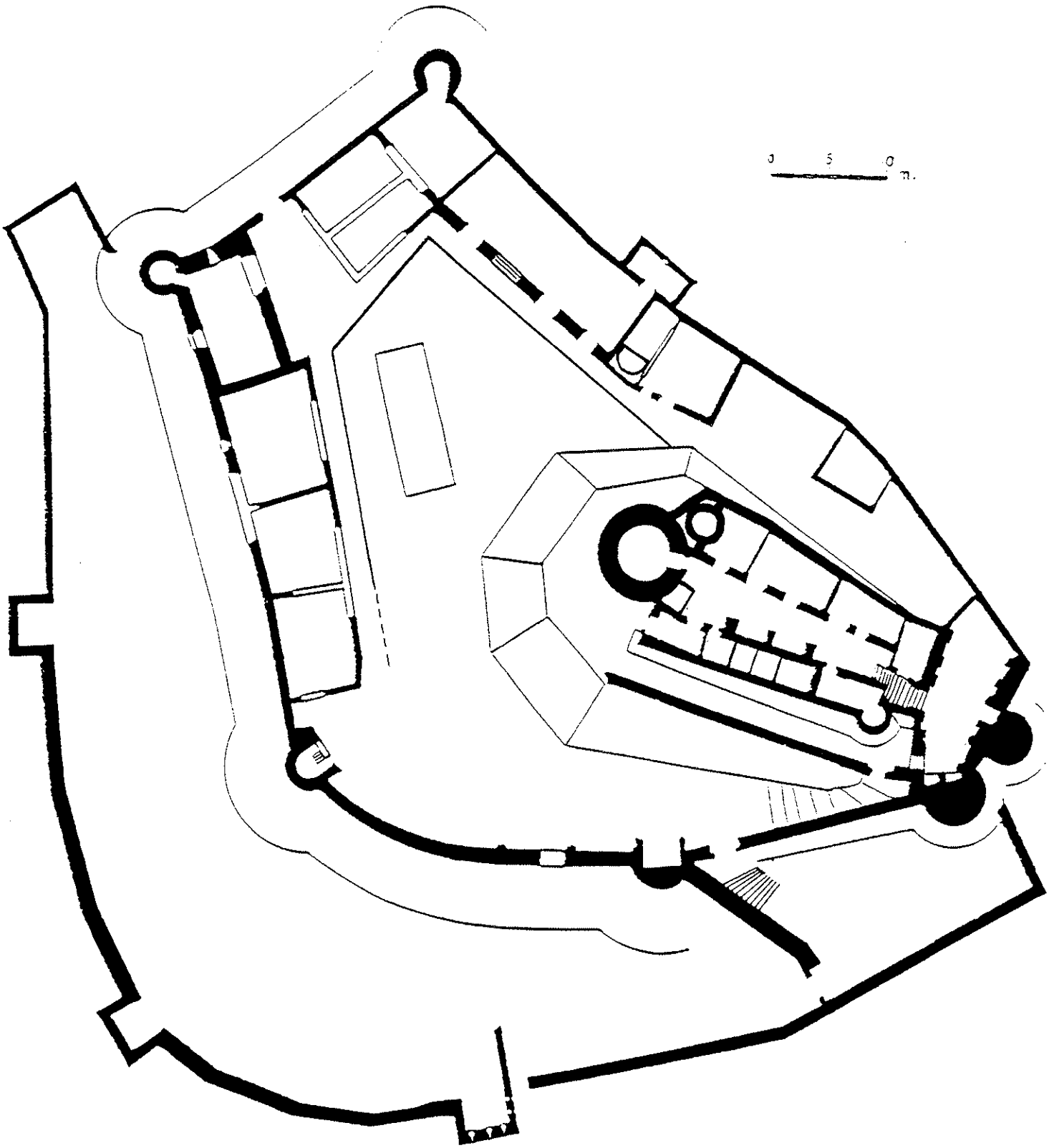

Fig.4: El castell-palau dels segles XIV-XV.

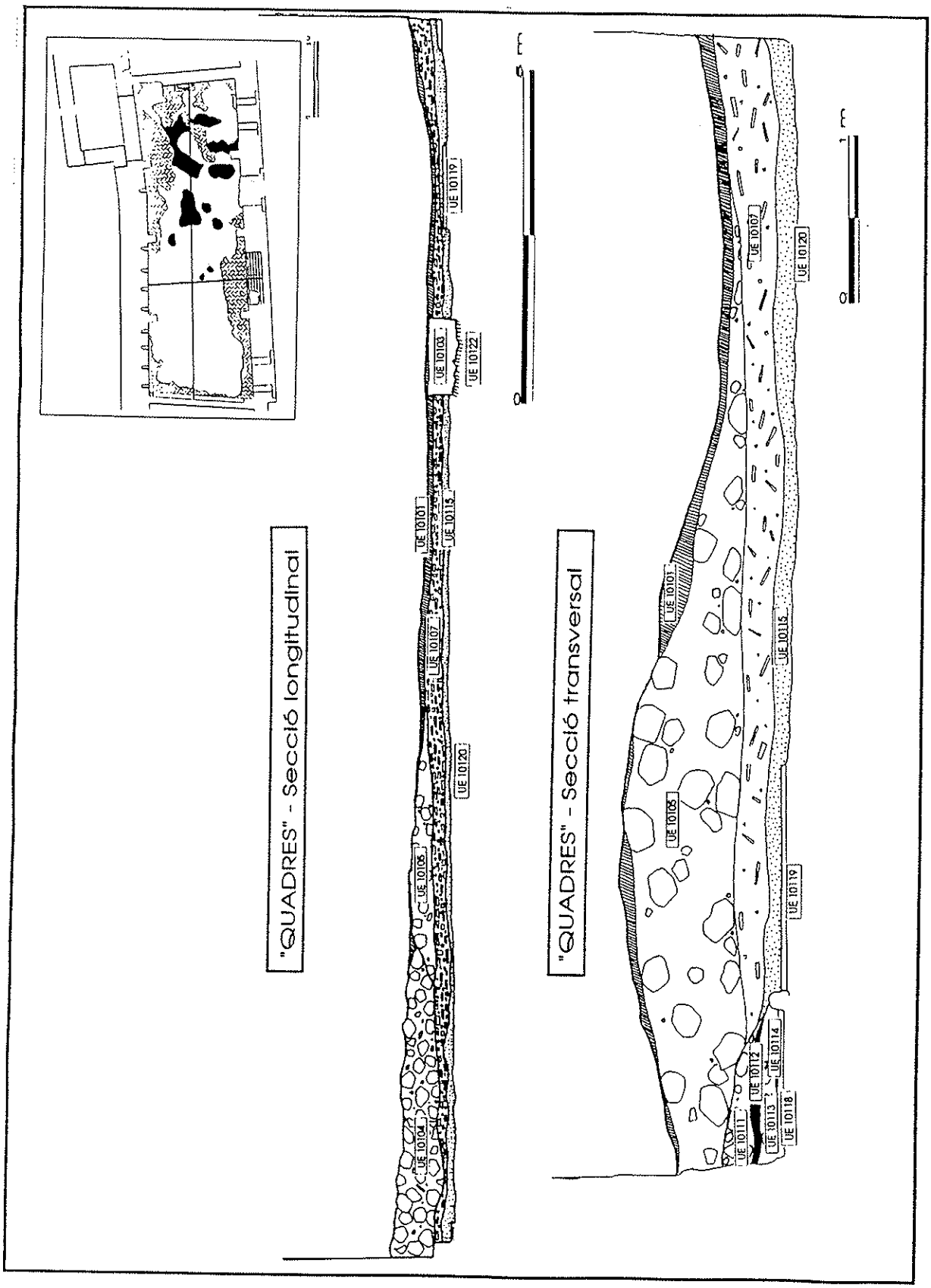

Fig.5: Planta i secció de l'habitació 10010 del Pati d'Armes (Les Quadres).

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

LES INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES DEL BIENNI 1994-95 REALITZADES AL CASTELL DE MATAPLANA (GOMBRÈN, EL RIPOLLÈS).

Marta FÀBREGAS
Anna Maria MESTRE
Meritxell SURIÑACH

El jaciment de Mataplana se situa a l'extrem nord-oest del terme municipal de Gombrèn (El Ripollès), poc abans d'entrar a la demarcació territorial del Berguedà i al terme municipal de Castellar de N'Hug. L'indret es troba a la vall de l'Espluga, per la qual hi discorre el torrent que porta el mateix nom i que és un afluent del riu Merdàs. Aquesta vall permet un accés molt ràpid i directe des de Ripoll-Camprodon i Gombrèn fins a Castellar de N'Hug, creuant el Coll de l'Espluga a 1371 m. d'alçada, com a via tradicional i tan coneguda que puja per Ribes de Freser i la Collada de Toses fins a la Plana de la Cerdanya.

Les primeres notícies, tant documentals com arqueològiques, que coneixem sobre la presència de la família Mataplana en aquesta vall, són de mitjans del segle XI. Les primeres construccions del castell de Mataplana daten d'aquesta època, així com també és d'aquests moments, la primera menció documental d'Hug I Dalmau. El castell resta abandonat a començaments del s.XV i al llarg d'aquests quatre segles són diverses les reformes constructives que pateix l'edifici, basades principalment en l'ampliació d'aquest [1]. Ara bé, hi ha una altra zona molt important del jaciment, situada a un vessant sud del turonet sobre el qual s'assenta el castell i que és l'anomenat barri. Es tracta d'un nucli d'hàbitat format bàsicament per cases adossades a la mateixa roca del turó i que data des de finals del s.XIII i durant tot el s.XIV [2].

[1] RIU M. *Memòria de les excavacions del Castell de Mataplana (1986-1989).* Inèdita.

[2] RAURICH X. & MESTRE A. *Informe de la 7ª campanya d'excavacions al Castell i barri de Mataplana (juliol de 1992).* Inèdita.

Les actuacions arqueològiques al jaciment de Mataplana van iniciar-se l'any 1986, i la majoria van tenir com a objectiu l'excavació sistemàtica del castell. Al barri les excavacions no han estat tan prolongades i encara queda molt per excavar, ja que malgrat l'espessa vegetació que cobreix aquell vessant es pot detectar l'existència de diferents murs en una àrea molt àmplia. Durant els anys 1993, 1994 i 1995 s'han realitzat intervencions arqueològiques mitjançant Camps de Treball[3] organitzats des de l'Institut Català de Serveis a la Joventut de la Generalitat de Catalunya.

Les actuacions arqueològiques realitzades al castell de Mataplana durant els anys 1994 i 1995 han estat tres. El primer any es va dur a terme un Camp de Treball format per tres torns de quinze dies cadascun durant els mesos de juliol i agost[4] . L'any 1995 també es va realitzar un Camp de Treball, aquesta vegada només de dos torns, organitzat com l'any anterior des de l'Institut Català de Serveis a la Joventut i recolzat pels Serveis Territorials de Cultura a Girona[5] . Durant el mateix any, però ja en el mes de desembre, es va realitzar una excavació d'urgència degut a la problemàtica que va aparèixer en un sector del castell que contenia un nivell molt fèrtil i que durant els Camps de Treball no va quedar temps per a fer-ne una bona excavació i poder-ne treure conclusions satisfactòries

Tanmateix, l'objectiu dels Camps de Treball realitzats durant els anys 1994 i 1995 no cobria l'excavació arqueológica del barri, sinó que bàsicament era la d'adequar el castell per a les posteriors obres de consolidació que d'uns anys ençà s'han estat realitzant. Les obres corren a càrrec dels Serveis Territorials de Cultura a Girona, sota la direcció de l'arquitecte Sr. Lluís Bayona.

Les excavacions arqueològiques realitzades al castell des de l'any 1986 havien donat una gran quantitat d'informació i l'objectiu dels Camps de Treball dels dos darrers anys era el de finalitzar l'excavació de totes les estances del castell , així com també els sectors que es trobaven fora del castell i en alguns casos limitats per la muralla.

Els resultats que ens han donat les excavacions d'enguany a l'interior del castell han estat més aviat reafirmacions de tots els coneixements obtinguts durant els anys anteriors. De fet, els nivells fèrtils que restaven eren molt escassos i per això no es va poder detectar cap novetat

[3] RAURICH X. & MESTRE A. *Memòria Tècnica dels Camps de Treball de Mataplana 1993.* Inèdita.

[4] FÀBREGAS M. & MESTRE A. *Memòria d'excavació al Castell de Mataplana (El Ripollès). Camps de Treball. Estiu 1994.* Inèdita.

[5] FÀBREGAS M. & MESTRE A. *Memòria de les excavacions del Camp de Treball al Castell de Mataplana. Juliol-agost 1995. Gombrèn, el Ripollès.* Inèdita.

estructural. Ara bé, sí que es va poder fer alguna troballa de material d'una important qualitat. Creiem que cal destacar l'existència d'una peça d'escacs d'ivori, segurament un alfil. Si bé no podem donar una cronologia exacta de la peça, ja que l'estratigrafia no ens ho permet, sembla clar que, en funció de paral.lels trobats, es podria considerar del segle XII. A més, també cal recordar que és precisament en aquest moment quan el castell es troba en unes immillorables condicions de vida. Altres objectes trobats durant el mateix any i que ens reafirmen la idea del castell de Mataplana com el d'un palau residencial són un dau d'os i una petita placa de coure amb el dibuix en relleu d'un escut escaquejat i de funció ornamental.

Com ja hem dit anteriorment, els treballs dels anys 1994 i 1995 es van dirigir en gran part a l'excavació dels àmbits ubicats a tocar dels murs perimetrals del castell, però per la seva banda exterior.

En primer lloc, cal esmentar l'àmbit anomenat sector 19 Bis, que se situa a tocar de la façana sud entre els dos contraforts existents. En primer lloc es va fer una neteja acurada dels dos contraforts i es va veure que es tractava, de fet, d'una doble estructura. És a dir, cadascun dels contraforts continuava amb un petit mur en el qual s'hi conservava un arrencament de volta. Aquest, era paral.lel a la façana i es trobava a una distància de 85 cms. Al centre de l'espai que va quedar entre els dos contraforts va detectar-se un pilar de forma quadrada (60 x 60 cms.) format per dues pedres, una a sobre de l'altra, que distava uns 66 cms. de la façana del castell. És evident que aquesta estructura no serviria per a formar un àmbit cobert a l'exterior del castell, ja que les dimensions són massa reduïdes. Per això, la seva funció semblaria correspondre al sosteniment d'una balconada que donaria al pis superior. El seu ús també queda força clar, ja que la seva vista immediata recau ben bé sobre el barri.

Un altre fet estructural situat a l'exterior del castell es va trobar a tocar de la façana septentrional i prop de l'angle amb la façana principal. D'aquesta estructura, però, no se n'ha pogut concretar de forma tan clar el seu ús. Es tracta d'uns murs que formen una àrea en forma de quart de cercle. Els murs estan bastant arrasats i el material que ha aparegut en el seu interior és molt escàs i mancat d'una cronologia clara. A l'exterior han aparegut capes amb restes de carbons i cendres. Tot això ens fa pensar en un possible àmbit destinat a la manipulació d'algun tipus de material orgànic ja que les restes trobades no ens permeten concretar millor.

L'altra zona més important situada a l'exterior del castell és l'anomenat sector 26. Es troba entre la façana nord i la muralla, i va des del contrafort i fins a l'angle nord-oest del castell. En campanyes anteriors s'hi havien realitzat les primeres tasques de neteja i ja havia aparegut molt de material ceràmic en superfície. Per això sempre havia estat considerat com un possible

abocador. Se'n va iniciar l'excavació arqueològica d'una manera sistemàtica lí'ny 1995 durant el Camp de Treball i posteriorment fou objecte de l'excavaciò d'urgència a finals del mateix any.

Els resultats van ser molt interessants, degut bàsicament a dues qüestions. La primera és perquè es va poder recuperar molt de material ceràmic, restes de fauna i d'altres materials. I la segona perque es va poder documentar un estrat molt antic, i anterior a la construcció actual del castell. Es tracta d'un nivell situat a tocar del contrafort abans esmentat i sota la seva trinxera de fonamentació, i que s'endinsa en direcciò al castell per sota la pròpia façana nord d'aquest. Si tenim en compte que la construcció d'aquesta façana es data de mitjans del segle XII, és evident que l'estrat ha de tenir una cronologia anterior. Pel material associat se'ns fa gairebé impossible donar una datació massa concreta, ja que únicament es van trobar petits fragments de ceràmica grisa i una petita vora arrodonida del mateix tipus [6] . Pel context estratigràfic, però, semblaria que es tracta d'un nivell associat a les primeres construccions del castell i més concretament amb una primitiva torre circular, les restes de la qual es troben a l'interior del castell i ben a prop de la zona excavada enguany. La torre s'ha datat, per estudis anteriors, de mitjans del segle XI fins a començaments del s. XII, època en què ja és destruïda. Per tant, és possible que aquest nivell fos fruit de la seva existència i, com que cobreix la roca mare, és clar que es tracta del primer nivell d'ocupació del jaciment.

D'altra banda també cal dir que l'excavació d'urgència realitzada a finals de l'any 1995 ens ha permès detectar una zona pavimentada a base de calç i sorra trepitjada, cosa que ens fa pensar que no es tractaria d'un simple abocador, tal com s'havia pensat fins ara, sinò més aviat d'una àrea destinada a la manipulació dels animals, degut a la gran quantitat de fauna apareguda.

Pel que fa als materials apareguts als nivells superiors del sector 26, com ja hem dit, van ser força importants. En un primer estrat es va detectar un nivell d'enderroc que se situa entre un encaix que hi ha aproximadament al centre del sector i que té com a funció la d'aparellar el desnivell pronunciat de la roca natural amb la construcció de la façana, i fins a l'angle nord-oest del castell. El material associat a aquest estrat està format principalment per restes de fauna i fragments de ceràmica grisa, amb alguna intrusió de ceràmica vidrada. A l'altra banda del sector, però, és a dir, entre l'encaix abans esmentat i el contrafort, va aparèixer un estrat diferent. De terra molt més negrosa, contenia molta més quantitat de ceràmica grisa i un important volum de plaques de guix. Aquestes plaques eren de dimensions força importants i el seu gruix oscil.la entre els 9 i 11'5 cms. Algunes d'elles conserven decoracions incises, restes

[6] FÀBREGAS M. & SURIÑACH M. *Memòria de l'excavació d'urgència al Sector 26 del Castell de Mataplana (Gombrèn, el Ripollès) 1995.* Inèdita.

de pintura i tenen algunes formes, com per exemple cornises o motllures decoratives. Actualment es troben en procés de restauració en el Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona. La composició d'aquestes plaques està formada per tres capes diferenciades. En primer lloc, hi ha una capa que s'adossaria a la paret i que és una preparació de morter a base de calç i sorra o pedres més grans i també restes d'argila; és l'anomenat *stracco a masello*. La següent capa és el *stracco* i acostuma a ser més prima, i finalment hi ha el *stappo* sobre el qual s'hi realitzen les decoracions incises o pictòriques. Actualment, aquests materials estan pendents d'estudi i no podem assegurar res sobre la representació dels dibuixos (figures diverses: triangulars, de semi-cercle... amb línies que quadriculen el seu interior). Tampoc no queda clar on deurien anar aquestes decoracions, si a la paret interior o bé a l'exterior del castell.

En aquest mateix estrat i en l'inferior va aparèixer un important volum de ceràmica grisa, amb un important nombre de vores i de carenes. La majoria són olles de cuina, i el diàmetre del coll va de 14 a 20 cms. Les vores són quadrades i lleugerament bisellades. A les carenes s'hi poden trobar algunes decoracions incises molt simples. També s'han pogut documentar gerretes a partir de becs i nanses.

La pasta és majoritàriament de color gris plom, amb molt desgreixant de quars i mica. La cocció no és de gaire bona qualitat i en una mateixa peça podem trobar zones de cocció reductora i de cocció oxidada. La ceràmica grisa comuna apareguda durant aquestes campanyes és de les mateixes característiques que l'apareguda durant les campanyes anteriors. Tot i que aquest tipus de ceràmica medieval presenta una cronologia molt extensa per tractar-se díuna producció local, pensem que el context arqueològic ens la data de finals del s.XIII i principis del s.XIV.

Pel que fa a la ceràmica vidrada (verda i melada) els fragments són molt petits i no ens permeten esbrinar-ne les formes. Cal destacar però, una peça que es troba en procés de restauració ja que la pasta de color groc és molt sorrenca i de poca consistència, i que presenta unes característiques poc freqüents. És vidrada a les dues cares, de diferents tonalitats de color verd i amb zones de color vi o morat. Malgrat la fragmentació de la peça sembla ser que es tractaria d'un pot d'apotecari, amb base anular i parets rectes.

La resta de materials trobats en el sector 26 correspon a peces de ferro, sobretot claus, tres monedes (pendents d'estudi) i fragments de vidre, alguns d'ells amb decoració de pastilles en suspensió o gotes d'aigua.

Les restes de fauna aparegudes representen un volum molt important. Els ossos es presenten

fragmentats i amb traces de seccionament o de descarnació. Cal destacar el gran nombre de mandíbules de bòvids, porcins i altres mamífers que sobresurten de la resta d'ossos. Caldria fer un estudi exhaustiu d'aquestes restes, ja que ens permetria conèixer millor les característiques del sector 26 i també el coneixement dels hàbitats alimentaris del castell en la seva època.

Malgrat la gran quantitat d'informació que ens ha donat l'excavació del sector 26, encara hi queden zones per excavar, que esperem que es poguin realitzar en algun moment i que segurament ens permetrien coneixer millor l'ús i la funció d'aquesta zona.

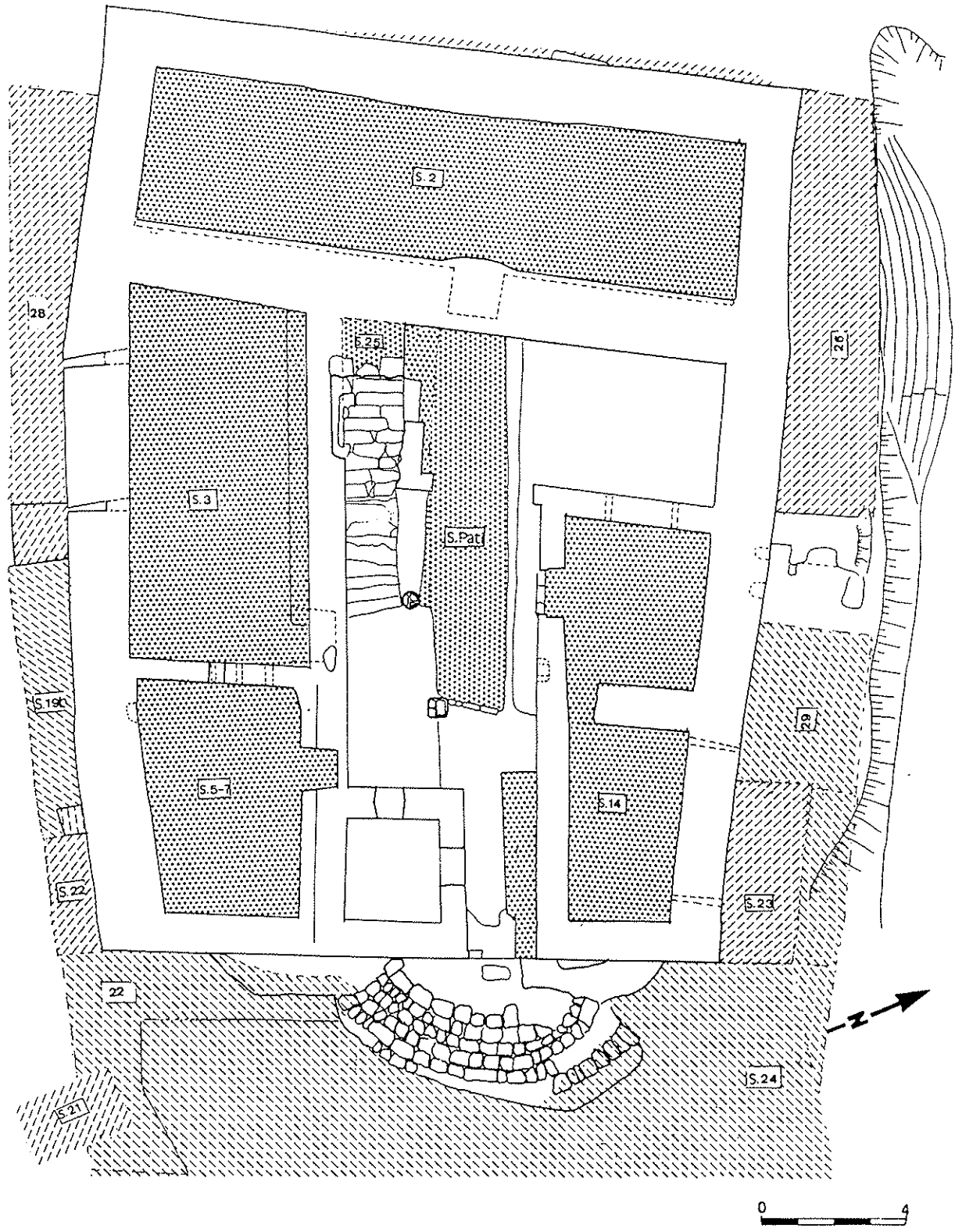

Fig.1: Intervencions dels camps de treball en el castell.

SANTA MARIA D'AMER (AMER, LA SELVA)

Bibiana AGUSTÍ

MOTIU DE LA INTERVENCIó. LA ZONA AFECTADA

Durant el mes de novembre de 1995 vam fer el seguiment de les obres d'instal.lació de calefacció en l'església de Santa Maria d'Amer. La finalitat de la nostra intervenció fou la de poder reconèixer les estructures soterrades i fer-ne una interpretació històrica, així com preservar aquelles que mereixessin perdurar en el seu lloc.

La zona afectada per l'obra correspon als peus de la nau central, de la nau lateral nord i a bona part de l'interior de l'antic baptisteri, cambra quadrangular adossada al nord d'aquesta nau lateral (fig.1). Per tal de poder fer la instal.lació calia fer una rasa d'aproximadament uns 80 cm. de fondària i uns 85 cm. d'amplada que comuniqués transversalment el baptisteri amb la nau central, on una branca havia d'avançar poc més d'un metre cap a l'interior de la nau, bifurcant-se de nou transversalment, per tal de donar pas a l'aire calent que es dirigeix d'aquí cap a tot el recinte. A més, la nau lateral precisava també d'una fossa menor, des d'on ha d'ésser xuclat l'aire fred (fig.2). Preveient la troballa de la base del mur de ponent original de l'edifici pre-romànic, es dissenyà la bifurcació de la rasa adaptant-la per davant d'aquesta.

RESULTATS

Per tal de simplificar les descripcions, tot i que l'edifici respon a l'orientació nordest-sudoest, en parlarem com si estigués realment orientat est-oest.

El nombre d'estructures recuperades és molt petit, si bé la informació obtinguda resulta molt interessant. Exposem una síntesi dels resultats cronològicament, des del nivell que conserva estructures tardo-romanes fins al nivell actual. Definim els nivells, establint una cronologia

relativa, que podrà ésser modificada a partir de futurs resultats:

I. Tardo-romà/visigòtic (s.IV-VIII)
II. Pre-romànic (s.X)
III. Renaixement (s.XVI)
IV. Modern
V. Actual

Tardo-romà/visigòtic (s.IV-VIII)

S'emmarquen dins aquest període les estructures sepulcrals, senceres o parcials, formades per una fossa excavada en la terrassa natural del Riubrugent i bastides per una base de tègules sobre la que s'ha dipositat el cadàver, desprovist d'objectes que l'acompanyin, en posició de decúbit dorsal, amb les cames estirades i, almenys en un cas, amb els braços estirats al costat del cos i les mans creuades sobre el pubis. En aquests casos, no hem trobat indicis ni de mortalla ni de caixa. Una sola d'aquest grup d'estructures funeràries ha estat conservada gairebé íntegrament (UE40), mentre que la resta han aparegut tallades per estructures posteriors (UE4, UE11) o bé totalment destruïdes i formant part de farcits d'estructures constructives posteriors. Per tant, aquestes darreres ens han servit per comprovar l'abast de l'extensió que l'espai sepulcral o necròpolis degué tenir. Val a dir que en tota la zona afectada per la intervenció arqueològica hem pogut detectar la presència tant de fragments de tègules com de restes òssies humanes. En la figura 3 podem veure la disposició de les estructures sepulcrals.

Pre-romànic (s. IX-X)

Les fonts parlen, a partir d'un precepte de Carles el Calb, d'una cel.la benedictina dependent del monestir de Sant Medir des de l'any 844. Aquest seria el punt d'inici de la construcció del monestir dedicat a Santa Maria.

D'aquest període reconeixem la fonamentació de l'edifici de planta basilical consagrat l'any 949 i bastit per la comunitat monàstica benedictina. El mur dels peus de la nau central, enderrocat en l'ampliació renaixentista, ha conservat la seva fonamentació, que nosaltres identifiquem com UE2 (figura 4). Està formada per grans rierencs sense desbastar units amb grans quantitats de calç en la zona del pilar nord i més lleugerament en la zona central, reblada arreu amb rierencs més petits.

També a aquest període correspon la UE47, fonamentació o d'un mur no existent actualment ni documentat, o del campanar (?), que parteix del pilar extern nord-oest en direcció sud-nord. També està format per rierencs no desbastats units amb calç i terra, sense una disposició ordenada.

Renaixement (s. XVI)

Documentalment, tenim constància ja de les reformes arquitectòniques que van tenir lloc durant el segle XVI, destinades a augmentar uns 5 metres la longitud de tot l'edifici vers ponent. El mur de tancament fou obert i es convertí en un nou arc toral.

L'absència o presència de determinades estructures ens informa de com van ésser realitzades aquestes obres. Així, les unitats estratigràfiques UE13, UE21, UE22 i UE23 conformen aquesta fase d'edificació.

D'una banda, el pilar de ponent de la nau central (UE10) dóna lloc a un nou arc en relació a la nova paret externa, sense que la fonamentació (UE13) s'adossi a la del pilar pre-romànic. D'una altra, en canvi, sí que la fonamentació (UE21) s'adossa directament a la construcció del mur extern que fa cantonada, per sota d'on actualment s'obre la porta a la cambra de l'antic baptisteri. Finalment, la perllongació de les estructures de fonamentació transversals, UE47 i UE20, lligades de bon començament a les estructures de fonamentació perpendiculars que els corresponen (UE23 i UE21), ens porten a les següents reflexions: en primer lloc, que la nau lateral de l'edifici del s.X ja tenia un annex lateral, ja fos per un espai delimitat ja per servir de contrafort. En segon lloc, que l'ampliació del s.XVI comportà també la perllongació del mur de la façana cap al nord, delimitant un espai lateral.

Modern (s. XVII-XIX)

Algunes estructures sepulcrals que han aparegut per sota del paviment de l'església, amb trets comuns, poden emmarcar-se en aquest període. Es tracta en tots els casos de fosses excavades en el sòl natural, però a unes cotes superiors que les estructures tardo-romanes. Sempre es conserven restes de fusta i claus del taüt; la posició de l'individu és en decúbit dorsal, amb les cames estirades, si bé l'orientació varia des d'estructures nord-sud, est-oest o oest-est. En cap cas hi ha restes d'aixovar. El fet de no trobar cap d'aquestes estructures tallada pels murs del segle XVI les situa cronològicament entre els segles XVI i el XIX. La conservació varia molt d'uns a altres individus.

Dins l'espai de l'antic baptisteri han aparegut restes de diferents moments, com ja hem vist, si bé només es conservaven els d'aquest període, que ja havien afectat les estructures funeràries anteriors. Cal destacar la fossa rectangular (UE32), adosada a la base de la UE21 i formada per quatre murs (UE28, UE29, UE30) fets a base de pedres irregulars (rierencs amb una extrem fragmentat per a carejar-lo), trossos de teula, calçobres, guixos, etc. Dins la paret, com a reble, també apareix un fragment de ceràmica vidrada i una vèrtebra de fauna.

Les parets internes estaven encalades. No hem reconegut la base per trobar-se en una cota inferior. Pesem que una funció probable d'aquesta estructura seria la de fossa sèptica. Almenys hi ha el record popular d'aquest ús fins a mitjans d'aquest segle, servint de desguàs per a la pila

baptismal que es trobava immediatament per sobre.

L'amortització d'aquesta estructura (UE29) conté material d'enderroc i de rebuig (fragments ceràmica de la Cartuja de Sevilla amb decoració d'estil anglès, fragments de test...) que es pot emmarcar cronològicament a finals del segle XIX o fins i tot dins el segle XX.

Els espais que queden entre la fossa UE32 i el mur extern UE20 pel costat de ponent UE25 i entre la fossa i la UE47 pel costat de llevant UE3 el constitueix material d'enderroc molt divers, entre el que destaca una gran pedra circular de dimensions 90x50, sobre la que reposen dos nivells de paviment: un de toves rectangulars, deteriorades, i un altre -l'actual- de portland, estés sobre una preparació de sorra.

Actual (s.XX)
Aquest nivell ve determinat pel paviment actual de l'església, fet de portland sobre una base de sorra per anivellar-lo. Ha estat refet en diverses ocasions per reparar desperfectes o per cobrir línees elèctriques subterrànies. És anterior, almenys, a la Guerra Civil Espanyola, ja que les fosses practicades durant aquesta en el sòl de la nau i cobertes posteriorment, són fàcilment reconeixibles. Hem utilitzat la seva cota com a punt zero per al nostre treball.

CONCLUSIONS

Valorem molt positivament la intervenció arqueològica en el monestir d'Amer pel fet que aporta noves dades a la història de la vila, com és la presència de poblament anterior a la construcció pre-romànica, que reconeixem a partir de les estructures funeràries de tipologia tardo-romana. També perquè ha contribuït a contrastar la documentació ja coneguda sobre les obres de reforma efectuades en l'edifici a partir del segle XVI.

BIBLIOGRAFIA

CATALUNYA ROMÀNICA Vol.V (1991), pp. 249-256.

MARQUÈS J. (1971) Amer. *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XX.

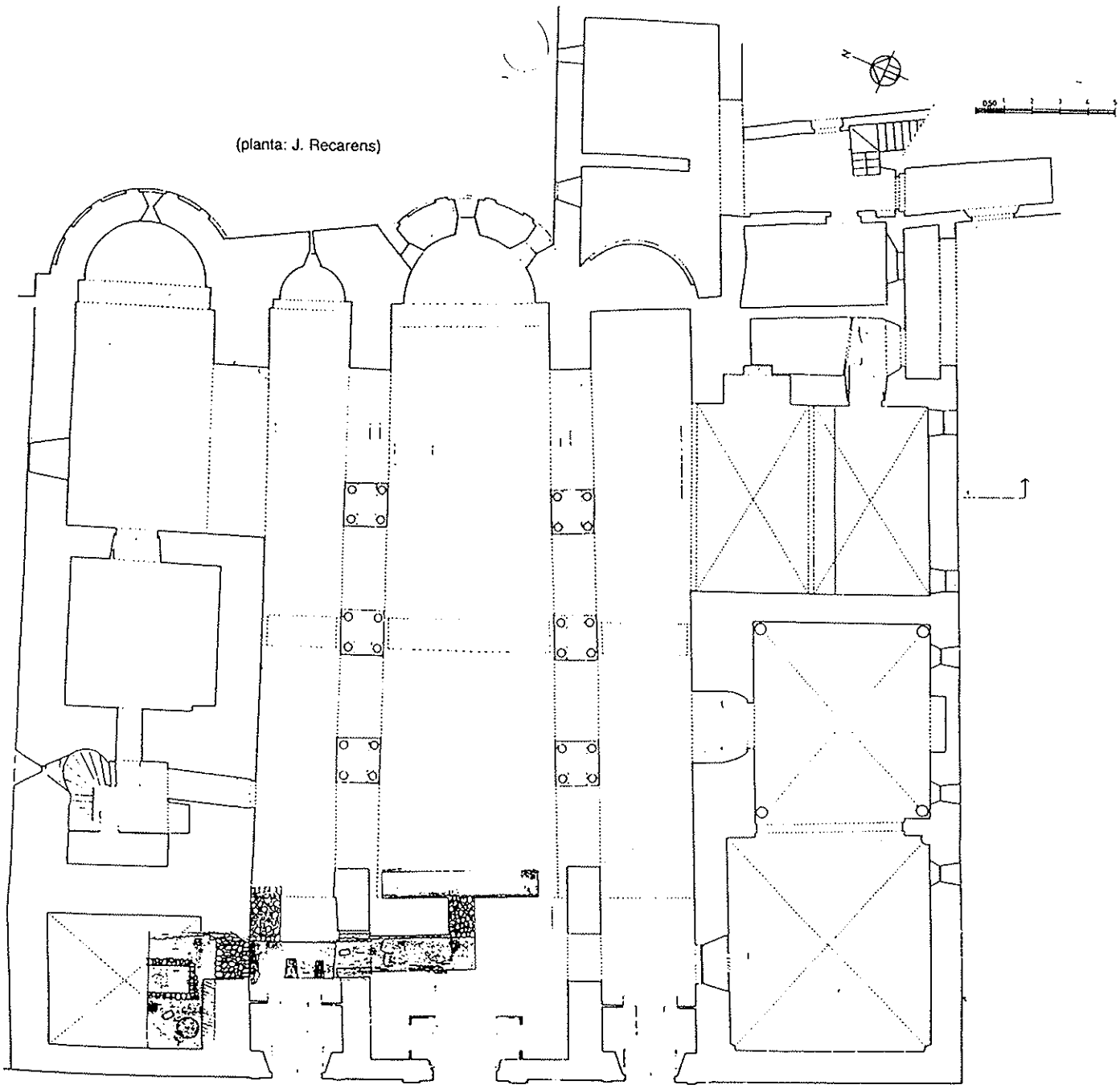

Fig.1: Planta de l'església, amb la zona afectada per la instal.lació de calefacció.

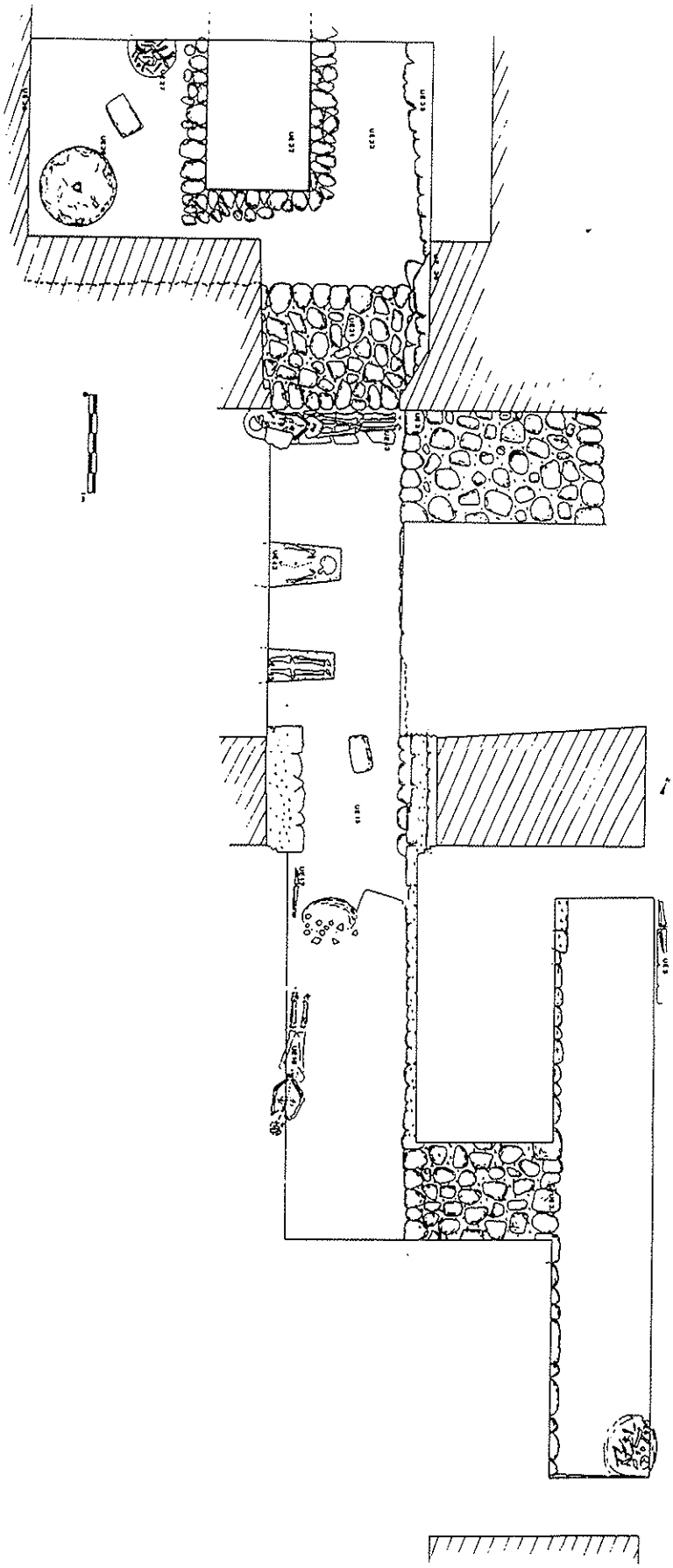

Fig.2: Planta de la rasa amb les unitats estratigràfiques.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners, 1995

RESTES D'UNA NECRÒPOLIS MEDIEVAL A CAN NORAT (PAU, ALT EMPORDÀ)

Bibiana AGUSTÍ
Susanna CASELLAS

MOTIU DE LA INTERVENCIÓ. LA ZONA AFECTADA

El municipi de Pau, situat al peu del vessant oest de la serra de Rodes, ha crescut al voltant de l'església parroquial, aixecada en dues fases entre el segle XI i el XII. Durant el mes de gener de 1995, la construcció d'una piscina dins un pati del carrer del Rei, al nucli urbà de Pau, motivà en aquest cas la intervenció arqueològica, després que començades les obres apareguessin restes sepulcrals. La intevenció arqueològica fou de caràcter puntual i limitada a l'àrea de construcció de la piscina.

RESULTATS

L'estructura de combustió

Aquesta estructura es va detectar en planta a la zona més elevada de la piscina. Tota aquesta superfície es trobava ja a l'inici de l'excavació a nivell de roca mare, de manera que desconeixem el que va succeir amb la part superior de l'estructura. En planta, es reconeixia una silueta ovoidal de 2 x 1 m, delimitada per una línia estreta de roca rubefactada.

Es tracta d'una fossa excavada en el sòl de gres, amb les parets verticals i les superfícies vermelloses com efecte d'un procés de combustió. En el rebliment interior, la part superior estava formada per un sediment argilós amb bossades de diferents textures i colors, amb nombrosos nodolets de coure i alguns fragments ceràmics i d'escòries metalúrgiques. Per sota d'aquest sediment es trobaven les restes d'un atuell circular de grans dimensions manufacturat amb argila crua i matèria vegetal; els fragments tendien a disposar-se horitzontalment i la seva part externa es trobava totalment carbonitzada. Al voltant d'aquest recipient, apareixien

nombrosos fragments de teula disposats a manera de falca perimètrica a la base de l'atuell. La base de la fosa corresponia a un sediment llimós, molt pur, estèril i sense signes de rubefacció.

Els fragments de ceràmica espatulada recuperada en aquesta estructura ens la situen cronològicament en el segle X, època en la qual les referències de construccions a Pau són molt borroses, si bé s'esmenta la vil.la Pau en un precepte del rei Lotari de l'any 982 a favor de monestir de Sant Pere de Rodes i en un epístola del papa Joan XV de l'any 990. La relació d'aquest tipus d'estructura amb un lloc d'habitació es fa palès i es documenten aquestes fosses, més o menys ben construïdes, des de l'edat del Ferro (comunicació oral de C.Rovira).

Les estructures sepulcrals

1.Tipologia dels enterraments:
Es tracta de fosses excavades en el sòl natural de gres i cobertes amb diverses lloses de pedra metamòrfica.

Les fosses són antropomorfes o trapezoïdals. En el cas de les antropomorfes, de les dues fosses localitzades només en un cas hem evindenciat el retall de la capçalera dins la línia de la fossa (UE112), mentre que la segona (UE114) havia estat destruïda just en la part superior i el retall de la fossa fou deduït per les seves dimensions i intuït per un petit canvi de sentit en la paret de la capçalera que coincidia amb el lloc on s'hauria hagut d'iniciar el retall.

En el cas de la fossa trapezoïdal (UE110), l'objectiu de bloquejar el moviment del crani de l'individu inhumat s'havia aconseguit mitjançant la col.locació de tres blocs de pedra quadrangulars al voltant del cap. En el cas de la fossa de la UE115, tallada longitudinalment amb les obres de construcció de la piscina, en recuperar el crani poguérem observar com aquest també estava protegit lateralment amb un bloc de pedra a la seva dreta. Tot i no poder recuperar tota la unitat pensem que podria tractar-se d'una fossa trapezoïdal com la UE110.

En tots els casos, l'extrem de la fossa corresponent als peus té un contorn arrodonit i molt estret.. El reompliment de les fosses es feia en el mateix moment de la inhumació, fet que ha permès la conservació de la majoria d'articulacions en la seva posició original. El sediment utilitzat era el mateix que havia estat tret en excavar la fossa. Per sobre d'aquest sediment eren col.locades les lloses de coberta. Les circumstàncies de la troballa han fet que només una fossa conservés la coberta en la seva posició, si bé la resta han estat documentades a partir del testimoni dels propietaris de la casa i dels obrers que iniciaren l'obra.

2.Les restes humanes:
Si bé hem comptabilitzat un total de 13 individus, cal dir que la majoria han estat determinats a partir de restes molt fragmentàries i poc representatives de tot l'esquelet.

Corresponent amb les estructures més ben conservades, únicament quatre individus es troben ben representats. La resta són tinguts en compte a l'hora d'obtenir un registre de població però no poden ser descrits per manca d'informació.

-UE 104:
Posició: Decúbit dorsal, amb les cames i els peus estirats, la mà dreta sobre el pubis, la mà esquerra sota el coxal i el fèmur esquerres. El crani estava protegit per tres blocs de pedra: dos rectangulars laterals i un irregular en la capçalera.

Conservació: Bon estat de conservació de gairebé tot l'esquelet, excepte el tòrax (fragmentat), alguns ossos de l'espatlla esquerra i de la mà dreta, i la part dreta del crani que havia resultat aixafada per la pressió de la mateixa pedra lateral.

Antropologia: Individu masculí, d'edat madura (40-60) tenint en compte el nivell de sinostosi de les sutures cranials, la presència de projeccions òssies en l'extrem esternal de les costelles i el desgast dentari. La vora inferior del malar és robusta.

Tipologia cranial: mesococrani (75,2), camecrani o baix respecte a la longitud tant basilar (58,2) com auricular (52,7), tapinocrani o baix també respecte a l'amplada tant basilar (91,9) com auricular (70). Les òrbites són mitjanes -mesoconque- (81,5).

Observacions de les peces dentàries: Les peces anteriors del maxil.lar presenten ciment en la cara vestibular, mentre que, en la mandíbula, en les peces anteriors es localitza tant vestibular com lingual i en les posteriors només lingual.

Patologia: Observem la presència de nombrosos corpuscles de Pacchioni al costat del canal sagital del neurocrani. En les peces dentàries presenta una reabsorció dentària (eM1sup) al costat d'una càries (eM2sup) cervico-distal. Observem tres casos més de càries (eM1inf, eP2inf, dP2inf) en la mandíbula, on la lesió ha produït una perforació òssia espectacular. Les corones canines deixen veure un solc horitzontal que ens indica una hipoplàsia.

-UE 111:
Posició: Decúbit dorsal, amb les cames estirades, els peus lleugerament inclinats cap al costat dret, les mans sota els coxals. El crani estava girat cap a l'espatlla dreta, com a conseqüència d'haver rotat en desconnectar-se i trobar-se a una alçada superior al cos, recolzat sobre l'encaix de la capçalera, massa petit per encabir-lo. Per la mateixa raó, l'espatlla dreta apareix més alta que l'esquerra. El reompliment de la fossa degué fer-se de manera progressiva, permetent la desconnexió d'algunes articulacions (patel.les, aplatiment de la part superior del tòrax) en un primer moment.

Conservació: Es conserva tot l'esquelet en un estat acceptable. Únicament la part superior i dreta del neurocrani han estat deteriorades, així com les escàpules.

Antropologia: Individu masculí adult, d'entre 35 i 50 anys tenint en compte el nivell d'obliteració de les sutures i el desgast dentari. La mandíbula és robusta, tant a nivell dels gonions com del mentó i de la vora posterior de la branca, així com la vora inferior del malar.

Tipologia cranial: No hem pogut mesurar índex a nivell del neurocrani per trobar-se massa deteriorat, però hem observat com es presentava assimètric, amb un perfil pentagonoide en norma posterior a causa d'una lleu quilla sagital. En canvi, la norma lateral ens presenta un perfil més arrodonit, amb un occipital gens sortit però amb una marcada protuberància a nivell d'obelion. L'índex gonio-condili és de 90,1 i el mandibular de 85,8 corresponent a una longitud mitjana.

Peces dentàries: Conserva totes les peces dentàries, excepte les dues incisives centrals superiors. El grau de desgast és gairebé uniforme (grau 2-3) afectant la cara oclusal i deixant veure part de la dentina. El ciment és evident en la part vestibular en les peces anteriors i en la part lingual en les peces posteriors. No presenta càries ni hipoplàsia.

Patologia: Destaca l'estat degeneratiu dels cossos vertebrals, amb osteofitosi i aixafament anterior molt evident entre VD5 i VD7, una destrucció de la vora anterior a VL3 i VL4 i la formació d'una cavitat al plateret superior de VL5. Per altra banda, una lessió simètrica ha estat observada a la cara inferior dels còndils externs d'ambdós fèmurs, amb una destrucció del teixit compacte d'uns 2x1cm que no troba correspondència en la careta tibial que se li articula.

-UE 113-1:
Posició: Decúbit dorsal, amb les cames estirades i els braços al costat del cos.

Conservació: Únicament els ossos de l'extremitat inferior es troben en bon estat. A mesura que avancem cap a la capçalera les restes òssies són més fragmentades i escadusseres; algunes, com l'húmer i la clavícula esquerres, gran part del crani i la mandíbula, ni tan sols han estat reconegudes.

Antropologia: Individu senil, major de 60 anys, probablement femení si tenim en compte les dimensions òssies de l'esquelet postcranial. L'estimació de l'edat ens ve donada bàsicament per l'aspecte de la careta auricular dels coxals. Aquesta estimació la corrobora l'aspecte general del teixit compacte dels ossos llargs, molt aprimat i fràgil.

Patologia: Destaca la gravetat d'una lesió d'artritis en el colze dret, que ha provocat la destrucció de gran part de l'articulació tant a nivell de l'ulna com de l'húmer. També els cossos

vertebrals dorsals presenten superfícies bicòncaves en els platerets i lleugera osteofitosi en les vores.

-UE 113-2:
Posició: Completament desconnectat i col.locat per sota de la part inferior del primer individu, si bé els ossos llargs de les cames han estat disposats en el mateix sentit de la fossa.

Conservació: Tot i correspondre a una inhumació anterior a la l'individu 1, es troba molt millor conservat i ben representat, especialment pel que fa al crani, que va ser desplaçat i recuperat en les obres que van fer la descoberta de les restes.

Antropologia: Correspon a un individu madur, d'entre 40 i 60 anys, a partir de l'obliteració de les sutures cranials i el desgast de les peces dentàries. Els caracters sexuals són femenins tant pel que fa a la morfologia cranial i postcranial com per les dimensions esquelètiques. La mandíbula presenta gonions sortits, no molt robustos, mentre que la vora inferior del malar és suau. La diàfisi de l'húmer presenta una gran torsió i un índex de robustesa de 17,6.

Tipologia cranial: Crani allargat o dolicocrani (72,2), camecrani o baix en relació a la longitud tant pel que fa a l'alçada basilar (61,7) com pel que fa a l'auricular (51,8), també tapinocrani o baix en relació a l'amplada, tant pel que fa a l'alçada basilar (84,8) com per l'alçada auricular (71,2). L'índex fronto-parietal ens parla d'un front ample (71,2) i de crestes intermitges (82,5). L'amplada de la cara és mitjana o mesene (50,8), les òrbites també mitjanes o mesoconques (81,5), el nas ample o platirrí (52). En la mandíbula, l'índex gonio-condili és de 82,9 i el mandibular de 81,3, corresponent a una mandíbula curta.

Peces dentàries: Presenta agènesi de M3, un desgast oclusal afectant l'esmalt i part de la dentina (grau 2-3) i no ha produït ciment. Crida l'atenció la posició de les canines inferiors per haver fet erupció rotant sobre el seu eix per la manca d'espai i presentant finalment la cara mesial en la vista anterior i la cara distal en la vista lingual.

Patologia: En les peces dentàries destaca la presència de 3 reabsorcions o pèrdues *ante-mortem* de premolars i molars i 2 casos de càries, afectant la cara oclusal de M2 superior esquerra (grau 2) i la cara oclusal de M2 superior dreta (grau 4). Observem un lleu solc horitzontal en les dents anteriors indicant hipoplàsia. En el crani, s'evidencia també una cribra orbitalia clara en l'òrbita esquerra i lleu en la dreta. Finalment, la diàfisi distal de l'ulna dreta presenta una callositat post-fractura que ha fet augmentar les dimensions de l'os (diàmetres transvers i antero-posterior = 14 i 16mm, perímetre = 48mm).

CONCLUSIONS.

L'estructura de combustió localitzada ens parla d'una activitat metal.lúrgica, probablement puntual, per fondre metall per a una campana o algun altre objecte de grans dimensions.

En l'origen probable del nucli urbà que avui coneixem, els documents que parles del castell dels Pau el situen on actualment s'aixeca el casal de can Marquès, construït al costat sud de l'església i adossat avui a aquest mur mitjançant un annex de nova construcció. És lògic suposar una estreta relació entre els dos edificis –el castell i l'església– en els seus inicis.

Les sepultures que hem localitzat en l'actual intervenció es troben a una trentena de metres al sudest de l'absis de l'església. Probablement eren molt properes als murs dels castell i degueren ser construïdes i utilitzades durant el ple funcionament d'aquest edifici. Presenten un ritual d'inhumació individual amb freqüent reaprofitament d'estructures, tret característic de tot el període medieval. La seva cronologia, però, ens ubica cronològicament la necròpoli en el segle XII, concretament en la primera meitat si ens guiem per les pautes que proposa Riu (Riu 1982) en datar les fosses amb blocs perimetrals pel crani en aquest moment.

La població respon a una població majoritàriament adulta, amb una forta incidència d'inidividus madurs i senils, tant femenins com masculins. L'absència d'inidividus infantils i joves pot ser deguda a l'atzar, ja que ens trobem en una zona molt concreta i reduïda del que devia ser tota la necròpolis. No obstant això, la presència d'un nombre important d'individus morts en edat avançada ens parla d'unes condicions de vida prou favorables per a la supervivència.

En relació directa amb l'edat de la població es troba la presència de lesions òssies causades per processos degeneratius, que afecten especialment la columna vertebral.

Desconeixem si altres estructures d'aquesta necròpolis es poden conservar en el subsòl de la zona perimetral de l'església, si bé la prova que no únicament es tracatava de fosses aïllades la trobem en un edifici construït al costat nordest de l'absis i que sonserva, en la seva part inferior, un *arco soleum* integrat en el mur. La mateixa evidència es pot observar al voltant de l'església del municipi veí de Palau-Saverdera, on alguns arco-solis han estat aprofitats com elements ornamentals o jardineres. El probable oblit de la funció d'aquest tipus d'estructures,però al mateix temps la seva presència constant al llarg del temps, les ha mantingut integrades en el paisatge urbà.

Les troballes d'elements de fauna i ceràmica del segle XV en el nivell immediatament superior al sepulcral del segle XII ens indiquen un abandonament de la funció sepulcral de l'espai i una utilització del mateix com a estable de fauna ovina o abocador domèstic, amb nombrosos efectius d'aquesta espècie animal.

BIBLIOGRAFIA

BADIA J. (1978) *L'arquitectura medieval de l'Empordà,* vol II: A-Alt Empordà, Diputació de Girona, Girona.

CATALUNYA ROMÀNICA (1989), vols. VIII i IX. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

RIU M. (1982) Alguns costums funeraris de l'Edat Mitjana a Catalunya, *Necròpolis i sepultures medievals a Catalunya, Acta Mediaevalia,* Annex 1, Universitat de Barcelona, Barcelona, pp. 29-51.

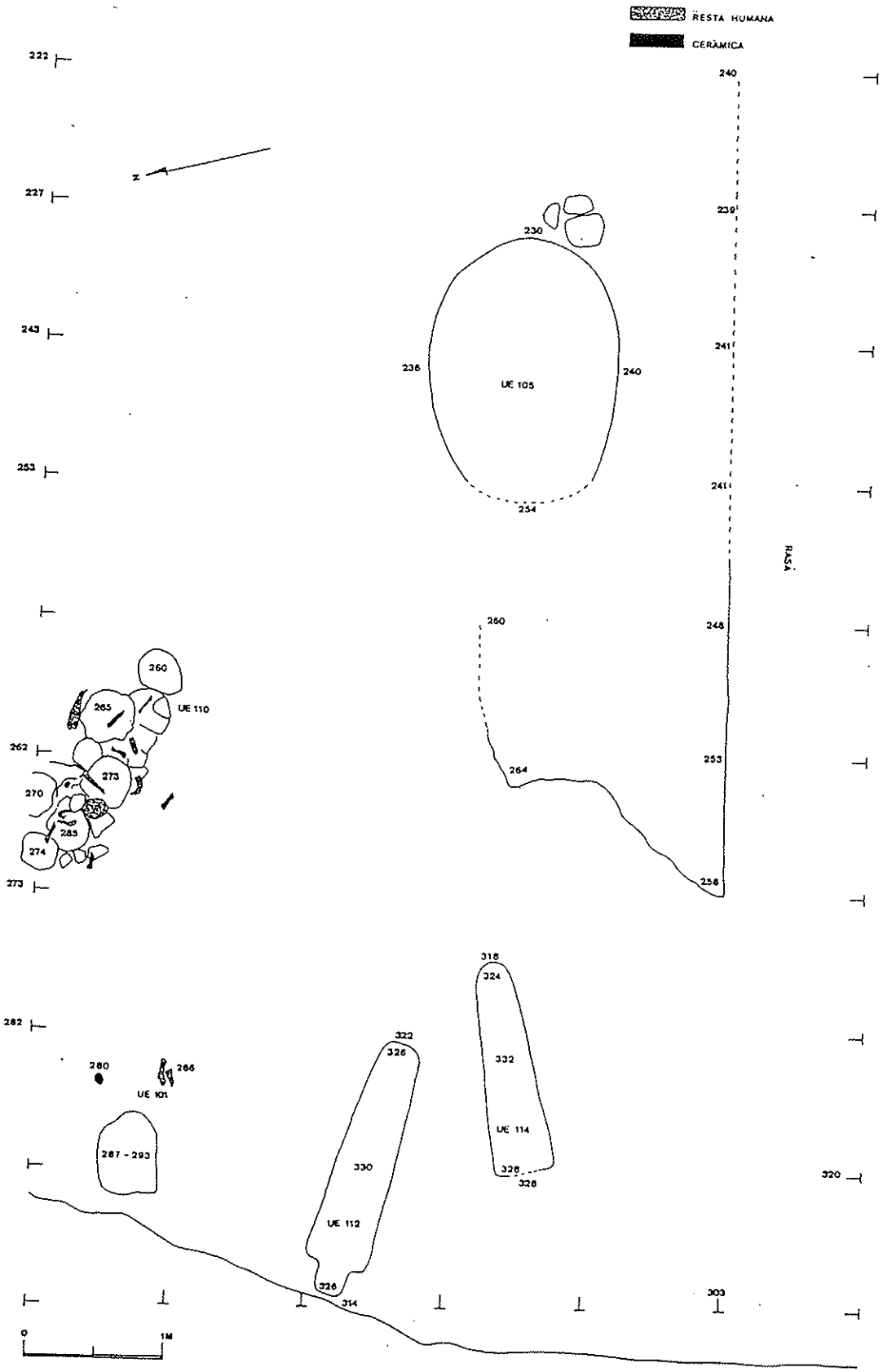

Fig.1: Planta general del jaciment

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

SONDEIG AL PONT DE LA CABRETA O D'EN CABRETA (CAMPDEVÀNOL, RIPOLLÈS).

Montserrat MATARÓ
Josep Maria LLORENS

El pont de la Cabretra o d'en Cabreta es troba situat a uns 2 Km. al nord de Campdevànol, sobre el riu Freser i en l'antiga via que des de Ripoll menava a la Cerdanya.

En l'estat actual és un pont de doble vessant d'una longitud de 66 m. amb una gran arcada central de 24'50 m. de llum i una alçada de 11 m. en relació al llit del riu, arc que correspon a una reforma de l'estructura original com hi correspon també el seu vessant sud en forma d'angle. De fet, de la construcció primitiva en resta només una petita part en la qual es conserva una arcada de mig punt amb una amplada de llum de 7 m. i una alçada de 2'40 m. A ambdues bandes d'aquesta i a nivells diferents es conserven dos altres arcs de mig punt; un d'ells està situat a 3´50 m. del terra actual amb una llum de 2'50 m. i una alçada de 2m.; l'altre arc a un nivell inferior al precedentment descrit, 1'40 m. del terra, té una amplada de llum de 2 m. i una alçada de 1 m.

L'aparell de la part antiga és de carreus allargats d'uns 25 x 15 cm. i altres de mida un xic més gran disposats en filades horitzontals, per bé que alguns són col.locats verticalment.

La intervenció arqueològica es va realitzar el dia 15 de desembre de 1994 arran de les obres de consolidació del pont que portava a terme el Servei de Restauració i Catalogació de Monuments de la Diputació de Girona sota la direcció del seu Cap, Sr. Lluís Bayona i Prats, i amb la col.laboració del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya .

La nostra actuació va limitar-se a la realització d'un sondeig de 1'80 m. de llargada seguint el límit de la barana oest per 1 m. d'amplada, dimensió que correspon a la meitat de l'amplada total del paviment actual.

El sondeig va situar-se al vessant nord del pont i més concretament a 25 m del seu vèrtex, a nivell d'un arc de mig punt que és visible en el parament extern i que per la disposició del seu aparell sembla correspondre a la part original de l'estructura.

L'emplaçament de l'excavació, juntament amb les seves dimensions es varen considerar suficients per poder determinar l'existència d'un pont anterior a l'actual i, en aquest cas, comprovar si el paviment del pont romànic tenia el mateix pendent i les mateixes característiques constructives que el modern.

Estratigràficament, distingim 7 nivells :

- **Nivell 1.** El forma la barana del pont actual. Es conserva en una alçada de 130 cm. a l'extrem nord del sondeig i de 90 cm. a l'extrem sud seguint el pendent del paviment. Forma una paret d'uns 40 cm. de gruix bastida amb pedres de mesures irregulars lligades amb morter i disposades en filades més o menys horitzontals.

- **Nivell 2.** Està format per sorra de color grisenc d'aportació recent barrejada amb petit pedruscall.

- **Nivell 3.** Correspon al darrer sòl del pont. Es un paviment de còdols de riu de mides diverses i disposats en filades paral.leles perpendiculars a les baranes del pont. No s'hi observa cap lligam artificial, essent la mateixa terra la que els compacta.

- **Nivell 4.** És una capa de terra marronosa i solta on reposa el paviment de còdols (nivell 3) Té una potència d'uns 40 cm i apareix barrejada amb pedres grosses i irregulars sense cap disposició especial i una mica de morter.

- **Nivell 5.** Barana del pont romànic. Se'n conserva només una filada, formada per un gran bloc d'uns 30 cm de gruix.

- **Nivell 6.** Correspon al paviment del pont romànic, format per una filada grans còdols de riu amb altres de més petits. No s'oberva cap element de lligam entre els còdols.

- **Nivell 7.** És un reompliment de còdols de riu i pedres de grans dimensions barrejades amb una mica de terra de color marró. Serveix de base al paviment romànic. A causa de la dificultat

del treball en un lloc estret i de poca maniobra es va determinar parar l'excavació a una profunditat de 1'70 m. respecte al paviment del pont modern.

La seqüència estratigràfica del sondeig realitzat al vessant nord del Pont de la Cabreta o d'en Cabreta, per bé que limitada, permet fer les següents observacions respecte a la seva estructura i reforma :

El paviment més antic localitzat correspon a un pont anterior a l'actual. Aquest paviment és construit amb grans còdols provinents molt possiblement del mateix riu Freser. L'estrat que serveix de base a aquest paviment antic constitueix un potent reompliment de còdols de riu i pedres de grans dimensions disposats desordenadament i barrejats amb terra.

El desnivell del paviment entre els dos punts extrems de la zona excavada és de 6°, la qual cosa indica l'existència d'un sòl amb un pendent molt menys acusat que el del pont actual, alhora que pressuposa un tipus de construcció molt més plana i amb arcs de descàrrega diferents als d'avui. De la barana d'aquest pont antic s'en conserva només la primera filada, construïda amb una gran llosa de pedra.

La datació del primer pont, del qual es conserva només una petita part, és difícil de precisar donada l'absència de restes arqueològiques en l'estrat que serveix de base al paviment. No obstant, si considerem la possibilitat que el nom original de l'estructura fos *pont d'en Cabreta* en lloc de l'actual *pont de la Cabreta* , l'aproximació cronològica semblaria plausible. En tal cas podem suposar que el pont fou bastit per Oliva I, comte de Cerdanya i Besalú, dit *Cabreta.* Si bé ignorem el lloc i la data de naixement d'aquest personatge, fill del comte Miró II el jove i de la comtessa Ava, sabem que morí l'any 990 a Montecassino. Acceptant aquesta hipòtesi, el pont romànic, del qual se'n conserva només una part, hauria estat construït en la segona meitat del segle X.

El paviment del pont modern presenta la mateixa tècnica constructiva que l'antic. És fet amb còdols de riu disposats paral.lelament a la barana i sense cap lligam. En aquest cas, però, la conservació del sòl permet veure la disposició d'una filera de còdols perpendiculars a la barana en espais més o menys regulars de 2 m.

Desconeixem les causes que comportaren la reforma del pont, tot i que molt probablement es degueren a una riuada que hauria provocat l'ensorrament de bona part de l'estructura. En tot cas, el sondeig realitzat demostra que la reconstrucció del pont va comportar la construcció d'un paviment amb un pendent molt més pronunciat, de 12°, i conseqüentment el plantejament i execució de nous sistemes de suport i d'arcs de descàrrega .

BIBLIOGRAFIA.

BOIXÉS J. (1964) *El petit país del Ripollès,* Edicions Maideu, Ripoll.

BOLÓS J. (1987) Pont de la Cabreta, *Catalunya Romànica, X, Ripollès.,* Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p.82.

CUTRINA G. *Llegendes i tradicions de les valls del Ter i del Freser.*, Edicions Maideu, Ripoll.

TORRAS C.A. (1902) *Pirineu Català. Guia itinerari del excursionista a Camprodon,* Barcelona.

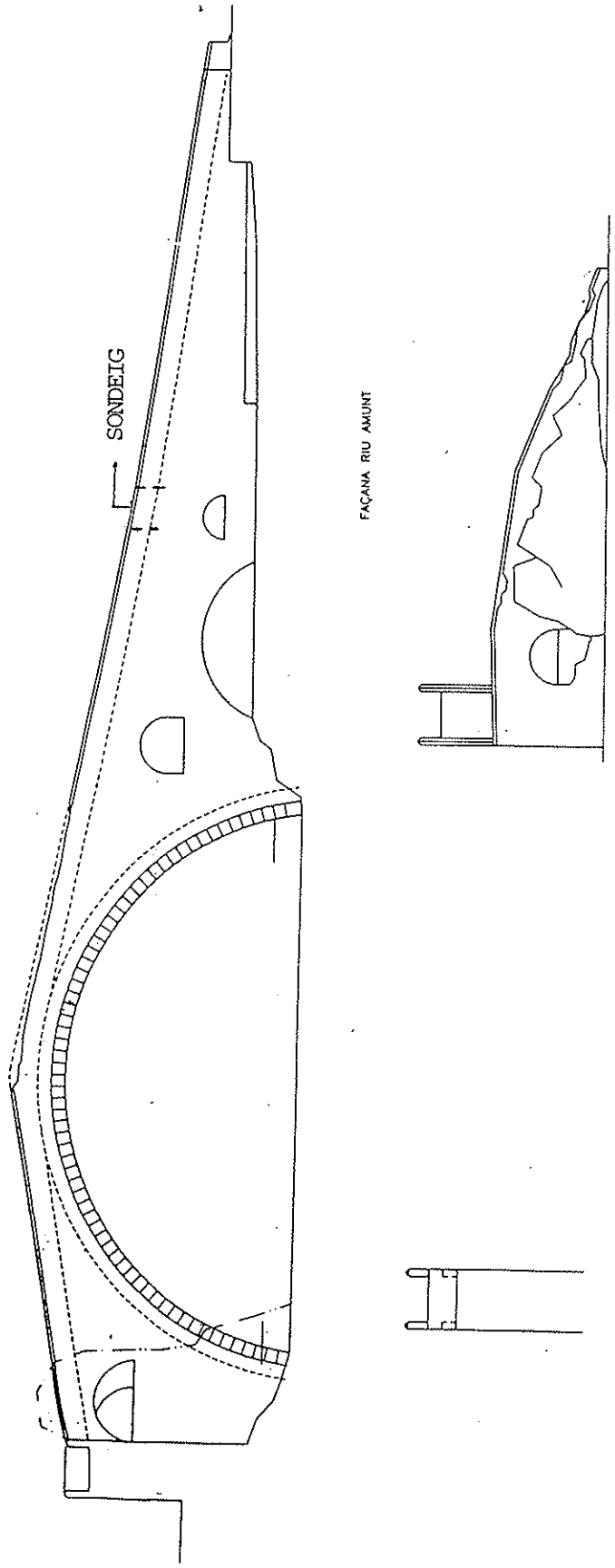
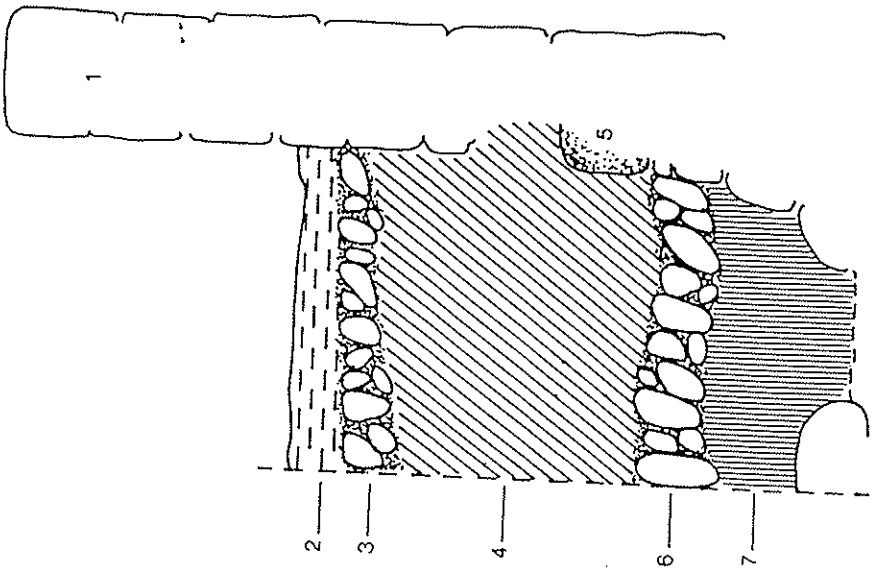
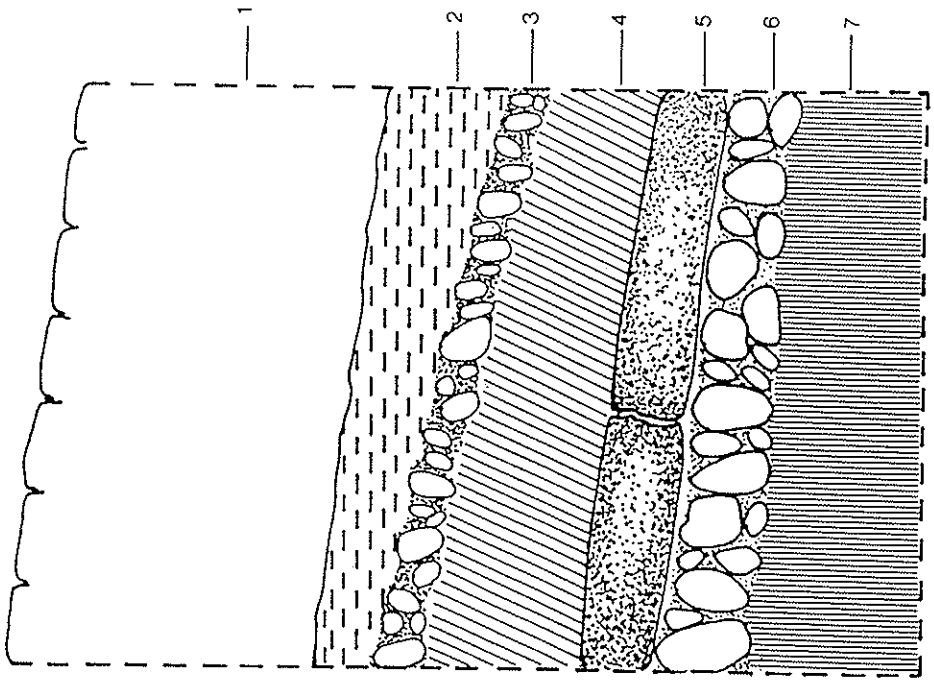

Fig.1: Alçat del pont amb la situació del sondeig.

Pont de la Cabreta o d'en Cabreta (Campdevànol, Ripollès)

Secció sud. Escala 1/20

Pont de la Cabreta o d'en Cabreta (Campdevànol, Ripollès)

Secció nord-oest / sudest. Escala 1/20

Fig.2: Seccions del sondeig.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CARRER DEL SAC (GIRONA, GIRONÈS)

Joan LLINÀS
Jordi SAGRERA

Entre els mesos d'octubre i novembre del 1994 es va dur a terme una intervenció arqueològica en el número 5 del carrer del Sac com a conseqüència de la construcció de la nova seu del Consell Comarcal del Gironès. Els treballs van anar encaminats a protegir els vestigis d'època medieval que encara poguessin restar dempeus en el solar, excavar aquells sectors que ho requerissin i efectuar el control i seguiment de les obres.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA I CONTEXT HISTÒRIC

El carrer del Sac es troba ubicat a llevant de la Plaça de l'Oli i forma part de l'eixample meridional de la ciutat de Girona, d'època medieval, conegut durant molt de temps com l'Areny. Actualment, el carrer del Sac és un carreró sense sortida, tot i que antigament, tal com es va poder constatar durant l'excavació, era un vial que connectava la Plaça de l'Oli amb el veí monestir de Sant Martí, en un recorregut molt costerut. De fet, l'Areny és un estret i allargassat marge de sorrals que l'Onyar ha anat dipositant a la seva riba dreta contra les primeres estribacions de les Gavarres, sobre les quals s'assentà, a tramuntana, la ciutat romana de Gerunda. Fins al segle XI, però, l'Areny restà deshabitat i creuat tan sols pel pas de la Via Augusta, que circulava prop de 150 cms. per sota de l'actual carrer Ciutadans, com palesaren diverses troballes ocasionals realitzades per la brigada municipal d'obres. No va ser fins al segle XII que aquesta zona es començà a urbanitzar a l'entorn d'un antic mercat general que es venia celebrant des de feia temps en l'àmbit comprès entre l'actual Rambla i el mateix carrer Ciutadans.

El carrer del Sac va quedar en una zona a mig camí entre el nou eixample i el Puig de

Vilanova, un terreny abrupte que els textos medievals anomenen "Marge Gros" i que s'aixeca sobre els mateixos sorrals. En aquest indret la construcció de nous edificis sempre va ser més precària, a excepció feta d'alguns immobles remarcables com l'esmentat monestir de Sant Martí i els convents de Sant Domènec i de la Mercè.

A principis del segle XIII el sector apareix ja plenament urbanitzat. La xarxa urbana actual reflexa encara fidelment aquesta antiga disposició, mercès a la conservació de bona part dels carrers, així com de molts dels edificis que d'aleshores ençà s'han anat bastint.

El carrer del Sac l'any 1535 encara era un vial que comunicava la Plaça de l'Oli amb el monestir de Sant Martí i perduraria així fins que, al segle XVII, apareix ja tancat, segons es deprèn d'un plànol de l'any 1667. Al segle XVIII s'edifiquen en bona part de l'àmbit de l'excavació noves dependències del convent del Carme, que ja havia estat construït al segle anterior a migdia del nostre solar. Així, aquest punt queda com un indret recollit i marginal, on les reformes arquitectòniques seran mínimes, de manera que es preservaran nombroses estructures i edificacions fins als nostres dies.

L'EDIFICI DEL SECTOR 5

Els resultats de l'excavació foren enormement positius, ja que van proporcionar una sèrie de notícies importants entorn de la urbanització medieval de l'antic Areny de la ciutat. S'identificaren dues illes de cases separades per sengles carrers en direcció est-oest; un, situat més al nord, és la continuació del mateix carrer del Sac i l'altre, inèdit, arrencaria de la Plaça de l'Oli, en el lloc on actualment hi ha la rectoria, i s'enfilava fins arribar al monestir de Sant Martí (antic seminari).

Els primers nivells arqueològics detectats daten d'època alt-medieval, possiblement de la primera meitat del segle XII. En aquesta data el sector no es trobaria encara habitat, i la troballa de fragments residuals de ceràmica antiga (àmfora romana, comuna oxidada) cal atribuir-la a una freqüentació deguda a la proximitat del recinte romà.

Els vestigis certs d'ocupació més antics es concreten en les restes d'un edifici la façana principal del qual donava al segon dels carrers est-oest esmentats més amunt. Es tracta d'una construcció que es fonamenta sobre el pendent pronunciat que realitza el carrer en enfilar-se per l'anomenat "marge gros". Les dades arqueològiques no permeten distingir quina mena de sòl es tracta, degut a la limitada superfície excavada; en tot cas sabem que el nivell original ha de ser sorral de riu amb rierencs, producte de l'erosió i de les aportacions fluvials de l'Onyar. En canvi, en pujar pel Marge Gros, a llevant, la constitució del sòl és totalment diferent, ja que la roca natural aflora pràcticament a la superfície, amb les irregularitats omplertes amb

terra argilosa.

Així doncs, aquesta edificació es fonamenta damunt d'un terreny verge situat a tocar d'unes pedreres explotades entre els segles X i XI. És possible que ja en aquesta època tant el carrer del Sac com el carrer paral.lel fossin utilitzats com a camins per pujar tant a les pedreres com al veí monestir de Sant Martí.

De l'edifici se'n descobrí bona part de la façana, que donava al carrer, així com una petita part dels paviments i murs interiors. La façana transcorre en direcció NE-SW, abastant tot un llenç que arrenca a la banda de llevant formant un lleuger xamfrà. Es tracta d'una construcció destinada a vivenda de planta baixa i planta noble, bastida amb parets de pedra de carreus rectangulars i carejats, disposats en filades a trencajunt i lligats amb morter i fang. A la planta noble s'han conservat restes de tres finestres, totes tres geminades, d'arc de mig punt, amb columna i capitell central, de clar estil romànic. Se situen damunt d'una cornisa decorativa que marca la separació entre la planta baixa i la noble. Des d'un punt de vista formal s'assembla molt a altres edificis romànics d'arquitectura civil existents a la ciutat, com ara la Fontana d'Or, un antic palau del llinatge dels Sitjar, que fou començat a construir l'any 1220 i del qual l'edifici del carrer del Sac en seria un clar precedent.

La porta d'accés des del carrer se situa a llevant. Es tracta d'un portal de proporcions modestes amb brancals rectes i llinda monolítica. La resta de la planta baixa és un mur llis, sense obertures. Donada la inclinació natural del sòl, la porta se situa a un nivell més elevat que la banda de ponent de l'immoble, cosa que implica una distribució interna amb paviments a diferent alçada. Les restes d'aquests paviments es trobaren malmenades per la posterior construcció del claustre del convent del Carme. Tanmateix, s'ha conservat part d'un enllosat fet amb rierencs sobre una preparació de terra argilosa trepitjada, situat a l'alçada del marxapeu de la porta. Més a ponent d'aquest sòl, trobem restes d'un segon paviment, molt destruït, de factura semblant i situat a una cota inferior.

Poca cosa podem dir de la distribució interna de l'edifici. Només es van poder explorar les restes de dos murs, molt propers l'un a l'altre, que s'entreguen a la part interna de la façana i que formen part de les parets de càrrega de la construcció. Enlloc es descobriren indicis de l'existència de voltes ni d'arcs, cosa que fa pensar que el sostre del pis hauria de ser construit a base de cairats de fusta que s'acoplarien damunt de la petita banqueta escalonada que fa la part interior de la façana.

Malauradament, el material ceràmic recuperat no permet datar de manera precisa el moment de construcció de l'edifici, bé que l'anàlisi formal dels capitells, així com la morfologia de les finestres, ens indiquen que ens trobem entre els segles XII i XIII. Podem, però, concretar més gràcies a una donació del 1202, que ens situa en aquest punt una sèrie de cases que

havien pertangut a Joan Rostoi, aleshores difunt. Tenint en compte que la mentalitat medieval sol atribuir el valor de casa a una simple habitació, no és d'estranyar que les anomenades "cases" de Joan Rostoi fossin en realitat aquest edifici. La cronologia, doncs, s'ha de centrar a partir de la segona meitat del segle XII, entre el 1160 –inici de la urbanització de l'Areny– i el 1202.

Durant el període de vida de l'edifici se'n pogué detectar alguna refecció interior, de magnitud incerta, però que no afectà la seva estructura general. Els nivells d'abandonament no aportaren massa informació respecte al moment final de l'edifici; en tot cas, la ceràmica recuperada ens proposa una cronologia del segle XV, sense més precisions. A partir d'aquesta data, el sector queda deshabitat i el solar es converteix en un pati amb horts, com reflecteix la talla de 1535. Deu ser durant aquest període quan hi ha un terraplenament, que anirà guanyant alçada amb el temps. Així mateix, és ara quan es construeix un canal de desguàs en el mur de façana i alguna refecció interna que tendeix a manllevar els antics carreus del mur per reutilitzar-los. Al segle XVIII, moment de construcció del claustre del convent del Carme, s'acaba de terraplenar el solar i es construeixen unes potents fonamentacions, que acaben per destruir bona part de les restes d'aquest edifici, tot i que es respecten els murs de façana, ara utilitzats com a parets de contenció.

ELS CARRERS

L'excavació va revelar també l'existència de dos carrers medievals en direcció est-oest. El més septentrional és la continuació del carrer del Sac, que s'intueix per les restes de façanes que es projectaven vers llevant enfilant-se cap a Sant Martí i que fou cegat en un moment imprecís entre els segles XVI i XVII.

El segon carrer es troba situat a migdia. Queda en bona mesura definit per la façana de l'edifici romànic, que el delimita pel sud. Les obres d'enderroc van baixar més enllà dels nivells del carrer, però el seu traçat es pogué resseguir a través de les empremtes deixades en la façana dels edificis medievals. Es va poder així comprovar com el pendent se salvava mitjançant una mena de graonada. Segurament, aquest vial també comunicava per una banda amb la Plaça de l'Oli i per l'altra amb el carrer que discorre per davant de Sant Martí. No sabem del cert quan aquesta via pública fou tancada i, consegüentment, privatitzada. De les restes de l'enderroc n'han quedat testimonis d'una volta de rajol i pedra que cobria bona part del carrer i que segurament és el pas previ per a la seva eliminació. Per la banda de la Plaça de l'Oli, l'edificació de l'immoble que actualment és una rectoria acabà de tancar el vial per ponent. Per llevant, altres edificis de pedra, així com tanques de patis interiors, suprimiren l'accés des de Sant Martí, també vers el segle XVI.

ELS EDIFICIS DELS SECTORS 2, 3 I 4

Els sectors 2, 3 i 4 de l'excavació corresponien a part d'una illa urbana delimitada al nord pel carrer del Sac i la seva continuació, i al sud per l'altre carrer, identificat a la campanya. Cal dir que la intervenció arqueològica es va limitar a documentar les estructures i elements arquitectònics conservats després de l'enderroc, per tant la seva gènesi, evolució i cronologia s'hagueren de documentar sense el recolzament d'una estratigrafia arqueològica. Lamentablement, no es van poder individualitzar edificis i el seu estudi va quedar reduït a alguns dels seus elements estructurals.

El seu origen s'ha de relacionar, també, amb la urbanització de l'Areny medieval, és a dir a partir de la segona meitat del segle XII. Tanmateix, no resta amb certesa cap element identificable d'aquesta primera època; en tot cas, la façana que dóna al carrer del Sac ens descriu un edifici d'estil gòtic amb una cronologia de segles XIV-XV i amb moltes refeccions posteriors. L'estructura general repeteix els models de l'arquitectura civil del moment a Girona, és a dir, una planta baixa solcada per arcs de pedra de mig punt, que sustenten un pis superior –la planta noble– amb finestrals que donen a l'exterior, i un darrer pis, segurament utilitzat com a golfes, amb pilars de base quadrada, que suporten el pes dels cairats de fusta del sostre.

En el sector 3 de l'excavació, és a dir, a la seva part central, es documentaren un total de sis d'aquests arcs. Tots presenten característiques similars: sistema de dovelles de pedra, formant arcs de mig punt. Hem de precisar que gairebé cap d'ells descriu exactament mitja circumferència i que tots tenen una amplada de llum diferent. Les raons últimes se'ns escapen, però cal fer notar dues circumstàncies: la primera és que cada antic propietari va construir els arcs segons les dimensions del solar i les seves necessitats particulars; tal com va passar a mitjan segle XIII, per exemple, amb la construcció de les arcades de la Rambla de Girona, que són d'aquest tipus. En segon lloc, cal fer notar que aquests arcs degueren ser construïts amb cindres, que mai no descrivien una semicircumferència perfecta. A aquestes circumstàncies, hem d'afegir-hi, a més, que amb el pas del temps molts d'aquests arcs han anat cedint i reassentant-se, de manera que l'estructura original s'ha vist lleugerament modificada.

Reformes posteriors van anar transformant la disposició original d'aquests immobles; tant és així que la major part dels arcs apareixen paredats i amagats entre obres més recents. Té especial incidència en l'estructura de l'edifici la construcció d'una escala d'estil neoclàssic, que per la seva magnitud i pesantor obligà a regruixir alguns dels murs medievals.

En el sector 2, a llevant, no ha quedat dempeus cap vestigi de l'edifici que abans de l'enderroc

l'ocupava. Sabem, en tot cas, que una sèrie de cairats medievals de fusta policromada aparegueren en aquest punt, i part d'ells es van conservar i restaurar.

BIBLIOGRAFIA

CANAL J., CANAL E., NOLLA J.M. & SAGRERA J. (1994) Història urbana: La primera expansió meridional (segles XIi XII) *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins.* Vol XXXIV, Girona.

CANAL J., CANAL E., NOLLA J.M. & SAGRERA J. (1995)*La ciutat de Girona l'any 1535.* Ajuntament de Girona.

C.O.A.C. (1992) *Atles Girona ciutat. Vol. I,* Plànol núm. 1, Girona

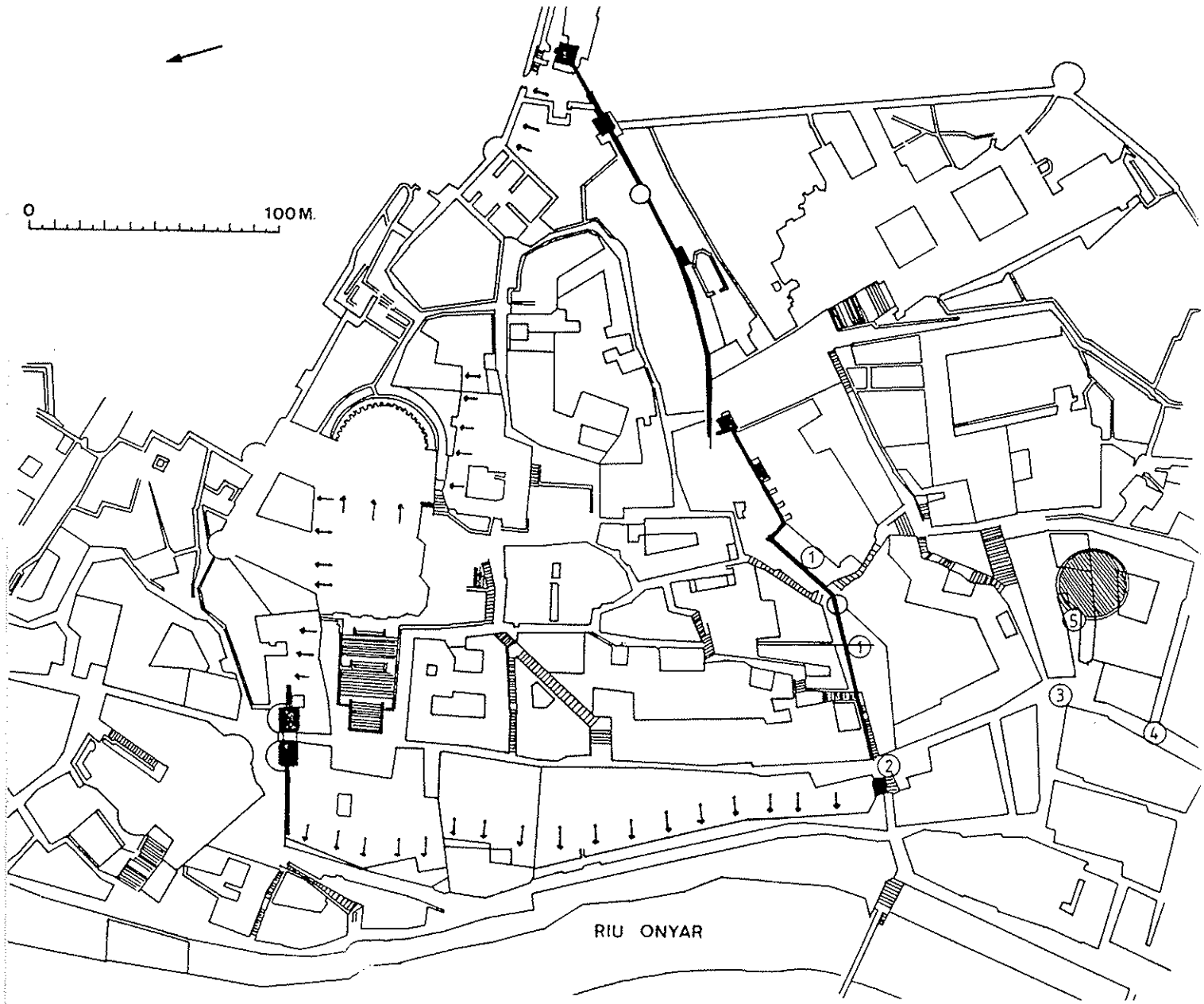

Fig. 1. Planta parcial del Barri Vell de Girona on s'assenyala el recinte de la Força Vella amb les muralles i la situació del jaciment: 1. Muralla romana de la ciutat, 2. Portal de l'Areny, 3. Plaça de l'Oli, 4. Carrer Ciutadans, 5. Carrer del Sac.

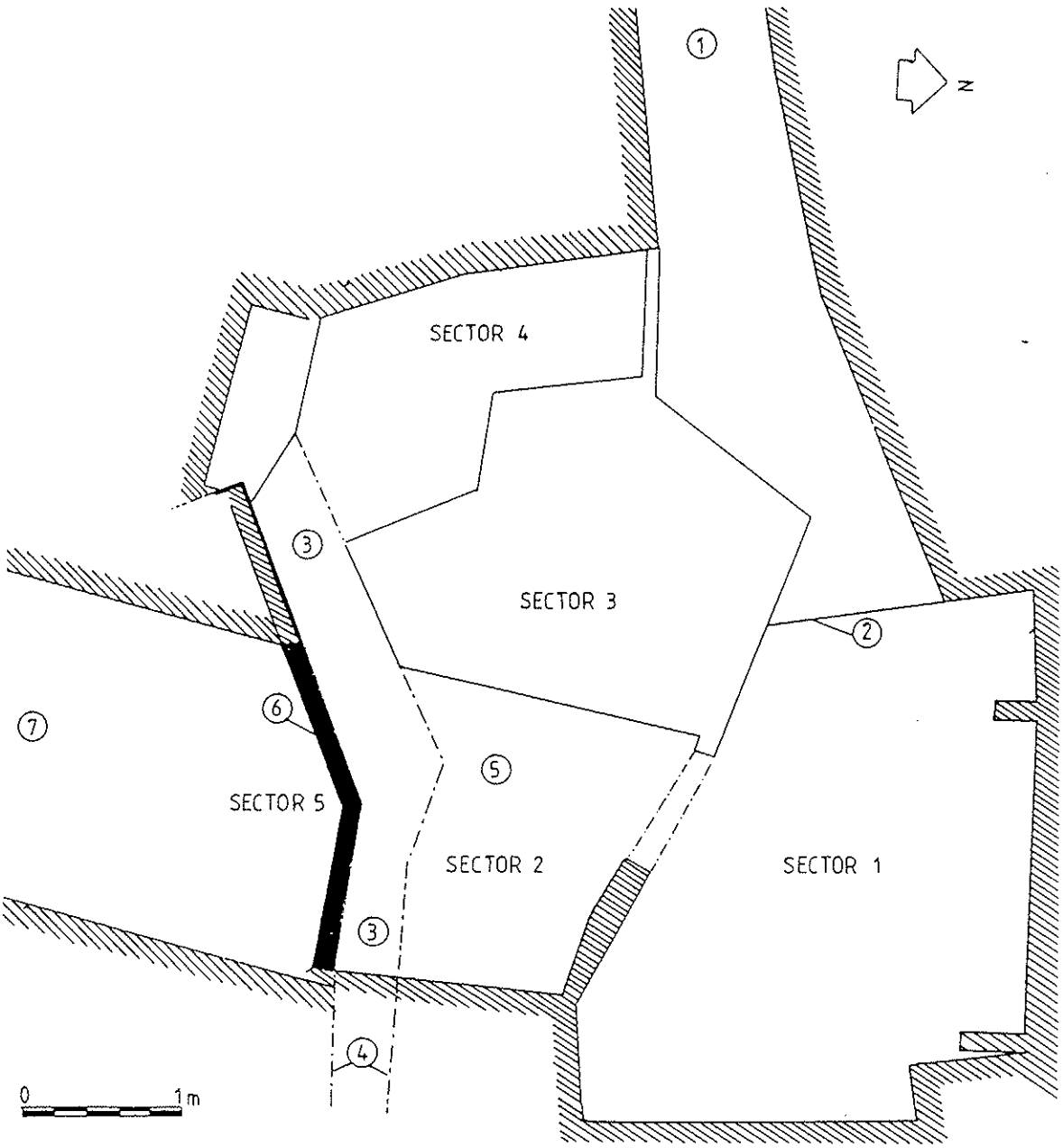

Fig. 2. Planta general del solar objecte d'intervenció arqueològica on es marquen els sectors: 1. Carrer del Sac, 2. Mur enderrocat que tancava el carrer del Sac, 3. Carrermedieval descobert durant l'excavació, 4. Projecció de les façanes de l'antic carrer, 5. Restes de cases medievals, 6. Mur de la façana de l'edifici romànic, 7. Pati del claustre de la Diputació.

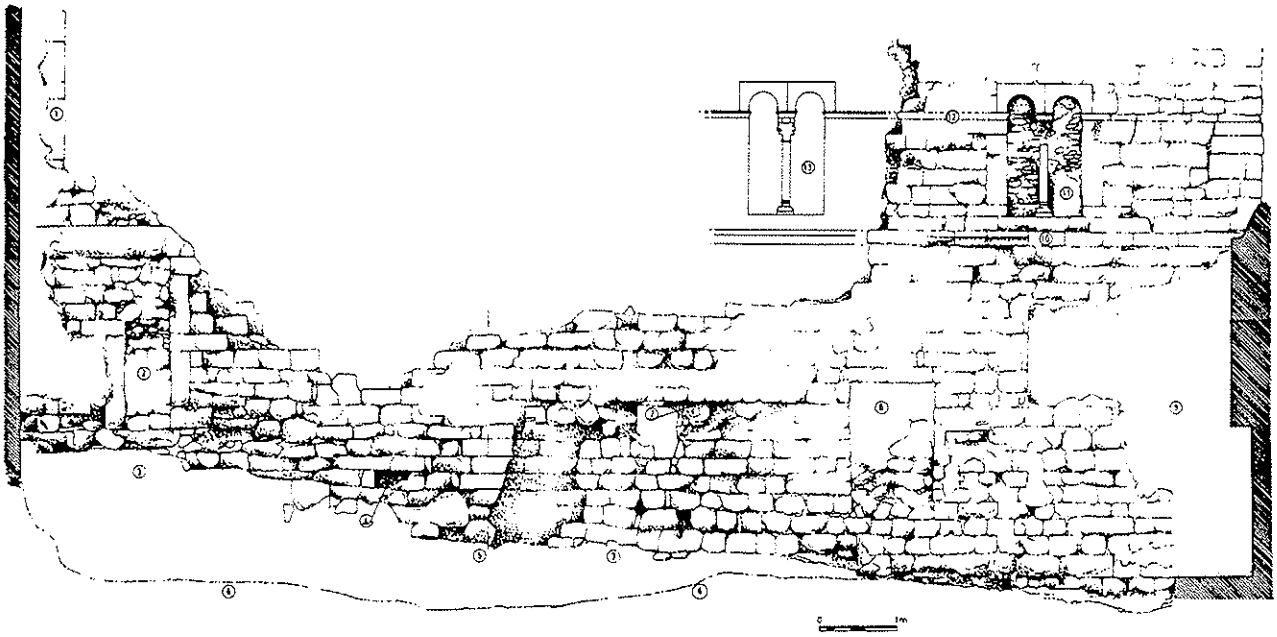

Fig 3. Alçat de la façana de l'edifici romànic: 1. Brancal d'una finestra medieval, 2. Porta original d'accés a l'edifici, 3. Nivell del carrer medieval que s'enfilava cap a Sant Martí, 4. Sortida d'un desguàs d'època moderna, 5. Línia de xanfrà de l'edifici, 6. Nivell actual del solar després dels rebaixos fets durant l'enderroc, 7. Senyals deixats en el mur per una volta de rajol que cobria part del carrer medieval, 8. Porta d'època moderna oberta en el mur romànic, 9. Revestiment de morter de calç que cobreix part del mur romànic i que formava part d'una habitació moderna ara desapareguda, 10. Davantal seguit amb motllura de mitja canya de l'edifici romànic, 11. Finestra geminada romànica, 12. Imposta seguida de l'edifici romànic, 13. Situació d'una finestra romànica actualment enderrocada i que està dipositada en el C.I.A.G.- Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona-.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

SANT ANDREU DEL COLL (OLOT, LA GARROTXA)

Bibiana AGUSTÍ
Josep M. LLORENS

SITUACIÓ I MOTIU DE LA INTERVENCIÓ

L'església de Sant Andreu del Coll es troba al nord-oest del municipi d'Olot, en el coll que hi ha entre la serra de Sant Miquel del Mont i la muntanya de Sant Valentí, per sobre del punt quilomètric 57 de la carretera C-150, de Girona a Ripoll.

El mes de juny de 1994 es reemprengué la intervenció arqueològica de Sant Andreu del Coll. En aquest cas, la zona afectada fou una petita zona de l'interior que restava intacta i a l'exterior les estructures muràries, ja descobertes el 1992. També s'hi efectuà una prospecció dels sectors sud i sud-est.

RESULTATS

Interior

A l'interior de l'església aparegueren dues noves fosses sepulcrals (UE 1040 i UE 1042) situades entre la UE 1002 i la rasa de fonamentació del mur Nord. La seva orientació és O-E. Una d'elles (UE 1040) contenia les restes humanes en perfecta connexió d'un individu adult, mentre que la segona contenia només el crani i alguns fragments ossis inconnexes d'un segon individu adult. El marge sud de les dues fosses havia estat afectat per la construcció posterior de la UE 1002. És de suposar que mentre la UE 1040 fou només lleugerament tocada, en canvi la UE 1042 es veié més afectada, resultant les restes humanes que contenia molt deteriorades. Relacionem aquestes dues estructures amb una estructura (UE 1014) apareguda al mateix nivell prop del mur Sud interior de l'església i que, com la UE 1042, contenia restes inconnexes de diversos individus adults. En no tenir elements per obtenir una datació absoluta, hem de situar

cronològicament aquestes sepultures entre la construcció de l'església al segle XII i la construcció de la fosa UE 1002 en el segle XVIII. La utilització de l'interior de l'església com a espai sepulcral, però, no és un fet corrent fins als segles XIV-XV i així i tot és un espai que sembla reservat a rectors o a persones amb un cert relleu social.

Exterior Est

En fer la rasa de fonamentació exterior al voltant de l'absis l'any 1992, i just davant la línia mitja d'aquest, aparegué la resta d'una sepultura. Es tractava d'una caixa de lloses laterals, sense coberta, que contenia les restes incompletes d'un individu adult. Amb tot, cal destacar del contingut d'aquesta fossa que l'epífisi proximal del fèmur es trobava tocant al mur extern de l'absis actual i que tota la part superior de l'individu havia desaparegut, hem de suposar que amb la construcció de l'església del segle XII. Per tant, aquesta sepultura, per bé que parcialment destruïda, és l'única que podem relacionar amb la construcció del segle X. Per la posició d'algun os de l'extremitat inferior que hem pogut recuperar podem pensar que l'individu havia estat inhumat amb el cap a ponent i els peus a llevant, igual que la resta d'enterraments del cementiri nord.

Exterior Sud

En rebaixar el nivell superficial del sector Sud aparegueren diversos nivells sepulcrals, de difícil definició ja que es trobaven tots interafectats, excepte el més més recent. Aquest correspon a una sèrie de sepultures practicades en el nivell superficial del sector Sud, davant la porta de l'església, algunes orientades O-E i cobertes amb una única llosa i un altre grup de tombes practicades amb caixa de fusta a una fondària considerable, però orientades S-N, és a dir, amb el cap a migdia i els peus a tramuntana. Aquestes sepultures, un cop reconeguda la seva modernitat, van ésser excavades però no pas extretes. Situem cronològicament aquestes sepultures en el segle XIX i fins i tot alguna pot correspondre al segle XX. Aquesta degué ésser l'última utilització d'aquest espai com a cementiri, abans de la construcció dels nínxols verticals que es troben encara actualment davant l'absis.

Pel que fa a la resta de l'espai sepulcral del sector Sud, aquest ha estat remenat en diverses ocasions. Donat aquest fet evident ja en els nivells superficials (UE 1200 i UE 1219) que contenien material ceràmic des del segle XIV fins al XX, optàrem per practicar una cala davant la porta de l'església. Així, hem obtingut una seqüència estratigràfica en què les primeres sepultures apareixen en fosses excavades en el sòl mare, algunes amb coberta de lloses, algunes també amb lloses laterals que comparteixen dos enterraments alhora (fig. 1). Aquest primer nivell més o menys intacte correspon als primers temps d'utilització de l'església romànica.

És probable que un cop saturat l'espai nord utilitzat com a cementiri, passés a utilitzar-se l'espai sud, davant la porta de l'església. La idea que es tracti de dos cementiris contemporanis amb

una funció social diferent, per bé que acceptable *a priori*, no pot ésser contrastada. Tot i que la tipologia de les tombes respon a la mateixa idea d'obtenir caixes individuals a partir de lloses laterals, el resultat és un tipus d'estructura més senzill, a base de lloses laterals que serveixen per a dues tombes al mateix temps, una a cada costat. En alguns casos no hi ha cap llosa que delimiti ni la capçalera ni els peus, de manera que es fa difícil reconèixer on comença una tomba i on acaba la immediata. Tampoc hi sol haver coberta de lloses, de manera que costa destriar el primer del segon nivell de sepultures, un cop que s'ha sedimentat el sòl. L'orientació dels esquelets és d'O-E, amb el cap a ponent i els peus a llevant. Només en un cas hem pogut reconèixer lloses en la coberta.

El que diferencia més aquest cementiri de l'altre, però, és que aquell -el del costat Nord- és abandonat i respectat un cop l'espai ha estat completament utilitzat, mentre que la funció del cementiri del costat Sud no s'atura fins al segle actual. Després d'aquest primer nivell de tombes, se'n diposita un segon que també hem pogut reconèixer.

Aquests primers nivells sepulcrals es troben separats del nivell sepulcral superior (UE 1219) per un nivell de sedimentació estèril (UE 1237). Val a dir que un primer recompte dels diversos elements ossis inconnexes que han aparegut dóna com a resultat un número mínim de vuit individus adults, dels quals almenys dos morts en edat senil i un infant d'uns 4-5 anys.

La documentació arqueològica d'aquest nivell la protagonitzen les restes de ceràmica catalana i valenciana decorada i de monedes enmig del nivell sepulcral remenat.

Podem observar les referències a Sant Andreu que apareixen a les cròniques de les visites pastorals:

- L'any 1514 el Bisbe Boyl ordena la construcció d'un altar per a la Verge Maria i mana fer una reixa a l'entrada del cementiri.

- El 1544 el campanar té dues campanes grosses i dues petites en bon estat.

- El 1545 el Bisbe Margarit mana arreglar dues campanes i tancar el cementiri amb parets, alhora que ordena desviar el camí per facilitar la delimitació del cementiri, tot això en el termini de sis mesos.

- El 1580 el Bisbe Tocco mana fer reparacions al campanar i a la sagristia.

A partir d'aquesta data les ordres episcopals es refereixen només a millores i detalls relacionats amb el culte però no a obres arquitectòniques.

Probablement les absidioles que estaven obertes en els murs Nord i Sud de l'església, a nivell del transsepte, i que han estat tancades amb l'actual reconstrucció, podrien correspondre a aquest altar per a la Verge Maria que reclamava el bisbe.

Els documents ens confirmen que una remodelació del camí i del cementiri Sud té lloc durant el segle XVI. Aquesta obra explicaria la manca d'estratigrafia del nivell sepulcral. La paret a què fa referència la crònica devia limitar el cementiri des de llevant, voltant l'església per la banda sud. Actualment se'n conserva una part en el sector est, que passa per sota dels nínxols moderns. La part corresponent al sector sud degué ésser refeta posteriorment.

Cal fer esment en aquest apartat a les sitges que han aparegut per sota el primer nivell sepulcral, tant la que correspon a aquesta campanya (UE 1257) com la que aparegué en la campanya anterior (UE 1262). Ambdues es trobaven farcides per pedres irregulars i terra, sense material que ens permeti fer una datació més acurada. El fet que la UE 1257 es trobés just per sota d'enterraments complets ens fa pensar que és anterior. I el fet afegit que hi hagués molt poc sediment en l'interior ens indica que fou amortizada molt poc abans de practicar els enterraments.

Exterior Oest

Seguint les estructures muràries que havien començat a aparèixer durant la campanya anterior hem descobert les restes d'un edifici de grans dimensions (22,5 x 7 m) adossat al primer edifici del sector Oest. Està format per les unitats estratigràfiques UE 1141, 1142, 1144, i 1174-1176. La construcció d'aquest edifici correspon a algun moment posterior al terratrèmol de 1428, que destruí una part important del mur de ponent de l'església i els primers edificis annexos a l'oest i al sud-oest (1 i 4) (fig. 1). En aixecar el nou mur est sobre el mur enderrocat UE 1142, l'accés d'aquest (UE 1143) fou bloquejat. Els accessos del nou edifici degueren ésser per la banda sud, possiblement un pel recinte 2 i un altre pel recinte 3 (fig. 2).

És una construcció feta amb parets el gruix de les quals és aproximadament d'un metre. L'aparell varia; mentre que les filades inferiors tenen grans blocs, alguns de 50 cm de longitud, més o menys escairats i ben ajustats, les filades superiors estan fetes amb pedres irregulars, amb rebles, gairebé sempre disposades en filades anivellades i també, en alguns casos, col.locades obliquament fent *opus spicatum*. El morter gairebé no apareix en aquesta construcció, sinó que el fang sembla haver actuat com a matèria d'unió. El moment d'enderroc d'aquest edifici ve assenyalat per una medalla de la Mare de Déu del Roser que pot datar-se, per la iconografia, a començaments del segle XVII com a molt tard.

Tant les sitges de l'espai 1 (UE 1160 i 1190) com la de l'interior de l'església (UE 1035) foren amortitzades utilitzant alguns carreus procedents de l'enderroc de 1428 i ceràmica catalana decorada en blau del XV, la qual apareix també en el campanar reconstruït actualment, però

procedent de la reforma post-terratrèmol.

L'edifici de ponent -espais 2 i 3- es devia seguir utilitzant tot al llarg d'aquestes centúries, si bé l'any 1565 consta, segons ressenya J. Pagés, que "a l'església del Coll no hi ha habitació per a viure el capellà que obté aquesta rectoria".

En el sector sud-oest aparegueren les restes d'una nova estructura constructiva. Es tracta d'un comunidor exempt, de planta quadrangular i del qual només s'han conservat l'enllosat interior i unes poques filades del mur perimetral (fig.3). En no conservar-se tot el contorn no podem determinar exactament on devia trobar-se l'accés, però degué ésser en el mur est o el de migdia, que són els que es troben incomplets.

L'ús d'aquests edificis és corrent des de finals del segle XVI i durant els segles XVII i XVIII. La seva funció era la d'acollir el sacerdot mentre aquest realitzava hi el ritual de comunir o exorcisar, dirigint-se als quatre vents, els elements de la natura, quan aquesta amenaçava la vida dels habitants del lloc en forma de tempesta, sequera, etc.

La troballa sobre el paviment d'aquesta estructura de diverses monedes de començaments del segle XVIII ens indiquen l'època en què degué ésser abandonada.

MATERIAL METÀL.LIC

Entre els objectes trobats a l'excavació de Sant Andreu del Coll figuren diverses medalles, actualment en procés de restauració i estudi, d'entre les quals cal destacar, per la seva poca freqüència, una de la Mare de Déu del Roser. És una medalla rodona de plom, de 26 mm. de diàmetre. L'anvers representa la Mare de Déu del Roser amb el Nen Jesús a coll, sobre el braç dret. Tots dos porten aurèola. El braç esquerre està flexionat cap endavant i sosté un ram o una corona amb tres flors, en actitud de donar-la o posar-la a un cavaller agenollat al seu davant. El cavaller porta casc al cap i espasa penjada del cinyell. Té els braços flexionats endavant i sosté un rosari, en actitud de resar. Els espais buits estan omplerts amb representacions de plantes amb flors. Tot al voltant, un rosari disposat en forma de gràfila, tal i com es representa a les claus de volta de les capelles del Roser.

El revers representa la figura d'un frare aureolat disposat de front, que sosté un llibre amb la mà dreta i una planta florida amb l'esquerra. Representacions de plantes florides als costats. Al voltant, la llegenda NOS : PREDICAMVS : XPM. És una representació de Sant Pere Màrtir, que apareix a les representacions antigues amb l'azucena i la inscripció *Nos praedicamus Christum crucifixum* (I Cor, 1,23).

El paral.lelisme amb la iconografia del Roser en gravats permet datar-la entre finals del selge XV i començaments del segle XVII.

CONCLUSIONS

Les edificacions exteriors de les zones oest i sud foren construïdes posteriorment a l'església, algunes abans dels forts moviments sísmics del segle XV i altres després. La zona sud complí la funció de cementiri de les cases veïnes des del segle XII fins fa uns cinquanta anys. L'escassetat de material ceràmic en els edificis exteriors i l'abundant material numismàtic en l'interior de l'església fa pensar en una utilització curta d'aquells com a vivenda i, en canvi, una concurrència llarga i continuada a l'edifici religiós.

BIBLIOGRAFIA

BOLÓS J. & HURTADO V. (1981) Notes històriques del Ripollès als segles IX i X, *Quaderns d'Estudis Medievals,* 4, pp. 209-219.

DANÉS J. (1937) *Pretèrits Olotins,* Olot.

MONTSALVATJE F. (1892) *Ridaura y su Monasterio de Santa María.* Notícias Históricas, volum 4, Olot, pp.32-45 i 173-184.

MONTSALVATJE F. (1901) *Colección Diplom\atica del Condado de Besalú,* Notícias Históricas, volum 11, Olot, pp.108-115.

MONTSALVATJE F. (1908) *Nomenclator Histórico de las iglesias parroquiales y rurales, santuarios y capillas de la província de Gerona,* Notícias Históricas, volum 16, Olot, pp. 272-273.

PAGÈS I PONS J. Pvre. (1992) La Restauració de l'Església de Sant Andreu del Coll, *La Comarca d'Olot* , 9/1/92.

RIU M. (1982) Alguns costums funeraris de l'Edat Mitjana a Catalunya, *Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya. Acta Medievalia.* Annex 1, Universitat de Barcelona, pp. 29-57.

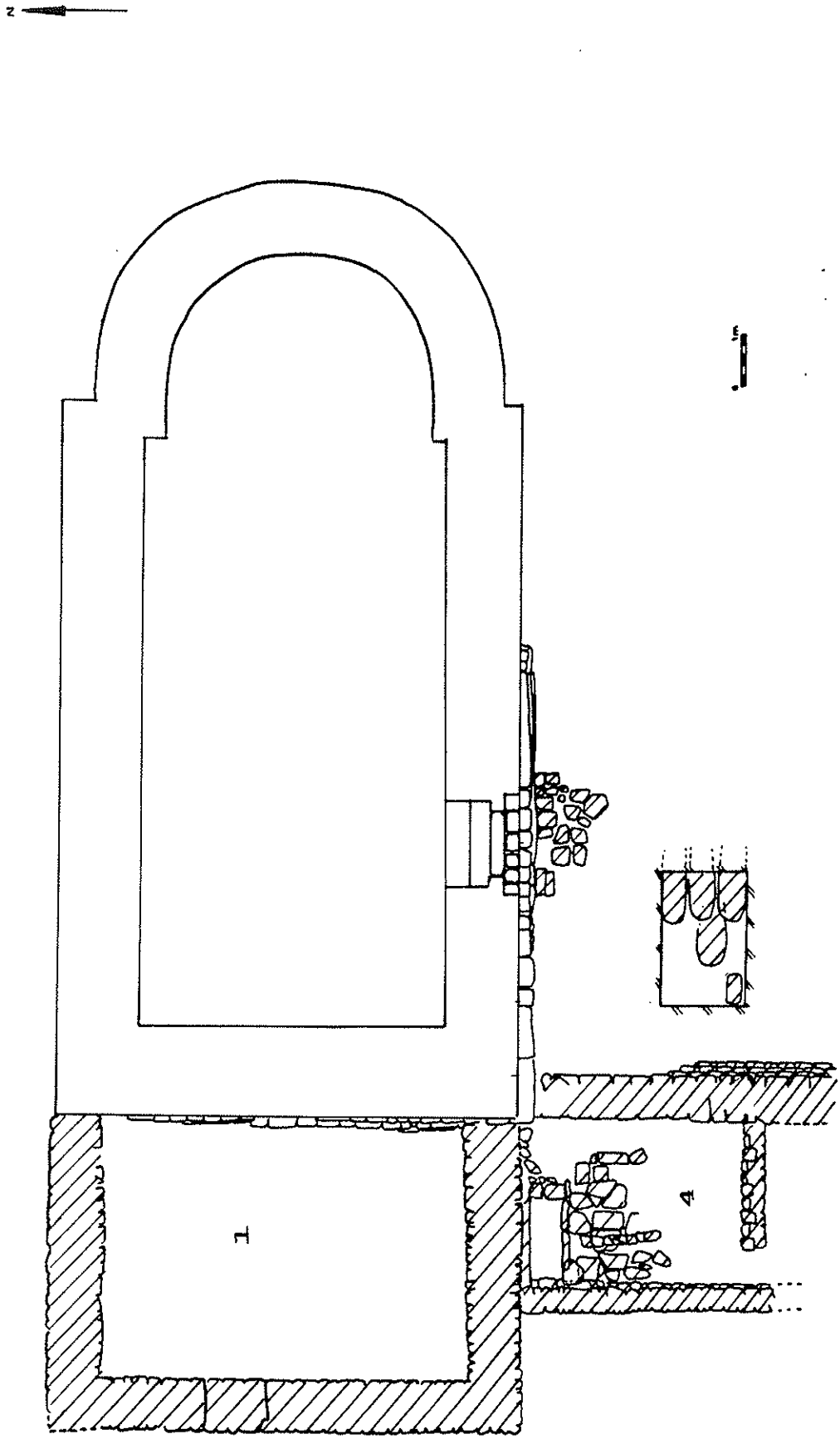

Fig.1: Planta de l'església i els edificis annexos 1 i 4 (segles XIII-XIV)

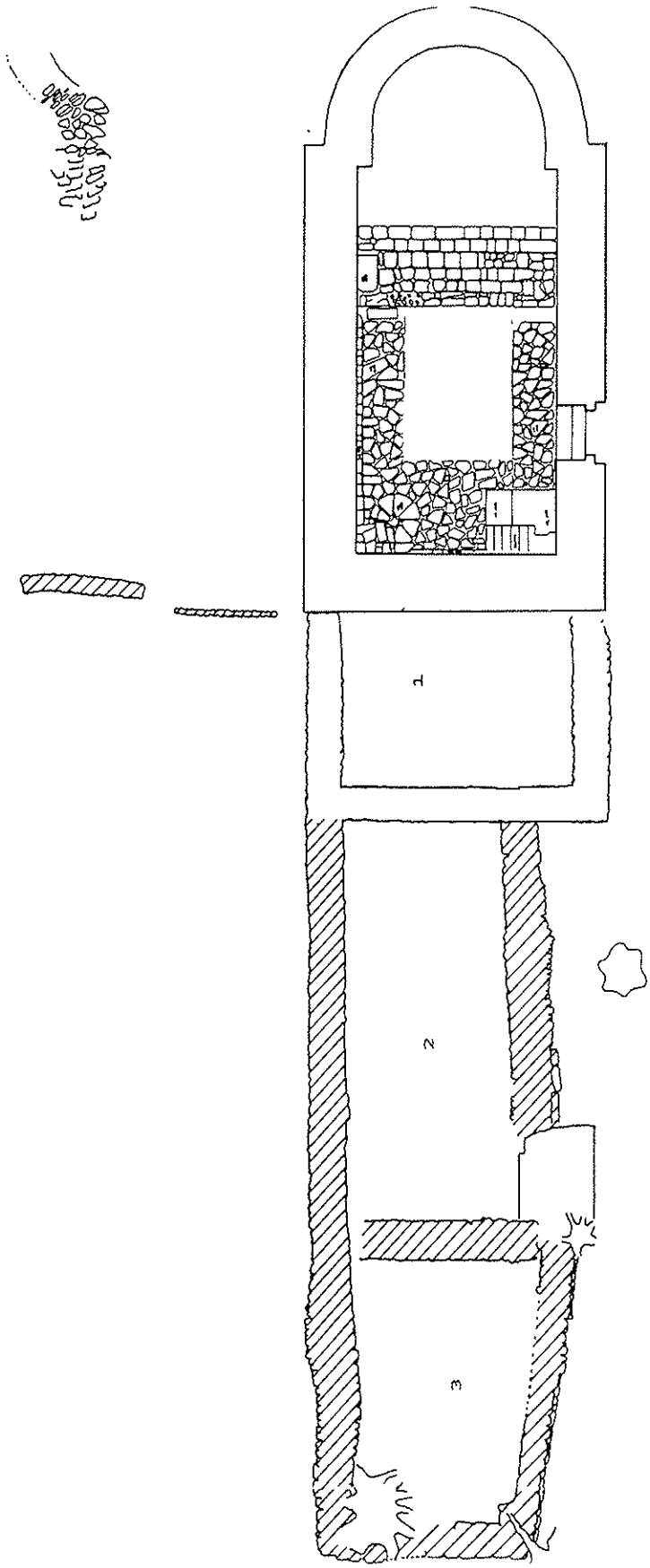

Fig.2: Planta de l'església amb l'edifici annex (2 i 3) construït a ponent (segles XV i XVI).

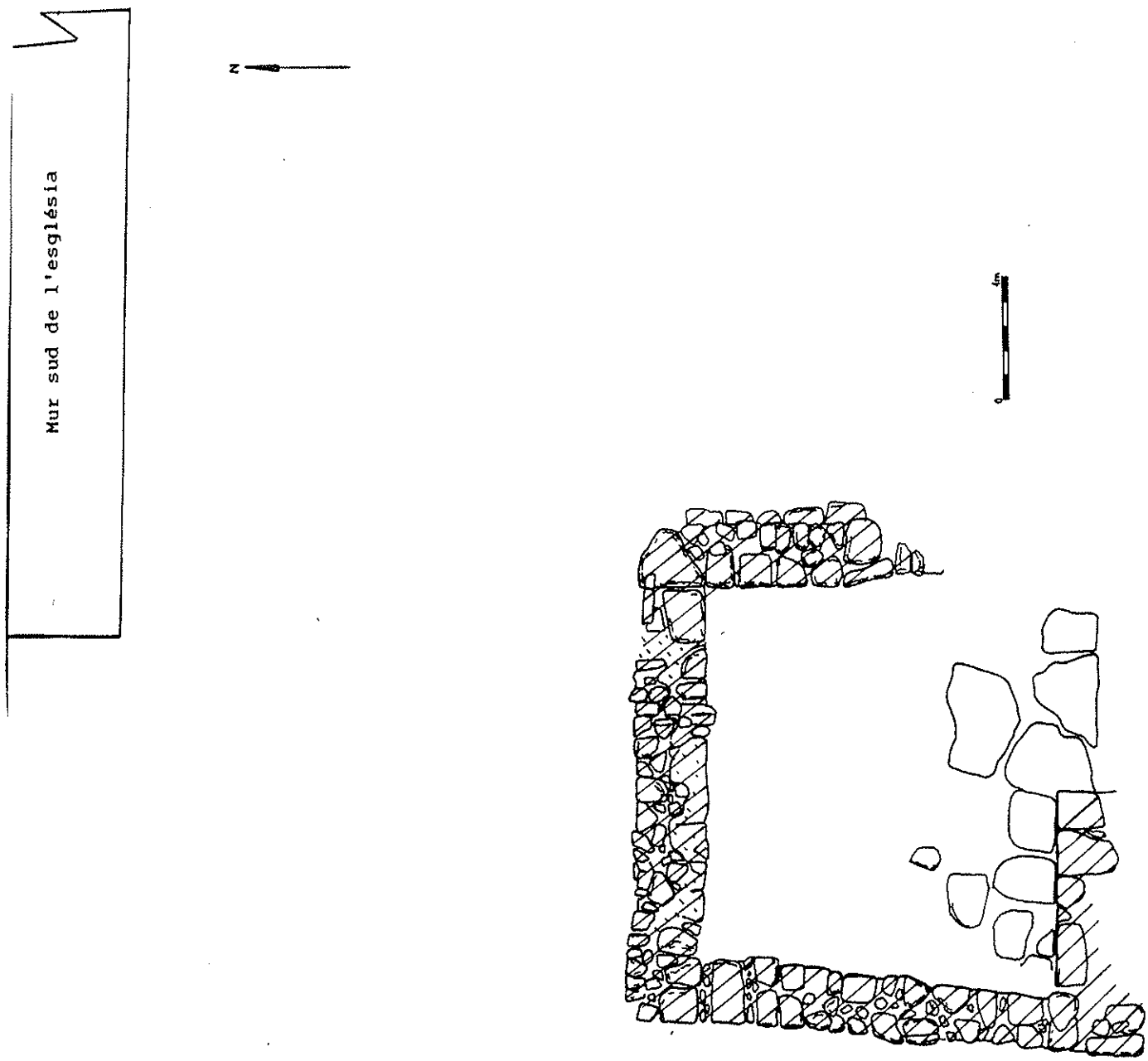

Fig.3: Planta de l'edifici que degué utilitzar-se com a comunidor, en el sector sud-oest exterior de l'església (segles XVIII i XIX).

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

SANT MARTÍ DE CAPSEC (VALL DE BIANYA, LA GARROTXA)

Bibiana AGUSTÍ
Josep Maria LLORENS

SITUACIÓ

L'església de Sant Martí de Capsec es troba en el municipi de la Vall de Bianya, una vall ampla de la Garrotxa formada pel curs de la mateixa riera de Bianya. Les seves coordenades geogràfiques corresponents a la quadrícula U.T.M. són latitud nord 4676 i longitud 457, i té una alçada de 460 metres sobre el nivell del mar.

El districte municipal de Capsec, que ocupa 128.000 metres quadrats, comprèn part de la Vall de Bianya, de la del Bac i de Castellar de la Muntanya. Al nord el limiten els termes de Beget i Oix, a llevant Montagut i Castellfollit de la Roca, a migdia Begudà, Olot i Ridaura i Sant Salvador de Bianya, Sant Pau de Segúries i Freixenet a ponent. La seva orientació fa que els hiverns no hi siguin tan crus com a la resta de la comarca perquè li pertoquen moltes hores de sol, de la mateixa manera que, conseqüentment, els estius hi són més calorosos que als indrets del voltant.

El terme està creuat de ponent a llevant per les serres que separen la vall de Ridaura de la de Bianya, aquesta de la del Bac i la del Bac de la riera de Salarça i el riu Llierca (Botet i Sisó, s.d., pàgs. 744-749). Gairebé tot el terme és muntanyós i ple de bosc, però també és de considerar un pla extens on encara avui el treball agrícola i ramader tenen pes, malgrat l'augment espectacular de la urbanització d'aquesta zona en els darrers anys. La població és dispersa, en temps anteriors ocupava més la muntanya i actualment està més localitzada en el pla.

L'església de Sant Martí de Capsec es troba en una petita vall que s'obre a la riba esquerra de la riera de Bianya, un xic enlairada de la plana, a la falda del Montmajor, i orientada cap a migdia,

amb molt bona visibilitat sobre el camí que hi accedeix des del pla.

L'edifici en qüestió és una petita església d'origen romànic, d'una sola nau, amb volta de canó lleugerament apuntada i amb la capçalera orientada cap a llevant. Aquesta consta d'un absis central semicircular, amb una absidiola lateral al costat nord, visible només des de l'exterior. A ambdós costats de la nau s'hi obren dues capelles i, a la banda de migdia, un annex corresponent a la sagristia (Catalunya Romànica 1990).

No hi ha hagut fins al moment altra intervenció que la renovació a l'interior de pintures i motllures en els anys 40, la modernització dels paviments i els canvis iconogràfics habituals en els edificis religiosos, seguint les tendències de cada època. En canvi, sí que hi ha nombroses referències sobre l'edifici i la seva arquitectura, així com alguns documents que seran tractats a l'apartat d'interpretació.

MOTIU DE LA INTERVENCIÓ

A diferència de moltes altres esglésies rurals, que la dinàmica social actual ha deixat pràcticament relegades a una funció decorativa o d'ús esporàdic, l'església de Sant Martí segueix complint actualment una important funció socio-religiosa, essent lloc de culte dominical al qual acudeixen molts veïns de la parròquia cada setmana.

Precisament per ésser un edifici estretament vinculat a la vida quotidiana municipal i trobar-se en un visible estat de deteriorament ja s'endegaren les obres de restauració del campanar l'any 1988 i les de la coberta a inicis de l'any 1994, que trobaren la seva continuïtat a l'interior, desembocant en la necessitat d'una petita intervenció arqueològica que procurés posar en evidència l'evolució constructiva de l'edifici.

La conformació arquitectònica de l'església té a simple vista algunes contradiccions. Ens referim al nombre d'absis que es comptabilitzen des de l'exterior -un central i una absidiola adjunta cap al nord- que no troben correspondència des de l'interior.

En conseqüència, el treball arqueològic afectà bàsicament la capçalera de l'església, tant a l'interior com a l'exterior de l'edifici, així com alguns punts que conjuntament amb els responsables de l'obra s'acordà que podien ésser claus per a la comprensió de l'evolució constructiva.

Quant a la intervenció exterior, la nostra actuació fou mínima, donada l'existència prèvia d'un petit fossat perimetral que envolta tota la capçalera de l'edifici i la paret nord, construït antigament amb l'objectiu de reunir les aigües de pluja i dirigir-les fora del recinte religiós

mitjançant una conducció de lloses de pedra que actualment passa al costat del comunidor i desemboca en el torrent proper. Aquest fossat és bastit exteriorment amb una paret de pedra seca feta a base de pedres irregulars. Fins a la data de la nostra intervenció es trobava tapat superficialment amb lloses de pedra inclinades que es recolzaven en la banqueta dels murs de l'església. Val a dir que la seva construcció degué afectar, en el cas que existissin, altres possibles estructures exteriors que ens podrien haver donat informació suplementària.

L'espai interior fou dividit en sectors per tal de facilitar la definició i la interpretació d'estructures. Establírem així:

Sector 1: Zona de l'absis central que és limitada pels esglaons transversals que comuniquen amb la nau.

Sector 2: Absidiola o capella situada al nord-est, que comunica a nivell amb l'absis i, amb desnivell, amb la capella lateral del costat nord.

Sector 3: Capella situada al sud-est, que comunica a nivell amb l'absis i amb la sagristia i, amb desnivell, amb la capella lateral del costat sud.

Sector 4: Cala practicada al voltant del pilar sud-est de la nau, i que s'estén per una gran part de la capella lateral del costat sud. Cala practicada davant la cantonada existent entre la zona oest de la nau i la capella lateral del costat nord.

Sector 5: Cala practicada dins la sagristia, en la zona sud-est de l'edifici.

Sector 6: Fossat perimetral exterior que ocupa gairebé tota la capçalera de l'edifici.

RESULTATS

Les estructures

1. Sector 1

Zona de l'absis central que és limitada pels esglaons transversals que comuniquen amb la nau.

Aquest sector és el que ha proporcionat estructures més diverses, per haver estat ocupat des d'un primer moment i per haver sofert diverses reformes. El fet de tenir unes cotes superiors a la resta de l'edifici probablement respon a la successió estratigràfica d'estructures, que ha permés també una millor conservació dels nivells.

S'aixecà en primer lloc el paviment més modern (UE 022) de portland, i l'altar amb motllures de guix (UE 019) recolzat en dos esglaons per accedir-hi des de la part posterior, a llevant (UE 020 i 021). En el nivell inferior fou reconeguda la base de l'altar (UE 026). Per sota d'aquest paviment quedaven restes, en les parets laterals, d'un paviment anterior fet amb mosaics decorats (UE 023, segle XVIII-XIX).

El nivell inferior el constitueixen diverses estructures de suport que formen un paviment (UE 025 i UE 027) que podem datar en el segle XVII gràcies a l'aparició d'una moneda en la seva superfície. En el centre d'aquest paviment apareix la resta d'una estructura rectangular (UE 034) constituïda per pedres irregulars unides amb morter i guix, les parets externes de la qual es trobaven arrebossades amb una capa de morter (UE 032). Podem interpretar aquesta estructura com la base d'un altar anterior a l'actual.

Una estructura negativa (UE 018) havia destruït gran part de la resta d'UEs, però, en ocupar una extensió important i haver servit d'abocador (UE 024) en algun moment prou recent (potser en les obres de pavimentació de l'absis dels anys 40), tallant el nivell constituït per la UE 023, la paret posterior o est de la UE 034 i la base del mur de l'absis que hem anomenat UE 026. En el seu interior ha aparegut un gran volum de material ceràmic de cronologia moderna -fragments d'escudelles, fragments de teula, ceràmica vidrada verda, porcellana decorada de poca vàlua,...- i especialment grans blocs de pedra irregulars d'entre 40 i 50 cm.

Fora de l'absis, però encara a l'interior del sector, a la zona nord, aparegué una fossa rectangular (UE 044) de més d'un metre de fondària. La base (UE 051) era de terra sense pavimentar; no així les parets, fetes amb pedres més o menys regulars, amb la superfície allisada amb un gruix important de morter de calç. No contenia altra cosa que deixalles i runes (UE 045). A la superfície de la base havia estat trencat un càntir de ceràmica negra, els fragments del qual es distribuïen per gairebé tota la superfície. La proximitat d'un fragment de làpida de pedra (UE 049) amb una inscripció ens fa pensar que hagués servit en altre temps de fossa sepulcral, havent estat buidada posteriorment i reomplerta amb runes per tal d'anivellar el sòl. La làpida de pedra, fragmentada, es mantingué *in situ*, per tal com servia, i serveix encara, de suport als esglaons transversals de la nau (UE 031). Segons deduïm de la resta d'inscripció que hem pogut llegir, corresponia al sepulcre d'un rector, de nom Vila o Vilà (?).

A l'altre extrem del sector, també per sota de l'esglaó transversal (UE 031), una altra làpida sepulcral (UE050), la inscripció de la qual ens ha estat impossible de llegir, compleix la mateixa funció que la primera.

Finalment, la UE 031 la constitueix l'esglaó transvers actual, que uneix el nivell de l'absis amb el de la nau.

2. Sector 2

Absidiola o capella situada al nord-est, comunicant a nivell amb l'absis i, amb desnivell, amb la capella lateral del costat nord.

Aquesta capella estava destinada darrerament a l'advocació de Sant Roc, trobant-se ocupada la part de llevant per un altar (UE 068) obrat amb pedres rectangulars unides amb morter. La part superior estava coberta amb dues pedres planes molt ben desbastades, amb una cavitat quadrangular en el centre, destinada a encabir-hi l'ara consagrada. Tot l'altar havia estat arrebossat amb guix i pintat. Aquesta estructura reposava sobre un paviment (UE 039) de pedres unides amb morter.

En observar el paviment UE 039 ens adonem que es troba al mateix nivell que el paviment UE 033, adossat posteriorment a ell, per salvar l'esglaó oest que limitava UE 039 mitjançant pedres de major tamany perfectament escairades. Per altra banda, pel costat de ponent el paviment UE 033 es troba unit a la UE 036, l'últim paviment col.locat en aquest espai, fet a base de rajoles vermelles de 15 x 15cm.

Reculant en el temps observem com d'una manera successiva unes estructures es recolzen en unes altres. Així, UE 033 ho feia en UE 039 i aquesta ho fa en la UE 052, estructura murària de conformació circular que passa per sota de la resta d'UEs, inclosa la paret nord de l'absidiola, que reposa directament sobre la roca mare UE 055.

3. Sector 3

Capella situada al sud-est, comunicant a nivell amb l'absis i amb la sagristia i, amb desnivell, amb la capella lateral del costat sud.

Igualment com succeïa en la capella nord-est, un altar (UE 067) fet amb pedra i morter, cobert amb guix i pintura, ocupava la part est de l'espai. Aquest era destinat a advocar la verge Immaculada, una figura de la qual ocupava la part superior, en una cavitat encastada en el mur de carreus de pedra.

La successió vertical d'estructures d'anivellament es repeteix en aquest sector. Localitzem el mateix paviment (UE 039) sota l'altar, com veiem en el sector 2, acabat amb un esglaó (UE 042) de pedres ben escairades al davant, al qual s'adossa un altre paviment de pedres (UE 041) que, al seu temps, s'adossa a una estructura murària en el costat sud que conforma un angle molt obert, tancant-se cap al pilar sud-est de la nau.

El paviment UE 041 no reposa pas, però, sobre la roca mare, sinò que, per tal de salvar el desnivell natural del terreny sobre el qual s'assenta l'edifici, hi ha diversos nivells que es cobreixen successivament els uns als altres mitjançant pedres i una gran quantitat de morter (UE

035, 037, 038, 039, 040, 041), tots plegats recolzats sobre la roca mare (UE 055) i adossats al mur lateral UE 057.

4. Sector 4

En aquest sector s'hi realitzaren dues cales, una al voltant del pilar sud-est de la nau, que s'estenia per una gran part de la capella lateral del costat sud, i l'altra practicada davant de la cantonada existent entre la zona oest de la nau i la capella lateral del costat nord.

Ambdues cales responen a l'interès de comprovar la continuïtat de les parets laterals de la nau central anteriorment a les ampliacions laterals i de confirmar que la seva longitud original havia estat la mateixa que l'actual.

En la cala de prospecció a l'oest del pilar SE (UE 065) aparegueren restes d'algunes estructures muràries: la UE 066, la UE 073 (E-O) i la UE 074, que donen constància de l'existència del mur sud original de la nau de l'església, abans de ser practicades les ampliacions en aquest sector.

A la cala de prospecció oberta en la capella del Sant Crist (UE 080) també aparegueren algunes restes de murs: la UE 081, la UE 082, la UE 083, així com la traça de la trinxera realitzada en la seva construcció (UE 084).

5. Sector 5

El conforma una cala practicada dins la sagristia, a la zona sud-est de l'edifici. Les estructures reconegudes en aquesta prospecció, si bé corresponen sens dubte a murs anteriors a la construcció de la sagristia, no han pogut ésser relacionades amb els murs originals de l'església, sinó parcialment. Només les UE 077 i 078 -murs en sentit E-O- poden correspondre amb la cantonada que entreveiem des de l'exterior, mentre que la UE 079, amb restes de mur N-S no troba correspondència amb la resta d'estructures obtingudes.

6. Sector 6

És el fossat perimetral exterior que ocupa gairebé tota la capçalera de l'edifici. En la intervenció d'aquest sector ens limitàrem gairebé exclussivament a netejar la fossa perimetral exterior de la capçalera de l'edifici i no obtinguérem estructures en sí mateixes, sinò que reconeguérem la banqueta de fonamentació dels murs de l'absis i l'absidiola lateral, el morter de construcció (UE 102) i un nivell de sedimentació sobre la roca mare (UE 103) a més de la paret de pedra seca exterior perimetral (UE104). L'aspecte més interessant d'aquest sector resideix en la confecció del mur nord de l'absidiola lateral que presenta diversos canvis de direcció, essent la seva base corbada cap a l'interior de la nau, com podem observar en la primera filada de pedres, mentre que a l'interior no hem pogut constatar aquesta alineació del mur.

DISCUSSIÓ

La interpretació de les fonts

El valuós treball de J. Pagès (Pagès 1984), que havia sintetitzat i interpretat les visites pastorals a les esglésies de tota la Vall de Bianya, ha facilitat enormement el nostre intent d'aparellar les dades arqueològiques i les fonts documentals escrites.

La primera data coneguda -any 1033- és una referència al tipus de domini al.lodial de l'església de Sant Martí al cenobi del monestir de Sant Joan Les Fonts. Aquesta dada concorda amb les estructures romàniques originals de l'església, com són ara els murs de ponent i el que queda dels laterals, fonaments inclosos. També la base de l'absis i de l'absidiola del nord-est podrien correspondre a aquesta primera construcció.

Els documents del segle XIII parlen de diverses donacions de senyors als successius preveres de Capsec, la qual cosa hem d'interpretar com un senyal de continuïtat i fins i tot d'ufanor de l'església.

Durant el segle XIV, una llarga llista de noms de masos ocupant el terme ens corroboren la prosperitat de la vall. Ens plau de fer constar alguns noms d'aquests masos per tal com podem comprovar que s'han matingut en molts cognoms de la vall i de tota la comarca de la Garrotxa: Genesta, Fàbrega, Pujol, Costa, d'Oblerolis, Couran, ça Molera, d'Esfolia, Roquer, Rusqueieda, Seroles...

Probablement la pesta documentada al 1348 afectà tristament la població de la vall, si bé arqueològicament aquest fet no ha estat comprovat en no haver concernit la intervenció arqueològica cap zona sepulcral.

A començaments del segle XV els documents parlen ja de tres altars ornats: el major dedicat a Sant Martí i dos més dedicats l'un a Sant Joan i l'altre a Sant Pere. Molt probablement aquests altars secundaris es trobaven a les petites capelles laterals del nord-est i del sud-est, que nosaltres hem anomentat sectors 2 i 3 respectivament.

Als anys 1427 i 1428 els moviments sísmics degueren causar grans destrosses a l'edifici. La visita del 20 de setembre de 1432 del delegat episcopal el descriu així: *"Reperit dictam ecclesiam totaliter postratam et in terra destructam"*. Altre cop, l'any 1436, el cronista episcopal repeteix el diagnòstic: *"Invenit ecclesiam totaliter dirutam"*. Segons aquestes afirmacions no hauria quedat res de l'edifici.

En canvi, l'evidència d'integritat dels murs tant sud com nord i oest de l'església i la base de l'absis semblen contradir-les. No és pas el primer cop que això succeeix; ja havíem vist a Sant

Andreu del Coll (Olot) com es donava el mateix tipus de contradicció de fonts, la qual cosa ens feia veure entre línies que el terme "totalment destruït" potser es referia a que l'edifici havia quedat inservible per al culte o quelcom per l'estil (Agustí & Llorens 1995).

Una altre frase per l'estil que prové de les mateixes fonts i les mateixes dates ha fet ballar el cap als estudiosos. Diu així: *"Tunc parrochiani dicte parrochie fecerunt circa dictam ecclesiam aliam ecclesiam substitutam"*. Això encara contradiria més la realitat que nosaltres podem comprovar actualment observant el lloc. Si l'església hagués canviat de lloc, fóra estrany que aprofitessin fins l'última pedra per a construir la nova; alguna resta hauria quedat *in situ.* En canvi, no es veuen al voltant de l'edifici ni en els camps propers restes de runes ni relleus susceptibles d'amagar-les, tot i que l'última paraula només la tindria, en tot cas, l'evidència que es podria obtenir mitjançant un treball exhaustiu de prospecció.

A favor del nostre parer trobem l'ordre del delegat episcopal, l'any 1433, de construir el cor en un termini d'un any i mig. Si realment l'any 1436 encara l'edifici estava en runes, no fóra absurd fer construir un cor?

Pensem doncs, que durant el que resta de segle es degué reconstruir la part esfondrada. Si tenim en compte els canvis constructius evidents, les obres de reconstrucció devien centrar-se en aixecar els murs de l'absis, refer els laterals corresponents a les dues capelles i refer la coberta.

Els documents del segle XVI ja es refereixen només a obres menors, com és col.locar quatre campanes, reparar la trona o bastir un nou altar: el del Roser. Aquest degué col.locar-se, per bé que no tenim constància documental de la seva construcció, en l'ampliació que té lloc al costat de migdia de la nau, entre la porta d'accés a l'església i la capella sud-est.

En el segle XVII té lloc l'ampliació del costat nord de l'edifici per tal de donar cabuda a un nou altar, el de Sant Roc, obtenint un cos simètric amb el costat sud. Un carreu formant part de l'aparell del mur de ponent d'aquest annex amb el nom d'un rector, ANTONI GURT, el qual ens consta que restà en la parròquia entre 1667 i 1684- ens data aquesta construcció en l'any 1667. Durant aquest segle es comptabilitzen vint-i-nou masies a Capsec, el nom de les quals volem fer constar per tal com són de representatius del seu origen: Aulet, les Ginebredes, Llistosella, les Iglesies (actualment coneguda com les Gleies), el Cos, Serrademont, Serradevall, molí de Couran, la Planella, les Buïgues, la Tria, el Pujol, la Vila, Aulina, Toralló, Coll de Maians, el Pujolar, Pla llombart, el Forn, Soi, Coromina, Bagora, Crocalordit, Ripoll, Caseta de la rectoria, Serrat, Joncar, Fàbrega, Codina i el mas Jovell.

Les reformes constructives que tingueren lloc en el segle següent són fàcilment reconeixibles avui dia. En primer lloc, l'any 1741, el delegat episcopal manà fer una excavació entre

l'església i el cementiri (que nosaltres suposem ubicat en la cara nord), ja que aquest es trobava en un nivell superior al sòl de l'església, la qual cosa devia provocar molta humitat. Data d'aleshores doncs la rasa perimetral i el mur adjacent que constitueixen el desguàs de les aigües de pluja. L'altra obra del segle XVIII és la que afegeix una altra planta al campanar, essent responsable de la parròquia Rafel Blanch, entre 1746 i 1788. Durant aquest segle la població estimada de la parròquia era d'uns dos-cents habitants. Consten noves masies en aquesta centúria: la Teuleria, Balló, la caseta del Cos, la Llastanosa, Sadoll, l'Oliva, la caseta d'en Xisco, Murralls, la caseta d'en Prat.

En intentar emmarcar cronològicament la làpida reconeguda sota l'esglaó transversal de la nau, hem acudit al rectorologi confeccionat per J.Pagès en la mateixa font. El nom VILA o VILÀ que havíem transcrit apareix dos cops en el rectorologi, un fent referència a Jaume Vila (1620-1664) i l'altre a Pere Vila (1745-1746), encara que cap dels dos no morí durant l'exercici de rector d'aquella parròquia. Això no obstant, és probable que correspongui a un d'ells i que no consti enlloc el fet que fos enterrat a Sant Martí.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ B. & LLORENS J.M. (1995) Sant Andreu del Coll, *Vitrina,* 7, Olot. pp.41-50.

BOTET I SISÓ J. (s.d.): *La provincia de Gerona.*, Ed. Albert Martín, Barcelona.

CATALUNYA ROMÀNICA (1990), *La Garrotxa* , vol. IV, pp. 370-373.

PAGÈS J. (1987) Les esglésies i parròquies de la Vall de Bianya, *Jornada - Amics de la Vall de Bianya,* Besalú-Olot.

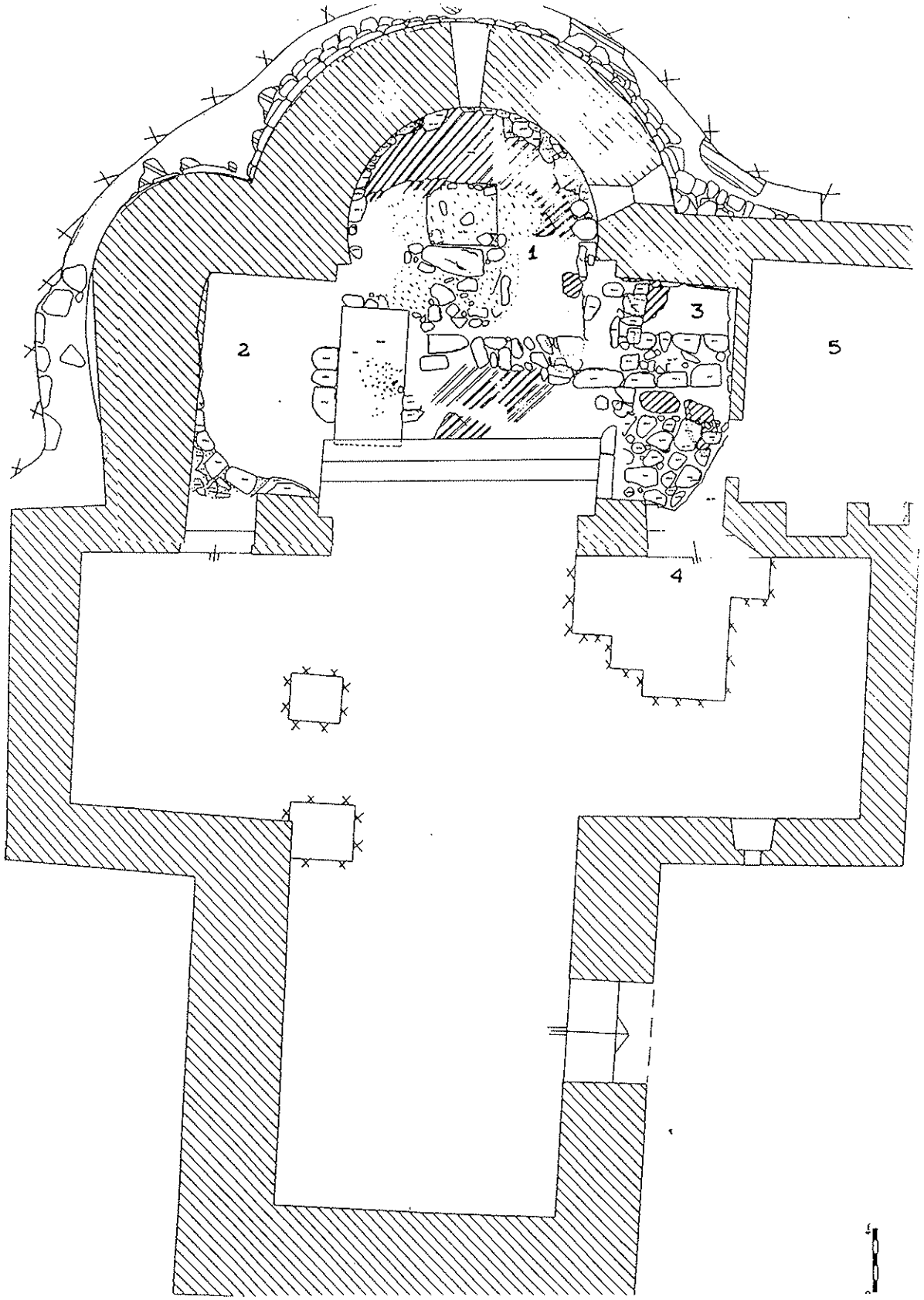

Fig.1: Planta de l'església amb la zona afectada per la intervenció.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

El RECINTE MEDIEVAL DE LA PABORDIA (VILADAMAT, ALT EMPORDÀ)

Ferran CODINA
Joan MARGALL
Dani PUNSETI
Josep CASAS

ANTECEDENTS

El recinte de la Pabordia està situat dins un solar al nord-est de l'església parroquial de Viladamat. Tot i que de l'edifici només se n'ha conservat l'arcada d'una porta situada arran de l'absis de l'església i l'angle de dos grans murs de carreus, ha quedat en la memòria popular, i a més, documents antics, registres municipals i escriptures de propietat constaten l'existència de l'edifici, relacionant-lo amb el castell en el qual habitava el paborde de la Universitat de Viladamat. Malgrat tot, només se'n coneix una data segura: la destrucció de l'edifici com a conseqüència de la batalla de Viladamat la tardor-hivern de 1467 i la posterior repressió soferta pel poble, que va donar refugi al Príncep Ferran d'Aragó.

El primer en interessar-se en l'estudi de la Pabordia de Viladamat, fou el Sr. J. Caussa, erudit de l'Armentera, que publicà diversos articles a la *Revista de Gerona* (1964, 1965).

L'any 1994, el propietari del terreny va fer donació de la meitat a l'Ajuntament, per tal d'obrir un carrer i enjardinar la zona. Davant d'aquesta oportunitat, i intuïnt-hi l'existència de l'edifici esmentat, es va decidir iniciar una excavació. Els treballs es van realitzar en dues curtes campanyes el juliol i el novembre de 1994, amb la col.laboració tècnica i econòmica de l'Ajuntament.

CAMPANYA D'ESTIU (JULIOL 1994)

Degut a la topografia del terreny, es va creure convenient excavar l'espai que ocupava el talús,

situat entre la vorera i la part més elevada del solar. En aquest indret es va trobar la paret que tancava el recinte pel nord. La part baixa d'aquest mur va aparèixer en tota la llargada de la finca (25 m.l.), i estava format per dos paraments de blocs de pedra calcària tallada, lleugerament carreuada, que revestien un farcit interior d'argamassa i petites pedres, teules, *tegulae* medievals i esquerdissos d'altres materials de construcció (U.E. 1). L'amplada del mur, sempre regular, és de 95 cm.

Amb l'excavació de la part exterior del recinte es va poder obtenir la planta sencera i la delimitació de l'edifici, els límits del qual coincideixen amb els de la finca. En aquest cas, els límits de les propietats veïnes s'han respectat des d'època medieval. Tan sols l'església, edificada amb posterioritat a la destrucció de la casa, cobreix parcialment l'angle sud-oest de la Pabordia (fig.1)

Acabada l'excavació de la zona exterior, es va obrir un sondeig en forma d'ela a l'interior del solar, resseguint part del mur perimetral, i es va poder comprovar que es tractava d'un edifici, ja que van aparèixer noves esctructures, murs i dos basaments d'una arcada que confirmaren que el clos de La Pabordia contenia un jaciment arqueològic d'època medieval, tot i que en mal estat de conservació (fig.2).

En gairebé tots els àmbits excavats s'arribà a la roca natural, comprovant-se que l'edifici havia sofert una destrucció seguida d'una espoliació gairebé total, que va provocar fins i tot la desaparició dels sòls de circulació i dels paviments. En alguns indrets, sobretot arran dels murs, es conservaven restes de l'enderrocament de teulades, amb moltes teules aixafades i morter caigut de les parets, però gairebé no van aparèixer els nivells d'enderrocament dels murs. Fins i tot en alguns llocs quedava el revestiment de morter de les parets *in situ,* però havien desaparegut les pedres del seu interior. En el cas d'algun tram del llarg mur exterior s'havia desmuntat part del folre de calcàries, deixant al descobert el farcit interior. Sens dubte, les restes del vell edifici foren utilitzades com a pedrera per a la construcció de l'església parroquial i, possiblement, fins i tot algunes finestres gòtiques que podem veure a les cases de la part vella del poble, construïdes en una data més moderna, deuen provenir de les restes de La Pabordia.

No obstant, la planta de l'edifici en la zona excavada el juliol es conserva íntegrament, i en una alçada d'entre els 50-80 cm, però en no poder-se acabar l'excavació va ser impossible datar la construcció de l'edifici. Calia, doncs, seguir amb els treballs a la franja situada arran de mur i continuar els sondejos a partir de la zona posada al descobert durant l'estiu.

CAMPANYA DE TARDOR (NOVEMBRE 1994)

Els treballs de camp es van dur a terme entre la segona quinzena de novembre i començaments

de desembre. En part, es pretenia arribar fins els nivells de paviment o fins la roca natural del subsòl. Per altra banda, calia comprovar la disposició de diverses habitacions que ja s'intuïen des dels primers treballs. Aquesta vegada, malgrat les pluges que un mes abans havien malmès l'excavació i malgrat l'espoliació i destrucció de moltes estructures en època medieval, es va poder obtenir una estratigrafia força ben conservada en algunes habitacions. Així mateix, es van poder posar en evidència almenys dues fases constructives en la fonamentació de l'edifici. En tercer lloc, va aparèixer material d'època romana, aliè a les estructures medievals conservades, que potser posa de manifest l'espoliació en aquella època de la vil.la de Tolegassos, de la qual sabem que es va fer servir com a pedrera on s'obtenia material de construcció. Algunes restes de paviments i una placa triangular de calcària provenen sens dubte de la vil.la romana.

La superfície excavada a La Pabordia (entorn els 150 m2), ens fa comprendre la tècnica constructiva i permet intuïr la disposició i distribució de l'edifici a nivell de planta. Malauradament, mai podrem saber com s'estructurava en les seves plantes superiors, tot i que en poguem tenir febles indicis.

Cal considerar com a parets mestres els tres murs perimetrals posats al descobert, tot i que un d'ells, el del sector est, només s'ha resseguit, sense excavar-lo. Els altres dos, situats al nord i a l'oest (U.E. 1 i 2), comentats anteriorment, es conserven de manera irregular. En una primera fase, tan sols apareixen relacionats amb l'estructura principal els basaments de tres pilars o, millor dit, de dos arcs que semblen delimitar o envoltar un pati interior, sostenint el primer pis de l'edifici (U.E. 11, 12 i 14). Un d'aquests basaments en una remodelació posterior va quedar inclós dins un altre mur del qual parlarem tot seguit.

Aquest tercer mur, orientat de nord a sud, afegit en un moment posterior (U.E. 3), té les mateixes característiques que els anteriors i delimita una habitació lleugerament rectangular amb un gran pilar quadrat al seu centre. Aquest basament també sembla pertànyer a una segona fase, igual que el mur. A la banda est de la cala, que correspon al centre de la façana nord de la casa, apareixen noves estructures afegides amb posterioritat. Tot sembla indicar que corresponen també a la segona fase. En aquesta ocasió es tracta de murs més estrets, d'entre 40 i 60 cm. d'amplada, molt deteriorats (U.E. 4 i 13). Al mig d'un d'ells (U.E. 4) s'han conservat les restes de la llinda d'una porta, formant un esglaó mal tallat en el mur com a conseqüència de l'expoliació dels carreus dels seus angles. Una segona porta de tan sols 60 cm. d'amplada es pot observar a la unió de la paret 13 amb el mur principal 1. En aquest punt es conservava un petit esglaó fet amb totxo, al costat del qual aparegué un requadre de bocins de teula posats de pla i cendres vegetals.

Pel que fa als paviments de les habitacions excavades, gairebé no se'n conservava cap. Només arran d'alguns murs quevada una taca de morter de poc més d'un centímetre de gruix, molt feble, que sovint reposava directament damunt la roca del subsòl o damunt les terres que es van

abocar per nivellar l'interior de les respectives habitacions (U.E. 9 i 10). En un indret el paviment quedava tallat abans d'arribar als murs i en el seu lloc apareixia una rasa plena de pedres i morter seguint l'angle de l'habitació, com si es tractés del basament d'un banc o d'un esglaó adossat a les parets, al costat de l'entrada d'una de les habitacions (U.E. 8).

L'estratigrafia (Fig.3), tot i estar força ben conservada, és molt senzilla, i en gairebé totes les cambres està formada per tres estrats, els dos més inferiors barrejats i sovint confosos entre ells. El superficial (U.E. 15), és comú a tota la finca i apareix de manera uniforme a tota la zona excavada. Solen ser terres toves que corresponen a la finca que s'havia conreuat fins a mitjan d'aquest segle. Més tard va servir per abocar-hi runes i residus domèstics i, segons sembla, despulles d'animals.

De manera gairebé general a totes les habitacions, sota l'estrat superficial apareix un nivell de destrucció amb restes de molt material de construcció, molta argamassa, restes de teules medievals (*imbrices* i *tegulae*), rajols runa, etc. (U.E. 16 i 18). Sembla el resultat de l'espoliació de l'edifici moments després de la seva destrucció a la fi de l'Edat Mitjana. Aquesta destrucció i l'afany de recuperar les pedres i carreus dels principals murs fa que a la major part del sector hagin desaparegut els paviments i que l'estrat de runes es barregi amb l'estrat inferior, que en un principi deuria servir per donar un nivell uniforme als baixos de l'edifici (U.E. 17). De totes maneres, aquest darrer estrat ja s'havia vist afectat en part anteriorment amb motiu de l'obertura dels fonaments per a la construcció del pilar central (U.E. 5 i 6), que haviem citat fa poc. Però sens dubte la remoció posterior el va afectar considerablement, fins al punt que en alguns indrets és difícil destriar-lo del que s'hi va dipositar al seu damunt i que constituïa el veritable nivell de destrucció i abandonament de la casa.

En canvi, en altres indrets sembla que l'expoliació no va afectar tant l'estratigrafia. És el cas, per exemple, d'un petit estrat de cendres vegetals dipositat arran del mur més oriental dels que s'han posat al descobert, vora la petita porta de 60 cm. d'amplada (U.E. 19). No té cap més importància. És tan sols un estrat de cendres completament estèril cobert pel nivell superficial de la finca. Però el sector més deteriorat, totalment rebentat fins la roca natural, la qual es troba malauradament a poca profunditat, es troba a la part central de la finca, entre el paviment núm. 9 i el basament d'arcada núm. 14. Tot fa suposar -a menys que es produeixi un canvi molt sobtat- que la part central de l'edifici, davant el portal de l'entrada principal, es troba totalment destruïda, essent possible resseguir la planta tan sols a partir de l'empremta deixada pel morter de la base dels murs. En qualsevol cas, és una qüestió que podria quedar resolta en futures excavacions.

EL MATERIAL ARQUEOLOGIC

Malgrat una estratigrafia prou important, que hauria de permetre identificar nivells arqueològics que ajudarien a datar tant la construcció com l'abandonament i destrucció de l'edifici, tots ells

van quedar afectats per espoliacions d'època medieval i moderna, i a més es va capgirar quasi tota la terra de l'interior de les habitacions; en alguns llocs, fins arribar a la roca natural.

Per tant, el material, encara que força homogeni, emmarcat en general en un context cronològic del s.XIV i amb fragments residuals d'època romana, està molt barrejat i no permet datar amb seguretat cap de les fases de la casa forta. Només tres dels estrats van proporcionar material arqueològic que pot ser estudiat amb certa precisió (els estrats 16/17 i 18). A la resta de nivells tan sols s'hi van trobar bocins de ceràmica comuna reduïda, d'època imprecisa, que no poden ser identificats ni assignats a una producció o moment concret.

Els fragments ceràmics més antics, aliens a l'ocupació medieval de l'indret, són alguns esquerdissos d'àmfora romana d'època tardo-republicana de la forma Dressel 1, així com altres bocins d'àmfora, possiblement de la forma Dressel 2/4 i una vora de morter de procedència itàlica. A aquest material cal afegir-hi alguns fragments de *dolia*, sense forma, una placa triangular de pedra calcària, idèntica a les moltes que s'han anat trobant a la vil.la romana de Tolegassos, i força fragments d'*opus signinum* reaprofitats en la construcció dels murs de l'edifici medieval.

La presència d'aquests materials d'època romana en el jaciment medieval fa pensar, no en una primera ocupació antiga d'aquell lloc, sinó en el reaprofitament -potser espoliació- d'un edifici més vell; potser de la mateixa vil.la de Tolegassos (Casas 1989).

La resta del material arqueològic (ceràmica i eines de ferro), s'inscriu perfectament en el context de la història medieval de Viladamat. Hi donarem un cop d'ull per sobre, mentre no s'hagi acabat una anàlisi més acurada de les troballes.

Pel que fa al material no ceràmic -és a dir, les eines de ferro-, a part de diversos claus provinents segurament d'un embigat, s'ha de citar especialment una aixada acabada en punta, molt ben conservada, que repeteix models de l'Antiguitat que han perdurat fins als nostres dies. A més, s'hi han d'incloure una ferradura i dues armes: una espasa de la qual se'n conserva tan sols el mànec i que no es pot atribuir a cap tipus concret, i una daga sencera que presenta la particularitat de tenir una pua metàl.lica que sobresurt a l'inici de la fulla. Es tracta, en aquest cas, d'una arma típica de la segona meitat o finals del s. XIV, tot i que un pèl més curta del que solia ser habitual (Viollet le Duc, reed. 1993, vol II, pp. 284-285).

Però el lot més important de material arqueològic, com sol ser normal, correspon a la ceràmica, bona part d'ella comuna reduïda, sense trets especials, i una altra petita part cuita en foc oxidant. El conjunt principal correspon, no obstant, a les ceràmiques vidriades, amb decoració o sense. En general, tots els fragments semblen inscriure's en un context cronològic del s. XIV, possiblement de la segona meitat de la centúria i podrien correspondre, amb tota probabilitat, al

moment d'abandonament de l'edifici com a conseqüència de la destrucció de bona part del poble després de la batalla de Viladamat entre les tropes del Duc de Calàbria i les de Joan II i el Príncep Ferran, el 21 de novembre de 1467 (Casas & Llorens 1994).

LA PABORDIA EN EL RECINTE MEDIEVAL DE VILADAMAT

Malgrat les moltes notícies, tradicions, dades esparses i informacions que altres investigadors han recollit sobre Viladamat i el seu nucli històric, es fa difícil encara donar una visió de conjunt del moment concret en què s'emmarca la casa forta, palau o castell (segons ho interpreti la font), de La Pabordia. En un esforç meritori, el Sr. Caussa va aplegar diverses notícies i fonts documentals que posaven en relació Viladamat amb Sant Pere de Rodes, lloc de residència del Paborde. La tradició popular, per la seva banda, recordava l'existència de l'edifici ara excavat parcialment, i un túnel o una galeria que travessava la part antiga del poble, que s'ha localitzat físicament almenys en tres indrets de la vila, seguint una línia recta des de l'exterior del recinte medieval fins el carrer Major i la casa més antiga documentada dins el nucli.

L'excavació parcial de La Pabordia poc ajuda a clarificar diverses qüestions que hauran de quedar sense resposta encara durant força temps. No obstant, com a mínim s'ha pogut delimitar l'àrea ocupada per la casa forta, tal com es pot apreciar en el plànol del conjunt.

El mateix estudi de la planimetria, en base al cadastre actual, permet reconstruir l'antic recinte clos. Potser no es tractava d'un recinte fortificat en el sentit estricte, ja que serien les mateixes cases les que per la seva part exterior tancarien el conjunt, al que s'accedia per un màxim de tres entrades situades a la banda sud del poble. Però hi ha altres elements que cofirmen la unitat del conjunt i el sistema defensiu en època medieval. A la banda est, l'actual carrer era conegut fins no fa massa anys com Les Valls, que possiblement feia referència a un fossat que envoltava el nucli per aquella banda. A l'extrem oest, el conjunt queda delimitat pel carrer Nou, nom que en general i tradicionalment s'ha donat al carrers que s'obrien fora muralla, paral.lels al recinte, a qualsevol dels pobles de la contrada. La part nord quedava tancada i fortificada per La Pabordia.

En qualsevol cas, ara per ara tan sols l'excavació d'aquest recinte pot aportar noves informacions sobre aquell període, ja que l'edificació en el nucli històric, tan atapeïda, fa poc probable una intervenció arqueològica en cap altre indret del poble.

BIBLIOGRAFIA

CASAS J. (1989) *L'Olivet d'en Pujol i Els Tolegassos. Dos establiments d'època romana a Viladamat.* Centre d'Investigacions Arqueològiques. Serie Monogràfic, 10. Girona.

CASAS J. (1995) 'El recinte medieval de la Pabordia' (Viladamat, Alt Empordà), *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos,* Figueres, pp. 23-39.

CASAS J. & LLORENS J.M. (1994) Un camp militar medieval a Viladamat, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, XXXIII,* Girona, pp. 517-526.

CAUSSA J. (1964) Vilademat., *Revista de Gerona,* 27, Girona, pp. 37-47.

CAUSSA J. (1964) San Pedro de Roda, Señor de Vilademat, *Revista de Gerona*, 29, Girona, pp. 41-50.

CAUSSA J. (1965) Vilademat y Palau Borrell, *Revista de Gerona,* 30, Girona, pp. 63-69.

VIOLLET LE DUC E. (1993) *Encyclopedie Médievale*, d'aprés Viollet le Duc. 2 vol. Lonrai. 1993 reed.

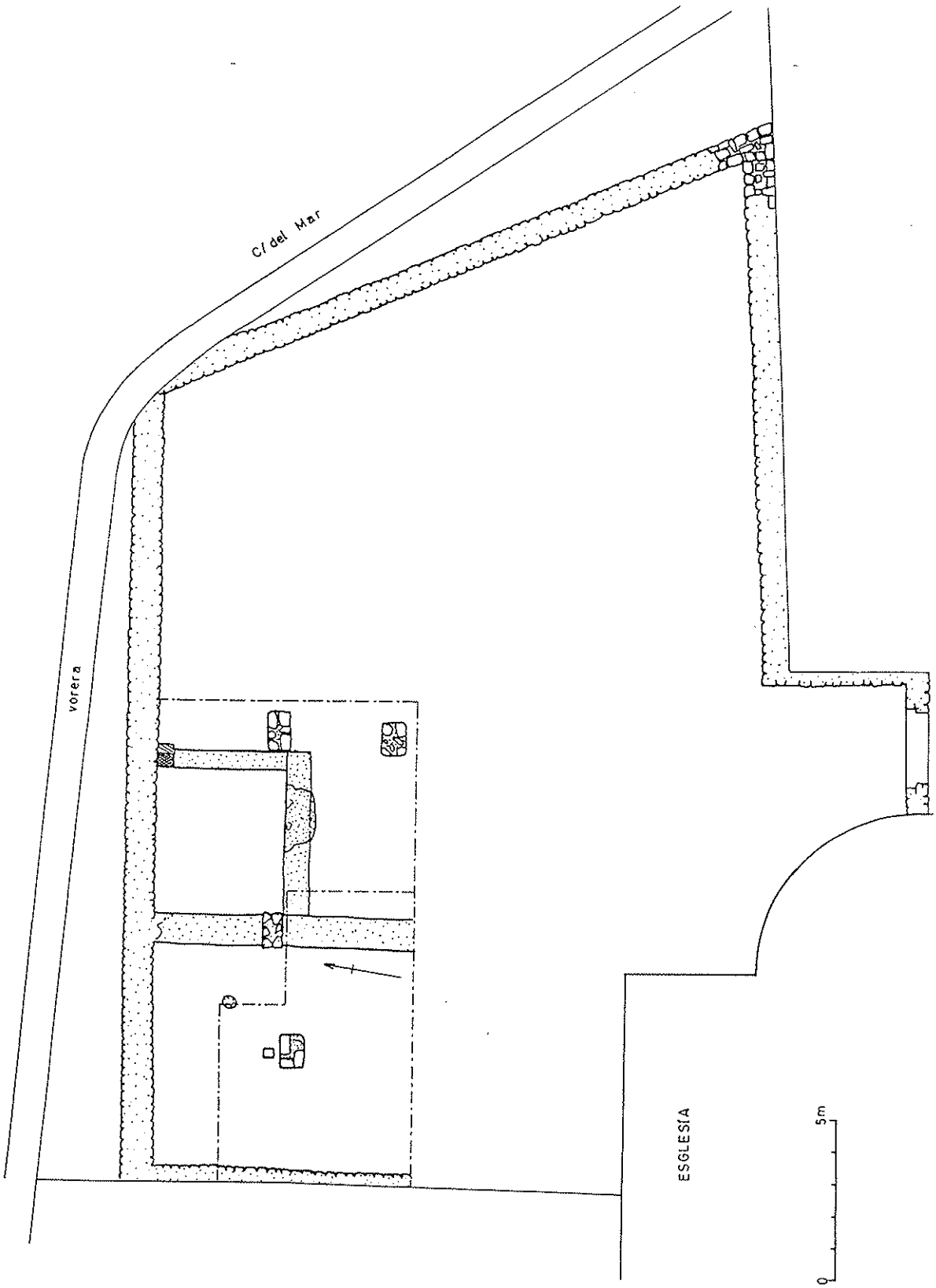

Fig.1: Planta general del conjunt de La Pabordia, amb el portal d'entrada al sud.

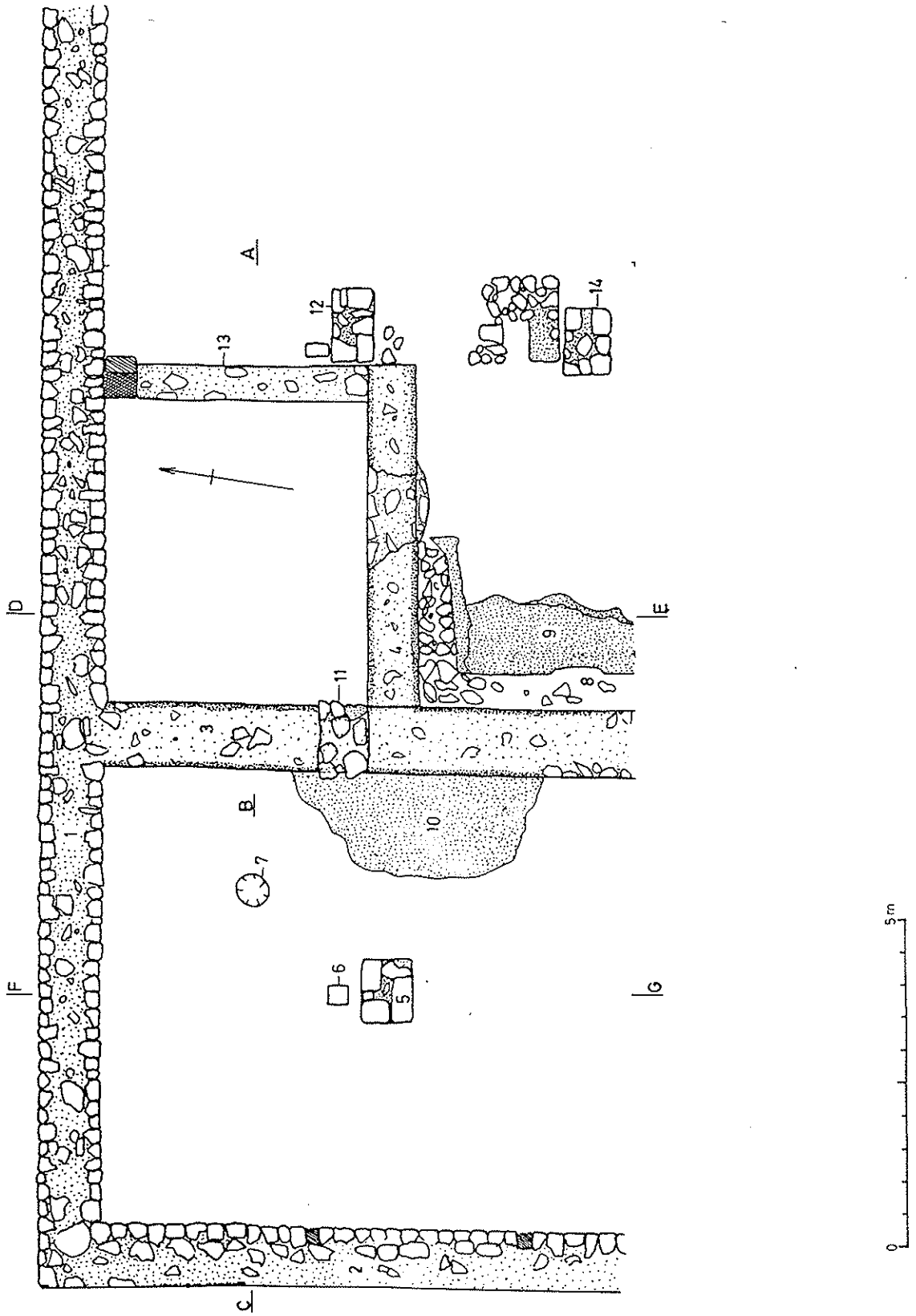

Fig.2: Planta del sector excavat durant la campanya de 1994, amb localització de les seccions estratigràfiques.

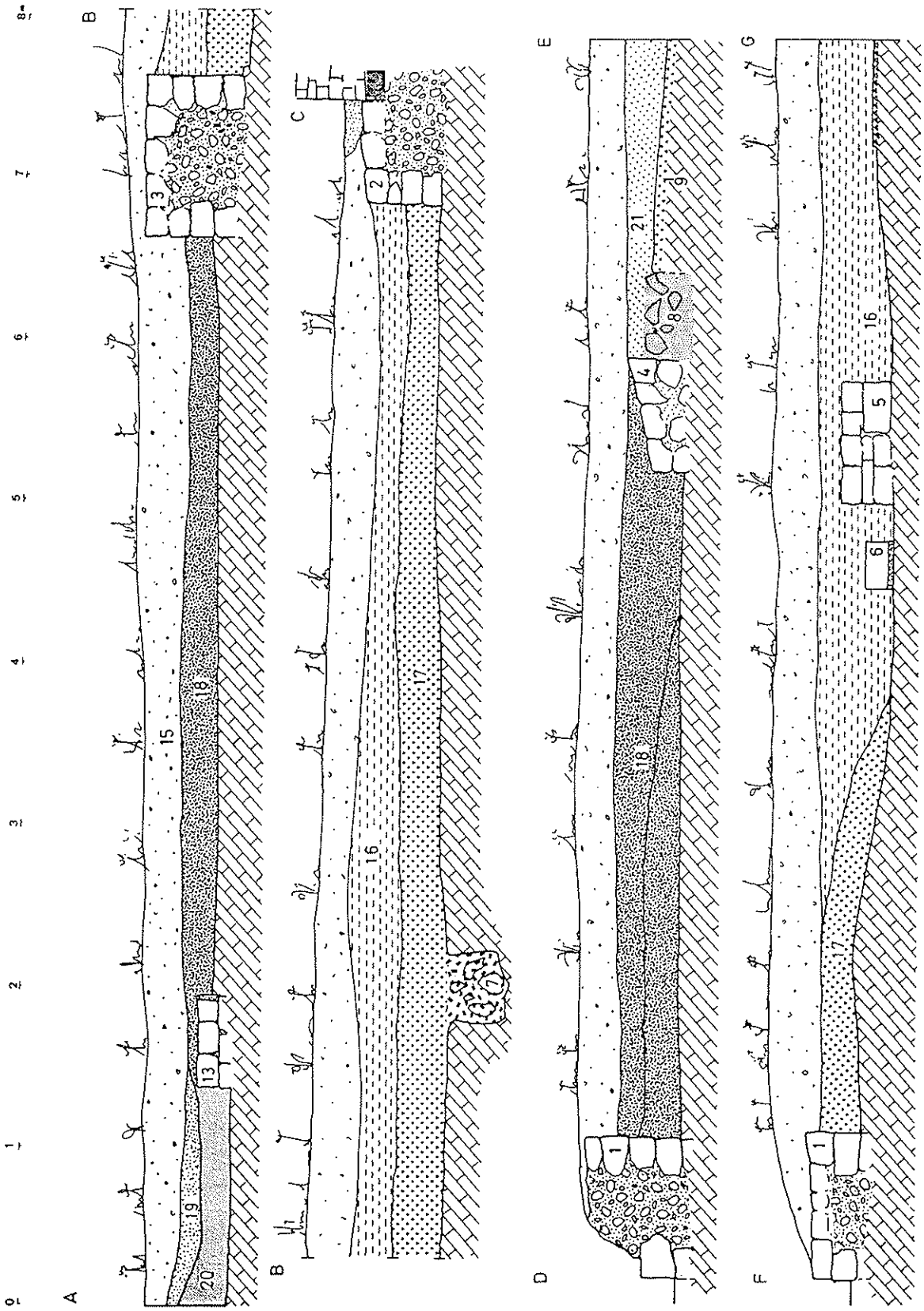

Fig.3: Seccions estratigràfiques de l'excavació de 1994.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

SEGUIMENT D'OBRES EN EL CARRER DE SANTA CLARA (GIRONA, GIRONÈS)

Jordi SAGRERA
David VIVÓ

A la primavera de l'any 1994 van començar les obres de la nova pavimentació de la zona del Mercadal i, més concretament, dels carrers de Santa Clara, Hortes i de la Plaça del Mercadal. Durant les fases prèvies s'obriren nombroses rases en el subsòl per tal soterrar i millorar la xarxa de serveis (clavegueram i enllumenat).

El seguiment arqueològic del sector venia condicionat pel fet que el Mercadal és una zona que tradicionalment ha estat lligada a la història de la ciutat des de la seva fundació.

El Mercadal és l'areny situat a la riba esquerra de l'Onyar, que es perllonga vers el pla de Girona, amb els límits històrics cap a ponent delimitats, en un primer moment, pels rius Güell i Ter i, des de final del segle XIV, per les muralles endegades pel rei Pere el Cerimoniós. Aquesta barrera física s'ha fossilitzat en l'actual Gran Via.

Les primeres notícies ens les proporciona la troballa, en el segle XIX, d'una necròpolis d'època romana entorn de l'església de Santa Susanna. Tanmateix, la primera menció del Mercadal es remunta a l'any 1007, quan els comtes de Barcelona donen la vila del Mercadal a la Seu de Girona per ajudar a construir la nova catedral. Això ens suggereix la possibilitat que la primera ocupació del lloc s'esdevindria amb la fundació d'una vil.la romana situada al voltant de l'església parroquial.

La veritable força i importància del Mercadal rau en la sèquia Monar i els seus molins, que estan a bastament documentats des del segle XI. Tanmateix, la veritable urbanització del Mercadal no va començar fins el segle XIII, amb nombrosos establiments i amb la fundació del convent de Sant Francesc.

La configuració actual del barri del Mercadal ve marcada per la desamortització del convent de Sant Francesc, per l'establiment d'instal.lacions industrials que aprofitaven els recursos de la sèquia i que acceleraren el procés d'enderrocament de les muralles i els baluards, i per la pressió urbanística característica dels segles XIX i XX.

El resultat de la prospecció de les diferents rases va ser migrat a nivell d'estructures. Pràcticament, les úniques dades es van donar en el carrer de Santa Clara. En primer lloc es va poder constatar que el subsòl del Mercadal està format per sorres i gredes d'aportació fluvial sobre les quals s'ha fonamentat tota l'activitat constructiva. La poca entitat de les troballes s'explica pel fet que l'àmbit de la prospecció ha estat des de sempre un vial de trànsit. Els únics testimonis d'estructures ens parlen de les façanes de les antiges cases que assenyalen una amplada més estreta i menys rectilínia que l'actual carrer. Aquests indicis es van poder contrastar i juxtaposar amb la diferent cartografia històrica conservada, que va permetre la correcta interpretació de les dades (Fig. 1,C). Aquesta circumstància es va poder resseguir especalment en el tram del vial que va des de el carrer Perill al carrer Hortes.

Cal destacar la troballa de dos murs medievals prop de la cantonada amb el carrer Nou, un en direcció nord-sud, construit amb blocs ben escairats i lligats amb morter, que vam interpretar com a pertanyents al convent de Sant Francesc. De tota manera el llenç de mur descobert no superava els dos metres de llargada i no tenia connexió amb cap altra estructura (Fig. 1, B).

El segon mur, de característiques i orientació semblants a l'anterior, es va localitzar a tocar l'entrada del Pont de Pedra (Fig. 1, A). L'estat de conservació, tan fragmentari, no permetia esbossar cap interpretació clara sobre la seva funcionalitat. No obstant això, la seva proximitat al pont fa pensar en la possibilitat que es tractés de les restes de l'antic pont, bastit en el segle XIV sobre un d'anterior del segle XIII, i que era conegut com el Pont de Framenors. L'estratigrafia era realment simple: un únic nivell de reompliment format per material constructiu de l'enderroc dels antics edificis situat directament damunt dels sorrals del subsòl.

Finalment volem esmentar el fet que la major part d'aquests enderrocs es van produir en el moment en què es van rectificar les línies de façana, durant la postguerra, i que han configurat l'actual carrer de Santa Clara.

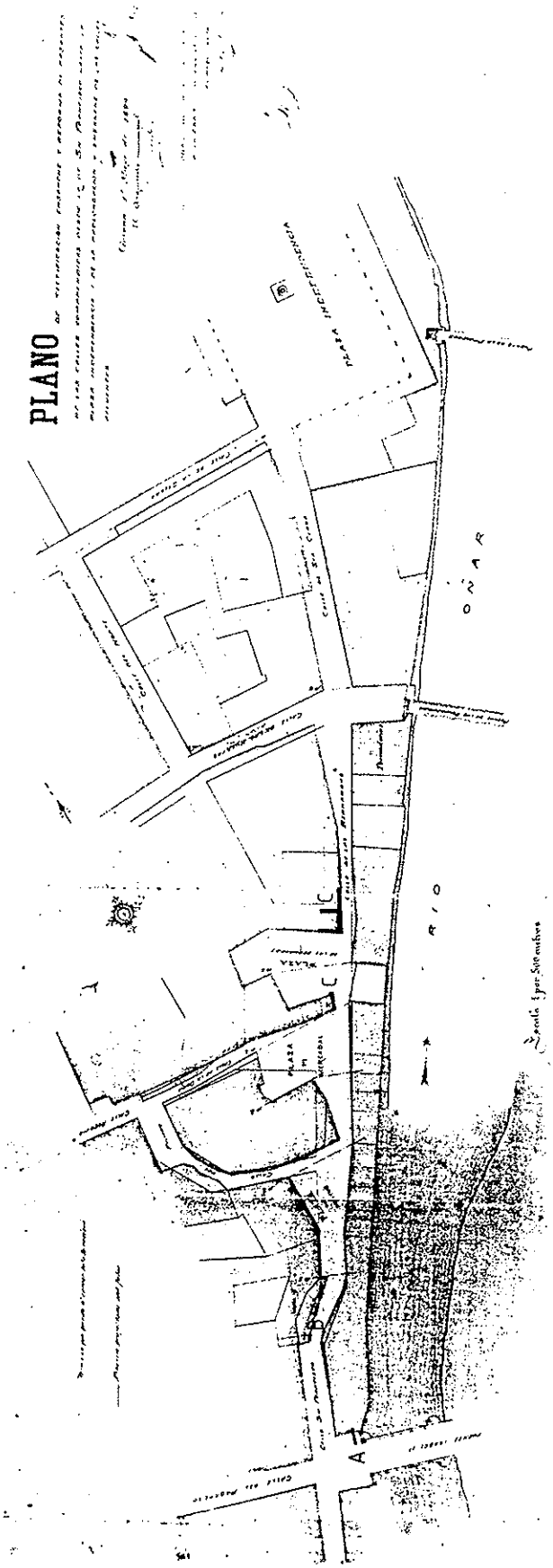

Fig.1: Plànol fet el dia 1 de maig de 1899, on es veu l'antic traçat de carrer abans de la seva rectificació - C.O.A.C (1992), *Atles Girona Ciutat*, Girona, p. 269.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA ENTRE ELS CARRERS SANT CRISTOFOL I ALEMANYS (GIRONA, GIRONÈS)

Jordi SAGRERA

La intervenció arqueològica de seguiment i control de la finca situada entre els carrers Sant Cristòfol i dels Alemanys a Girona es va desenvolupar entre els mesos d'agost i setembre de 1994. Aquesta actuació fou motivada per l'inici de les obres previstes per l'adequació i construcció d'una vivenda unifamiliar de promoció particular. El projecte arquitectònic contemplava la conservació de les restes dels edificis anteriors i, per tant, hi era prevista la intervenció arqueològica. Les caràcterístiques del solar desaconsellaren als Serveis Territorials d'Arqueologia l'excavació arqueològica sistemàtica, fet que limità la intervenció al seguiment de les obres en els punts on es preveia un moviment de terres important.

L'interès arqueològic provenia del fet que el solar es troba situat dins del recinte de la ciutat romana de *Gerunda*, molt a prop de la Caserna dels Alemanys i sobre el portal de Sant Cristòfol. Malgrat que les úniques estructures visibles pertanyien a edificis medievals i moderns, es pensava que el subsòl podia amagar vestigis d'època romana. Altrament, el límit nord de la finca el constituïa la muralla en el tram comprès entre el portal de Sant Cristòfol i Caserna d'Alemanys. Aquest era un dels sectors menys documentats de la muralla de la Força Vella, fins al punt que hom no podia assegurar que realment es tractés de la muralla primitiva. L'orografia del terreny, rocosa i costeruda, transformava el solar en una plataforma elevada de condicions militars prou evidents com per no rebutjar la possibilitat de descobrir-hi estructures de fortificació antigues.

L'àrea excavada se situa a l'extrem de llevant del Barri Vell, és a dir, la part alta del perímetre de la ciutat romana de *Gerunda*, el recinte anomenat Força Vella. És una mena de triangle fonamentat damunt el pendent abrupte i rocós de les Gavarres que vénen a morir a la riba de l'Onyar i del Ter. El desnivell -uns 60 m- dota a la ciutat d'unes immillorables facilitats de

domini i defensa sobre una plana fèrtil, el pla de Girona, i sobre la via Augusta, la principal comunicació entre la península Ibèrica i la Gàl.lia. Té els seus vèrtexs a la Torre Gironella a l'est, Sobreportes al nord i la Placeta del Correu Vell al sud. La ciutat original s'articulà mitjançant dos eixos viaris principals, un en direcció nord-sud *(kardo maximus)*, conservat en l'actual carrer de la Força, i un altre en direcció est-oest *(decumanus maximus)*, que, degut a la accidentada topografia, no seguia una línia recta i es desviava per tal de salvar la immensa plataforma elevada on actualment s'hi ubica la catedral, de manera que transcorria per l'actual Pujada de la Catedral, plaça Lledoners i carrer de Pere Rocabertí, fins arribar a la Torre Gironella. Precisament el carrer de Pere Rocabertí aboca directament a la cantonada dels carrers de Sant Cristòfol i dels Alemanys

La importància arqueològica del solar ve donada pel fet que està envoltat per algunes de les fortificacions més impressionants de la ciutat i en un dels seus punts més desconeguts. Històricament es troba directament relacionat per una banda amb el portal de Sant Cristòfol i per l'altra amb la Caserna dels Alemanys i Torre Gironella. El límit nord de la finca el marca la pròpia muralla. Hi ha indicis indirectes que apunten que, en època romana, hauria existit un portal d'entrada a la ciutat en aquest indret. No obstant això, les primeres notícies documentals segures sobre l'existència del portal de Sant Cristòfol es remunten només al segle XIII quan s'esmenta que dita porta es troba davant de la capella homònima, avui integrada a la muralla. De tota manera es desconeix la seva antiguitat. Quan es va arranjar el Passeig Arqueològic, a finals dels anys 50 i principis dels 60, es van endegar tota una sèrie de prospeccions arqueològiques per documentar la muralla (1). Els resultats van demostrar que el tram comprès entre la Torre Cornèlia i el portal de Sant Cristòfol era medieval i no romà. Als peus del mateix portal s'obrí una cala que donà uns resultats realment incerts i poc concloents. No obstant això, la finca objecte del seguiment arqueològic en restava una mica al marge.

Durant l'Edat Mitjana restà sempre integrada dins l'òrbita del Castell de Gironella, encara que fora del recinte fortificat. Juntament amb la Caserna dels Alemanys constituïa el que les fonts medievals anomenen el verger o els horts de Gironella, una zona de seguretat entre el castell i les primeres cases de la ciutat. No és gens estrany que la talla de 1360 - confeccionada per recaptar fons per la construcció de la nova muralla- anomeni aquesta entrada Porta de Gironella.

La construcció de la Caserna militar de cavalleria en el segle XVII, anomenada popularment dels Alemanys pel fet que s'hi hostatjaren soldats mercenaris d'origen centreeuropeu, transformà el paisatge de l'antic verger del castell de Gironella. El solar que ens ocupa va ser alienat de les noves instal.lacions militars. Les cases de la cantonada dels carrers Sant Cristòfol-Alemanys segurament ja existien de temps enrera a l'extrem més allunyat de la caserna, amb un espai de separació intermedi entre els dos conjunts

A principis del segle XVIII es va transformar el portal de Sant Cristòfol incorporant l'antiga església a les defenses de la ciutat (2). Les obres de fortificació també van afectar a les cases properes fins al punt que van quedar integrades dins del complex defensiu. En el segle XIX la majoria de les instal.lacions militars van ser desallotjades i fou així com algunes de les cases properes al portal van ser novament habitades fins fa relativament pocs anys.

RESULTATS

Els resultats del seguiment van confirmar algunes de les dades històriques que ja es coneixien. Segurament la notícia més important la dóna la constatació que la muralla que es projecta des del portal de Sant Cristòfol fins arribar a Torre Gironella probablement és d'origen romà. Efectivament, les tramades inferiors del mur per la banda interna descobrien els típics blocs de pedra sorrenca de Domeny de la muralla del segle III d.C. Malauradament no es va poder excavar la fonamentació d'aquesta estructura perquè quedava al marge de les obres i, per tant, no es pot afirmar amb rotunditat la seva romanitat. Tanmateix, l'estudi del mur en alçat ens revela una important fase de fortificació durant el període carolingi -segles IX-X- documentada en altres sectors de la muralla (3). Es caracteritza per la utilització de pedra menuda i allargassada desbastada i disposada en filades. Amb aquest sistema es bastiren murs, però també torres de base rodona que s'alternaven amb altres de planta quadrada. En el tram estudiat se'n conserven les restes de tres, la més propera destruïda i amagada enmig de les reformes del segle XVIII en el portal de Sant Cristòfol.

Les estructures aparegudes a l'interior del solar ens parlen de les restes de cases medievals que tenien la façana orientada al carrer de Sant Cristòfol. Són murs de pedra ben fets i lligats amb morter de bona qualitat. La multitud de refeccions i el fet que es fonamenten damunt de la roca del subsòl n'ha impossibilitat la datació. En tot cas sabem que en un moment inconcret del segle XVI es detecta un important moviment de terres que oblitera i amortitza moltes d'aquestes estructures.

Algunes d'aquestes cases van continuar essent habitades després de reformar-les interiorment (núm 4 del plànol) mentre que d'altres es van enderrocar i terraplenar (núms 6 i 7).

En començar el segle XVIII, i en el context de la fortificació del portal de Sant Cristòfol, es va destruir la casa que feia cantonada amb els carrers Alemanys-Sant Cristòfol a fi de poder construir una torre defensiva interior (núm 3). De fet, el recinte es va transformar en una mena de baluard de parets de pedra atalussades d'escassos metres d'alçada i una estreta cornisa superior formada per rajol del mateix estil que el veí portal.

Es desconeix com va afectar la resta d'edificis de l'entorn perquè, en el segle XIX, la torre fou

abandonada i posteriorment habilitada com a vivenda. De fet, aquesta finca ha estat habitada continuadament i, finalment, transformada en un cafè ben conegut dins dels ambients de Girona, que va tancar portes no fa gaires anys.

NOTES

(1) Entre el 1959 i 1964 es van realitzar sondejos des de la Torre Júlia fins al portal de Sant Cristòfol. Els únics testimonis documentals que se s'han conservat són els registres d'entrada de material procedents de recollida de material i que no permeten extreure conclusions. Arxiu del Museu Nacional d'Arqueologia de Catalunya-Girona (antic Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona C.I.A.G.).

(2) CANAL J., CANAL E., NOLLA J.M. & SAGRERA J. (1995) *Els jueus i la ciutat de Girona* pàg. 7.

(3)Per veure d'una manera gràfica la fortificació del portal de Sant Cristòfol podeu consultar els plànols dels segles XVII i XVIII de C.O.A.C. (1992) *Atles Girona ciutat* vol. I.

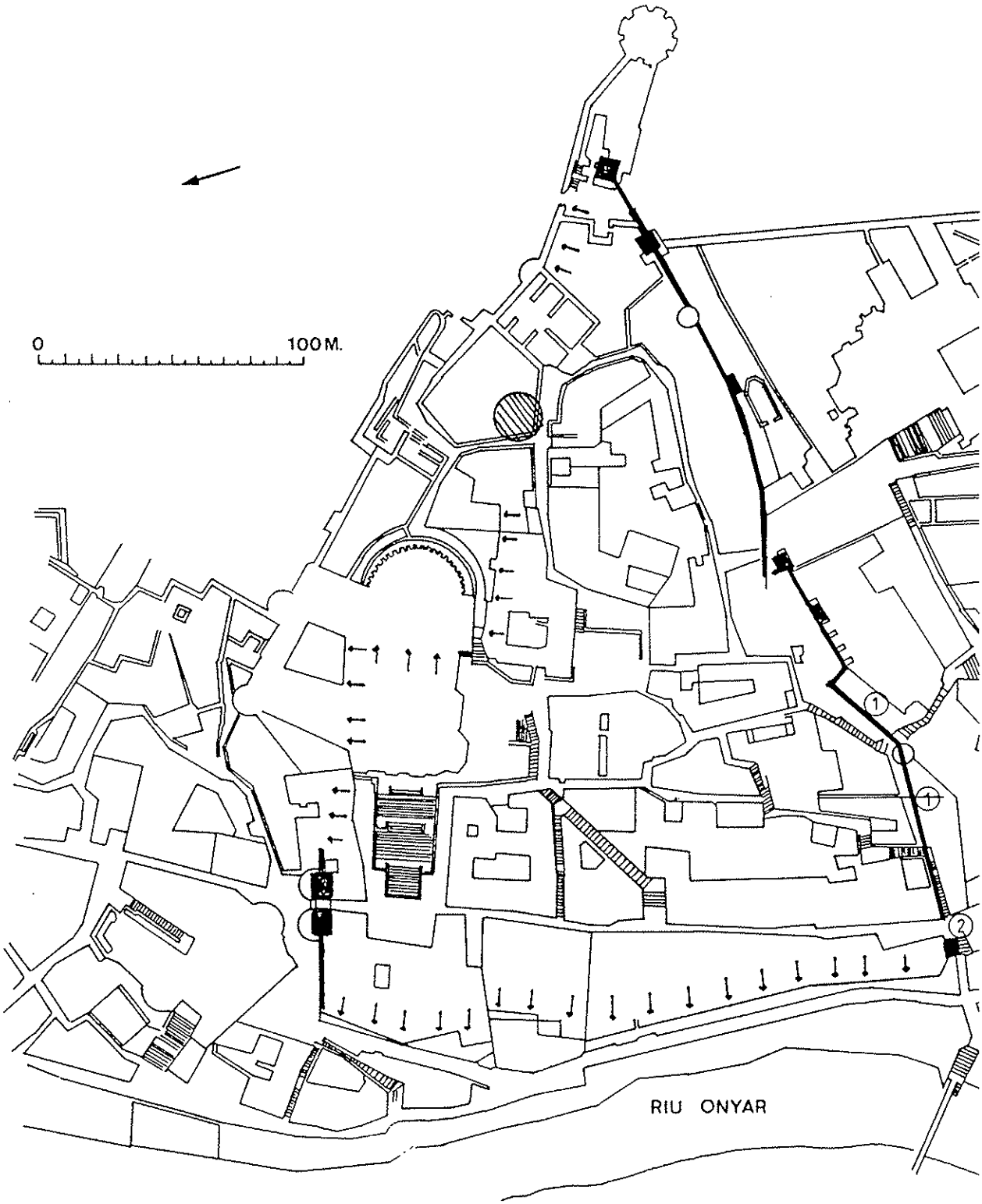

Fig.1: Planta de la Força Vella de Girona on s'assenyala l'àmbit del solar objecte del seguiment.

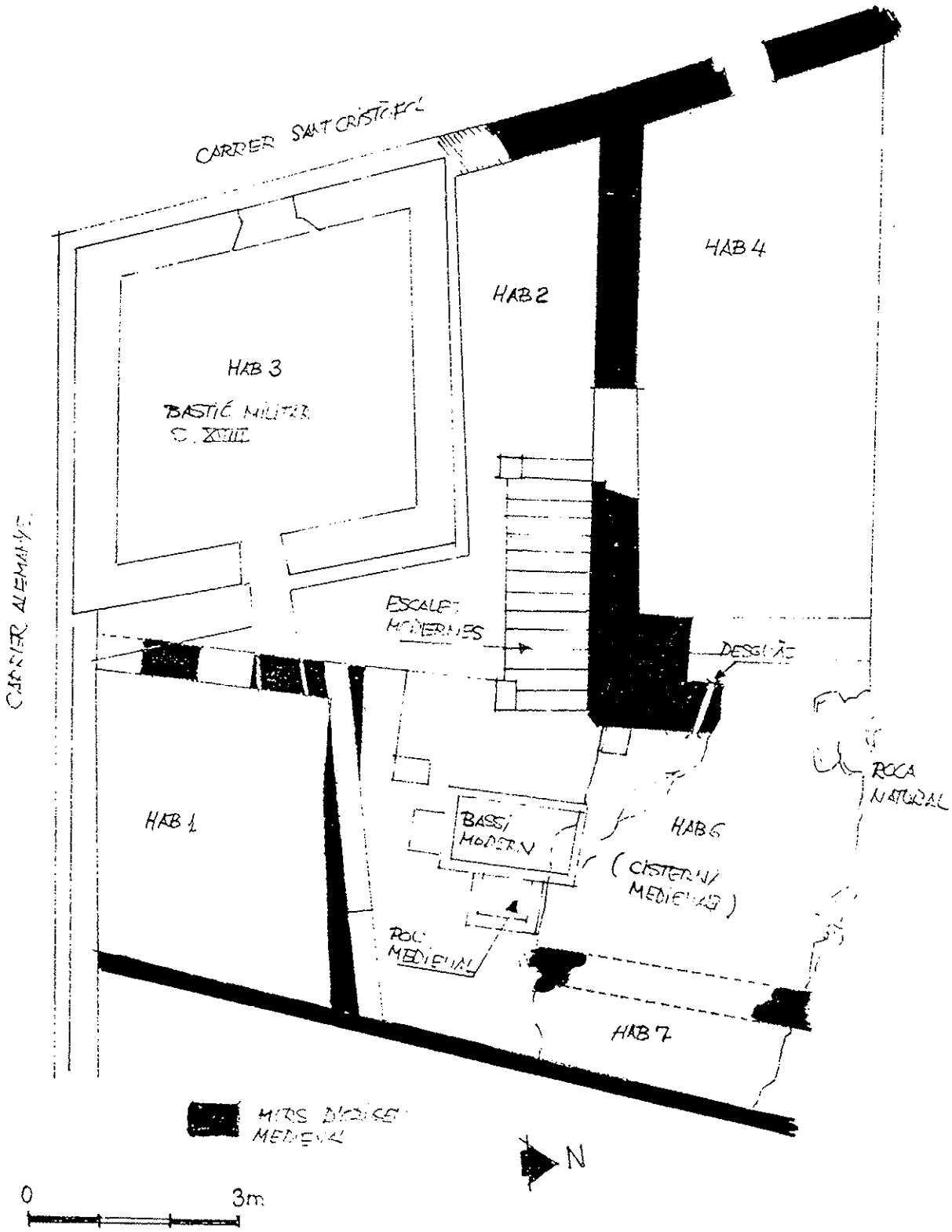

Fig.2: Planta de les estructures del solar.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Comola de Farners, 1996

EXCAVACIONS A LA GALERIA D'ART "EL CLAUSTRE" (GIRONA)

Lluís PALAHI

El mes de Gener de l'any 1.995 els senyors Mascort, propietaris de la galeria d'art "El Claustre", del carrer Nou de Girona, varen decidir fer reformes al local. Aquest ocupa part de l'espai que anteriorment havia conformat el claustre del convent de Sant Francesc, i del qual es conserven encara dins la propietat part de quatre de les arcades que separaven els ambulacres del pati.

Aprofitant aquestes reformes varen decidir dur a terme una petita intervenció arqueològica, que va ser concebuda com un seguiment d'obres amb intervencions puntuals.

L'espai ocupat pel local comprenia part del pati central del claustre i un tram de l'ambulacre meridional, espai perfectament delimitat en conservar-se les arcades anteriorment esmentades. Els treballs es concentraren a l'espai corresponent a l'ambulacre i a la zona del pati més propera al mateix, on va aparèixer, com veurem, un pou. L'espai excavat ocupava una superficie d'uns 4 m. de nord a sud per 2'5m. d'est a oest.

Els resultats de l'excavació no varen ser espectaculars, però varen permetre aclarir diversos interrogants al voltant de l'edifici conventual. Aquestes dades prenen més sentit si les analitzem introduïdes dins del seu context històric.

La ciutat romana de *Gerunda* ocupava el vessant occidental del turó de Montjuïc. Tot i que durant l'època romana devia existir una ocupació dispersa de la zona baixa de l'actual ciutat i que en època tardorromana existeix una necròpoli al sector del Mercadal, és a partir dels s.XI-XII que s'inicia una veritable formació de nuclis -burgs- fora-portes, especialment al voltant de les esglésies de Sant Pere i Sant Feliu. Al llarg del s. XII neix un nou nucli al voltant de la zona

ocupada actualment per l'església del Mercadal.

D'aquest moment previ a la construcció del convent de Sant Francesc, l'excavació quasi no va aportar dades. Només una estructura podria ser anterior al s.XIII. Es tracta d'un mur de forma semicircular que vàrem poder excavar en un tram força reduït- emmascarat per estructures posteriors- situat a la banda de migdia (U.E. 1.016). Al mur, construït a base de carreus ben treballats exteriorment i del que només s'en conserva una filada, se li sobreposaven les estructures pertanyents al convent. La fonamentació de l'estructura era feta amb grans rierencs i sols va poder ser excavada parcialment. No va aparèixer cap material associat al mur que permetès la seva datació -de fet l'excavació va proporcionar, en general, molt poc material datable-. L'estructura podria formar part d'alguna mena de torre o ser la base d'un dipòsit o qualsevol altra tipus de construcció, ja que la migradesa de la part descoberta no permet precisar-ho, com tampoc si pertany al periode alt-medieval o si era, fins i tot, anterior. De fet, les dades que es tenen actualment sobre l'estructuració d'aquesta zona abans de la construcció del convent són escadusseres, delimitant, això sí, l'existència de tot un seguit de parcel.les i propietats.

Durant el s. XIII s'estableixen a Girona diversos ordes religiosos -mercedaris, dominics, carmelites i franciscans-, els dos darrers al sector situat a ponent del riu Onyar. Les fonts no es posen d'acord sobre el moment de fundació del convent de Sant Francesc, si bé totes accepten que aquesta es produí al llarg del s. XIII [1], probablement dins el primer terç de la centúria.

Els inicis del convent són modestos. Aquest va creixent a mesura que va adquirint -generalment a través de donacions- les diverses terres i finques veïnes. Finalment, l'església va ser consagrada el 4 de juny de l'any 1.368 [2].

D'aquest primer moment sembla ser el mur que tanca pel sud el claustre (U.E. 1.020). Construït a base de carreus més o menys ben escairats i fent filades, aquest mur, que es conserva no només a aquesta parcela sinó també a d'altres locals veins -més o menys emmascarat- tancava el claustre per migdia i el separava de l'edifici existent a aquella banda. El més destacable és potser la seva poderosa fonamentació, de gran solidesa ja que havia de suportar un edifici de diverses plantes d'alçada i estava construïda en un terreny bastant inestable: els arenals de l'Onyar. A aquest pany de paret s'hi observa un escut en relleu amb la

[1] Roig i Jalpí, (1.678) *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*, pp. 359-363, creu que el funda el propi St. Francesc d'Assis durant la seva visita a la península l'any 1.213. Pla i Cargol (1.946) *Gerona arqueológica y monumental*, Girona, pp. 246-248 situa la fundació a l'any 1.234, mentre J. de la Canal (1.832) *España Sagrada*, Madrid, pp.190-195 presenta un document que la situaria al 1.213, tot i que ell s'inclina per una data més tardana, el 1.231. Barraquer (1.906) *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Barcelona, vol.I, pp. 512-515 la situa al primer quart del s. XIII sense majors precisions.

[2] Roig i Jalpí, I.G. (1.678) p. 359, parla de la dedicació de l'altar el 10 d'Octubre de l'any 1.244.

silueta d'un animal realitzada amb un traç molt senzill.

Probablement d'aquest primer moment són també diversos enterraments. Un d'ells va ser trobat al passadís del claustre, molt a prop de l'estructura semicircular anterior, i l'altre a la zona del que posteriorment serà el pati. Cal tenir en compte que el convent creix a poc a poc, i una àrea que inicialment és emprada com a cementiri pot, posteriorment, ser emprada per bastir-hi alguna construcció. Això no només suceeix aquí. Per posar un exemple, al monestir de Sant Pere de Besalú una zona inicialment emprada com a cementiri fou posteriorment ocupada pel claustre. Això té certa lògica, ja que de bon principi els fidels volen ser enterrats al costat de l'església i és al voltant d'aquest nucli inicial que anirà creixent, també, el monestir, ocupant antics espais cimenterials i desplaçant cap a la perifèria les necròpolis.

Són poques les dades de què es disposen sobre la història del convent. La seva evolució i les diverses vicissituds que travessa van molt lligades a la propia història de la ciutat.

La seva ubicacióa la part baixa de la ciutat i molt a prop del riu Onyar fa que el convent es vegi tot sovint afectat per les inundacions i riuades que pateix Girona, entre les que podríem destacar la de l'any 1.380 o la del 1.552, quan sembla que a la casa capitular del convent hi havia set pams d'aigua, el que parla per sí mateix de la importància d'aquestes riuades [3] .

Internament l'orde franciscà es dividia en claustrals, que no seguien els preceptes de pobresa de Sant Francesc, i els observants, més fidels a les idees del fundador. El convent gironí es trobava en mans dels claustrals fins que a través de dos Breus del Papa Pius V[4] es dissol aquest grup, restant al cenobi només aquells membres disposats a redimir-se i entrar en l'observància [5] .

La resta d'estructures pertanyents al claustre resulten difícils de datar, ja que no està gens clara la seva pertinença al moment inicial de la vida del convent. Val a dir que el claustre apareix documentat des del s. XII, però gran part del mateix va ser objecte d'una important reforma a finals del s. XVI.

De fet, disposem d'un contracte d'obres de l'any 1.598, establert per restaurar i embellir el claustre [6] . En ell es parla de la refacció de tres dels quatre ambulacres del claustre -nord, sud i oest- imitant la galeria ja existent a la banda de llevant. Al document s'explicita la reconstrucció del mur que separa el passadís del pati des de la seva fonamentació i l'erecció d'arcades imitant

[3] Chia, J. de (1.861) *Inundaciones de Gerona*, Girona.

[4] El primer del 2 de Desembre del 1.566 i el segon del 16 d'Abril de 1.567.

[5] Pla Cargol (1.946) p.247

[6] El document ens va ser proporcionat per J. Clara, que el va transcriure d'algun arxiu gironí, però que malauradament no ens va poder aclarir l'arxiu del que es tractava ni del seu nº d'inventari

en la forma i l'estil les ja existents, d'estil gòtic. És per tant molt probable que tant les arcades encara avui visibles, com el mur que les suporta i la tomba d'obra localitzada al sector formin part d'aquesta reforma.

A la banda de tramuntana del passadís -a tocar del mur que el separaria del pati- es va localitzar una estructura quadrangular que no va poder ser excavada en tota la seva extensió, ja que es trobava parcialment coberta per una fonamentació moderna. Aquesta estructura era una tomba d'obra construïda al subsòl del passadís.

Dins la tomba, de quasi 2 m. de profunditat, es varen trobar les restes d'un enterrament (U.E. 1.008) que, orientat est-oest, va aparèixer a una profunditat d'uns 70 cms. Per sota, el farcit continuava i a la part inferior de la sepultura es va trobar un nivell composat totalment per ossos i restes de fusta totalment descomposats que havien acabat composant una massa informe que s'estenia per tot el fons de la tomba, amb un gruix d'uns 20 cms. (U.E. 1.011). La combinació dins d'aquest nivell d'ossos abocats solts amb enterraments que hi havien estat dipositats amb la seva caixa de fusta, fa pensar en l'ús de la tomba com una mena d'ossari o fossa comú en un moment molt determinat. Desconeixem quin va ser aquest moment, però la gran profunditat de la tomba i el fet que fou mig tapada per ser aprofitada en la seva meitat superior per col.locar-hi un nou enterrament fa pensar que tots aquests condicionants ja eren presents a la ment dels constructors en el moment de la seva concepció. Cal tenir present que pràcticament els dos únics fragments ceràmics que permeten una datació corresponen al s. XVI avançat i foren trobats dins del farcit inferior de la tomba (U.E. 1.010).

A l'exterior de la tomba, i cobrint tot el sector, es troba una solera a base de grans rierencs i rebutjos de picapedrer lligats amb morter, amb una potència màxima de 40 cms. (U.E. 1.015). La seva consistència és molt major a la meitat nord -just allà on se li assenta al damunt el mur de separació del pati-. La construcció d'aquesta solera potser cal relacionar-la amb la inestabilitat del terreny, que potser va aconsellar la creació d'una base ferma per assentar-hi un mur que havia de suportar força pes (cal tenir present que el claustre constava de dos pisos, l'inferior amb columnes quatrilobulades i el superior amb columnes hexagonals) [7].

Tampoc tenen una interpretació clara les restes humanes aparegudes al farcit del sòl del passadís (U.E. 1.013 i 1.014). Després de la col.locació de la solera, el nivell del sector va ser elevat fins a la que seria la cota de circulació, clarament delimitada per la part superior de la tomba i pel límit inferior del que constituiria el mur vist del pati. La presència de les restes humanes fa pensar que hi foren col.locades en el moment de la reforma del s. XVI, ja que una altra cosa hauria implicat rebentar el paviment. En aquest sentit cal dir, però, que el paviment trobat durant l'excavació, constituït per un enrajolat de rajols rectangulars vermells, és posterior a aquesta reforma i el moment de la substitució també va poder ser aprofitada per enterrar-hi algú.

[7] D'aquestes darreres, al propi local, el seu actual propietari va trobar-ne una base i un fust de columna.

Efectivament, en un moment indeterminat la tomba d'obra va ser segellada per un paviment de morter, i tot el passadís va ser repavimentat amb un terra de rajols vermells (U.E. 1.003). De fet, aquest sembla haver estat col.locat després del procés de desamortització i venda del convent, un cop ja definit el parcel.lari actual, ja que el paviment va a morir als dos murs que limiten el local de la galeria d'art. De fet, aquest fou el paviment de la sala fins que el 1.977 l'actual propietari la va adquirir.

El darrer element aportat per l'excavació va ser un pou localitzat a la zona que correspondria al pati, a tocar el mur que suportava les arcades. El pou, d'una profunditat superior als 5 m., presenta una reparació a la part inferior feta amb rajol. La resta de l'estructura és de pedra i morter i s'hi observa una fractura a uns 3'5 m. de fons. Sembla que el descens de la capa freàtica va obligar a aprofundir més el pou -amb l'afegit de rajol-. Finalment un nou descens de la capa freàtica va deixar un espai buit (que encara es va poder observar en l'excavació) i les parets es varen enfonsar lleugerament creant una fractura al mur del pou.

Després de la reforma del claustre a finals del s. XVI, disposem d'algunes dades més sobre la vida del convent, aportades sobretot per Barraquer. Així, durant el setge per part de les tropes napoleóniques de l'any 1.809 els franciscans participaren activament en la defensa de la ciutat. Finalment el convent fou ocupat per les tropes franceses i l'església emprada com a presó per als franciscans i per a monjos d'altres ordres. Sembla que el convent va patir grans desperfectes durant la lluita.

El convent és incautat durant la desamortització de l'any 1.835. Els terrenys ocupats pel convent són adquirits en subasta el 10 de maig del 1.840 per Joan Carbó, de Cassà de la Selva, per 10.053 duros. Tot i que en principi no se li vol cedir l'esélesia, finalment l'any 1.841 accedeix també a la propietat del temple. Posteriorment accedeixen a la propietat Joan Planas i Pau Bosch, de Girona, i N. Franquesa, de Llagostera, que l'adquireixen per 15.000 duros. La propietat és dividida en diverses parcel.les, obrint-se un nou carrer -el d'Isabel II- actualment denominat carrer Nou.

Actualment enderrocat, són poques les restes conservades del convent. Alguns murs es conserven, si bé normalment emmascarats per reformes posteriors. A la plaça Josep Pla es conserva part de la capella. Dues portes pertanyents al convent es troben muntades al Museu d'Art de la ciutat, i cinc arcades del claustre, anteriorment ubicades a la propietat del senyor Espelt (actual Hotel Peninsular) es conserven a S'Agaró.

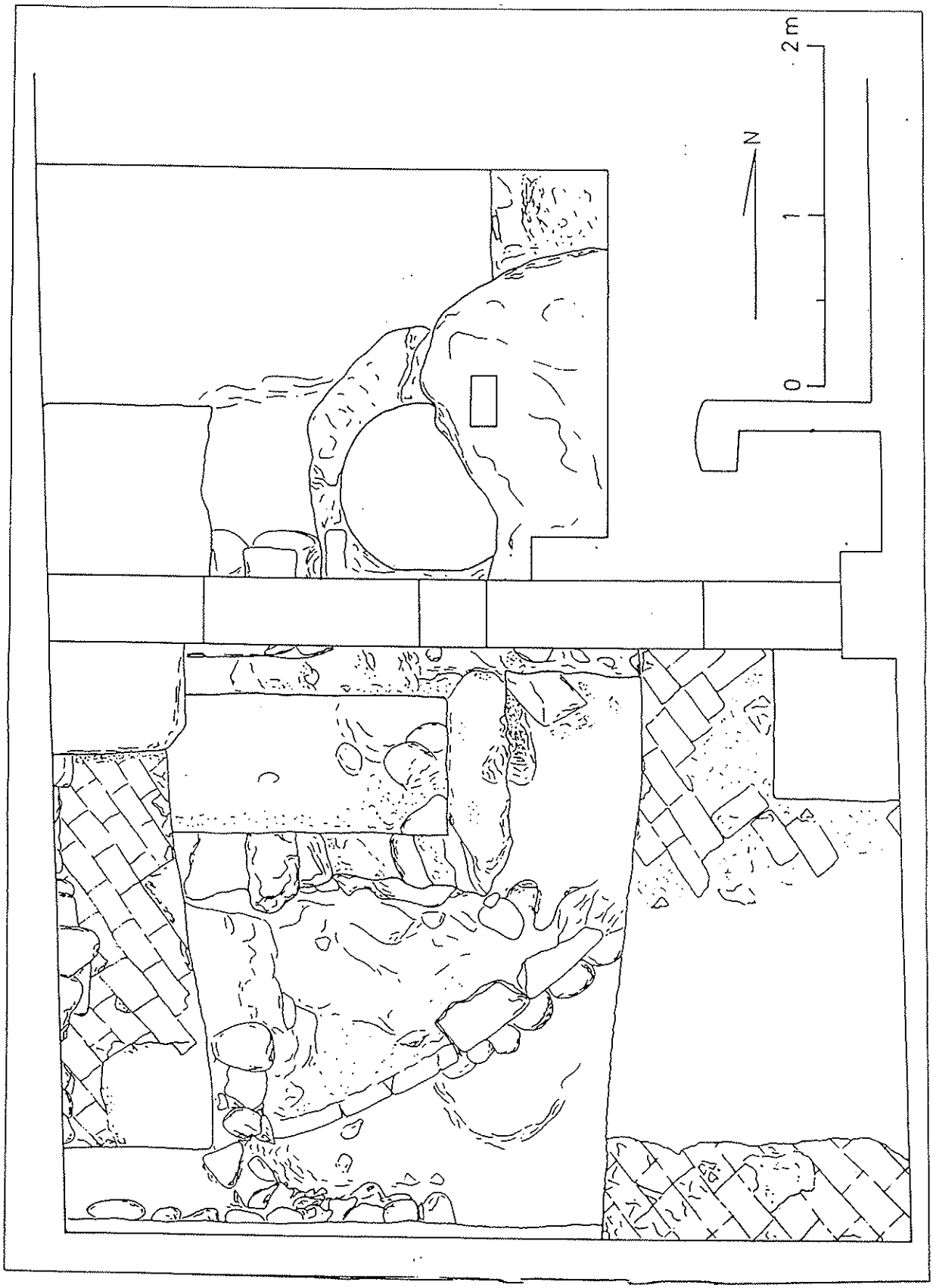

Fig.1: Planta general de l'excavació.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

EXCAVACIONS AL MUSEU D'HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE GIRONA (GIRONÈS)

Lluís PALAHÍ

La realització d'unes obres al Museu d'Història de la ciutat de Girona amb la intenció d'eliminar barreres arquitectòniques i que comportaven la construcció d'un ascensor amb els seus accesos corresponents i la remodelació de l'accés a l'Arxiu Municipal varen suposar la realització d'una intervenció arqueològica. Les citades obres suposaven el rebaixament del nivell de circulació de dues cambres situades a la banda de tramuntana de l'edifici. Els treballs arqueològics, duts a terme al mes d'abril de 1.995, es varen estructurar com un seguiment d'obres, amb intervencions puntuals en determinats moments, així com la completa documentació de les restes aparegudes.

L'edifici que actualment comparteixen el Museu d'Història de la ciutat i l'Arxiu Municipal (situat al carrer de la Força) ve ser fins a la dècada dels cinquanta un Institut de Batxillerat. D'aquí la denominació d'Institut Vell per a aquest edifici. Anteriorment -al llarg del s. XVIII i primer terç del XIX- el mateix edifici era ocupat pel convent caputxí de Sant Antoni. De fet, aquests varen adquirir la propietat al marquès de Cartellà, raó per la qual a algunes publicacions encara se l'anomena com a Casa Cartellà, tot i que pràcticament res del que actualment és visible pertany a aquesta antiga vivenda, especialment en el que es refereix a la distribució interna.

El seguiment arqueològic d'aquestes obres va comportar dues menes de dificultats, habituals per altra banda en aquesta mena d'activitats. Per una banda, la premura de temps i el mètode emprat per l'extracció de terres comportaven tot sovint dificultats a l'hora d'excavar acuradament l'estratigrafia existent. Per l'altra, el sistema de construccions emprat a la ciutat de Girona -en una zona amb forts desnivells que obligaven a bastir poderoses i profundes fonamentacions- malmetia en gran mesura tant les estructures com l'estratigrafia.

Les obres varen posar al descobert tot un seguit d´estructures pertanyents a diversos moments constructius. Cal remarcar que, tot i baixar fins a quatre metres de profunditat, no es va arribar als nivells d´època romana. Val a dir en aquest sentit que les excavacions dutes a terme l´any 1.977 dins d'aquest mateix edifici sí que varen posar al descobert restes d´època romana, però que afloraven a una cota inferior a la que es va poder abastar en aquesta intervenció [1] . Tot i això, cal remarcar la presència de materials d´època romana en els nivells inferiors excavats, si bé barrejats encara amb materials medievals.

La datació de les diverses estructures i la definició de les diverses fases es va haver de fer en gran mesura més per relacions estructurals que no pas estratigràfiques. Tot i això, es poden definir tot un seguit de fases.

Fases I-III

Tot i tractar-se de diferents moments constructius hem decidit agrupar les tres fases per diverses raons. En realitat disposem d´una sola estructura per cada una de les fases i és fins i tot possible de que no es tracti de tres fases sinó de dues, ja que la manca de bona estratigrafia dificulta la relació d´algunes estructures.

Dels quatre murs pertanyents a aquest moment, que podem situar dins d'un ventall ample, a l´època medieval, tres varen aparèixer només a nivell de fonamentació.

Probablement el més antic és el mur que travessava la zona 2. Aquesta estructura, que apareixia tallada per les fonamentacions modernes a la banda de migdia, era una fonamentació de pedres irregulars lligades amb morter. Posteriorment se li va adossar un mur per la banda de ponent, que circulant d´est a oest travessava la zona 1 i ja dins la zona 2 girava cap a migdia.

A la banda de llevant de la zona 2 va aparèixer una estructura quadrangular que es perdia fora de la zona excavada, posteriorment retallada parcialment per les fonamentacions modernes. La seva interpretació resulta complicada, ja que va apaèeixer desconnectada de qualsevol altra estructura.

El mur més interessant d´aquesta fase medieval és l'aparegut al límit nord-oest de la zona 1. Se'n conserva un tram molt petit que correspon a l´angle d´algun edifici. Presentava un parament exterior fet a base de carreus molt ben escairats i polit, en un tipus d´obra característica dels s. XIII-XIV. El mur va ser tallat per la seva banda nord en construir-se l´edifici de ca l´Ensesa, que correspon a l´antiga Canonja Vella. Aquest darrer edifici va ser

[1] La intervenció del 1.977 va tenir lloc a l´altra banda de l´edifici, sobre el carrer Ballesteries, i la seva cota d´inici, corresponent a un pis per sota de la nostra intervenció, se situava exactament al punt final de la nostra excavació. De fet, les obres del 1.995 tenien com a objectiu fer un passadís i un ascensor fins aquest pis inferior. Martín, A. (1.977); Noticia sobre ues troballes romanes a l´Institut Vell de Girona, *Revista de Girona*, 81, pp.335-338.

construit al s. XIII, però no sembla massa clar que la façana d´aquesta banda sigui l´original. Si realment fos així, però, el mur que estem analitzant seria anterior al s. XIII i demostraria, un cop més, que la datació estilística dels paraments sovint resulta enganyosa. Aquesta estructura és interessant, ja que sembla marcar l´angle d´un edifici i, per tant, el límit de dos carrers seguint els punts cardinals. Aquesta delimitació de carrers correspon quasi exactament a la situació de dos carrers d´època romana, si atenem a la reconstrucció urbanística duta a terme per J. Sagrera, el que, si aquesta teoria fos certa, mostraria una pervivència de la xarxa urbana fins al període medieval, època en que la zona era ocupada pel call jueu (entre els s. XI-XV).

Fase IV

D´aquest moment sí que disposem de dades més concretes i estructures amb més sentit. Les estructures documentades corresponen a dos edificis diferents, amb un espai entre ambdós, que molt probablement correspongui a un carreró en direció nord-sud.

Dins la zona 1 va aparèixer un mur en direcció nord-sud que presentava una orientació lleugerament diferent a la de l´edifici actual. El parament és construit a base de pedra de mida petita i sols semidesbastada. La part central del mur va aparèixer més rebaixada. El fet que a la seva banda de migdia s´hi trobés una pilastra adossada sembla apuntar la possibilitat que la part rebaixada correspongui a una porta, però per altra banda manca la pilastra de la banda contrària, que conformaria l´altre brancal. Aquest mur va ser retallat i parcialment incorporat a l´edifici del convent en el moment de la seva construcció.

Dins la zona 2 va apareixer un segon mur, també en direcció nord-sud, de característiques constructives similars i amb la mateixa orientació. Aquest mur conservava un accés, amb el llindar i els brancals per encastar-hi la porta de fusta a la banda que donaria al carrer. El mur girava cap a llevant a la banda de migdia, però del tram meridional no s´en conservava gran cosa. A més, aquest tram no disposava de fonamentació, mentre que el tram de ponent emprava com a tal, parcialment, un mur de les fases anteriors.

Es varen recuperar associats a aquest edifici quatre paviments i preparacions. El paviment superior era de morter mentre que les dues capes inferiors eren de terra premsada. Els materials apareguts en les preparacions de la pavimentació permeten situar la construcció de l´edifici al s. XV o, potser, ja dins la centúria següent.

Aquesta datació es pot posar en relació amb l´abandonament del call i, especialment, amb un moment -el s. XV- en què la propietat passa per diverses mans, ja cristianes. Un tal Bernat Casellas va comprar la propietat a Joan Castelló l´any 1.447 i, posteriorment, la va vendre als marquesos de Cartellà, el 1.471. Aquests en varen mantenir la propietat -amb una important reforma i ampliació el 1.662- fins al 1.732, moment en què la propietat és traspassada als

monjos caputxins [2].

El 1.662 el senyor Lluís Descatllar i de Cartellà va ampliar el seu palau, adquirint una casa veïna que llindava per orient amb l´almoina de la sagristia de la Catedral. I pocs anys després, el 1.688, comprà a Miguelàngela de Güell una casa que es situava a migdia de la propietat, és a dir, a mitja pujada del carrer de la Força. Per tant la casa Cartellà va anar creixent amb el temps, adquirint i unificant diverses finques [3].

L´existència del carreró nord-sud demostra un canvi en l´urbanisme d´aquesta zona de la ciutat, amb l´obliteració dels carrers antics i l´obertura de nous.

Fase V

Durant el s. XVIII la propietat dels senyors de Cartellà és traspassada als monjos caputxins. Aquests, després de diverses vicissituds i complicacions que inclouen un intent de bastir el seu convent a la zona de Palau Sacosta, hi construeixen el convent de Sant Antoni. Aquesta construcció va comportar transformacions radicals que, almenys en la zona que ens ocupa, varen suposar l´obliteració total de les estructures anteriors i l´elevació del nivell de circulació més d´un metre. A més, l´obra es veia dificultada per les suspicàcies d´alguns dels veïns, entre ells el capítol catedralici, que posseïa diversos edificis a la zona. Així, per la banda de les Ballesteries es va haver d´alçar un mur de contenció i un terraplè per realitzar una separació segura de la casa del feriale.

El més destacable d´aquest convent és, potser, l´església, que es va haver de projectar adaptant-se al poc espai. Així, es va construir orientada de nord a sud i embeguda totalment dins l´estructura de l´edifici.

A la zona 2 es varen recuperar dos farcits constructius corresponents a aquest moment. El farcit inferior presentava una superfície compactada i en pendent. Tot sembla indicar que aquest farcit es va col·locar durant les primeres fases de la construcció de l´edifici i el seu pendent podria demostrar que era usat per a la circulació d´obrers i materials.

La majoria dels murs de l´edifici actual corresponen a aquest moment. També d´aquest moment és la claveguera que travessava de nord a sud la zona 1, i que pel seu pendent va malmetre gran part de l´estratigrafia anterior. .

Algunes de les fonamentacions són fetes a base d´arcs en lloc de murs. Aquest sistema és molt

[2] Rubí, P. Basilio de (1.966-67); Los capuchinos en Gerona. El convento de San Antonio (1.732-1.835), *A.I.E.G.* XVIII, pp. 5-48.

[3] Actes Capitulars, lligall 49, fol.13.

emprat al casc antic de la ciutat gironina ja que permet salvar les irregularitats i desnivells del terreny, evitant al mateix temps haver de fer grans rases de fonamentació, amb el moviment de terres que això comporta.

El mur de llevant de la zona 2 era en realitat un espai obert en el moment de la construcció del convent. Aquest espai, que sí que era tancat per un mur amb una porta a la banda de migdia, corresponia a una de les naus laterals de l´església, estructurada en diverses capelles obertes cap a la nau central.

L´església presentava una alçada superior a la dels pisos actuals i l'empremta de l´arcada situada entre la zona 2 i la nau central encara és avui dia observable, a una alçada que correspon al segon pis de l´actual distribució de plantes. Aquesta arcada era suportada per sengles pilars en forma de creu, que presentaven poderoses fonamentacions.

En aquest moment es construeix també el passadís que porta cap al claustre, bastit també ara, i un mur que devia separar l´esglesia del passadís. Com veurem, aquest mur ha desaparegut, substituit per un altre de menor amplada

Fase VI

Amb la desamortització (1.835) l´edifici passà a propietat municipal i el 1.841 s´hi inaugurà un institut d´ensenyança, que va seguir en ús fins a mitjans del segle actual. Són pocs els canvis produïts en aquest moment. Es construeix un segon arc -més adequat a la nova distribució de plantes- a la banda de llevant de la zona 2 i l´antic mur que separava la zona de l´església del passadís és substituït per un de nou, més estret i de rajol, que presenta una arcada com a fonamentació. En definitiva, en aquesta fase s´aprofita en gran mesura l´edifici anterior, si bé adequant els diversos espais a les noves funcions que han d´acomplir.

Posteriorment la zona pateix d´altres petites reformes, algunes d´elles de no fa massa anys, quan l´edifici fou reconvertit en museu i arxiu municipal. Entre aquestes es poden citar la construcció d´una nova claveguera, de rajol i de petites dimensions, o el tapiat del mur de llevant de la zona 2 per recompartimentar els espais.

En definitiva, aquesta excavació va posar de relleu quelcom que ja se sabia, la intensa ocupació de la zona i la variació al llarg del temps tant de la distribució urbanística, amb la construcció i desaparició de diversos carrers, com arquitectònica, amb la superposició de diversos edificis. És una llàstima, però, que no resultés possible arribar a nivells d´època romana, en una de les escasses possibilitats que ha oferit la ciutat de Girona d´aprofundir una mica més en la seva història més reculada.

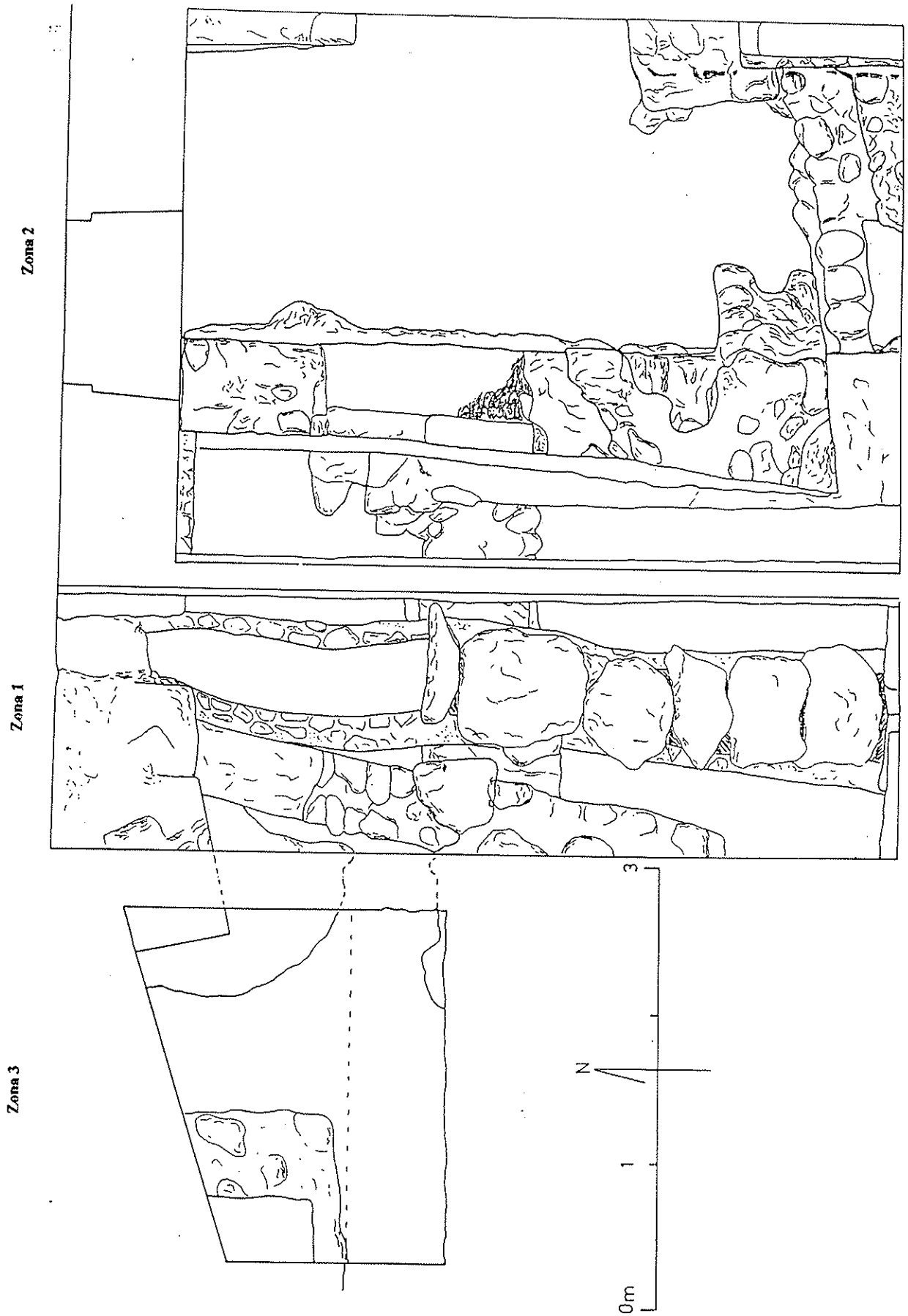

Fig.1: Planta general del sondeig.

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners, 1996

PROSPECCIONS GEOFÍSIQUES A LA CATEDRAL DE GIRONA

Josep M. NOLLA

Entre els dies 31 de maig i l'1 de juny va tenir lloc a Girona, en l'àmbit de la seu, una prospecció no destructiva, geofísica, mitjançant la utilització de radars i mesurament a través de pols electrostàtics de la resistivitat del sòl en continu amb la intenció de posar a punt uns nous models d'aparells, de polir la informació complementària proporcionada pels diferents equips i d'aconseguir un plànol fiable del subsòl de l'interior de la catedral i zones annexes per sota del poderós enllosat. Aquesta acció fou possible gràcies als ajuts del programa Acció Interactiva Programada (AIP PICASSO) als equips formats pel CNRS-Centre de Recherches Géophysiques (França) i de la Universitat de Barcelona, Departament de Geologia que, paral.lelament, treballaren de la mateixa manera a Saint Germain d'Auxerre. Que aquesta exploració s'efectués, precisament, a Girona fou possible gràcies a la decisió de Pere Freixas, director del Museu d'Història de la ciutat (ajuntament de Girona) que va fer els contactes i les gestions, a la col.laboració econòmica de la municipalitat i a les facilitats i ajuda que, en tot moment, va posar a disposició dels tècnics el bisbat i la catedral, concretats en la figura del dr. Gabriel Roure. La Universitat de Girona participà en la tria dels llocs més adients i, sobretot, en l'anàlisi del resultats.

L'equip que dirigí el professor Albert Casas, de la Universitat de Barcelona, féu servir un radar de freqüència bàsica d'alta penetració (més de cinc metres), mentre que l'equip francès (M. Dabas i Ch. Camerlynck) n'utilitzà un de complementari, menys potent però de més alta resolució espacial i, paral.lelament, un prototipus creat pel Centre de Recherches Géophysiques del CNRS que mesura a través de pols electrostàtics la resistivitat del sòl en continu. Aquest darrer aparell era el que feia preveure resultats més engrescadors car havia de proporcionar un estat en planta del subsòl en el ben entès que "llegia" només els primers senyals, els més pròxims a la superfície i, per tant, exposat, no cal dir-ho, a distorsionaments produïts, sobretot, per les tombes obertes a l'interior del temple.

LA PROSPECCIÓ AMB RADAR

Cal dir que no posseïm, encara, resultats definitius. Tanmateix, les dades fornides per l'informe preliminar no són sorprenents i concorden amb les dades arqueològiques i històriques conegudes. No creiem, però, que les conclusions definitives variin substancialment.

L'equip de Barcelona treballà a l'interior de la seu efectuant lectures en sentit oest/est i nord/sud, seguint els mateixos eixos que el recorregut del prototipus i del radar complementari. A més, en solitari, efectuà un seguit de lectures en direcció nord/sud en l'ala occidental i oriental del claustre de la catedral, i en direcció oest/est en l'ala meridional i a dins del pati. Aquesta intervenció pretenia comprovar el subsòl d'aquest espai, elevat artificialment en el segle XI i mirar, en l'ala de migdia, si la vella muralla romana s'hi trobava a sota, tal com s'havia escrit alguna vegada o s'havia de cercar per sota dels murs del temple (o més enllà). Els resultats confirmen el que ja sabíem en relació a l'elevació artificial d'aquest espai, la inclinació clara sud/nord i la no existència, sota l'ala de migdia del claustre, de cap indici de la suposada muralla damunt de la qual degué cavalgar la paret septentrional de la catedral romànica, primer, i gòtica, després.

També efectuà prospeccions a l'exterior de la seu (plaça dels Apòstols, escales catedral i plaça de la Seu, del quals no en tenim dades i que, de moment, no podem comentar.

Dins del temple, el radar sembla constatar l'existència d'una sòlida plataforma rocosa, plana o aplanada més enllà (est) de l'àrea ocupada pel cor, una gran fondalada coincidint amb l'inici del presbiteri i terra de farcit i una inclinació constant en direcció a les escalinates (ponent). Aquestes dades, que caldrà matisar i disposar sobre la planta del temple, coincideixen i precisen allò que sabíem per algun petit sondeig arqueològic o que havíem suposat a través d'altres camins.

LA PROSPECCIÓ COM A PROTOTIPUS

Aquest aparell, aparentment simple i de fàcil utilització, treballà exclusivament a l'interior de la seu, que fou repartida en dos sectors segons la disposició de l'orgue, el qual constituí una andròmina gegantina que condicionà la claredat de les conclusions finals. Del mur de façana a l'orgue, les lectures s'efectuaren en línies paral.leles disposades cada metre en direcció nord/sud (18 en total), mentre que de l'orgue al presbiteri les línies de lectura seguien la direcció oest/est i, també, en bandes paral.leles disposades cada metre (21 en total). Les línies nord/sud amidaven vint-i-cinc metres i les oest/est com a màxim quaranta-cinc, havent-se prospectat en total, cada metre, un rectangle teòric de 65 m. de llargària (oest/est) i de 25 m. d'amplada (nord/sud).

Al llarg dels murs septentrional i meridional del temple l'evidència física d'un seguit constant de tombes (perfectament identificades amb l'aparell), varen obligar a prescindir dels resultats d'aquestes dues bandes. No és possible saber, amb aquest mitjà, que hi ha per sota de les sepultures. Altres tombes dipositades al mig de la nau i ben documentades també foren tingudes en compte.

El resultat obtibgut, simplificat i corregit a partir de dades arqueològiques o documentals i de les proporcionades pel radar complementari de resolució espacial (per tant,dades contrastades a partir de dos sistemes absolutament diferents la qual cosa és indicador dades fermes) permet observar l'existència d'una (o unes) estructura disposada centralment, ocupant l'espai que hi ha del cor al presbiteri, ben orientada segons l'eix est/oest amb el mur(?) de llevant, corbat. Més cap a occident del cor no hi ha dades d'estructures, coincidint amb la porta lateral de Sant Miquel, que comunica amb el claustre i amb el museu de la seu. Més cap al sud-oest, es constata l'existència de clares evidències estructurals adoptant, pel que sembla, una disposició esbiaixada sud/est-nord/oest que continuaria per sota dels murs de la seu de Santa Maria. No sabem amb seguretat, sense una excavació del subsòl, de què es tracta, Tanmateix, l'existència ben documentada de l'anomenat Cloquer Vell de la seu pre-romànica, que continuà en ús fins a la costrucció de l'edifici gòtic i que sabem que es localitzava al sud-oest del temple, sembla ser la hipòtesi més versemblant. També podria tractar-se de les restes estructurals d'una illa de cases que hauria ocupat aquell sector.

Cap a l'escalinata els resultats de la prospecció assenyalen material de reble, com si aquell espai hagués estat farcit per aconseguir una cota plana de circulació davant la la portalada de la catedral, la Galilea on, recordem-ho, s'hi alçava el Pedró, indret en el qual tenien lloc algunes cerimònies pròpies de la vida ciutadana.

A partir d'aquestes dades sembla relativament senzill, explorant uns punts concrets de l'edifici, resoldre la major part dels problemes topogràfics que planteja aquest important sector de la ciutat.

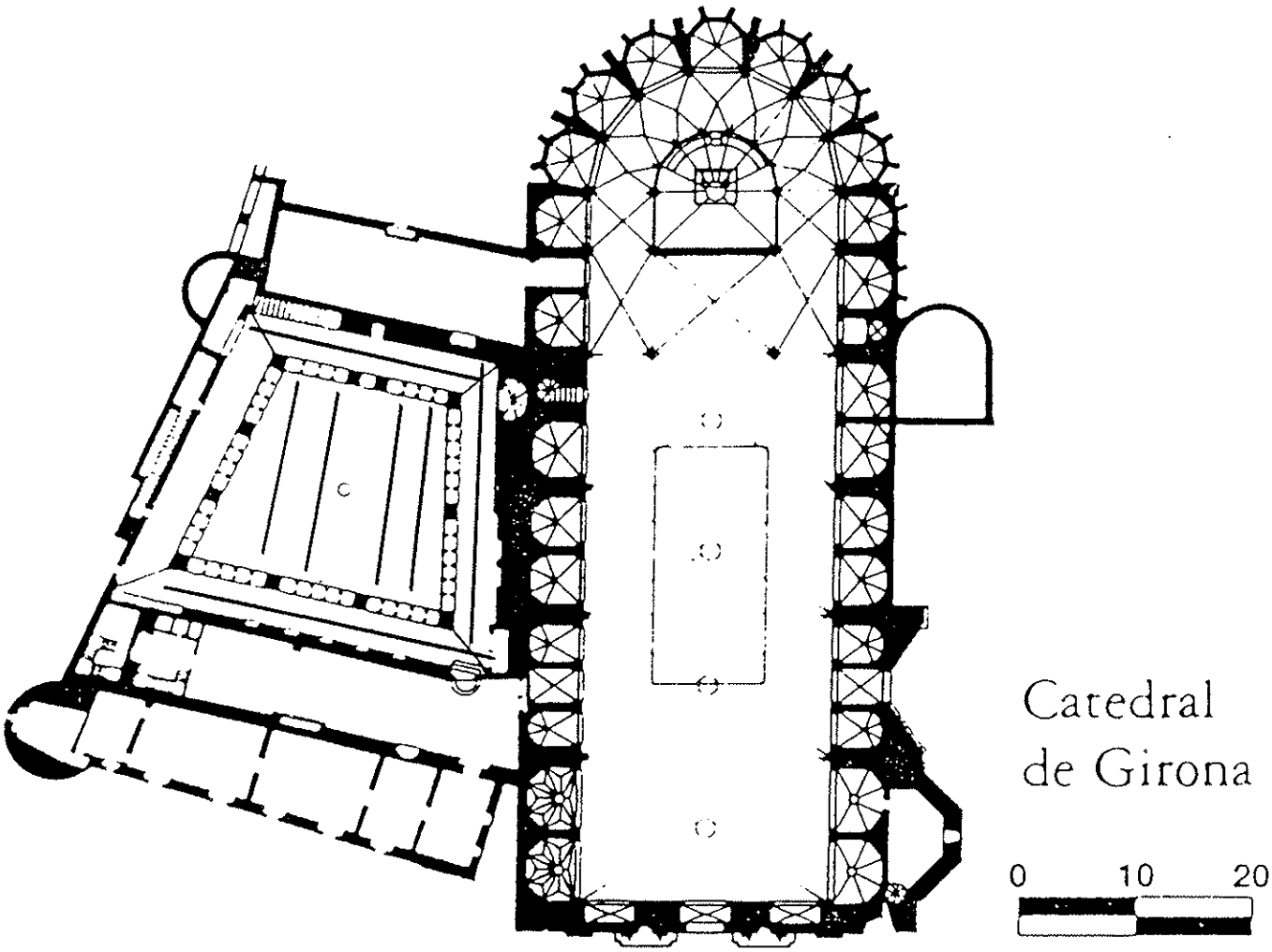

Fig.1: Planta de la catedral de Girona on s'assenyalen els indrets prospeccionats.

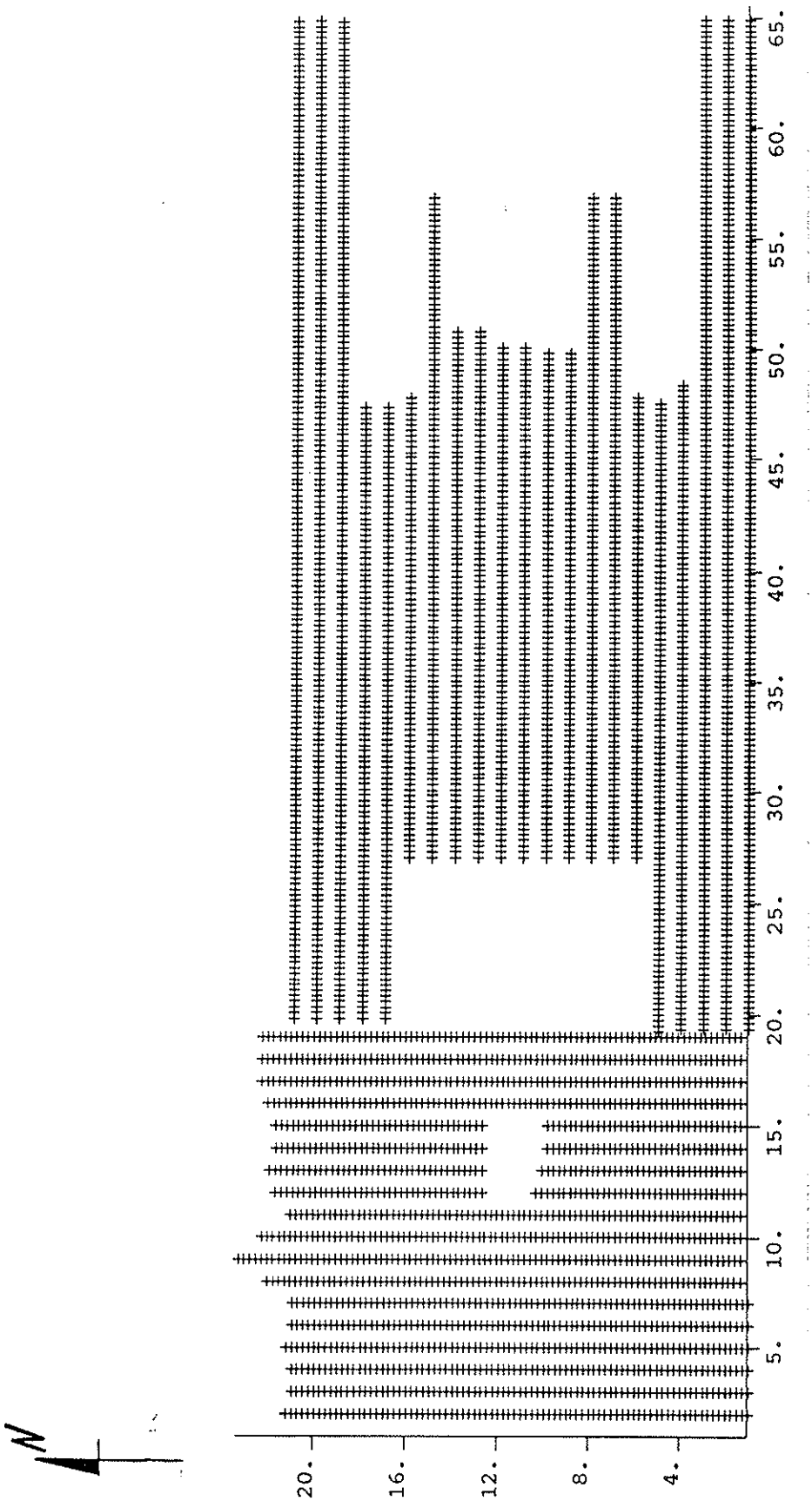

Fig.2: Prospeccions a l'interior de la Seu. Línies i distància de les lectures.

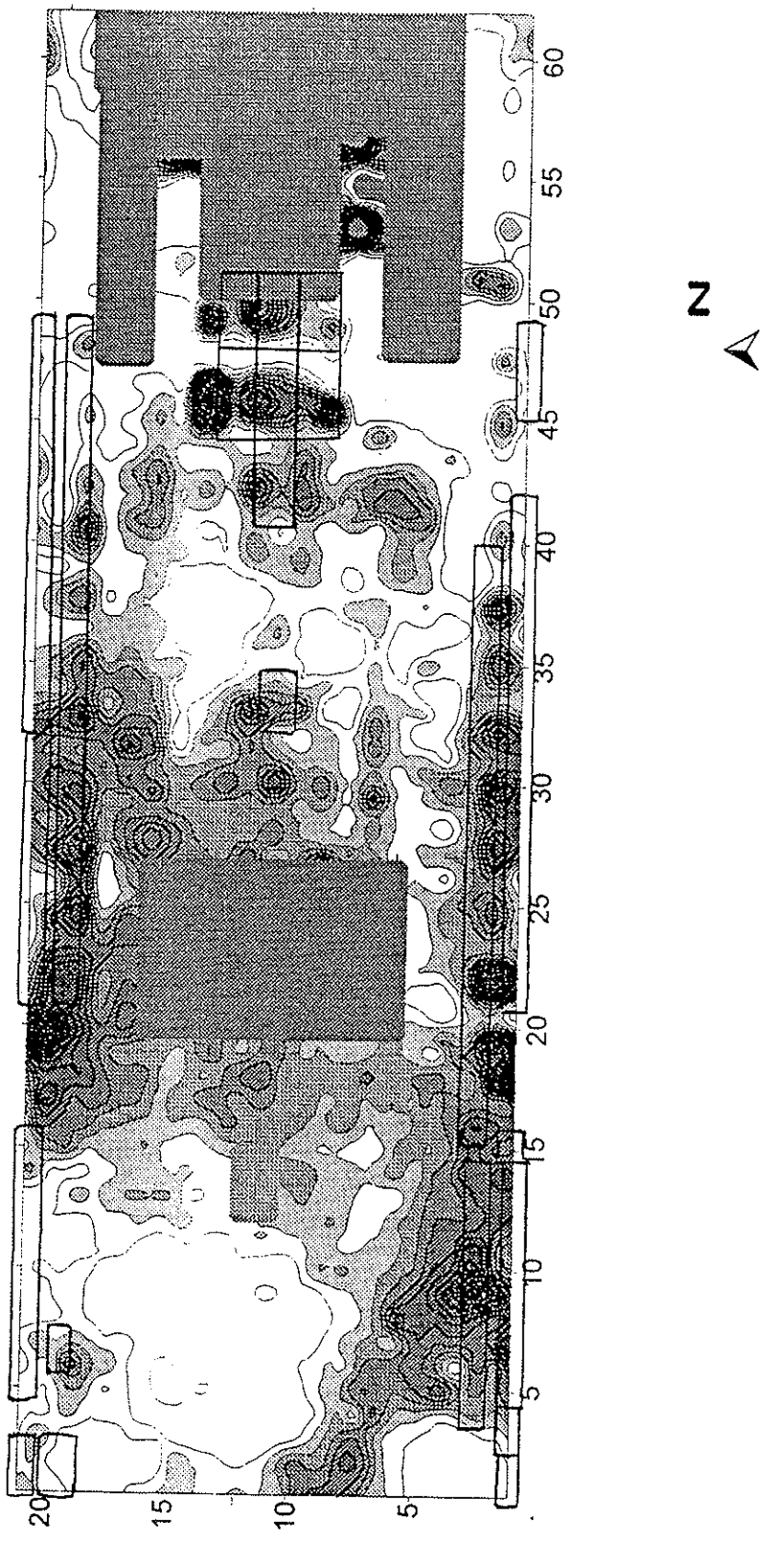

Fig.3: Interior de la Seu. Plànol conjunt de les evidències aconseguides amb el radar complementari i el radar de baixa freqüència.

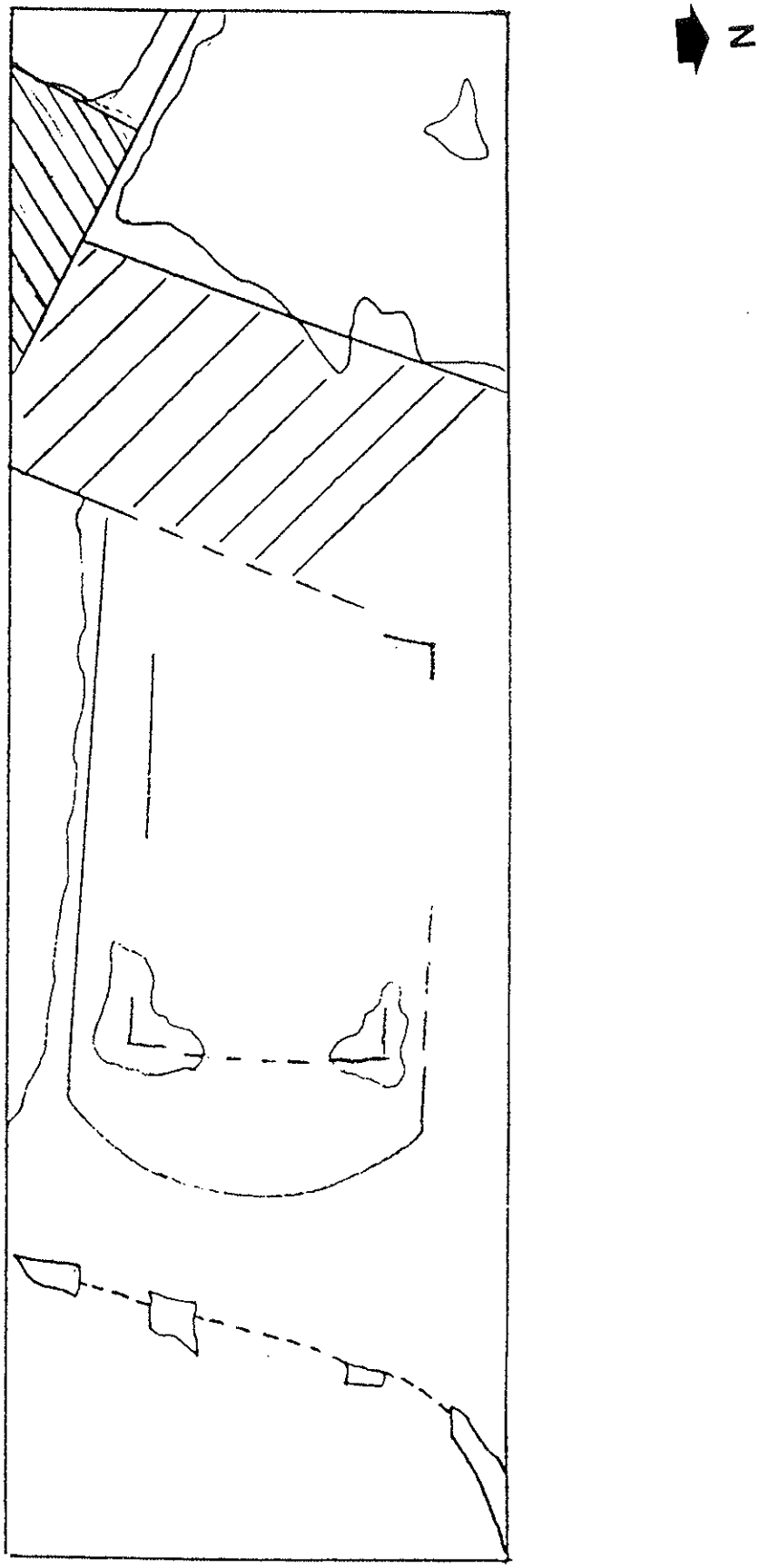

Fig.4: Interior de la Seu. Croquis interpretatiu dels resultats

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

ALGUNES REFLEXIONS SOBRE LA NAVEGACIÓ I COMERÇ ROMÀ A PARTIR DE LES DADES DE LA CARTA ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA DE LES COMARQUES GIRONINES

Xavier NIETO
Joaquim RAURICH

INTRODUCCIÓ

El litoral de les comarques gironines conforma una unitat geogràfica concreta coneguda amb un terme molt turístic -però ben arrelat-: la Costa Brava. Aquest litoral, format per un relleu molt agrest i amb una gran continuïtat d'espedats i penya-segats,presenta una contínua successió de cales i entrants en ocasions ben protegits dels vents i tempestes, això com l'existència de dues grans àrees sorrenques, una el golf de Roses, el millor port natural de Catalunya, i l'altra, la Platja de Pals, oberta al mar. Es tracta d'una àrea geogràfica en la qual la interelació terra-mar ha estat tradicionalement intensa.

L'emplaçament d'aquesta àrea litoral a l'extrem nord-est de la península Ibèrica recull el vent del nord, la tramuntana, canalitzat per la vall del Roine. Aquest vent dominant, de gran força, és un dels aspectes naturals que conformen i dibuixen les característiques de la navegació en aquesta zona. L'orografia i el vent, i la necessitat de guanyar els caps (Cap de Creus, Cap de Begur, etc) per a obtenir un recer del vent ha portat a grans quantitats de naufragis en àrees molt concretes.

D'altra banda, la situació de Catalunya -i de forma específica la de les comarques gironines- en el marc de les rutes comercials que unien el nord d'Àfrica i el sud peninsular amb la Mediterrània nord-occidental o la que unia Itàlia amb la península Ibèrica durant la romanització ha provocat un gran trànsit de vaixells al llarg dels segles. La dificultat de la navegació no va impedir que els navegants aprofitessin les característiques que oferia la direcció dels corrents del golf de Lleó cap al sud.

La gran activitat econòmica que s'ha generat arran dels intercanvis comercials entre diferents àrees de la Mediterrània occidental al llarg dels segles ha fet que les troballes d'aquestes evidències històriques siguin nombroses tant en els assentaments humans com en naufragis. Bona prova de l'activitat marítima ens la dóna també l'existència dels fondejadors, els indrets on els vaixells recalaven de forma transitòria per arrecerar-se de tempestes, fer aiguada o per càrrega i descàrrega de productes si no es disposava d'estructures portuàries. L'acumulació dels materials arqueològics trobats als fondejadors ens poden donar una visió de les freqüències d'aquesta activitat marítima.

LES CAMPANYES DE CARTA ARQUEOLÒGICA

Entre els anys 1992 i 1995, el CASC (Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya) ha dut a terme un conjunt de campanyes de carta arqueològica per totes les comarques litorals de Catalunya. L'objectiu que es perseguia era obtenir la major quantitat possible de dades, sovint de molt diversa índole (restes arqueològiques, bibliografia, documentació dels fons de museus o les col.leccions particulars, referències històriques, etc.) que ens aportessin informacions per definir les característiques del patrimoni subaquàtic de Catalunya. Amb l'intenció de ser el màxim de precisos es considerà que calia documentar qualsevol tipus de jaciment que fos susceptible d'aportar dades històriques, tant si es tractava d'un derelicte d'época romana, un objecte arqueològic aïllat, una estructura portuària o bé vaixell enfonsat d'época contemporània. En definitiva, qualsevol tipus de resta motivada per l'activitat humana era susceptible de ser documentada.

Es partia de la base que per a una bona preservació i gestió d'aquest patrimoni calia prèviament una visió de conjunt el més aproximada possible. Aquesta tasca, ja acabada en la seva primera fase, és una de les missions que es van assignar al CASC d'ençà la seva creació l'any 1992.

Pel que fa les comarques litorals gironines, s'ha actuat de forma específica a l'Alt Empordà (1992), Baix Empordà (1992 i 1995) i la Selva (1994 i 1995). Cal mencionar també els treballs realitzats en la comarca del Pla de l'Estany (1994 i 1995).

Els condicionants orogràfics i climatològics que s'han exposat anteriorment han fet que aquestes tres comarques litorals siguin una zona on les troballes de restes arqueològiques en el fons del mar han estat molt nombroses d'ençà la dècada dels anys 50, quan s'inicià la generalització de l'escafandra autònoma. Cal dir també que aquest patrimoni ha patit molt l'espoliació per part de submarinistes que ens han privat de magnífiques i variades informacions de caire històric.

L'inici dels treballs de carta arqueològica van tenir com a punt de partida les anteriors

informacions que ja es disposaven en el Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, d'ençà 1981, quan s'iniciaren els primers treballs d'arqueologia subaquàtica. Aquelles dades, juntament amb les noves que s'han anat obtenint, han estat sistematitzades i informatitzades en bases de dades de cara ha obtenir-ne un millor rendiment. L'obtenció de les dades s'ha realtizat tant mitjantçant la infraestructura del CASC (el *Thetis* i el seu equipament electrònic de detecció) com gràcies a l'ajut de diferents persones (arqueòlegs, submarinistes, pescadors, etc) que coneixien alguns jaciments desconeguts per al CASC.

El nombre i la diversitat de jaciments en aquestes comarques del nord de Catalunya és molt gran, comportant, per tant, poder obtenir una visió global molt complerta de les caracteròstiques dels diferents processos històrics que s'han anat succeïnt i que han deixat una forta impronta en els fons del mar de les comarques gironines.

Els diferents tipus de jaciments que hem pogut determinar en les comarques litorals de Girona són els següents:

JACIMENT	DESCRIPCIÓ DEL TIPUS DE JACIMENT
Derelicte	Corresponen als vaixells enfonsats.
Fondejador	Àrees sovint ben protegides dels vents o tempestes, on els vaixells s'arreceraven o passaven les nits i on normalment es proveïen d'aigua.
Aïllat	Troballa aïllada d'un objecte arqueològic, sense poder-lo associar a cap altre context.
General	Tipus de jaciments que inclouen els materials que han aparegut en una àrea litoral determinada, sense que poguem assignar-li el lloc concret d'aparició.
Indeterminat	Són jaciments dels quals les evidències arqueològiques que disposem en aquest moment no permeten determinar-ne amb precisió el tipus.
Hàbitat	Restes d'estructures d'hàbitat o construccions (murs, torres, etc.).
Àncora	Existència d'una àncora aïllada.
Submarí	Restes enfonsades que corresponen a un submarí.
Avió	Restes enfonsades que corresponen a un avió.
Port	Restes de qualsevol tipus d'estructura portuària.

TOTAL: 318 JACIMENTS

L'Alt Empordà

Aquesta és, amb 188, la comarca amb més nombre de jaciments en el conjunt de Catalunya. Tal com es pot observar en la fig. 1, la major part corresponen a derelictes (105) amb un nombrós grup inclòs dintre dels indeterminats i aïllats. Durant la campanya de 1992 es van poder situar mitjançant l'ajut d'algun vell pescador o coraller certs jaciments coneguts de fa anys però dels quals se'n tenien referències molt vagues.

Al desembre de 1994, gràcies a la col.laboració d'uns submarinistes, es va poder concretar l'existència a la Cala Galladera (cap de Creus) d'un nou derelicte, situat sota una potent capa de posidònia. Uns posteriors treballs del CASC han permès recuperar material arqueològic que situen el jaciment entre el s.II i I a.C. (Campaniana A, Dressel 1 A, ceràmica grisa emporitana, etc. a més a més de ceràmica comuna). Pròxims treballs permetran determinar-ne les característiques més específiques.

La política de construcció o ampliació de ports ha originat campanyes d'arqueologia preventiva en llocs com Portbou, l'Escala, o Roses. Cal esmentar també que les dades obtingudes durant l'estiu de 1992 van permetre situar uns jaciments que es podien veure afectats per la construcció de noves estructures portuàries a Roses. Aquest fet va permetre planificar l'execució d'una actuació d'urgència prèvia a la construcció del dic. Els resultats, un cop realitzats sondeigs en una àrea de vora 14.000 m2 no varen permetre detectar cap altre jaciment arqueològic.

Com a resultat de la carta arqueològica s'ha iniciat un projecte de recerca motivat per la troballa d'uns grans blocs de pedra ben escairats, enfront del malecó d'Empúries,a les Muscleres Grans. Cap sondeig no ha estat realtizat, però sí que està previst actuar-hi properament, amb l'objectiu de determinar si es tracta de les restes d'una estructura portuària o bé l'evidència de l'explotació de aquelles roques com a pedreres destinades a construccions diverses a Empúries.

El Baix Empordà

En aquesta comarca el nombre de jaciments reconegut arriba als 105 i se'ns presenta una distribució molt més equilibrada entre els diferents tipus de jaciments (fig.1). Cal esmentar el gran nombre d'indeterminats i d'aïllats. Alguns d'aquests estan situats a l'entorn de les Illes Medes, on es va treballar durant l'estiu de 1995 i on s'ha pogut constatar que tota l'illa formava un veritable fondejador, on les embarcacions fondejaven en un indret o altre en funció del vent dominant.

Ha estat important també situar de forma precisa la ubicació d'alguns jaciments molt importants, en els quals es varen realitzar recuperacions de materials arqueològics en la dècada dels 60 i 70. És el cas dels derelictes Illa Pedrosa, Punta Salines, Illes Formigues I, etc.

Un aspecte documentat i que pot ser molt interessant de cara el futur és la constació de l'existència o no de restes arquitectòniques procedents del jaciment ibèric de Castell (Palamós). Les dades recollides a partir d'informacions diverses caldria que fossin investigades en el marc de les programacions futures del CASC.

En una altra línia l'any 1992 es procedí a sondejar la zona de Sant Feliu de Guíxols on havien aparegut uns busts d'estàtua de marbre així com altres fragments de diverses mides del mateix material. Es creu que es tractava d'un jaciment que podia portar obres d'art. Dissortadament, l'acció dels espoliadors ha estat enorme.

La Selva

En aquesta comarca el nombre de jaciments globals baixa sensiblement -atés que en tenim documentats 23-, tant per la seva extensió com per les seves característiques nàutiques.

Cal remarcar l'existència d'un important nombre de jaciments indeterminats (11) que responen als treballs duts a terme l'estiu de 1995. Els coneixements que en tenim ens indiquen que es tracta de jaciments les característiques dels quals a hores d'ara no podem concretar. Nous treballs en la zona hauran de permetre reduir aquest nombre d'indeterminats per engruixir els altres tipus de jaciments.

Una tasca important que s'ha dut a terme a Blanes fou poder retrobar les restes d'un derelicte probablement del s.XVII que havia naufragat en la zona de Punta Santa Anna. En les roques hi han quedat soldats 4 canons, encara perfectament visibles. Posteriorment s'ha sabut que el derelicte havia estat expoliat als anys 60, amb l'objectiu de recuperar part de la càrrega: ullals d'elefant. Les notícies que en tenim ens fan saber que foren enretirats en un nombre de 8. Els sondeigs del CASC, l'any 1994, va permetre recuperar-ne un altre, ara en tractament de conservació a les instal.lacions del CASC. A partir d'aquesta situació, tenint en compte l'entorn paisatgístic d'aquells fons, la seva moderada fondària (-18) i les restes arqueològiques concrecionades a la roca, es va preveure la possibilitat d'obrir el primer parc arqueològic subaquàtic. Al projecte tècnic presentat, que preveia realitzar rèpliques dels ullalls i marcar un circuit tan li sols falta la decisió definitiva per concretar la seva posada en marxa, amb l'objectiu d'apropar els submarinistes al patrimoni cultural que es troba al fons del mar.

El Pla de l'Estany

En aquesta comarca, no litoral però constituïda a l'entorn de l'estany de Banyoles, la carta arqueològica subaquàtica ha aportat el coneixement d'un importantitssim jaciment: la part enfonsada del poblat neolòtic de La Draga de Banyoles, del qual hi ha una comunicació específica en aquesta mateixa publicació. Es té documentat també un avió caigut durant la guerra (1936-39) i recuperat en part als anys 70.

Els treballs de carta arqueològica han permès, doncs, obtenir dades molt interessants sobre les característiques del patrimoni submergit de Catalunya, que és especialment ric i variat en les comarques gironines. Aquest fet ha de permetre considerar que la primera fase de la Carta Arqueològica ha de ser el punt de partida de tot tipus d'actuacions que puguin afectar part d'aquest patrimoni, i que en faciliti una gestió més acurada i, finalment, que orienti unes línies de recerca arqueològica. Vistes en conjunt les característiques de molts jaciments podrem obtenir dades històriques de gran vàlua, quelcom difícil d'abastar i assolir sense la prèvia realització de la carta.

EIXOS COMERCIALS MARÍTIMS A L'ENTORN D'EMPÚRIES

Com a conseqüència d'aquesta recopilació de dades es comencen a dibuixar línies de recerca que, de moment, donat l'estat de la investigació, no podem analitzar en profunditat. Sí que podem, però, insinuar alguna línia bàsica que té el valor d'orientar els futurs treballs de recerca. A títol d'exemple, es reflexiona sobre el cas d'Empúries.

Com era previsible, Empúries apareix com el gran port de la zona al voltant del que s'organitza el comerç naval, però en un període més curt d'allò que fa anys era acceptat. El segle II a.C. va ésser, com ja han demostrat les excavacions portades a terme en la ciutat, un període d'intensa activitat. Sembla ser que és en aquesta época quan es basteix el gran malecó que tanca el port emporità per llevant i que té com a missió principal augmentar la zona protegida del port; és a dir, augmentar la seva capacitat. El tràfic naval a Empúries al segle II a.C. degué ser tan intens que va obligar a habilitar un segon port, provist d'un recinte fortificat per a protegir-lo, a la zona de Riells-La Clota. Així mateix, segurament altres zones, al voltant de la ciutat, protegides de manera natural van ésser utilitzades com a lloc de fondeig ocasional. Es el moment en què Empúries actua com un port-magatzem on arriben principalment productes itàlics, s'emmagatzemen i, en un moment posterior, es resdistribueixen a una zona a curta i mitja distància que 'òaquesta manera queda sota la influència econòmica d'Empúries. El tantes vegades citat i desgraciadament tan poc estudiat, derelicte d'Illa Pedrosa, enfonsat cap a l'any 140 a.C. és un magnific exemple d'aquest comerç de redistribució organitzat des d'Empúries.

Moltes vegades s'ha buscat i s'han fet llistes del productes i les matèries primeres existents a l'àrea emporitana i que justifiquessin aquest intens tràfic naval. Probablement, el camí no és l'encertat, car no oblidem que *Emporiae* coneix el seu auge gràcies a una decisió política: Roma escull la ciutat com a lloc idoni per situar les tropes d'Escipió en la reraguarda d'Anníbal, i a partir d'aquest moment el seu port es converteix en el cap de pont de l'avituallament de les tropes primer i dels colons després. Es tracta d'un port estratègic. No dubtem que el seu *hinterland* tingui recursos econòmics que justifiquin l'existencia del port, i és a l'aprofitament d'aquests recursos que obeeix la fundació massaliota, però allò que Empúries no té són

recursos propis suficients que justifiquin l'existència de, com a mínim, dos ports. Allò que exporta Empúries pels seus ports no són bàsicament productes propis, sinó els productes que aporten en el viatge de tornada els vaixells que havien redistribuït els productes itàlics que prèviament havien estat importats pels port emporitans. Creiem que l'estructura portuària d'Empúries és estratgica, sobredimensionada per les necessitats pròpies de la ciutat i que es manté gràcies a una decisió política. Empúries és un gran magatzem de pas en funció d'una situació conjuntural i, quan aquesta situació canvia, Empúries tornarà a recuperar la seva mida, les seves infrastructures específiques en funció de les necessitats pròpies de la ciutat i dels seus recursos.

Probablement la situació comença a canviar a partir, i per posar una data, l'any 13 a.C., quan per una altra decisió política, es decideix incrementar les operacions militars contra els germànics. Es el moment en què Narbona com a port marítim i Arles com a port fluvial van a permetre la penetració pel Roine i que aquests ports juguin per la zona del centre d'Europa el paper que havia jugat Empúries per la zona mediterrània de la península Ibèrica. En aquest context hi ha un altre factor que considerem decisiu: la romanització de Catalunya ha comportat entre altres canvis una nova manera de conrear el camp i les innombrables *villae* conegudes són un bon exemple d'aquesta nova situació que produeix excedents agrícoles que fan menys necessàries les importacions itàliíues i probablement de molts productes manufacturats de primera necessitat que ja són produïts aquò. Una bona prova arqueològica d'aquesta afirmació són les àmfores Laietana 1, Pascual 1 i Dressel 2/4 tarraconense, que serveixen per exportar els excedents de vi. Es conegut que mentre les àmfores Laietana 1, tenen un àrea de difusió més local, les Pascual 1 abasteixen en gran mesura el mercat gal penetrant per les vies fluvials. Diferent és l'àrea principal de difusió de la Dressel 2-4, que s'estén bàsicament per la costa del nord del Mediterrani.

Aquest comerç de vi de la Tarraconense està especialment ben documentat en les aigües catalanes, en total coneixem dinou probables derelictes dels quals tretze porten un carregament d'àmfores Pascual 1 , tres corresponen a àmfores Laietana 1 i tres a Dressel 2-4. Quant al nombre d'objectes fitxats coneixem 120 àmfores Laietana 1, 544 de Pascual 1 i 143 de Dressel 2-4. Creiem que aquesta repartició quantitativa ja és prou evident d'una situació històrica: d'una banda el predomini de les exportacions de Pascual 1 i d'altra el sorprenent baix nombre de jaciments i objectes del tipus Dressel 2-4. Una posible explicació per aquesta segona qüestió podria ésser la de la ruta seguida majoritàriament pels vaixells de Dressel 2-4, encaminats essencialment en el Mediterrani occidental vers el mercat de l'arc nordoriental, la qual cosa comportaria, tenint en compte la situació dels vents i dels corrents al Golf de Lleó, una navegació per mar obert des del sud de les comarques gironines cap al sud-est francès o bé directament per l'estret de Bonifacio (entre Còrsega i Sardenya) a la Itàlia central. Aquesta ruta fa especialment difícil a Catalunya la troballa de vaixells en fondàries assequibles a la prospecció arqueològica actual. Una altra causa d'aquesta disminució d'envasos del tipus

Dressel 2-4 podria estar, però aquesta és dificil d'avaluar, en la innovació tecnològica que suposa l'exportació de vi en vaixells cisterna de *dolia*. A hores d'ara, d'aquests grans recipients només en tenim una evidéncia arqueològica al cap de Creus.

En aquest sentit és interessant comprovar la distribució geogràfica d'aquests derelictes: mentre que tots els naufragis segurs de Laietanes 1 es troben a l'Alt i Baix Empordà, els de Dressel 2-4 es troben al Maresme i al Tarragonès. Dels derelictes de Pascual 1, nou es troben a l'Alt Empordà, tres al Baix Empordà i un al Maresme.

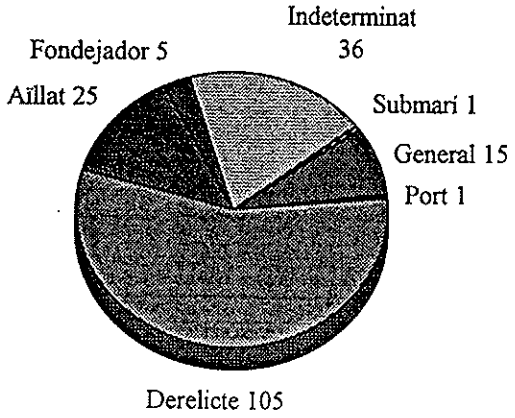
Creiem que els condicionants nàutics que imposa l'exportació del vi en aquests envasos repercutirà sensiblement en l'evolució econòmica dels ports emporitans i probablement del seu *hinterland,* donat que el tràfic naval de Dressel 2-4 dirigit a banda i banda del golf de Génova no necessitarà obligatòriament pasar per Empúries. Per la seva banda, el tràfic de Pascual 1, i tenint en compte que un vaixell romà navegant a una velocitat de 3 ó 4 nusos, trigaria menys d'una jornada en anar d'Empúries a Narbona, no sembla probable que si ha iniciat la seva singladura en un punt entre Barcelona i Empúries s'aturi en els ports d'aquesta ciutat, quan el seu destí era Narbona o Arles.

Aquesta disminució de la intensitat del tràfic comportarà una reacció en cadena, donat que a menys vaixells en el port correspon menys possibilitat d'exportar els productes manufacturats de la zona amb la qual cosa es veurà afectada la situació econòmica de l'àrea emporitana. Íntimament relacionat amb aquest fet econòmic hi ha un fet social: el tràfic naval és possible gràcies a una organització humana de la que la plaça de les Corporacions d'Ostia n'és un bon exemple. La sensible disminució del tràfic naval comportarà el desmantellament d'aquesta infrastructura humana i les persones emigraran o es reconvertiran a altres activitats, la qual cosa agreujarà encara més la crisi. És molt arriscat comparar fets socio-econòmics del segle XX amb esdeveniments d'època romana i no ho volem fer, però sí que ens permetem recordar que la decisió política d'eliminar les fronteres ha produït en municipis fronterers com La Jonquera el tancament de les agències de duanes i, en conseqüència, una obligatòria reconversió dels administratius i del personal auxiliar, amb el resultat que l'economia del poble ha hagut d'adaptar-se a la nova situació. Considerem, doncs, que la decadéncia emporitana que ja es detecta en des d'época d'August pot estar estretament relacionada amb els canvis que venim comentant.

L'arqueologia subaquàtica catalana està encara iniciant el seu camí, però creiem que pot contribuir a obrir nous camps de recerca si aconseguim que la subaquàtica i la terrestre es complementin per tenir una visió més global d'un fet històric.

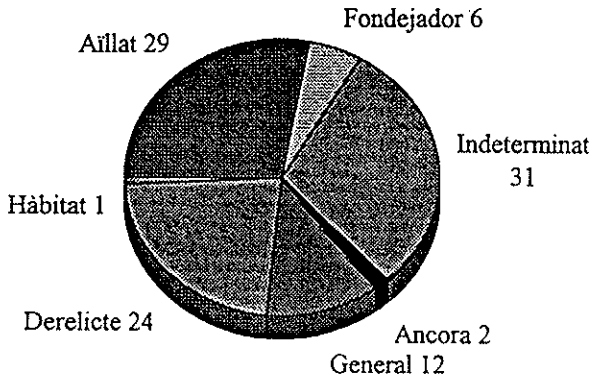
L'ALT EMPORDÀ
Tipus de jaciments documentats

Total: 188 jaciments

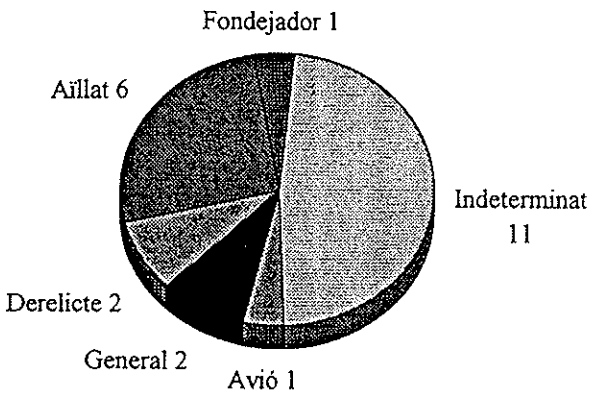
EL BAIX EMPORDÀ
Tipus de jaciments documentats

Total: 105 jaciments

LA SELVA
Tipus de jaciments documentats

Total: 23 jaciments

EL PLA DE L'ESTANY
Tipus de jaciments documentats

Total: 2 jaciments

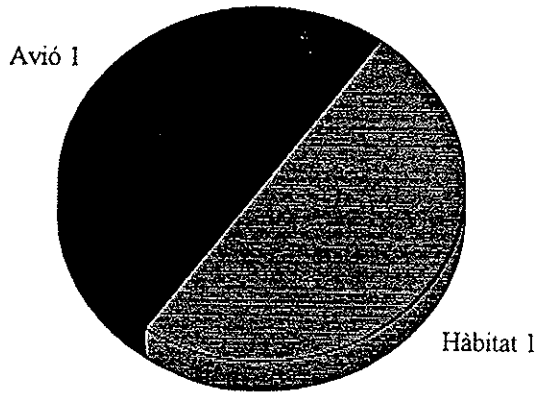

Fig.1: Tipus de jaciments subaquàtics documentats en les comarques gironines (1996)

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (La Selva), 1996

L'EXCAVACIÓ D'URGÈNCIA AL JACIMENT PALEONTOLÒGIC DE LES CALCÀRIES DE LA PEDRERA D'INCARCAL (CRESPIÀ, PLA DE L'ESTANY)

Xavier ROS
Àngel GALOBART
Julià MAROTO

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

El jaciment se situa en la pedrera de carbonats d'Incarcal, dins el municipi de Crespià, al nord de la comarca del Pla de l'Estany. S'hi accedeix a partir de la carretera de Besalú a Figueres, la N-260; en el km 57 trobem el camí que, en direcció cap al sud, ens porta, després de poc més d'un quilòmetre i de deixar la masia de Can Galán, a l'explotació de calcàries anomenada pedrera d'Incarcal o de Cal Taco (fig. 1). Les seves coordenades UTM són 31TDG816720.

CONTEXT GEOLÒGIC REGIONAL

La conca lacustre de Banyoles-Besalú està delimitada per les unitats geomorfològiques de la Garrotxa, a l'oest, i de l'Empordà, a l'est. Els materials de la Garrotxa són d'edat eocènica i constitueixen un bloc aixecat, mentre que els materials detrítics de l'Empordà reomplen la fossa tectònica del mateix nom i són d'edat neògena o quaternària.

Dintre d'aquesta conca s'han desenvolupat successives etapes lacustres, amb una sedimentació carbonatada i detrítica de materials plioquaternaris. La conca s'ha dividit en tres unitats geomorfològiques (fig. 2), que són de nord a sud: el glacis de Maià de Montcal, el pla d'Usall i

la cubeta lacustre de Banyoles (Julià 1980).

En el glacis de Maià de Montcal afloren dos tipus de materials; en la part occidental dominen les fàcies detrítiques, tant grolleres com fines, del glacis; i en la part oriental, les fàcies lacustres carbonatades que constitueixen la formació Incarcal (Julià 1980).

CONTEXT GEOLÒGIC DEL JACIMENT

El jaciment paleontològic de les calcàries de la pedrera de Cal Taco es troba a les fàcies lacustres de la formació Incarcal. Aquestes calcàries contenen una flora fòssil abundant. A més, es veuen afectades per embuts càrstics, els quals estan reomplerts per argiles dipositades en un ambient lacustre. Aquests reompliments són rics en vertebrats fòssils del pleistocè inferior i formen els jaciments paleontològics anomenats d'Incarcal (els embuts Incarcal I, Incarcal II, ...).

La formació Incarcal es disposa discordant sobre les sorrenques eocèniques. Està constituïda principalment per l'alternància de fàcies pel·leitoidals calcàries, que oscil·len de grandària sorra molt fina a llim, amb fàcies calcàries formades per l'acumulació de gran quantiat de fragments vegetals, entre els quals es poden reconèixer principalment carofícies o caràcies. A part d'aquests dos tipus de capes molt majoritàris i intraconca, n'hi ha un tercer molt esporàdic, d'argila o llim de procedència exterior. És en una d'aquestes capes d'argila on es van efectuar la troballa d'un rinoceront a la campanya d'excavació d'urgència del febrer de 1995.

En la columna estratigràfica que realitza en les calcàries de la formació Incarcal, Julià (1980) observa una repetició de set nivells amb la mateixa ritmicitat:

– Fàcies de caràcies.
– Fàcies llimoses.
– Fàcies argiloses finament laminades.

Creu que les fàcies són de tipus litoral. La presència dels set nivells podria indicar, o bé unes variacions dels nivells litorals, o bé el desplaçament dels set nivells. La presència de *slumpings* el fa decantar per un enfonsament de la conca en contra d'unes pujades o baixades del nivell litoral.

El travertí de caràcies està format per fragments de tiges i oogonis, el que indicaria un medi d'alta energia. L'edat d'aquestes calcàries es considera a partir de les dades que han proporcionat les abundants restes vegetals que contenen, així com el context geològic regional, i se situa dins del pliocè superior.

CONTEXT PALEOBOTÀNIC

El primer estudi paleobotànic dels carbonats d'Incarcal és el de Villalta & Vicente (1972). A partir de la classificació de les fulles d'arbres, citen un total de 17 gèneres i 29 espècies, de les quals ressalten les de caràcter arcaic (*Zelkova*, *Pterocarya*, *Acer laetum*, *Parrotia*) i les formes termòfiles (*Laurus canariensis*, *Acer creticum*, *Zelkova*) de les que n'extreuen un clima de major humitat. Per comparació amb les flores dels travertins de Marsella o la de Dufort, Villalta & Vicente (1972) proposen una edat interglacial Donau-Günz.

Geurts (1977) realitza una anàlisi pol·línica d'aquests materials calcaris. D'ell n'obté un paisatge boscós que comprèn 22 taxons, dels quals 14 corresponen a espècies arborescents, amb un domini clar del gènere *Pinus*. La resta de gèneres registrats són els següents: *Alnus*, *Corylus*, *Acer*, *Populus*, *Quercus*, *Ulmacies*, *Oliacies*, *Picea*, *Abies*, *Fagus*, *Ostrya*, *Juglans* i *Carya*. L'autora remarca la presència esporàdica dels gèneres *Carya*, *Junglans* i *Fagus*, considerats termòfils.

Una desena d'anys després del primer treball, Roiron (1983) aporta noves dades a la flora de les calcàries de Crespià. A partir de la revisió d'aquest primer treball i amb la recollida de 400 noves mostres de fulles fòssils, l'autor confecciona una nova llista d'espècies. A més del llistat florístic, Roiron dóna la freqüència d'aparició de les espècies: domina el *Quercus cerris* amb un 43% del total, seguit del *Carpinus suborientalis* amb un 16%; la resta tenen una freqüència igual o menor al 6%. Aquesta composició i freqüència de les espècies caracteritza un bosc caducifoli en un clima suau i poc humit, amb influència del ritme climàtic mediterrani. Quant a l'edat, la macroflora present li permet a Roiron precisar per les calcàries de Crespià una edat compresa entre 2,1 i 1,6 m.a.

DESCRIPCIO DE LA SÈRIE

En el lloc on vam realitzar l'excavació d'urgència, vam realitzar la descripció d'una columna estratigràfica dels sediments que afloraven, d'una potència aproximada de 240 cm. La sèrie presenta una direcció de cabussament 69°/18° i està afectada per unes fractures, que es troben majoritàriament en sentit longitudinal a l'esquelet del rinoceront que es va recuperar. La descripció és de la base al sostre (fig. 3).

– Comença amb un nivell de gruix indeterminat (com a mínim de 12 cm) de travertí de fragments vegetals (tubs calcificats de recobriment de tiges de caràcies), que estan en posició secundària; es tracta d'una acumulació de fragments. El sostre és bastant irregular. En aquest nivell va ser per on es va fer trencar la base de la mòmia.

– 34 cm, argila amb restes vegetals (fulles).
– 1 mm, llim de color gris-marró.
– 15 cm, argila de color gris amb restes vegetals. Aquest nivell presenta un elevat contingut d'aigua i dins d'ell es trobava l'esquelet del rinoceront.
– 1 mm, de llim de color gris-marró.
– 2 cm, d'argila color ocre amb restes vegetals.
– 15,5 cm, calcisiltita molt blanca, amb laminació paral·lela. Presenta restes vegetals en menor proporció que l'anterior nivell.
– 1,3 cm, d'argila de color groga, amb restes vegetals. El sostre de la capa presenta un nivell mil·limètric de llim de color marró fosc.
– 3 cm, d'argila color gris.
– 2 cm, de llim carbonatat molt laminat de color groc.
– 1 mm, de llim color marró fosc.
– 1,9 cm, d'argila amb laminació poc marcada, de color gris.
– 1 mm, de llim color marró fosc.
– 3,3 cm, d'argila molt carbonatada (calcisiltita), amb laminació poc marcada.
– 1 mm, d'argila de color marró fosc.
– 2 cm, d'argila calcificada lleugerament laminada. Presenta un component carbonàtic menor que l'anterior.
– 1 mm, de llim color marró fosc.
– 4 cm, d'argila carbonatada laminada.
– 2 mm, de llim color marró fosc.
– 8 cm, d'argila carbonatada amb laminacions.
– 6 cm, d'argila carbonatada amb laminacions. El sostre és irregular degut a la laminació convoluta.
– 130 cm, travertí de fragments vegetals, tiges en posició secundària. És una acumulació de fragments. La base està afectada per laminació convoluta que afecta bona part de la capa.

ANTECEDENTS

S'havia citat repetides vegades (Villalta & Vicente 1972; Geurts 1977; Roiron 1983; Julià & Villalta 1984) que en les calcàries de la Fm. Incarcal havien aparegut restes de *Leptobos etruscus*. Aquestes peces, segons el Dr. Salvador Moyà, són indubtablement del grup Bovini, però són difícils de diferenciar entre *Leptobos* i *Bos-Bison*, i ell pensa que més aviat poden ser del segon. D'altra banda, els testimonis orals sobre la seva procedència són contradictoris; per uns, els fòssils sempre apareixen a les argiles; per altres, també se n'havien trobat a les calcàries. Per tant, hores d'ara, no podem assegurar que cap de les peces de les antigues col·leccions provinguin de les calcàries.

A les nostres prospeccions, mentre ens trobàvem excavant als jaciments d'Incarcal, Enric Menéndez va trobar 2 estelles al mig de la pols calcària existent en un front d'explotació i sense que, aparentment, hagués a les proximitats cap embut. L'aspecte de fossilització d'aquestes estelles es veu diferent al dels ossos dels embuts i ens indicava, en principi, la possibilitat que a les calcàries s'hi trobessin també vertebrats.

L'any 1990 es va realitzar l'última de les campanyes d'excavació programades en els jaciments d'Incarcal. A partir d'aquell moment es va decidir aturar de forma temporal els treballs d'excavació. No obstant es va anar fent un seguiment, tant de l'estat del paratge fossilífer, com de les possibles aparicions de material degudes als moviments de terres per part de l'empresa explotadora o per efecte de les pluges

Igualment, s'havia de prospectar les zones adjacents al jaciment per veure si afloraven altres restes, per bé que els resultats d'aquesta prospecció varen ser negatius.

Els fòssils es localitzaven en un nivell argilós, intercalat dins de les calcàries, que estava saturat d'aigua. Aquest fet va dificultar en gran manera l'excavació, doncs encara que el sediment era considerablement tou, els ossos es trobaven en un estat molt fràgil degut a la humitat que conservaven. Aquesta humitat no es va rebaixar d'una manera dràstica, perque això hagués provocat un canvi en el sediment, ressecant-lo i trencant els ossos.

L'excavació es va fer principalment amb bisturins per evitar malmetre els ossos, a excepció del rebaix vertical i horitzontal, a pic i piqueta, que s'anava realitzant simultàniament en previsió d'una extracció amb mòmies de poliuretà. Els ossos es delimitaven i es deixaven en superfície, de forma que en contacte amb l'aire perdessin una part de la humitat. La consolidació de les restes va ser una tasca molt lenta, realitzada amb *Paraloid* dissolt al 5% en acetona. Quan la humitat dels ossos impedia que el consolidant penetrés al seu interior, es feien banys d'acetona de manera que així es diluïa més el consolidant i augmentava el seu poder de penetració.

Les fractures produïdes durant el procés d'excavació s'enganxaven amb cyanocrilat industrial de la casa *Hexcel*. La principal causa de trancament dels ossos venia donada per la seva gran plasticitat i pel seu poc grau de compactació. Per evitar danys, principalment en costelles, vàrem utilitzar en alguns casos el cyanocrilat com a consolidant, davant la necessitat de conservar la resta tal com es descobria, sabent que aquesta actuació dificultaria molt o inclús impediria parcialment en segons quins casos una posterior restauració, però que així s'evitaria la seva pèrdua per una ràpida degradació.

Tal com hem dit, les restes es varen trobar en la secció d'una paret que formava part d'un canal per la sortida de les aigues d'escorrentia de la pedrera en curs d'explotació. En secció es podien veure alguns fragments d'ossos molt malmesos. L'estat dels ossos i el perill d'erosió potencial pel fet que es trobessin dins del canal van fer que se sol·licités una excavació d'urgència per tal de retirar-los.

El primer permís es va donar pel dia 24 de gener. Llavors es procedí a destapar el sediment que cobria els ossos de la secció. Degut a la gran quantitat de restes que anaven apareixent a mesura que s'extreia el sediment, i al seu delicat estat de conservació, no es va poder realitzar una extracció dels ossos, de forma que restaren en superfície les següents peces: la part proximal d'un fèmur, una branca de la pelvis, diverses costelles, part de l'escàpula i la part proximal de l'húmer. Al final d'aquesta actuació, es va treure la part proximal del fèmur, única peça que en aquell moment es trobava totalment descalçada, per evitar la seva degradació.

La segona actuació es va dur a terme el dia 5 de febrer, amb una nova delimitació dels ossos, de

forma que van aparèixer noves restes: algunes vèrtebres i part de les extremitats anteriors.

La tercera actuació va començar el 8 de febrer i tenia una durada inicial de sis dies. Va ser a partir d'aquesta actuació quan es va poder observar el crani de l'individu, que hem determinat com a *Stephanorhinus etruscus* (el rinoceront etrusc), i es van delimitar les seves extremitats anteriors. Degut a la importància de la troballa –molt pocs vertebrats fòssils es troben en connexió anatòmica–, es va decidir fer un motlle *in situ* de tot l'esquelet, que podem observat a la fig. 4. Degut a aquesta actuació va ser necessari ampliar el permís d'excavació fins el 28 de febrer.

Finalment, els dies 1 i 2 de març una excavadora, sufragada per la mateixa empresa explotadora de la pedrera, va aixecar els blocs de poliuretà que contenien les restes i els va dipositar en una zona de fàcil accès, per tal de facilitar la seva càrrega en un camió. El dia 7 de març va tenir lloc el seu transport, realitzat desinteressadament per l'empresa TISA gràcies a les gestions de l'Ajuntament de Banyoles, cap a l'Institut de Paleontologia de Sabadell. En aquesta entitat actualment s'estan restaurant les restes; un cop acabada aquesta restauració, es dipositaran al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles.

A mesura que l'excavació anava descobrint totes les restes esquelètiques en posició anatòmica del rinoceront, es va avaluar la possibilitat de la realització d'un motlle en silicona del conjunt fossilífer. El seu interès museològic i tafonòmic van corroborar la realització del projecte.

El cost d'aquest motlle (els productes i el material fungible necessaris per a la seva realització) han estat sufragats desinteressadament per l'empresa COGYSA, que és l'empresa explotadora de la pedrera. La mateixa empresa ha patrocinat la realització de dues còpies: una per a l'Ajuntament de Crespià i l'altra per al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles. Totes dues estan ja exposades.

Per tal de poder garantir unes bones condicions d'extracció i transport, es va decidir fer tres mòmies (blocs de recobriment i protecció) de poliuretà expandit, que contenien les següents restes: una primera amb el crani i la mandíbula, la segona amb les dues extremitats anteriors i la tercera amb la resta del cos (costelles, vèrtebres, pelvis, escàpula i les parts proximals dels húmers). Aquestes divisions varen venir donades pels plans de fractura que havia en el sediment.
La utilització del poliuretà expandit és una tècnica molt generalitzada per l'extracció de restes d'un cert volum o complexitat que no podrien ser recuperades sense cap tipus de protecció. Per altra banda, les mòmies de guix, encara que d'una elaboració menys complexa, moltes vegades afegeixen un sobrepés gens desitjable a les restes extretes.

El procés de realització d'aquestes mòmies consisteix en delimitar i descalçar un bloc de terra

que contingui els ossos, deixant-lo aproximadament sobre el mínim volum de sediment possible sense que arribi a afectar la integritat del conjunt del fòssil. Per protegir aquest de l'acció adhesiva del poliuretà, es cobreix amb paper d'alumini tota la seva superfície. Una carcassa feta amb cartró delimita el volum extern total de la mòmia.

El poliuretà és una resina bicomponent, amb poiliol i isocianat que se solen barrejar a un 50% de volum segons el fabricant, i té un comportament que pot veure's fortament afectat pels factors climàtics (li costa reaccionar a temperatures baixes, s'activa amb una humitat alta) i per la intensitat de la barreja (es recomana una barreja a 1.500 r.p.m.).

El poliuretà expandit s'aboca pels laterals i per la part superior del bloc d'ossos i sediment, augmentant de volum mentre catalitza i quedant, d'aquesta forma, protegit per a la seva extracció, manipulació i transport.

Degut a la grandària de les mòmies, va ser precisa l'actuació d'una excavadora per poder-les acabar d'arrancar i, sobretot, per transportar a una zona més plana on es van deixar a l'espera de ser carregades al camió que les portaria a Sabadell.

INVENTARI DE LES RESTES

Degut a la forma d'extracció de les restes –per mitjà de tres mòmies–, és difícil fer un inventari de les mateixes fins que la restauració no estigui finalitzada. De moment, només s'ha realitzat la restauració de la mòmia que conté el crani i les dues mandíbules.

Les restes excavades pertanyen a un rinoceront, que estava disposat en connexió anatòmica. Els ossos observables en superfície correponen als següents elements anatòmics:

– Crani amb la mandíbula.
– Atles, axis, vèrtebres cervicals, dorsals, lumbars, caudals i un gran nombre de costelles.
– Les dues extremitats anteriors completes, formades cada una per: escàpula, húmer, radi-cúbit, escafoïde, semilunar, piramidal, pisiforme, unciforme, magnum, trapezoïde, metacarpians (McII, McIII i Mc IV) i les tres falanges per cada metacarpià.
– De les extremitats posteriors només s'han trobat les pelvis i una part proximal del fèmur dret. La resta d'aquestes extremitats suposem que es van malmetre per acció de la màquina que va construir el canal de desguàs.

DESCRIPCIÓ DE LES RESTES

Les especials condicions de fossilització d'aquesta peça, que hem batejat com a rinoceront de Crespià, estan fent que els treballs de restauració siguin molt lents. Els ossos són d'una gran fragilitat i han de ser consolidats a consciència abans de ser manipulats per al seu estudi. Fins el moment present, només el crani i la mandíbula han estat extrets de la mòmia i restaurats.

Tot i que aquests elements són els primordials per a la classificació dels vertebrats, hem de tenir en compte que en el cas de les diferentes espècies de rinoceronts del pliopleistocè, les restes postcranials tenen una major importància que les cranials. Aquest fet fa que la descripció de la morfologia dental ens permeti caracteritzar l'individu trobat a les calcàries de la formació Incarcal dins d'una espècie, però que la seva adscripció definitiva no es podrà fer fins el moment en què es disposi de la resta del cos.

El crani es troba sencer però fortament deformat dorsoventralment i mediolateralment, fet que no permet que es puguin efectuar gaires mesures. La compressió dels sediments va produir una fractura amb desplaçament que afecta al parietal i al temporal. Durant el procés de restauració, s'ha eliminat el desplaçament i s'han situat els ossos en el seu lloc original, doncs el límit de la fractura era net.

La mandíbula es trobava sencera, però malmesa en les seves branques ascendents i comprimida en alguns punts del cos mandibular.

La deformació de les restes ha impedit efectuar totes les mesures anatòmiques que proposa Guérin (1980).

La major part dels valors que hem obtingut per al crani i la mandíbula cauen dins dels marges que dóna Guerin (1980) per als exemplars determinats com *Stephanorhinus etruscus.*

Disposem de les dues sèries dentàries de les dents superiors (P2-M3). Els valors de longitud i amplada de les premolars i molars del nostre exemplar, així com la seva morfologia (fig. 5), són propers als observats en *Stephanorhinus etruscus*, bé que la major part dels valors de les longituds de les premolars i molars són inferiors a les mínimes que dóna Guerin (1980), mentre que les amplades cauen dins del marge de màximes i mínimes.

Tenim també les dues sèries dentàries P/2-M/3 inferiors, i a l'igual que les superiors, els valors mesurats es troben dins els límits o per sota dels valors mínims que troba Guérin (1980) per als exemplars de *Stephanorhinus etruscus* del pleistocè inferior d'Europa.

De l'anàlisi de les dades que fins ara hem analitzat, podem dir provisionalment, mentre esperem

estudiar el postcranial, que l'esquelet recuperat és d'un rinoceront etrusc i correspon a un individu adult de petita grandària, inclús quelcom per sota de la variabilitat dimensional per a l'espècie descrita per Guérin (1980).

El rinoceront etrusc és el més comú dels rinoceronts del plioplesitocè europeu; contemporani a ell només hi ha una altre espècie a uns pocs jaciments de França i Itàlia. A la península Ibèrica es té constància de la seva presència en un mínim de 10 jaciments (Cerdeño, 1993), que cronològicament van des de 3 milions d'anys (pliocè superior) fins a l'inici del pleistocè mitjà (0,7-0,6 m.a.). Entre aquests jaciments s'hi troben les argiles d'Incarcal, que podrien estar datades entre 1,4 i 1 m.a. (Galobart et al. 1990; Colomer et al. 1992; Maroto & Galobart 1992).

INTERPRETACIÓ DEL JACIMENT. HISTÒRIA GEOLÒGICA

Durant el tiglià (estatge florístic equivalent al villafranquià superior), entre 2,1 i 1,6 milions d'anys, dins una part proximal del gran llac que es trobava a la conca de Banyoles-Besalú, es van dipositar les calcàries blanques que avui constitueixen la formació Incarcal. Segons l'estudi de la flora que contenen aquestes calcàries, el paisatge estava dominat per un bosc caducifoli i el clima era suau i poc humit, amb influència del ritme climàtic mediterrani. Dins d'aquests dipòsits lacustres, una capa d'argila, intercalada entre les calcàries, va cobrir molt ràpidament el cos sense vida d'un rinoceront etrusc enfonsat a l'interior del llac, preservant així el seu esquelet.

Més tard, quan tots aquests materials s'estaven consolidant, van ser afectats per una tectònica compressiva. Es van fracturar molt, es van inclinar i deformar i van emergir.

Posteriorment a l'activitat tectònica, i després d'un període de temps en què continuaren consolidant-se les calcàries, dins d'aquestes, potser per col·lapse, es van formar els embuts.

D'aquesta manera, s'arriba a una nova etapa lacustre en el pleistocè inferior, durant la qual la zona actualment ocupada per la pedrera –a l'igual que altres zones veïnes– constituïa un complex d'estanyols. Aquests serien conseqüència de l'aqüífer confinat dins dels materials de l'eocè. La circulació de l'aigua subterrània pels embuts donaria lloc en superfície als estanyols. Posteriorment, els aports superficials –mitjançant avingudes d'aigua– varen reomplir els embuts dels estanyols, segurament en moments de nivell freàtic baix, primer taponant el conducte subterrani, i a partir d'aquí, reomplint-los amb materials dominantment argilosos, dins dels quals s'hi incloïen, ocasionalment, restes d'animals morts. Aquests reompliments formen actualment els jaciments paleontològics d'Incarcal (Incarcal I, Incarcal II, Incarcal III, etc.).

BIBLIOGRAFIA

CERDEÑO E. (1993) Remarks on the Spanish Plio-Pleistocene *Stephanorhinus etruscus* (Rhinocerotidae), *C. R. Acad. Sci. Paris*, 317, sèrie II, pp. 1363-1367.

COLOMER F., GAETE R., GALOBART A., MAROTO J., MENÉNDEZ E. & ROS X. (1992) El jaciment paleontològic d'Incarcal (Crespià, Pla de l'Estany), *El medi natural del Valles*, 3, Annals del Centre Vallesà d'Estudis dels Ecosistemes Mediterranis, pp. 26-32.

GALOBART A., MAROTO J., MENÉNDEZ E., ROS X., GAETE R. & COLOMER F. (1990) El yacimiento del Pleistoceno Inferior de Incarcal (Crespià, Girona), *Comunicaciones Reunión de Tafonomía y Fosilización*, Madrid, pp. 161-167.

GEURTS M.A. (1977) Premières données à l'étude palynologique des dépôts calcareux quaternaires en Catalogne, *Acta Geológica Hispánica*, 12, 4-6, Barcelona, pp. 86-89.

GUÉRIN C. (1980) *Les Rhinoceros (Mamalia, Perissodactyla) du Miocène terminal au Pleistocène supérieur en Europe occidentale. Comparaison avec les especes actuelles*, Docum. Lab. Géol. Lyon, fascs. 1-3, 1185 pp.

JULIÀ R. (1980) *La conca lacustre de Banyoles-Besalú*, Monografies del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 187 pp.

JULIÀ R. & VILLALTA J.F. (1984) El yacimiento de vertebrados del pleistoceno inferior de Crespià (Girona, NE de la Península Ibérica), *Acta Geológica Hispánica*, 19, 2, Barcelona, pp. 129-138.

MAROTO J. & GALOBART A. (1992) Incarcal (Crespià, Pla de l'Estany): un jaciment representatiu de la fauna de grans mamífers del Pleistocè Inferior, *Tribuna de Arqueologia* , 1990-91, Barcelona, pp. 7-16.

ROIRON P. (1983) Nouvelle étude de la macroflore Plio-Pléistocène de Crespià (Catalogne, Espagne), *Geobios*, 16, fasc. 6, Lyon, pp. 687-715.

VILLALTA J. F. & VICENTE J. (1972) Una flora del Cuaternario antiguo de las cercanías de Crespià, *Acta Geológica Hispánica*, 7, 4, Barcelona, pp. 120-128.

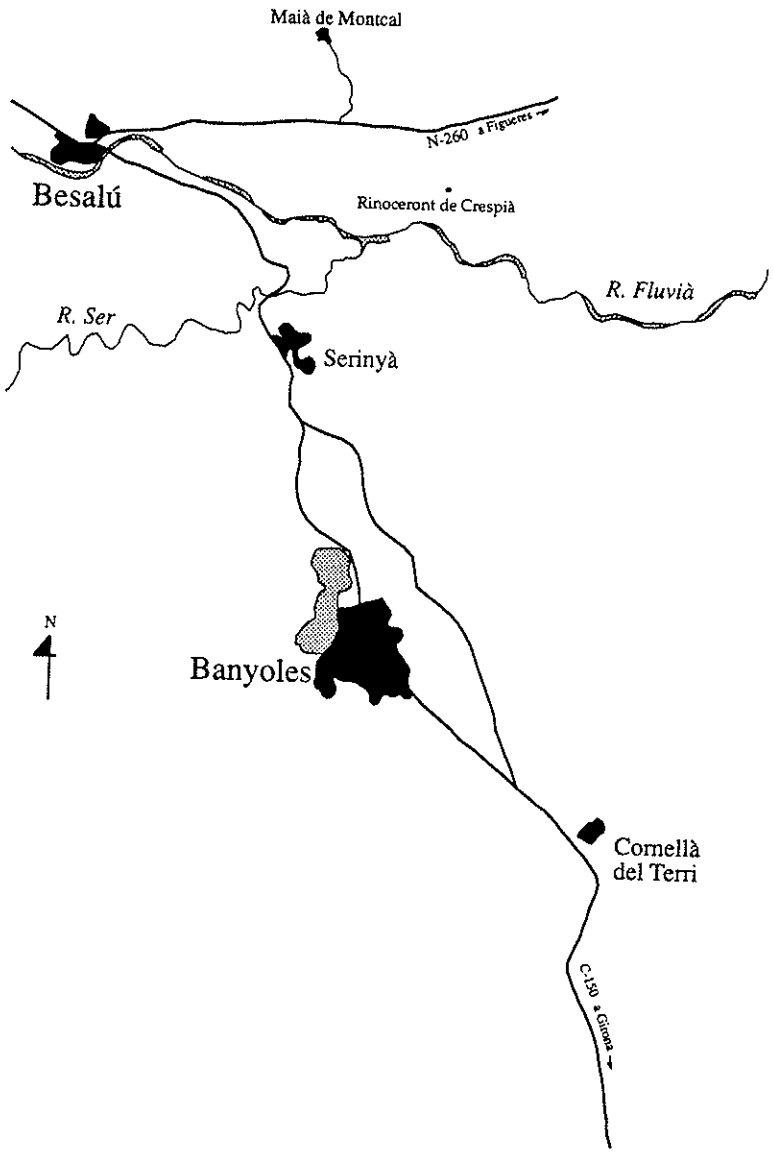

Fig. 1: Situació geogràfica del jaciment.

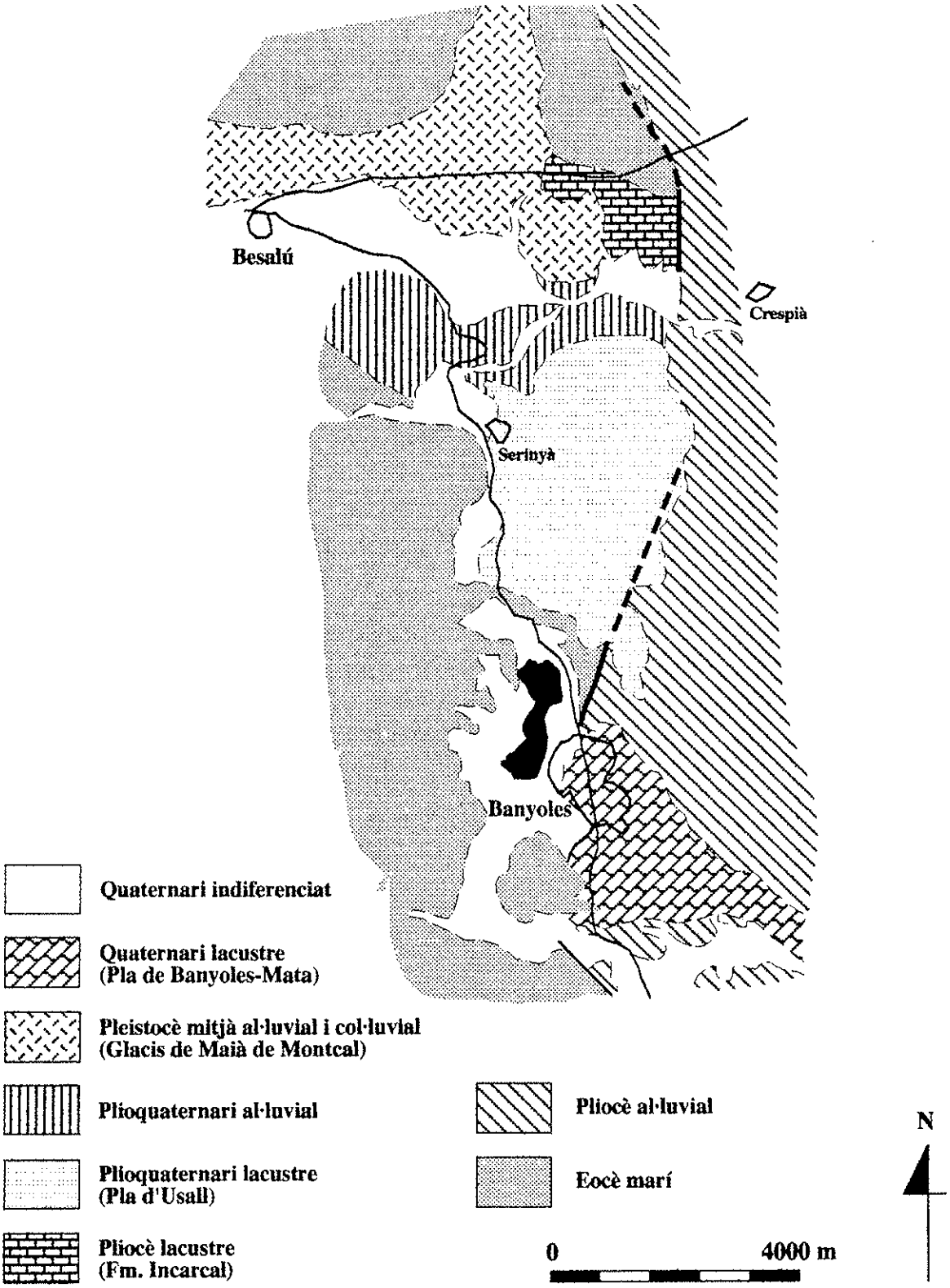

Fig. 2: Mapa geològic de la conca lacustre de Banyoles-Besalú (modificat de Julià, 1980).

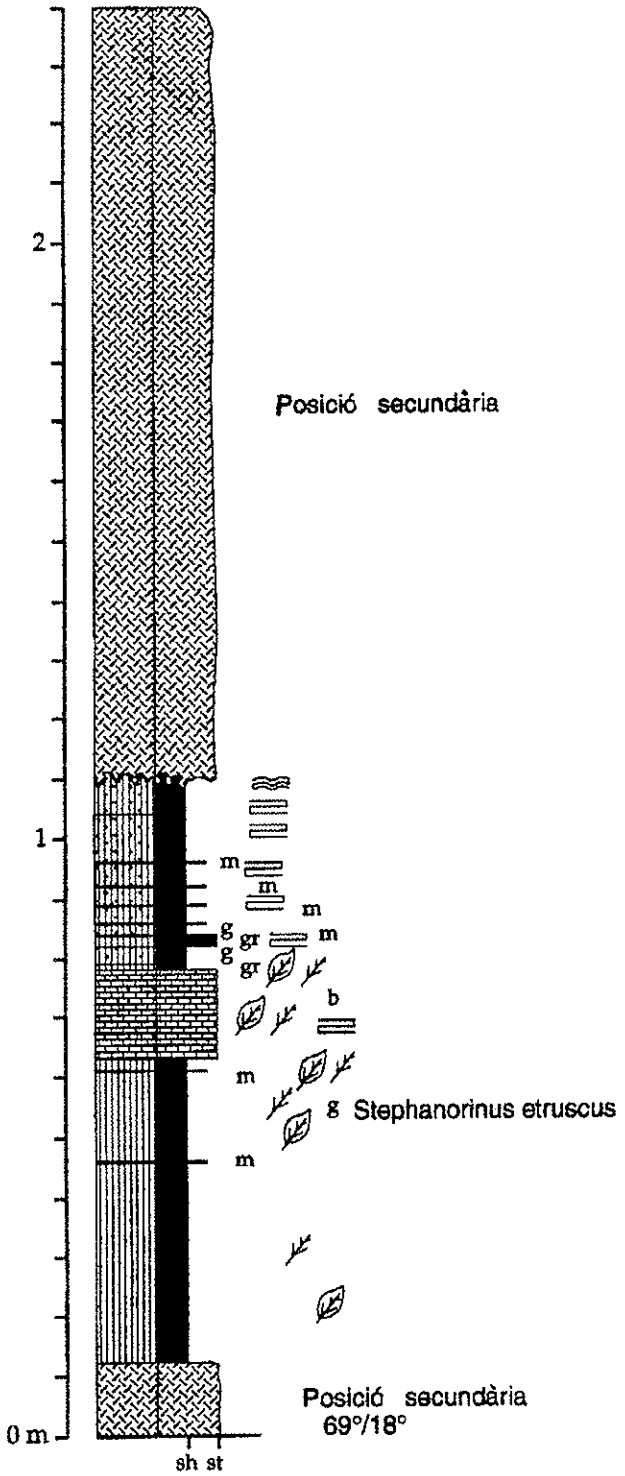

Fig.3: Columna estratigràfica dels sediments que afloraven al lloc de la troballa.

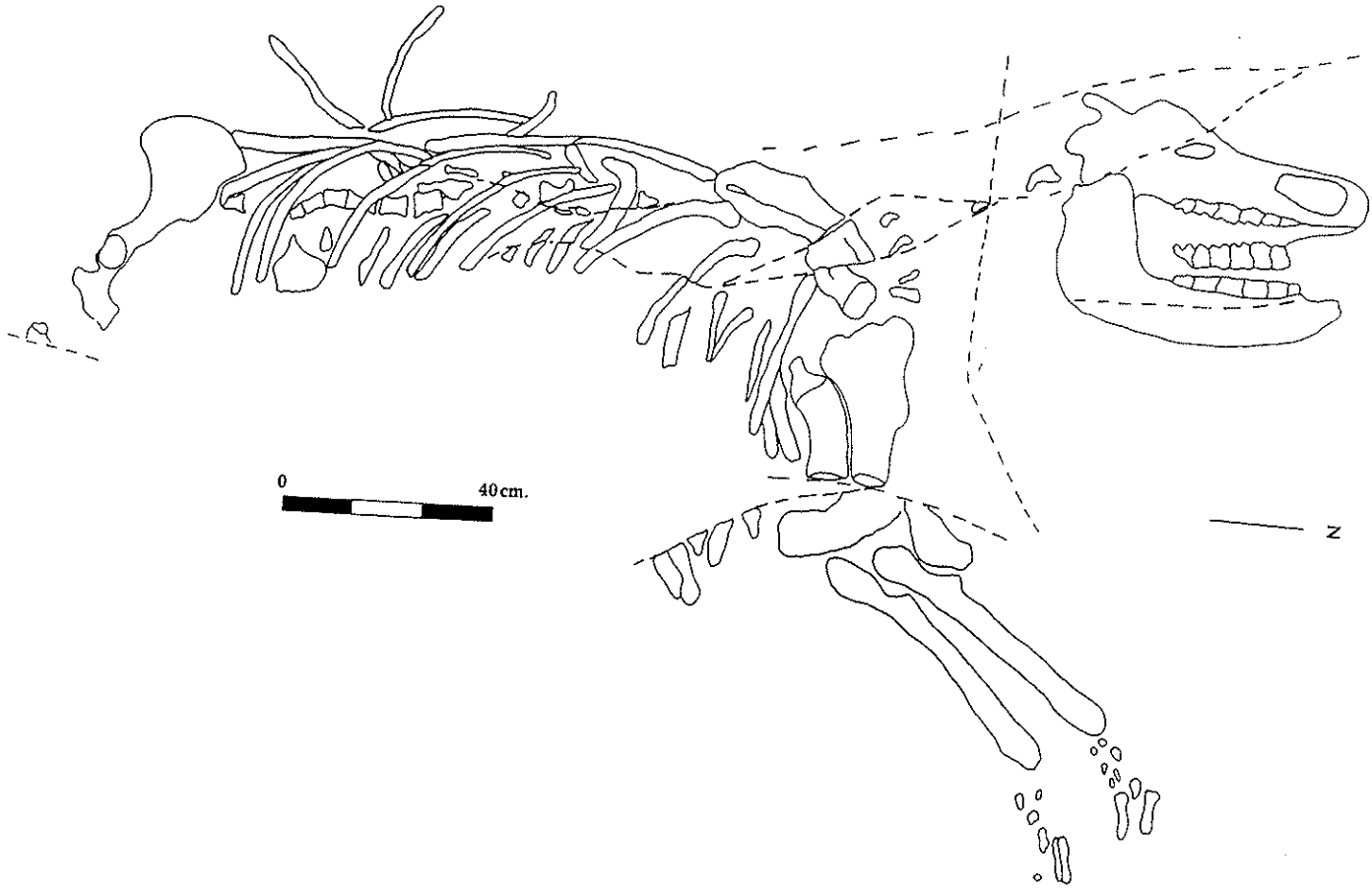

Fig.4: Planta de les restes esquelètiques del rinoceront de Crespià. Les línies discontínues assenyalen les falles.

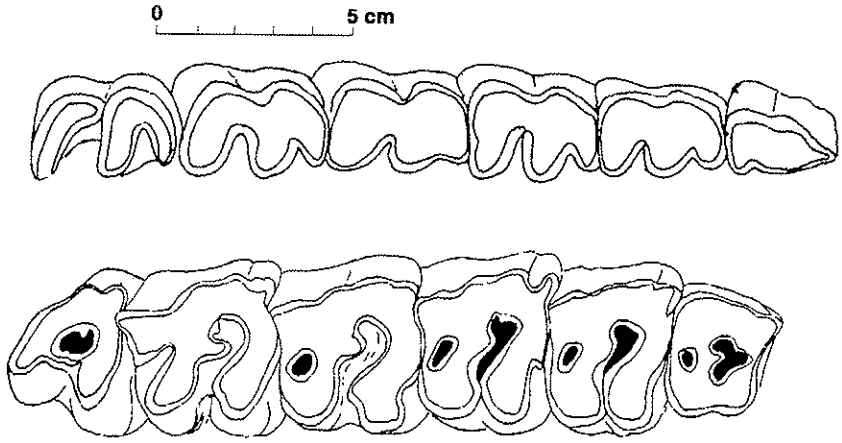

Fig.5: Dibuix de la filera dentària superior (A) i inferior (B) del Stephanorhinus etruscus trobat a la formació Incarcal (Crespià).

III JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Santa Coloma de Farners (la Selva), 1996

LES EXCAVACIONS D'URGÈNCIA ALS JACIMENTS PALEONTOLÒGICS DE CAN MARIFONT I CAN JAN (MAIÀ DE MONTCAL, GARROTXA)

Xavier ROS
Julià MAROTO

CAN MARIFONT

Situació geogràfica

El jaciment de Can Marifont es troba en el talús situat al punt quilomètric 59,2 de la carretera N-260, en el tram entre Besalú i Figueres, dins del terme municipal de Maià de Montcal (Garrotxa) i davant de la cruïlla que porta a aquesta població; aflora en el marge dret de la carretera en direcció a Figueres (fig. 1). Les seves coordenades UTM són: 31TDG795729.

Història de la descoberta

A principis de juny de 1995, el Sr. Joan Abad va localitzar unes restes fòssils en les obres d'ampliació de la carretera N-260, prop de la cruïlla de Maià de Montcal. Després de recollir les que es trobaven descalzades i portar-les al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles, va mostrar el jaciment a un de nosaltres (J. M.). En aquesta visita vam observar com els ossos que quedaven aflorant en el talús de la carretera estaven malmesos i corrien un greu perill d'erosió i meteorització. Així ens vam posar en contacte amb la delegació del Servei d'Arqueologia a Girona per tal de demanar un permís d'excavació i poder realitzar una extracció d'urgència. D'aquesta manera es va concedir un permís d'excavació paleontològica d'urgència, conjuntament pels jaciments de Can Marifont i de Can Jan, a nom de l'altre de nosaltres (X.R.), inicialment pels dies 19, 20 i 21 de juliol.

La intervenció a Can Marifont es va realizar el 21 de juliol, i va ser continuada amb una segona actuació els dies 26, 27 i 28 de juliol. A més de Xavier Ros, hi treballaren Rodrigo Gaete i Xavier Sintes.

Context geològic regional

La conca lacustre de Banyoles-Besalú està delimitada per les unitats geomorfològiques de la Garrotxa, a l'oest, i de l'Empordà, a l'est. Els materials de la Garrotxa són d'edat eocènica i constitueixen un bloc aixecat, mentre que els materials detrítics de l'Empordà reomplen la fossa tectònica del mateix nom i són d'edat neògena o quaternària.

Dintre d'aquesta conca s'han desenvolupat successives etapes lacustres, amb una sedimentació carbonatada i detrítica de materials plioquaternaris. La conca s'ha dividit en tres unitats geomorfològiques (fig. 2), que són de nord a sud: el glacis de Maià de Montcal, el pla d'Usall i la cubeta lacustre de Banyoles (Julià 1980).

En el glacis de Maià de Montcal afloren dos tipus de materials; en la part occidental dominen les fàcies detrítiques, tant grolleres com fines, del glacis; i en la part oriental les fàcies lacustres carbonatades (la formació Incarcal). Dintre d'aquesta unitat es troba el jaciment de Can Marifont.

L'excavació

Tal com he dit, els ossos estaven en el talús de la carretera. En aquest es podien veure fragments d'ossos molt malmesos i dintre del canal de desguàs s'observaven altres fragments esllavissats de la paret.

Els fòssils es localitzaven en sediments argilosos. La majoria dels ossos estaven bastant deteriorats degut a la màquina excavadora que els havia trencat i deixat en superfície, quedant exposats a una ràpida meteorització. Encara que el sediment era relativament tou, l'estat precari de les restes feia difícil la tasca d'extracció; per aquest motiu, un cop coordenades, es van aixecar utilitzant les mòmies de poliuretà.

El dia 21 de juliol es va realitzar una primera actuació consolidant i recuperant dues peces que es trobaven molt deteriorades. Una, la més gran (CM-1), es va extreure amb una mòmia de poliuretà; la segona, amb una petita mòmia de guix; Aquesta última corresponia a una petita part de l'epífisi d'un os gran. També es van consolidar dues de les peces que quedaven més en superfície.

Els dies 26, 27 i 28 de juliol es va dur a terme la consolidació i extracció de la resta de les peces que afloraven. Totes es van extreure amb mòmies de poliuretà, menys dues falanges d'elefant que van sortir en bon estat de conservació.

Descripció geològica del jaciment

En aquest aflorament es troben dos tipus de sediments. Un, on van sortir les restes fòssils, és detrític, amb granulometries que oscil·len entre grandària conglomeràtica i argilosa. L'altre, és carbonatat, està format per travertíns i calcisiltites i correspon a la formació Incarcal. A l'oest de l'aflorament es pot apreciar el contacte discordant i subvertical entre aquests dos materials. Probablement aquest contacte delimita la paret de un embut amb el seu reompliment. Ens trobaríem, per tant, davant d'un jaciment igual al dels embuts d'Incarcal, que tenen una edat del pleistocè inferior.

Els materials argilosos de reompliment de Can Marifont són de color marró amb taques grises. Dintre d'ells, i de forma irregular, es troben nòdols i blocs de carbonat. La sedimentació argilosa no presenta cap estructura sedimentària clara, mentre que la disposició dels blocs de carbonat i dels ossos presenta un cabussament cap al nordoest. Una resta concreta s'ha recuperat en vertical.

Cap a la part més oriental de l'aflorament es pot veure un nivell de conglomerats lleugerament plegat i basculat cap a l'oest, amb una potència de 0,5 m.

Mentre no disposem de més dades, només podem pensar que aquest jaciment seria anàleg als dels embuts situats a la propera pedrera d'Incarcal (Incarcal I, Incarcal V, etc.) (Colomer et al. 1992; Galobart et al. 1990; Maroto & Galobart 1992). Hauria funcionat com un estanyol alimentat per aigua subterrània i reomplert per aports superficials.

Descripció de les troballes

Com ja hem esmentat, l'acció de la màquina excavadora va trencar la majoria d'ossos que es van trobar. Les úniques peces que es van recuperar senceres durant el procés d'excavació corresponen a les dues falanges d'elefant.

La relació completa de les troballes –escasses perquè la intervenció va ser purament de salvament– és la següent: dues falanges d'elefant, un os llarg no epifisat d'elefant (fèmur?), dos fragments d'os que per la seva grandària podem atribuir també a elefant, dues vèrtebres en connexió en procés de restauració més l'empremta d'una o dues més destrossades per la màquina, un fragment d'un os pla i un altre fragment d'os indeterminat.

Comparant les restes determinables amb les procedents dels embuts d'Incarcal, podem pensar que pertanyen a *Archidiskodon meridionalis*, l'elefant meridional. Per analogia amb els mateixos jaciments i amb la geologia regional, tindrien una edat del pleistocè inferior.

JACIMENT DE CAN JAN

Situació geogràfica

Dins del mateix terme municipal de Maià de Montcal, en el talús de la carretera N-260, en el tram entre Besalú i Figueres i al costat de la cruïlla de Dosquers, es troba el jaciment de Can Jan (fig. 1); aflora en el punt quilomètric 58,7, al marge dret en direcció a Figueres. Les seves coordenades UTM són: 31TDG799729.

Antecedents

El jaciment de Can Jan està situat dins del glacis de Maià de Montcal. Les úniques restes que s'havien recuperat fins el moment en els materials detrítics d'aquest glacis pertanyen a un proboscidi; corresponen només a un fragment de molar, diverses epífisis d'ossos llargs i una diàfisi d'húmer.

Aquest material no permet una determinació específica concreta i només es pot constatar una grandària menor a la d'*Archidiskodon meridionalis* d'Incarcal (Galobart et al., en premsa). Les característiques dentàries consisteixen en la presència d'illes d'esmalt en les valls transversals de la molar, caràcter observable, segons E. Aguirre, amb certa freqüència en *A. meridionalis* i, i, de forma més restringida, en formes arcaiques d'*Elephas antiquus*.

El glacis de Maià de Montcal recobreix discordantement els embuts d'Incarcal. Aquesta dada, més la presència de les restes d'elefant, indueix a pensar en una edat mesopleistocènica.

El descobriment de Can Jan el va dur a terme el Sr. Joan Abad, al mateix temps que va trobar el jaciment de Can Marifont a principis de juny del 1995.

Descripció geològica del jaciment

Les fàcies que s'observen en aquest aflorament estan representades per tres tipus de materials. En la base es troba dipositat horitzontalment un paquet majoritàriament argilós, amb moltes restes vegetals i amb estratificació flaser. Les sorres són de granulometries que oscil·len entre fines i molt fines. Dintre dels nivells argilosos van aparèixer les restes fòssils. Es poden observar intercalacions noduloses de carbonats, possiblement degudes a la formació de sòls.

Per sobre d'aquests nivells, i amb la base erosiva, es troben dipositats uns conglomerats, poc cimentats, que contenen bàsicament còdols de carbonat (provinents de la Mare de Déu del Mont). A la dreta de l'aflorament, es troba un paquet argilós de color vermellós (oxidat), que talla els dos nivells anteriorment descrits.

Aquests materials són al·luvials i formen part dels que constitueixen el glacis de Maià de

Montcal.

L'excavació

La intervenció d'urgència a Can Jan va tenir lloc el 19 i el 20 de juliol de 1995. Hi participaren Xavier Ros, que actuà com a director, i Xavier Sintes. L'objectiu de l'excavació va ser únicament recuperar les poques restes que afloraven.

Els fòssils estaven localitzats en sediments argilosos i es trobaven bastant deteriorats degut a la màquina excavadora que els havia trencat i deixat en superfície. L'excavació es va fer principalment amb punxons i bisturins per evitar malmetre els ossos, que es van consolidar amb *Paraloid* dissolt al 5% en acetona. Per a l'extracció de dos fragments de banya de cèrvid, de bona grandària però malmeses, es van utilitzar venes de guix per tal de donar-lis millor consistència.

Descripció de les troballes

Les restes que es van recuperar van ser les següents: dues plaques –de grandària petita– de tortuga, dues banyes, un pedicle i un fragment de crani de cèrvid, un fragment d'os per determinar i diverses estelles.

Aquest material es troba en procés de restauració i estudi, però la grandària i la morfologia de les banyes fan pensar, de moment, que aquest cèrvid correspon al *Cervus elaphus*, el cérvol comú, fet que no contradiu una edat corresponent al pleistocè mitjà, que és la que pensem correspon als materials que formen el glacis de Maià de Montcal.

BIBLIOGRAFIA

COLOMER F., GAETE R., GALOBART A., MAROTO J., MENÉNDEZ E. & ROS, X. (1992) El jaciment paleontològic d'Incarcal (Crespià. Pla de l'Estany), *El medi natural del Vallès*, 3, *III Col·loqui de Naturalistes Vallesans*, Sabadell, pp. 26-32.

GALOBART A., MAROTO J., MENÉNDEZ E., ROS X., GAETE R. & COLOMER F. (1990) El yacimiento del Pleistoceno Inferior de Incarcal (Crespià, Girona), *Com. Reunión de Tafonomía y Fosilización*, Madrid, pp. 161-167.

GALOBART A., MAROTO J. & ROS X. (en premsa) La fauna cuaternaria de mamíferos de la cuenca lacustre de Banyoles-Besalú, *Revista de Paleontología*, Madrid.

JULIÀ R. (1980) *La conca lacustre de Banyoles-Besalú*, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 187 pp.

MAROTO J. & GALOBART A. (1992) Incarcal (Crespià, Pla de l'Estany): un jaciment representatiu de la fauna de grans mamífers del plistocè inferior, *Tribuna d'Arqueologia*, 1990-1991, Barcelona, pp. 7-15.

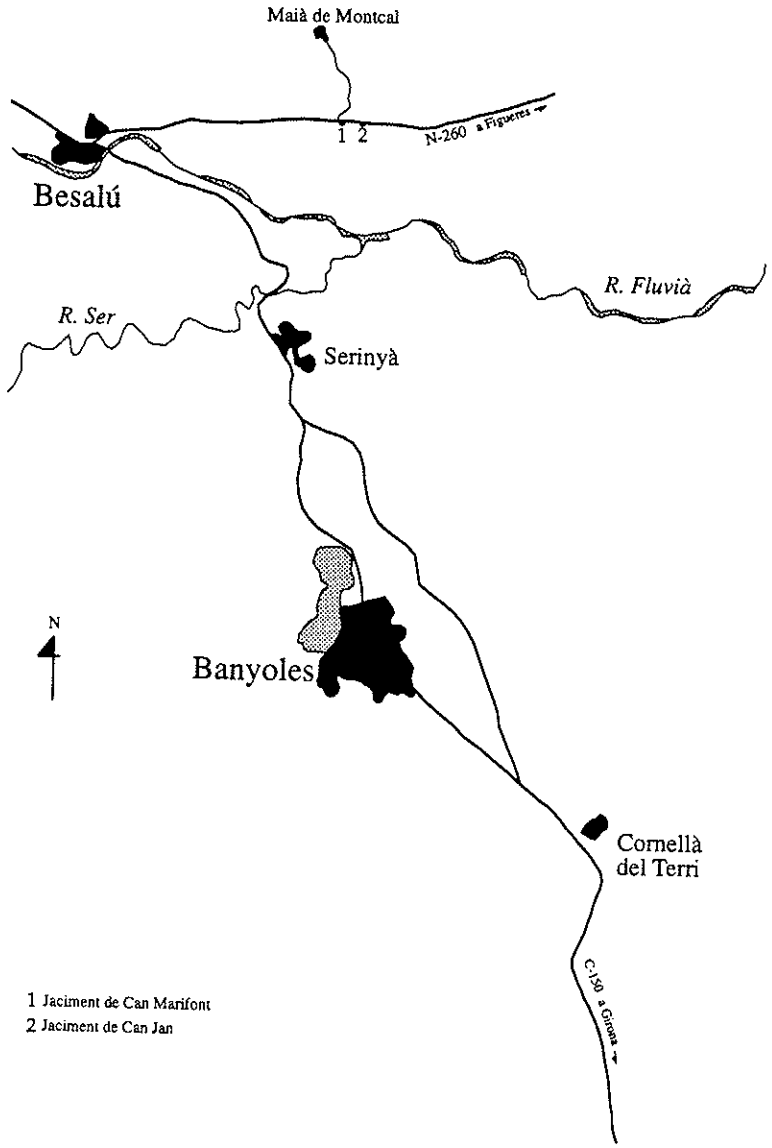

Fig.1: Situació geogràfica dels jaciments de Can Marifont i de Can Jan.

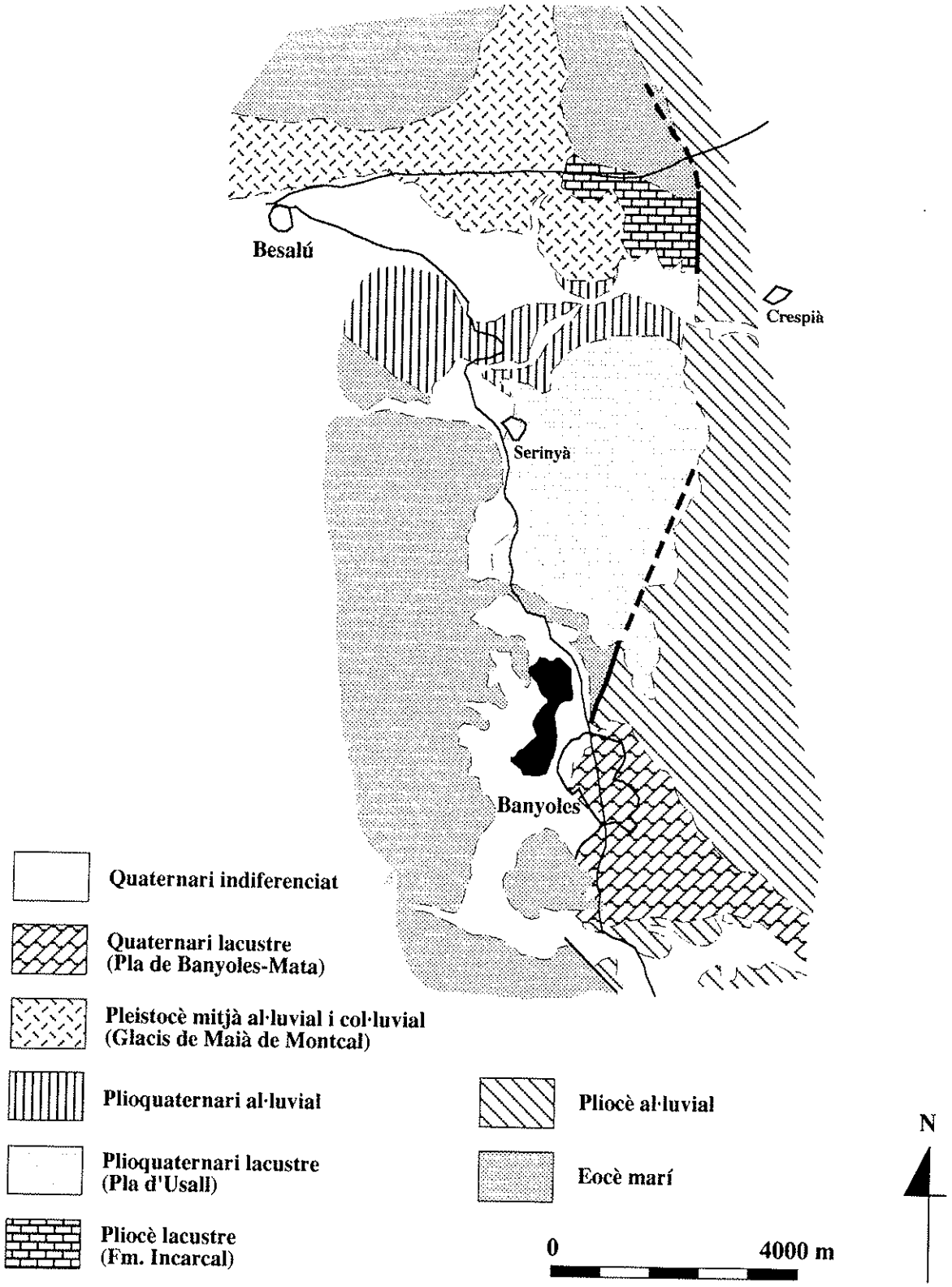

Fig.2: Mapa geològic de la conca lacustre de Banyoles-Besalú (modificat de Julià, 1980).